

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ	σελ. 2
Α.Γ. ΜΟΥΤΖΑΛΗ	: Πειρατές από τό Άλγέρι, ό Γατοφάγος καί τό γεφύρι τής Άρτας..... 5
Β. ΓΑΛΑΝΗΣ	: Αίματηρές θυσίες στό πλαίσιο τής λαϊκής λατρείας 18
Δ. ΚΟΛΙΟΣ	: Ή τυροκομία στην Ήπειρο 34
Κ. ΜΠΑΝΙΑΣ	: Τό θαύμα τής Παρηγορήτισσας..... 40
Χ. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ	: Ή ιστορία ενός σπιτιού 46
Ε. ΜΠΑΡΜΠΟΥΤΗΣ	: Ή όμορφιά τών Τζουμέρκων 63
Ε. ΙΝΤΖΕΜΠΕΛΗΣ	: Μία σημαντική γνωριμία..... 68
Κ. ΚΟΥΚΙΟΣ	: Ύπέρ άποκατάστασης του Γώγου Μπακόλα 71
Χ. ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ	: Τό λατινικό άλφάβητο..... 98
Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ	: Οί έξι λαϊκές ζωγραφίες 107
Κ. ΚΩΣΤΑΒΑΣΙΑΝΗΣ	: Ό Σκουφάς καί οί Φιλικοί στη Φιλική..... 110
Δ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ	: Ό Κ. Τσιλιγιάννης γιά τόν Μάξιμο Γραικό 117
Χ. ΜΠΟΒΟΛΟΥ	: Τστορικά άρχεία στη βιβλιοθήκη του «Σκουφά» 131
Γ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗ	: Ό «Λίβινος θάνατος» του Κραγαλέως στη «Μάχη τών Θεών» γιά τήν Άμβρακία..... 157
	: Τστορικά σημειώματα γιά τόν Γ. Καραϊσκάκη..... 188
	: Νεκρολογίες 194
	: Εύχαριστήριες έπιστολές..... 210

ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ

«Η ΑΡΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ» Νο 18

Μενόδι 1946-1950

ΣΚΟΥΦΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΙΣΤ΄ | ΑΡΤΑ 2015 | ΤΕΥΧΗ 103-105

Ἐπιμέλεια τεύχους

Δρ. Ἐφη Συγκέλου

ΠΕΙΡΑΤΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΑΛΓΕΡΙ, Ο ΓΑΤΟΦΑΓΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ*

ΑΦΕΝΤΡΑ Γ. ΜΟΥΤΖΑΛΗ
Αρχαιολόγος

*«Ο κόσμος φκιάνουν ἐκκλησιές, φκιάνουν καί μοναστήρια,
φκιάνουν καί πετρογέφυρα γιά νά διαβαίν' ὁ κόσμος».¹*

Στό ἄρθρο πού ἀκολουθεῖ, παρουσιάζεται τό πιό γνωστό –ἴσως– γεφύρι τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ὁ τρόπος κατασκευῆς του καί οἱ θρύλοι πού τό περιβάλλουν (φωτ. 1). Τό γεφύρι τῆς Ἀρτας, ἐκτός ἀπό σημαντικό μνημεῖο νεοελληνικῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀποτελεῖ καί ἀξιόλογο τοπόσημο τῆς περιοχῆς.

1. Robert A. Mc Cabe, Τό γεφύρι τῆς Ἀρτας (1961)

* Τό ἄρθρο αὐτό δημοσιεύεται ἐδῶ, στό παλιό καλό περιοδικό τῆς Ἀρτας «Σκουφᾶς», ἐπειδή ἀναφέρεται σ' ἓνα σημαντικό μνημεῖο-τοπόσημο τῆς πόλης.

1. Παπανικολάου Φ., *Γλῶσσα καί λαογραφία τῆς ἐπαρχίας Βοΐου*, ἔκδοση Βοϊακῆς Ἑστίας Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 75.

Από την αρχαιότητα ακόμη, οι ανάγκες διάβασης των ποταμών, των χειμάρρων και των ρεμάτων, κατέστησαν απαραίτητη την κατασκευή γεφυριών. Τά γεφύρια ήταν πέτρινα και ξύλινα. Τά πέτρινα ήταν πιο στέρεα και ανθεκτικά, ενώ τά ξύλινα ήταν προσωρινά και λιγότερο ασφαλή. Υπήρχαν και οι ξυλογέφυρες, πού στηρίζονταν πάνω σε λίθινα ποδαρικά και συνέδεαν τις όχθες μεγάλων ποταμών. Ή διέλευση των μεγάλων ποταμών ως τά μέσα του 20ου αιώνα, γινόταν και μέ ξύλινες σχεδίες, τις λεγόμενες *περαταριές*² (φωτ. 2). Τέλος οι άνθρωποι και τά υποζύγια, διέσχισαν τά ποτάμια, περνώντας μέσα από τό νερό, στο σημείο μέ τό μικρότερο βάθος, τόν «πόρο».

2. Φωτογραφία από τό άρχείο Παναγιώτη Γεροκώστα (1961).
Εικονίζει μία περαταριά στόν Πηνειό ποταμό. Κάτοικοι από τό χωριό Νομή
πηγαίνουν μέ σχεδιά στό άντικρινό χωριό Πεδινή

Ή Μακεδονία και -κυρίως- ή Ήπειρος, ύπήρξαν σ' όλη την διάρκεια της Τουρκοκρατίας, φυτώριο σπουδαίων μαστόρων του βορειοελλαδικού χώρου, πού έκτιζαν εκκλησίες, μοναστήρια, τζαμιά, άρχοντικά, βρύσες, μύλους, καρασανσαράγια, χαμάμ, μπεζεστένια και σπίτια. Οι τεχνίτες πού ήταν ειδικευμένοι στό κτίσιμο γεφυριών, ονομάζονταν «Κιοπρουλήδες», από την τουρκική λέξη *köprü*, πού σημαίνει γεφύρι.

Στή χώρα μας από άκρη σε άκρη άφθονεί ή πέτρα. Έτσι παντού, τό παραδοσιακό κτίσμα ήταν λιθοόκτιστο.

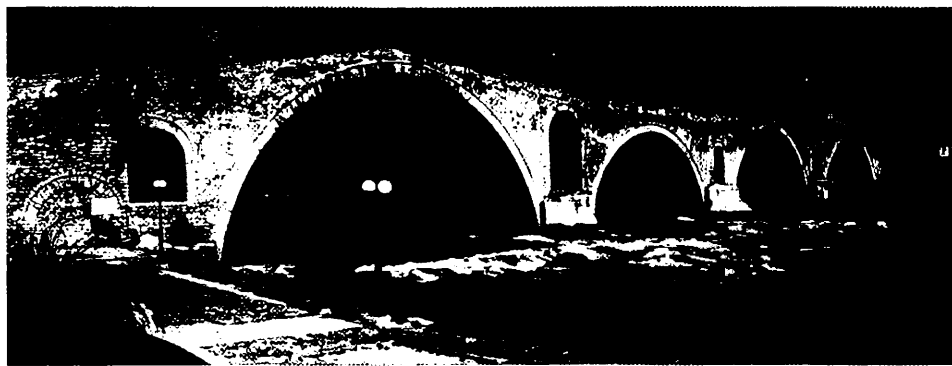
Ή άρχιτεκτονική των παλιών λιθοόκτιστων γεφυριών της Ήπείρου, δέν διαφέρει από την αντίστοιχη των Μακεδονικών, των Θεσσαλικών, των Θρακικών ή των Πελοποννησιακών.

2. Παλιότερα σε πολλά σημεία ό Πηνειός ποταμός γεφυρωνόταν μέ ξύλινες σχεδίες-περαταριές. Κλιάφα, Μ., Άνθρωποι του μόχθου, Θεσσαλία (1920-1980), Αθήνα, έκδ. Μεταίχμιο, 2007, σ. 96. Φωτογραφία του έτους 1961, από τό άρχείο Γεροστάθη, εικονίζει κατοίκους του χωριού Νομή, πού διασχίζουν μέ σχεδιά τόν Πηνειό, πηγαίνοντας στό άντικρινό χωριό Πεδινό. Βλ. έδω, φωτ. 2.

Κυρίαρχο στοιχείο της αρχιτεκτονικής τους ήταν τό τόξο, ή καμάρα. Υπάρχουν γεφύρια, μονότοξα, δίτοξα ή πολύτοξα. Τό πολύτοξο γεφύρι της Άρτας, βρίσκεται σέ απόσταση ενός –περίπου– χιλιομέτρου νοτίως τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου τῆς σύγχρονης πόλης. Συνδέει τίς δύο ὄχθες τοῦ Ἀράχθου, ἀρχαίου Ἰνάχου ποταμοῦ, καί ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ δρόμου, πού ἐξασφαλίζει τήν ἐπαφή τῆς Ἀρτας μέ τήν εὐφορη πεδιάδα τῆς³ καί τήν Πρέβεζα (φωτ. 3, 4).

3-4. Τό γεφύρι τῆς Ἀρτας (2010)

Τό γεφύρι ἔχει μῆκος 142 μέτρα καί πλάτος 3,75. Ἀρκετό τμήμα τοῦ γεφυριοῦ καί ἀπό τίς δύο του ὄχθες ἔχει καλυφθεῖ ἀπό μεταγενέστερες ἐπιχώσεις, πού ἀνύψωσαν τίς ὄχθες καί συρρίκνωσαν τήν κοίτη τοῦ ποταμοῦ (φωτ. 5, 6).

Τό γεφύρι ἀποτελεῖται ἀπό 4 μεγάλες καμάρες καί 3 μικρότερες. Οἱ καμάρες, ἔχουν διαφορετικές μεταξύ τους διαμέτρους, πού τοῦ προσδίδουν μιὰ γοητευτική ἀσυμμετρία. Οἱ καμάρες στηρίζονται πάνω σέ ποδαρικά. Πάνω ἀπό τά ποδαρικά, ὑπάρχουν μικρά τοξωτά ἀνοίγματα στούς τοίχους, πού ἐλαφρύνουν τό βάρος τοῦ γεφυριοῦ καί λειτουργοῦν ὡς ἀνακουφιστικές ὁπές, πού ἐπιτρέπουν τή διέλευση ἀπό μέσα τους μεγάλης ποσότητας νεροῦ, σέ περίπτωση ὑπερεκ-

3. Ἡ πεδιάδα τῆς Ἀρτας, μεγάλη καί εὐφορη, γνωστή παλιότερα γιά τά ἑμπέλια της, ἀπλώνεται γύρω ἀπό τήν πόλη, ἐξασφαλίζοντας στούς κατοίκους της ἐπάρκεια γεωργικῶν προϊόντων καί βοσκοτόπια. Οἱ προσχώσεις τῶν ποταμῶν Ἀράχθου καί Λούρου ἐξασφάλιζαν τήν εὐφορία της.

χειλίσης του ποταμού. Τά ποδαρικά του γεφυριού έχουν κτιστεί με μεγάλους, κανονικούς λίθους, ενώ οι καμάρες και η υπόλοιπη ανωδομή του με μικρότερους, χωρίς παρεμβολή πλίνθων στους άρμους. Τό οδόστρωμα του γεφυριού είναι καλντεριμωτό και υπερυψώνεται πάνω από τη μεγάλη καμάρα, έτσι πού κι από τις δύο πλευρές της σχηματίζονται κεκλιμένα επίπεδα. Αυτός ο τρόπος κατασκευής αποτελεί χαρακτηριστικό των παραδοσιακών γεφυριών, πού ξγιναν στά χρόνια της Τουρκοκρατίας.⁴ Η τοιχοποιία όμως μερικών ποδαρικών, καθώς και κάποιων τμημάτων του γεφυριού, είναι διαφορετική και άνήκει σέ προγενέστερη οικοδομική φάση του. Εύερμήνευτον είναι ότι στό σημείον αυτό, όπως παρατηρεί και ό Α.Κ. Όρλάνδος,⁵ είχε έπιχειρηθεί και στό παρελθόν⁶ ή ξεύξη του Άράχθου. Τό νεώτερο γεφύρι δηλαδή θεμελιώθηκε στή θέση του παλιότερου, πού παρασύρθηκε σέ μία από τις συχνές υπερεκχειλίσεις του ποταμού.

5-6. Τό γεφύρι της Άρτας (2010)

Τό γεφύρι της Άρτας στή σημερινή του μορφή, χρονολογείται στήν πρώτη 15ετία του 17ου αιώνα, μεταξύ των έτών 1602 και 1612. Ό λόγιος μητροπολί-

4. Όρλάνδος, Α., *Η γέφυρα της Άρτης*, Α.Β.Μ.Ε., τ. Β' (1936), σ. 195-199.

5. Όρλάνδος, Α., *δ.π.*, σ. 196.

6. Κατά τήν αρχαιότητα, στά χρόνια του Πύρρου, τήν ρωμαϊκή έποχή ή κατά τήν ύστερη βυζαντινή περίοδο, πού ή Άρτα υπήρξε πρωτεύουσα του Δεσποτάτου της Ηπείρου.

της Άρτας Σεραφεύμ Ξενοπούλος στο «Δοκίμιόν» του⁷ αναφέρει ότι σύμφωνα με τόν *Αναγνώστη Γεροστάθη* τό γεφύρι κτίστηκε τό 1602, ενώ ό ίδιος πιστεύει ότι κτίστηκε τό 1606. Σέ «*Ενθύμιση*»⁸ τοῦ μητροπολίτη Άρτας Γενναδίου, πού δημοσίευσε τό 1929 ό Κ. Καιροφύλλας,⁹ αναγράφεται ότι τό γεφύρι κτίστηκε τό έτος 1612.

Οί τεχνίτες προτιμοῦσαν τήν κατασκευή πολύτοξων γεφυριῶν, ἀποφεύγοντας τίς καμάρες μέ τά μεγάλα ὕψη καί τά μεγάλα ἀνοίγματα, ὅπως π.χ. στό *γεφύρι τοῦ Κοράκου*,¹⁰ μέ ὕψος καμάρας 25 μέτρα πάνω ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῶν νερῶν τοῦ Ἀσπροπόταμου (Ἀχελώου) κοντά στό χωριό Βρεσθενίτσα (σημερινές Πηγές) Άρτας.

Τά πιό γνωστά πολύτοξα γεφύρια τῆς Ἡπείρου, ἐκτός ἀπό τό γεφύρι τῆς Άρτας εἶναι τό τετράτοξο τοῦ Παπαστάθη στόν Ἀραχθο,¹¹ τό γεφύρι τοῦ Πατριάρχη Ἰωάσαφ ἐπίσης στόν Ἀραχθο¹² καί στή γειτονική Ἀλβανία τό δωδεκάτοξο γεφύρι τοῦ Ἀχμέτ Κούρτ Πασᾶ.¹³ Δύο γνωστά, πολύτοξα Μακεδονικά γεφύρια κτισμένα πάνω στό Βενέτικο, παραπόταμο τοῦ Ἀλιάκμονα, εἶναι τοῦ Σπανοῦ¹⁴ (φωτ. 7) καί τοῦ Ἀζίζ Ἀγά ἢ τοῦ Ζίζαγα.¹⁵

7. Ξενοπούλος, Σ., *Δοκίμιον Ἱστορικόν Περί Άρτης καί Πρεβέξης*, Ἀθήνα 1884, Άρτα 2003 (Ἀνατύπωση), σ. 378-379.

8. Στά μεταβυζαντινά χρόνια «*ἐνθύμιση*» ὀνομαζόταν τό -συνήθως- χρονολογημένο σημείωμα σέ βιβλίο. Ἡ «*ἐνθύμιση*» θεωρεῖται ἱστορική πηγή, διότι ό γράφων εἶχε -κατά κανόνα- ἄμεση ἀντίληψη τοῦ γεγονότος πού καταγράφει. Καταγράφονται μεγάλης ἢ μικρῆς σημασίας συμβάντα (σεισμοί, λιμοί, ξηρασίες, ἀλώσεις πόλεων, βαρβαρικές ἐπιδρομές, λοιμοί, οἰκοδομήσεις ναῶν, γεφυριῶν ἢ κάστρων, κατασκευές ὑδραγωγείων, πλημμύρες κ.λπ.), πού ἀποτελοῦν συνήθως βιώματα τοῦ γράφοντος, ό ὁποῖος σέ μιᾶ γωνίτσα τῆς σελίδας ἐνός βιβλίου ἐκφράζει τόν πόνο, τόν φόβο, τόν θαυμασμό ἢ τίς ἐλπίδες του. Στά βυζαντινά χρόνια ὑπῆρχαν τά παρασελίδεια σημειώματα, γραμμένα στά παράφυλλα τῶν κωδίκων μέ ἀνάλογο περιεχόμενο. Ὁ μητροπολίτης Άρτας Γεννάδιος «σημείωσε» στό βιβλίο τῶν «*Διδαχῶν*» τοῦ Ληξουριώτη Ἱεροκλήρυκα Ἡλία Μηνιάτη (1669-1714), πού φυλασσόταν στή μονή Κάτω Παναγιάς Άρτας.

9. Καιροφύλλας, Κ., *Ἱστορικά Σημειώματα περί Άρτης*, Η.Χ. 4 (1929), σ. 80-84.

10. Τό γεφύρι τοῦ Κοράκου εἶναι τό μεγαλύτερο μονότοξο τῆς Ἡπείρου. Κτίστηκε τό έτος 1515 καί συνέδεε τό Πετρωτό (Λιάσκοβο) Θεσσαλίας μέ τίς Πηγές (Βρεσθενίτσα) Άρτας ἐξυπηρετώντας ταυτοχρόνως κι ἄλλα χωριά τῆς ὀρεινῆς αὐτῆς περιοχῆς, πού τότε, λόγω τοῦ «ὀρεινοῦ ἐποικισμού», ἦταν πυκνοκατοικημένα ἀπό Ἕλληνες. Τήν κατασκευή του χρηματοδότησε ό μητροπολίτης Λάρισας Βησσαρίων (1489-1549). Τό μονότοξο γεφύρι τοῦ Κοράκου, ἀντινάχτηκε τό 1949 ἀπό τοὺς ἀντάρτες. Μαντᾶς Σπ., *Τά Ἡπειρώτικα Γεφύρια*, ἐκδ. Λαϊκό Πολύπτυχο, Ἀθήνα 1984, σ. 62, no 15.

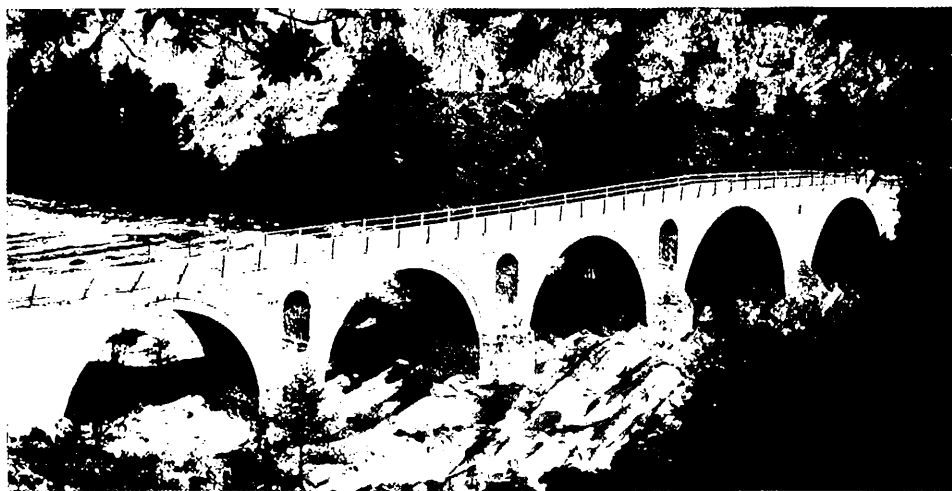
11. Κτίστηκε τό έτος 1746 κάτω ἀπό τό χωριό Κράψη, πίσω ἀπό τό βουνό Δρίσκο. Χορηγός του ό Ἡγούμενος τῆς μονῆς Βλῆξης Ἀγάπιος. Κόστισε 350 βενέτικα φλουριά.

12. Κάτω ἀπό τό χωριό Γότιστα. Κτίστηκε τό έτος 1568. Χορηγός του ό Πατριάρχης Ἰωάσαφ ἀπό τήν Κράψη. Κόστισε 2.000 ἄσπρα. Μαντᾶς, Σπ., ὁ.π., σ. 63.

13. Στόν ποταμό Σκούμπη, κοντά στό Ἐλμπασάν τῆς Ἀλβανίας. Κτίστηκε τό έτος 1778. Τό χρηματοδότησε ό Ἀχμέτ Κούρτ Πασᾶς. Μαντᾶς, Σπ., ὁ.π., σ. 69.

14. Κτίστηκε τό 1727. Χορηγός του ό ἐξ Ἀργυροκάστρου Μουσταφᾶ Ἀγάς ό ἐπιλεγόμενος Σπανός. Βρίσκεται ἀνάμεσα στά χωριά Κηπουριό, Κασσιμάτι καί Πηγαδίτσα τοῦ νομοῦ Γρεβενῶν. Κόστισε 50.000 γρόσια. Ἐχε μήκος 84 μ. καί πλάτος 3,50 μ. Εἶναι τό μεγαλύτερο σωζόμενο γεφύρι τῆς Μακεδονίας σέ μήκος. Τσότσος, Γ., *Μακεδονικά Γεφύρια*, ἐκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 33-37.

15. Βρίσκεται νοτιοδυτικά τῶν Γρεβενῶν, ἀνάμεσα στά χωριά Τρίκωμο καί Κασσιμάτι. Ἐχει μήκος 71 μ., πλάτος 3 μ. καί τό ὕψος του φθάνει τά 15 μ. Ἐχει τρεῖς καμάρες. Τό γεφύρι τοῦ Ἀζίζ

7. Τό γεφύρι τοῦ Σπανοῦ (Γ.Π. Τσότσος, «Μακεδονικά γεφύρια», σ. 35, εἰκ. 5)

Χορηγοί πού χρηματοδοτοῦσαν τήν κατασκευή πέτρινων γεφυριῶν ἦταν κάποιοι πλούσιοι Ἕλληνες¹⁶ ἢ Ἑβραῖοι¹⁷ κάτοικοι τῆς περιοχῆς, Τοῦρκοι Ἀξιωματοῦχοι (Πασᾶδες¹⁸ ἢ Ἀγᾶδες), ἄνθρωποι τῆς Ἐκκλησίας (Πατριάρχες, Μητροπολίτες, Ἡγούμενοι ἢ Καλόγεροι γειτονικῶν μονῶν, Ἱερεῖς), Κλέφτες καί Ἀρματολοί, κοινότητες ἑνός ἢ περισσοτέρων χωριῶν, ἀκόμη καί ληστές.¹⁹

Ἀγᾶ στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ἦταν πάνω στόν πολυσύχναστο ἐμπορικό δρόμο, πού συνέδεε τήν Ἠπειρο μέ τή Δυτική Μακεδονία. Ἀπό ἐκεῖ περνοῦσαν τά ἡπειρώτικα καραβάνια πρὸς τήν Κεντρική καί Ἀνατολική Εὐρώπη. Τσότσος, Γ., ὅ.π., σ. 38-39 καί εἰκ. 10 στή σ. 40.

16. Τό γεφύρι τοῦ Μίσιου, στό Κεντρικό Ζαγόρι, ἀνάμεσα στή Βίτσα καί τό Κουνκούλι, πού κτίστηκε τό ἔτος 1748. Τήν κατασκευή του χρηματοδότησε ὁ Ἀλέξης Μίσιος ἀπό τό Μονοδένδρι. Ζαγόρι (το). Τοπωνύμιο ολαβικής προέλευσης, σημαίνει τόπος πίσω ἀπὸ τό βουνό. Αποτελεῖ σύμπλεγμα 45 χωριῶν, πού βρίσκονται βορείως τῶν Ἰωαννίνων καί συγκροτοῦν μιά ἀπὸ τίς πρὸ ἀξιολογες παραδοσιακές ἐνότητες τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου. Ὡς φυσικά καί τεχνητά ὄρια ἔχει τόν ποταμό Ἄωο στά βόρεια, τό βουνό Μιτσιέλι στά νότια, καί τίς ἐθνικές ὁδοὺς Ἰωαννίνων-Μετσόβου ἀνατολικά καί Ἰωαννίνων-Κονίτσης στά δυτικά. Τό τοπίο του χαρακτηρίζεται ἀπὸ βουνά, ἄλλοτε κατάφυτα ἀπὸ πυκνά δάση, καί ἄλλοτε βραχώδη καί ἀπόκρημνα, πού χωρίζονται μεταξὺ τους μέ χαράδρες καί ποτάμια, ὅπως ἡ χαράδρα τοῦ Βίκου, τήν ὁποία διατρέχει ὁ ποταμός Βίκος ἢ Βοϊδομάτης. Στό Ζαγόρι οἱ πεδινές ἐκτάσεις εἶναι λιγοστές. Ἐδῶ τό πέτρινο γεφύρι ἀποτελεῖ ἀρχιτεκτονικό στοιχεῖο τοῦ ἡπειρώτικου τοπίου. Ἄνθρωπος, τόπος καί πέτρα. Ἡ ὑποβλητικότητα τῆς οἰκοδομικῆς τέχνης τοῦ λαοῦ μας.

17. Τό δίτοξο γεφύρι τοῦ Ἑβραίου, πάνω στό Ξεροπόταμο στό Κεντρικό Ζαγόρι, κτίστηκε τό ἔτος 1806. Τό κόστος κατασκευῆς του κάλυψε ὁ Γιαννιώτης Ἑβραῖος Σολομών Μανσιλῆς.

18. Τό γεφύρι τοῦ Πασᾶ, κτισμένο πάνω στόν Αἰλιάκιμονα ποταμό, πολύ κοντά στήν ἐθνική ὁδὸ Κοζάνης-Γρεβενῶν, στή θέση «Σούμπινο». Τό ἔκτισε τό ἔτος 1690 ὁ Μαχμούτ Πασᾶς. Σύμφωνα μέ λαϊκή παράδοση, πού κατέγραψε ὁ Δημήτρης Λουκόπουλος, τό γεφύρι τοῦ Πασᾶ τό ἔκτισε καί δέν ἔσπεξε, κί ὁ Πρωτομάστορας ἔκτισε τή γυναιά του γιὰ νά σταθεῖ. Λουκόπουλος, Δ., Λαογραφία, τόμος 6 (1917), σ. 114-115. Τσότσος, Γ., ὅ.π., σ. 58-62.

19. Ὁ ληστής Νικόλαος Ζάμπρος ἀπὸ τό Πολυνέρι Γρεβενῶν, χρηματοδότησε τό ἔτος 1854 τήν κατασκευή τοῦ γεφυριοῦ τῆς Μοιραλῆς (σημερινῆς Χρυσανυγῆς) Βαΐου Κοζάνης, ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς δέν τόν κατέδωσαν στά τουρκικά ἀποσπάσματα πού τόν κατεδίωκαν. Τσότσος, Γ., ὅ.π., σ. 86.

Τά παλιά πέτρινα γεφύρια έπαιρναν τήν όνομασία τους από τήν τοποθεσία (θέση) πού ήταν κτισμένα, τό πλησιέστερο σ' αυτά χωριό ή πόλη (της Άρτας, της Πλάκας, της Κόνιτσας) ή από τόν χορηγό τους (του Πατριάρχη, του Μίσιου, του Έβραίου, του Καμπέραγα, του Ζίζαγα, του Πασά, του Βαλαβάνη).²⁰

Τό κόστος κατασκευής του γεφυριού της Άρτας κάλυψε έξ ολοκλήρου, σύμφωνα μέ ντόπια παράδοση, πού κατέγραψαν ό μητροπολίτης Σεραφεΐμ²¹ καί ό Ν.Γ. Πολίτης,²² ό Άρτινός μπακάλης *Γιάννης Θιακογιάννης*, γνωστός μέ τό παρατσούκλι *Γατοφάγος*. Κατά τήν παράδοση αυτή, ένα πειρατικό πλοίο από τό Άλγέρι, έφερε ένα φορτίο λαδιού στο λιμάνι της Σαλαώρας²³ γιά νά τό πουλήσει. Μαζεύτηκαν κάτοικοι από τά γύρω χωριά, γιά νά αγοράσουν. Ανάμεσά τους καί ό Γατοφάγος, ό όποιος αγόρασε πολλές *καπάσες* (πιθάρια), γεμάτες μέ λάδι. Οί πειρατές πουλήσαν στόν Γιάννη Θιακογιάννη τήνπραμάτεια έμπορου, πού είχαν ληστέψει. Τά λαδοπίθαρα όμως, εκτός από λάδι, περιείχαν καί πλήθος χρυσών νομισμάτων, πού τά 'χε κρύψει μέσα στό λάδι όπραματευτής καί δέν είχαν αντιληφθεί τήν ύπαρξή τους οί πειρατές. Έτσι ό Γατοφάγος πλούτισε μέ τρόπο θαυμαστό, όπως οί ήρωες τών παραμυθιών, αποκτώντας ένα μεγάλο καί μυστηριώδη θησαυρό, τόν όποίο διέθεσε γιά τήν κατασκευή του γεφυριού της Άρτας.

Οί καταρρεύσεις γεφυριών κατά τή διάρκεια του κτισίματος όφείλονται – συνήθως – στην κακή θεμελίωσή τους, όπως στό γεφύρι της Άρτας, πού έπρεπε νά θεμελιωθεί στό ακατάλληλο, χαλαρό έδαφος του κάμπου. Γιά νά στεργιώσει τό πολύτοξο γεφύρι της Άρτας, θάφτηκε ζωντανή ή όμορφη γυναίκα του πρωτομάστορα²⁴ (φωτ. 8). Σύμφωνα μέ τήν έρμηνεία του Ν.Γ. Πολίτη ή ψυχή του θύ-

20. Τό Πελοποννησιακό γεφύρι πάνω στόν Άλφειό ποταμό, πού σύμφωνα μέ έπιγραφή τό έκτισε ό Λαγκαδιανός πρωτομάστορας Άντώνης Κατσαίνος τό έτος 1880 «Ο ΤΕΚΤΩΝ ΑΝΤ. ΚΑΤΣΑΙΝΟΣ 1880», είναι γνωστό μέ τό όνομα του βουλευτή Βαλαβάνη, πού προκάλεσε τήν ανέγερσή του.

21. Ξερόπουλος, Σ., ό.π., Δοκίμιον, σ. 379.

22. Πολίτης, Ν., Μελέται περί του βίου καί της γλώσσης του Έλληνικού Λαού.

23. Σαλαώρα (ή): λιμάνι της Άρτας στό μυχό του Άμβρακικού κόλπου. Στά χρόνια του Άλη Πασά Τεπελενλή (1788-1822), ύπήρξε ή άφιετηρία καί τό πέρας ενός σημαντικού χερσαίου δρόμου, πού έφθανε στά Γιάννενα, μέ μεγάλη στρατηγική καί έμπορική σημασία. Σαλαώρα, σημαίνει Σαλ-αγορά, δηλαδή αγορά άλατιού, από τίς άλυκές του Άμβρακικού, όπως αυτή της Κόρινθου καί του Αγίου Νικολάου Βόνιτσας.

24. Πολίτης, Ν., Έκλογαί από τά τραγούδια του Έλληνικού Λαού, Αθήναι³ 1932, σ. 131, αριθμ. 89 καί 179. Μέγας, Γ., *Τό τραγούδι του γεφυριού της Άρτας*, Συγκριτική μελέτη, Λαογραφία, τόμος 27 (1971), σ. 24-212 καί ιδιαιτέρως σ. 33, 35, 147, 172. *Οίκοномиδης, Δ.*, *Η θυσία εις οίκοδομήματα*, Ε.Ε.Β.Σ. 45 (1981-1982), σ. 43-132. *Αίκατερινίδης, Γ.*, *Νεοελληνικές Αίματηρές Θυσίες. Λειτουργία - Μορφολογία - Τυπολογία*, Αθήνα 1979. (Λαογραφία, Παράρτημα αριθμ. 8). Του Ίδιου, *Έθιμολογικά έλληνικής λαϊκής Οίκοδομίας*, ΑΡΜΟΣ. Τιμητικός τόμος στόν καθηγητή Ν.Κ. Μουτσόπουλο γιά τά 25 χρόνια πνευματικής του προσφοράς στό Πανεπιστήμιο Α.Π.Θ. Πολυτεχνική Σχολή. Τμήμα Αρχιτεκτόνων. Τόμος Α' (1990), σ. 147-166 καί ιδιαιτέρως σ. 147, 149-159 καί 163. Η θεμελίωση ως πρωταρχική φάση της οίκοδομίας συνοδεύεται από πράξεις χρηστικές καί δεισιδαιμονικού περιεχομένου. Κατ' έξοχήν έθιμο της οίκοδομίας είναι ή ζωοθυσία, τό κορυμάνι. Τό ζώο πού συνήθως θυσιάζεται στό θεμέλιο του σπιτιού είναι ό κόκορας ή όρνιθα. Αναφέρονται επίσης άρνί, κασίκι, κριάρι καί βόδι. Τό ζώο σφάζεται πάνω στόν άκρογωνιαίο λίθο τών θεμε-

ματος αποκτοῦσε ὑπερφυσικές δυνάμεις καί γινόταν τό στοιχειό-φύλακας τοῦ γεφυριοῦ, πού τό προφύλασσε ἀπό κάθε κίνδυνο. Ὁ θρύλος τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας ἐμφανίζεται καί σέ τρία Μακεδονικά γεφύρια: Στό γεφύρι τῆς Μόρνας

8. Πρωτομάστορας. Παλιά λιθογραφία

Σύντομοι Χρονικαί», ἓνα βυζαντινό κείμενο τοῦ 8ου αἰῶνα,²⁶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τό ἀρχαῖο ἄγαλμα τῆς Φιδάλειας προστάτενε, κατά παλαιότατη παράδοση, τά τείχη τῆς Κωνσταντινούπολης. Γιά κάποιον λόγο τό ἄγαλμα μετακινήθη-

Πιερίας, στό γεφύρι τῆς Σμίξης καί στό γεφύρι τοῦ Πασᾶ.²⁵ (φωτ. 9) Κατά τοὺς Ν.Γ. Πολίτη καί Γ.Α. Μέγα, τό στοιχείωμα ἀνθρώπου κατά τή θεμελίωση γεφυριοῦ ἢ ἄλλου κτιρίου εἶναι ἀρχαιοελληνικό καί βυζαντινό ἔθιμο, διαδεδομένο καί στίς πέντε ἡπείρους ἀπό τήν προϊστορική ἀκόμη περίοδο, καί προέρχεται ἀπό πραγματικά γεγονότα, ὅπως προκύπτει ἀπό ἀνασκαφικά εὐρήματα. «Στοιχείωση» ὀνόμαζαν οἱ βυζαντινοί τή θεμελίωση σημαντικῶν οἰκοδομημάτων, ὅπως κάστρων, ὑδραγωγείων, ναῶν, κρηνῶν, γεφυριῶν, χωριῶν ἢ καί πόλεων ἀκόμη μέ ἀνθρωποθυσία.

Γιά τή θεμελίωση τοῦ Βυζαντίου, μέτεπεται Κωνσταντινούπολης, θυσιάστηκε ἡ σύζυγος τοῦ μυθικοῦ ἰδρυτῆ του Βύζαντα, ἡ Φιδάλεια. Οἱ «Παραστάσεις

λίων, ἀφοῦ προηγηθεῖ ὁ ἁγιασμός ἀπό τόν ἱερέα. Ὁ πραγματικός σκοπός τῆς θυσίας πηγάζει ἀπό τήν ἀρχέγονη δοξασία, ὅτι μέ τόν τρόπο αὐτό τό οἰκοδόμημα ἀποκτᾷ ἓνα φύλακα-προστάτη, ἓνα στοιχειό, πού ἀπομακρύνει κάθε κακό καί κίνδυνο γιά τό οἰκοδόμημα. Στή δοξασία αὐτή ἀναφέρονται ἀρχαῖοι μῦθοι ἀλλά καί βυζαντινές παραδόσεις περὶ ἀνθρωποθυσιῶν κατά τήν θεμελίωση μεγάλων οἰκοδομημάτων. Οἱ ζωοθυσίες ἀντικατέστησαν σέ προηγμένο πολιτισμικό στάδιο τῆς ἀνθρωπότητας τίς ἀνθρωποθυσίες, πού γίνονταν γιά τόν ἴδιο σκοπό, γιά τή στερέωση καί τή φύλαξη ἐνός οἰκοδομήματος. Ἀπηχίσεις παλαιῶν ἀνθρωποθυσιῶν, οἱ ὁποῖες ὅμως δέν ἦταν ἄγνωστες καί στοὺς νεώτερους χρόνους, βρίσκονται στό τραγούδι γιά τό «Γεφύρι τῆς Ἄρτας», πού ἔχει εὐρύτατη διάδοση σ' ὅλη τήν νοτιοανατολική Εὐρώπη καί ἀπασχολεῖ φιλολογικά τή διεθνή ἔρευνα πάνω ἀπό ἓνα αἰῶνα. Ἐμφανής καί ρεαλιστική ἀνάμνηση ἀνθρωποθυσιῶν προβάλλεται καί ἀπό τή δοξασία, πού ἐπικρατεῖ εὐρύτατα καί σήμερα, ὅτι ἂν θεμελιώσουν χῶμα ἀπό ἀποτυπώματα ποδιῶν ἀνύποπτου διαβάτη, καί προπαντός ἂν κατά κάποιον τρόπο, θεμελιώσουν τή σκιά κάποιου, ὁ ἀνθρώπος αὐτός θά πεθάνει ὕστερα ἀπό λίγο καιρό. Κάθε σπιτί ἔχει τό στοιχείο του. Ἡ ψυχὴ τοῦ θυσιαζόμενου ζῶου ἐπαιρνε ὡς στοιχειό διάφορες μορφές. Μεταβαλλόταν σέ ἀράπη, κριάρι, πετεινό καί συχνότατα σέ σπιτόφιδο. Πρὸκειται γιά ἐπιβίωση τῆς ἀρχαιοελληνικῆς λατρείας τοῦ οἰκουροῦ ὄφεως. Ρωμαῖος, Κ., Τό φίδι τοῦ σπιτιοῦ. Νεοελληνικές ἐπιβιώσεις τῆς λατρείας τοῦ οἰκουροῦ ὄφεως, Λαβύρινθος 1 (1973-1974), 50-64. Στά ἀποτροπαϊκά καί προληπτικά τοῦ κακοῦ μέσα ὑπάγεται καί ὁ ἁγιασμός, πού γίνεται ἀπὸ τόν ἱερέα στό νεόδημοτο σπιτί.

25. Τσότης, Γ., Μακεδονικά γεφύρια, ὅ.π., σ. 25, 28, 59.

26. Cameron, A. Herrin, J. Constantinople in the early Eight Century: The Parastaseis syntomoi chronikai, Leiden 1984, κεφ. 4, σ. 58-60, 171.

και τότε τό ἔδαφος ἄρχισε νά τρέμει. Ὁ αὐτοκράτορας διέταξε νά γίνει λιτανεία καί ὁ σεισμός σταμάτησε μέ τίς προσευχές τοῦ Ἁγίου Σάββα (449-532).

333 παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ τῆς Ἄρτας, ἔχουν καταγραφεῖ στόν ἐλληνικό χώρο. Οἱ δοξασίες αὐτές, ὅμως, ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένες καί σέ ἄλλους μεσαιωνικούς λαούς τῆς νοτιοανατολικῆς –κυρίως– Εὐρώπης, σέ Οὐγγρους, Σέρβους, Ρουμάνους, Βούλγαρους, Ἀλβανούς καί Βλάχους. Οἱ Σέρβοι στά θεμέλια τοῦ κάστρου Σκούταρι, ἔθαψαν, κατ' ἀπαίτηση τῆς νεράϊδας Wila, τά δύο συνονόματα παιδιά Στόγιαν καί Στογιάννα. Στά θεμέλια τῆς Μητρόπολης τοῦ Στρασβούργου ἐνταφιάστηκαν ζωντανά δύο ἀδελφια.

9. Τό γεφύρι τοῦ Πασᾶ, σέ προπολεμική φωτογραφία.
(Γ.Π. Τσότσος, «Μακεδονικά γεφύρια», σ. 60, εἰκ. 28)

Στή Ρωσία, σέ ἀνασκαφή ἐνός χωμάτινου πύργου του 6ου-7ου αἰῶνα, δυτικά τῆς Βαϊκάλης, βρέθηκε στή βάση του ὁ σκελετός μιᾶς γυναίκα. Ἡ στάση τοῦ σκελετοῦ δέν ἦταν φυσική. Ἡ νεκρή βρέθηκε μέ τά χέρια ὑψωμένα πρὸς τό πρόσωπο καί μέ τά δάχτυλα λυγισμένα, σάν νά εἶχε ξεσχίσει μέ τά νύχια τό πρόσωπό της. Οἱ ἀνασκαφεῖς θεώρησαν, ὅτι ἡ γυναίκα θάφτηκε ζωντανή στά θεμέλια τοῦ πύργου.²⁷

Γιά νά στεργιώσει τό μονότοξο γεφύρι τοῦ Κοράκου (1515), κοντά στή Βρεσθενίτσα Ἄρτας, πάνω στόν Ἀσπροπόταμο (Ἀχελῷο), θυσιάστηκαν «χίλιες γίδες σιούτες» (χωρίς κέρατα). Κατά μιάν ἄλλη ἐκδοχή, ὁ ποταμός²⁸ δαμάζε-

27. Vargyas, Lajos. Researches into Medieval History of Folk Ballad, ἐκδ. Akadémiai Kiado, Βουδαπέστη 1967, κεφ. III, σ. 173-233: *The origin of the walled-up Wife*.

28. Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα τά ποτάμια ἦταν ἱερά. Κάθε ποτάμι εἶχε τὸν θεό του. Αὐτοὺς τοὺς θεοὺς τοὺς παρουσίαζαν μέ τὴ μορφή ταύρου ἢ ταύρου μέ κεφάλι ἀνθρώπου. Μιά τέτοια μορφή ὀνομάζεται Ἀχελῷος, ὅπως τό μεγάλο ποτάμι τῆς βορειοδυτικῆς Ἑλλάδας. Δέν γνωρίζουμε ἂν ὁ θεός τοῦ ποταμοῦ Ἀχελῷου ἦταν μιὰ ποτάμια θεότητα ἢ ἂν ἡ λέξη Ἀχελῷος εἶχε τότε τὴ σημασία

ται μέ την κατασκευή του γεφυριού και για να υποταχθεί πλήρως, απαιτεί, ως αντίσταθμισμα της υποταγής του, θυσία «*εὐγενικῶν ζώων*» ἢ ἀνθρώπου.

Οἱ παραδόσεις περί ἀνθρωποθυσιῶν εἶναι συχνότερες σέ πέτρινα γεφύρια μέ μεγάλο μήκος, πού συνδέουν ὄχθες ποταμῶν σέ πεδιάδες κι ἔπρεπε νά θεμελιωθοῦν σέ ἀμμῶδες ἢ προσχωσιγενές ἔδαφος. Οἱ δυσκολίες ἦταν λιγώτερες στή θεμελίωση μικρῶν πέτρινων γεφυριῶν σέ ὄρεινά ρέματα μέ βραχώδη πρηνή. Τά παλιά πέτρινα γεφύρια κτίζονταν πάντοτε πάνω σέ χερσαίους δρόμους, μεγάλους ἢ μικρούς, ἐντός ἢ ἐκτός τῶν οἰκισμῶν. Πηγές γιά τίς γνώσεις μας ἀποτελοῦν τά ἴδια τά κτίσματα, ἰδιαίτερα τά χρονολογημένα, τά παλιά συμφωνητικά, τά ἀρχεῖα στήν Ἑλλάδα καί στό ἐξωτερικό, τά περιηγητικά κείμενα καί οἱ ἀπεικονίσεις, οἱ παραδόσεις καί οἱ θρύλοι πού τά συνοδεύουν, καί ἡ λαϊκή οἰκοδομική ὁρολογία.

Στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, κοινωφελῆ ἔργα, ὅπως τά γεφύρια, χρηματοδοτοῦνται ἀπό κοινότητες²⁹ ἢ πλούσιους κατοίκους τῆς περιοχῆς. Σέ πολλές περιπτώσεις τά ἔργα αὐτά γίνονταν μέ ἀγγαρεῖς.

Στή βόρεια ὄχθη τοῦ Ἀράχθου, δίπλα στό γεφύρι τῆς Ἀρτας σώζεται μέχρι σήμερα τό μεγάλο πλατάνι τοῦ Ἀλή Πασᾶ. Στή σκιά αὐτοῦ τοῦ δένδρου καθόταν ὁ Ἀλή Πασᾶς καί παρατηροῦσε νά κρέμονται ἀπό τά κλαδιά του τά ἄψυχα κορμιά, ὅσων εἶχε καταδικάσει στόν «δι' ἀγχόνης» θάνατο. Δίπλα στό γεφύρι³⁰ ὑπάρχει ἐπίσης ἓνα κομψό νεοκλασσικό κτίριο τοῦ 1864, ἔργο Αὐστριακοῦ ἀρχιτέκτονα, πού ὑπῆρξε μεθοριακός σταθμός³¹ (Τελωνεῖο) τῶν Τούρκων. Σήμερα τό κτίριο αὐτό, εἶναι τό Λαογραφικό Μουσεῖο τῆς πόλης.

τοῦ νεοῦ. Ποτάμιοι δαίμονες μέ μορφή ταύρου εἶναι γνωστοί καί ἀπό λαϊκές εὐρωπαϊκές παραδόσεις. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ζητοῦσαν τή βοήθεια τοῦ ποταμοῦ γιά τήν εὐφορία τῆς γῆς, ἀλλά καί γιά τήν εὐγονία τῶν ἀνθρώπων. Μετά τόν 6ο αἰῶνα π.Χ. συνήθιζαν ὀνόματα, πού σχετίζονταν μέ μερικά ποτάμια, ὅπως π.χ. Κηφισόδοτος, Nilsson, Martin, *Ἑλληνική Λαϊκή Θρησκεία*. Μτφρ. Ι.Θ. Κακριδῆς, Ἀθήνα 1979, σ. 8, 9.

29. Ἡ κοινότητα ἐκφράζεται μέ τήν ἐκκλησία καί τό πλάτωμά της, μέ κρήνες, πηγάδια καί ποτιστικά αὐλάκια, μέ γεφύρια καί δρόμους μέσα καί ἔξω ἀπό τόν οἰκισμό. Ὑπῆρχαν ἐπίσης καί κερδοφόρες ἐγκαταστάσεις, ὅπως μύλοι, νεροτριβές, ἐλαιοτριβεῖα καί χάνια, πού ἀνήκαν σέ ἰδιώτες ἢ μοναστήρια καί ἐξυπηρετοῦσαν τίς ἀνάγκες τῶν κατοίκων.

30. Συνοδικτικά κτίρια τῶν γεφυριῶν εἶναι συνήθως μικρά φυλάκια μέ μορφή πύργου (κούλιες, μύλοι καί χάνια).

31. Ἡ Ἀρτα, παλιά πρωτεύουσα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, γνωστή μέ αὐτό τό ὄνομα ἀπό τό ἔτος 1082, ἦταν κτισμένη στήν ἀριστερή ὄχθη τοῦ Ἀράχθου, ἀπλωνόταν ἀμφιθεατρικά στούς πρόποδες τοῦ λόφου τῆς Περάνθης (Βαλαώρας) καί κατεῖχε τήν θέση τῆς ἀρχαίας Ἀμβρακίας. Παραδόθηκε στούς Ὀθωμανούς στίς 10 Μαρτίου τοῦ 1449, ἐξασφαλίζοντας κάποια προνόμια, καί παρέμεινε στήν κατοχή τους μέχρι τίς 24 Ἰουνίου τοῦ 1881, μέ ἓνα μικρό διάστημα Βενετοκρατίας (1688-1715). Στήν ἐξοθωμανισμένη Ἀρτα ζοῦσαν Ἕλληνες Χριστιανοί Ὀρθόδοξοι, Μουσουλμάνοι, Ἑβραῖοι καί Λατῖνοι –κυρίως– Βενετοί ἔμποροι. Τόν 15ο αἰῶνα ἦταν ἡ σημαντικότερη πόλη τῆς Ἠπείρου, μετά τά Γιάννενα. Πρὸς τό τέλος τοῦ 17ου αἰῶνα, ὁ πληθυσμός της ἔφθανε τοὺς 7.000 κατοίκους. Τά Ἰωάννενα ἀπελευθερώθηκαν τό 1912, 31 χρόνια μετά τήν Ἀρτα. Ὁ μεθοριακός σταθμός, βρισκόταν τότε στά Ἑλληνοτουρκικά σύνορα. Σέ κείμενο τοῦ Δημοτηρίου Βικέλα τοῦ ἔτους 1884, μέ τίτλο: «Ἀπὸ Νικοπόλεως εἰς Ὀλυμπίαν», ἐκδ. Ἐκάτη, Ἀθήνα 1991, σ. 38, 44, ἀναφέρεται ὅτι ὁ ποταμός Ἀραχθὸς ἀποτελοῦσε τό νέο σύνορο ἀνάμεσα στήν Τουρκία καί τήν Ἑλλάδα. Γενικῶς γιά τό γεφύρι τῆς Ἀρτας, ὅ.π., σ. 38-45. Στή σελίδα 42 σημειώνει χαρακτηριστικά: «Ἀναβαίνει ἡ γέφυρα, ἀναβαίνει ἀποτόμως καί πάλιν ἀποτόμως καταβαίνει πρὸς τήν ἀντίπερα ὄχλην».

Ἕλληνες λόγιοι τοῦ 19ου αἰῶνα, πού ἀσχολήθηκαν μέ τήν περιοχή τῆς Ἠπειροῦ,³² ὅπως ὁ Ἀθανάσιος Σταγειρίτης,³³ ὁ Παναγιώτης Ἀραβαντινός³⁴ καί ὁ Ἰωάννης Λαμπρίδης,³⁵ ἀναφέρονται στό γεφύρι τῆς Ἀρτας. Εὐρωπαῖοι ταξιδιώτες ἐπίσης τοῦ 19ου αἰῶνα, πού ἐπισκέφθηκαν τήν Ἠπειρο, καταγράφουν στά περιηγητικά τους κείμενα τίς ἐντυπώσεις τους ἀπό τό γεφύρι τῆς Ἀρτας. Ἐνδεικτικά ἀναφέρω τόν Ἀγγλό λοχαγό William Martin Leake,³⁶ τόν ἑλληνομαθῆ ἱατρό καί πρόξενο τῆς Γαλλίας F.C.H.L. Pouqueville,³⁷ τόν Ἀγγλό ἱατρό Henry Holland,³⁸ τόν κλασσικό φιλόλογο T. Smart Hughes³⁹ καί τόν William Turner⁴⁰ (φωτ. 10).

Τά παλιά λιθόκτιστα γεφύρια κατασκευασμένα μέ ντόπια ὕλικά, ἐναρμονίζονται μέ τό φυσικό τοπίο πού τά περιβάλλει. Τά ἔχτιζαν ντόπιοι ἢ πλανόδιοι οἰκοδόμοι, ὀργανωμένοι σέ μπουλούκια.⁴¹ Ταξίδια μακρᾶς διάρκειας ἐπιχειροῦσαν -κυρίως οἱ Ἠπειρώτες Χτίστες (Κουδαράιοι)⁴²- στήν Πελοπόννησο, τή Στερεά Ἑλλάδα, τήν Ρουμανία, τήν Μικρά Ἀσία, τήν Αἴγυπτο καί τήν Περσία.

Αὐτοί οἱ πλανόδιοι⁴³ λαϊκοί χτίστες, ἀφομοίωσαν δημιουργικά στήν οἰκοδομική τους τέχνη, τό «ὀθνεῖον καί τό ἰθαγενές» στοιχεῖο, ἀκολουθώντας τό

32. Ἡ Ἠπειρος, περιοχή ἄγρονη καί ὀρεινή, μέ πεδινό ἔδαφος μόλις 10% στήν παράκτια ζώνη, ἔχει βουνά ψηλά κι' ὀρητικά ποτάμια. Ἡ ὀροσειρά τῆς Πίνδου ἀποτελεῖ τό φυσικό της ὄριο μέ τήν Θεσσαλία καί τήν Μακεδονία. Ἐνα ἀπό τά μεγαλύτερα ποτάμια της εἶναι ὁ Ἀραχθός, πού πηγάζει ἀπό τήν καρδιά τῆς Πίνδου, διαρρέει ὁλόκληρο τόν νομό Ἀρτας καί ἐκβάλλει στόν Ἀμβρακικό Κόλπο.

33. Σταγειρίτης, Ἀθ., Ἠπειρωτικά, ἥτοι ἱστορία καί γεωγραφία τῆς Ἠπειροῦ, Παλαιᾶς καί Νέας καί βίος τοῦ Πύρρου, Βιέννη, 1819, σ. 410.

34. Ἀραβαντινός, Π., Χρονογραφία τῆς Ἠπειροῦ, τόμος Α', Ἀθήναι 1856, σ. 22.

35. Λαμπρίδης, Ι., Περί τῶν ἐν Ἠπειρῷ Ἀγαθοεργημάτων, Ἀθήναι 1880, τόμος Β', σ. 158 καί ἐπ'ἀνέκδοση τῆς Ἑταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1971, τόμος Β', σ. 158.

36. Leake, W.M., Travels in Northern Greece, vol I, p. 202, Λονδίνο 1835.

37. Pouqueville, F.C.H.L., Voyage dans la Grèce, Τόμος ΙΙ, Παρίσι 1820, σ. 104.

38. Holland, H., Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc, during the years 1812 and 1813, Λονδίνο 1815, σ. 82.

39. Smart, Th., Travels in Sicily, Greece and Albania, Λονδίνο 1820, τόμος Ι, σ. 431.

40. Turner, W., Journal of a Tour in the Levant, Λονδίνο 1820, τόμος Ι, σ. 113.

41. Μουτσόπουλος, Ν., Κουδαράιοι Μακεδόνες καί Ἠπειρώτες μαῖστορες, στό λεύκωμα «Πρῶτοι Ἕλληνες Τεχνικοί Ἐπιστήμονες Περιόδου Ἀπελευθέρωσης», ἐκδ. Τ.Ε.Ε., Ἀθήνα 1976, σ. 353-370, σημειώσεις, σ. 449-453, συμβολή στό Κουδαρίτικο γλωσσάρι, σ. 414-433, εἰκόνες καί σχέδια, σ. 371-413.

42. Ἡ Ἠπειρος, ἡ περιοχή Βοῖου Κοζάνης, τά Λαγκαδία Γορτυνίας καί τά Κλουκινόχωρια Καλαβρύτων ὑπῆρξαν ἐστίες μαστόρων τῆς νεοελληνικῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Οἱ Ἠπειρώτες ἦταν εἰδικοί καί στό κτίσιμο γεφυρῶν (κιοπουρλήδες). Ἡ μυστική γλῶσσα τῶν Ἠπειρωτῶν οἰκοδόμων εἶναι τά *Κουδαρίτικα* ἢ *μαστόρκα*. Σ' αὐτήν τήν συνθηματική γλῶσσα *κούδαρης* (ὁ) εἶναι ὁ μάστορας καί *κούδας* εἶναι ὁ χτίστης. *Σάρρος*, Δ., Περί τῶν ἐν Ἠπειρῷ, Μακεδονία καί Θράκη συνθηματικῶν γλωσσῶν, Λαογραφία 7 (1923), σ. 521-542, *Σούλης*, Χρ., *Κουδαρίτικα τῶν Χουλιαροχωρίων τῆς Ἠπειροῦ*, *H.X.* 5 (1930), σ. 161-168. Οἱ παραδοσιακοί χτίστες τῆς Πελοποννήσου εἶχαν τά *Κρεκόνικα* καί τά *Μπαρραμπάτικα*, ἀφοῦ οἱ συνθηματικές γλώσσες τῶν μαστόρων, διαφέρουν ἀπό περιοχή σέ περιοχή. Κωνσταντινόπουλος, Χ., *Οἱ παραδοσιακοί χτίστες τῆς Πελοποννήσου*, ἐκδ. «Μέλισσα», Ἀθήνα 1983, σ. 66-73 καί σ. 74-76.

43. Οἱ πλανόδιοι λαϊκοί χτίστες δούλευαν γιά μέγала χρονικά διαστήματα σέ ξένους, μακρινούς τόπους, μακριά ἀπό τούς γονεῖς, τίς συζύγους καί τά παιδιά τους. Σέ μιά ἐποχή πού ἡ ἐπικου-

πρότυπο μέ παραλλαγές, στὰ πλαίσια μιᾶς παράδοσης ἀποδεκτῆς ἀπὸ ὁλόκληρη τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς.⁴⁴

Τὰ ἔργα τους, χειροποίητα πέτρινα γεφύρια, ὅπως αὐτό τῆς Ἄρτας, καλοκτισμένα καὶ στέρεα, διασώζουν τὴν μνήμη μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, προστατευμένα ἀπὸ τίς ὑπερφυσικὲς δυνάμεις τῶν «στοιχειῶν» τους, πού τὰ προφυλάσσουν ἀπὸ ὑπερεκχειλίσεις ποταμῶν⁴⁵ καὶ κινδύνους κατάρρευσης.⁴⁶

10. Τό γεφύρι τῆς Ἄρτας σέ γκαβούρα τοῦ W. Turner (1820)

ωνία ἦταν δύσκολη, ἡ ξενιτιά ἦταν δυσβάστακτη τόσο γι' αὐτούς πού ἔφευγαν, ὅσο καὶ γι' αὐτούς πού ἔμεναν. Χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς κατάστασης εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι σέ ὅλα τὰ χωριά τῆς περιοχῆς Βοῖου Κοζάνης, ὅπου οἱ περισσότεροὶ ἄνδρες ἦταν πλανόδιοι μάστοροι, ὑπῆρχε ὁ Κλαψόδενδρος. Αὐτός ὁ Κλαψόδενδρος, συνήθως δρύς, ἦταν τὸ σημεῖον ἀποχαιρέτισμοῦ στὴν ἐξοδο τοῦ χωριοῦ, μέχρι τὸ ὁποῖο ξεπροβόδιζαν τὸν ξενιτεμένο οἱ συγγενεῖς του.

44. Raporport, A., Ἀνώνυμη Ἀρχιτεκτονικὴ καὶ Πολιτιστικοὶ Παράγοντες, Μετάφραση - Εἰσαγωγή - σχόλια Δημήτρης Φιλιππίδης, Ἀθήνα 1976, σ. 6-7.

45. Παλιότερα ὁ Ἄραχος πλημμύριζε συχνά. Καταστροφικὴ ἦταν ἡ πλημμύρα τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου 1794. Προκάλεσε μεγάλες ζημιές καὶ γκρέμισε πολλὰ σπιτία μέσα στὴν πόλη τῆς Ἄρτας. Ἰδιαιτέρως ἐπλήγησαν οἱ συνοικίες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου, ἡ Ἑβραϊκὴ καὶ οἱ Ταμπακιάδες (τῶν βυρσοδεψῶν). Μεγάλη πλημμύρα ἐγίνε καὶ τὸ 1856, ὅμως δέν προκάλεσε καταστροφές. Ξερόπουλος, Σ., Δοκίμιον, ὅ.π., σ. 7. Τὴν τελευταία 50ετία, μέ τὰ ἀντιπλημμυρικὰ ἔργα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 καὶ -κυρίως- μέ τὰ φράγματα τῆς ΔΕΗ Πουρνάρι 1 καὶ Πουρνάρι 2, ὁ ποταμὸς ἔχασε τὴ δυναμικὴ του καὶ πιά δέν πλημμυρίζει, παρὰ τὴ μεγάλη ποσότητα βροχόπτωσης, πού δέχεται ἡ περιοχή.

46. Μαντᾶς, Σπ., Τὰ ἡπειρωτικὰ γεφύρια, σ. 27-39 ὅ.π., Ἡ τελευταία περιπέτεια τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

A.B.M.E.: Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος

Δοκίμιον: Σερραφεῖμ Ξενόπουλου τοῦ Βυζαντίου, «Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ Ἄρτης καὶ Πρεβέζης», Ἀθήνα, 1884, Ἄρτα, ³2003 (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὸν Μουσικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο Ἄρτας «Σκουφᾶς».

E.E.B.Σ.: Ἑπετρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

H.X.: Ἠπειρωτικὰ Χρονικά.

T.E.E.: Τεχνικὸν Ἐπιμελητήριον Ἑλλάδος.

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

ἀγᾶς, ὁ: τουρκ. ağa: τοπάρχης, διοικητικὸς ἀξιωματοῦχος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

καλντερίμι, τό: τουρκ. kaldırım: λιθόστρωτος δρόμος, λιθόστρωτο ὁδόστρωμα. Ἵσως πρόκειται γιὰ γλωσσικὸ ἀντιδάνειο, προερχόμενο ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸ καλὸδρόμος.

καπάσα, ἡ: πιθάρι, τό.

κιοπρουλήδες, οἱ: λαϊκοὶ τεχνίτες εἰδικευμένοι στὴν κατασκευὴ πέτρινων παραδοσιακῶν γεφυριῶν. Ἀπὸ τὴν τουρκικὴ λέξη köprü ποὺ σημαίνει γεφύρι.

κουδαρης εἶναι ὁ μάστορας καὶ **κούδας** εἶναι ὁ χτίστης, στή μυστικὴ γλῶσσα τῶν Κουδαραίων, Μακεδόνων καὶ Ἠπειρωτῶν μαστόρων, τὰ Κουδαρίτικα ἢ μαστόρικα.

κουρμπάνι, τό: Προέρχεται ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸ τουρκ. kurban, ποὺ σημαίνει σφάγιον θυσίας σέ μουσουλμανικὴ ἑορτῇ. Σφαχτὸ σέ γάμο ἢ πανηγύρι ἢ πάνω στὸν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς θεμελίωσης νεόδμητου κτίσματος. Φρ. Σφάζουν κουρμπάνι κόκορα, ἢ πρόβατο ἢ βόδι.

πασᾶς, ὁ: τουρκ. paşa: τίτλος ἀξιωματοῦχου τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ποὺ διοικεῖ ἓνα πασαλίκι (τουρκ. pasalık).

περαταριά, ἡ: ξύλινη σχεδιά μέ τὴν ὁποία περνοῦσαν ἀπὸ τὴ μία στήν ἄλλη ὄχθη μεγάλων ποταμῶν, ἄνθρωποι καὶ ὑποζύγια. Ὁδηγὸς τῆς σχεδίας ἦταν ὁ περαματάρης.

ποδαρικό, τό: ἀρχ. πούς, μεσν. ποδάριν. Κάτω μέρος σέ κατακόρυφα στοιχεῖα (ὀρθοστάτες, στύλους, γεφύρια, παρειές σκαμμάτων).

πόρος, ὁ: πέρασμα μέσα ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦ ποταμοῦ, στό σημεῖο μέ τὸ μικρότερο βάθος.

σιούτα (γίδα): χωρὶς κέρατα.

στοιχείωση: ὀνόμαζαν οἱ βυζαντινοὶ τὴ θεμελίωση οἰκοδομημάτων (κάστρων, ὕδραγωγείων, κρηνῶν, ναῶν, σπιτιῶν, χωριῶν ἢ καὶ πόλεων ἀκόμη) μέ θυσία «εὐγενικῶν ζώων» ἢ ἀνθρώπου.

ὑπερεκχειλιστές, οἱ: μικρὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα στοὺς τοίχους παλιῶν λιθόκτιστων γεφυριῶν, ποὺ ἐλαφρύνουν τὸ βάρος τους καὶ λειτουργοῦν ὡς ἀνακουφιστικὲς ὁπές, οἱ ὁποῖες ἐπιτρέπουν τὴ διέλευση ἀπὸ μέσα τους μεγάλων ποσοτήτων νεροῦ, σέ περίπτωση πλημμύρας τοῦ ποταμοῦ.

ΑΙΜΑΤΗΡΕΣ ΘΥΣΙΕΣ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ
ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ
ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΑΓΕΛΑΔΑΣ ΣΤΗ ΛΙΑΠΗ (ΙΤΕΑ)
ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ¹

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΓΑΛΑΝΗΣ

Οἱ αἱματηρές θυσίες, παρότι στίς μέρες μας ἔχουν σχεδόν ἐξαφανιστεῖ, ἀποτελοῦν ὥς τίς ἀρχές τοῦ 20ου αἰῶνα σημαντικό χαρακτηριστικό τῆς λαϊκῆς λατρείας. Ἡ καταγωγή τους φτάνει ὥς τίς αἱματηρές θυσίες τῆς χαρναυγῆς τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Καθρεφτίζουν τήν προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νά ἐξευμενίσει τοὺς δαίμονες πού φαίνεται πώς ἐλέγχουν τή ζωή του καί μποροῦν, ἐμφανίζοντας ἐνίοτε ἀνεξήγητη συμπεριφορᾶ, νά προκαλέσουν ποικίλες ἀντιξοότητες (φυσικές καταστροφές, ἀρρώστιας, ἐπιζωοτία, κακή σοδειά κ.ἄ.) μέ καταστροφικές συνέπειες γι' αὐτόν.

Στήν ἀρχαία Ἑλλάδα οἱ πιστοί ἔρχονταν σέ ἐπαφή μέ τίς θεϊκές δυνάμεις μέσα ἀπό τήν αὐστηρά τελετουργική θυσία ζώων, τά ὁποῖα κατανάλωναν συλλογικά καί μέ βάση συγκεκριμένους κανόνες. Τό μαντεῖο τῶν Δελφῶν, ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα ἱερά, δέν εἶναι παρὰ ἕνα μεγάλο καί διαρκῶς σέ λειτουργία σφαγεῖο. Ἀλλωστε, σύμφωνα μέ τήν ὀρφική διήγηση τῆς θανάτωσης τοῦ Διονύσου, τό ἀνθρώπινο γένος ὑπῆρξε τό ἀποτέλεσμα μιᾶς θυσίας. Ὁ θεός Διόνυσος πού πῆρε τή μορφή ἐνός παιδιοῦ σφάχτηκε ἀπό ὅλους μαζί τοὺς Τιτᾶνες, τοὺς βασιλεῖς τῶν παλιῶν χρόνων. Ἀφοῦ ξεγέλασαν τό παιδί, δείχνοντάς του διάφορα παιχνίδια, οἱ φονιάδες τό σκότωσαν, τό τεμάχισαν, πέταξαν τά μέλη του σέ ἕνα λέβητα καί τά μαγεύρεψαν σέ δυνατή φωτιά. Μετά μοῖρασαν σέ ἰσομερῆ κομμάτια τίς σάρκες τοῦ θύματος καί τίς καταβρόχθισαν. Ἐφαγαν τά πάντα, ἀλλά πρὶν προλάβουν νά φᾶνε τήν καρδιά τοὺς πρόλαβε ὁ κεραυνός τοῦ Δία, πού τιμώρησε τό ἔγκλημα καί μετέτρεψε τοὺς Τιτᾶνες σέ καπνό

1. Τό ἄρθρο αὐτό δέν θά εἶχε ὁλοκληρωθεῖ χωρίς τήν κοφτερή μνήμη καί τή βοήθεια τοῦ Ἀντῶν Βασιλειάδη, τόν ὁποῖο καί εὐχαριστῶ ἀπό καρδιάς.

καί στάχτη, από τήν ὁποία ἀναδύθηκε τό ἀνθρώπινο γένος.² Ἡ θυσία εἶναι μιά ἀπόπειρα ἐπικοινωνίας μέ τούς δαίμονες, πού ἐλέγχουν τήν εὐετηρία καί τό αἷμα τοῦ θυσιασμένου ζώου, καί ἀποτελεῖ σημαντικό μέσο εὐετηρίας ἀλλά καί ἐξαγνισμοῦ. Σέ κάποιες περιπτώσεις στίς ἐξαγνιστικές τελετές προσφέρονταν ἀνθρωποθυσίες ὡς καί τούς πρόσφατους ἱστορικούς χρόνους. Τό θύμα, συνήθως εἶναι ἕνας κατάδικος, δέν προσφέρεται στούς δαίμονες ἀλλά ἀποτελεῖ μέσο ἐξαγνισμοῦ πού, ἀφοῦ χρεώνεται μέ τίς δημόσιες ἁμαρτίες, θανατώνεται μέ σκοπό νά ἀπομακρυνθεῖ τό μίasma ἀπό τήν πόλη καί τούς ἀγρούς.³

Στόν νεοελληνικό πολιτισμό οἱ αἱματηρές θυσίες ἀπαντοῦν συστηματικά στά πλαίσια τοῦ ἐθιμικοῦ κύκλου. Ἐκτός ἀπό τόν τυποποιημένο ἐθιμικό κύκλο τίς βρίσκουμε καί σέ ἐκδηλώσεις πού σχετίζονται μέ τήν ἰδιαίτερη περίσταση, ὅπως εἶναι ἡ θεμελίωση κτιρίων ἢ γεφυριῶν, ἡ ἀποτροπή ἀσθενειῶν κ.ἄ. Κάποτε ἡ θυσία ἔχει ἰδιωτικό-οἰκογενειακό χαρακτήρα καί ἐκφράζεται μέ τό σφάξιμο μιᾶς κότας, κάποτε δημόσιο, ὅποτε τό θύμα μπορεῖ νά εἶναι κριάρι ἢ καί ταῦρος. Ἄλλοτε ἡ ζωοθυσία ἀποτελεῖ αὐτό καθαυτό τό λατρευτικό γεγονός καί ἄλλοτε ἐντάσσεται στά πλαίσια ἐνός πολὺπλοκου δρώμενου ὅπως εἶναι τὰ Ἀναστενάρια.

Στά πλαίσια τῆς νεοελληνικῆς λαϊκῆς λατρείας ἡ αἱματηρή θυσία, ἂν καί συνεχίζει τήν παραδοση πανάρχαιων, ἀρχέγονων, λατρευτικῶν δοξασιῶν καί συνηθειῶν, διαθέτει ἐπιρροές ἀπό χριστιανικές καί ἰουδαϊκές λατρευτικές συ-

2. Detienne M., «Οἱ πρακτικές τῆς μαγειρικῆς καί τό πνεῦμα τῆς θυσίας», στήν ἐκδοση: *Θυσία καί μαγειρική στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐπιμέλεια Detienne M. – Vernant J.P., Δαίδαλος - Ι. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 2007, σσ. 9, 10, 25.

3. Nilsson M.P., *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας*, Παπαδήμας, Ἀθήνα 2004, σσ. 98-99, 119-120.

νήθειες. Συνήθως τελείται σέ συνάρτηση μέ τό χριστιανικό ναό καί παρουσιάζεται χριστιανικά νόμιμη. Ταυτόχρονα μέ αὐτή τή μορφή τῆς ἐκκλησιαστικῆς θυσίας τελοῦνται καί ἄλλες, πού διαθέτουν πιά ἰσχυρό δεισιδαιμονικό καί μαγικό περιεχόμενο.⁴ Ὁ ὅρος «θυσία» ἀντικαταστάθηκε στή λαϊκή λατρεία ἀπό τόν ὅρο «κουρμπάνι», «γουρμπάνι», «κουλμπάνι» καί ἄλλα παρεμφερεῖ, πού εἶναι δάνειο ἀπό τήν τουρκική γλῶσσα, ἄν καί ἡ λέξη δέν ἔχει τουρκική ἀλλά ἀραβική καταγωγή καί εἶναι κοινή καί στούς Ἑβραίους. Ἡ πιά γνωστή περίπτωση μουσουλμανικοῦ κουρμπανιοῦ εἶναι τό *kurban bayram*, ἡ δέκατη ἡμέρα τοῦ δωδέκατου μηνά τοῦ μουσουλμανικοῦ ἔτους, ὅπου σέ ἀνάμνηση τῆς Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ θυσιάζεται ἀρνί.⁵

Ἡ ἐκκλησία κατὰ διαστήματα θά ἀπαγορεύσει μέ αὐστηρότητα τίς ζωοθυσίες. Σέ ἐγχειρίδιο μέ ὁδηγίες ἐξομολόγησης πρὸς τοὺς πνευματικούς συναντᾶμε τήν παρακάτω τυποποιημένη ἐρώτηση, πού θά πρέπει νά κάνουν στόν ἐξομολογούμενο:

«Μήπως ἔφαγες ἀπό τά φαγητά, καί κουρμπάνια, καί θυσίας, ὅπου κάμνουν οἱ ἀσεβεῖς Ἀγαρηνοὶ εἰς τοὺς γάμους των, εἰς τὰ συνετίσματα των, καί εἰς τά μιὰ μνημόσυνα; ἐπειδὴ, καθὼς λέγει ὁ Σολομών: «Θυσίαι ἀσεβῶν, βδέλυγμα Κυρίῳ»».⁶

Πολλοὶ χριστιανοὶ λόγιοι πού εἶχαν τήν πρόθεση νά ἐξαγνίσουν τό χριστιανισμό ἀπό τά κατάλοιπα τῆς ἀρχαίας εἰδωλολατρικῆς θρησκείας καταφέρονται ἐναντίον ὧσων γιορτάζουν τά «κουρμπάνια», γιατί θεωροῦν πῶς αὐτοὶ εἶναι ἀσεβεῖς καί μμητές τῶν «ματαιόδοξων Ἑλλήνων». Ταυτόχρονα φρίττουν, γιατί «πολλοὶ ἀρχιερεῖς, πνευματικοὶ πατέρες, ἱερομόναχοι καί διδάσκαλοι» ἀνέχονται τίς αἱματηρές θυσίες.⁷

Οἱ ἀπαγορεύσεις δέν ἔφεραν κανένα ἀποτέλεσμα, γιατί τό ἔθιμο ἀποτελεῖ χαρακτηριστικό δείγμα λαϊκῆς λατρευτικῆς ἐκδήλωσης μέ βαθιές ρίζες καί παμπάλαιες θρησκευτικές παραστάσεις. Οἱ ἱερεῖς συμμετέχουν ἐνεργά στίς θυσίες γιατί καί οἱ ἴδιοι, παρὰ τήν ιδιότητά τους, δέν παύουν νά ἀποτελοῦν μέλη τῆς κοινότητος, πού θυσιάζει, καί διαθέτουν τίς ἴδιες λαϊκῆς θρησκευτικῆς ἀντιλήψεις. Πολλές φορές προσφέρονται γιά θυσία ζῶα πού ἀνήκουν στήν ἐκκλησία.⁸

4. Αἰκατερινίδης Γ., *Νεοελληνικὲς αἱματηρές θυσίες*, Δελτίον τῆς ἐλληνικῆς λαογραφικῆς ἐταιρείας, Παράρτημα 8, Ἀθήνα 1979, σσ. 178-199.

5. Μέγας Γ., «Θυσία ταύρων καί κριῶν ἐν τῇ ΒΑ Θράκῃ», *Λαογραφία* 3 (1911), σ. 167 ἐπίσης Αἰκατερινίδης Γ., *Νεοελληνικὲς αἱματηρές θυσίες*, Δελτίον τῆς ἐλληνικῆς λαογραφικῆς ἐταιρείας, Παράρτημα 8, Ἀθήνα 1979, σ. 177.

6. Νικόδημος Ἀγιορείτης, *Ἐξομολογητήριον*, Βιβλιοπωλεῖον ὁ Φοῖνιξ, Ἀθήναι 1895, σ. 99.

7. Γεωργοῦδη Σ., «Ἡ καθαγιασμένη σφαγὴ στή σύγχρονη Ἑλλάδα», στήν ἐκδοχή: *Θυσία καί μαγειρικὴ στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐπιμέλεια Detienne M. – Vernant J.P., Δαίδαλος-Ι. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 2007, σσ. 421-422.

8. Αἰκατερινίδης Γ., *Νεοελληνικὲς αἱματηρές θυσίες*, Δελτίον τῆς ἐλληνικῆς λαογραφικῆς ἐταιρείας, Παράρτημα 8, Ἀθήνα 1979, σσ. 177-178.

Σέ κάποιες περιπτώσεις ὁ ἱερέας, ἀφοῦ πρῶτα εὐλογήσει τὸ ζῶο, τελεῖ ὁ ἴδιος τὴ θυσία, παίρνει ἂν θέλει ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ σφάγιο καὶ συμμετέχει στὸ φαγοπότι πού ἀκολουθεῖ.⁹ Στόν ἀντίποδα αὐτῆς τῆς κατάστασης βρίσκονται οἱ περιπτώσεις στίς ὁποῖες οἱ ἱερεῖς δέν παρευρίσκονται στή ζωοθυσία, γιατί οἱ τοπικοὶ ἐπίσκοποι τοὺς τὸ ἀπαγορεύουν.¹⁰

Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν αἵματηρῶν θυσιῶν (ὁ Γ. Αἰκατερινίδης καταγράφει ἑκατοντάδες παραλλαγές τοῦ ἐθίμου, πού τὸ μεγαλύτερο μέρος τοὺς συνδέεται μέ τόν ἡμερολογιακὸ ἐθιμικὸ κύκλο¹¹) στίς μέρες μας ἐπιβιώνουν ἐλάχιστα καὶ σχεδόν ἀποκλειστικά συνδέονται μέ τόν ἐορτασμό τοῦ πολιούχου ἀγίου τῆς κοινότητος. Τό ἔθιμο τῆς θυσίας τῆς ἀγελάδας, στή ἐορτὴ τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου στίς 15 Αὐγούστου, στή Λιάπη Ζαγορίου ἀνήκει σέ αὐτὴ τὴν κατηγορία.

Ἡ Λιάπη ἀναγνωρίστηκε ὡς κοινότητα τὸ 1919 καὶ μετονομάστηκε σέ κοινότητα Ἰτέας τὸ 1955. Ἀπὸ τίς προφορικές μαρτυρίες προκύπτει πὼς τὸ ἀρχικό ὄνομα τοῦ χωριοῦ ἦταν Ντουχάνιστα, ἀργότερα μετονομάστηκε σέ Λιάπου καὶ τελικὰ ἐπικράτησε τὸ Λιάπη ὡς τὴ μετονομασία τοῦ 1955.¹² Ἡ μετονομασία ἀνήκει στή γενικότερη ἐπιχείρηση ἐξαφάνισης ὅλων τῶν ὀνομάτων πού εἶχαν ξενική καταγωγή ἢ τουλάχιστον ἀκούγονταν ξενικά στίς ἐπιτροπές πού ὄρισε τὸ ἑλληνικὸ κράτος γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸ «πρόβλημα». Παρὰ τὴν ἐπίσημη ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος τὸ «Λιάπη» παραμένει σέ χρῆση ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς κατοίκους τοῦ χωριοῦ ἀλλὰ καὶ τοὺς κατοίκους τῶν γειτονικῶν κοινοτήτων.

Σήμερα ἀνήκει στὸ Δῆμο Ζαγορίου καὶ μαζί μέ τὰ χωριά Πέτρα καὶ Δεμάτι, πού βρίσκονται σέ πολὺ κοντινὴ ἀπόσταση, ἀποτελοῦν τὸ πιὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Ζαγορίου. Τὰ τρία χωριά εἶναι στήν οὐσία μιά ἐκτεταμένη κοινότητα πού τὰ μέλη της συνδέονται μέ συγγενικούς δεσμούς καὶ διαθέτουν κοινὰ ἦθη καὶ ἔθιμα. Ὅλες οἱ οἰκογένειές τοὺς ἔχουν συγγενεῖς σέ τουλάχιστον ἓνα ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο χωριά καὶ οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτές ἔχουν συγγενεῖς καὶ στὰ δύο.

Τίς στενές σχέσεις ἀνάμεσα στή Λιάπη καὶ στὸ Δεμάτι ἀναφέρει κι' ὁ Ι. Λαμπρίδης, πού μᾶς πληροφορεῖ πὼς μετὰ τόν ἐσπερινὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα οἱ κάτοικοι τοὺς συγκεντρώνονται σέ κάποιο συγκεκριμένο μέρος ὅπου χορεύουν καὶ διασκεδάζουν ὅλοι μαζί μέχρι τὴ δύση τοῦ ἡλίου.¹³

Οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῶν τριῶν ὁρειῶν κοινοτήτων, πού δέν διαθέτουν ἰδιαίτερα γόνιμα ἐδάφη, ἦταν πρῶην νομάδες, πού ἐγκαταστάθηκαν σέ αὐτὰ τὰ φτωχὰ ἐδάφη γιατί ἦταν εὐκολο νὰ τὰ διεκδικήσουν. Ἐπειδὴ ἡ κτηνοτροφία

9. Παρασκευαΐδης Π., «Λατρεία τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ καὶ θυσία βοῶν καὶ ἀμῶν εἰς Μανδαμάδον Λέσβου», *Λαογραφία* 15 (1953), σ. 160.

10. Βαφειδῆς Ν., *Ἐξορκισμοί, χαϊμαλιά, νουσκάδες, κουρμπάνια στή Θράκη*, Ἑταιρεία Ὁρακίων Μελετῶν, ἀρ. 19, Ἀθῆναι 1953, σ. 7.

11. Αἰκατερινίδης Γ., *Νεοελληνικὲς αἵματηρές θυσίες*, Δελτίον τῆς ἑλληνικῆς λαογραφικῆς ἐταιρείας, Παράρτημα 8, Ἀθῆνα 1979, σσ. 15-53.

12. Βασιλειάδης-Βασιλείου Α., *Ντουχάνιστα-Λιάπη-Λιάπου-Ἰτέα*, Ἰωάννινα 2007, σσ. 11, 55-56 ἐπίσης Ἐξαρχος Ι., *Τὸ χωριό μας ἡ Ἰτέα Ζαγορίου*, Ἰτέα 2005, σσ. 8-10.

13. Λαμπρίδης Ι., *Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα*, τεῦχος 4, Μέρος 1, Βλαστοῦ Βαρβαρρήγουν, Ἀθῆναι 1888, σσ. 52-53.

ἀποτελοῦσε τή ραχοκοκκαλιά τῆς οἰκονομίας τους οἱ οἰκογένειες ἐγκαταστάθηκαν μακριά ἢ μία ἀπό τήν ἄλλη, ἐξασφαλίζονται ἔτσι ἐκτάσεις γιά βοσκή. Αὐτό εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα καί οἱ τρεῖς κοινότητες νά παραμείνουν ἀραιοκατοικημένες ὡς καί μετὰ τό τέλος τοῦ Ἑμφυλίου πού ἄρχισε ἡ ἐρήμωση καί ὁ μετασχηματισμός τους.

Τό ἔθιμο τῆς θυσίας τῆς ἀγελάδας τελεῖται μαρτυρημένα ἀπό τά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα, ἄν καί ἡ προφορική παράδοση τοποθετεῖ τήν ἀρχή του στά μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα. Τό 1877 ὁ Ἑγούμενος τῆς μονῆς Λυγκιάδων Σωφρόνιος δίνει μιὰ ἀρκετά λεπτομερῆ περιγραφή ἀνάλογου ἐθίμου πού τελοῦταν στό Δεμάτισις 17 Ἰουλίου, τήν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς τῆς Ἀγίας Μαρίνας, καί ἀναφέρει συνοπτικά γιά τό ἔθιμο στή Λιάπη:

*«Καί εἰς τό παρακείμενον δέ χωρίον Λιάπου, ἡ ἰδία συνήθεια καί παραδόσεις ἐπικρατεῖ κατὰ τήν πανηγυριν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, τελουμένην εἰς τας 15 Αὐγούστου».*¹⁴

Τήν ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας τό χωριό κάηκε τρεῖς φορές ἀπό τοὺς Τούρκους. Τήν πρώτη, στά μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, τό κάψιμο ἦταν τὰ ἀντίποινα γιά τό σκοτωμό ἀλβανικοῦ ἀποσπάσματος, πού γύριζε στά χωριά ἐκτελῶντας χρέη «ἀστυνομίας» τοῦ καιροῦ καί βρέθηκε στό χωριό στό πανηγύρι τοῦ Δεκαπενταύγουστου. Στό γλέντι οἱ Ἀλβανοί μέθυσαν καί ἐπιτέθηκαν στίς γυναῖκες

14. Ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καί Ἰδιωμάτων - Ι.Λ.Ν.Ε., Χειρόγραφο ἀριθμός 236, (συλλογέας ὁ Ἑγούμενος Μονῆς Λυγκιάδων Σωφρόνιος, 1877), σσ. 267-269.

τοῦ χοροῦ. Οἱ ντόπιοι τοὺς κυνήγησαν καὶ σκοτώσαν κάποιους ἐπιτόπου καὶ κάποιους στὶς γύρω τοποθεσίες. Ὁ φόβος γιὰ τὴν ἀναμενόμενη ἐκδίκηση ὤθησε τοὺς κατοίκους νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ χωριό καὶ νὰ διασκορπιστοῦν σὲ μακρινές περιοχές ὅπως ἡ Βοιωτία καὶ ἡ Μικρὰ Ἀσία. Οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς οἰκογένειες πού ἔφυγαν δέν ἐπέστρεψαν ποτέ. Ἡ ἐξουσία ὡς ἀντίποινα ἔκαψε τὸ χωριό καὶ γκρέμισε τὸ γεφύρι πού βρισκόταν στὸν ποταμὸ Βάρδα, ἐνώνοντας τὸ χωριό μὲ τὰ ἄλλα χωριά τῆς περιοχῆς καὶ τὰ Γιάννινα. Μετά ἀπὸ μερικά χρόνια καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸ ἀπαραιτήτο «προσκύνημα» στὸν πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, πού κατανόησε πὼς ἡ ὑπόθεση ἦταν ζήτημα τιμῆς, κάποιες οἰκογένειες ἐπέστρεψαν στὸ χωριό. Τὸ δεύτερο κάψιμο τοῦ χωριοῦ (1855) εἶχε ὡς αἰτία τὸν σκοτωμὸ τοῦ «δραγάτη» Παλιούρα, πού βρέθηκε νεκρὸς καὶ πεταμένος σὲ ἓνα γκρεμὸ στὴν περιοχὴ Φτέρη. Οἱ Τοῦρκοι ἔκαψαν τὸ χωριό, ἀπαίτησαν ὡς πρόστιμο 2.000 λίρες καὶ ἐπιδίκασαν ποινὴ 200 ραβδισμῶν στὸν Γιώργο Δασκαάλη, πρῶτο τοῦ χωριοῦ. Τὸ τελευταῖο κάψιμο (1912) ἦταν ξανά τουρκικὰ ἀντίποινα, γιὰτὶ οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ εἶχαν ἐπαφὴ μὲ ὀργανώσεις ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος, τὰ λεγόμενα «κομιτᾶτα» καὶ συμμετείχαν ἐνεργὰ στὸ ἔργο τῆς ἀπελευθέρωσης. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ἐκπατρίστηκαν γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ καὶ ἐπέστρεψαν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση.¹⁵

Τὸ ἔθιμο τῆς θυσίας τῆς ἀγελάδας συνδέεται μὲ τὸ πρῶτο κάψιμο τοῦ χωριοῦ στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα. Σύμφωνα μὲ τὴν προφορικὴ παράδοση, πού θυμοῦνται πολὺ καλὰ ἡ Σοφία Δημοπούλου (γεννημένη τὸ 1916) καὶ ὁ Ἀντώνης Βασιλειάδης (γεννημένος τὸ 1920), ὅταν οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὸ φόβο τῶν ἀντιποίνων ὑποχρεώθηκαν νὰ φύγουν, πῆραν μαζί τους καὶ τὰ ζῶα τους. Ἐνα μοσχάρι, ὅμως, ξέφυγε καὶ ἔμεινε στὸ χωριό. Ὅταν κάποιες οἰκογένειες μετὰ ἀπὸ χρόνια ἐπέστρεψαν βρῆκαν τὸ μοσχάρι, πού ἦταν πλέον ἀγελάδα, νὰ κοιμᾶται μέσα στὴν καμμένη ἐκκλησίᾳ τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου. Αὐτὸ θεωρήθηκε θεϊκὸ σημάδι καὶ ἡ ἀγελάδα σφάχτηκε καὶ μαγειρεύτηκε σὲ κοινὸ τραπέζι τὸ Δεκαπενταῦγουστο.¹⁶

Ταυτόχρονα ὅμως ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη παράδοση, πὼς κάθε χρόνο, ἀνήμερα τοῦ Δεκαπενταῦγουστου, ἐρχόταν στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου ἓνα ἐλάφι καὶ μὲ τὴ θέλησή του καθόταν νὰ τὸ σφάξουν. Τὸ κρέας του μαγειρευόταν καὶ μοιραζόταν στοὺς προσκυνητές. Μιὰ φορὰ ὅμως τὸ ἐλάφι ἄρρηξε νὰ ἔρθει καὶ βιαστικά, ὅπως ἦταν ἰδρωμένο καὶ χωρὶς νὰ τὸ ἀφήσουν νὰ ξεκουραστεῖ, τὸ ἔσφαξαν καὶ τὸ μαγείρεψαν. Ἀπὸ τότε τὸ ἐλάφι δέν ξαναῆρθε καὶ στὴ θέση του ἔσφαζαν πλέον μιὰ ἀγελάδα.¹⁷

Ἡ παράδοση τοῦ ἐλαφιοῦ, πού κάθε χρόνο ἐρχεται μὲ τὴ θέλησή του νὰ σφαχτεῖ, ὡς μιὰ προσφορὰ τοῦ ἁγίου, καὶ πού παύει νὰ ἐρχεται ὅταν τὸ σφά-

15. Βασιλειάδης-Βασιλείου Α., *Ντονχάνιστα-Λιάπη-Λιάπου-Ἰτέα*, Ἰωάννινα 2007, σσ. 25-33, ἐπίσης Ἐξαρχος Ι., *Τὸ χωριὸ μας ἡ Ἰτέα Ζαγορίου*, Ἰτέα 2005, σσ. 13, 40, 87.

16. Συνέντευξη Σοφίας Δημοπούλου στὶς 6-12-2013, ἐπίσης συνέντευξη Ἀντώνη Βασιλειάδη-Βασιλείου στὶς 2-12-2013.

17. Ἐξαρχος Ι., *Τὸ χωριὸ μας ἡ Ἰτέα Ζαγορίου*, Ἰτέα 2005, σσ. 10-11, ἐπίσης Βασιλειάδης-Βασιλείου Α., *Ντονχάνιστα-Λιάπη-Λιάπου-Ἰτέα*, Ἰωάννινα 2007, σ. 68, ἐπίσης συνέντευξη Σοφίας Δημοπούλου στὶς 6-12-2013.

ζουν χωρίς νά τό ἀφήσουν νά ξεκουραστεί, ἀπαντᾷ σέ πολλά μέρη τῆς Ἑλλάδας καί ἔχει ἀρχαία ἀγροτική καταγωγή. Τό ἐλάφι συμβολίζει τόν δαίμονα τῆς βλάβστησης πού μπορεῖ νά ἐπηρεάσει τήν εὐφορία τῆς γῆς καί τήν παραγωγή τῶν καρπῶν.¹⁸

Τό μέ τή θέλησή του θυσιαζόμενο ἐλάφι ἀποτελεῖ ἰδρυτικό μῦθο τῆς νεοελληνικῆς θυσίας. Στόν χριστιανικό συμβολισμό, τό ἐλάφι διαθέτει πλούσια καί ἐμβληματική σημασία. Εἶναι ἀδυσώπητος ἐχθρός τοῦ διαβόλου, ἀγγελιοφόρος τῶν ἁγίων, εἰκόνα τοῦ κατηχούμενου, τῆς διψασμένης ψυχῆς, τῶν Ἀποστόλων, τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστοῦ καί γεμίζει μέ χαρά τίς ψυχές τῶν πιστῶν, πού συγκεντρώνονται σέ ἓνα κοινό γεῦμα γιά τή δόξα τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν ἁγίων.¹⁹

Στή νεοελληνική θυσία τό ἐλάφι συνδυάζει στοιχεῖα ἀπό τό παγανιστικό παρελθόν καί τή χριστιανική θρησκεία. Εἶναι δηλαδή, ταυτόχρονα, ὁ θυσιαζόμενος δαίμονας πού ἀποτελεῖ ἰσχυρό μέσο εὐετηρίας καί ὁ ἀγγελιοφόρος τοῦ ἁγίου. Ὁλόκληρο τό οἰκοδόμημα τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀρθρώνεται ἀπό τήν πρακτική τῆς ἀνάμειξης ἀνάλογων στοιχείων.

Αἵματηρές θυσίες καί τόν ἀπαραίτητο μῦθο τοῦ ἐλαφιοῦ διέθεταν, ἐκτός ἀπό τή Λιάπη, ἡ Πέτρα καί τό Δεμάτι, δηλαδή τά ἄλλα δύο διπλανά χωριά. Ὁ Σ. Κυριακίδης κατέγραψε τό 1911 μιά μαρτυρία, τή μοναδική ὡς σήμερα, γιά τήν Πέτρα:

«Ἀπάν ἀπού τοῦ χουριό Πέτρα εἶνι ἓνα μαναστήρ πού λουγιέτι Ἁγια-Παρασκιυή. Ἰδῶ κι' κάμπουσα χρόνια τν ἡμέρα πού γιουρτάζ' τοῦ μαναστήρ' ὅς τς εἴκουσι' ἔξ τ' Ἀλουνάρ ἅμα τιλείουνι ἡ ἐκκλησιά ἔστιλνι ἡ ἉγιαΠαρασκευή ἓνα λάφ' κι' τό σφᾶζαν οἱ παππάδισ μί τς ἐπιτρόπς κ' ὕστιρα ἄρχιζι τοῦ γλέντ'. Μιά χρουνιά ἅμα τοῦ καίμενον τό λάφ', ποιός τοῦ ξέρ' πού ἀλικουτίθκι (= ἡμποδίσθη) κι' ἄργησι νά ῥθ'. Τότι οὐ κόσμους ἀρχίνγι τοῦ γλέντ, κί νά τοῦ λάφ'. Τριχάτου κι' οὐχνό ἔρχουνταν κεί πού ἦταν οἱ ἀνθρώπ'. Ἰσα τότι χουρίζ τοῦ καψαρὸ νά χασουμιρῆσ' τοῦ πιάνουν κι' τοῦ σφάζουν, κι' τότι βγῆκι αἷμα μί μαύρου ἀφρό, γιατί σφάχτι παραπονημένου. Κι' ἀπού τότι ἡ ἉγιαΠαρασκιυή, μιγάλου τ' ὀνομά τς δέ ματάσλι λάφ'».²⁰

Κανένας σήμερα στήν Πέτρα, οὔτε οἱ πιό ἡλικιωμένοι πού γεννήθηκαν πρὶν τό 1920, δέν θυμᾶται τό ἔθιμο καί κανένας δέν ἔχει ἀκούσει ποτέ γι' αὐτό. Ἄν δέν ὑπῆρχε ἡ παραπάνω μαρτυρία ἡ μνήμη του θά εἶχε χαθεῖ ὀριστικά.

18. Κυριακίδης Σ., «Θυσία ἐλάφου ἐν νεοελληνικῇ παράδοσι καί συναξαρίοις», *Λαογραφία* 6 (1917), σσ. 189-215.

19. Γεωργουδῆ Σ., «*Ἡ καθαρὰ σφαγὴ στή σύγχρονη Ἑλλάδα*», στήν ἐκδοσι: *Θυσία καί μαγειρική στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐπιμέλεια Detienne M. – Vernant J.P., Δαίδαλος-Ι. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 2007, σσ. 418-419.

20. Κυριακίδης Σ., «Θυσία ἐλάφου ἐν νεοελληνικῇ παράδοσι καί συναξαρίοις», *Λαογραφία* 6 (1917), σ. 191.

Γιά τό ἔθιμο τῆς θυσίας τῆς ἀγελάδας στό Δεμάτι συναντᾶμε ἀρκετές γραπτές μαρτυρίες. Ἡ ἴδια παράδοση τῆς ἀρχικῆς θυσίας τοῦ ἑλαφιοῦ ὑπῆρχε καί ἐδῶ ἀλλά μέ μιά μικρή διαφορά. Τό ἀρχικό θύμα ἦταν ἓνα ἑλάφι πού πρό ἀμνημονεύτων ἐτῶν πέρασε ἔξω ἀπό τήν ἐκκλησία μετά τή Θεία Λειτουργία. Τό συνέλαβαν, τό θυσίασαν καί τή χρονιά ἐκεῖνη ὑπῆρξε «μυθώδης εὐφορία». Ἐπιχειρῶντας νά ἐπαναφέρουν τήν ἀφθονία τῶν καρπῶν ἐπαναλάμβαναν τή θυσία μέ ἀγελάδα. Ἀπό λάθος ὁ Ι. Λαμπρίδης ἀναφέρει πῶς ἡ ζωοθυσία στό Δεμάτι συνέβαινε στίς 15 Αὐγούστου.²¹ Ὁ Ἡγούμενος τῆς μονῆς Λιγκιάδων καταγράφει ὀρθά πῶς τό ἔθιμο τελοῦταν στίς 17 Ἰουλίου στήν ἐορτή τῆς Ἀγίας Μαρίνας.²² Ὅπως στήν Πέτρα ἔτσι καί στό Δεμάτι δέ ζεῖ πιά κανένας πού νά θυμᾶται τό ἔθιμο. Ὅμως κάποιοι ἀπό τοὺς ὑπέργηρους θυμοῦνται τοὺς παλιότερους νά τό ἀναφέρουν. Ἡ Σοφία Δημοπούλου ἀπό τή Λιάπη θυμᾶται τή γιαγιά τοῦ συζύγου της Παναγιώτα Δημοπούλου (πέθανε σέ ἡλικία μεγαλύτερη τῶν 100 ἐτῶν τό 1956) νά ἀναφέρει τή θυσία τῆς ἀγελάδας στό πανηγύρι τοῦ Δεματίου. Ὁ σύζυγος τῆς Σοφίας Δημοπούλου ἦταν μυλωνᾶς καί μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς της τό πέρασε στό νερόμυλο, πού εἶχαν ἰδιοκτησία τους. Θυμᾶται ἐπίσης συζητήσεις πού γίνονταν

21. Λαμπρίδης Ι., *Ἡπειρωτικά Μελετήματα*, τεῦχος 4, Μέρος 1, Βλαστοῦ Βαρβαρέρηγου, Ἀθῆναι 1888, σ. 35.

22. Ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Ἑρεῖνης τῶν Νεοελληνικῶν Διαλέκτων καί Ἰδιωμάτων - Ι.Λ.Ν.Ε., Χειρόγραφο ἀριθμός 236, (συλλογᾶς ὁ Ἡγούμενος Μονῆς Λυγκιάδων Σωφρόνιος, 1877), σσ. 267-269.

στό μύλο, πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, από ανθρώπους που είχαν άκουστά τη ζωοθυσία στο Δεμάτι και ίσως να την είχαν δει και οι ίδιοι.²³

Κατά πάσα πιθανότητα το έθιμο της Πέτρας διακόπηκε νωρίτερα από αυτό του Δεματίου.

Αντίθετα, το έθιμο στη Λιάπη συνεχίστηκε χωρίς διακοπή ως και το 1940. Σταμάτησε το διάστημα της Γερμανικής κατοχής, γιατί τα χρόνια αυτά δε γίνονταν πανηγύρια και συνάξεις και γιατί ήταν πολύ δύσκολο να βρεθεί αγελάδα για πούλημα. Το 1945, για να μη χαθεί και ξεχαστεί το έθιμο, αγοράστηκε μία γίδα που μαγειρεύτηκε και μοιράστηκε στους προσκυνητές. Δυστυχώς το έθιμο δεν επανελήφθη ως το 1980 που αναβίωσε και τηρείται μέχρι τις μέρες μας.²⁴

Έχουν καταγραφεί πέντε περιπτώσεις δημόσιων ήμερολογιακών ζωοθυσιών στην Ήπειρο. Συγκεκριμένα στις 11 Φεβρουαρίου, στην έορτή του Αγίου Βλασίου στο Πάπιγκο Ζαγορίου, κάθε σπίτι έσφαζε ένα πρόβατο ή μία κατσίκα και όλοι μαζί έτρωγαν στο περιβόλι της εκκλησίας του αγίου. Στους Μελισσοουργούς Άρτας, στις 6 Αυγούστου της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, υπάρχει η ανάμνηση της παράδοσης της προσέλευσης και της θυσίας του έλαφιου στην έορτή. Σέ αυτές τις δύο προστίθενται τα έθιμα του Δεματίου στις 17 Ιουλίου, της Πέτρας στις 26 Ιουλίου και της Λιάπης στις 15 Αυγούστου.²⁵

Από τα πέντε καταγεγραμμένα έθιμα στην Ήπειρο τα τρία τελούνται στα τρία γειτονικά χωριά του Ζαγορίου. Υπολογίζοντας τον κοινό μύθο και το ιδιαίτερα κοντινό της απόστασης μπορούμε να υποστηρίξουμε πώς ουσιαστικά πρόκειται για ένα έθιμο που τελείται από την ίδια κοινότητα σε τρεις διαφορετικές ήμερομηνίες. Οι κάτοικοι των τριών χωριών συμμετείχαν και στα τρία πανηγύρια μέσα από ένα πλέγμα ανταλλαγής επισκέψεων και συμμετοχής στο κοινό φαγοπότι και γλέντι.

Οι μόνες πληροφορίες για τη διαδικασία της τέλεσης του έθιμου στη Λιάπη προέρχονται από τους ηλικιωμένους που ζουν ως σήμερα και μάς περιγράφουν το έθιμο όπως το έζησαν την εποχή του Μεσοπολέμου. Ο Αντώνης Βασιλειάδης ως παιδί είχε επανειλημμένα τη φύλαξη και τη βόσκηση της αγελάδας. Η όλη διαδικασία ξεκινούσε με την αγορά της αγελάδας από την εκκλησιαστική επιτροπή και η εύρεσή της ήταν δύσκολη υπόθεση, γιατί έδινε γάλα και μοσχάρια στον ιδιοκτήτη της, οπότε δύσκολα θά προσφερόταν για πούλημα. Η αγορά γινόταν μία εβδομάδα πριν το Δεκαπενταύγουστο και το επόμενο διάστημα, με φροντίδα της εκκλησιαστικής επιτροπής, η αγελάδα βοσκοῦσε στα λιβάδια γύρω από την εκκλησία της Παναγίας. Μέ τον τρόπο αυτό το ζωοέξοικωνόταν με την περιοχή και πήγαινε χωρίς άγχος και πίεση στο χώρο της σφαγής. Επίσης, με την παρουσία του για μία εβδομάδα στο χώρο γύρω από την εκκλησία, υπενθύμιζε το έθιμο στους περαστικούς. Η ζωοθυσία γινό-

23. Συνέντευξη Σοφίας Δημοπούλου στις 6-12-2013.

24. Βασιλειάδης-Βασιλείου Α., *Ντουχάνιστα-Λιάπη-Λιάπου-Ίτέα*, Ίωάννινα 2007, σ. 71.

25. Αικατερινίδης Γ., *Νεοελληνικές αίματηρές θυσίες*, Δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας, Παράρτημα 8, Αθήνα 1979, σσ. 39, 70-71, 92.

ταν στίς 15 Αυγούστου τό πρωί καί γιά δεκαετίες σφαγέας ἦταν ὁ Γιώγουλος (Γιώργος Κουτρούμπας), πού ἦταν ὁ χασάπης τοῦ χωριοῦ. Εἶχε ἓνα μάτι καί μισό αὐτί γιατί τό ὑπόλοιπο τοῦ τό εἶχε κόψει ἓνας Τοῦρκος μέ τά δόντια.

Γιά νά πέσει κάτω ἡ ἀγελάδα καί νά μείνει ἀκίνητη, ὥστε νά μπορέσουν νά τή σφάξουν, τῆς ἔδεναν τά πόδια καί τήν ἔσπρωχναν μέ δύναμη. Στό ὅλο ἐγχείρημα βοηθοῦσαν πολλοί πού προσφέρονταν ἐθελοντικά καί ἀφοῦ ἔσφαζαν καί ἐγδερναν τήν ἀγελάδα, πρώτη τους δουλειά ἦταν νά ψήσουν τή σπλήνα στά κάρβουνα. Μάγειρας ἦταν συνήθως ὁ Γιάννης Θεodorῆς (Ἐξαρχος). Ἄν καί ἡ θυσία λάμβανε χώρα δίπλα ἀπό τήν ἐκκλησιά τήν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς τῆς, δέν ὑπῆρχε καμιά ἄλλη θρησκευτική ἀναφορά. Ὁ παπᾶς δέν ἔπαιρνε μέρος στή θυσία, ὄχι ἐξαιτίας κάποιας ἀπαγόρευσης, ἀλλά γιατί δέν προβλεπόταν κανένας ρόλος γι' αὐτόν. Ἐνα μέρος τοῦ κρέατος μαγειρευόταν μέ ρύζι, κάτι ἀνάμεσα σέ σούπα καί πιλάφι, καί ἐπειδή δέν ὑπῆρχαν λεμόνια ἔκοβαν σταφύλια ἀγουρίδες, τά ἔστυβαν καί ἔριχναν τό ζουμί στό φαγητό γιά νά νοστιμίσει. Τό φαγητό μοιραζόταν σέ ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς προσκυνητές, εἴτε ἦταν ἀπό τό χωριό εἴτε ἦταν ἐπισκέπτες. Ὅλες οἱ οἰκογένειες εἶχαν συγγενικούς δεσμούς μέ τά διπλανά χωριά Πέτρα καί Δεμάτι καί γι' αὐτό οἱ ἐπισκέπτες ἦταν πάρα πολλοί. Ἐκτός ἀπό τό Δεμάτι καί τήν Πέτρα ἐπισκέπτες ἔρχονταν ἀπό τήν Κρυόβρυση, τίς Καρυές καί τό Τρίστενο. Ὁ καθένας, πού ἔπαιρνε τή μερίδα του ἀπό τό φαγητό, πρόσφερε στήν ἐκκλησιά χρήματα ἀνάλογα μέ τίς δυνατότητές του. Τό ὑπόλοιπο κρέας τό ἔκοβαν κομμάτια καί τό πουλοῦσαν στοὺς προσκυνητές. Ἐπειδή ὁ κόσμος δέν εἶχε χρήματα, δύσκολα μαζευόταν κάποιο κεφάλαιο. Πολλοί χρωστοῦσαν στήν ἐκκλησιά χρήματα ἀπό τό κρέας τῆς ἀγελάδας καί γι' αὐτό ὑπῆρχε ἓνα δεφτέρι πού γράφονταν ὅσοι πλήρωναν καί ὅσοι χρωστοῦσαν. Περνοῦσαν χρόνια καί τό δεφτέρι δέν ἔσβηνε, γιατί ἐξαιτίας τῆς φτώχειας οἱ ὀφειλέτες ἀδυνατοῦσαν νά πληρώσουν. Ἐνα μικρό ποσό ἔπαιρναν καί ἀπό τήν πώληση τοῦ δέρματος. Τά ἔντερα καί τόν πατσᾶ τοῦ ζώου τά πετοῦσαν καί κάποιοι Μπάρκας, ἐρχόταν, πιθανῶς ἀπό τά χωριά πού ἦταν πέρα ἀπό τόν Ἄραχθο, καί δέ στεκόταν καί πολύ καλά στά μυαλά του, ἔπαιρνε τόν πατσᾶ, τόν ἄδειαζε, τόν ἔριχνε στήν πλάτη καί ἔφευγε. Ἡ ἐκκλησιαστική ἐπιτροπή προσπαθοῦσε μέ κάθε τρόπο νά συγκεντρώσει τά χρήματα γιά νά ξεχρεώσει τήν ἀγελάδα, προϋπόθεση ἀπαραίτητη γιά τή συνέχιση τοῦ ἐθίμου. Μετά τό μοίρασμα τοῦ φαγητοῦ, ὅλοι, ἀνά παρέες καί οἰκογένειες, ἔστρωναν χρωματιστά στρωσίδια στόν ἴσκιο γιά νά φᾶνε, νά πιοῦν καί νά χαροῦν ὅλοι μαζί. Οἱ μουσικοὶ ἄρχιζαν τίς «βίζιτες» στίς παρέες καί ἔπαιζαν χωριστά γιά τήν καθεμία. Τοὺς κερνοῦσαν μεζέδες καί πιотά καί τοὺς ἔδιναν καί κάποια χρήματα. Μετά τό φαγητό ξεκινοῦσε διπλὸς ὁμαδικὸς χορός, ἀπό μέσα οἱ γυναῖκες καί ἀπὸ ἔξω οἱ ἄντρες, γύρω ἀπὸ τή μεγάλη μουριά στό λιβάδι τῆς ἐκκλησίας. Μουσικοὺς φρόντιζε καί ἔφερνε ὁ ντόπιος ὀργανοπαίχτης Χάλης (Μιχάλης Γκόγκος), πού ἦταν ταυτόχρονα σιδερεᾶς καί βιολιτζής. Ἐπαίξε ὠραῖο βιολί καί τραγουδοῦσε, καί πολύ καλᾶ. Κάποιες φορές ἔπαιζαν καί οἱ Καραντζᾶδες (τά ἀδέρφια Χρηστός καί Τάσος Βασιλείου) ἀπὸ τό Βοτονόσι. Ὁ Χρηστός ἔπαιζε κλαρίνο καί ὁ Τάσος ἔπαιξε λαοῦτο καί τραγουδοῦσε πολύ ὠραία. Τό γλέντι συνεχιζόταν ὅλη

νύχτα μέ τό φῶς τῆς ἀσετιλίνης. Στίς 6 τό πρωί ὅλος ὁ κόσμος μεταφερόταν στόν ἀπάνω μαχαλᾶ καί τελοῦταν ἡ Λειτουργία στήν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Μετά τήν ἐκκλησία οἱ μουσικοί ἄρχιζαν τίς «βίζιτες» στά σπίτια. Ξεκινοῦσαν ἀπό τήν Ἁγία Παρασκευή καί ἐπισκέπτονταν ὅλα τά σπίτια. Ἐδῶ δέν ὑπῆρχε κοινό τραπέζι ἀλλά ὅλοι ἔτρωγαν στά σπίτια τους μαζί καί οἱ ἐπισκέπτες, πού πήγαιναν στούς συγγενεῖς τους ἢ στούς φίλους τους. Μετά κατέβαιναν πάλι στήν Ἁγία Παρασκευή καί συγκεκρωμένα στό λιβάδι, πίσω ἀπό τήν ἐκκλησία, ὅπου ἦταν πολύ παλιά τό νεκροταφεῖο. Ἐκεῖ χόρευαν μέχρι τίς 17 Αὐγούστου τό πρωί, τή νύχτα χρησιμοποιοῦσαν πάλι γιά φωτισμό τήν ἀσετιλίνη, ὅταν τό πανηγύρι τελείωνε καί ὁ κόσμος ἔφευγε.²⁶

Τά ἀρχικά εὐετηριακά καί ἀποτρεπτικά χαρακτηριστικά τοῦ ἐθίμου ἔχουν χαθεῖ καί κανεῖς δέν φαίνεται πῶς τά θυμᾶται. Τήν ἴδια τύχη εἶχαν καί τά θρησκευτικά χαρακτηριστικά του, ἐκτός ἀπό τό γεγονός, πῶς τελεῖται στήν ἐορτή τῆς Παναγίας. Τό ἔθιμο ἐξυπηρετεῖ πλέον κοινωνικές ἀνάγκες τῆς κοινότητος, ὅπως οἱ συναντήσεις ἀνάμεσα στούς συγγενεῖς, οἱ εὐκαιρίες γιά συνοικέσια κ.ἄ., καί ταυτόχρονα λειτουργεῖ ὡς ἕνα ἐνισχυτικό μέσο γιά τήν ψυχαγωγία τῆς. Τό γεῦμα, πού προσφέρει σέ ὅλους ἀνεξαίρετως ἡ θυσιασμένη ἀγελάδα, ἀποτελεῖ σημαντική προϋπόθεση γιά τό γλέντι πού θά ἀκολουθήσει καί ἡ σημασία του μεγεθύνεται, ἂν ὑπολογίσει κανεῖς πῶς οἱ περισσότεροι ἀπό τοὺς προσκυνητές διανύουν πεζοὶ σοβαρές ἀποστάσεις.

26. Συνέντευξις Ἀντώνη Βασιλειάδη-Βασιλείου στίς 2-12-2013 καί στίς 25-2-2014.

Ἡ μέ πανηγυρικό χαρακτηῖρα ζωοθυσία στήν Πέτρα, τό Δεμάτι καί τή Λιάπη ἀποτελεῖ ἓνα λαμπρό δείγμα κοινοτικῆς οἰκονομίας καί ὀργάνωσης. Ἡ κοινότητα, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει τά τρία χωριά ἀποτελοῦν στήν οὐσία μιᾶ κοινότητα, πού τά μέλη της συνδέονται μέ ἰσχυροῦς δεσμούς, φροντίζει ἀπό μόνη της γιά τήν κάλυψη τῶν κοινωνικῶν καί ψυχαγωγικῶν ἀναγκῶν της. Οἱ λύσεις πού προτείνει κινεῖνται σέ ἓνα ἤδη δοκιμασμένο μοτίβο γιατί γενικά ὁ λαϊκός πολιτισμός δέν μπορεῖ νά πρωτοτυπήσει, ἀλλά κινεῖται πάνω σέ γνωστά χνάρια καί οὐσιαστικά ἐπαναλαμβάνεται. Ἔτσι τό παλιό ἔθιμο, πού ἀποσκοπεῖ στήν εὐετηρία καί στήν ἀποτροπή τοῦ κακοῦ, θά μετατραπῇ σέ μιᾶ πρώτης τάξεως ψυχαγωγική εὐκαιρία γιά ὅλα τά μέλη τῆς κοινότητος καί θά ἐξυπηρετήσῃ τίς ἀνάγκες της γιά κοινωνική ζωή.

Τά ἔθιμα τῶν τριῶν χωριῶν βρῖσκονταν χρονικά πολύ κοντά, σέ διάστημα λιγότερο ἀπό ἓνα μήνα, καί ὁ χρόνος τέλεσῆς τους σχετίζεται μέ τό χαλάρι τῆς δύσκολης καί ὁμαδικῆς δουλειᾶς στό θέρος καί στά ἀλώνια. Ἄν καί τά ὄψιμα σιτάρια θά φύγουν ἀπ' τά ἀλώνια στό τέλος τοῦ Ἰουλίου ἢ καί τόν Αὐγουστο ἀκόμη, ἡ φροντίδα τῶν ὑπόλοιπων ἀγροτικῶν προϊόντων ἀπαιτεῖ ἐντατικούς ρυθμούς δουλειᾶς, ἀπό τά μέσα Ἰουλίου καθὼς μετὰ μποροῦν νά ὑπάρξουν κάποια διαλείμματα ξεκούρασης γι' αὐτούς, πού μέχρι τώρα ἔχουν προσπαθήσει σκληρά.

Μέσα ἀπό τήν τέλεση τοῦ ἐθίμου οἱ τυποποιημένοι ρόλοι, πού ἔχει ἀναλάβει κάθε μέλος τῆς κοινότητος, ἐπαναλαμβάνονται καί θά μπορούσαμε νά ποῦμε πὼς ἐνδυναμώνονται. Σέ αὐτό τό πλαίσιο ὁ χασάπης θά πρωτοστατήσει στή σφαγή καί στόν τεμαχισμό τοῦ ζώου, ὁ μάγειρας στήν ἐτοιμασία τοῦ κοινοῦ γεύματος καί ὁ ὀργανοπαίχτης στό πολύ σημαντικό κομμάτι τῆς μουσικῆς.

Ἡ ἀνάγκη γιά συγκέντρωση χρημάτων εἶναι ἐπιτακτική καί ἡ ἔλλειψή τους ἀπειλεῖ τή συνέχιση τοῦ ἐθίμου. Ὅμως μιᾶ τόσο σημαντική μέρα γιά ὅλους δέν γίνεται νά περάσῃ χωρίς κάποια μέριμνα γιά τοὺς ἀδύνατους. Ὁ πατοῦς τοῦ ζώου θά ἀφεθεῖ γιά νά τόν πάρει δωρεάν ὁ ἀσθενέστερος, πού δέν ἔχει ἄλλους πόρους. Ὅλοφάνερα ἡ προσφορά αὕτη εἶναι μόνιμη καί γίνεται κάθε χρόνο γιατί ὁ ὠφελούμενος, προσδοκῶντας τό ἀναμενόμενο κέρδος, θά περπατήσει μιᾶ πολύ μεγάλη ἀπόσταση καί θά περάσῃ δύο φορές τό ποτάμι γιά νά ἐπισκεφτεῖ τό πανηγύρι.

Στή σημερινή ἐποχή τό ἔθιμο ἐξυπηρετεῖ ἀρχικά συναισθηματικές ἀνάγκες τῶν τελεστῶν του καί μετὰ τίς ὅποιες κοινωνικές ἀνάγκες τῆς κοινότητος.

Ἡ ἀγγελάδα ἀγοράζεται ὅπως παλιά μέ εὐθύνη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς καί σφάζεται στίς 14 Αὐγούστου τό πρωί. Τῇ σφαγῇ ἀναλαμβάνει ἕνας ντόπιος μορφωμένος μὴ ἐπαγγελματίας σφαγέας. Σχεδόν κληρονόμησε αὕτη του τήν ιδιότητα ἀπὸ τόν πατέρα του, πού γιά δεκαετίες ἐκτελοῦσε τό ἴδιο καθήκον. Εἶναι κάτοχος διδακτορικοῦ διπλώματος, στά φοιτητικά του χρόνια ἐργαζόταν περιστασιακά στά σφαγεῖα καί ξέρεי τόσο καλά τῇ δουλειᾷ του πού συστηματικὰ χρησιμοποιεῖ ἀφιλοκερδῶς αὕτη του τήν ιδιότητα καί σέ ἄλλες περιστάσεις πρὸς ἐξυπηρέτηση συγγενῶν καί φίλων. Χρησιμοποιεῖται συσκευὴ ἀναισθητοποίησης καί ἀποφεύγεται μέ κάθε τρόπο ἡ ταλαιπωρία τοῦ

ζώου. Ἡ σφαγή, ἡ ἐκδορά καί ὁ τεμαχισμός τοῦ κρέατος ὁλοκληρώνονται σέ εἰδικά διαμορφωμένο οἶκημα δίπλα στήν ἐκκλησία πού ἔχει κατασκευαστεῖ γιά αὐτήν ἀκριβῶς τή δουλειά. Ταυτόχρονα μέ τόν τεμαχισμό τοῦ κρέατος μαγειρεῦνται τά ἐντόσθια, καί καταναλώνονται ἀπό τοὺς συμμετέχοντες, μαζί μέ γενναῖες ποσότητες ἐντόπιων οἰνοπνευματωδῶν. Ἐνα μέρος τοῦ κρέατος προορίζεται γιά μαγείρεμα καί τό ὑπόλοιπο συσκευάζεται σέ μερίδες τοῦ ἐνός κιλοῦ γιά νά πωληθεῖ τήν ἐπόμενη ἡμέρα στοὺς προσκυνητές. Ἀκολουθεῖ ὁ καθαρισμός τοῦ χώρου πού ὁλοκληρώνεται ἀργά τό ἀπόγευμα. Στό χώρο μένει πλέον μόνον ὁ μάγειρας –τά τελευταῖα χρόνια ἔχει ἀναλάβει τό μαγείρεμα ἓνας ἐπαγγελματίας μάγειρας ἀπό τό χωριό– πού θά ξεφυχήσει δίπλα στά καζάνια. Τό φαγητό εἶναι κρέας κοκκινιστό, μαγειρεμένο ἀπλᾶ καί χωρίς τίποτε τό ξεχωριστό. Ἡ ὁμάδα, πού ἀναλαμβάνει τήν τέλεση τῆς θυσίας, ἀπαρτίζεται ἀπό δεκαπέντε περίπου ἄντρες σχεδόν οἱ ἴδιοι κάθε χρόνο. Ὅταν κάποιος γεράσει ἢ πεθάνει συνήθως ἀναπληρώνεται ἀπό τό γιό του, πού εἶναι ἤδη μνημένος στίς ἀνάγκες τοῦ ρόλου του. Ἐνίστε ἐμφανίζεται καί κάποιος ἄσχετος, ἀκόμη καί ἀπό τά διπλανά χωριά, πού ἔχει κάνει «τάμα» τή συμμετοχή του στή θυσία.

Τό πανηγύρι θά ἀρχίσει στήν πλατεία μέ χορό καί μουσική στίς 14 Αὐγούστου τό βράδυ.

Στίς 15 Αὐγούστου, μετά τό τέλος τῆς ἐκκλησίας καί μέ φροντίδα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς, τό φαγητό μοιράζεται στοὺς προσκυνητές. Οἱ μερίδες τοῦ ὁμοῦ κρέατος γίνονται ἀνδρᾶσες καί ἐξαντλοῦνται τόσο γρήγορα πού κάποιοι παραπονοῦνται γιατί δέν πρόλαβαν νά πάρουν. Τό πλῆθος πού περιμένει ὑπομονετικά νά πάρει τή μερίδα του ἀπό τό «κουρμπάνι» ἀποτελεῖται βασιικά ἀπό τοὺς μόνιμους κατοίκους τῶν τριῶν χωριῶν καί ἀπό αὐτοὺς πού τά ἐπισκέπτονται τίς καλοκαιρινές διακοπές. Ὅλοι προσφέρουν κάποιο ποσό στήν ἐκκλησία πού ὄχι μόνο δέν δυσκολεύεται νά ἀντιμετωπίσει τά ἐξοδα τῆς τέλεσης τοῦ ἔθιμου ἀλλά βγάζει καί κάποιο κέρδος.

Μετά τό μοίρασμα τοῦ φαγητοῦ ὅλοι φεύγουν γιά τά σπίτια τους, γιατί τό πανηγύρι γίνεται οὐσιαστικά τή νύχτα. Τό βράδυ συγκεντρώνονται στήν πλατεία καί ἀκολουθεῖ χορός καί γλέντι ὡς τίς 6 τό πρωί.

Στίς 6 τό πανηγύρι μεταφέρεται στόν πάνω συνοικισμό. Ἀρχίζει ἀργά τό ἀπόγευμα καί τελειώνει στίς 7 τό πρωί.

Τά τελευταῖα χρόνια ἔχει μπεῖ μιά προσθήκη στό ἔθιμο καί τελεῖται τό τελευταῖο Σάββατο τοῦ Αὐγούστου, ἢ κάποιο ἀπό τά πρῶτα τοῦ Σεπτεμβρίου. Τό κεφάλι τῆς ἀγελάδας, μαζί μέ ἓνα μέρος τοῦ κρέατος, πού ἔχει κρατηθεῖ στό ψυγεῖο τῆς ἐκκλησίας εἰδικά γιά τήν περίσταση, μαγειρεύεται μέ τήν ντόπια συνταγή τοῦ «πατσιᾶ» (μιά ἀραιή σούπα πού περιλαμβάνει τό βρασμένο στομάχι ἀπό τό στομάχι τοῦ ζώου καί σεβρίζεται μέ σκόρδο καί ξύδι). Καί καταναλώνεται σέ κοινό γεῦμα στό ὁποῖο συμμετέχουν συνήθως μόνον οἱ χωριανοί. Οἱ συνδαιτυμόνες φέρνουν μαζί τους πίτες, γλυκά καί ἄλλα ἐδέσματα πού προστίθενται στό κοινό τραπέζι. Στό τέλος ὅλοι προσφέρουν χρήματα στήν ἐκκλησία. Τό κοινό αὐτό γεῦμα ἔχει καθιερωθεῖ ὡς «ὁ πατσιᾶς», ἄν καί ἡ κρεατόσουπα δέν περιλαμβάνει κανένα τμήμα ἀπό τό στομάχι τοῦ ζώου.

Τό ἔθιμο τῆς θυσίας τῆς ἀγελάδας στή Λιάπη καθρεφτίζει τήν πορεία πολλῶν ἐθνῶν τῆς λαϊκῆς λατρείας μας. Τά ἀρχικά εὐετηριακά καί ἀποτρεπτικά χαρακτηριστικά του ἀτόνισαν σταδιακά καί κανεῖς δέν φαίνεται νά τά θυμᾶται, ὄχι μόνο σήμερα ἀλλά ἀκόμη καί κατά τό διάστημα τοῦ Μεσοπολέμου. Τό ἔθιμο κατέληξε νά ἐξυπηρετεῖ κοινωνικές ἀνάγκες τῆς κοινότητος πού στή συγκεκριμένη περίπτωση ἀπαρτίζεται ἀπό τά τρία γειτονικά χωριά. Στό ἐρώτημα γιατί ἀπό τρία παρόμοια ἔθιμα ἐπιβίωσε αὐτό τῆς Λιάπης, ἴσως ἡ ἀπάντηση βρίσκεται στό γεγονός πώς τελοῦταν στά μέσα τοῦ Αὐγούστου, δηλαδή ὅταν οἱ ἐργασίες τοῦ θερισμοῦ καί τοῦ ἁλωνίσματος εἶχαν ὀριστικά ὁλοκληρωθεῖ καί ὁ κόσμος μπορούσε πιό εὐκόλα νά διαθέσει μιᾶ μέρα ἀργίας, καί ἐπιπλέον τό Δεκαπενταύγουστο ἡ ἐορτή ἦταν πιό «βαριά» ἀπό αὐτή τῆς Ἀγίας Μαρίνας καί τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς. Ἡ ἀναβίωσή του τό 1980 ὀφείλεται ἀφ' ἑνός στίς δραστήριες ἐνέργειες τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ καί ἀφ' ἑτέρου στό γεγονός πώς ἡ μνήμη του ἦταν ἀκόμη ζωντανή. Τό 1980 τό μεγαλύτερο μέρος τῶν τότε κατοίκων τοῦ χωριοῦ θυμόταν πολύ καλά τήν τέλεση τοῦ ἐθίμου.

Ἄν καί δέν ὑπάρχουν πλέον τυποποιημένοι ρόλοι, γιατί δέν ὑφίσταται ἡ δομή τῆς κοινότητος πού τοὺς τροφοδοτοῦσε, ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἕνα νέο πλέγμα σχέσεων πού ἐξυπηρετεῖ τίς σύγχρονες ἀνάγκες. Μέσα ἀπό αὐτό τό μαγεῖρεμα ἀναλαμβάνει ἐντόπιος ἐπαγγελματίας μάγειρας καί τή σφαγή ἐντόπιος μὴ ἐπαγγελματίας σφαγέας.

Τό ἔθιμο πού τό μέλλον του φαίνεται πώς εἶναι ἐξασφαλισμένο καί δέν κινδυνεύει, φέρει ὅλα τά στοιχεῖα τοῦ φολκλορισμοῦ καί ἡ συνέχισή του ὀφείλεται ὄχι στήν ἱκανοποίηση τῶν σύγχρονων ἀναγκῶν τῆς κοινότητος, ἀλλά στή νοσταλγι-

κή προσέγγιση τοῦ παρελθόντος ἀπό αὐτοῦς πού τό πρόλαβαν ζωντανό καί ἀπό τοὺς ὑπόλοιπους πού τό ἔχουν ἀκουστά. Ἄν καί σήμερα κανένας δέν ἔχει ἄμεση ἀνάγκη τῇ μερίδα τοῦ φαγητοῦ, πού τοῦ προσφέρεται, ὅλοι θά τό πάρουν μέ εὐχαρίστηση καί ἢ θά τό καταναλώσουν ἐπιτόπου ἢ θά τό μεταφέρουν στά σπίτια τους ὡς κάτι ξεχωριστό.

Ἡ ζωοθυσία καί ἡ προσφορά τοῦ γεύματος ἀποτελοῦν τό σημαντικότερο γεγονός τοῦ πανηγυριοῦ, πού κατά τά ἄλλα ἔχει μεταβληθεῖ σέ μιά ἀνούσια καί χωρίς νόημα διαδικασία.

Ἰδιαίτερη βαρύτητα ἔχει τό ἔθιμο γιά τήν ὁμάδα τῶν ἀντρῶν πού ἀναλαμβάνει τή δύσκολη δουλειά γιά τήν προετοιμασία καί τήν τέλεσή του. Δημιουργεῖ πολύ ἰσχυροὺς δεσμούς ἀνάμεσά τους καί κάποιοι ἀπό αὐτοὺς θά ἔρθουν, κυριολεκτικά, ἀπό τίς τέσσερις ἡπείρους γιά τήν ἐτήσια συνάντηση τῆς θυσίας τῆς ἀγελάδας. Ὅλοι τους ἐλπίζουν πῶς τό ἔθιμο θά συνεχιστεῖ ἀπρόσκοπτα καί κάποια μέρα τά παιδιά τους θά πάρουν τή θέση τους.

Ἡ θυσία τῆς ἀγελάδας στή Λιάπη μεταφέρει στό παρόν μιά ὑποψία ἀπό τή ζωὴ ἐνός κόσμου, πού ἔγειρε ὀριστικά στή δύση του, καί ἀποτελεῖ σημεῖο συνδεσης ἀνάμεσα στό παρόν καί στό παρελθόν.

Η ΤΥΡΟΚΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΓΑΛΑΚΤΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ ΚΑΡΑΛΗΣ Α.Ε. ΣΤΗΝ ΑΡΤΑ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΛΙΟΣ

Μέ τό παρόν ἄρθρο θά προσπαθήσουμε νά προσεγγίσουμε τήν τυροκομία στήν Ἡπειρο, μέσα ἀπό τό παράδειγμα τῆς Γαλακτοβιομηχανίας «ΚΑΡΑΛΗΣ Α.Ε.» πού δραστηριοποιεῖται τὰ τελευταῖα χρόνια στήν Φιλοθέη Ἄρτας, ἀποτελώντας μιά σημαντική οἰκονομική μονάδα τῆς τοπικῆς κοινωνίας τοῦ νομοῦ.¹

Μέσα ἀπό τήν ἱστορική διαδρομή τῆς συγκεκριμένης ἐπιχείρησης, θά διαπιστώσουμε τίς συνέχειες, ἀλλά καί τίς ἀλλαγές, πού σχετίζονται μέ ἕνα παραδοσιακό ἐπάγγελμα –αὐτό τοῦ τυροκόμου– πού εἶναι συνυφασμένο μέ τήν ἡπειρωτική ἱστορία καί τόν πολιτισμό. Ἐπιπλέον, θά καταγράψουμε τίς διαδικασίες πού σχετίζονται μέ τήν παραγωγή τυροκομικῶν προϊόντων, καί τέλος θά ἀναφεροῦμε στίς καταστάσεις καί τά προβλήματα μέ τά ὁποῖα ἔρχονται καθημερινά ἀντιμέτωποι οἱ τυροκόμοι, καθὼς καί τοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν σήμερα τροχοπέδη γιά τοὺς νέους, ὥστε νά ἀσχοληθοῦν ἐπαγγελματικά μέ τήν τυροκομία.

Πρῶτα ὅμως, ἀξίζει νά σταθοῦμε στίς προϋποθέσεις ἐκεῖνες, οἱ ὁποῖες ἀποτελέσαν τό στέρεο ὑπόβαθρο ἐν γένει, γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς τυροκομίας στόν ἡπειρωτικό χῶρο. Ἡ τυροκομία, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον, ὀφείλεται στοὺς Βλάχους Συρρακιῶτες, οἱ ὁποῖοι μέ τά πολύτιμα μυστικά τους πάνω στήν παραγωγή τοῦ

1. Τό παρόν ἄρθρο συντάχθηκε ὕστερα ἀπό προσωπική ἐπιτόπια ἔρευνα στήν Γαλακτοβιομηχανία «Καράλης Α.Ε.» στήν Φιλοθέη Ἄρτας. Οἱ πληροφορίες σχετικά μέ τήν παραγωγή τυροκομικῶν προϊόντων, οἱ καθημερινές δυσκολίες τῶν τυροκόμων καί γενικά μέ τήν ἱστορική πορεία τῆς ἐπιχείρησης προέρχονται ἀπό πληροφορίες τοῦ διευθυντῆ τῆς ἐπιχείρησης καί τυροκόμου κ. Κωνσταντίνου Καράλη. Ἡ ἔρευνα πραγματοποιήθηκε στό πλαίσιο τῶν μεταπτυχιακῶν μου ἐργασιῶν στό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν «Νεότερη καί Σύγχρονη Ἑλληνική κοινωνία: Ἱστορία -Λαϊκός Πολιτισμός» τοῦ Τμήματος Ἱστορίας καί Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

τυριοῦ, ἔθεσαν τίς βάσεις γιὰ μιὰ ὑγιή τυροκομία ἀρχικά στήν Πρέβεζα² καί ἐν συνεχείᾳ σέ ὁλόκληρη τήν Ἠπειρο. Ἐξάλλου, ἡ παραγωγή καί ἡ ἐμπορία τοῦ τυριοῦ σέ μιὰ ἐποχή πού ἡ οἰκονομία τῆς Ἠπείρου περνοῦσε κρίση, τή συγκράτησαν καί τῆς ἔδωσαν τό χρόνο, ὥστε νά προσαρμοστεῖ στά νέα δεδομένα. Τήν κρίση αὐτή προκάλεσε ἀφενός ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Θεσσαλίας-Ἄρτας τό 1881, γιὰτί περιόρισε τό γεωγραφικό χῶρο οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ἀφετέρου ἡ εἰσαγωγή στήν ἀγορά βιομηχανικῶν προϊόντων τῆς ἀναπτυσσόμενης εὐρωπαϊκῆς βιομηχανίας, πού ἔγιναν ἀνταγωνιστικά καί ἄρχισαν νά ἐκτοπίζουν τά ἐντόπια προϊόντα.

Ἡ ἱστορία τοῦ τυριοῦ χρονολογεῖται ἀπό πάρα πολύ παλιά. Εἶναι ἓνα ἀπό τά πιό παλιά τρόφιμα γιὰ τόν ἄνθρωπο.³ Σήμερα ἡ τυροκομία ἔχει μεταβληθεῖ σέ βιομηχανία, μέ τούς τυροκόμους νά βάζουν ὅλη τή τέχνη καί τό μεράκι τους, νά παρέχουν θρεπτικότερα ἐδέσματα γιὰ τίς καθημερινές ἀνάγκες πολλῶν οἰκογενειῶν. Ἡ Γαλακτοκομικὴ Σχολὴ Ἰωαννίνων εἶναι ἡ μοναδική σχολή στήν Ἑλλάδα πού βγάζει τυροκόμους. Μέχρι καί τίς ἡμέρες μας τροφοδοτεῖ τήν ἑλληνική γαλακτοκομία μέ πολλοὺς τεχνίτες τυροκόμους. Σήμερα γενικά ἔχει ὑπάρξει σημαντικὴ βελτίωση στήν εἰκόνα τῆς τυροκομίας, ἀλλὰ αὐτό δέν ἀρκεῖ.

Ἡ Γαλακτοβιομηχανία «Καράλης Α.Ε.» εἶναι μιὰ οἰκογενειακὴ ἐπιχείρηση, ἡ ὁποία ἔχει ἱστορία τριῶν γενεῶν. Μέχρι τό 1965 δέν ὑπῆρχε τυροκομεῖο μέ τήν σημερινή ἔννοια, δηλαδή σάν στεγασμένος χῶρος, καί ἡ διαδικασία τῆς τυροκόμησης –ὀρολογία πού χρησιμοποιοῦν οἱ τυροκομοὶ γιὰ τήν παραγωγή τοῦ τυριοῦ⁴– γινόταν στό «μπατζαριό».⁵ Ὅτι πιό πρόχειρο ὑπῆρχε σάν στέγη

2. Στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἐντοπίζονται στήν Πρέβεζα 130 Κουτσόβλαχοι οἱ ὁποῖοι ἦταν ἡμινομάδες. Βλ. Κ. Καραβίδας, *Ἀγροτικά. Μελέτη Συγκριτικῆς*, Ἀθήνα 1978, (Φωτογραφικὴ ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν ἐκδοση τοῦ 1931), σ. 55. Πάνος Τζιόβας, *Χριστόφορος Κ. Ρίζος, ὁ εὐεργέτης τῆς Πρέβεζας καί τοῦ Συνοράκου*, Ἰωάννινα 2010, σ. 13-14, σ. 177. Γ. Μουστάκης, *Πρέβεζα καί Συνοράκο*, Πρέβεζα 2008, σ. 221-233. Β. Αὐδίκος, *Πρέβεζα 1945-1990, Ὅψεις τῆς μεταβολῆς μιᾶς ἐπαρχιακῆς πόλης*, Λαογραφικὴ ἑξέταση, Πρέβεζα 1991, σ. 277-395.

3. Ψώνη Λευκή, *Μελέτη τῆς μικροχλωρίδας τοῦ τυριοῦ «Μπάτζος» ἀπὸ γίδινο γάλα καί ἐπιλογή «ἄγριων» στελεχῶν ὀξυγαλακτικῶν βακτηριδίων ἀπὸ παραδοσιακὸ τυρὶ ὡς καλλιέργεια γιὰ τὴ βιομηχανικὴ παρασκευὴ του*, Διδακτορικὴ Διατριβὴ στό Ἀριστοτέλειο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 1.

4. Ἡ συγκεκριμένη φράση ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος συνθηματικῆς γλώσσας γιὰ τούς τυροκόμους, οἱ ὁποῖοι στά πλαίσια τῆς ἐργασίας καθὼς καί τοῦ διαλείμματος τους ἀναπτύσσουν τέτοιον εἶδος ὀρολογίης, ἔτσι ὥστε νά μὴ γίνονται ἀντιληπτοὶ μέ τά λεγόμενά τους ἀπὸ ἄλλους. Τό φαινόμενο τῆς συνθηματικῆς γλώσσας εἶναι ἓνα συνήθης φαινόμενο γιὰ πολλές συντεχνίες. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ὁ συνθηματικὸς κώδικας τῶν χτιστῶν-οἰκοδόμων τῆς Ἠπείρου τόσο ἐν ὄρᾳ ἐργασίας τους, ὅσο καί κατὰ τὴν ὥρα τοῦ διαλείμματός τους, δηλαδή κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ «κολατσιοῦ». Βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Ἡ Μαθητεία στὰ Ἐπαγγέλματα (16ος-20ὸς αἰῶνας)*, Ἀθήνα 1986, σ. 61. Χρ. Σούλης, «Τὰ Κουδαρίτικα τῶν Χουλιαροχωρίων τῆς Ἠπείρου», *Ἠπειρωτικά Χρονικά*, τ. 5 (1930), σ. 161-168. Ἡ φράση αὐτὴ τῶν τυροκόμων μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νά το-νίσουμε ὅτι ὁ εἶχε μεγάλο ἐνδιαφέρον ἡ σύνταξη μιᾶς ξεχωριστῆς μελέτης γύρω ἀπὸ τὸν συνθηματικὸ κώδικα ὅλων τῶν συντεχνιῶν τῆς Ἠπείρου, ἔτσι ὥστε νά ἐντοπιστοῦν ὁμοιότητες καί διαφορὲς μεταξύ τους.

5. Α. Ζορμπᾶς, *Ἐπαγγέλματα καί ἐπαγγελματίες στό Θεσπρωτικὸ (Λέλοβα) ἀπὸ τό 1860 ἕως σήμερα*, Θεσπρωτικὸ 2013, σ. 286. Γ. Μουστάκης, ὁ.π., σ. 232.

δηλαδή, σέ κάθε χωριό, χωρίς νά χρειάζεται άδεια λειτουργίας. Οί βασικότεροι οίκισμοί πού τροφοδοτούσαν μέ γάλα τήν γαλακτοβιομηχανία τό συγκεκριμένο έκείνο χρονικό διάστημα, ήταν, ώς επί τό πλείστον, οίκισμοί τοῦ νομοῦ Πρεβέξης, ὅπως ὁ *Κερασῶνας*, ὁ *Άγιος Γεώργιος*, ἡ *Βούλιστα Παναγιά*, ὁ *Γοργόμυλος*, καί ἀπό ἐκεῖ καί πέρα κάποιοι ἄλλοι οίκισμοί μέ μικρότερες ποσότητες γάλακτος. Ἀπό τό 1965 καί ἐξῆς ἡ γαλακτοβιομηχανία μεταφέρεται καί ἀποκτάει μόνιμη ἔδρα στήν Πέτρα Πρεβέξης. Αἰτία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἦταν ἡ νομοθεσία, πού ὑποχρέωνε ὅλους τοὺς τυροκόμους ἀπό τή δεδομένη χρονική στιγμή καί ἐξῆς νά φτιάξουν καλύτερες κτιριακές ἐγκαταστάσεις μέ ἄδεια λειτουργίας, σύμφωνα μέ τοὺς κανόνες ὑγιεινῆς. Ἀπό τό σημεῖο αὐτό δηλαδή, καταργοῦνται οἱ πρόχειρες καλύβες στίς ὁποῖες γινόταν ἡ διαδικασία τῆς παραγωγῆς τυροκομικῶν προϊόντων.

Μέχρι τό 1970 ἡ Γαλακτοβιομηχανία «Καράλης Α.Ε.», παρήγαγε μόνο κεφαλοτύρι, χρησιμοποιοῦντας μεγαλύτερη ποσότητα πρόβειου γάλακτος καί ἐλάχιστη γίδινου. Ἐξάλλου, στήν Ἡπειρο, μέχρι τό συγκεκριμένο χρονικό διάστημα παραγόταν μόνο κεφαλοτύρι καί ἐλάχιστη φέτα.⁶ Ἀπό τό 1970 ὅμως καί ἐξῆς, ἄρχισε ἡ παραγωγή καί ἄλλων τυροκομικῶν προϊόντων, ὅπως τῆς γραβιέρας καί τῆς κεφαλογραβιέρας, μέ ἰδιαίτερα αὐξητικές τάσεις ἀπό χρόνο σέ χρόνο. Ἡ γαλακτοβιομηχανία, ὅμως, λόγω οἰκονομικῶν προβλημάτων κάποιων ἐμπόρων τῆς Ἀθῆνας, οἱ ὁποῖοι ἔπесαν οἰκονομικά ἔξω, ἄρχισε νά βιώνει τήν πρώτη σοβαρή οἰκονομική κρίση.

Ἀπό τό σημεῖο αὐτό καί μετά, ἀναλαμβάνει τήν ἐπιχείρηση ἀπό τόν πατέρα του ὁ Κωνσταντῖνος Καράλης, ὁ ὁποῖος μεγαλωμένος σέ κτηνοτροφική τυροκομική οἰκογένεια, ἀκολούθησε τό ἐπάγγελμα ἀρχικά τοῦ τυροκόμου καί μετά τοῦ ἐμπόρου. Τά προβλήματα ὥστόσο, συνεχίζονταν καί γίνονταν ἀκόμη πιό ἔντονα μέ τόν ἀνταγωνισμό ἄλλων μεγάλων γαλακτοβιομηχανιῶν στόν ἡπειρωτικό ὥρο, ὅπως τῆς «Δωδώνης Α.Ε.» Εἰδικότερα, τό 1960 ἰδρύθηκε ἀπό τήν Ἀγροτική Τράπεζα καί ἀπό τοὺς γεωργικούς συνεταιρισμούς Ἡπείρου ἡ γαλακτοβιομηχανία «Δωδώνη» στά Γιάννενα. Ἐτσι δημιουργήθηκε ἀρχικά μιὰ νέα κατάσταση στό τυρεμπόριο, πού περιορίστηκε σέ λίγες γαλακτοκομικές μονάδες. Τά σύγχρονα τυροκομεῖα δέν εἶχαν διάρκεια. Ἀρχισε ἔτσι νά διαφαίνεται μιὰ δεύτερη οἰκονομική κρίση γιά τήν γαλακτοβιομηχανία «Καράλης Α.Ε.». Ἡ κρίση αὐτή ἔγινε περισσότερο αἰσθητή, ὅταν κατά τή δεκαετία τοῦ 1980 κοντά στά προβλήματα ἀνταγωνισμοῦ μέ τή «Δωδώνη» καί τῆς διάθεσης τῶν προϊόντων της, προσετέθηκαν καί δυσμενεῖς φορολογικοί ὅροι. Ἐνα ἀπό τά τυροκομεῖα ὅμως, πού κατόρθωσαν καί ἐπιβίωσαν στόν ἡπειρωτικό ὥρο, καί εἰδικότερα στόν νομό Πρεβέξης, μέσα ἀπό αὐτή τή δίνη προβλημάτων ἦταν τοῦ Κωνσταντίνου Καράλη. Ἡ διαφανόμενη κρίση γιά τήν γαλακτοβιομηχανία φαινόταν ὅτι μποροῦσε νά ξεπεραστεῖ μέ τήν οἰκονομική της ἀνάπτυξη, μέσω τῶν ἐξαγωγῶν. Ἐτσι ἀπό τό 1982 καί ἐξῆς,

6. Βλ. ἄνωτ. ὑποσημ. 1.

άρχισε τις εξαγωγές προς τις τρίτες χώρες,⁷ αρχικά προς τις Ήνωμένες Πολιτείες Αμερικής και τόν Καναδά και έν συνέχεια και προς τήν Αυστραλία, οί όποιες συνεχίζονται μέχρι και σήμερα.

Τό 1996 ή γαλακτοβιομηχανία μετεγκαταστάθηκε έκ νέου και άποκτάει μόνη έδρα τών διοικητικών και τών παραγωγικών της λειτουργιών στην Φιλοθέη Άρτας. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι αυτή τή φορά ή έπιχείρηση μετεγκαταστάθηκε σε διαφορετικό νομό. Ένω δηλαδή μέχρι τότε άνηκε στον νομό Πρεβέζης, τώρα μεταφέρεται στον νομό Άρτης. Οί λόγοι βέβαια τής μετακίνησης όφείλονταν τόσο στις άυστηρές νομοθετικές διατάξεις ως προς τούς όρους ύγιεινής και ασφάλειας, όσο και ως προς τόν πληρέστερο έκσυγχρονισμό τών τυροκομικών μονάδων, πού προβλέπονται από τήν έλληνική και τήν κοινοτική νομοθεσία.⁸ Διότι ή οικονομική ανάπτυξη, πού συντελέστηκε στην έπιχείρηση μέσω τών εξαγωγών, άπέφερε στην έπιχείρηση τεράστια οικονομικά όφέλη. Ός έκ τούτου, οί περιορισμένες μέχρι τότε κτιριακές έγκαταστάσεις στην Πέτρα Πρεβέζης δέν κάλυπταν τήν συνεχώς αύξανόμενη παραγωγή. Συνεπώς, κρίθηκε άπαραίτητη ή εύρεση μεγαλύτερης έκτασης μέ βοηθητικές έγκαταστάσεις πού νά καλύπτει τις παραγωγικές λειτουργίες τής γαλακτοβιομηχανίας. Τό σημείο αυτό λοιπόν βρέθηκε στην Φιλοθέη Άρτας. Μάλιστα ή συγκεκριμένη θέση άποτελεί στρατηγικής σημασίας σημείο, διότι βρίσκεται στο σταυροδρόμι τής έθνικής όδου Άρτας-Ίωαννίνων και Ίωαννίνων-Πρεβέζης. Έπομένως, ό τελευταίος αυτός λόγος μās κάνει νά εικάσουμε ότι διόλου τυχαία δέν ήταν ή έπιλογή τού συγκεκριμένου σημείου ως παραγωγική-διοικητική και έμπορική έδρα τής έπιχείρησης.

Στό έσωτερικό τού εργοστασίου σήμερα εργάζονται από 50 έως 100 άτομα. Ό αριθμός αύξάνεται κατά τήν περίοδο τής μεγάλης παραγωγής τού τυριού, δηλαδή τόν χειμώνα και τήν άνοιξη και έλαττώνεται τό καλοκαίρι, όταν πέφτει και ή παραγωγή τού γάλακτος και κατά συνέπεια και τών τυριών.⁹ Σήμερα τό τυροκομείο παράγει μία εύρεία κατηγορία τυριών. Τά κυριότερα από αυτά είναι: γραβιέρα, κεφαλογραβιέρα, κεφαλοτύρι, πεκορίνο, φέτα βαρελίσια, φέτα δοχείο, άνθότυρο, βούτυρο, γιαουρτάκια, μυζηθρες. Τό τυρί εκείνο, όμως, πού άπαιτεί ιδιαίτερη προσοχή κατά τήν παρασκευή του είναι ή γραβιέρα.

Η διαδικασία τής παραγωγής τυροκομικών προϊόντων ξεκινάει από πολύ νωρίς τό πρωί, όταν τροχοφόρα βυτία, πού διαθέτουν ειδικούς άποθηκευτικούς χώρους για τό γάλα, πηγαίνουν στις στάνες τών παραγωγών για νά συλλέξουν τό γάλα. Άφού ζυγίσουν και μετρήσουν τήν τιμή τού ρη τού γάλακτος, τό άποθηκεύουν και τό μεταφέρουν στο εργοστάσιο για παραγωγή. Η ίδια ή γαλακτοβιομηχανία, έξάλλου, έχει προμηθεύσει τούς παραγωγούς μέ ειδικούς ψύκτες, τις λεγόμενες «παγολεκάνες», έτσι ώστε νά διατηρείται τό γάλα δροσε-

7. Γ. Μουστάκης, *ό.π.*, σ. 232.

8. Π. Κυριακόπουλος, *Η τυροκομία στην πράξη, έφαρμοσμένη τεχνολογία τυριών, κρέμας, βουτύρου παραδοσιακή και σύγχρονη*, Αθήνα 1995, σ. 22-23.

9. Βλ. άνωτ. ύποσημ. 1.

ρό και νά μήν ξινίζει, δηλαδή νά μήν πέφτει ή τιμή τοῦ ρη τοῦ γάλακτος κάτω ἀπό τό ἐπιτρεπόμενο ὄριο.

Τό ἐργοστάσιο προμηθεύεται σήμερα ποσότητες γάλακτος ἀπό τήν Ἡπειρο καί τήν Αἰτωλοακαρνανία, τό Ξηρόμερο συγκεκριμένα. Κυρίως προμηθεύεται πρόβειο γάλα καί ἐλάχιστο γίδινο. Ἐνα ἀπό τά μυστικά τῶν τυροκόμων γιά τήν καλύτερη ποιότητα τῶν τυριῶν ἔγκειται στήν ποιότητα τοῦ γάλακτος. Ὅπως ἰσχυρίζονται ἄλλωστε, οἱ περισσότεροι, παίρνουν γάλα «εἶτε ἀπό ἡμιράβι εἶτε ἀπό ἀγρίδι».¹⁰ Αὐτό σημαίνει ὅτι οἱ τυροκόμοι πειραματίζονται ἀρχικά καί δοκιμάζουν τήν ποιότητα τοῦ γάλακτος γιά τήν παραγωγή τυροκομικῶν προϊόντων ἀπό πολλές περιοχές. Στόχος αὐτῶν τῶν δοκιμῶν εἶναι νά ἀποδειχτεῖ ποιές περιοχές προσφέρουν τήν καλύτερη ποιότητα γάλακτος.

Ἐν συνεχείᾳ τό γάλα, ἀφοῦ περνάει ἀπό τό πρῶτο φίλτρο, τόν «ἐναλλάκτη», τόν ψύκτη δηλαδή, ἀποθηκεύεται σέ πολύ χαμηλή θερμοκρασία σέ εἰδικό σιλό, γιά νά γίνει ἡ παραγωγή του σέ τυρί τήν ἐπόμενη μέρα. Οἱ λόγοι ψύξης τοῦ γάλακτος ἔγκεινται στό γεγονός ὅτι πρέπει νά διατηρηθεῖ τό γάλα δροσερό καί νά κρατηθεῖ χαμηλά ἡ τιμή τοῦ ρη του μέχρι τό πρῶϊ, πού θά γίνει ἡ βράση του καί γενικά ἡ παραγωγή του. Τό πρῶϊ περνᾷ ὁ τυροκόμος τό γάλα ἀπό δεύτερο φίλτρο,¹¹ καί στή συνέχεια παστεριώνεται (θερμαίνεται) στούς 70° μέ 72° C, ἀνάλογα μέ τήν ἐμπειρία καί τή γνώση τοῦ τυροκόμου γιά τήν παραγωγή τοῦ καλοῦ ποιοτικοῦ τυριοῦ. Ἐδῶ, ἄλλωστε, ἔγκειται μιᾷ βασική διαφορά ὅσον ἀφορᾷ τή θέρμανση τοῦ γάλακτος μέ τόν παραδοσιακό τρόπο καί τήν θέρμανση τοῦ γάλακτος στήν παστερίωση. Μέ τόν παραδοσιακό τρόπο ἡ θέρμανση γινόταν στούς 65° C, ἐνῶ στήν παστερίωση τό γάλα θερμαίνεται στούς 72° C καί ἐν συνεχείᾳ περνάει ἀπό τόν «ἐναλλάκτη», ὅπου ψύχεται στούς 37°C καί εἶναι ἔτοιμο γιά πῆξη. Σκοπός τῆς θέρμανσης τοῦ γάλακτος, δηλαδή τῆς παστερίωσης, εἶναι ἡ ἐξόντωση τῶν μικροβίων, ἔτσι ὥστε τό γάλα νά εἶναι ἔτοιμο πρός κατανάλωση. Αὐτό μάλιστα ἀποτελεῖ καί τό μεγαλύτερο μυστικό τῶν τυροκόμων, πού δέν τό ἀποκαλύπτουν εὐκολα, δηλαδή οἱ βαθμοί παστερίωσης τοῦ γάλακτος. Ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ τυροκόμοι, ἡ παστερίωση τοῦ γάλακτος ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά βασικότερα στοιχεῖα πού κάνει τά τυροκομικά προϊόντα νά ξεχωρίζουν ἀπό ἄποψη ποιότητας. Μετά τήν παστερίωση τοῦ γάλακτος καί τήν πῆξη του σέ τυρί, ἀκολουθεῖ ἡ ὠρίμανση τοῦ τυριοῦ, ἡ συσκευασία καί τό ψυγεῖο,¹² μέχρι τήν πώλησή του στό καταναλωτικό κοινό.

10. Πρόκειται γιά μιᾷ χαρακτηριστική ἔκφραση τῶν τυροκόμων, γιά νά διαπιστώσουν τήν καλή ἢ τήν κακή ποιότητα τοῦ γάλακτος. Ἡ καλή ποιότητα τοῦ γάλακτος συνεπάγεται ὑψηλή τιμή τοῦ ρη του καί πλούσιο σέ λιπαρά. Ἐνῶ κακή ποιότητα σημαίνει χαμηλή τιμή τοῦ ρη του καί χαμηλό σέ λιπαρά. Βλ. ἄνωτ. ὑποσημ. 1. Μάλιστα ἡ συγκεκριμένη ἔκφραση ἀποτελεῖ καί ἕνα εἶδος συνθηματικῆς γλώσσας γιά τοὺς τυροκόμους. Βλ. ἄνωτ. ὑποσημ. 4.

11. Βλ. ἄνωτ. ὑποσημ. 1 καί 4.

12. Οἱ μέθοδοι καί τά μυστικά τῶν τυροκόμων γιά τήν παστερίωση, πῆξη καί παραγωγή τοῦ τυριοῦ διαφέρουν ἀπό περιοχή σέ περιοχή καί ἀπό ἑταιρεία σέ ἑταιρεία. Βλ. ἄνωτ. ὑποσημ. 1. Ὡστόσο γενικά γιά τή διαδικασία παραγωγῆς τυροκομικῶν προϊόντων, βλ. ἐνδεικτικά I. Βλάχος, *Παρασκευὴ νοπῶν, μαλακῶν τυριῶν ἀπὸ πρόβειο γάλα μέ τήν χρησιμοποίηση ἐπιλεγμένων ὀξυγαλακτικῶν καλλιεργειῶν*, Διδακτορική Διατριβή στό Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλο-

Άλλο ένα σημαντικό μυστικό των τυροκόμων για την άριστη ποιότητα των τυριών αποτελεί ή πυτιά που θα χρησιμοποιηθεί. Οί τυροκόμοι αποφεύγουν να λένε τί είδους πυτιά χρησιμοποιούν, διότι ή χρήση της αποτελεί ένα από τα πολλά μυστικά, που κάνουν τα τυριά να ξεχωρίζουν ως προς την ποιότητά τους και, κατά συνέπεια, και τόν καλό τόν τυροκόμο. Η πυτιά μπορεί να είναι είτε γιαούρτι, είτε καλλιέργειες. Η πυτιά προέρχεται από τό στομάχι των μηρυκαστικών ζώων και περιέχει ένζυμα, που προωθούν την πήξη του γάλακτος. Η δύναμης της πυτιάς καθορίζεται από την όξύτητα, τή χημική σύσταση και τή θερμοκρασία πήξης του γάλακτος.¹³

Τό άλατι αποτελεί, επίσης, άλλο ένα εξίσου σημαντικό μυστικό για την άριστη ποιότητα του τυριού και ειδικότερα ή σωστή αναλογία αλατιού στο τυρί.¹⁴ Τό άλατι χρησιμοποιείται σε ποσότητα 2-4% του τελικού βάρους του τυριού και είναι απαραίτητο, διότι υποβοηθά τις φυσικοχημικές αλλαγές που γίνονται στο τυρόπηγμα, προσδίδει γεύση, έμποδίζει την ανάπτυξη των ανεπιθύμητων μικροοργανισμών και έλέγχει την ανάπτυξη των επιθυμητών (π.χ. όξυγαλακτικά βακτήρια).¹⁵ Η ποσότητα του αλατιού, που πρέπει να δώσει ό τυροκόμος σε αυτό, εξαρτάται από την εύστοφία αλλά κυρίως από την έμπειρία του τυροκόμου.

Τά μυστικά των τυροκόμων παίζουν καθοριστική σημασία για την άριστη ποιότητα των τυριών. Γι' αυτό άλλωστε και ή ποιότητα των τυριών διαφέρει από περιοχή σε περιοχή. Σύμφωνα μέ τούς τυροκόμους του συγκεκριμένου τυροκομείου, εκείνο τό στοιχείο που παίζει καθοριστική σημασία για την άριστη ποιότητα του τυριού και κάνει συνεπώς τά ήπειρωτικά τυροκομικά προϊόντα να διαφέρουν από τά υπόλοιπα της Ελλάδας και έπομένως να έχουν τή μεγαλύτερη κατανάλωση, είναι οι περιοχές προέλευσης του γάλακτος, καθώς και ή αναλογία πρόβειου και γίδινου γάλακτος που χρησιμοποιείται στο τυρί.¹⁶

Οί τυροκόμοι του εργοστασίου, αντιμετωπίζουν καθημερινά πολλά προβλήματα. Ό τυροκόμος πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός κατά την παστερίωση και ψύξη του γάλακτος των σκληρών και των μαλακών τυριών. Διότι τά σκληρά τυριά, αλλά και τά μαλακά τυριά,¹⁷ χρειάζονται θερμοκρασία, πάνω από 70° C. Επίσης, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στις συνθήκες παραγωγής, μεταφοράς και αποθήκευσης του γάλακτος, καθώς και στις συνθήκες βράσης του γάλακτος για να μειωθεί ό κίνδυνος των μικροβίων και τής κακής ποιότητας των τυριών.¹⁸ Οί συνθήκες ύγιεινής και γενικά τά μικρόβια

νίκης, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 10-16, 27-29, 41-49. Π. Κυριακόπουλος, *δ.π.*, σ. 24-53· Ψώνη Λευκή, *δ.π.*, σ. 40-51· Α. Πανέτσος, *δ.π.*, σ. 734-741· Γ. Μουστάκης, *δ.π.*, σ. 235.

13. Βλ. ένδεικτικά Π. Κυριακόπουλος, *δ.π.*, σ. 33-40.

14. Βλ. άνωτ. ύποσημ. 1.

15. Π. Κυριακόπουλος, *δ.π.*, σ. 33-40.

16. Βλ. άνωτ. ύποσημ. 1.

17. Για τίς κατηγορίες των τυριών, βλ. ένδεικτικά Ι. Βλάχος, *δ.π.*

18. Βλ. ένδεικτικά Ε. Μαλλάτου-Μποντίνη, *Μελέτη τής ύπολειμματικότητας των παρασιτοκτόνων στο γάλα και στα τυριά τής Ελλάδας και τής συμπεριφοράς των έντομοκτόνων LINDANE και METHYL PARATION κατά την παραγωγή, ώρίμανση και συντήρηση του τυ-*

πού μεταδίδονται στο τυρί είναι τό κυρίαρχο πρόβλημα, πού αντιμετωπίζουν επί καθημερινής βάσεως οί τυροκόμοι.

Ἡ ἐργασία τοῦ τυροκόμου εἶναι ἰδιαίτερα δύσκολη καί ἀπαιτητική. Ἡ εὐθύνη τους μέχρι τήν τελική συσκευασία τοῦ τυριοῦ τεράστια. Τά προβλήματα πού ἔρχονται ἀντιμέτωποι καθημερινά εἶναι ποικίλα τόσο σέ ἐπίπεδο προσωπικῆς ὑγιεινῆς, ἀφοῦ ἔρχονται ἀντιμέτωποι μέ διάφορα χημικά φάρμακα, ὅπως τό καυστικό ὀξύ καί ἡ ποτάσα¹⁹ –κατά τό πλῆθος τῶν βυτίων, ἀλλά καί ἄλλων τυροκομικῶν σκευῶν– ὅσο καί σέ θέματα συνέπειας καί εὐστροφίας, διότι τό παραμικρό λάθος, μπορεῖ νά ἀποβεῖ ὀλέθριο, ὅπως ἡ μή κατάλληλη δόση ἀλατίσματος στό τυρί, ἢ ἡ μή σωστή παστερίωση τοῦ γάλακτος.

Τά κλειδιά ὅμως ἐκεῖνα πού χαρακτηρίζουν ἓνα σωστό τυροκόμο καί κατά συνέπεια καί τόν ἐπαγγελματισμό του στό ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας του, ἔχουν νά κάνουν μέ τά συστατικά τοῦ τυριοῦ, καθῶς καί μέ τήν προσωπικότητα τοῦ ἴδιου. Τά κλειδιά αὐτά εἶναι τό γάλα καί εἰδικότερα ὁ καθαρισμός τοῦ γάλακτος ἀπό μικρόβια, τό τυρί καί τό ἀλάτι, ἀλλά πολύ σημαντικό ρόλο παίζει ἡ εὐστροφία καί ἡ ἐξυπνάδα τοῦ τυροτεχνίτη καί κυρίως ἡ ἐμπειρία του. Ἡ τέχνη καί τό μεράκι τους γιά τή δουλειά εἶναι τό πᾶν γιά τή σωστή ποιότητα τοῦ τυριοῦ. Παρόλο πού ἡ τυροκομία εἶναι ἓνα συνηθισμένο ἐπάγγελμα, οἱ τυροκόμοι καθημερινά δίνουν τόν καλύτερό τους ἑαυτό, ὥστε μέ τήν τυροκομική τους πείρα, μέ τήν τέχνη τους καί τό μεράκι τους, ἀλλά πάνω ἀπό ὅλα μέ ἐντιμότητα, εἶναι αὐτοί πού παράγουν ἰδιαίτερα κοπιαστικά τό τυρί καθημερινά, καί ἐκεῖνοι πού ἔδωσαν τή μεγάλη ὥθηση καί διάσταση στό τυρεμπόριο. Ὅλοι τους δουλεύουν μέ συνέπεια, ἀπό τήν ὁποία ἐκπορεύεται καί ἡ σημερινή συνεπής συναλλαγή τους.

Τέλος μία μεγάλη κατηγορία προβλημάτων, πού αντιμετωπίζει ἡ παραγωγή τυροκομικῶν προϊόντων στίς μέρες μας, εἶναι τά οἰκονομικά καί ἡ ἄδεια ἴδρυσης τῆς μικρῆς τυροκομικῆς μονάδας. Τά οἰκονομικά σχετίζονται μέ τίς ὑψηλές ἐπενδύσεις πού ἀπαιτοῦνται, τό ὑψηλό κόστος χρηματοδότησης (ὑψηλά ἐπιτόκια δανεισμοῦ) συνεπῶς τό ὑψηλό κόστος παραγωγῆς. Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἀπαιτοῦνται καί ἰδιαίτερες ἐπενδύσεις γιά τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, τήν ἔκδοση ἀδειῶν ἴδρυσης καί λειτουργίας καί γενικά ἐπενδύσεις πού δέν σχετίζονται ἄμεσα μέ τήν παραγωγική διαδικασία. Ὅλα αὐτά σέ συνδυασμό, μέ τήν ἰδιαίτερα δύσκολη καί ἀπαιτητική δουλειά τοῦ τυροκόμου, ἀποτελοῦν τροχοπέδη γιά τοὺς νέους σήμερα προκεκμένου νά γίνουν τυροκόμοι.

ριοῦ *φέτα*, Διδακτορική Διατριβή στό Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 1998, σ. 7-31, 33-39, 71-73, 119-133, 142-152· Ι. Βλάχος, *ὁ.π.*, σ. 18-19· Π. Κυριακόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 22-23, 54-61, 240-252· Ψώνη Λευκή, *ὁ.π.*, σ. 58-82.

19. Π. Κυριακόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 293.

ΤΟ ΘΑΥΜΑ ΤΗΣ ΠΑΡΗΓΟΡΗΤΙΣΣΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΑΝΙΑΣ

Ἡ μεγάλη, υπέρλαμπρη ἐκκλησία τῆς Παργιορίτζας ἀνήκει στὸν αἰῶνα τῶν διάσημων γοθικῶν μητροπόλεων... Ἡ καταγραφή, ἡ ἰδιόρρυθμη, ἡ γιομάτη μεγαλεῖο καὶ ὁμορφιά ἐκκλησία, παλάτι; Ἡ συγκίνηση πνίγει καὶ κατανύσσει τὴν ψυχὴν... Παρηγορήτρα. Τὸ ἀγλάϊσμα τῆς Ὁρθοδοξίας. Τὸ καμάρι τῆς Χριστιανοσύνης. Ἐκόσμησε, κοσμεῖ τὸν Χριστιανισμό μέ τὴν ἀπειροκαλία τῆς Παρηγορήτισσα. Τὸ ἀρχιτεκτόνημα τῆς Οἰκουμένης. Ἐπιβλητικὴ. Ὀγκώδης. Ὀπτικὴ. Θαῦμα φύσης.

Ὁ Ἀγγλὸς Οὐίλιαμ Μίλλερ, φιλέλληन, ἱστορικός, τὸ ἔτος 1907 ἔγραφε στὸν ἡμερήσιο Ταχυδρόμο τοῦ Λονδίνου, ἐφημερίδα μεγάλης ἀνάγνωσης: «The Morning Post»... «Ἡ μεγαλοπρεπὴς δεσποτικὴ ἐκκλησία τῆς Παρηγορήτριας ἐπὶ ὁροπεδίου ἴσταται υπερέφανη... πραγματικὸ μοναδικὸ ἀρχιτεκτόνημα... – συνεχίζει ὁ Οὐίλιαμ Μίλλερ... ὁ Ἀητὸς τοῦ Βυζαντίου, οἱ δύο Ἄρκτοι τοῦ Ρωμαίου Ὁρσίνι στολίζουν τὴν Παρηγορήτισσα...».

Ὁ πολὺς φιλέλληन, ἱστορικός καὶ πρόξενος τῆς Γαλλίας, παρὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὁ Πουκεβίλλ, ἔγραφε: «Ἡ Παρηγορήτισσα, μητρόπολη τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἀπὸ τὸ 796 ἢ ἀπὸ κτήσεως τὸν 11ο αἰῶνα, 1076 ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως, ὑπὸ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Δούκα, μέ τούς 250 κίονες... ψηφιδωτά, γλυπτά. Τέσσερις πύργοι. Ὁ οὐρανίσκος. Οἱ Τοῦρκοι ἀπαξίωσαν νά τὴν κάνουν τζαμί. Ἡ ἀρχαιότερα τοῦ τε 1250...».

(Νέος Ἑλληνομνήμων = Σπύρ. Λάμπρου: τ. Β', σελίς 298).

Παρηγορήτρια: Ἡ Μητρόπολη τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἑλλάδας... Ἀπογῆ ἀρχιτεκτονικὴ μέ σταυρωτὸ θόλο. Ρυθμὸς βυζαντινός. Ἐνα μέγα ἀληθινὸ θρησκευτικὸ μυστήριον... Βαθουλές γωνίες!!! Οἱ κόγχες; Μυστήριον... Ἐκεῖνος ὁ τρομερὸς «Παντοκράτωρ»; Ἀλήθεια σᾶς ρωτᾶω: Ὑπάρχει ὁμοία, παραπλήσια στὴν οἰκουμένη τοιχογραφία; Ὁχι... Ὑψος 20,28 μ., τὰ χέρια; Τεράστια!!! Μάτια; Σέ κοιτάζουν ἀπὸ ψηλά!!! Φοβερά... Θεῖα... Οὐράνια... Τόσο ΜΕΓΑΛΑ... σοῦ δείχνει ὁ «Παντοκράτωρ». Πόσο μικρός, πόσο τιποτένιος εἶσαι, προστά

σέ ἐκείνη τή μεγάλη δύναμη μέ τά τεράστια χοντρά χέρια καί τά μεγάλα φοβερά μάτια... πέσε μπρούμυτα καί προσκύνα... ἄπιστε...

Φεύγα καί ξαναέλα... Μή ξανακοιτάξεις πρὸς τὰ πάνω... Ὁ «Παντοκράτωρ» τῆς Παρηγορήτισσας. Κάτι τό ὑπερφυσικό. Κάτι τό μεγαλειώδες. Ἡ γραφίδα εἶναι ἐλάχιστη..., μηδαμινὴ μπροστά στὴν παρουσία τοῦ «Παντοκράτορα». Θαυμασμός... Δέος... Μπαίνεις ἄπιστος καί βγαίνεις πιστός. ΠΑΡΗΓΟΡΗΤΊΣΣΑ. Θυμίζει(;) παλάτι παρὰ ἐκκλησιά. Τροῦλοι. Τόξα. Θόλοι. Κιονόκρανα. Ἀψίδες. Διάταξη. Συνδιάσταση μοναδική σέ ὅλη τὴ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική. Μνημεῖο. Κομποτέχνημα ὅλων τῶν ἐποχῶν!!! Τό αὐχέριμα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἑλλάδας. Ἀρχιτεκτόνημα δίχως προηγούμενο ΚΑΙ δίχως ἐπόμενο.

Παρηγορήτρια: Μνημεῖο ὁριακὸ στοὺς αἰῶνες. Ὁ ἐκφραστικός «Παντοκράτωρ» μέ τοὺς προφήτες γύρω του, κρατεῖ καλὰ τό μυστικὸ ἐκείνων πού τὸν δημιουργήσαν. Τὰ μεγάλα ἐκφραστικά μάτια του ἀποτυπώνουν τὴν ἀγωνία τοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς. Τό δεξιὸ χέρι του εἶναι εὐλογία... Ἐπιβεβαίωση... Κάνεις βήματα πίσω - πίσω γιὰ νὰ κοιτάξεις πρὸς τὰ ἐπάνω... Σηκώνεις σιγά-σιγά τό κεφάλι σου διότι φοβᾶσαι νὰ δεῖς ξαφνικά (μέ μιᾶς) τὸν τρομερὸ «Παντοκράτορα». Μοναδικὴ καλλιτεχνία!!! Ἀριστούργημα μέσα στό ναό. Ἀριστούργημα καί ἔξω, στὴν ἀνθρωπότητα.

Ὁ μεγάλος Ἀγγλος φιλέλλην καὶ ἀγωνιστὴς τοῦ ἔθνους μας κατὰ τῶν Τούρκων, ὁ Δαυὶδ Οὐρκου Χάρτ (1805-1877), πλοίαρχος τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυτικοῦ -τραυματίστηκε στὴ ναυμαχία τῆς Χίου τό 1827- μετέπειτα διπλωμάτης, πολυγλωσσότατος, γενικὸς γραμματεὴς τῆς Ἀγγλικῆς Πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη, βουλευτὴς στὴ Βουλὴ Κοινοτήτων, πού ἀφίχθη στὴν Ἄρτα στίς 16 Ἰουνίου 1830 καὶ ἔφυγε στίς 23.6.1830, ἔγραφε γιὰ τὴν Παρηγορήτρια: «Ἡ Πα-

ρηγορήτ'ζα είναι ένα τετράγωνο κομψοτέχνημα από τουβλα και άσβεστοκο-
νίαμα με άριστα φορμαρισμένα τόξα, άψιδες, άριστη τοιχοποιία, μαρμάρινες
γρανιτένιες κολόνες. Πλίνθοι. Γυρισμένα τόξα. Ψηφιδωτά χρυσά. Οί Ρωμαί-
οκαθολικοί για άντιπερισπασμό –πρός την Παρηγορήτρια– έχτισαν μεγαλο-
πρεπή ναό –στό Τολέδο της Ίσπανίας– αφιερωμένο στον Άγιο Παύλο. Καμία
σύγκριση με τό επιβλητικό «παλάτι» της Παρηγορήτριας. Κάλλος. Τοιχοποιία
άριστης έκτελέσεως...

Ό σημερινός μεγαλοπρεπής ναός άνηγέρθη (796...) επάνω σέ παλαιό ναί-
σκο, ό όποιος λειτουργούσε μέχρι τά τέλη του 2ου αιώνα. Ό παλαιός ναός (να-
ίσκος) ή κατεδαφίστηκε ή παρέμεινε ως τόπος ταφής άνωτέρων κληρικών ή
άξιωματούχων της αύλης των Δεσποτών. Δύο παρεκκλήσια μέσα στον κυρίως
ναό. Άριστερά ήταν οί Ταξιάρχες. Δεξιά ήταν του Άϊ-Γιάννη του Προδρόμου.
Παρηγορήτρια: Αρχιτεκτόνημα μέ μοναδική καινοτομία στην έκκλησιαστική
αρχιτεκτονική. Πέντε τρίπλευρες κόγχες προς άνατολάς. Έξι τροῦλοι στην κο-
ρυφή. Ένας μέγας τροῦλος ύψηλός, στό κέντρο. Τέσσερις μικρότεροι... Οί «δο-
ρυφόροι». Ένας έλαφρύς κίων, ό οὔρανίσκος. Κιονοστήρικτος μέ κεραμοσκε-
πή και κωνική στέγη. Έλαφρύς. Κομψός –ό οὔρανίσκος– αίωρείται, επί όκτω
λευκομαρμάρων κιονίσκων. Κατ' εξαίρεση οί βυζαντινοί αὔτοκράτορες, μόνο
στην Παρηγορήτισσα, τον τοποθέτησαν!!!

«Παντοκράτωρ»: Φυσιολογικό!!! Όφθαλμαπάτη; Μεγαλείο!!! Ύψος 20,28 μ.
Όγκωδες. Άριστούργημα τό πόνημα-μελέτη του άκαδημαϊκού καθηγητή του
ΕΜΠ μέγιστου Άναστ. Όρλάνδου (όδός κάτωθεν της Παρηγορητριάς). Βλέπε:
Κων. Θ. Γιαννέλος: «Βυζαντινά μνημεία της Άρτας». Ό συγγραφέας Ι.Μ. Πανα-
γιωτόπουλος, έγραφε στη «Ν. ΕΣΤΙΑ» ΚΕ τόμ. 50 τ. 584 απόσπασμα και στό
περιοδικό «ΣΚΟΥΦΑΣ» – «Η Άρτα στη Νεοελληνική Αογοτεχνία». Συντροφιά
μέ τον Ύέτιο Δία και στην σελίδα πέντε (5): Η Άρτα μέ τά λαμπρά βυζαντι-
νά μνημεία της, σύμβολα μιās άκμής άνάμεσα σέ δύο άλώσεις της Πόλης, τότε
πού τό επιχώριο κράτος των Κομνηνοδουκάδων είχε άπλώσει την έξουσία του
ίσαμε τίς Ίλλυρικές άκτές και τή μεσημβρινή Αίτωλία, έστελνε τό κράτος των
Κομνηνοδουκάδων –τίς κομψές του βασιλοποῦλες– νύφες στην Ίταλία, Γαλ-
λία, Ρωσία... Τήν πρώτη θέση κατέχει ή Παναγία ή Παρηγορήτισσα. Παρηγο-
ρήτ'ζα. Η καταγραφή. Ίδιόρρυθμη. Γιομάτη μεγαλείο και όμορφιά. Συνεχίζει
ό Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος: «Κάθε φορά πού βρίσκομαι ή περνά από τήν Άρτα
συνομιλώ μέ τον τρομερό, άπίστευτο «Παντοκράτορα». Περιδιαβαίνω τον ιε-
ρό χώρο των θαυμάσιων ψηφιδωτών, νομίζω ότι βλέπω υπερκόσμια όράματα
(έκστασιάζομαι): Θαμπώνομαι!!! Είναι κάτι τό ασύλληπτο, ή «Παρηγορηθεί-
σα» υπέρλαμπρη έκκλησιά... Πολλοί οί έχθροί της... Άκατάσβεστη ή λαμιαργία
τους όμως. Άντέχει στό χρόνο. Θαυμασμός και δέος... ή καλλιτεχνία της.

Ό μεγάλος λόγιος και όραματιστής (παρακαλώ) Δημήτριος Μπικέλας ή
Μπεκέλας, ό θρυλικός Βικέλας (Έρμούπολη 1835). Ό πατήρ του από Βέροια.
Η μήτηρ του από Ίωάννινα, τό γένος Μελά. Ήταν ό άναβιωτής των Όλυμπι-
ακών Αγώνων, πρώτος πρόεδρος της Διεθνούς Όλυμπιακής Έπιτροπής (ΔΟΕ)
– Σορβόννη 1894, άνάμεσα σέ βαρόνους, κόμητες, βασιλείς, καθηγητές, στρα-

τηγούς από 50 έθνικότητες!!! Ήταν και ο πρώτος που πρότεινε τούς Όλυμπιακούς Αγώνες (Αθήνα 1896).

Ο μέγας Δημήτριος Βικέλας έγραφε στο: «Από Νικοπόλεως εις Όλυμπιαν», Αθήναι 1886 και ανατυπωμένο στην «ΕΣΤΙΑ» 1895 σελ. 34-46, τεύχ. 508-520... Έπεσεέφθην την υπέρλαμπρον Άρταν... αρχαιοτάτη... Άμπρακία. Θαύμασα τό ΚΑΣΤΡΟ, τό ΓΕΦΥΡΙ, δλας τάς βυζαντινάς εκκλησίας. Όμως, μέ εξέπληξεν ή αρχαία εκκλησία αυτής (της Άρτης), ή Παρηγορητ΄ζα... οϊας οϊ κίονες οϊ έσωτερικοί έχουσι τύπον καλλίστης ελληνικής τέχνης. Αρχαιοτάτη ή εκκλησία της Παναγίας της Παρηγορητίσσης, μιās εκ των ώραιότερων μνημείων της Βυζαντινής Αρχιτεκτονικής. Εΐναι τετράγωνος εκκλησία. Έπιστέφει κεντρικός πυργοειδής τρούλος, περικυκλωμένος εις τάς τέσσαρας γωνίας υπό τεσσάρων μικροτέρων τρούλων. Δύο σειρές δίπτυχων παραθύρων βυζαντινού ρυθμού περικοσμούν τό κομποτέχνημα. Ύπερώος νάρθηξ... Έπιγραφή κτήσεως ή 8η εκατονταετηρίς... Άνηγέρθη... μάλλον την 11ην ή 12ην ότε ήκμαζε ή ΑΡΤΑ... (ΣΚΟΥΦΑΣ: «Η Άρτα εις την Νεοελληνική Λογοτεχνία», σ. 15 υπό Δημ. Βικέλα).

Έπίσης ό πολυγραφότατος ιστορικός, ταξιδιώτης, γενικός γραμματέας, ύπουργός οικονομικών (1875-1897) λαογράφος Σπύρος Παγανέλλης έγραφε στα «Πάρεργα Φύλλα». Λίγα διασωθέντα!!! «Από τόν Σαρωνικόν εις τόν Άμπρακικόν», Αθήναι 1905, ανατυπωμένο στο περιοδικό «ΣΚΟΥΦΑΣ, σ. 21, τόμ. Ζ΄ 1981-1983: Παρηγορήτισσα: Περιφανές. Άληθές κλέος (δόξα) των βυζαντινών χρόνων!!! Κόσμημα... Καλλιτέχνημα... Αρχιτεκτόνημα. Μνημείο σεμνό της πατρώας βυζαντινής τέχνης. Άπλησίαστο μνημείο, συνεχίζει ό Σπύρος Παγανέλλης: ...Ό ασύγκριτος θόλος της ούράνιος. Ό τρομερός (αυτό τό ουσιαστικό -τρομερός- χρησιμοποίησαν όλοι οϊ ιστορικοί, περιηγητές, λαογράφοι, φιλόσοφοι για τόν μοναδικό «Παντοκράτορα»). «Παντοκράτωρ»... Θαύμα ψηφιδωτής τέχνης!!! Μοναδικός. Άσυναγώνιστος. Βλέποντας τό μνημείο της Παρηγορητίσσης -Σπύρος Παγανέλλης- ή συγκίνησις πνίγει και κατανύσσει την ψυχήν...

Ο Ν.Θ. Σχινᾶς (Σημειώσεις Μακεδονίας-Ήπειρου, Όδοιπορικόν εις Άρτα, Σκουφᾶς, σελίς: 47, ή Άρτα εις την Νεοελληνικήν Λογοτεχνίαν, Τόμ. Ζ΄ 1981-1983): «Ο μεγαλοπρεπής ούτος βυζαντινός ναός καλούμενος Παρηγορήτισσα ή Παρηγορίτσα, ναός της Πανταάσεως άνεγερθείς κατά τό 819 μ.Χ. τετράγωνος μάλλον έχων όριζοντιογραφίαν, έχει ίδιον τύπον των συνήθων βυζαντινών ναών και εΐναι άξιος ιδιαιτέρας μελέτης. Οϊ Φώτης Γιοφύλλης και Νώντας Έλατος (ΣΚΟΥΦΑΣ: σ. 91 τόμ. Ζ΄ 1981-1983. ΑΡΤΑ) γράφουν: «Εδῶ (Άρτα) ύπάρχει και μιᾶ εκκλησία αρχαία, ωραία, μεγάλη «Της Παναγίας της Παρηγορητῆρας». Πήγαμε και την είδαμε. Ό ρυθμός της (ιδιαιτερη τεχνοτροπία του καλλιτεχνήματος) εΐναι επιβλητικός και βαρύς απ΄ έξω. Οϊ τοΐχοι της ύψώνονται τεράστιοι. Μά, μέσα εΐναι πιό όμορφη, μεγαλοπρεπής, μέ ρυθμό παλιό βυζαντινό. Γεννᾶ ένα βαθύ αίσθημα σεβασμοῦ τό έσωτερικό της!!! Ό τρομερός «Παντοκράτωρ» της Παρηγορητίσσης!!! Ό Μιχ. Γρηγορόπουλος (Περιήγησις εν Έλλάδι, Αθήναι 1884, Σκουφᾶς, σ. 87).

Ὁ ἐπίτιμος πρόεδρος τῆς Γαλλίας στὰ Ἰωάννινα Dozon, ἔγραφε: «Παρηγορήτισσα: Ἀνηγέρθη τὸν 9ο αἰῶνα. Ἵσταται σέ ἀρίστη θέση. Σχέδιο αὐτῆς. Ἀρχιτεκτόνημα. Κομποτέχνημα. Ἡ ὥραιότερα ἐν Βορειο-δυτικῇ Ἑλλάδα καί ἐκ τῶν πρώτων τῆς Ἑλλάδος. Στό ἔξω μέρος τὴν κάνει νά μοιάζει, σάν ἓνα πολιτικό οἰκοδόμημα, ἂν ἀφαιρέσεις τοὺς ὑψηλοὺς θόλους. Ὁ ἔσω χώρος τῆς εἶναι κάτι μοναδικό. Τό συγκλονιστικό. Τρομερός ὁ ἐκφραστικότητος «Παντοκράτορας». Ἐνα ἀριστούργημα (Σκουφᾶς, τόμ. Ζ', σελίς 232. Πνευματικῇ Βιβλιοθήκη Μ.Φ.Σ. ΣΚΟΥΦΑΣ). Παρηγορήτισσα: Ἀσύγκριτο βυζαντινὸ μνημεῖο ἀρχιτεκτονικῆς ὅλων τῶν ἐποχῶν. Θαυμάσιο κυβικὸ κτίσμα. Πολλοὶ τροῦλοι. Ἀψίδες. Ἐξωτερικὸς ἀπτός κόσμος φωτεινός, ἀνθρώπινος, δυσπρόσιτος γεμᾶτος ἀνάταση, μεταφυσικὸς ὁ ἐσωτερικὸς χώρος. Ἀπίθανα τὰ μυστικὰ τοῦ κομποτεχνήματος. Τρισδιάστατα στοιχεῖα. Ὁριζόντιος πρόβολος. Στὴν ἄκρη του στηρίζονται δύο κιονίσκοι ποὺ στηρίζουν ἓνα δεύτερο πρόβολο. Πρὸς τὰ πάνω. Αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται καί γύρω-γύρω στοῦ ἔσω τοῦ ναοῦ. Ἡ κατακόρυφη ἀνάταση πρὸς τὸ θόλο (ἡμισφαιρική ὀροφή) πρὸς οὐρανὸ πρὸς τὸ ὑπερβατικό, πρὸς τὸ θεῖο. Διάταξη μοναδική σέ ὅλη τὴ βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική!!! Οἱ γενικὲς ἀναλογίαι τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τονίζουν πιο πολὺ τὴν κατακόρυφη κίνηση ὑπογραμμίζοντας γιὰ πολλοστή φορὰ τὴν ἀνάταση, τὴν ἔξαρση, τὴν ἔκσταση. Κυρίως καί κύριοι τὸ ἐξωτερικὸ τονίζει τίς ὀριζόντιες γραμμές. Ἀντίθεση ἔξω-ἔσω. Ἡ μαγικὴ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο (ἔξω) στὸν θεῖο (ἔσω) κόσμο. Ἀπὸ τὸν γήινο (ἔξω) στὸν μυστικὸ ἔσω οὐράνιο χώρο. Πλήρης ἀρχιτεκτονική, αἰσθητικὴ ἀνάλυση τοῦ παγκόσμιου μοναδικοῦ μνημεῖου... Καύχημα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

ΠΑΡΗΓΟΡΗΤΙΣΣΑ: Ἡ ἀρχόντισσα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἑλλάδας. Πρωτότυπος, μεγαλοπρεπὴς ὁ ναὸς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου. Ἐντυπωσιακὸ κόσμημα τῆς Ἀρτας, τῆς Ἠλείρου, τῆς Ἑλλάδας καί ἀπὸ τὰ ὡραιότερα δείγματα βυζαντινῆς ναοδομίας σέ ὅλα τὰ Βαλκάνια. Περικαλλὲς μνημεῖο, κομποτέχνημα. Ὁ βασιλικὸς, μητροπολιτικὸς ναὸς τῶν Κομνηνοδουκάδων τοῦ ἀπέραντου Δεσποτάτου τῆς Ἑλλάδος. Αἶγλη καί μεγαλεῖο τῆς βυζαντινῆς Ἀρτας «τῆς Ἑλλάδος ἐστὶν Ἀμπρακία πρώτη πόλης»... (Διονύσιος ὁ Καλλιφώνιος). Ἄρτα τοῦ κόσμου ἄρτυμή: Χρ. Β. Χειμωνᾶς (ποιητής). Ἡ εὐδαίμων, ἡ Ἐριβώλος. Μήτηρ ἡρώων καί ἁγίων... Παρηγορήτρια: Κτίστηκε τὸ 1285-1289 στὴ θέση παλαιότερου ναοῦ ἀπὸ τὸν βασιλεῖα Νικηφόρο Α' Ἄγγελο Κομνηνὸ Δούκα καί τὴν γυναῖκα του Ἄννα Παλαιολογίνα-Καντακουζηνή. Ἀποτελοῦσε τὸ καθολικὸ σταυροπηγιακοῦ μοναστηριοῦ τοῦ ὁποῖου ἀπομεινάρια εἶναι τὰ 16 ἀναστηλωμένα κελιά καί ἡ ἐπίσης ἀναστηλωμένη τράπεζα μέ τὴ θολωτὴ στέγη. Σήμερα εἶναι μουσεῖο. Ἐπίσης στὴ Ν.Δ. γωνία τοῦ μνημεῖου ὑπάρχουν λείψανα παλαιότερου ναΐσκου - 11ου ἢ 12ου αἰῶνα. Ἦταν ταφικὸ παρεκκλήσι τῆς πρώην παλαιᾶς μονῆς. Πλούσιος κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος. Ποικιλόμορφη στέγη. Ὁ ὄγκος τοῦ μνημεῖου!!! Μεγαλειῶδες κτίσμα ΜΟΝΑΔΙΚΟ σέ ΟΛΟ τὸν ΟΡΘΟΔΟΞΟ ΚΟΣΜΟ!!! Θυσιάστηκαν δύο ἄνθρωποι. Ὁ κᾶλφας τὴν ἔφτιαξε ἀριστούργημα. Δύο πέτρες σάν καμποῦρες εἶναι Ν.Α. Ἡ μεγάλη (μάστορας), ἡ μικρὴ «κᾶλφας»...). Κατάπληξη προκαλεῖ στὸν ἐπισκέπτη τὸ πρωτότυπο σύ-

στημα στήριξης τοῦ κεντρικοῦ τροῦλου μέ τήν τρομερή ἐναλλαγή προβόλων καί κιόνων γιά τήν ἐξασφάλιση εὐρυχωρίας στόν κυρίως ναό, ἀλλά καί ἡ θέα τοῦ Παντοκράτορα. Ὁ θόλος τοῦ τροῦλου εἶναι καλυμμένος μέ ψηφιδωτή διακόσμηση ὑψηλῆς τέχνης. Οἱ διαστάσεις τοῦ ἐπιβλητικοῦ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΑ εἶναι (20,28 μ.) ἀπό τό δάπεδο, κάτι πού δημιουργεῖ ὀφθαλμαπάτες. Διάμετρος ματιοῦ 0,80 μ., φωτοστέφανου 3,23 μ., πλάτος κεφαλῆς Χριστοῦ 2,22 μ., πλάμη 1,45 μ., διαστάσεις Εὐαγγελίου 1,55 x 1,36 μ. Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ἱεροῦ (1558 π.Χ.), τοῦ κυρίως ναοῦ τόν 16ο αἰῶνα, τέμπλου καί νάρθηκα τόν 18ο αἰῶνα. Φορητές εἰκόνες: Ἡ θαυματουργή εἰκόνα τῆς δεξιοκρατούσας Παναγίας τῆς Παρηγορήτισσας στό δεξι ἄκρο τοῦ τέμπλου ἔργο τοῦ 18ου αἰῶνα.

Δέν ἔχει τέλος ἡ ἱστορία, ἡ περιγραφή τῶν μνημείων Ἄρτας. Ἀρχεῖο: Γεωργίου Λαμπάκη (βυζαντινολόγος-λόγιος). Τό 1884 ἴδρυσε τήν Χριστιανική Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία. Γραμματέας τῆς Βασίλισσας Ὁλγας. Ἦλθε στήν Ἄρτα (1896 καί 1898) καί τράβηξε 24 φωτογραφίες. Ναοί. Χειρόγραφα. Κεμήλια. Κάστρα. Εἰκόνες. Τοπία. Χωριά μας. Κυρίες καί κύριοι. Ἡ Παρηγορήτρια ἦταν στήν κορυφή: 10 λήψεις... Ἡ δεύτερη φωτογραφική σειρά τῶν πολλῶν μνημείων τῆς Ἄρτας μέ 27 λήψεις ἔγινε κάπου μεταξύ 7ης Ἀπριλίου καί 20ῆς Ἰουλίου 1910. Ἡ φωτογράφιση τῶν μνημείων τῆς χώρας μας ἔγινε μέ ἀφορμή τῇ συμμετοχῇ μας στή Διεθνή Ἐκθεση τῆς Ρώμης τοῦ 1911... Ἐπόπτης (προστάτης) ἦταν ὁ τότε διάδοχος Κωνσταντῖνος, πρόεδρος ὁ Α. Τυπάλδος (ἀντιπρόεδρος τῆς Βουλῆς). Βουλευτές, φιλόσοφοι, ἰατροί, προσωπικότητες.

Ἡ φωτογράφιση (τῶν μνημείων τῆς χώρας μας) ἀνατέθηκε στή Βασιλική Πρωσσική Messbildandsalt (φωτομετρική ὑπηρεσία) τοῦ Βερολίνου. «Τελειότατα φωτομετρικά μηχανήματα» 572 φωτογραφίες κλασσικῶν (φυλάσσονται εἰς Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία) καί βυζαντινῶν μνημείων (φυλλάσσονται στό Ἱστορικό Μουσεῖο). Ἡ Πρωσσική ἀποστολή ἦλθε καί στήν Ἄρτα καί πραγματοποίησε 26 λήψεις. Ἡ Παρηγορήτρια ἦταν πρώτη: 14 λήψεις!!! Ἰδιαίτερη ἐντύπωση ἔκανε ἡ ἄψογη ἀρχιτεκτονική της, τό ἐσωτερικό της!!! Πρώτη προβολή τῶν μνημείων τῆς Ἄρτας (26 λήψεων) σέ διεθνή ἔκθεση τοῦ ἐξωτερικοῦ (Ρώμη τοῦ 1911).

Ὁ Γ. Λαμπάκης (1896-1898) καί ἡ Πρωσσική ἀποστολή (ἀρχές 1910) ἦταν ὁ πυρήνας. Τό ἐνδιαφέρον γιά τήν Παρηγορήτισσα ἦταν πάντα μεγάλο. Ἄς προσπαθήσουμε σήμερα, τώρα, νά δώσουμε στό μνημεῖο τῇ θέσῃ πού τοῦ ἀξίζει.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΣΠΙΤΙΟΥ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΗΛ. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ,

Ιστοριογράφος

Στίς δασωμένες πλαγιές, όπου άκουμπάνε τά Άθαμανικά μέ τά χιόνια τής αιωνιότητας νά σκεπάζουν όλοχρονίς τίς νεροφαγωμένες ρεματιές καί τά φαράγγια μέ τό μακρόσυρτο βουητό καί τόν άχό τών άνέμων, όπου ό χρόνος δέν κυλάει ήρεμα, αλλά μέ φορτούνες, καταιγίδες, άνεμοθύελλες καί τίς άνοιξιάτικες χιονοσυρμές. Σ' αὐτά τά βαθυίσκιωτα διάσελα, τίς άπλόχωρες χαράδρες, κάτω χαμηλά, εἶναι χτισμένα τά φτωχόσπιτα τής Μουτσιάρας, μέ τίς κρυμμένες γειτονιές τής Γρεντίστας καί τοῦ Μεσοβουνιού, λουσμένα πάντα μέ τό άπολλώνιο φῶς χειμῶνα-καλοκαίρι.

Σ' αὐτήν τή στενόμαυρη πλαγιά, πού τή χωρίζει από τήν άνατολή ό πλατανόφυτος χείμαρρος Ταυρωπός καί από τόν βοριᾶ ή σταχτόχρωμη μιालίστρα,¹ πού άγκαλιάζει τή δασωμένη Ζωνάκα τοῦ Γιαντολαίων φτάνοντας μέχρι κάτω τόν ιστορικό μύλο τής Παναγίας...

Σ' αὐτή τήν περιορισμένη, κι όχι τόσο πλατιά βουνοπλαγιά, βρίσκεται ἐδῶ καί τριακόσια χρόνια χτισμένο τό μακρυγιαννέικο πατρικό σπίτι, τοῦ όποίου θά ξεκινήσουμε νά γράψουμε τήν πολυκύμαντη ιστοριογραφία του, άφήνοντας στή μνήμη τών άπογόνων τά βαρυφορτωμένα χρόνια πού πέρασε...

Ἄς άρχίσουμε λίγο παράδοξα!!!

Ο Ἐγκέλαδος τοῦ Μάη 1967 –μέρα τ' Ἁη Γιώργη πρωινή– συγκλόνισε τήν άθάνατη όροσειρά τών Άθαμανικῶν. Ο τρομερός θεός τοῦ ύποχθόνιου κόσμου, πού διαφεντεύει κάτω άπ' τίς άπέραντες θάλασσες καί θέμελα τών γιγάντιων βουνῶν, άφησε βαριά τή μνήμη του στούς κατατρομαγμένους Τζουμερκιώτες. Σείστηκαν οἱ βράχοι, οἱ κορφές, ταρακουνήθηκαν οἱ μακρόσυρτες δειράδες μέ τίς άπότομες χαράδρες καί τά βαθιά φαράγγια...

Βγάλανε κόκκινο νερό οἱ πηγές καί τά κεφαλόβρυσα: άλλες χάθηκαν γιά πάντα, κι άλλες ξαναβγήκαν στή μελαγχολική σιωπή τών βράχων καί τών λαγκαδιῶν.

1. λέξη τουρκική: άγονος τόπος.

Ὁ ἀγέρας ἐκείνη τή μαύρη μέρα ἔφερε μιά ἀφρικάνικη θολούρα μέ νεροποντές καί ξαφνικές καταιγίδες, μετά τήν ὀργή καί τόν πανικό πού ξέσπασε πάνω στούς ταλαιπωρημένους, ἀγροκτηνοτρόφους ξωμάχους τῆς Πίνδου. Συνέχιζαν ἀλύπητα γιά μέρες, τρομάζοντας ἀκόμη πλειότερο τόν κοσμάκη, πού χιλιάδες χρόνια κρατάει συντροφιά ἐτοῦτα τά δυσκολοβίωτα ριζώματα, μέ τά δασωμένα ἰσιώματα.

Τό πρωῒνὸ ἐκείνης τῆς μέρας, θολό, συννεφιασμένο, μέ τίς βαριές ἀνοιξιάτικες καταχνιές, βαθειά ὑπόγεια μπουμπουνητά ἀκούγονταν ἀπό τά θέμελα τῶν βουνῶν, προτοῦ ξεσπάσει ἡ θύελλα καί ὁ ἀνεκδιήγητος θυμός τῶν θεῶν τοῦ κάτω κόσμου. Τά χαριτωμένα κατοικίδια ἀλαφιασμένα μέ τόν πανικό ζωγραφισμένο στά μάτια τους, μυστηριακά ἀνήσυχα, σάν νά περιμένουν τή φοβερή κοσμοχαλασιά...

Πρωτόγνωρες οἱ ἐντυπώσεις, τέτοιες πού δέν μπορεῖ καί ἡ πιό χωρίς ὄρια φαντασία νά συλλάβει.

Τραντάχτηκαν τά πανύψηλα βουνά, ἀποκόπηκαν δυσθεώρατοι βράχοι, πού μέ τρομακτική δύναμη κατεβαίνουν τίς πλαγιές καί τούς γκρεμούς, σκορπώντας τόν ὄλεθρο καί τή συμφορά. Ὁλος ὁ τόπος σκοτεινίασε ἀπό τούς καπνοὺς καί τή μυρωδιά τῆς μπαρούτης στίς κατωφείρες τοῦ βουνοῦ!

Εἶπαμε γιά τό παράξενο ξεκίνημα! Τό μικρό ἀγροτόσπιτο, τό πατρικό μου σπίτι στήν πλαγιά τοῦ Μεσοβουνιοῦ, λούζεται στό ἡλιόφως, ὅταν δέν τόν κρύβουν οἱ συννεφιές, οἱ ἀντάρες πού συντροφεύουν ἐτοῦτον τόν ὀρεινό ὄγκο τίς ἄσωτες χειμωνιάτικες μέρες. Βαριά ἡ ἱστορική του μοῖρα! Μέ χαμηλοὺς καστρότοιχους, μέ μικρά παραθυράκια φαντάζει ζωντανό, στοιχειωμένο μέσα στίς φυλλωσιές τῶν ἀγριόδεντρων καί τό αἰώνιο βοητό τοῦ διπλανοῦ ποταμοῦ, μιά ὑπερκόσμια μουσική, πού οἱ Νεράιδες κρατοῦν αἰῶνες τώρα... Κοντά στό χωριό κι ἀπέναντι ἡ θεϊκή παρουσία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης. Ἐδῶ σ' αὐτά τά ἱερά χώματα τά χρόνια περνοῦν, ἀλλά βοηθοῦν τή μνήμη νά διηγηθεῖ τά περασμένα!!! Ἀπλᾶ στριφογυρίζουν σιγομιλώντας μέ τίς ἐποχές, τή φύση καί τή ζωή. Ὅταν καμιά φορά τά συλλογιέμαι, ὁ ἀέρας πού φυσάει ἀπό τό διπλανό ποτάμι μοῦ θυμίζει τό χρέος... ὅλα νά περάσουν στή μνήμη τῆς γραφῆς, οἱ παραλείψεις γκρεμίζουν καί θάβουν τά ἱστορικά χρόνια... τοῦ σπιτιοῦ τῆς Ρωμοσύνης, τό μετερίζι τῆς γενιᾶς τῶν Μακρυγιανναίων. Ὅπως ὁ χρόνος, τό ἴδιο καί οἱ διηγῆσεις δέν σταματοῦν νά τρέχουν... Δύσκολα νά ξετυλίξεις τό κουβάρι τῆς ἱστοριογραφίας, ἂν δέν βρεῖς τήν ἀρχή τοῦ μίτου...

Τό ἱστορικό πατρικό σπίτι παρέμεινε ὄρθιο, ἀλλά ἀκατοίκητο. Ἡ διπλανή καλύβα χτισμένη γύρω στά σωτήρια ἔτη 1953-54 πῆρε τή θέση του γιά ἓνα ἢ δύο χρόνια κατοικίας. Ὁ σεισμός τό ἄφησε τραυματισμένο. Ἡ σκεπή σύρθηκε, ἡ δυτικὴ πλευρὰ ἐτοιμόρροπη. Φαίνονταν τά πέταυρα καί οἱ παλιές ξυλοδεσιές, ὅμοιες μέ τήν παλιά ἐποχή. Οἱ ὀρμητικές ἀπογευματινές βροχοπτώσεις συμπληρώνουν τό σκηνικό τῆς καταστροφῆς καί τοῦ φόβου, πού ἐξαπολύουν ἀπειλητικά τά φυσικά στοιχεῖα στόν κοσμάκη τῆς χιονοσκεπαστῆς Πίνδου...

Τό πρώτο ἀγροτόσπιτο-χωραφόσπιτο σ' αὐτή τή γωνιά τοῦ Μεσοβουνιοῦ, ὅπως ὁ λόγος παραδίνεται, ἦταν κυκλικό μέ χαμηλοῦς τοίχους, ξυλοδεμένους ἀπό πελεκημένα κέδρα, μέ μονόπλατη στέγη στή βόρεια πλευρά ἀπό σχιστόπλακες ἀπό τίς κοντινές ρεματιές. Τό χτίσιμό του ἀκολουθεῖ τήν πελασγική ἢ μυκηναϊκή παράδοση. Δείγμα κι αὐτό τῆς μακραίωνης ἱστορικής συνέχειας. Σ' αὐτή τήν πλαγιά ἡ ζωὴ ἔχει χιλιάδες χρόνια παρουσία. Ζωντανοί μάρτυρες ἡ πληθώρα τῶν κεραμιδιῶν καί τῶν ἀπέριττων τάφων. Τά σκορπισμένα ὄστρακα μιλοῦν ἀπό μόνα τους γιά τά παμπάλαια ἐκεῖνα χρόνια... Ἄλλα ἄτεχνα, ἄλλα λεπτοκαμωμένα ἀπό μακρινά ἐργαστήρια μέ ἀνεξίτηλα χρώματα, πού ποῖός ξέρει, πῶς ἔφτασαν ἐδῶ σ' αὐτή τήν ἐσχατιά τῆς ὀρεινῆς Πίνδου. Κι ὅμως αὐτά ἀκόμη τά θρυμματισμένα ἀπό τά φοβερά ἀγριοκαίρια ἐγκατεσπαρμένα κεραμικά διηγοῦνται τήν ἱστορία τους!!!

Τό πατρικό σπίτι ἄντεξε τό φοβερό σεισμό. Ἡ δυτική ὁμως πλευρά ἔγινε ἐτοιμόρροπη ἀπό τό καταστροφικό τράνταγμα τοῦ Ἑγγελάδου. Αὐτή ἡ πλευρά τοῦ καστρότοιχου ἔκρυβε τό ἱστορικό μυστικό της. Τό ἀποκάλυψε τό σωτήριον ἔτος Σεπτέμβριο 1972, ὅταν τό ξανάχτιζε ὁ ἀρχιμάστορας μπάριμπα Ἡλίας Κλήτσας -ἱστορικό πρόσωπο- ἀπό τή Μουτσιάρα. Μιά σκουρόχρωμη ντόπια πελεκημένη ἀδέξια τετράγωνη πέτρα ἔφερε μέ δυσανάγνωστη ἀπό τή φθορά τοῦ χρόνου, χρονολογία 1704 μέ ὄνομα, σέ ἀρχικά γράμματα χαραγμένη γραφή. Σήμερα ἡ ἱστορική αὐτή πέτρα βρίσκεται χτισμένη στή δεξιά παραστάδα τῆς σημερινῆς οἰκίας.

Ὡς ἱστοριογράφος οἱ ἐντυπώσεις καί οἱ συγκινήσεις κάλυψαν τίς γνώσεις, δίνοντας ἀνέκφραστες εὐχαριστίες στή μνημονική παράδοση καί τίς συγκεχυμένες διηγήσεις τῶν παλιῶν προγόνων. Ἀθάνατη πιά ἡ μνήμη της κι ἄς εἶναι στά μαυρονέρια τῆς Ἀχερουσίας!!!

Οἱ πρόγονοι πού ζυμώθηκαν μέσα στά σκοτεινά χρόνια τῆς σκλαβιάς, τῆς φτώχειας, τῆς σκληρῆς βιοπάλης δέν ξεχνοῦν εὐκόλα. Κρατοῦν γερά στή θύμησή τους τήν ἱστορία τῆς γενιᾶς τους.

Ριζωμένο στή μακρόστενη βουνοπλαγιά, κάτω ἀπ' τό Ἀθαμανικό κάστρο τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, φωλιασμένο καί κρυμμένο χεμῶνα-καλοκαίρι ἀπ' τίς πυκνόφυλλες ἄγριες φυλλοσιές, τό ἱστορικό σπίτι, τό ταμποῦρι τῆς σαρακατσάνικης φάρας τῶν Μακρυγιανναίων στά Σχωρέτσαινα.

Πρωτύτερα ἀπό τό 1700, ἡ πιό κοντά στό τραγικό τέλος τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ Ἀγίου Διονυσίου τοῦ Φιλοσόφου τό 1611, ἡ μακρυγιανναϊκή γενιά κυνηγημένη ἀπ' τά τουρκοκὰ ἀσκέρια καί τό ἄγριο πλιάτσικο τῶν Ἀρβανιτᾶδων, πῆραν τά μάτια τους μέ βαριά καρδιά νά ἀλλάξουν κονάκι, στάνη, μαντριά, τόπο, νά συνεχίσουν τή χιλιόχρονη νομαδική ζωὴ τους... Καί στήνουν τό κονάκι τους σ' ἓνα μικρομαχαλᾶ τοῦ κεφαλοχωριοῦ Βασταβέτς μέσα στ' ἄγρια φαράγγια τοῦ μυθικοῦ Ἀράχθου. Ἐδῶ θά γράψουν τή νέα ἱστορική μοῖρα τῆς γενιᾶς τους... Αὐτὴ εἶναι ἡ Ρωμιოსύνη!!! Σαρακατσάνοι, τὰ πανάρχαια ἀποδημητικά πουλιά τῆς Ἑλλάδας, νομάδες, σκηνίτες μέ τό νεολιθικό πελασγικό βιοτικό τρόπο ἀκολουθώντας τά γιδοπρόβατά τους. Σάν μεγάλωσε ἡ φαμίλια καί τ' ἄγριο κυνήγημα τῶν τσοχανταραίων τοῦ Βεξύρ Ἀλῆ ἔπιασαν

για λημέρι τ' άπάτητα Άθαμανικά μέ τίς πυκνόφυτες πλαγιές καί τά όμηρικά σπήλαια. Γνώριζαν τόν τόπο άπό τσελιγκάδες Τζουμερκιώτες Πραμαντιώτες ή Μελισσουργιώτες πού ξεχειμώνιαζαν στόν κάμπο τής Νικόπολης...

Ή στάνη τους κοντά στ' άρχαία πελασγικά κάστρα, όπου ό θρύλος εΐ-
ναι άκόμη ζωντανός για τούς Σαραντάπηχους καί γιγαντόσωμους μακρινούς
προγόνους. Ένωτικό στοιχείο ό θρύλος, τρέχει, παραμυθεΐ τή σκληρή μοΐρα
του Γένους. Έδώ πάνω στά μυθικά βουνά μέ τά προϊστορικά χρόνια, όπου ό
άνεμος καί τό ήλιόφως σκορπίζουν μέσα άπ' τίς χαραμάδες τών βράχων ένα
πρωτόγνωρο τραγούδι για τή χιλιοβασανισμένη γενιά τών Μακρυγιανναίων.
Έκείνο τόν καιρό ή λίγο άκόμη κάηκαν καί τ' άπέραντα πυκνά δάση σ' όλα τά
ριζά του βουνου μέχρι πέρα τά Χόσεψη, για νά γίνουν οί δασωμένες πλαγιές
χορταριασμένες για τά γιδοπρόβατα. Στίς μέρες μας άκόμη μαύρα άπομεινάρια
άπό χιλιόχρονα κούτσουρα χάσκουν μέσα στίς λιθοσωριές καί τά λαγκάδια.

Σ' αυτή τή Τζουμεριώτικη γωνιά μέ τό δροσερό καλοκαίρι καί τό γλυκό
φθινόπωρο χτίζουν γυροβόλια, στάνες, μαντριά. Καθάρισαν τό ιστορικό σπή-
λαιο στό Διάσελο τής Αγίας Παρασκευής, όπου έσκαψαν καί τά πρώτα πρό-
χειρα χωράφια. Άπ' εδώ άγναντεύουν τά Γιάννινα, τόν Άμβρακικό, μέχρι πέρα
τίς πλαγιές τής Δωδώνης...

Ή λαϊκή μοΐσα άποθανάτισε τήν ιστορική γενιά...

Φύσα βοριά μου δυνατά, διώξε τή μαύρη άντάρα
νά δώ του κάμπου τή μεριά νά δώ τά μετερίζια
πού πέρασα τής νιότης μου τ' άντρειωμένα χρόνια
μέ τ' άρματα προσκέφαλο κρατώντας καριοφίλια
μικρό παιδί τά κράτησα μέ λύγισαν τά χρόνια
βαριά εΐναι τά μάτια μου, βαρύτερη ή ζωή μου
κοντά στά γιδοπρόβατα καί μακριά άπ' τά άσκήρια
μεγάλωσε ή νιότη μου πέσαν τά γόνάτά μου
χαρούμενα βλέπω τά βουνά τό κάμπο χολιασμένο
έδώ γερνάει σάν αετός ό καπετάν Άντώνης
έκει χτυποΐν τίς πόρτες μας οί Τουρκοχαροτσήδες
έδώ λαλεΐ ή πέρδικα, έκει ή χουχουβάγια...
Μή χολοσκās άφέντη μου, ή καταχνιά θά φύγει
άγνάντισε τόν πόλεμο άλάργα εΐν' τά ντουφέκια.
Ό Κατοσαντώνης μέ σπαθί στό νταΐφω φωνάζει
χτυπάτε παλικάρια μου, βαρᾶτε τούς άπίστους.
Μαντάτα φέρνουν στά βουνά τ' Άγράφα στά Τζουμέρκα
μέ διαβατάρικα πουλιά πού τ' άψηλά διαβαίνουν
νά βγοΐν στίς ράχες, στά βουνά ν' άκούσουν τό χαμπέρι
μαύρα μαντάτα θ' άκουστοΐν στ' Άλή Πασά Βεζύρη.
Κι οί στάνες άφουγκράστηκαν, πήρανε τό σεφέρι
στρώσανε γύρω τό κρασί, ξεφάντωσε τό γλέντι
τραγούδια άχολογήσανε, ντουφέκια άχολογᾶνε

*πιάνουν χορό οί βλάμηδες, στό πόδι εἶν' ἡ στάνη.
Γειά σας, χαρά σας βρέ βουνά καί διάσελα τῆς Πίνδου
κι ὁ ἀντίλαλος ἀχός ἀλλιῶς τό τραγουδάει
τέτοια μπερκέτια νά 'χει τό μαντρί κι' ἡ στάνη τοῦ Μακρυγιάννη
Μή χολοσκᾶς ἀφέντη μου δέ χάθηκε ἡ γενιά σου
ἔχει τῇ ρίζα στό κοντρί, τά φύλλα ἀρματωμένα.*

Κανένας δέν μπόρεσε νά διηγηθεῖ πότε ἀκριβῶς ρίζωσαν ἐδῶ στό Μεσοβούνι τῆς Μουτσιάρας, στό σχωρετσανίτικο μαχαλά. Ἐδῶ χτίζουν τό πρῶτο κονάκι, ἓνα μικρό σπιτόπουλο, ἓνα νέο μετερίζι, τῶν προμάχων ἐκείνων, πού σήκωσαν τό φλάμπουρο τοῦ τελευταίου βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα κατά τῆς Τουρκιάς. Ὅσους κι ἄν ρώτησα, ἡ τύχη στάθηκε σιωπηλή!!! Κρατῶ μόνο τά λόγια τῆς θείας Ἀλεξάνδρας, ἀδελφῆς τοῦ πατέρα μου, τό πρῶτο παιδί στήν οἰκογένεια τοῦ πάππου Σπύρου Μακρυγιάννη, παιδί τοῦ Ἀλέξη Μακρυγιάννη, γύρω στά χρόνια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821. Ἡ ἀφηγηματική της γλῶσσα καί ἡ σπάνια γλωσσική της ἐκφραστικότητα μέ δωδωνιακή προφορά, σπάνιο ἱστορικό τεκμήριο.

«...Θυμᾶμαι μόνο λίγα ἀπ' ὅσα μολόγαε ὁ πατέρας μου πῶς κάποιος μέ τ' ὄνομα Μήτσιο Μακρυγιάννης ἢ Γῶγο Μακρυγιάννης γύρα στά διακόσια χρόνια ἀπό τότε πού ἤμουννα μικρή (1890) ἤρθε ἐδῶ στό Μεσοβούνι, διωγμένος ἀπό τοὺς Τούρκους, κι ἔκαμε στάνη καί κατοικιό μέ μεγάλη φαμίλια. Πρῶτα μέ χαμηλή ἀχυροκαλύβα καί μετὰ ἓνα μικρό λιθαρόσπιτο γιά τό καλοκαίρι, γιατί τόν χειμῶνα φεῦγαν γιά τά χειμαδιά. Τό ἴδιο αὐτό σοῖ ἔκτισε καί σπῖτι ἀργότερα μέσα στό χωριό...»

Προσθέτω ἀκόμη καί τά λόγια τοῦ μπάρμπα-Γιάννη Μακρυγιάννη (1880) μέ καλύτερο μνημονικό, πού φωτίζει περισσότερο τό σκοτεινό μονοπάτι τοῦ ἱστορήματος...

...Τά πρῶτα κονάκια χτίστηκαν στὸν πάτο τοῦ Μεσοβουνιοῦ, κοντά στό ποτάμι καί τὸν παλιόμυλο (1710)². Μετὰ ἀπὸ χρόνια ἀνέβηκαν στά δικά σας τά χωράφια κι ἐκεῖ φτιάσανε ἓνα μακρόστενο χωραφόσπιτο. Καί μέσα στό χωριό φτιάσανε μετὰ ἀπὸ χρόνια χαγιατόσπιτα...

Ἡ χαραγμένη χρονολογία στῇ λαξευμένη τετράγωνη πέτρα δικαιώνει τό μνημονικό λόγο, τό ξεκίνημα τοῦ ἱστοριογραφήματος.

Δέν πρωτοκατοίχισαν στό Μεσοβούνι οἱ Μακρυγιανναῖοι. Οἱ τάφοι, τά σκορπισμένα σ' ὅλη τὴν πλαγιά ὄστρακα κεραμιδιῶν, μαρτυροῦν τὴν κατοικία τῶν πανάρχαιων ἐκείνων προγόνων Ἀθαμάνων ἢ Μολοσσῶν... Αὐτό τό ἴδιο χῶμα διηγεῖται μόνο του τὴν ἱστορία. Τά πενιχρά κτερίσματα ἔχουν δική τους φωνή, μέ παράδοξο τρόπο γράφουν τὴν ἱστορία τους!!! Μελέτησα, ὦρες ὁλό-

2. Στό σπῖτι αὐτό φιλοξενήθηκε γιά δύο τρεῖς μέρες ὁ ἐλευθερωτὴς τοῦ Γένους Γ. Καραϊσκάκης τὸ καλοκαίρι τοῦ 1805 ἢ 1806.

κληρες, τὰ μηνύματα αὐτά τοῦ χρόνου διαβάζοντας τὰ σιωπηλά ἔργα τῶν προγόνων, τὸν ἀπόηχο χιλιάδων χρόνων, τὸ συννεφιασμένο παρελθόν, πού μόνο ἡ ποιητική φαντασία ἔχει τὴ δύναμη νὰ ἀποκρυπτογραφήσει. Αὐτά εἶναι τὰ «βιβλία» πού ἰχνηλατοῦν τὴν ἀρχέγονη ἱστορία μέ τοὺς προγόνους ἐκείνους, πού ἔζησαν μέ τὰ γιδοπρόβατά τους μέσα σ' αὐτὰ τὰ σκιερὰ πουρναρόφυτα δάση, στίς πλατανόφυτες ρεματιές τοῦ Μεσοβουνιοῦ.

Πόσα χρόνια κράτησε αὐτό τὸ μυκηναϊκὸ ἀγροτόσπιτο δέν τὸ κράτησε ἡ παράδοση. Μεγαλώνοντας ἡ μακρυγιαννείκη φαμίλια τοῦ Μεσοβουνιοῦ κάποιος ἢ κάποιοι ἀπ' τὴ φάρα ἔχτισαν νέο κονάκι ἀκριβῶς ἀπέναντι μέσα στό χωριό, κοντά στόν γκρεμὸ πάνω ἀπὸ τίς ἱστορικές σπηλιές... Δίπλα ἀπὸ τὸν Ἅγιο Δημήτριο κοντά στό σημερινὸ Ἅγιο Νικόλαο. Ἐχτισε ἓνα δίπατο σπίτι, ἀρχοντικό. Ἐκεῖ ἦταν μιά εὐρύχωρη πλατεία μέ νεκροταφεῖο, τὸν ἀπάνω μαχαλᾶ τοῦ χωριοῦ. Μιά μικρὴ ἐκκλησία ἀφιερωμένη στόν Ἅγιο Δημήτριο πρὶν τὸ 1600, ἀγιογραφημένη, μέ ἓνα μικρὸ τροῦλο στὴ μέση καὶ γύρω τῆς τὸ κοιμητήριο.

Τὴν ἱστορία τῆς, μέσα ἀπ' τὴν ὁμίχλη τοῦ χρόνου ἀποθανατίζει ἡ μαρτυρία τῆς Ἀγγελικῆς Λύτρα (1890), σύζυγος Βασ. Νασιούλα, ἀδελφοῦ τῆς βάβως μου...

«...Ἦταν μιά μικρὴ ἐκκλησοῦλα καὶ γύρω τὸ νεκροταφεῖο τοῦ ἀπάνω μαχαλᾶ τοῦ χωριοῦ. Γεμάτη ἡ πλατεία μέ χοντροὺς πέτρινους σταυροὺς, τὰ μνήματα χορταριασμένα ἀπ' τὰ πολλὰ χρόνια. Τὸ χωριὸ εἶχε δύο νεκροταφεῖα, ἓνα στόν Ἅγιο Δημία καὶ τ' ἄλλο στὴν Παναγία. Στὸ ἐπάνω δέν θυμᾶμαι νὰ γινόταν ταφές. Ὅλοι θάβονταν στό κέντρο τοῦ χωριοῦ πού τώρα εἶναι ἡ πλατεία τοῦ Ἁγίου Κοσμά...

Ὅλη αὐτὴ ἡ γειτονιά πρὸς τὸ ποτάμι ἦταν μακρυγιαννείκη, σ' αὐτὴ χτίσανε δύο καλὰ σπίτια, σάν ἀρχοντικά. Μάθε καὶ τοῦτο. Στὸ καφενεῖο τοῦ Ἀναγνώστη Νασιούλα (πρὶν ἀπὸ τὸ 1750, ὁ Ἀναγνώστης Νασιούλας παραβρέθηκε στὴν κηδεῖα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Νεομάρτυρα τοῦ ἐξ' Ἰωαννίνων) δέχτηκε τὰ τραταρίσματα ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης, ὁ Γιάννης Μακρυγιάννης ἀλλὰ καὶ ὁ Βεζύρ Ἀλῆ Πασᾶς.

Ἦταν δύο σπίτια τὸ ἓνα ἀπὸ κάτω καὶ τ' ἄλλο ἀπὸ πάνω. Κάηκαν καὶ τὰ δύο στὸ μεγάλο χαλασμό ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Δημία ἔπεσε καὶ τὴν ξαναφτιάσανε. Μόνο ἓνα τετράγωνο μεγάλο εἰκονοστάσι γιὰ νὰ σκεπάσει τὴν Ἁγία Τράπεζα. Μετὰ ἀπὸ κάμποσα χρόνια ξανασηκώσανε τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, κάτω στό Ἀγνάντεμα, τὸ σημερινὸ ἐξωκκλήσι...

Τὸ παλιὸ αὐτὸ ἐκκλησάκι ἱσοπεδώθηκε τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ στὴ θέση του τὸ σημερινὸ εἰκονοστάσι τοῦ Ἁγίου Νικολάου».

Ἡ μαρτυρία ἐπαληθεύει πλήρως τὴν ἱστοριογραφικὴ ἔρευνα. Τότε κάηκε καὶ τὸ ἱστορικὸ ἀρχοντικό κονάκι τοῦ ἀρχισέλιγκα Ἀλέξη Μακρυγιάννη, ὅπου ἡ σημερινὴ οἰκία τοῦ Γιάννη Γ. Μακρυγιάννη. Κάηκαν ἀκόμη, ἓνα τῆς

οικογενείας Μπλέτσου και τό άλλο ἐκεῖ πού εἶναι τώρα ἡ οἰκία τοῦ μακαρίτη Ἀλέκου Σιάχαλου. Στόν τόπο αὐτό –ἄς τό ξαναποῦμε– ἔγινε μακελιό τόν Αὐγουστο τοῦ 1821. Τούς Τούρκους δέν τούς θάψανε, τούς πετάξανε πίσω στόν γκρεμό. Σ’ αὐτά τὰ ἀρχοντόσπιτα, ὅπως καί στό διπλανό σχεδόν τῶν Ἀνδρικοπουλαίων, Σιόμπολου καί Χασιωταίων εἶχαν ταμπουρωθεῖ ὅλοι τῆς γειτονιάς: Λυτράιοι, Μπλετσαῖοι, Σωτηραῖοι, Συρμαῖοι, Παπαγιανναῖοι, Ἀνδρικοπουλαῖοι, Χασιωταῖοι. [Ἡ ἱστορική αὐτή οἰκογένεια τῶν Χασιωταίων ἀπό τήν ὀρεινή Θεσσαλία κυνηγημένη ἀπό τούς Τούρκους, ἐπειδὴ ἔλαβε μέρος στά ἐπαναστατικά κινήματα τοῦ καπετάν Βλαχάβα ἐγκαταστάθηκε ἀρχικά στά πυκνά δάση τῆς Σγάρας (συνοικία Σχωρετσάνων) καί κατόπιν ἀνέβηκε στό χωριό πρίν ἀπό τό 1800. Ἡ οἰκία ἐκεῖνη ἦταν χαμηλή καί μακρόστενη, οἰκοδομικό ὕλικό τῆς ὁποίας ὑπάρχει στό ἱστορικό σύγχρονο ἀρχοντικό, τό ὁποῖο οἰκοδομήθηκε τῇ δεκαετία τοῦ 1940 ἀπό τόν εὐπατρίδη δάσκαλο Γεώργιο Χασιώτη]. Ἐκεῖ τραυματίστηκε ὁ Θανάσης Μακρυγιάννης καί κάποιος Θεοχάρης. Οἱ ταμπουρωμένοι ἔφυγαν τῇ νύχτα ἀπό τό μονοπάτι τοῦ γκρεμοῦ. Τώρα δέν ὑπάρχει. Τήν ἄλλη μέρα πυρπολήθηκαν. Πόσο καιρό ἔμεινε ἔρημο τό κάτω ἀρχοντικό (σήμερα ἡ οἰκία Μακρυγιανναίων καί τοῦ Κώστα Χρ. Σιάχαλου) δέν τό μάθαμε. Φύγανε ἴσως ἐκεῖνοι οἱ πρόγονοι. Τό ἐπάνω ξαναχτίστηκε. Τελευταῖος ὁ μπάρμπα Ἀλέξης Μακρυγιάννης (1870), ἀδελφός τοῦ παπποῦ μου. Κάηκε τό 1943 ἀπό τίς ὀρδές τῶν Οὐννων τοῦ Ἀττίλα. Τό δοκιμὸ ὕλικό ὑπάρχει στά σημερινὰ οἰκήματα ὅπως καί τοῦ ἄλλου ἀρχοντικοῦ, πάνω στά θεμέλια τοῦ ὁποίου χτίστηκαν νέα τὰ τελευταῖα χρόνια (1965).

Ἡ θεὰ ὅμως Τύχη –*juncti audaces*– στάθηκε γιά μία ἀκόμη φορά εὐνοϊκή ἀπέναντι στήν ἱστοριογραφική ἔρευνα. Στό μακρυγιαννέικο αὐτό ἀρχοντικό, σωτήριο ἔτος 1967, δίπλα στόν Ἅγιο Νικόλαο, σκάβοντας τόν χώρο γιά τήν κατασκευή τοῖχου ὑποστηρίγματος, κατά μήκος τῆς πλατείας, ἀνάμεσα στά ἐρείπια, βρέθηκε καί ἓνα τετράγωνο σκοῦρο ἀδέξια πελεκημένο ἀγκωνάρι σέ μία γωνία, τοῦ ὁποίου μέ φθαρμένη τήν παράσταση τοῦ Ἱεροῦ Σταυροῦ καί τό ἀστέρι τῆς Βεργίνας ἔφερε εὐδιάκριτη χαραγμένη χρονολογία: 1750. [Δυστυχῶς χάθηκε πρόσφατα τό 2005 μαζί μέ ἄλλες οἰκοδομήσιες πέτρες, χωρίς νά ἀνευρεθεῖ παρά τήν ἐπίμονη ἀναζήτηση καί τίς σχετικές παρακλήσεις σέ ἱκανό ἀριθμό ὁμοχωρίων]. Στήν ἐπιφάνεια αὐτῆς τῆς σκουρόχρωμης τετράγωνης πέτρας ἀπό τό ρέμα τῆς Θολοῦς, ὁ ὀλιγογράμματος ἐκεῖνος μάστορας χάραξε τῇ χρονολογία, ἀσφαλῶς μέ τήν ἐπίγνωση, ὅτι ἡ χρονολογία αὐτή θά σταθεῖ πολύτιμο ἱστορικό τεκμήριο στήν ἀφάνεια, πού φέρεי ἡ ἀκατάπαυστη ροή τοῦ χρόνου. Ξέρει καλά, ὅτι χωρίς κάποιο γραπτό ἢ προφορικό σημάδι, ἡ θύμηση ἀδυνατεῖ νά κρατήσῃ τόν ἄνεμο τῆς λησμονιάς, τό λυκόφως τῶν δύσκολων χρόνων. Εἰς αἰωνίαν μνήμην.

Ἡ ἀνεύρεση αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς ἐπιγραφῆς, σ’ ἐκεῖνο τό μακρυγιαννέικο ἀρχοντικό δικαιώνει πλήρως τῇ μνημονική ἀφήγηση. Ἐπιθυμία μου ἦταν νά χτιστεῖ κοντά στό λίθινο ἐπιστήλιο τῆς ἀνακαινισμένης στό Μεσοβούρι πατρικῆς οἰκίας κατά τό σωτήριο ἔτος 2006. Οἱ δύο χρονολογημένες πέτρες μᾶς ἄνοιξαν τόν ἱστορικό δρόμο. Φώτισαν τὰ μαῦρα χρόνια. Ἡ μία κοσμεῖ πιά τῇ

δεξιά παράσταση της εισόδου στο Μεσοβούνι, ενώ ή άλλη μάλλον θά χρησιμοποιήθηκε ως απλό δομικό υλικό από κάποιο ομοχώριο!!!

Στό ιστορικό άρχοντικό του αρχιτσέλιγκα Αλέξη Μακρυγιάννη έμεινε πολλές φορές ο Γιάννης Μακρυγιάννης, ο όμειπώνυμος γνωστός ήρωας του 1821 καί άπομνημονευματογράφος, ο όποιος τό είχε γιά κατάλυμα, όταν έκανε περιοδεία στά χωριά τών Τζουμερκων γιά δουλειές. Τό μικρό υπόγειο του άρχοντικού ήταν σάν άποθήκη τών άναγκαίων της ποιμενικής ζωής ή ανταλλαγής. Σ' αυτό τό μικρό υπόγειο είχαν συγκεντρώσει οί κάτοικοι τών Σχωρετσάνων βόλια, μαρούτι, καριοφίλια. Αυτά κράτησαν τή νίκη στή γνωστή μάχη τών Σχωρετσάνων τόν Αύγουστο του 1821.

Άξ έστρατίσουμε γιά λίγο παίρνοντας γιά αφήγηση κάποιο άλλο μονοπάτι στό λόγο μας, σχετικό όμως μέ τήν ιστορία του άρχοντικού του Αλέξη Μακρυγιάννη.

«...Ήταν καλοκαίρι του 1818. Σ' όλες τίς πλαγιές ακούγονταν φωνές από κοπάδια καί γιδοπρόβατα. Ο άρχιτσέλιγκας Αλέξης Μακρυγιάννης είχε τότε τή στάνη του στά ριζά του Σιωποτου καί στίς σπηλιές του κάστρου της Αγίας Παρασκευής. Είχε τότε άφθονη βοσκή καί πολλές πηγές. Σήμερα μόνο σάν άπλή παρουσία. Η γνωστή Βρυσούλα στό Διάσελο είχε άρκετό νερό, όπως κι εκείνη στόν πλάτανο του Γώγου Τζούβα, δίπλα στόν άμαξωτό δρόμο πρós τήν Αγία Παρασκευή. Άρκετό νερό είχε ακόμη κι' εκείνη στό Ρέμα του Σερέτη [ή οίκογένεια μετά τό 1821 έγκαταστάθηκε στά Καλάβρυτα], όπου σήμερα ή έξοχική κατοικία του Κώστα Χρ. Σιάχαλου.

Ο Βεζύρ Άλης, άφου πρώτα φιλοξενήθηκε γιά μέρες στό άρχοντικό του Πασχάλη στους Καλαρύτες, στήν περιοδεία του στά χωριά τών Τζουμερκων, έγινε ύψηλός μουσαφίρης στό άρχοντικό, πού ιστορούμε. Μαζί του είχε άρβανίτες τσοχανταρέους, πού ρήμαζαν τόν κόσμο στό πεσκέσι... Έδινε ο κόσμος είχε δέν είχε!!! Τό ίδιο καί ή φάρα τών Μακρυγιανναίων. Τόν «καλοδέχτηκαν» στό μουσαφίρ όντά, τόν τρατάρανε άπ' όλα πού προμηθεύτηκε τό σπιτικό. Τό άπόγευμα άνέβηκε γιά λίγο στήν Ίερά Μονή της Αγίας Αϊκατερίνης νά κουβεντιάσει μέ τόν άγιο Ηγούμενο Διονύσιο. Κράτησε άρκετές ώρες, όπως λένε, ή κουβέντα μέ τόν άγιο Ηγούμενο. Τότε έκαμε καί τό γνωστό μπουγιουρντί γιά τήν παρουσία της Ίερας Μονής Αγίας Αϊκατερίνης. Τό βραδάκι κατέβηκε στό χωριό. Έκανε μιά μικρή γυροβολία στους καφενέδες, φόβος καί τρόμος στους Σχωρετσανίτες. Στό σοκάκι του χωριού, λίγο πιό πάνω άπ' τόν ιστορικό Φτελιά, τό γνωστό καλντερίμι, μιά όμορφη κορασίδα περνούσε τυχαία άπ' εκεί. Η συνοδεία σταμάτησε. Ο γεροβεζύρ Άλης, πονηρός μέ τό νοϋ του στό χαρέμι, ρώτησε τούς τσοχανταρέους καί κάποιο χωριανό, πού ήταν μαζί του...

Άμα κατέβω στά Γιάννινα, τούς είπε, θά κοπιάσετε πάλι στά Σχωρετσαινα νά τήν πάρετε γιά τό χαρέμι...

Ζήλεψα, ὁρέ μπίρομ Δῆμο, τοῦ εἶπε... Ἄνθρωπος εἶμαι κι' ἐγώ!!! Ὅλο γιά
σᾶς δουλεύω... Κάντε καί κανένα καλό καί γιά μένα ἀφέντες μου!!!

Μετά ἀπό μιά βδομάδα, νά τοι οἱ τσοχανταρέοι στά Σχωρέτσαινα. Βρα-
διάζουν στό ἀρχοντικό τοῦ Ἀλέξη Μακρυγιάννη. Ἡ βάβω ἔτρεμε!!! Ὕξε-
ρε τούρκικα... Ἀφέντες μου, τούς εἶπε, ὅ,τι ἔχω νά σᾶς φκιάσω νά φᾶτε
γιά βράδυ... Κότα, πίτα καί ρακί βάβω, τῆς εἶπαν...

Ἐλλόγου σας, γιά καλό ἤρθατε ἀσκέρι μ'; Ξαναρώτησε...

Ὅρῃ βάβω, ἐκεῖ τό θηλυκό, πού εἶδε στό μεϊντάνι καί ζήλεψε ὁ πολυ-
χρονεμένος βεζύρης, τό θέλει γιά τό χαρέμι, ὁρῃ βάβω...

Φάτε τώρα νά στανιάρετε ἀπ' τό δρόμο καί κοντά τά λέμε.

Γιά λίγο θά πάω στό μαγαζί νά πάρω ρακί ἀφέντες μου. Δέ θ' ἀργήσω...

Ἦταν μέσα Αὐγουστου, ὅταν οἱ τσοχανταρέοι τοῦ Βεζύρ Ἀλῆ ἤρθαν στά
Σχωρέτσαινα. Ἀπό βαθιά ἀκούγονταν μπουμπουνητά. Μαῦρα πυκνά
σύννεφα ἀπό τίς Δωδωνιακές κορφές. Ἐρχόταν καλοκαιριάτικη βρο-
χή. Δέν ἄργησε νά ἀρχίσει νά βρέχει, καί τ' ἀστροπελέκια ἀστραφταν
σάν φωτεινές αὐλακίες στόν σκοτεινό οὐρανό. Τά βουνά εἶχαν μαυρίσει.
Ἡ νεροποντή ἐκεῖνη, σωστή θεομηνία, ἔκλεισε μέσα στό ἀρχοντικό τό
τούρκικο ἀσκέρι...

Μέ μιά μπουκάλα στό χέρι, λαχανιασμένη, γρήγορα-γρήγορα φτάνει
στό μπακάλικο κοντά στήν πλατεία...

Τό καί τό καί σιγῶντας, τούς εἶπε...

Μαῦρη ἡ νύχτα γιά τή φαμίλια τοῦ κοριτσιοῦ...

Βρέθηκε ὁ «ἀρραβωνιαστικός».

Τήν ἄλλη μέρα, ἦταν Κυριακή, ὅταν οἱ τσοχανταρέοι ξεμέθυστοι,
βγήκαν στό μεϊντάνι γιά τό κορίτσι...

Στήν πλατεία γινόταν φασαρία καί φωνές... Νά μᾶς ζήσεις συμπέθερε,
φώναζαν ὅλοι.

Ἡ «ἀρραβωνιαστικά» καί τό παλληκάρι πηγαιναι νά φιλήσουν τό χέ-
ρι τοῦ παπᾶ...

Οἱ τσοχανταρέοι κεράστηκαν καλά καί μέ γερό μπαξίσι, τᾶχασαν...

Ὁ Βεζύρ Ἀλῆς δέν παίρνει ἀρραβωνιασμένες, εἶπε, ὁ μπουλούκπας με
ἀρβανίτικο μῖσος...

Ἐφυγαν τό μεσημέρι γιά τά Γιάννινα...

Ἀπό τότε τό σοῖ ἐκεῖνο ἄλλαξε ὄνομα, λέγεται Συμπεθέρου».

Διήγησι τοῦ πατέρα μου Ἡλία Σπ. Μακρυγιάννη 1898

Ξαναγυρίζουμε στήν ἀπέναντι πλευρά τοῦ Μεσοβουνιοῦ... Τό μυκηναϊκό σέ
σχῆμα καλυδόσπιτο στά μακρυγιαννέϊκα χωράφια στό Μεσοβούνι τῆς Μου-
τσιάρας [νῦν Κρουσηγῆς] ἔκλεισε τόν ἱστορικό κύκλο του. Στή θέση του χτί-
στηκε τό πρῶτο μακρόστενο χαμηλό σπῖτι μέ δύο πόρτες στή δυτική πλευρά,
ἀετωματική σκεπή μέ δύο μικρές καπνοδόχους, μέ συνθετική ὕλη τό ἀργιλό-

χωμα, πού αφθονεί στην περιοχή. Όταν στεγνώσει, γίνεται τόσο σκληρό πού μοιάζει με τόν ασβέστη. Τό πρόσεξα, όταν γινόταν ή αλλαγή τής στέγης του σημερινού, στην όποία παρόμοιο χώμα χρησιμοποιήθηκε για δέσιμο ανάμεσα στα ξύλα και τίς σχιστολιθικές πλάκες...

Οικοδομικό υλικό από τό πλησιόχωρο ποτάμι και τίς παρακείμενες γυνές πλαγιές. Οί πλάκες τής σκεπής από τό μάρμαρο ή από τά διάφορα ρέματα-περπατάρες τής έλεγαν οί μαστόροι εκείνων τών χρόνων...

Άνδρες και γυναίκες φορτωμένοι, άλλοι στόν ώμο, άλλοι στην πλάτη κουβαλούσαν τή βαριά λιθοδομή. Τά απλωμένα δάση στίς βουνοπλαγιές έδιναν τίς ξυλοδεσιές, τά χοντρά ξύλα τής στέγης και τά στηρίγματα, σάν δωρικοί κίονες στα σκοτεινά δωμάτια. Στη μέση τής οικίας ή Έστία, μέ τήν άσβηστη φωτιά στη χόβολη, πολύτιμη άρχέγονη συντροφιά. Από πάνω κατάμαυρα τά ξύλα τής σκεπής από τήν καπνιά, πού σχημάτιζε ό καπνός από τά φυσήματα τών άνέμων. Μονόφυλλα τά παράθυρα από χοντρά πελεκημένα ξύλα μέ τσεκούρι.

Αυτό τό κονάκι ζωντανό τό καλοκαίρι, έρημο κι' έγκαταλειμμένο τόν χειμώνα, μοναδικό νά δέρνεται από τούς άφηνιασμένους βοριάδες και τίς όρμητικές βροχές του νοτιά, μέσα στόν μακρόσυρτο χειμώνα τής Πίνδου. Άντεχε τίς καταιγίδες, τίς φοβερές θεομηνίες, τίς χιονοθύελλες τής σκεπής και τά όμηρικά πέταυρα. Δέν έφταναν μόνο αυτά, οί μικροσεισμοί συμπλήρωναν τή φθορά ραγίζοντας τούς χαμηλούς καστρότοιχους. Κι όμως, έδώ μέσα σ' αυτό τό σκοτεινό άγροτόσπιτο, ή λάμψη τής σπίθας του Γένους έλαμπε στο καταμαυρισμένο άπ' τήν καπνιά τσελιγκόσπιτο. Πόσα χρόνια κράτησε δέν τό μάθαμε ποτέ!!!

Άκούσαμε όμως άπ' τίς διηγήσεις, πώς συχνά τό μαστορεύανε, άλλαξαν τίς πλάκες ή τά ξύλα τής σκεπής, όσο νά όρθώσουν νεώτερο στην ίδια θέση... Σ' αυτό τό σπίτι άνήκει ή χαραγμένη χρονολογία 1704. Πάντως ή επανάσταση του 1821 τό βρήκε καλοστημένο νά δεχτεί και νά φιλοξενήσει τά άγνατίκα και μελισσοουργικά ασκέρια...

Καλοκαίρι του 1779. Ό πατήρ Κοσμάς ό Αιτωλός, ό άγιος τής Ρωμιουσίνης, φτάνει κάποιον δειλινό στόν ιστορικό μύλο τής Αγίας Αικατερίνης. [Έκει κοντά στο μύλο, όπου ή οικία του Βασίλη Χρ. Τόλη, ήταν κατά τήν προεπαναστατική περίοδο ένα ύψηλό άρχοντικό σπίτι. Σ' αυτό έβρισκαν κατάλυμα τά τούρκικα ασκέρια. Σέ μία ξαφνική έφοδο, βρήκαν ένα κοριτσάκι κάποιου χωριανού τό όποιο ήθελαν νά κακοποιήσουν. Η γριά του σπιτιού απείλησε τούς επίδοξους Σατύρους, ότι τό κορίτσι άνήκει στην οικογένεια Σιόμπολου, κοτζάμπαση τών Σχωρετσάνων και έτσι γλύτωσε φεύγοντας τό βράδυ. Μέσα άπ' τίς άγναντίτικες και σχωρετσανίτικες βορινές πλαγιές]. Είχαν γίνει τά κεράσια και τά συνάμινα. Θά 'ταν τέλη Ιούνη ή άρχές Ιούλη. Μαθαίνοντας από στόμα σέ στόμα, ή μέ φωνές από ράχη σέ ράχη τό χαμπέρι ό μαχαλās τής Μουτσιάρας βγήκε νά τόν δεί, νά πάρει τήν ευχή του. Μικρή ήταν ή συνοδεία του. Τά ιερά λόγια του άγίου τά κράτησε ή μνήμη!!!

Όπως έχει διασωθεί στην ιστορική μνήμη, πήγαν στόν ιστορικό μύλο και δύο γυναίκες από τό Μεσοβούνι. Η μία ήταν από τό σόϊ τών Νασιουλαίων και ή άλλη από τό μακρυγιαννείο κονάκι.

«...Ποιές είστε έλλόγου σας, τίς ρώτησε ὁ ἅγιος Γέροντας.

Ἀπό τό μακρυγιαννέικο καί τό νασιουλέικο σοί εἴμαστε ἅγιο...

Ποῦ εἶναι τό κονάκι σας;

Στήν ἀπέκεια, ἀπό πέτρα πλαγιά ἀπό τό ποτάμι, εἶπαν χαμηλώνοντας τά μάτια καί τό μαῦρο τσιμπέρι...

Ἔχετε φαμίλια; ρώτησε ὁ ἅγιος.

Ἔχουμε πάτερ, τοῦ εἶπαν!!!

Νᾶστε εὐλογημένες, κάνοντας τό σημεῖο τοῦ σταυροῦ πάνω στό κεφάλι τους, συνέχισε ὁ ἅγιος...

Ἀφοῦ ἀπίθωσαν τά φτωχικά τους κοντά στόν ἴσκιο τοῦ ἱστορικοῦ πλατανιοῦ, μέ ἀρχαιοελληνικό σεβασμό προσκύνησαν, κάνοντας μερικά βήματα πρὸς τά πίσω... Ὁ ἅγιος συμπλήρωσε: νά βοηθάτε τόν κόσμο, ὅσο μπορεῖτε, τό χέρι σας νᾶναι ἀπλωμένο, ἡ φωνή σας μόνο ἐλληνική, κι' ὅσοι χαλασμοί καί νά γίνουν, θά σωθεῖ τό κονάκι σας...».

Οἱ εὐλογίες τοῦ ἁγίου Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ, ἀντηχοῦν ἀκόμη μέ τίς διηγήσεις στά μακρυγιαννέικα ἱστορικά κονάκια...

Τραγικά κι ἀνεκδιήγητα εἶναι τά χρόνια γιά τή μακρυγιαννέικη γενιά λίγο πρωτύτερα ἀπό τό 1800... Κυνηγημένες οἱ σουλιώτικες φάρες ἀπό τ' ἀσκήρια τοῦ Βεζύρ Ἀλῆ πιάνουν τίς πλαγιές τῶν Τζουμερκῶν, ὅπου στήνουν τίς στάνες, τά κονάκια καί τά μαντριά τους... Ὅλοι πρόσφεραν ὅ,τι εἶχαν. Ὁ πονηρός Βεζύρ Ἀλῆς τοὺς δίνει τό κουμάντο τοῦ τζουμερκιώτικου ἀρματολικιοῦ. Σ' ὅλα τά χωριά καλύβες καί σπιτόπουλα, κονάκια καί γυροβόλια χτίζουν οἱ ταιλαιωρημένοι Σουλιῶτες. Ἀπ' τίς πλαγιές τοῦ Παλαιοχωριοῦ τῶν Ἀγνάντων μέχρι πέτρα τό θρυλικό Σέλτσο ἀπλώθηκαν ζῶντας μέ τά γιδοπρόβατα, κι' ὅ,τι γρόσια εἶχαν στό κεμέρι τους ἀπ' τήν κλέφτικη ζωή. Οἱ Ἀληπασαλικοὶ ὅμως γυροφέρνουν καί δίνουν τό χαμπέρι στά Γιάννινα, ποιοὶ τοὺς καλοφέρνονται!!!

Οἱ Μακρυγιανναῖοι, ἀνοίγουν τά χέρια τους. Μέ πολλές φάρες εἶχαν καί συγγενικές σχέσεις, ἀπό τόν καιρὸ πού ζοῦσαν στά χαμηλοβούνια τῶν σουλιώτικων βράχων...

Πολλές ἀπ' τίς φάρες αὐτές, ἔμειναν γιά πάντα στά Τζουμερκοχώρια.

Ἀνοιχτό καί φιλόξενο στόν κόσμο, στοὺς περαστικούς ἢ σ' ἐκείνους πού ζητοῦσαν τή συνδρομή του. Ἡ μακρυγιαννέικη φλέβα, θεωροῦσε μεγάλη ἁμαρτία νά μὴν ἀνοίξει τό χέρι της στόν νησιτικό ἢ δυστυχισμένο!!! Ὅ,τι εἶχαν... τό 'πε καί ὁ πατήρ Κοσμάς, ἔλεγαν... Πόσες φορές βρῆκε τή συγγενική φιλοξενία στό μακρόστενο αὐτό σπίτι τοῦ 1704 ὁ Γιάννης Μακρυγιάννης, ὁ πατέρας τοῦ θρυλικοῦ κλέφτη Ἀντώνη Μακρυγιάννη (Κατσαντώνη), πού ἐρχόταν, ἄλλοτε κρυφά, κι' ἄλλοτε φανερά, ὅταν ξεκαλοκαίριζε μέ τά γιδοπρόβατά του στά σχωρετσιανίτικα βουνά. Ἄλλοτε ἀπ' τό ἀνταριασμένο Βασταβέτς, κι' ἄλλοτε ἀπ' τὰ μελισσουργιώτικα μαντριά πάντα μέ κλέφτικη προφύλαξη, γιατί παντοῦ κρύβονταν οἱ τσαούσηδες κι' οἱ πληρωμένοι τοῦ Βεζύρ Ἀλῆ.

Φόρτωνε ἀπ' τόν νερόμυλο τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης, ἔδινε τάματα στήν Ἀγία, κουβέντιαζε μέ τόν ἅγιο Ἠγούμενο Διονύσιο, ἀγόραζε ἀπ' τά μπακάλικα τοῦ χωριοῦ τ' ἀναγκαῖα τῆς στάνης, φεύγοντας κατά τό σούρουπο. Στά μακρυγιαν-

νείκα κονάκια έβρισκε σωστό καταφύγιο· λίγο μακριά απ' τό μείντάνι τοῦ χωριοῦ, μέσα στά πυκνόφυλλα άγριόδενδρα, πού δέν έδινε στόχο ό κάθε μουσαφίρης... Ή παράδοση δέν κράτησε στή μνήμη, από ποιο μακρυγιαννέικο κονάκι ή μικρή Κατερίνα, ή θυγατέρα τοῦ Γιάννη Μακρυγιάννη, τό μικρότερο παιδί τής οικογένειας, πού πήγε κρυφά στό μοναστήρι τής Αγίας Αικατερίνης μέ τήν ήρωίδα μάνα τής Άρετή γιά νά δεχτεί τό ιερό βάπτισμα. Κουμπάρος ήταν κάποιος τσέλιγκας Σχωρετσανίτης, πού τής έδωσε καί τό όνομα τής Μεγαλομάρτυρος.

Ό ίδιος άγιος Ήγούμενος Διονύσιος γνώρισε τήν οικογένεια στόν άγιο Άνθιμο Άργυρόπουλο από τά Θεοδώριανα, γιά νά μάθει ή Κατερίνα τά πρώτα γράμματα, όταν άνέβαιναν τό καλοκαίρι από τά χειμαδιά. Οί άγραφοι νόμοι τής φάρας κρατοῦσαν αιώνιο τό σοϊ, άρκεί κάποιος νά θυμάται καί νά διηγείται τά κοινά περασμένα.

Μαύρη ήταν ή χρονιά γύρω στά 1805-1806. Τό κυνηγητό τής μακρυγιαννέικης γενιάς δέν έχει τελειωμό. Οί τσοχανταρέοι τοῦ Βεζύρ Άλῆ -φωτιά νά τούς κάψει- όπως έλεγαν οί παλιοί Μακρυγιαννέοι, άλυσοδένουν μέσα στά θεοσκοτεινά ύγρά μπουντρούμια τών Γιαννίνων τό ήρωϊκό ζευγάρι τοῦ Γιάννη Μακρυγιάννη καί τής Άρετῆς. Τούς έπιασαν μέ χωσιά κοντά στό Άρμπορίσι (νύν Μιστρῶς). Ή μικρή Κατερίνα έλειπε. Τήν είχαν κρύψει στή βαθιά σπηλιά στά ριζά τοῦ Κάστρου τής Αγίας Παρασκευῆς. Γλύτωσε... Ό Βεζύρ Άλῆς είχε αφηνιάσει μέ τά θρυλικά κατορθώματα τοῦ Άντώνη Μακρυγιάννη. Οὔρλιαχτά άρβανίτικης εκδίκησης έβγαξε τό στόμα του... Οί τσοχανταρέοι πού τόν συνέλαβαν προσποιοῦνταν τούς ζωέμπορους... Όσο κι' άν τόν κρύψανε στά τζουμερκιώτικα ρουμάνια, οί τσαούσηδες τοῦ Άλῆ μέ τά γερά μπαξίσια τής χωσιᾶς, πέτυχαν τόν μαῦρο σκοπό τους. Τόν πιάσανε φυλάγοντας τό κοπάδι του ή κατεβαίνοντας απ' τούς Καλαρρύτες κοντά στό ιερό μοναστήρι τής Κηπίνας.

[Ή διήγηση από τόν Άχιλλέα Παπαγιάννη, άδελφό τής μάνας μου, λαϊκός αρχιτέκτων καί έπιγραφοποιός, όταν εργαζόταν στήν άναστύλωση τοῦ ιεροῦ μοναστηριοῦ, πρίν απ' τόν μεγάλο πόλεμο, όπως τοῦ είχε διηγηθεϊ κάποιος άγιος Γέροντας].

Ό θρυλικός, άντρειωμένος κλέφτης γυιός του μαθαίνοντας τό τρομερό χαμπέρι τοῦ μαῦρου, μέ βασανιστήριο χαλασμοῦ τών γονιῶν του, ό φτεροπόδαρος Άντώνης μέ τόν άδελφό του ξημερώνει τήν άλλη μέρα κιόλας στίς πλαγιές τών Τζουμέρκων, μέ κάποιο συγγενή του Σχωρετσανίτη, πού είχε στόν νταϊφᾶ του. Απ' τό άγνάντεμα τοῦ Κάστρου τής Αγίας Παρασκευῆς άγναντεύει τ' άνταριασμένα Γιάννινα, φωνάζοντας εκδίκηση γιά τόν άνανδρο χαμό τών γονιῶν του... Ή άντήχηση έφερε παντοῦ τό μήνυμα!!!

Ήταν εποχή πού στ' Άγραφα, άνατολικά καί δυτικά Τζουμέρκα είχαν γιά τά καλά λημεριάσει οί ήρωϊκοί άνυπότακτοι. Άλλοι κυνηγημένοι από τά χωριά τοῦ κάμπου ή Ξηρομέρου, κι άλλοι απ' τά ασκήρια τοῦ Βεζύρ Άλῆ. Διάβαιναν κρυφά απ' τίς μακρυγιαννέικες στάνες καί μαντριά γιά ψωμί ή κανένα γρόσι ή γιά καμιά κάπα γιά τά κρύα τοῦ χειμῶνα. Ό Μήτρο Κουτελίδας από τά Χόσεψη, ό Γῶγο Μπακόλας από τή Σκουληκαριά έλεγαν συχνά: «Διαβάτε απ' τούς Μακρυγιανναίους, αλλά μή δίνετε στόχο καί γίνει καμιά χωσιᾶ»!!!

«Δέν είναι μόνο φύση τά Τζουμέρκα, μιά τόσο νεανική καί δροσάτη φύση, μά καί ξεστή ιστορία... Έδῶ ἦταν τοῦ Κατσαντώνη τά λημέρια, «καί σεῖς Τζουμέρκα κι' Ἀγραφα παλληκαριῶν λημέρια». Ὅταν, καμιά φορά, τίς νύχτες χύνεται τό φεγγάρι στά πλαγιαστά καλντερίμια, πλούσιο κι ὀρηκτικό σάν ρυάκι, στρέφεις ἀπότομα σάν νά ἄκουσες τ' ἀλαφρά πατήματα τοῦ κλέφτη. Διαβάζω τά ὀνόματα τῶν μαθητῶν μου καί σταματῶ: Γιαννάκη Κουτελίδας ἀπό Χόσепη. Ἴσκος, Μακρυγιάννης ἀπό Καταρράχτη. Διαβάζω στ' Ἀπομνημονεύματα: «...Καί τότε ὁ Γῶγος παραγγέλλει αὐτό τοῦ Ἰσκου, τοῦ Βαρνακιώτη, τοῦ Κουτελίδα, ὅτ' ἦταν μέ πολλοί ὀλίγους ὁ Γῶγος καί ἦρθαν ἀποβραδύς αὐτῆνοι ὅλοι μινάτι...». «...Τήν ἴδια ἐποχή πῆγαν καί εἰς τά χωριά Ἀγναντα πολλοί Τοῦρκοι νά σκλαβώσουν καί νά χαλάσουν τά σκέδια τῶν Ἑλλήνων...». «...Τίς ἴδιες μέρες πῆγαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τά χωριά Σκορέτζαινα καί ἐκεῖ ἦταν ὁ Κιτζοπάσκος καί ὁ Γιάννης-Κώστας –θυμηθεῖτε μου τό ὄνομα– γενναῖον παλληκάρι καί καταπληγμένος ἀπό τοὺς πολέμους». Θαρρεῖτε ἴσως πῶς ἔτσι τά θέλω κι' ἔτσι τά βλέπω. Εἶναι ἀλήθεια ὅμως, πηγαίνετε νά τοὺς δεῖτε. Ὁ ἓνας εἶναι ἴδιος μέ τή γνωστή λιθογραφία τοῦ Μακρυγιάννη, μέ τά μεγάλα μάτια καί τή λεπτή ὄψη του. Εἶναι ἀράθυμος, προκλητικός καί ρέμπελος, ἀπειθάρχητο στοιχεῖο στήν τάξη, ἔξυπνος, ὥστόσο καί δυνατός σάν τόν πρόγονο ἐκεῖνο [ἀναφέρεται στόν Ἀλέξιο Γ. Μακρυγιάννη]. Ἀπό ποῦ κι' ὥς ποῦ, θά μοῦ πείτε.

Ρωτᾶω ἀλήθεια κι' ἐγώ. Ὁ ἄλλος γράφει τίς πιό καλές ἐκθέσεις χωρίς ὑπερβολή, ἔχει ταλέντο! [ἀναφέρεται στόν ἱστοριογράφο]. Λίγο παρακάτω εἶναι ἡ Πλατανούσα.

*«Ἄν ἔχετε ἀκουστά γιά κάποιον ποιητή
πῶχει ἀπ' τ' ἀπόμακρα Τζουμέρκα φανιστεῖ,
Γιώργο τόν βάφτισαν, τοῦ Κωνσταντῆ Κοτζιούλα,
γεννήθηκε κοντά στίς δάφνες, στήν Τζουμούλα...».*

(Λουκάς Κούσουλας, «ΤΑ ΤΖΟΥΜΕΡΚΑ»,
ἀπό τό περιοδικό «Ἐνδοχώρα», Χρ. Β., 1960, τ. 7)

Ἡ παράδοση δέν κράτησε τόσα χρόνια, ἔμεινε τό μακρυγιαννεῖκο κονάκι τοῦ 1704. Ἐκεῖνο, πού εἶχαν γνωστό κατὰ τή διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821, ἦταν τό λημέρι τῶν πολεμιστῶν τῆς ἀναγέννησης τοῦ Γένους. Μετά τή μάχη πού δόθηκε στό Διάσελο τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, ἀπό τήν ἐκβασή τῆς ὁποίας σώθηκαν οἱ κυνηγημένοι Ἀγναντίτες καπεταναῖοι, Γῶγος Μπακόλας, Γιάννης Κώστας, Μῆτρος Κουτελίδας ἀργά τό βράδυ δειπνήσανε στά σπίτια τοῦ Μεσοβουνιοῦ. Τά σπίτια ἦταν:

Ἡ οἰκία τοῦ Μῆτρον Κωστούλα.

Τό χαμηλό σπίτι κοντά στό ποτάμι ἦταν ἐκεῖ πού εἶναι τώρα ἡ οἰκία τοῦ Χρήστου Ν. Τζοῦβα. Ἦταν μικρό, πρὶν ἀπό τό 1700. Ἐκεῖ ἓνα τούρκικο ἀσκέρι, πρὶν τό 1800, κακοποίησε μιά ἡλικιωμένη ἄρρωστη γυναῖκα. Ἡ μαρτυρία ἐξακριβωμένη, ἐνῶ οἱ ἄλλοι γλύτωσαν μέσα στά δάση.

Τό νασιουλέϊκο, πρίν τό 1750, τό παλαιογεωργέϊκο (θείας Μαρούσιως, ἀδελφή τῆς βάβως μου, πού σώζεται ἀκόμη σέ ἐρεῖπια, πρίν τό 1800). Ἀπό τό σπίτι αὐτό πέρασαν πολλές φορές τούρκικα ἀσκέρια. Γύρω στά 1850 τούρκικο ἀσκέρι, ἀφοῦ ξέζεψε (ἐβγαλε ἀπό τό ζυγό της δύο ἀγελάδες κατὰ τό ὄργωμα τοῦ χωραφιοῦ) τό ζευγάρι στή θέση τους, ἐβγαλε γυναῖκες νά τραβοῦν τό ἀλέτρι, ἐνῶ τό τούρκικο ἀσκέρι χαιρόταν γελῶντας (καί τά δύο μακρυγιαννεῖα...).

Τήν ἄλλη μέρα οἱ πολέμαρχοι ὀπλαρχηγοί ὀργάνωσαν τήν ἀντίσταση τοῦ χωριοῦ. Ἱστορικά ἀποδεδειγμένο εἶναι, ὅτι ἓνα τούρκικο ἀσκέρι πέρασε χαμηλά ἀπ' τό Μεσοβούνι πρὸς τήν Ἁγία Αἰκατερίνη. Τό πιό πιθανό εἶναι νά καήκαν ὅλα αὐτά τά σπίτια ἀπό τό τουρκικό ἀσκέρι, προτοῦ δοθεῖ ἡ μάχη κοντά στόν ἱστορικό μύλο τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης.

Μετά τά γνωστά «καπάκια», πού ἔγιναν μέ τούς Τούρκους, λόγω τῆς καταστροφῆς τοῦ Πέτα, τά Τζουμερκοχώρια ξαναχτίζονται. Βρισκόμαστε στά χρόνια 1822-3. Σ' αὐτήν τή χρονική περίοδο, ξαναορθώνεται τό μακρόστενο ἱστορικό κονάκι τῶν Μακρυγιανναίων. Στό σπίτι αὐτό χρησιμοποιήθηκαν καί οἰκοδομικά ὑλικά ἀπό κάποιο σπιτοχώραφο στήν περιοχή τῆς Ζωνάκας. Ἡ τετράγωνη πλάκα (ἀγκωνάρι) μέ δύο μικροῦς σταυρούς γράφει χαραγμένη τήν χρονολογία 1805. Ἔτσι τουλάχιστον τό διηγοῦνται ὁ μπάρμπα-Κώστας Μακρυγιάννης, ἀδελφός τοῦ πατέρα μου.

«Ἄμα κάηκε τό σπιτόπουλο τό παλιό ἀπ' τήν Τουρκιά, ὅπως καί τ' ἄλλα σπιτόπουλα τοῦ Κάτω Μεσοβουνιοῦ, πού ξεκάμπησε ἀπ' τ' Ἄγναντα, γιά λίγο καιρό ὁ κόσμος ἔμεινε στίς σπηλιές τοῦ χωριοῦ. Εἶχαν φτιάσει καί ἀχυροκαλύβες μέ βοῦρλα σκεπασμένες, μέ φτέρες καί σταροχόρτια. Τό χμῶνα πάεναν στά χειμαδιά, τό καλοκαίρ', τί τό 'θελαν τό κονάκι; Τότε πήραν καί τίς πέτρες ἀπ' τό γιδόσπιτο στή Ζωνάκα. Ἦταν πολύ παλιό ἐκεῖ!!!»

Ὁ λόγος δίνει πιά μέ τή χαραγμένη χρονολογία τοῦ 1805. Ἡ πέτρα δείχνει, ὅτι πρόκειται γιά μικρό κονάκι. Σήμερα σώζεται ἐντοιχισμένη στήν ἀριστερή παραστάδα τῆς σύγχρονης οἰκοδομῆς. Αὐτό ἦταν τό τρίτο σπίτι χρονολογικά στήν ἴδια θέση!!!

Τά βαριά σημάδια τῶν χρόνων διακρίνονται πάνω στίς χτισμένες πέτρες... Φαίνονταν καθαρά, οἱ ἐρημώσεις, οἱ ἐγκαταλείψεις, ἡ φθορά ἀπ' τά φυσικά στοιχεῖα, πού φθείρουν σταδιακά τά ἔργα τῶν θνητῶν... Οἱ χαραματιές στούς τοίχους, οἱ μισοκαμμένες πέτρες, ἡ ρημαγμένη στέγη π' ἀφήνει τ' ἀνεμόβροχο νά σκορποῦν τή συμφορά... νά σαπίζουν τά ξύλα, ν' ἀρχίζουν τά μελαγχολικά ἐρεῖπια...

Ἦταν λίγο μικρότερο ἀπ' τό προηγούμενο. Ὁ λόγος, ἴσως ἡ ἀνέχεια πού πλάκωσε μετά τόν ξεσηκωμό. Ὅλο τό χωριό ἐρημώθηκε. Τά γιδοπρόβατα λιγόστεψαν. Οἱ Τουρκαρβανίτες ξεγυμνώνουν τόν κοσμάκη. «Φτώχεια μέ τό σάκί», ἔλεγαν οἱ γερόντοι. Οἱ περισσότεροι Μακρυγιανναῖοι φεύγουν μέ τούς καπεταναίους, νά συνεχίσουν τόν Ἀγῶνα. Πολλοί Σχωρετσανίτες ὑπηρετοῦν τήν

νταίφᾱ τοῦ Γιάννη Μακρυγιάννη ἢ τοῦ Γ. Καραϊσκάκη. Μένουν πιά ὀριστικά ἄλλοι στήν Ἀνατολική Πίνδο, στό Ξηρόμερο Ἀταλάντη ἢ στήν Πελοπόννησο...

Τό τρίτο αὐτό μακρυγιαννέικο κονάκι κράτησε μέχρι τό 1938. Σ' αὐτό τό τρίτο, κατά σειρά, κονάκι ἔμεινε ὁ προπάππος καί ὁ πάππος μου Σπύρος Μακρυγιάννης μέ τή βάρβη τήν Πανάγιω. Ἀπ' ἐδῶ φύγανε γιά δικά τους σπιτικά οἱ δύο θείτες: Ἡ Ἀλεξάνδρα καί ἡ Παρασκευή. Ἡ πρώτη τοῦ Ἀλέξη Σιάχαλου στό Σιωποτό, ἡ ἄλλη τοῦ Γιώργου Τόλη στή Γρεντίστα. Γύρω στά 1930 ὁ πατέρας μου κάνει δική του οἰκογένεια, χτίζοντας δικό του σπίτι ἀρκετά μεγαλύτερο. Οἰκοδόμησε τό τέταρτο σπίτι στήν ἴδια θέση. Μαστόροι οἱ Γιαντολαῖοι ἀπό τή Γρεντίστα. Δίπατο, ψηλό, χωρίς ἀσβέστη μέ μέτρια οἰκοδομικά ὑλικά γιά παρόμοιο οἰκοδόμημα. Ἡ κατοικία σ' αὐτό ἦταν βραχύβια. Εὐτύχημα πού δέν σωριάστηκε τή νύχτα!!! Οἱ ὑποπτες ρωγμές στούς τοίχους, οἱ μετακινήσεις γωνιακῶν λίθων, οἱ διάφοροι τριγμοί καί κρότοι στή ξυλοδομή ἔδιναν τά ὀλέθρια μηνύματα τῆς κατάρρευσης, πού σύντομα θά ἀκολουθήσει. Ὁ τολμηρός Νίκος Τζούβας μπῆκε μέσα καί γλύτωσε τά γιδοπρόβατα. Τήν ἄλλη μέρα τό πρῶιν ὁ σωριάστηκε ἀφήνοντας ἰσχυρό θόρυβο σ' ὁλόκληρη τήν περιοχῇ. Ἀκούστηκε παντοῦ. Ἡ φαμίλια φιλοξενηθῆκε στό σπίτι τοῦ μπάρμπα-Γιώργου Μακρυγιάννη. Ἦταν ἀρχοντικό δίπατο σπίτι, ξαναχτισμένο τό 1938. Δυστυχῶς κήκε τό 1943 ἀπό τοὺς Οὐννους τοῦ Ἀττίλα. Στή θέση του βρίσκεται τό σημερινό τοῦ ἔτους 1950. Τό γκρεμισμένο σπίτι ἔχασκε στόν ὀρίζοντα. Ξανά πάλι ἀπ' τήν ἀρχή... Τί νά πρωτοθυμηθεῖ κανεῖς... Αἰῶνες τώρα χτίζουν καί ξαναχτίζουν. Στήν ἴδια θέση μέ τά ἴδια ὑλικά ἀπό τά ξύλα τῆς σκεπῆς χτίστηκε τό σημερινό, λίγο πρὶν ξεσπάσει ὁ μεγάλος πόλεμος τοῦ 1940. Ἦταν σχεδόν ἀκατοίκητο, μόνο οἱ τοῖχοι καί ἡ σκεπή ὑπῆρχε, ὅταν ἔφθασαν οἱ ὀρδές τοῦ Ἀττίλα. Σέ μιὰ γωνιά βρῆκαν καλαμπόκια μαζωμένα. Τοὺς ἔριξαν εὐφλεκτο ὕγρὸ καί γκρεμοτσακίστηκαν... Μετά ἀπό λίγη ὥρα πέρασε τυχαία ὁ Κώστας Ἦλ. Μακρυγιάννης βλέπει τόν καπνὸ καί μπαίνει μέσα. Ρίχνοντας λίγο νερό σβήστηκε ἡ πυρκαγιά. Ἔτσι γλύτωσε τό τέταρτο στήν ἴδια θέση σπίτι τῶν Μακρυγιανναίων. Ἦταν χαμηλό, μικρό, εὐήλιο. Μαστόροι τά ἀδέρφια τῆς μάνας μου, Ἀχιλλέας καί Βασίλης Παπαγιάννης. Σ' αὐτό γεννήθηκα, ὅταν εἶχε ξεσπάσει ὁ μεγάλος πατριωτικὸς πόλεμος. Κατά τή γέννησή μου, βαριά ἀκούγονταν, βαθιά στόν ἡπειρωτικὸ χῶρο τά μπουμπουνητά τῶν κανονιῶν, πού ὁ τρομακτικὸς ἀχὸς τοὺς ἔφτανε μέχρι τά φαράγγια τῶν Τζουμέρκων. Ἀκόμη σποραδικοὶ πυροβολισμοὶ ἔρχονταν, ἀπόηχος ἀπὸ τά μέρη τοῦ βοριά, ὅπου ἀκόμη μαινόταν ὁ μαῦρος ἐμφύλιος πόλεμος κατὰ τό 1949, ἔτος γέννησης στοῦ ἴδιο ἱστορικοῦ σπίτι τοῦ τελευταίου μέλους τῆς οἰκογένειας τοῦ πατέρα μου.

Τή συμπληρωματικὴ προέκταση καί τίς ὑπόλοιπες οἰκοδομικὲς ἐργασίες, μέ τό σκοπὸ νά γίνει ἓνα σύγχρονο σπίτι μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς ἔγιναν ἀπὸ τόν ἱστοριογράφο κατὰ τό σωτήριο ἔτος 2006...

Τό ἱστορικό πιά πατρικὸ σπίτι θεμελιωμένο πάνω στίς αἰώνιες ἰσιωμένες πέτρες τοῦ Μεσοβουνιοῦ γερά ἀντέχει τό φύσημα τῶν βοριάδων, ὑπομένει τίς ἄγριες καταιγίδες, μάχεται τίς βαριές χιονοθύελλες. Τύχη ἀγαθῇ, τό συντροφεύει... Τί νά προσθέσω γιά τήν ἱερότητα τοῦ πατρικοῦ σπιτιοῦ. Πολλά καί

ἄξια ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ λεπτές ποιητικές ψυχές... Ξεχώρισα τὰ σοφὰ λόγια τοῦ γέροντα ἀπὸ τὸ Αἰτωλικὸ I.M. Παναγιωτόπουλου:

«Ἀνέστιοι» σιγά-σιγά θὰ καταντήσουμε ὅλοι μας. Θά μοιράζουμε τὴ ζωὴ μας ἐδῶ κι' ἐκεῖ. Ἀρχίσουμε κιόλας νὰ τὴν μοιράζουμε: ἀνάμεσα στὴ μόνιμη κατοικία, στὸ σπίτι τῆς ἐξοχῆς, στὰ κέντρα τοῦ παραθερισμοῦ, στὶς ἐκδρομὲς τοῦ Σαββατοκύριακου, στὰ ταξίδια. Τὸ παλιό, στέρεο νόημα τοῦ σπιτιοῦ, πού εὐνοοῦσε τίς σταθερές καταστάσεις, πού ἔδινε τὸ αἶσθημα τῆς μονιμότητος, τῆς ἀσφάλειας, τῆς συνέχειας, τῆς συνέπειας, πού δημιουργοῦσε καὶ διατηροῦσε τὴν παράδοση, πού ἔγραφε Ἱστορία, ὄχι «ρεπορτάζ», σέ λίγο θὰ εἶναι μιὰ ξεπερασμένη ὑπόθεση. Ἄλλωστε, καὶ τώρα, πρὶν ἓνα σύνολο ἀνθρώπων, πρὶν ἓνα σπιτικό γνωρίζει τὸν ἑαυτό του, κατακερματίζεται. Τὰ παιδιὰ σπονδάζουν, σταδιοδρομοῦν, παντρεύονται, τὸ ἓνα ἐδῶ, τὸ ἄλλο ἐκεῖ. Οἱ αὐριανοὶ ἄνθρωποι δέν θὰ ἔχουν περίπου παιδικὴ ἡλικία. Γιατὶ παιδικὴ ἡλικία σημαίνει σπίτι, σημαίνει στοργή, σημαίνει δεσμός, δέν σημαίνει περιπλάνηση καὶ περιοδική στάθμευση».

Μόνο εὐαίσθητες ψυχικὲς ὑπάρξεις μποροῦν νὰ νοιώσουν τὴ βαθιὰ δημιουργικὴ σιωπὴ, πού κλείνει μέσα του τὸ κάθε πατρικό σπίτι. Ἡ εὐαισθησία πετιέται μόνη τῆς μέσα ἀπὸ τίς αἰώνιες πέτρες, τ' ἀνοιχτὰ στὸν ἥλιο παράθυρα, ἀπ' τὰ μικροπράγματα πού ξεχύνουν μιὰ ἱεροπρέπεια, διάπλατα τὴν ὁμορφιά τῆς ζωῆς, τῆς νοσταλγίας καὶ τῆς ἀγάπης γιὰ τὰ περασμένα. Εἶναι ἓνας ὁλόκληρος κόσμος πού παραμένει μέ σεβασμό κι εὐγνωμοσύνη, μέ θαυμασμό, μέ στοργή, ὅταν ἔρθει ὁ βαρὺς χειμώνας τῆς ζωῆς... γράφει μέ ποιητικὴ διάθεση ἡ Σουηδὴ λογοτέχνης Σέλιμα Λάγκερλαιφ.

Ἔρχεται σκληρὴ ἢ ἀντινομία τῆς σύγχρονης ἐποχῆς!!! Οἱ σημερινοὶ ἀναμετροῦν στὰ χαρτιά τους τὸ μέγεθος τῶν τετραγωνικῶν!!! Μάταιοι καὶ ψευδολόγοι... Δέν στοχάζονται πῶς καὶ οἱ ἴδιοι οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου εἶχαν τὴν προγονική τους κατοικία; Τὸ διάβα τῶν χρόνων ξεριζώνει τὰ πάντα!!! Μόνο στὴ μνήμη ἐκείνων θὰ ὑπάρχουν, πού ξυμώθηκαν μέ τὰ μαγευτικὰ παραμύθια, τίς χρονιὰς μέρες, τὰ τελετουργικά τῆς ἀρχαίας καὶ νέας πίστεως, τὰ ἀγαπημένα πρόσωπα, πού δέν ξανάρχονται πιά, κλεισμένα στὶς σκοτεινὲς σπηλιές τοῦ Ἄθῃ. Ἡ Ἑστία πόσα ἔχει νὰ διηγηθεῖ, γιὰ τίς Ἑστιάδες ἐκεῖνες, πού μέσα στὴ χόβολη ξανάναβαν τὴν ἱερὴ φωτιά τοῦ σπιτιοῦ, τὴ φλόγα τῆς ἐλληνικῆς γενιᾶς, τὴ σπιθα πού φωτίζει γιὰ πάντα ὥς φωτεινὸς δρομοδείκτης... Αὐτὴ τὴ σεβασμία φλόγα παίρνουν μαζί της τὰ νέα ἄνθη τῆς οἰκογένειας στὸ μακρινὸ δρόμο τοῦ χρέους τῆς ζωῆς, ὅταν ἀντηχοῦν στὴν ἀκοή τους οἱ ὀρμήνιες τῶν πολὺπειρων γερόντων. Γιὰ πάντα ἡ ἀγαθὴ σκιά τους, μιὰ ἀόρατη συνοδευτικὴ δύναμη μεγαλείου, μιὰ ἀταλάντευτὴ πυξίδα στὴ θάλασσα τῆς βιοπάλης. Ἡ ἀθάνατὴ παρομοίωση τοῦ Σοφοκλῆ πάντα ἐπίκαιρη:

«Πτηνῆς ὥς ὄμμα πελείας» αἰώνιος φύλακας στὰ φουρτουνιασμένα κύματα...

Οί σκόρπιες μνήμες παροτρύνουν νά πάρουν θέση πάνω στο πάπυρο... Δέν ξεχνάω τήν εικόνα εκείνη της μάνας μου νά ταΐζει μέ τριμμένο ψωμάκι τό μικροσκοπικό ἀηδόνι, πού εἶχε ἀπό χρόνια φωλιάσει κοντά στό ἀνατολικό παράθυρο, ὅπου ἀπλώνεται ἡ πυκνή φυλλωσιά μέ σφιχταγκαλιασμένα τ' ἀγριόδεντρα τῆς ἀκροποταμιάς. Κι' αὐτό!!! Μέρα-νύχτα, ἡ μουσική του -θεϊκή ἀρμονία- νά ἀντηχεῖ σ' ὅλη τή γραφική πλαγιά, οἱ συστάδες νά γεμίζουν οὐράνια μελωδία, ἡ σεληνόφωτη νύχτα, μιά ἀνεξήγητη φαντασμαγορία πού νά σκορπίζει παντοῦ θεία μυσταγωγία. Χρόνια καί χρόνια ἐρχόταν τήν ἀνοιξη στά σύδεντρα τοῦ ἀδιαπέραστου δάσους, γιά νά δωρίζει ἀφθονη εὐφορία, στό σιωπηλό κόσμο τῆς ἀθαμανικῆς ζωῆς...

Τώρα μοῦ λείπει!!! Φοβήθηκε ἀπ' τοὺς ἀπαίσιους κρότους τῶν ἐκρηκτικῶν κατὰ τή διάνοιξη τῆς παρακεείμενης ὁδικῆς ἀρτηρίας. Κάπου-κάπου πλησιάζει κι ἀρχίζει ἓνα σύντομο «πένθιμο» τραγούδι, κάνει μιά μικρή γυροβολιά στήν αὐλή, καί χάνεται μέσα στά χαμόκλαδα...

Ἡ εικόνα τώρα ἔχει ἀλλάξει!!!! Παντοῦ εἶναι ζωγραφισμένη ἡ φροντίδα, ἡ περιποίηση, ἡ ἡμεράδα. Ἡμέρεψε ὁ τόπος, μιά σύγχρονη κατοικία ὑψώθηκε, φυτεύονται νέα δέντρα, προσιτή ἡ παρουσία τῶν μέσων τῆς ἐποχῆς. Τά φροντισμένα κλήματα, ἡ πολυστάφυλη ζαμπέλα, οἱ πανέμορφες κερασιές, οἱ καστανιές χαρίζουν μιά εἰδυλλιακή ἀπόμακρη ζωή.

Καί τό ἱστορικό πατρικό σπίτι τῆς γενιάς τῶν Μακρυγιανναίων ὁλόλευκο, ὁλόρθο, χαρούμενο, ρίχνοντας τριγύρω φωτεινές λάμπεις, μέ ὑπερκόσμιες φωνές ἀποθανατίζει τό πολυδιάστατο μονοπάτι τῆς ἱστορίας του. Τό ἴδιο κάνουν καί οἱ λέξεις: τρέχουν νά ζωγραφίσουν τό μυσταγωγικό νόημά του, τό δυσπρόσιτο φῶς πού ἐκπέμπει ἡ ἱερότητά του, ἀμβροσία τῆς αἰώνιας ἀνοιξης...

Στόν κόρφο τοῦ πατρικοῦ σπιτιοῦ ἀκούγονται ἀκόμη οἱ παιδικές φωνές, νοσταλγοῦνται οἱ χαρμόσυνες ἐποχές, ἀναβιώνουν τά ὄνειρα, οἱ χαρούμενες ἀναμνήσεις, ἀλλά καί οἱ μελαγχολικές σκέψεις γιά τό χαμό τῶν ἀγαπημένων προσώπων...

«Ἡ ἀναπόληση, μέ τήν ἀφαιρετική της ἐπεξεργασία μυθοποιεῖ τό τοπίο. Αὐτό μποροῦμε καλύτερα νά τό νοιώσουμε, ἢν συλλογιστοῦμε, πῶς σέ κάθε ἀνθρώπινη παιδική ἡλικία ὑπάρχει κι ἓνα τοπίο: ἓνα ἀκρογιάλι, ἓνα δάσος, ἓνας κάμπος, μιά βουνοπλαγιά, μιά «βασιλική δρύς», σάν ἐκείνη τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀκόμη κι ἓνας δρόμος καί μιά ὁλόκληρη γειτονιά, ὅλα διάβροχα, ὅλα διαποτισμένα ἀπό νοσταλγία. Τά κρατοῦμε μέσα μας σάν πολύτιμο θησαυρό, καί κάθε φορά, πού ξαναγυρίζουμε μέ τήν πονεμένη θύμηση σ' ἐκεῖνα τά χρόνια, ξαναζοῦν μέσα μας καί τά στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος μέ μιά ἐνέργεια, πού συχνά μᾶς ξαφνιάζει» [Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου: «Ἡ Σιωπή καί ὁ Λόγος»].

Η ΟΜΟΡΦΙΑ ΤΩΝ ΤΖΟΥΜΕΡΚΩΝ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β. ΜΠΑΡΜΠΟΥΤΗΣ

Ἀχολογοῦν γλυκά τὰ κυπριά, τὰ γιδοπρόβατα ἀργοδιαβαίνουν τίς πλαγιές, τό ἀγέρι σκορπίζει τὰ ρίγη τῆς δροσιᾶς καί ἀνηφορίζεις, προχωρεῖς σ' ἓνα ταξίδι πού 'ναι μιὰ μάχη μέ τὰ βουνά, μέ τοὺς ψηλοὺς πέτρινους πύργους πού σχίζουν τὰ οὐράνια καί χάνονται σέ σκοτεινοὺς γκρεμοὺς. Ὡς ἓνα σημεῖο θά πᾶς μέ τ' αὐτοκίνητο καί ἀπ' ἐκεῖ μέ τὰ μουλάρια, σέ πολλὰ δέ δύσβατα μέρη μέ τίς δυνάμεις τῶν ποδιῶν σου. Ὅμως πορεύεσαι μέ κέينو τό αἶσθημα τῆς χαρᾶς, πού σοῦ δίνει ἡ νίκη, ἀπ' τήν ὑποταγή ὅλων τούτων τῶν πέτρινων ὄγκων, τῶν ψηλῶν καί ἀπάτητων βουνοκορφῶν. Ὁ καθάριος ἀγέρας πλημμυρίζει τὰ πνευμόνια σου καί τό φῶς τοῦ ἡλίου πού κυλάει στά πεῦκα, στίς φτέρες, στά ἔλατα καί στά χαμηλά πλατάνια σέ θερμαίνει καί σ' ἀνασταίνει. Ρουφᾶς τή διαπεραστική αὔρα καί νοιώθεις βαθιὰ τὰ μαγευτικά φίλτρα τῶν ψιθύρων τοῦ δάσους. Νοιώθεις μιὰ πραγματική ἀνάταση σάν δρασκελίζεις χεῖμαρρους, σάν περνᾶς γραφικά γεφύρια κι' ἀνηφορικούς δρόμους, σάν ἀγκαλιάζεσαι μέ τοὺς πράσινους κλώνους τῶν παρθένων δασῶν καί καβαλικεύεις τίς βουνοκορφές τῆς Πίνδου. Τραγουδιστοί καταρράχτες ν' αὐλακώνουν τὰ βουνά, νά στεφανώνουν καταπράσινους λόφους, νά βρίσκουν διέξοδο κάτω στόν κατάσπαρτο κάμπο τῆς Ἄρτας καί νά ξεκουράζονται τὰ μάτια σου στό μεθύσι τῆς πράσινης γοητείας.

Συναπαντιέσαι μέ ἀπλοϊκοὺς ἀνθρώπους, ριζωμένους μέ τὰ βουνά καί τήν παράδοση τοῦ τόπου, καί ρουφᾶς τήν ἀγνότητα, τήν εἰλικρίνεια καί τῇ λεβεντιά.

Ἀνεβαίνεις... Ἀνεβαίνεις... καί δίπλα σου ἀπύθμενες χαράδρες μέ πλούσια αὐτοφυῆ βλάστηση στίς παρειές τους σχοῖνα, ρεῖκια, κουμαριές, πράσινη χλόη καί λουλούδια πού σφιχταγκαλιάζουν τοὺς θάμνους καί πλέκονται μέ τὰ φυλλώματα τῶν δέντρων.

Ἐκτάσεις ἀτελεύτητες, λόγχοι κυματοειδεῖς καί βουνά μεγαλόπρεπα πού σέ κάθε βῆμα ξεπετᾶνε τῇ γυμνῇ ἢ τήν καταπράσινη πανοπλία τους.

Τό πρωῒνό φῶς πέφτει ἄδρά στά ρέματα καί τρελοπαίζει μέ τοὺς ἀσημένιους καθρέφτες τοῦ νεροῦ, πού κυλᾶνε γεμάτοι ἀφροὺς στά βάθη, ἀνάμεσα ἀπό χλοεροὺς κλάδους πού γέρονουν στίς ὄχτες κουβαλῶντας τήν πρωῒνή δροσιά πού ἀστράφτει σάν ἀκριβό διαμάντι.

Γύρω τά έλατα νά σοῦ έμπνέουν τήν ἄλκιμη φλόγα, τό ψηλό αἶσθημα τοῦ ἁγῶνα. Κομπά έλατα, εὐθυτενῇ καί περήφανα, πού σπαθίζουν τά σύννεφα πού μέ έπαρση προσμετροῦνται μέ τούς βοριάδες καί τίς θύελλες, πού ἀσυλλόγιστα μάχονται μέ τή φύση, μέ τίς καταιγίδες καί τούς κεραυνούς.

Στό διάβα σου ἀκούραστα τραγουδοῦν οἱ νερόμυλοι, ἀχολογοῦν κυπριά, γαυγίζουν σκυλιά, ἀνασαλεύουν τά φυλλώματα, γιορτάζουν τ' ἀπομακρυσμένα σπίτια μέ τή χαρά πού προσφέρουν στόν ἰδρώτα καί τό μόχθο, καί σκορπίζεται παντοῦ ἡ γαλήνη, πού μέ μιά αὐτοσυγκέντρωση σ' ἀνυψώνει πέρα ἀπό τά γήινα, σέ κόσμους ἰδανικούς πού στέριωσε ἡ εὐγένεια, ἡ ἀγάπη καί ἡ καλοσύνη.

Μέσα σέ μιά ἀρρενωπή ὁμορφιά οἱ τάλαιπωρημένοι καί φτωχοί κάτοικοι δέν θεοποιοῦν τήν ὁμορφιά, ἀλλά τό ψωμί. Ἀγωνίζονται νά δαμάσουν τή φύση, νά καλλιεργήσουν τήν πέτρα. Χύνουν τόν τίμιο ἰδρώτα τους γιά μιά ἀβέβαιη σοδειά καί γρανιτώνουν τή συνείδησή τους:

*«Φτωχά χωράφια βολεμένα σέ πεζούλια
καί γίδες πού κρεμοῦνται πάνω σέ γκρεμούς,
έτοῦτ' εἶν' ἡ πατρίδα μας μά ἡ πούλια
δέ φέγγει πιό καθάρια σ' ἄλλους οὐρανοῦς».*

Γ. Κοτζιούλα - Ἡπειρωτικά 1954

Ἕνας κόσμος πού μέ τά ἀσήμαντα ἔσοδα τῆς γεωργίας καί τῆς κτηνοτροφίας βυθίζεται στή στέρηση, ζεῖ ἀπό τήν ἔλλειψη τῆς συγκοινωνίας, μακριά ἀπό τά σύγχρονα μέσα τοῦ πολιτισμοῦ, ζεῖ ἀπροστάτευτος καί ἐγκαταλελειμμένος, γιά νά δώσει ὅμως σέ κάθε περίσταση τό ζωντανό του παρόν μέ ὑψηλή ἐθνική ἀνᾶταση καί φιλοπατρία. Ἕνας ἀγνός καί καταφρονεμένος κόσμος πού ἔχει ἀνάγκη τῆς ἀγάπης ὅλων καί στόν ὁποῖο, ἔχω τή γνώμη, πῶς θά πρέπει πάνω ἀπ' ὅλα, νά προσφερθοῦν καλοὶ αὐτοκινήτοδρόμοι, δρόμοι καί πρῶτα δρόμοι.

Μιά βαθειά καί ἀπότομη χαράδρα χωρίζει τίς Καλαρρύτες ἀπό τό Συρράκο.

Πυργωμένες οἱ Καλαρρύτες, πάνω ψηλά σέ 1.200 μέτρα, στήν ἀπότομη δυτική παραφυάδα τῆς Πίνδου σοῦ προσφέρονται μέ τό γραφικό περιβάλλον καί τήν εὐγένεια τῶν κατοίκων, πού ζοῦν κυριότερα ἀπό τήν κτηνοτροφία, γιά μιά εὐχάριστη θερινή διαμονή. Ἡ φυσικὰ ὀχυρή θέση τους, συντέλεσεν ὥστε ἀπό τό 1430 πού ὀλάκερη ἡ Ἡπειρος περιῆλθε στους Τούρκους, ἡ περιοχὴ τούτη νά εἶναι μιά ἑλληνικὴ γωνιά, πού διατήρησε τήν ἀνεξαρτησία της ἕνα περίπου αἶωνα. Μέ τή θεληματικὴ τους ἀποδοχὴ νά καταβάλλουν φόρο στήν Βασιδέ Σουλτάνα (Βασιλομήτορα), οἱ κάτοικοι ἀπό τό 1480 ἐξασφάλισαν μιά σειρά εὐεργετικῶν προνομίων, πού τούς επέτρεψαν νά κάνουν τίς Καλαρρύτες πρωτεύουσα μιᾶς ἀνεξάρτητης ὁμοσπονδίας, πού περιλάμβανε ὅλα τά γειτονικά χωριά. Ἐδῶ ἔδρευε τό τοπικὸ Κοινοβούλιο πού ἀποτελεῖτο ἀπὸ ἀντιπροσώπους τῶν γύρω Κοινοτήτων, πού ἔπαιρνε ἀποφάσεις γιά τά κοινὰ τους συμφέροντα· πολὺ δέ τυπικὴ ἦταν ἡ τουρκικὴ ἐξουσία μέ τή διαμονὴ ἔδῳ τοῦ Διοικητῆ (σούμπαση), κύριο μέλημα τοῦ ὁποῖου ἦταν ἡ εἰσπραξὴ τῶν φόρων.

Ἔτσι ἡ χρηστή διοίκηση καί κυριότερα ἡ ἀνεξαρτησία καί ἀσφάλεια πού κυριαρχοῦσαν ἐδῶ, ἔκαναν τίς Καλαρρυτές ἐμπορικό καί βιομηχανικό κέντρο μέ τή συρροή πολλῶν βιοτεχνῶν ἀπό τήν περιοχή καί ἀπό πιό ἔξω, οἱ ὁποῖοι εὐδοκίμησαν στήν κατεργασία τῶν δερμάτων, τήν ὑφαντουργία, γουνοποιία, ἀργυροχρυσοχοία κ.ἄ.. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν τεχνῶν ἐδῶ ἔφτασε σέ τέτοιο βαθμό πού πολύ γρήγορα τά προϊόντα τους ἔγιναν ὀνομαστά καί περιζήτητα, ἐφάμιλλα καί ὀρισμένα ἀνώτερα τῶν εὐρωπαϊκῶν.

Τά ὑφαντά, τά δέρματα καί τά γουναρικά, ἀπό τά μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνα, ἄρχισαν σέ ἱκανές ποσότητες νά πωλοῦνται στό ἐξωτερικό, γεγονός πού ἀνάγκασε πολλούς Καλαρρυτιῶτες νά ἐγκαταλείψουν τό χωριό τους καί νά ἐγκατασταθοῦν μόνιμα στά γνωστά τότε ἐμπορικά κέντρα τῆς Εὐρώπης. Μεγαλέμποροι ἐξάλλου ξένοι ταξίδευαν γιά τήν προμήθεια ἐκλεκτῶν προϊόντων στίς Καλαρρυτές, πού μέ τόν τρόπον αὐτόν ἐξελίχθηκαν σέ κέντρο παγκόσμιας συναλλαγῆς.

Στό δυσπρόσιτο τοῦτο ἡπειρωτικό κέντρο εἶχαν ἰδρύσει μόνιμα πρακτορεῖα Μακεδόνες καπνέμποροι-βαμβακέμποροι καί ἔμποροι γουναρικών, ὡς καί ἔμποροι μεταξωτῶν ἀπό τόν Βόλο καί τήν Ἀγυιά. Ἀπαράμιλλος ἦταν ὁ κλάδος τῆς χρυσοχοίας πού ἀνέπτυξαν οἱ Καλαρρυτιῶτες. Κάθε εἶδους κοσμήματα καί διακοσμήσεις ἀπό χρυσό, ἀσήμι καί ἄλλα μέταλλα κατασκευάζονται ἐδῶ μέ ἐξαιρετική τέχνη καί ἐμπνευση. Ὀνομαστές ἦταν οἱ διακοσμήσεις ὀπλῶν, Εὐαγγελίων, λαβῶν, μαχαριῶν καί γιαταγιανιῶν, τᾶ δαχτυλίδια, οἱ πόρπες, τά μελανοδοχεῖα καί ἄλλα οἰκιακά σκεύη, σεβαστά δέ ἔγιναν καί τά ὀνόματα τῶν «ἀρχιτεχνίτων» τῶν Καλαρρυτῶν ὅπως τοῦ ἀρχιχρυσοκόου τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Θανάση Τσιμούρη, τοῦ Μπάφα, Ποντίκι, Βούλγαρη, Δασκάλου, Κοντοχρόνηδων καί ἄλλων. Στή Μητρόπολη τῶν Ἰωαννίνων καί στήν ἐκκλησιά τῶν Καλαρρυτῶν σώζονται δύο περίτεχνα χρυσοποιικίλτα Εὐαγγέλια καί ἕνας Σταυρός μέ χρονολογία 1772, ἔργα τοῦ Ἀθ. Τσιμούρη. Ἡ καλαριώτικη τέχνη ἀποτελεῖ τό πρότυπο τῆς λαϊκῆς τέχνης, πολλά δέ ἔργα της ἐξαίσια, ἐπιδεικνύονται σ' ἐκκλησιές καί ἰδιωτικές συλλογές.

Ἡ βιοτεχνική, βιομηχανική καί ἐμπορική ἀκμή ἔφερε ἐδῶ καί ἀληθινή πνευματική ἄνθιση. «Πρὸ ἡμῶν ἀποκαλύπτεται αἴφνης ἡ Κώμη τῶν Καλαρρυτῶν, λευκή, ὠραία, ἀμφιθεατρική... Βλέπει τίς ἀμέσως, τό δὴ λεγόμενον «ἀρχοντιά» εἰς τήν ὀρεινήν, καθαρὸν καί εὐκτιστον ταύτην πολίχνην, τήν ὑπὸ φιλοπάτριδος, νοημονεστάτου, τιμωτάτου καί ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ οἰκουμένην», γράφει ὁ Σπ. Παγανέλης. («Τά Τσουμέρκα», ἐκδ. 1905, σελ. 75).

Τό 1815 πού ἐπισκέφθηκε τίς Καλαρρυτές ὁ Πουκεβίλ βρῆκε ἐδῶ πλουσιότατη βιβλιοθήκη μέ πολλά κλασσικά καί ξενόγλωσσα ἔργα· ἀπό τίς ἀρχές δέ τοῦ ΙΗ' αἰῶνα λειτουργοῦσε ἐδῶ περίφημη Σχολή ἀπ' τήν ὅποια ἀπεφοίτησαν διαπρεπεῖς λόγιοι καί ἐπιστήμονες.

Ἀπὸ τό 1803 ἀρχίζει ἡ παρακμή τῶν Καλαρρυτῶν μέ τήν κατάργηση τῶν προνομίων ἀπὸ τόν Ἀλῆ πασᾶ, ἡ ὁποία ὀλοκληρώθηκε τό 1821 μέ τήν κήρυξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Ὁ Χουρσίτ στέλνει ἐναντίον τῶν Καλαρρυτῶν τόν Ἱμπραήμ Πρεμέτη μέ ἑφτακόσιους Τουρκαλβανούς. Στίς 18 Ἰούνη 1821 οἱ Καλαρρυτιῶτες καί Συρακιῶτες κάτω ἀπὸ τήν ἀρχηγία τοῦ Ἰωάννη Κωλέττη

καί Κ. Τουρτούρη, ύψώνουν περήφανη τή σημαία τῆς ἐπανάστασης καί πολι-
ορκοῦν στενά τόν Προμέτη μέ τούς ἄντρες του. Μά ἡ ἐπανάσταση ἦταν ἀνορ-
γάνωτη καί ὁ Χουρσίτ ἐπέρχεται μέ τό στρατό του στίς 29 Ἰούνη καί οἱ δύο ἀν-
θρῆς πόλεις ἀφανίζονται. Οἱ κάτοικοι ζητᾶνε τή σωτηρία τους στά βουνά καί
πολύ σύντομα στή διασπορά τους στό ἐσωτερικό καί ἐξωτερικό, ὅπου ἔφεραν
τή χρυσοχοϊκή τους τέχνη καί τόν λαμπρό τους πολιτισμό.

Γόνος Καλαρρυτιώτικης οἰκογένειας εἶναι ὁ Σπυρίδωνας Λάμπρου, ὁ σο-
φός διδάσκαλος καί φλογερός πατριώτης.

Πολύ κοντά βρίσκεται τό Συρράκο πού πήρε τό ὄνομα ἀπό τόν ἰδιοκτήτη
τοῦ χωρίου Συρρακόν ἅπ' τά Γιάννινα (Π. Ἀραβαντινοῦ: Χρονογρ. τῆς Ἠπει-
ρου, τόμ. β, σελ. 164). Ὁ Ι. Λαμπρίδης (Ἠπειρ. Μελετήματα, τεύχ. 5ον, ἔτος 1888)
πρός τόν ὅποιον καί συμφωνοῦμε, ὑποστηρίζει πώς τό ὄνομα εἶναι βλάχικο «ση-
μαντικόν τόπου, πτωχεῖαν δηλοῦν καί γυμνότητα». Μιά ὁμορφη κωμόπολη μέ
μεγαλοπρεπῆ σπίτια, πού σοῦ προσφέρουν μιᾶ ἄνετη διαμονή. Ἐκκλησιαστικῶς
ὑπαγόταν πάντα στή Μητρόπολη τῶν Ἰωαννίνων, ἱστορικά δέ ὑπῆρξεν ἀπό-
λυτα συνδεδεμένη μέ τίς Καλαρρυτές. Ἀναμφισβήτητη ὑπῆρξεν ἡ πνευματική
τῆς κίνηση, ἐλειτούργησεν δέ ἐδῶ Ἑλληνικό Σχολεῖο μέ τίς δωρεές τοῦ μεγά-
λου πολιτικοῦ Ἰωάννη Κωλέττη καί τῆς οἰκογένειας τῶν Σμαίων. Μιά σειρά
ἀπό λογίους καί διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες ἔχει νά ἐπιδειξεῖ τό Σύρακκον, ὅπως
τό Γ. Τσιαπραλῆ, ἰδιαιτέρο ἱατρό τοῦ Βελῆ πασᾶ στήν Πελοπόννησο, τόν Ἰωάν-
νη Κωλέττη, ἰδιαιτέρο στήν ἀρχή ἱατρό τοῦ Μουχτάρ πασᾶ, τόν Κων. Γ. Τσια-
πραλῆ, Δ. Ζαλοκώστα, Ε.Δ. Ζαλοκώστα, ἱατρούς στά Ἰωάννινα, Γ. Ζαβογιάννη,
Κ. Κόμισο, Λ. Πάλιο καί Γ. Μπίτζιο, διδάκτορες τῆς Ἱατρικῆς, τούς ἀδελφούς Σ.
καί Δ.Ι. Μέμιον καί Εὐγένιο Γ. Ζαλοκώστα, διδάκτορες τῆς Νομικῆς.

Οἱ κάτοικοι κυριότερα ἀσχολήθηκαν μέ τήν κτηνοτροφία καί τήν τεχνική
τῆς καποτοποιίας, δέν ὑπάρχει δέ καί σήμερα ἀκόμη χώρος ἡπειρωτικός πού
νά μὴν ἀπαντήσεις Συρρακιώτες τυροκόμους καί κατασκευαστές καποτῶν.

Ἔργατικοί καί οἰκονόμοι εὐδοκίμησαν οἱ Τζουμμερκιώτες στήν ξενιτιά,
Ματσουκιώτες δέ ὑπῆρξαν οἱ ἰδρυτές τῆς Ἠπειρωτικῆς Κοινότητος τῆς Κέρ-
κυρας «διό καί ἐπιτροπεύουσιν οὗτοι μέχρι σήμερα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Πανα-
γίας τῶν Ἑξῶν καί τὰς κλεῖς αὐτῆς κατέχουσιν» λέγει ὁ Λαμπρίδης (ὅπου πιό
πάνω, σελ. 49).

Τό Συρράκο εἶχε τήν τύχη νά δώσει στήν Ἑλλάδα τό μεγάλο πολιτικό καί
λόγιο Ἰωάννη Κωλέττη, μιᾶ ἀπό τίς ἐπιφανέστερες φυσιογνωμίες τῆς Ἐπανά-
στασης τοῦ Εἰκοσιένα καί τῆς μετεπαναστατικῆς ἐποχῆς. Εἶχε τήν τιμὴ νά δώ-
σει τόν τραγικό καί πονεμένο ποιητὴ Γεώργιο Ζαλοκώστα, καθὼς καί τό λι-
γόζωο Κώστα Κρυστάλλη, στὸν ὁποῖο ἔδωκε τήν πλούσια ἔμπνευση μέ τήν
ἀρρενωπὴ ὁμορφιά καί τὴ βουκολικὴ συμφωνία τῶν βουνῶν. Κι' ἔδωσαν ἀκό-
μη τὰ Τζουμέρκα (ἡ Πλατανίτσα) τό γνήσιο, πονεμένο κι' ἀδικημένο ποιητὴ,
τόν ἀλχημόνητο φίλο Γιώργο Κοτζιούλα.

Ἡ κωμόπολη τῶν Πραμάντων, ὥς τό 1881 ἀνῆκε στήν Τουρκία, προσαρ-
τήθηκαν δέ στήν Ἑλλάδα μέ τὴ συνθήκη τοῦ Βερολίνου. Οἱ κοντινοὶ ποταμοὶ
Ἄραχθος καί τῶν Χρηστῶν ἀπετέλεσαν ὥς τό 1912 τὴν πρὸς τὴν Τουρκία με-

θόριο. Ἡ πολιτεία αὕτη εἶναι κτισμένη στά ἐρείπια ἀρχαίας πόλης, στίς ἀνασκαφές δέ πού ἔγιναν στά δυτικά της, στή θέση Παναγιά, βρέθηκαν ἐρείπια ἀρχαίου συνοικισμοῦ, ἀγάλματα, ἀγγεῖα καί νομίσματα. Τά Πράμαντα μαζί μέ τήν κωμόπολη Ἄγναντα, ὅπου εἶναι συγκεντρωμένες ὅλες σχεδόν οἱ δημόσιες ἀρχές καί λειτουργεῖ Γυμνάσιο, κυριαρχοῦν στήν περιοχή τῶν Τζουμέρκων, μέ τίς ὥραϊες τους οἰκοδομές, τό λεπτό πολιτισμό καί τήν εἰδυλλιακή τους φύση, προσφέρονται δέ γιά μαγευτικό θέρετρο.

Ἡ βαθειά μελέτη τῶν παραγόντων τῆς παλιᾶς πνευματικῆς καί οἰκονομικῆς ἀκμῆς τῆς περιοχῆς καί ἡ ἀντικειμενική ἐκτίμηση τῶν σημερινῶν ἀναγκῶν της, θά μπορούσαν μέ προγραμματισμό καί ἀγάπη ν' ἀναπτύξουν τίς πλουτοπαραγωγικές συνθῆκες τοῦ τόπου καί νά χαρίσουν στούς ταλαιπωρημένους κατοίκους τήν πίστη, τήν αἰσιοδοξία καί τό γέλιο.

ΜΙΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΓΝΩΡΙΜΙΑ

ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΟΣ ΙΝΤΖΕΜΠΕΛΗΣ

Μέ το μολύβι έγραψα τήν ήμερομηνία. Σάββατο 9 Σεπτεμβρίου 1937. Έπειτα πήρα τή λευκή πετσέτα, τή δίπλωσα καί τήν έβαλα στόν ὄμο. Πήγα πρὸς τή μεριά τοῦ καθρέπτη ἴσιωσα τὰ μαλλιά καί σήκωσα λίγο τό παντελόνι. Ὅπως χάξευα τόν ἑαυτό μου κάπου ἀπό μακριά ἄκουσα τό ὄνομά μου. Ἐρίξα τήν τελευταία φευγαλέα ματιά καί μέ γοργό βήμα κατευθύνθηκα πρὸς τήν ἐξώπορτα. Μέ τό πού διάβηκα τό κατώφλι τό βλέμμα μου ἔπεσε στήν ἀπέναντι πλευρά. Ἐνα αὐτοκίνητο μάρκας Ντέ Σότο εἶχε παρκάρει δίπλα στή θάλασσα. Μέσα ἀπό τή λιμουζίνα βγῆκαν δύο νέοι. Ἐνας ψηλὸς καί ἕνας κοντός. Τέντωσαν τό κορμί τους γιά νά ξεπιαστοῦν καί πήγαν στό τραπέζι πού εἶχαμε δίπλα στή ξύλινη ἐξέδρα. Κάθισαν καί μέ τήν πετσέτα καθάρισα τό τραπέζι. Τούς χαμογέλασα καί τούς εἶπα τί ἔχει τό μαγαζί. Αὐτοί διάλεξαν γρήγορα καί στράφηκαν πρὸς τή μεριά τῆς θάλασσας, ἐκεῖ πού οἱ ἀκτίνες γυάλιζαν τό ἀπαλό γαλάζιο χρῶμα τοῦ Ἀμβρακικοῦ.

Σέ λίγα λεπτά τό τραπέζι γέμισε μέ τοῦ πουλιοῦ τό γάλα. Ὁ ἕνας ἔτρωγε καί ὁ ψηλὸς μιλοῦσε γιά τή θάλασσα καί γιά κάποια ἄλλα πράγματα, πού δέν τὰ καταλάβαινα. Κάποια στιγμή ὁ ψηλὸς σήκωσε τό χέρι καί ἀπήγγειλε κάποια λόγια πού εἶχαν ὠραῖο ρυθμό. Μετά τό τέλος τῆς ἀπαγγελίας ἕνα χειροκρότημα ἀκούστηκε ἀπό τόν φίλο του πού τόν ἔλεγαν Δημήτρη.

Μέ τό ψωμί στό χέρι καί τό πιρουνί στό ἄλλο, ὁ Δημήτρης ἔκανε νόημα στόν Ὀδυσσεά.

— Φάε καλέ μου, ἄσε γιά λίγο τήν ποίηση, γιατί θά μείνουν μόνο τὰ κόκκαλα. Πρέπει νά φάμε καλά, γιατί δέν ξέρουμε τί μᾶς περιμένει στήν Κέρκυρα στή σχολή ἐφέδρων ὅπου θά παρουσιαστοῦμε.

Ὁ Ὀδυσσεάς κούνησε καταφατικά τό κεφάλι καί στρώθηκε στό φαγητό. Μέσα σέ λίγα λεπτά τὰ πιάτα εἶχαν ἀδειάσει. Ὅταν τούς πήγα τό γλυκό νεραντζάκι, τό ἔφαγαν μέ μεγάλη εὐχαρίστηση. Ὁ Ὀδυσσεάς μέ κοίταξε στά μάτια καί μέ ρώτησε ἂν διαβάσω. Κατέβασα τό κεφάλι καί τοῦ ἀπάντησα πῶς δέν ἔχω βιβλία γιά νά διαβάσω. Σηκώθηκε ὀρθίος καί πήγε στό αὐτοκίνητο καί μοῦ

έφερε ένα βιβλίο. Στο εξώφυλλο έγραφε «Προσανατολισμοί». Άνοιξε τό έσωτερικό του βιβλίου και έγραψε κάτι και μου τό χάρισε.

— Διάβασέ το και δέν θά χάσεις, μου είπε.

Τόν ευχαρίστησα και περιμένα να τελειώσουν για να μαζέψω τά πιάτα.

Ή σκόνη του αυτοκινήτου και τό φώς του ήλιου μέ θάμπωσαν τόσο, πού δέν διέκρινα καλά τήν παλιά λμουζίνα πού άναχωρούσε για τό νησί της Κέρκυρας.

.....

Τά χρόνια είναι αλήθεια πώς τρέχουν σάν τό νερό της βρύσης. Έμαθα γράμματα αλλά δέν μπόρεσα να ξεφύγω από τήν ταβέρνα, άφου πέθανε ο πατέρας και κάποιος έπρεπε να δουλέψει στο μαγαζί. Άργότερα άπόκτησα οικογένεια και ή προσωπική μου εργασία έκανε τό κατάστημά μας γνωστό μέ πολύ καλή φήμη. Θά ήταν τό 1947, όταν πέρασε τό καλοκαίρι, μιά παρέα κάθισε στο μπροστινό τραπέζι της παραλίας. Μία κοπέλα και ένας ψηλός άντρας. Βγήκα έξω για να πάρω τήν παραγγελία. Όπως μου μιλούσε ο ψηλός άντρας, ταξίδευα μέσα από τό άγαπημένο μου βιβλίο της ποίησης, πού μου είχαν χαρίσει, όταν ήμουν μικρό παιδί. Είναι αλήθεια πώς είχα διαβάσει τά ποιήματα πάρα πολλές φορές. Τά ήξερα από έξω και τά διάβαζα όταν είχα χρόνο. Και έτσι, συνειρμικά, συνδέοντας τήν μνήμη μέ τόν άνθρωπο, πού μου θύμιζε πολλά, του είπα: «...Πρίν άπ' τά μάτια σου ήσουν φώς, πρίν άπ' τόν έρωτα έρωτας και όταν σέ πήρε τό φιλί γυναίκα...». Ό ψηλός άντρας σηκώθηκε όρθιος, μου έδωσε τό χέρι και μου μίλησε μέ θερμά λόγια.

— Άλήθεια, μέ ρώτησε, διαβάζεις ποίηση;

— Όχι πολύ, αλλά ξέρω άπ' έξω τά ποιήματα της συλλογής «Προσανατολισμοί».

— Άρα ξέρεις ποιός είμαι;

Του χαμογέλασα και του είπα πώς είναι ο Όδυσσέας.

— Ναί, μου άπάντησε, και τά ύπόλοιπα ήρθαν τόσο γρήγορα, πού και να είχα φαντασία δέν θά μπορούσα να τά διηγηθώ, γιατί θά νομίζετε πώς λέω ψέματα και είμαι ένας καλός παραμυθός.

Ό Όδυσσέας όποτε περνούσε από τό χωριό μου, τό Μενίδι Αίτωλοακαρνανίας, σταματούσε πάντοτε για να 'ρθει στην ψαροταβέρνα. Οι περισσότεροι δέν ήξεραν ποιός είναι, και καλύτερα, γιατί ο κόσμος στο χωριό και να ήθελε, δέν είχε χρόνο για να διαβάσει. Ή φτώχεια μς έκανε να άγωνιζόμαστε πρώτα για τόν έπιούσιο και μετά για ό,τιδήποτε άλλο.

Θυμάμαι, όμως τό 1961, όταν μου έστειλε μιά ποιητική συλλογή μέ τόν τίτλο «Άξιον Έστί». Τήν διάβασα πολλές φορές αλλά δέν κατάλαβα λέξη. Μόνο όταν μελοποίησε τά ποιήματα ο Μίκης Θεοδωράκης, τότε κατάλαβα πόσο σημαντική είναι ή ποίησή του.

Αυτά τά ποιήματα και άλλες ποιητικές συλλογές μου τίς έστελνε μέ χειρόγραφη άφιέρωση. Τά φύλαξα στο συρτάρι του κομοδίνου και τά διάβαζα πάρα πολλές φορές. Τώρα πού μεγάλωσα, μου τά ζήτησε ένα περιοδικό της Κέρκυρας, ο «Πορφύρας», να τούς διηγηθώ πώς γνώρισα τόν μεγάλο ποιητή. Μου έστειλαν ένα συγγραφέα, τόν Φίλιππο Φιλίππου, πού ήρθε στο σπίτι και μου

πῆρε συνέντευξη. Φωτογράφησε τὶς ἀφιερώσεις τῶν βιβλίων καὶ πῆρε τὶς λίγες φωτογραφίες πού ἔβγαλα μέ τόν Ὀδυσσέα. Μοῦ χάρισε ἓνα τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ καὶ μοῦ ὑποσχέθηκε νά μοῦ στείλει τό τιμητικό ἀφιέρωμα στόν ποιητή. Κλείνοντας τήν ἐξώπορτα, ὅταν ἔφυγε ὁ συγγραφέας, νόμισα πῶς σφάλισα ἓνα μεγάλο κομμάτι ἀπό τή ζωή μου.

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ ΤΟΥ ΑΓΩΝΙΣΤΗ
ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821 ΓΩΓΟΥ ΜΠΑΚΟΛΑ.
ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΝΑΨΗΛΑΦΗΣΗΣ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΠΕΤΑ (4/16 ΙΟΥΛΙΟΥ 1822)

*Μελέτη υποβληθείσα υπό Γεωργίου Κωνσταντίνου Ι. Κούκιου,
Αθήνα 2010-2011 στο Συνέδριο «ΓΩΓΟΣ ΜΠΑΚΟΛΑΣ» -
ΥΠΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ»
Άρτα, 9 Απριλίου 2011*

Κυρίες καί κύριοι, φαίνεται σέ κάποιους γραφικό, ίσως καί τελείως παρα-
νοϊκό, πού ένώ τό ήμερολόγιο γράφει Απριλίου 2011, έμείς έδώ, στήν Άρ-
τα υπό τήν αιγίδα του Δήμου, όσο καί πριν από λίγους μήνες στο Πνευματικό Κέ-
ντρο του Δήμου Αθηναίων, μέ κύρια άφορμή τό έξαιρετικής άξίας πόνημα του κ.
Ντασκαγιάννη -τήν μνημειώδη μελέτη για τόν όπλαρχηγό καπετάν Γώγο Μπακό-
λα- έν έτει λοιπόν 2011 καί 190 όλόκληρα χρόνια μετά τήν ένναρξη της Έπανάστα-
σης του 1821, νά έρευνούμε σάν ιστορικοί ή σάν ντετέκτιβς νά έπανεξετάζουμε, νά
άπαιτούμε τέλος από τήν έπιστημονική κοινότητα καί τήν Έλληνική Πολιτεία έν
γένει τήν άναψηλάφηση της ύπόθεσης «Γώγου Μπακόλα» καί τήν άποκατάσταση
του όνόματός του στήν βιβλιογραφία του Αγώνα των Έλλήνων για τήν Έλευθερία.

Τά πράγματα έχουν δυστυχώς παγιωθεί, ως έχουν σήμερα, σέ τέτοιο βαθμό
ώστε νά ξεστομίζονται τόσο από έπιστήμονες, όσο κι από έρασιτέχνες ιστο-
ρικούς κι έρευνητές πολύ εύκολα κι άνώδυνα για τούς ίδιους καί τόν σκοπό
πού έξυπηρετούν. Ανυπόστατες κι' άπαξιωτικές φράσεις έναντίον του Γώγου
Μπακόλα αλλά κι' άλλων Αγωνιστών -έως καί τούς πιό καθαγιασμένους θά
λέγαμε-, λέγονται μέ σαρδόνια μειδιάματα, άνάμεσα στο τυρί καί τό άχλάδι,
ένώ κι εκεί σέ πονήματα πού διεκδικούν ή φιλοδοξούν ν' άποσπάσουν δάφνες
πρωτοτυπίας κι άποσαφήνισης δήθεν της ιστορίας, μέ τελευταίο τό έγχειρημα
στόν τηλεοπτικό σταθμό Σκάι.

Όταν ή θέση διατυπώνεται άκριτα, χωρίς καμία προσπάθεια διασταύ-
ρωσης γεγονότων, πηγών κ.λπ., τότε ή βιβλιογραφία από τήν ένναρξη της δη-

μοσίευσης βιογραφιών κι εξιστορήσεων, ανακυκλώνεται πιά γεμάτη ακρινωμάτα κι αναμασιέται ή ίδια και ή ίδια λανθασμένη άποψη με έλαφρές παραλλαγές. Μέ βάση τή δυναμική χρησιμότητα και τίς άρχές τής βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης, ή ίδια ή βιβλιογραφία έπηρεάζεται σημαντικά, ολοκληρωτικά, μεθοδικά, ενώ δυναμιτίζεται τό ίδιο τό νόημα τής ιστορικής έρευνας. Μοιραία δηλαδή, εάν ύπάρξει έπόμενη καταγραφή τής τοπικής Ήπειρωτικής ιστορίας, ή μία νέα Γενική Ιστορία τής Ελλάδος, ή βιβλιογραφία πού θά τεκμηριώνει τό νέο πόνημα, θά έχει παραπομπές στην έκδοση, αλλά και τήν σειρά του προαναφερθέντος ή άλλου σταθμού κ.ο.κ.. Ξέρετε, τό γαϊτανάκι τής βιβλιογραφίας έχει πάντα ένα κορμό, πού όταν πάνω του αρχίσουν και δεθούν οι πρώτες γνώμες και καταγραφές, όλες μαζί στροβιλίζονται γύρω από τήν πρώτη-πρώτη πηγή, ώπου αυτή νά καλυφθεί και νά μήν είναι καθόλου ευδιάκριτη. Κι αν ο κορμός είναι σωστός, κι αν οι κορδέλες είναι προσεγμένες αντικειμενικά και δίκαια, κομμένες μονάχα μέ ιστορικές αλήθειες, έχει καλώς. Αν όχι;

Έτσι και στην περίπτωση του Μπακόλα, οι κορδέλες πού γράφουν πάνω τους βαριές κουβέντες, όπως «προδοσία», «λάκισμα», «δολιότητα» κ.λπ. είναι πολλές και δυστυχώς χάνεται ή ρίζα, ή πηγή, πού πρώτη ξεστόμισε αυτό τό αιώνιο πιά αίσχος, πού σπαθίζει καιρία μέ τό έργο του ο γενναίος δάσκαλος Ντασκαγιάννης.

Όταν ανέλαβα τήν έρευνα, ήξερα πώς είχα νά κάνω μέ τήν άμύρωση του ονόματος ενός ανθρώπου πού ως τήν ήμέρα του χαλασμού στο Πέτα ήταν κορυφαίος όπλαρχηγός, ο μεγαλύτερος πού είχε μάλιστα ή Ήπειρος τά χρόνια εκείνα. Τήν ήμέρα τής καταστροφής, ο άνθος του Σώματος των Φιλελλήνων και τό νεοουσταθέν πρώτο Τακτικό Σώμα του Έλληνικού στρατού γινόταν κομμάτια. Ταυτόχρονα, ο έμπνευστής και έπικεφαλής, τόσο τής έκστρατείας όσο και τής μάχης τής ίδιας, ο Άλέξανδρος Μαυροκορδάτος, έβγαине άλώβητος από αυτήν τήν πανωλεθρία, κι όχι μονάχα άλώβητος, αλλά και ήρωας. Κατά καιρούς, χρόνια τώρα έρευνώντας για τήν Έπανάσταση του '21, είχα ψάξει αρκετά έδώ κι εκεί για νά βρω τά αίτια μιας τέτοιας κατάληξης, τραγικής κι άνεπανόρθωτης, όπως φαίνεται στά γαϊτανάκια τής βιβλιογραφίας για τόν Γώγο Μπακόλα, καθαγιαστικής και ήρωϊκής για τόν Πρίγκιπα Μαυροκορδάτο, πάντα πάλι κατά τά κατάστιχα των ιστοριογράφων μας. Ταυτόχρονα, οι λαϊκές παραδόσεις, ύμνουν τή λεβεντιά του Γώγου, κι ούτε ένα καλό λόγο δέν έχουν νά πουν για τόν Μαυροκορδάτο. Ή ζητούμενη τεκμηρίωση στους ιστορικούς μας είναι μηδαμινή. Άντιγραφές, αποκρύψεις και μισόλογα μόνο. Τί έχει συμβεί στ' αλήθεια; Ποιός είχε συμφέρον από τόν καταποντισμό του Μπακόλα στα τάρταρα και τήν διατήρηση ή μάλλον τήν απογείωση του Μαυροκορδάτου στην διαχείριση τής εξουσίας τής πατρίδας μας σ' εκείνα τά πρώτα χρόνια τής Έπανάστασης;

Γιά ν' απαντήσουμε σέ ένα τέτοιο ζήτημα, θά πρέπει ν' αναλογιστούμε πρώτα γιατί αυτός ο λαός έχει πάντα τήν έντύπωση πώς κάποιοι τόν κοροϊδεύουν, πώς τόσο οι ξένοι, όσο και ένα μεγάλο σύνολο από αυτούς πού τόν

διοίκησαν κατά καιρούς τόν έξαπάτησαν, πώς ακόμη είναι βαθιά ριζωμένη ή πεποίθησε μέσα σ' αὐτόν τόν ἴδιο λαό πώς κανείς δέν τοῦ εἶπε ποτέ τήν ἀλήθεια. Ἰσα-ἴσα τοῦ λάσπωσε ξεροκόμματα ἀλήθειας καί τοῦ τά πέταξε στό πάτωμα γιά νά τραφεῖ ὅπως-ὅπως.

Σ' ἓνα λαό ὅμως πού ἔχει κάνει τρόπο ζωῆς του τοὺς ἀγῶνες γιά τήν γένεση τῆς πολιτείας, τῆς πολιτειακῆς διαχείρισης αὐτῆς, γεννῶντας κάθε ἓνα πολίτευμα, πού μπορεῖ νά ὑπάρξει ὥς τά τῶρα, μέ κορωνίδα τήν δημοκρατία, τό σύνταγμα, τήν ἰσηγورία, τήν ἰσονομία καί τίς ἐλευθερίες τοῦ ἀτόμου, εἶναι πολύ ἐπικίνδυνο νά παίζει κανείς τόσο ξεδιάντροπα μέ τό ψέμμα. Ἡ ρίζα λοιπόν τοῦ κακοῦ πού γέννησε τά σύγχρονα δεινά τῶν Ἑλλήνων, θά πρέπει ἐπιτέλους νά ἀναζητηθεῖ στά πιό σκοτεινά βάθη της, νά κοπεῖ καί νά μήν ἐπιτραπεῖ νά ξαναβλαστήσει. Καί ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ βρίσκεται στά ἄγρια χρόνια ἐκεῖνα τοῦ ξεσηκωμοῦ στά 1821.

Ἐκεῖ εἰπώθηκαν καί παγιώθηκαν τά μεγάλα ψέμματα πού πολλές φορές μετὰ αἵματοκύλησαν αὐτήν τή δόλια πατρίδα.

Τό νερό τῆς πηγῆς τῶν εἰδήσεων γιά τό '21 εἶναι ἀνεξάντλητο, παρὰ τά ἀμέτρητα ὡς τώρα ἔργα συνολικῆς ἱστορίας καί μονογραφιῶν πού ἔχουμε στήν διάθεσή μας. Ἄν ὅμως δέν εἶναι ἀπελευθερωμένος ὁ ἱστορικός ἐπιστήμων ἢ ἐρασιτέχνης ἀπό τήν τανάλια τῆς ἐξουσίας καί τήν μέθη τοῦ νικητῆ, κάθε γραπτό του θά πρέπει νά ξαναγραφτεῖ ἀπό τήν ἀρχή. Κι ἀκόμα, ἂν ὁ ἱστορικός δέν ἀφουγκραστεῖ τοὺς ψίθυρους πού ἀπέμειναν στά πεδία τῶν μαχῶν, ἂν δέν ἀσχοληθεῖ χωρίς πάθος καί φόβο μέ κάθε φαμελιά καί μέ κάθε πίκρα της ξεχωριστά, δέν μπορεῖ ἡ ἐπιστήμη πού θεραπεύει, νά ἀξιολογήσει σωστά τήν μιά ἢ τήν ἄλλη ἐπιλογή καί τήν δράση ἐκείνων, πού ἔγραψαν μέ τή ζωὴ καί τό ἔργο τους τά ἴδια τά γεγονότα.

Ἐκεῖνο, πού σπανίζει λοιπόν στήν ἱστοριογραφία, εἶναι μιά περίπτωση ὅπως τοῦ Νίκου Ντασκαγιάννη, πού μέ νέες ὁλόφρεσκες εἰδήσεις κι ἐπαναπροσέγγιση τοῦ συνόλου τῶν πηγῶν, παραδίδει μιάν ἔκδοση μνημειώδη, περιεκτική κι ἐξαντλητική, κι ἀποτελεῖ ἔργο ἀναφορᾶς.

Ἐπισημαίνω πώς, στήν γενική ἱστορία τῆς Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία μέ μιά πλειάδα ἱστορικῶν ἐπιστημόνων, πού φυσικά δέν ἐξαντλεῖ τά θέματα, κι ἐμπεριέχει ἴσως ἀρκετά λάθη καί ἀσάφειες, ἀλλά προσεγγίζει –σέ γενικές γραμμές– τά γεγονότα, ἡ πιό σύγχρονη ἱστοριογραφία, πού διαθέτει ὁ ἑλληνισμός, ξεκινᾷ μέ τήν ρῆση αὐτή:

«Κάθε γενιά ὀφείλει νά ξαναγράφει τήν ἱστορία, προσθέτοντας τίς νέες εἰδήσεις πού ἔχουν στό μεταξύ προκύψει, ἀναψηλαφῶντας τίς πηγές καί τίς παραδόσεις, διατηρῶντας ἄσβεστη τήν φλόγα τῆς ἀντικειμενικότητας, φωτίζοντας μέ ἄπλετο φῶς τά γεγονότα πού διαδραματίστηκαν».

Αὐτή τήν ἀρχή προσπαθοῦμε ἐδῶ νά καλλιεργήσουμε καί νά μεταδώσουμε.

Πηγές γιά τόν Γῶγο Μπακόλα, καί διασταυρώσεις μέ τό ἔργο τοῦ Ντασκαγιάννη

Ὁ Μπακόλας ἀποτελεῖ κλασσική περίπτωση Ἑλληνα οἰκογενειάρχη-δπλαρχηγοῦ τῆς ἐποχῆς του. Γεννημένος στή Σκουληκαριά στά μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, γιός τοῦ ἀρματολῶ Ἰωάννη Μπακόλα, συγγενῆς τοῦ Ἰσκού, τοῦ Σκυλοδήμου, τοῦ Στουρνάρη κ.ἄ., μεγάλωσε ὡς ψυχοπαῖδι καί πρωτοπαλλήκαρο τοῦ Γιάννη Κοντογιάννη, δηλαδή ὡς κλεφταρματολός καί ὑποψήφιος Καπετάνιος. Στά 1793 παντρεύεται τήν κόρη τοῦ Κοντογιάννη. Γίνεται ἔτσι ὁ συνδετικός κρίκος μεταξύ τῶν Καπεταναίων πού ὀρίζουν τίς περιοχές γύρω ἀπό τό Ραδοβύζι καί τά Τζουμέρκα κι ἀποτελοῦν τό δικό του ἀρματολίκι. Εἶναι τίμιος, εὐφυής, σκληρός καί γενναῖος. Ὁ Ἀλῆς τοῦ ἀναθέτει τό ἀρματολίκι στά 1805 μέ ἔδρα τήν Σκουληκαριά, πού ὁ Μπακόλας ἀναβαθμίζει κι ἐξοπλίζει, ἀφοῦ πρῶτα ἐκτοπίζει ἄλλους μνηστῆρες τοῦ ἀρματολικιοῦ. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐνδοτοπικῆς ἀποκατάστασης τῆς ἀρχῆς τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ καταστροφή τῆς Σκουληκαριάς. Τήν ξανακτίζει συθέμελα κι' ἐδραιώνεται ἐκεῖ. Ἀνάμεσα σέ ἐκείνους πού θά μαθητεύσουν κοντά του εἶναι ὁ Μακρυγιάννης, ὁ ὁποῖος ἐκτιμᾷ κι ἀγαπᾷ πολύ τόν δάσκαλό του κι ἀποτελεῖ τήν κύρια πηγή γιά τήν πορεία τοῦ Μπακόλα, ἀπό τά προεόρτια τῆς ἐπανάστασης ἕως καί τό 1822. Ἡ ἀλληλοεκτίμηση μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν εἶναι μεγάλη.

Στήν Ἠπειρο καί τήν Δυτική Ἑλλάδα, ὁ τοπικός πληθυσμός ἔχει νά παλέψει ταυτόχρονα μέ τίς ἄκρατες φιλοδοξίες τοῦ τοπικοῦ τυράννου Ἀλῆ Πασᾶ καί τήν ἀπόλυτα καταπιεστική καί δύσκαμπτη Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία καί τοὺς μηχανισμούς της. Μέρος τῆς διάρθρωσης αὐτῆς τῆς ἐξουσίας εἶναι καί τά κατά τόπον παλιά ἢ νέα τζάκια κατά τό δοκοῦν. Ἀπό τά πολεμικά καί ἡγετικά προσόντα, τοὺς ἐλιγμούς τῶν ὀπλαρχηγῶν-οἰκογενειάρχων ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ.

Αὐτῇ ἡ τακτική διοίκησης λειτουργεῖ ἀπό τόν 16ο αἰῶνα τουλάχιστον (βλ. Κασομούλη, πού ἐπιχειρεῖ τήν πρώτη οὐσιαστικά περιγραφή αὐτῆς τῆς παράδοσης). Τά ἀρματολίκια εἶναι στελεχωμένα ἀπό πρῶν κλέφτες, -λαϊκός τίτλος τιμῆς ἀνυπότακτου λαϊκοῦ ἥρωα- πού ἐναντιωνόταν στόν τοπικό τύραννο, ἢ ἐπαίζαν ταυτόχρονα κρυφτούλι μαζί του, ὅσο καί μέ τήν Πύλη. Αὐτῇ ἡ ἀντιπαράθεση, σέ συνδυασμό μέ τίς φιλοδοξίες τοῦ Ἀλῆ κόστισε τήν ζωὴ του κι ἄφετέρου τήν ἀφαίμαξη τοῦ Σουλτάνου σέ ἐπιρροή καί μαχητική ἱκανότητα. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος μεταξύ Τούρκων καί Τουρκαλβανῶν τυράννων καί ἡ συχνά ἀκατάληπτη ἀπό τοὺς πληθυσμούς παλινδρόμηση τῶν τοπικῶν τζακιῶν, ἐπέτρεψαν τήν συγκομιδὴ τῶν αἰτιῶν καί τῶν ἀφορμῶν γιά νά προετοιμαστεῖ ἡ Ἐπανάσταση ἀπό τήν Φιλικὴ ἑταιρεία, πού ἀποτελεῖτο ἀπό Ἑλληνες ἐμπόρους, ἀρματολούς καί κλέφτες, λόγιους καί κληρικούς. Ἡ κατάσταση ἄλλωστε ἀπό τά μέσα τοῦ 15ου αἰῶνα ὡς τήν Ἐπανάσταση τοῦ '21 εἶναι ἀπόλυτα ρευστή. Ὁ Σάθας, ἀποδεικνύει τήν διαρκῆ ἐπαναστατικὴ διάθεση τῶν Ἑλλήνων, διάθεση πού μέ κάθε εὐκαιρία γίνεται τεράστια φωτιά, ὅπως τά Ὁρλωφικά καί ἡ περίοδος πού ὁ Κατσώνης κατατροπώνει τόν ὀθωμανικό

στόλο στά μήκη καί τά πλάτη τοῦ Αἰγαίου. Δέν ὑπάρχει οὐσιαστικά ἑλληνικό ἔδαφος πού νά ἔμεινε ὑποδουλωμένο ἐπὶ 400 χρόνια. Ὑπάρχει μιά Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία πού κατακτᾷ, πού χάνει καί ξανακερδίζει ἐδάφη, μειώνοντας τήν ἀρχική δυναμική της ἐπικράτηση διαρκῶς καί ποικιλοτρόπως. 400 χρόνια συνολικά, ὁ ἑλληνικός χώρος δέν ἔμεινε ποτέ ὑποδουλωμένος. Τελεία καί παύλα. Καί ταυτόχρονα, ἀποδεικνύεται μέσα ἀπό τίς μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς (κυρίως ἐπιστολές, διαθήκες, πολεμικά μαντάτα καί βιβλία καταστροφῆς, ἐκδόσεις κυρίως στήν Βενετία, ἀλλά καί τῆς ὑπόλοιπης Εὐρώπης, διπλωματικές γραπτές συνεννοήσεις κ.λπ.) ἡ σφυρηλάτηση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τῶν Ἑλλήνων καί ἡ γιγάντωση αὐτῆς τῆς πεποίθησης. Βάλτε ἐπιτέλους κι ἐδῶ μιά τελεία. Ἐκτός κι ἂν δέν ὑπῆρξε ποτέ Φανάρι, Γιάννενα, Ἄρτα, Ἀθήνα, Ναύπλιο, Μάνη, Σούλι, Χίος, Ψαρά, Ὑδρα, Σπέτσες, Κρήτη, Σμύρνη, Νάουσα, Σάλωνα, Γαλαξίδι κ.λπ.. Αὐτή, δέν εἶναι ἀπλᾶ μιά διαπίστωση, ἀλλά μιά καθαρή ἱστορική διατύπωση, ἡ ὁποία δέν ἐπιδέχεται καμία πλέον ἀμφιβολία. Ὁ Ἕλληνας ἤξερε πολύ καλά πῶς ἦταν Ἕλληνας κι ὄχι Τοῦρκος, Σλάβος, Ἀρμένιος, Βούλγαρος, Ἀλβανός κ.λπ., μέ συγκεκριμένη λαλιά μέ ντόπια μπολιάσματα, ἀλλά κοινή, ὅπως καί κοινή πίστη, κοινά ἥθη, ἔθιμα, κοινούς στόχους, πολιτιστικά γνωρίσματα κ.λπ.. Σ' αὐτήν τήν σφυρηλάτηση βοηθοῦσαν ἰδίως τά διαρκῆ κινήματα, πού ἐκδηλώνονταν μέ ἀφορμή τήν συμμετοχή σέ ὁποιοδήποτε στρατόπεδο (ἀνάλογα μέ τά τοπικά συμφέροντα), στούς πολέμους τῶν Ὄθωμανῶν μέ τήν Βενετία, τήν Ρωσία κ.λπ., οἱ ὁποῖοι διέκοπταν κατὰ τόπους ἔστω καί γιά ἐλάχιστο χρόνο τήν διαρκῆ ὑποδούλωση ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας. Ἡ Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία δέν εἶχε λοιπόν ποτέ εὐκολο ἔργο κατοχῆς στόν τόπο μας, ἴσα-ἴσα...

Ὁ Μπακόλας στήν Ὑπειρο, ὅπως ὁ Κολοκοτρώνης γιά παράδειγμα στήν Πελοπόννησο, ζοῦσε οὐσιαστικά σέ μιά λεπίδα ξυραφιοῦ. Προσπαθοῦσε (ὁ ἴδιος μυημένος στήν Ἐταιρεία) προσεκτικά νά ἐτοιμάσει τό ἔδαφος γιά τήν κατάλληλη στιγμή πρὸς ἐπανάσταση, κι ὥς τότε νά διατηρήσει τήν λυκοφιλία του μέ τόν Ἀλῆ, ὅσο αὐτή τοῦ πρόσφερε εὐελιξία στίς κινήσεις. Σ' ὅλη αὐτήν τήν περίοδο, σάν δίκαιο μαχαίρι, λειτουργεῖ ἡ διένεξη Σουλιωτῶν-Ἀλῆ Πασᾶ.

Ἡ ἰδιοσυγκρασία, τά ἔργα καί οἱ ἡμέρες τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ δέν ἀφήνουν σέ κανένα πιά σοβαρό ἱστορικό τά περιθώρια ἐντοπισμοῦ ἰδεολογικῶν ἢ ὑπερεθνικῶν ἢ ἀνεξίθρησκων ἢ ἄλλων φιλοκοινωνικῶν ἐλατηρίων στίς προθέσεις του, παρὰ μόνον τόν καιροσκοπισμό, σέ περίπτωση πού εἶχαμε τήν ὑποθετική ἐπικράτησή του ἔναντι τοῦ Σουλτάνου. Ἡ Ἑλληνοαλβανική συμμαχία -πού σέ κάποια σημεῖα βοηθοῦσε ΚΑΙ τούς σκοπούς τοῦ Ἀλῆ- καί ἡ κοινὴ πορεία στήν ἀρχὴ τῆς ἐπανάστασης, ἐξυπηρετήσε καί τά δύο μέρη -ἑλληνικό κι ἀλβανικό- ὡς ἓνα σημεῖο. Οἱ τελικὲς ἐπιλογές διαμορφώθηκαν φυσικά μέσα στήν ἴδια τήν πλοκή τῶν δραματικῶν πολεμικῶν γεγονότων. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλῆ, περισσότερο ἀπὸ ὁραματιστής, ἐκσυγχρονιστής μέ εὐφυεῖς ἐπιλογές, ἦταν κυρίως ἓνας πανέξυπνος ραδιοῦργος, πού ταλαιπώρησε τόσο τόν λαό -Ἕλληνες κι Ἀλβανούς- ὅσο καί τούς κοντινοὺς του ἀνθρώπους ἀπίστευτα πολὺ. Πού δέν δίστασε νά προδώσει τούς πάντες καί τά πάντα. Ἐξ οὗ καί τό τέλος του, φρικαλέο.

Ὁ Μπακόλας εἶναι τὸ 1821 ἤδη γύρω στὰ 65-70. Ἀπὸ τοὺς συναγωνιστὲς του ἀπολαμβάνει τὸν σεβασμὸ καὶ τὴν κοινὴ παραδοχὴ γιὰ τὴν σοφία ποὺ κατέχει, τὰ ἡγετικά του προσόντα, τὴν πολεμικὴ του ἀρετὴ. Ὁ ἴδιος ἔχει ἀφενὸς τὴν συναίσθηση τῆς εὐθύνης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ ἀρματολικιοῦ του κι ἄφετέρου τὴν ἐφεση πρὸς αὐτοθυσία γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Γένους. Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ἀποτελοῦν τὸν χάρη τῆς πορείας καὶ τῶν ἐπιλογῶν του.

Ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας γιὰ τὸν Μπακόλα καὶ τὸ τί πραγματικὰ συνέβη στὸ Πέτα στὴν καταστροφὴ τῆς 4ης Ἰουλίου 1822

«Οὐαὶ τοῖς ἡττημένοις». Κι ὁ Μαυροκορδάτος θὰ ἦταν ὁ τελευταῖος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν εὐθύνη γιὰ μιὰ τέτοια πανωλεθρία, ἡ ὁποία ἀμέσως θὰ ὑπογραμμίσουμε πὼς ἔκανε τὴν ἀλγεινότερη τῶν ἐντυπώσεων στὴν Εὐρώπη, ἀπ’ ὅπου προέρχονταν οἱ Φιλέλληνες, ποὺ εἶχαν κατασφαγεῖ στὸ Πέτα. Ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε φύσει καὶ θέσει κάθε προφανῆ λόγο νὰ ξεπεράσει ἀλώβητος αὐτὴν τὴν καταστροφὴ. Φύσει, διότι εἶχε γαλουχηθεῖ μὲ τὴν ιδέα τῆς ἐξουσίας, εἶχε πείσει τὸν ἑαυτὸ του κι ὅλους τοὺς ὑπόλοιπους πὼς ἦταν Πρίγκιπας, ἦταν ἐκλεγμένος Διοικητὴς, Πρῶτος κ.λπ. καὶ παιζόταν ἡ φήμη τῆς Ἑλλάδας στὴν Εὐρώπη. Θέσει, διότι ἐκεῖνος διοικοῦσε, ὁ ἐξάδελφός του τὰ ἴδια, ὁ καλύτερός του φίλος ἦταν Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν κ.λπ. Τὴν ὑπόθεση θὰ τὴν πληρωνε ἄλλος, μὲ κάθε τρόπο, διακριτικὰ στὴν ἀρχή, ὁλοκληρωτικὰ στὴ συνέχεια, χωρὶς ἐνδοιασμούς, χωρὶς ἀναστολές, καὶ μάλιστα διαχρονικά. Δίκαια ἢ ἄδικα ποσῶς ἐνδιέφερε. Κατὰ κύριο λόγο, ὁ Μαυροκορδάτος καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἐξουσίας τῆς ἐποχῆς, εἶχε ὡς ὁδηγὸ του τὸν «Ἡγεμόνα» τοῦ Μακκιαβέλι.

Ὁ Μπακόλας θὰ πληρωνε, ἀρχὴ καὶ τέλος.

Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος – Ὁ Ἐκλαμπρότατος Πρίγκιψ!

Ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος γεννήθηκε στίς 3 Φεβρουαρίου τοῦ 1791 στὸ Ἀρναούτκιοι, ἓνα προάστιο τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἦταν γιὸς τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου (1744-1818), ποὺ ἦταν Μέγας Μπάνος τῆς Βλαχίας, καὶ γόνος τῆς ἀρχοντικῆς Φαναριώτικης οἰκογένειας τῶν Μαυροκορδάτων. Ἦταν ἐπίσης γιὸς τῆς Σμαράγδας Καρατζᾶ, κόρης τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μολδοβλαχίας Νικολάου Καρατζᾶ. Μιλοῦσε πέρα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα φυσικά, ἀπταισता τὴν τουρκικὴ καὶ τὴν γαλλικὴ. Τὸ 1807-1811 σπούδασε στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ.

Στὰ 1812 ὁ θεῖος τοῦ Μαυροκορδάτου, Ἰωάννης Καρατσᾶς, γίνεται ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας. Ὁ Μαυροκορδάτος ἀναλαμβάνει γραμματέας του. Ἀμέσως μετὰ προάγεται σὲ Μέγα Ποστέλνικο. Στίς 29 Σεπτεμβρίου 1818 ὁ Καρατζᾶς ἐγκαταλείπει τὸ Βουκουρέστι. Ὁ Μαυροκορδάτος τὸν ἀκολουθεῖ. Ὁ Καρατζᾶς ἔχει ἔτσι χάσει πιά τὸ ἀξίωμά του, ἐνῶ ὁ Μαυροκορδάτος χάνει μᾶλλον

κάθε έλπίδα νά αναλάβει μελλοντικά κάποια διοικητική θέση μέ καίρια σημασία στην Όθωμανική Αυτοκρατορία. Έγκαθίσταται στην Πίζα όπου δημιουργεί τόν «Κύκλο τής Πίζας», κύκλο διανοούμενων πού ένδιαφέρεται στενά γιά τά γεγονότα στην Ελλάδα. Ό «Κύκλος τής Πίζας» θεωρεί πώς ή επανάσταση στην Ελλάδα χρειάζεται περισσότερο χρόνο καί προετοιμασία. Τό 1819 ό Γαλάτης (κι όχι ό Τσακάλωφ) τόν μυεί στην Φιλική Έταιρεία. Ό Μαυροκορδάτος διαφωνεί μέ τήν άνάληψη τής άρχηγίας τής Φιλικής Έταιρείας άπό τόν Άλέξανδρο Ύψηλάντη. Μέ τό πού ξεσπά ή Έπανάσταση, ναυλώνοντας κι έξοπλίζοντας καράβι έρχεται στην Πάτρα συνοδευόμενος άπό πολλούς Ευρωπαίους Φιέλληνες, οί όποίοι θεωρούν πώς ή Πάτρα είναι ήδη άπελευθερωμένη καί ό,τι όλα στην Ελλάδα είναι τακτοποιημένα καί βαίνουν καλώς ώστε νά αναλάβει καθείς τόν ρόλο του. Η Πάτρα όμως, όπως καί ή υπόλοιπη Πελοπόννησος είναι σέ μαύρα χάλια, ή Έπανάσταση βρίσκεται σέ πλήρη εξέλιξη. Καί κυρίως, οί πρόκριτοι πού υπάρχουν εκεί, αλλά καί οί όπλαρχηγοί πατούν γερά στά πόδια τους καί δέν αφήνουν πολλά περιθώρια νά υπερισχύσει ό ένας του άλλου, πόσο δέ μάλλον νά παραχωρήσουν τήν έξουσία σ' ένα φραγκοντυμένο νεαρό, έστω Πρίγκιπα, όπως τόν ξεσκονίζει ή συντροφιά του. Ό ίδιος βλέπει καθαρά πώς είναι άδύνατο νά έχει κάποια θέση-άξίωμα εκεί. Στόν Μαυροκορδάτο όμως δέν άρέσουν οί δεύτεροι ρόλοι. Θέλει διακαώς τόν πρώτο. Βουλιάζει μονάχος τό πλοίο πού τούς μετέφερε, καί υπάρχει έντονη υπόνοια πώς τό έκανε μόνο καί μόνο, γιά νά μήν αναγκαστεί νά ξεχρεώσει τίς εισφορές πού είχε γιά τήν ναύλωση κ.λπ. έξοπλισμό σέ διάφορους Έλληνες όμογενείς. Καταχράστηκε, μέ λίγα λόγια τήν εισφορά τους. Φεύγει άμέσως γιά τό Μεσολόγγι. Φτιάχνει σώμα μισθοφόρων Σουλιωτών. Εκείνοι, όσο πέφτει ή μονέδα είναι σωματοφυλακή του. Η δουλειά τους είναι ό στρατός κι ό πόλεμος. Στίς έπιστολές πού λαμβάνει άπό τόν ένα ή τόν άλλο πρόκριτο, καί βεβαίως άπό τόν Μπάϋρον, όλοι τόν άποκαλούν: «Έκλαμπρότατε Πρίγκιψη». Στίς 19 Αυγούστου 1821, φτάνουν στό Μεσολόγγι δύο Φαναριώτες, ό Κωνσταντίνος Καρατζάς, έξάδερφός του κι ό Θόδωρος Νέγρης γιά νά υποστηρίξουν τήν πολιτική του Μαυροκορδάτου (προσφερόταν νά γίνει ό ίδιος έθνικός συμμαχητής μεταξύ όπλαρχηγών καί κοιζαμπάσηδων). Καί οί δυό ήταν έχθροί του Ύψηλάντη, ό Καρατζάς άξίωνε νά γίνει ό πατέρας του Ήγεμόνας τής νέας Ελλάδας, ό δέ Νέγρης ήταν δυσारेστημένος γιατί ό Ύψηλάντης του άρνήθηκε τήν άρχηγία του άγώνα στην Κρήτη (τήν είχε αναλάβει ό Άφεντούλης, Φαναριώτης καί πρέσβης τής τουρκικής προεβείας στό Παρίσι, ό όποιος παράτησε τά πάντα κι άφιερώθηκε στόν Άγώνα). Οί ραδιοургίες τής τριανδρίας αυτής σέ βάρος του Ύψηλάντη είχαν ως κατάληξη τήν άμεση διχοτόμηση τής Στερεάς Ελλάδος σέ Άνατολική καί Δυτική. Τήν πρώτη ανέλαβε ό Νέγρης μαζί μέ τήν Μακεδονία, τή δεύτερη μαζί μέ τήν Ήπειρο ό Μαυροκορδάτος. Η τελευταία αυτή εξέλιξη ήταν άπάντηση πρό τετελεσμένων γεγονότων στόν Ύψηλάντη εκ μέρους των τριών, οί όποίοι είχαν μεθοδεύσει βήμα-βήμα κάθε τρόπο έπιβολής τους κι' άναρρίχησης στην έξουσία μιās περιοχής περίπου αυτόνομης, πού οί ίδιοι επινόησαν. Τά παραπάνω στηριγμένα: α) στόν Κάρολ Μέντελσον-Μπαρτόλντυ,

«Επίτομη Ιστορία της Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης», β) Στόν Ἀναστάσιο Γούδα, γ) στόν Raybaud. Τόν Νοέμβριο λοιπόν τοῦ 1821 συγκροτεῖ τόν «Ὁργανισμό τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος», πού διοικεῖται ἀπό Γερουσία μέ πρόεδρο τόν ἴδιο τόν Μαυροκορδάτο, καί μέ ἔδρα τό Μεσολόγγι, πρόκριτος τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Ἰωάννης Τρικούπης μετέπειτα Γερουσιαστής ἀλλά καί Γενικός Διευθυντής τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἐπ’ ἀπουσία τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὁ γιός τοῦ Ἰωάννη -Σπυρίδων Τρικούπης- ὁ ὁποῖος παντρεύεται τήν ἀδερφή τοῦ Μαυροκορδάτου Αἰκατερίνη τό 1826. Στενές σχέσεις. Στενότητες.

Στό μεταξύ ὁ Μαυροκορδάτος προετοιμάζεται καί λαμβάνει μέρος στήν Ἀ’ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου, κατά τήν ὁποία συνεννοεῖται ἐλισσόμενος μέ τοὺς κοτζαμπάσηδες τοῦ Μοριά, ἐκμεταλλευσόμενος τίς ἀντιθέσεις μεταξύ Φιλικῶν, στρατιωτικῶν καί κοτζαμπάσηδων ἐκλέγεται πρόεδρος τῆς Ἐθνοσυνέλευσης καί, στίς 15 Ἰανουαρίου τοῦ 1822, πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, δηλαδή Πρωθυπουργός. Μιά λεπτομέρεια ἐλάχιστα γνωστής ἴσως: ἡ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου (Ἰανουάριος 1822) ἐξέδωσε βέβαια τήν Διακήρυξη γιά τήν Ἀνεξαρτησία τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ὅπου Πρόεδρος ἐξελέγη ὁ Μαυροκορδάτος, Ὑπουργός Ἐξωτερικῶς ὁ Νέγρης κ.λπ., ἀλλά ταυτόχρονα ὁ Ὑψηλάντης -προσέξτε- πήρε μέν ὡς ἐλεημοσύνη τήν προεδρία τοῦ Βουλευτικοῦ, ἀλλά κατάπιε τό πικρό ποτήρι τῆς ἀπώλειας τῶν χρωμάτων καί τῶν ἐμβλημάτων τῶν Φιλικῶν. Αὐτός ἦταν καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἔπαυσε νά ἔχει τήν ἀρχή τῆς Ἐπανάστασης ἡ Φιλική Ἐταιρεία, πέφτοντας στά χέρια τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὁ Μαυροκορδάτος εἶναι μέ τόν Καποδίστρια συνιδρυτές τῆς Τεκτονικῆς Στοᾶς «Φοῖνιξ» στή Μόσχα ἤδη ἀπό τό 1812. Ὡστόσο προσκολλημένος στά ἐξουσιαστικά δόγματα τῆς ἐποχῆς καί ἤθην φιλελεύθερος, ἤθελε νά ἔχει ὅσο τό δυνατόν περισσότερο ἀναγνωρισμένη κι ἀλώβητη ἀπό “καρμποναρισμούς” τήν εἰκόνα του στίς δυτικές βασιλικές αὐλές, ὅπως κι ὁ Καποδίστριας, πού φροντίζει ὅσο μπορεῖ νά μείνει ἀλώβητος ἀπό τήν Ἱερὰ Συμμαχία. Ἀργότερα, παρὰ τοὺς ἀδελφικούς δεσμούς καί ὅρκους, ὁ Μαυροκορδάτος ἐμπλέκεται στήν δολοφονία τοῦ Καποδίστρια, τουλάχιστον ὡς πολιτικός ὑποκινητής της. Ἀνήκει, μέ λίγα λόγια, στήν μερίδα ἐκείνων τῶν πολιτικῶν, πού χρησιμοποίησαν τόν Τεκτονισμό γιά προσωπικό ὄφελος καί μόνον. Ὑπογραμμίζω, πῶς ὁ Τεκτονισμός στά τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, διέπεται ἀπό τίς ιδέες τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ καί τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ κεντρική του θέση εἶναι ἡ περιήγηση «Ἐλευθερία-Ἰσότης-Ἀδελφότης» καί εἶναι ὁ ἀπόλυτος ἐκφραστής τῶν μεγάλων λαϊκῶν ἐπαναστάσεων μέ στόχο τήν Δημοκρατία -βλέπε Ἀμερικανική καί Γαλλική Ἐπανάσταση-. Ὅλες αὐτές τίς διαδικασίες μύησης, τίς ιδέες, τοὺς στόχους κ.λπ., ὁ Μαυροκορδάτος τά χρησιμοποίησε πράττοντας μέ γνώμονα τό προσωπικό του ὄφελος.

Ἡ βαθύτερη ἀνάγκη τῆς ἐκστρατείας στήν Ἠπειρο

Σέ περιόδους ρευστές, ὅπως εἶναι ὁ πόλεμος, οἱ ἐπαναστάσεις κ.λπ., οἱ ἡγέτες ἢ ὅσοι τέλος πάντων διεκδικοῦν ἡ ἐξυφαίνουν αὐτόν τόν τίτλο, σπάνια πε-

ριορίζονται στην πολιτική διάσταση τῶν γεγονότων, πού θά μπορούσαν νά χρησιμεύσουν ὡς ἐφαλτήριο, γιά τήν ἐδραίωσή τους στην ἐξουσία. Χρειάζεται κάτι παραπάνω ἀπό τήν πολιτική δυναμική, ἀπό τόν πολιτικό λαβύρινθο πού συχνά ὁδηγεῖ σέ ἀδιέξοδο, ἥ, ἐν πάσει περιπτώσει, δέν ἀρκεῖ γιά νά ἀναρριχηθεῖ καί νά ἐπιβληθεῖ ἕνας ἡγεμόνας. Ὁ Μαυροκορδάτος τό γνώριζε πολύ καλά αὐτό. Κι ἔκανε τά πάντα γιά νά τό πετύχει.

Τό πεδίο στην Πελοπόννησο δέν προσφερόταν γιά τοὺς λόγους πού ἐπὶ τροχάδην εἶδαμε. Στην Στερεά ὅμως, τά πράγματα ἦταν διαφορετικά. Κλέφτες κι ἀρματωλοί εἶχαν στά πόδια τους ἕνα κοινό τεράστιο δυνάστη, τόν Ἀλῆ τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία διαιροῦσε καί βασιλευε ἀπόλυτα, εἴτε γιά λογαριασμό τῆς Πύλης, εἴτε –σχεδόν πάντα– γιά δικό του ὄφελος καί μόνον. Ἡ Πελοπόννησος δέν εἶχε στό σβέγκο της τόσο γερά γραπωμένη τήν παρουσία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Μετά τό ξεκαθάρισμα –συνταγματικά– πῶς ἡ Φιλική Ἑταιρεία δέν ἡγεῖται πιά τῆς Ἐπανάστασης, δέν ἔμενε παρὰ νά θέσει ὁ Μαυροκορδάτος ὑπὸ τήν δική του διοίκηση τοὺς στερεοελλαδίτες καπετάνιους ὅπως οἱ Βαρνακιώτης, Ὀδυσσεάς Ἀνδρουτσός, Γεώργιος Καραϊσκάκης, Θεόδωρος Γρίβας, Γῶγος Μπακόλας κ.λπ.. Μὲ μηχανορραφίες, μέ δόλια μέσα καταφέρνει ἀργότερα νά θέσει ἐκτός μάχης τόν Βαρνακιώτη, τόν βγάξει προδότη, τόν ἐξοστρακίζει στό ἀντίπαλο στρατόπεδο κι ἐκεῖνος ἀπὸ ἐκεῖ παλεύει νά βοηθήσει τοὺς Ἕλληνες εἰδικά ἀργότερα στην πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου οὐσιαστικά ἔσκαβε τόν λάκκο τῶν Τούρκων. Ἀλλά αὕτη εἶναι μιά τραγική ἱστορία.

Μ' αὐτά καί μ' αὐτά, ὁ Μαυροκορδάτος ἐπιτυγχάνει νά πείσει τήν Ἐθνο-συνέλευση καί νά ξεκινήσει ἐκστρατεία στην Ἠπειρο. Ἡ ἐκστρατεία εἶχε ὑποτίθεται ὡς στόχο τήν διάσωση τῶν Σουλιωτῶν, μετά τήν σύγκρουση Ἀλῆ Πασᾶ καί Πύλης καί τήν ἥττα τοῦ πρῶτου. Στην ἐκστρατεία θά συμμετεῖχαν τόσο στερεοελλαδίτικα στρατεύματα, ὅσο καί πελοποννησιακά (εἶναι ἡ πρώτη φορά πού οἱ Μοραῖτες πᾶνε τόσο μακριά, ἔξω ἀπὸ τήν Πελοπόννησο γιά νά πολεμήσουν ὑπὸ τήν ἀρχηγία μάλιστα τοῦ Γενναίου, γιοῦ τοῦ Κολοκοτρώνη καί τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη. Ταυτόχρονα θά συμμετέχει τό νεοσύστατο σῶμα τοῦ Τακτικοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, μέ κύριο ὄγκο τό σῶμα τῶν Φιλελλήνων. Ὁ Μαυροκορδάτος χρειάζεται πάσει θυσίᾳ μιά μεγάλη νίκη. Μιά νίκη τοῦ Τακτικοῦ καί τῶν Φιλελλήνων θά παραμέριζε μᾶ ὥρα ἀρχύτερα τίς ὅποιες βλῆψεις τῶν ὀπλαρχηγῶν γιά ἐξουσία, θά ἐδραίωνε τόν ἴδιο, καί θά ἦταν γερό καύσιμο στην μηχανή πού ἤθελε ἕνα νέο κράτος (αὐτό πού λέει οὐσιαστικά ὁ ΣΚΑΙ νέο Ἔθνος-Κράτος) δυτικοῦ τύπου, ἀναγνωρισμένο ἀπ' ὅλους κ.λπ.. Εἶναι ὄντως μιά φιλόδοξη κι εὐφυῆς πολιτική κίνηση αὕτη, ἀλλά τά θύματα στό βωμό της εἶναι κυρίως Ἕλληνες. Μεγάλοι Ἕλληνες.

Ἡ γοργή καί ἀπόλυτη ἐπικράτηση τοῦ Μαυροκορδάτου στό πολιτικό κομμάτι δέν ἔχει ἀνάλογη τύχη στην στρατιωτική του φιλοδοξία. Καί ναί μέν ἡ ἀρχή τῆς ἐκστρατείας ἔχει σημαντικές νίκες, ἀλλά ἡ κατάληξη ἔρχεται τόσο ὀδυνηρή, πού ἀποτελεῖ μιά ἀπὸ τίς πιό μαῦρες σελίδες τῆς στρατιωτικῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ἡ σελίδα λέγεται «Μάχη τοῦ Πέτα».

Ἡ καταστροφή στο Πέτα 4 (16) Ἰουλίου 1822

Μεταφέρω ἀπό τήν σύγχρονη γαλλική ιστοριογραφία ὁρισμένα ἀποσπάσματα:

Ἡ μάχη τοῦ Πέτα

«Στήν μάχη τοῦ Πέτα πολέμησαν ἀπό τήν μιά πλευρά τά ἑλληνικά στρατεύματα μαζί μέ τό σῶμα Φιλελλήνων ὑπό τήν διοίκηση τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Μάρκου Μπότσαρη καί τοῦ Karl von Normann-Ehrenfels κι ἀπό τήν ἄλλη τά ὀθωμανικά στρατεύματα ὑπό τόν Ὁμέρ Βρυώνη καί τόν Κιουταχῆ. Ἐπειδή οἱ ἑλληνικές δυνάμεις ἦταν μικρότερες τῶν ὀθωμανικῶν, αποφασίστηκε νά τηρηθεῖ ἀμυντική τακτική. Τό ἑλληνικό στράτευμα ἀκροβολίστηκε στά ὑψώματα, πού περιβάλλουν τό χωριό Πέτα, πού δεσπόζει στήν πεδιάδα ἀνατολικά τῆς Ἄρτας. Οἱ Φιλέλληνες, ὡς περισσότερο ἔμπειροι σέ πολέμους τακτικούς, τοποθετήθηκαν στό πιό ἐκτεθειμένο σημεῖο. Ἡ χρήση τῆς τακτικῆς πολεμικῆς παράταξης ἔδωσε καλὰ ἀποτελέσματα στίς δυό πρῶτες ὥρες τῆς μάχης, ἐνάντια στίς ἀκανόνιστες κι αὐτοκτονικές ἐπιθέσεις τῶν Ὄθωμανῶν. Ἡ θέση ὅμως τῶν Ἑλλήνων καί Φιλελλήνων ἔσπασε κάποτε στά μετόπισθεν δημιουργώντας μιά τέλεια ἀντιστροφή τῆς ἀρχικῆς εἰκόνας ἐπικράτησης. Τό σῶμα τῶν Φιλελλήνων ἔσπασε τελευταῖο. Ἡ ἦττα τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε ὀλοκληρωτική, οἱ Φιλέλληνες καθώς καί τό σύνταγμα τοῦ Τακτικοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ κατεσφάγησαν. Αὐτός ὁ τρόπος τακτικῆς παράταξης θεωρήθηκε ὡς ἀναποτελεσματικός σέ σχέση μέ τόν κλεφτοπόλεμο, δηλαδή τόν παραδοσιακό τρόπο μάχης τῶν ἀτάκτων Ἑλλήνων».

Ἡ Μάχη τοῦ Πέτα καί ἡ καταστροφή, ἰδωμένα ἀπό τήν πλευρά τῆς γαλλικῆς ιστοριογραφίας ὅπως αὐτή εἶναι στηριγμένη στό Ἀπομνημονεύματα τῶν Φιλελλήνων Reyband & Voutier, ἀλλά καί σέ εὐρύτερη, ἀποδεκτὴ διαχρονική βιβλιογραφία.

Τό Σῶμα Baleste (Φιλελλήνων) / «Régiment Baleste» et bataillon philhellène

Ὁ ρομαντικός ἐνθουσιασμός, ἡ ἐναντίωση στήν πολιτική τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας καί γιά πολλοὺς βετεράνους τῶν ναπολεόντειων πολέμων ἡ ἀνεργία, ἔσπρωξαν ἓνα μεγάλο ἀριθμό νέων Εὐρωπαίων νά ἔλθουν νά βοηθήσουν τήν Ἑλλάδα στήν Ἐπανάσταση. Τό κύριο λιμάνι ἐπιβίβασης αὐτῶν τῶν ἐθελοντῶν, πού ἔρχονταν κυρίως ἀπό τήν Γαλλία, τήν Ἑλβετία, τίς Πολωνικές καί Γερμανικές περιοχές, τήν Ἰταλική χερσόνησο κλπ., ἦταν ἡ Μασσαλία. Στά 1821-22, πρὶν ἡ κυβέρνηση τοῦ Λουί XVIII τό ἀπαγορεύει, 11 πλοῖα ἔφυγαν συνολικά μέ κατεῦθυνση τήν Ἑλλάδα. Στά καταστρώματά τους ταξίδευαν περίπου 360 Φιλέλληνες. Ἐξ αὐτῶν ὁ συνταγματάρχης Baleste ἀπό τήν Κορσική, παλιός μαχητής

τοῦ Ναπολέοντα, ἐγκαταστημένος στήν Κρήτη. Ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης τοῦ ἀνέθεσε νά ὀργανώσει Ἑλληνικό Τακτικό Στρατό. Ὁ Κόμης Karl von Normann-Ehrenfels, ὁ ὁποῖος εἶχε πολεμήσει κατὰ τὰ ἄλλα καί ὑπέρ τοῦ Ναπολέοντα καί πού πιά κανέναν στρατός δέν τόν ἤθελε, μπαρκάρισε τόν Γενάρη τοῦ 1822 μέ ἓνα ἐτερόκλητο λόχο. Στήν Ἑλλάδα ἦρθαν μαζί τους καί οἱ παλιοί Ἰταλοί ἀξιωματικοί, ὁ Dania καί ὁ Tagella, οὐσιαστικά πολιτικοί αὐτοεξόριστοι. Κατά τήν ἄφιξή τους, ὁ ἐθνουσιασμός ἔδωσε τήν θέση του στήν παγωμάρα. Στήν Ἑλλάδα ἐπικρατοῦσε χάος, κλεφτοπόλεμος, μικρές ὁμάδες ἢ μεγαλύτερες ἀτάκτων, συχνά ὀργανωμένες ἀπό οἰκογενειακή παράδοση κ.λπ.. Κρίθηκε ἀδύνατο νά φτιαχτεῖ ἓνα τακτικό σῶμα Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, πού νά ἐμπεριέχει τούς Φιλέλληνες, πού ἦταν ἐκτός κλίματος. Ἀποφασίστηκε λοιπόν νά φτιαχτεῖ σῶμα Φιλελλήνων, συνδεδεμένο ὅμως μέ τό Σύνταγμα Μπαλέστε (τό πρῶτο ἑλληνικό σύνταγμα Τακτικοῦ Στρατοῦ. Στό τελευταῖο αὐτό, ἐλάχιστοι Ἑλληνες θέλησαν νά καταταγοῦν, οἱ περισσότεροι πού κατετάγησαν ἦταν Ἑλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀπό τήν Μικρά Ἀσία, τήν Κωνσταντινούπολη, τὰ Ἴονια Νησιά. Ὁ τρόπος ὀργάνωσης καί ἡ τακτικές πολέμου πού διδάχθηκαν ἦταν μέ βάση τόν γαλλικό στρατό. Ἀριθμοῦσε ὡς 600 στρατιῶτες καί εἶχε ὡς στρατόπεδο τήν Κόρινθο.

Ὁ Μαυροκορδάτος, γιά νά ἀποδείξει τήν ἀποτελεσματικότητα τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ, ἤθελε διακαῶς μιά νίκη ἀπό αὐτόν. Ἦλπιζε νά παρατάξει ἓνα στρατό 8.000 ἀνδρῶν γιά νά ἐμποδίσει τήν καταστροφή τοῦ Σουλίου – οὐσιαστικά ὅμως γιά νά πατήσει πόδι στήν Ἡπειρο.

Τελικά ὁ Τακτικός Στρατός ἀριθμοῦσε πρὶν ἀπό τήν ἐκστρατεία περίπου 700 ἄνδρες κι ἐνώθηκε μέ ἄλλους 700 τῶν ἀτάκτων. Οἱ τελευταῖοι, ἦταν Σουλιῶτες διοικούμενοι ἀπό τόν Μάρκο Μπότσαρη, μιά ὁμάδα Ἑπτανήσιων ὑπό τόν Σπύρο Παννᾶ καί ἀρκετούς Πελοποννησίους. Στήν δύναμη αὐτή, προστέθηκαν 500-600 Μανιάτες ὑπό τόν Κυριακούλη Μαυρομιχάλη καί 250 Πελοποννήσιοι ὑπό τόν Γενναῖο Κολοκοτρώνη.

Τό στράτευμα ἀποβιβάστηκε στίς 3 Ἰουνίου στό Μεσολόγγι. Ἡ ἐναρμόνιση τοῦ τόσο ἀλλόκοτου φιλελληνικοῦ σώματος ὑπῆρξε πολύ δύσκολη. Οἱ στρατιωτικές παραδόσεις τους πολλές, ὁ ἀνταγωνισμός τεράστιος. Οἱ διαμάχες κατέληξαν μάλιστα σέ φόνο ἑνός Γάλλου ἀπό τό χέρι ἑνός Γερμανοῦ. Παρά τήν διαφαινόμενη ἀδυναμία, ὁ Μαυροκορδάτος ἀπέσπασε τόν Μαυρομιχάλη μέ 500 Μανιάτες καί τούς ἔστειλε νά ἐνωθοῦν μέ τούς Σουλιῶτες κοντά στήν Πάργα. Στίς 13 Ἰουνίου τό ὑπόλοιπο τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ἄφησε τό Μεσολόγγι μέ σκοπό νά ἐνωθεῖ μέ τούς ἄντρες τοῦ Βαρνακιώτη στό Κομπότι καί τοῦ Μπακόλα στό Πέτα.

Στίς 22 Ἰουνίου οἱ Ἑλληνες νικοῦν τό ὀθωμανικό ἱππικό στό Κομπότι. Μετά τό Κομπότι, ὁ Μάρκος Μπότσαρης, μέ τήν συνοδεία τοῦ Βαρνακιώτη καί τοῦ Βλαχόπουλου ἀποφασίζει νά σπεύσει σέ βοήθεια τῶν Σουλιωτῶν μέ 800 ἄντρες, ἀφήνοντας ἀκόμα πιά ἰσχνή τήν ἐκστρατευτική δύναμη. Ὅποτε ὁ Μαυροκορδάτος ἀποφασίζει νά σταθεῖ σέ σημεῖο μέ μεγαλύτερη ἀμυντική ἀσφάλεια, ἀφήνοντας τήν πρωτοβουλία τῆς ἐπίθεσης στους Τούρκους. Στέλνει τό μεγαλύτερο μέρος τῶν δυνάμεών του στό Πέτα, τό ὁποῖο κατέχει ἤδη καί

περιφρουρεί ὁ Μπακόλας. Ὑπενθυμίζουμε πῶς ἓνα χρόνο περίπου πρὶν -τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1821- 350 Ἕλληνες ὑπὸ τὸν Μακρυγιάννη καὶ τὸν Μπακόλα εἶχαν ἐπιβληθεῖ σὲ 9.000 Τούρκους. Ὁ Μαυροκορδάτος ἤλπιζε σὲ μιά ἐπανάληψη ἐκείνης τῆς μεγάλης νίκης.

Στις 4 Ἰουλίου τὸ τακτικὸ σῶμα Φιλελλήνων καὶ Ἑπτανησίων ἐγκαθίσταται στὸ Πέτα, ὑπὸ τὴν διοίκηση τοῦ Normann. Δίπλα τους συμπαρατάσσονται 800-900 ἄτακτοι. Παρὰ τίς σαφεῖς διαταγές νά παραμείνουν σὲ ἀμυντικὴ διάταξη, ἓνα μέρος τῶν Φιλελλήνων καὶ ἰδιαίτερα ὁ ἐπικεφαλὴς τους ὁ Dania ἀνυπομονεῖ νά δράσει. Ἔτσι, παρὰ τίς ἀντιρροήσεις τοῦ Normann, στίς 7 Ἰουλίου, τὸ σῶμα τῶν Φιλελλήνων ἐγκαταλείπει τὸ Πέτα καὶ σπεύδει νά βοηθήσει τὸν Μπότσαρη. Μετὰ ἀπὸ μικροσυγκρούσεις στὸν Ἄραχθο, ἐπανακάμπει στὸ Πέτα στίς 15 Ἰουλίου. Ἐκεῖ συναντοῦν τοὺς Ἕλληνες ἀτάκτους πού ἀδυνατώντας νά προσφέρουν βοήθεια στοὺς Σουλιῶτες ἐνῶνται μὲ τὸ κυρίως ἐκστρατευτικὸ σῶμα. Στὸ μεταξὺ ὅμως, τὸ μέρος τοῦ στρατεύματος πού παραφυλάει μὲ τὸν Μαυροκορδάτο στὴν Λαγκάδα γίνεται μικρότερο σὲ δύναμη καθὼς τὸ σῶμα τῶν Πελοποννησίων ὑπὸ τὸν Γενναῖο Κολοκοτρώνη ἀνακαλεῖται ἀπὸ τὸν πατέρα του στὴν Πάτρα.

Οἱ θέσεις τῶν στρατευμάτων / Positions des troupes

Τὰ στρατεύματα λοιπὸν πῆραν ἐπείγοντως θέσεις, ἀφοῦ καὶ οἱ πληροφοριοδότες εἰδοποιοῦσαν γιὰ ἐπέλαση τῶν Τούρκων τὴν ἐπόμενη ἡμέρα.

Τὸ πολεμικὸ συμβούλιο ἔλαβε χώρα στίς 15 Ἰουλίου, ὑπὸ τὴν συνολικὴ διοίκηση τοῦ Normann, κι ἐπειδὴ ὁ Μαυροκορδάτος ἀπουσίαζε στὴν Λαγκάδα. Οἱ ἀποφάσεις πού πάρθηκαν ὑπῆρξαν οἱ ἴδιες μὲ ἐκεῖνες πού ἐλήφθησαν 10 ἡμέρες πρὶν.

Ἔτσι στὸ ψηλότερο ὕψωμα μακρὺς περίπου 3 χλμ. καὶ πίσω ἀπὸ ταμπούρια τοποθετήθηκαν ἄτακτοι, περίπου 1.200 ἄνδρες, μὲ διαταγές στοὺς ἐπικεφαλῆς τους νά διαιοῦν τὸν ἐχθρό, ὁ μὲν Μπακόλας στὰ βόρεια, ὁ Μπότσαρης στὸ νότο καὶ μεταξὺ τους ὁ Βαρνακιώτης κι ὁ Βλαχόπουλος. Στὰ ἀνατολικά ὑψώματα οἱ 500 τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ πῆραν τίς θέσεις τους. Στὸ κέντρο οἱ Ἕλληνες, δεξιὰ τὰ δύο κανόνια μὲ τοὺς γεμιστάδες καὶ χειριστές Φιλέλληνες κι ἓνα λόχο Ἑπτανησίων. Ἀριστερὰ στὸ πιὸ ἐκτεθειμένο σημεῖο παρατάχθηκαν οἱ Φιλέλληνες.

Οἱ ὀθωμανικὲς δυνάμεις, διοικούμενες ἀπὸ τὸν Mehmet Rechid Pacha, ἔφθαν ἀπὸ τὴν Ἄρτα, κυρίως ἀποτελούμενες ἀπὸ πεζοπόρους Ἀλβανούς καὶ μὲ μιά δεξιὰ πτέρυγα 700 περίπου ἱππέων. Οἱ ἐπελάσεις τους ἀπωθήθηκαν γιὰ δύο ὥρες περίπου.

Ὡστόσο μιά κολῶνα Ἀλβανῶν κατόρθωσε νά πλευρίσει τὴν δεξιὰ μεριά τῶν Ἑλλήνων, καθὼς οἱ μαχητὲς τοῦ Μπακόλα παγιδευμένοι οὐσιαστικά ἀπὸ τὰ πυρὰ ἄφησαν νά περάσουν καμιά πενηνταριά προτοῦ καταφέρουν νά ἐπιτεθοῦν μὲ σθένος. Παρόλα αὐτά, κάποιες δεκάδες Ἀλβανῶν τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς διαφεύγοντας σκαρφάλωσαν στὰ δυτικά τοῦ ὑψώματος, ὅπου ὁ Μπακόλας εἶχε τοποθετήσει ἐλάχιστους ντόπιους χωριάτες μαχητὲς κι ἐνῶ εἶχε ἐπιβεβαιώ-

σει πώς τό σημείο στο όποιο δέν έφτασαν οί Άλβανοί, ξεδίπλωσαν τίς σημαίες καί τά όπλα τους, πράγμα πού προκάλεσε πανικό στο έλληνικό στρατεύμα. Τό σώμα τοῦ Μπακόλα άναδιπλώθηκε παρασύροντας αυτό τοῦ κέντρου καί στήν συνέχεια τούς Σουλιώτες τοῦ Μπότσαρη. Τά μέρη τοῦ άτακτου στρατεύματος άποσύρθηκαν έτσι στά βουνά δυτικά τοῦ πεδίου τής μάχης. Οί Τούρκοι δέν άφησαν τήν εύκαιρία νά πάει χαμένη, ξεχύθηκαν πάνω στο Τακτικό Σώμα πού δέν άντεξε γιά πολύ. Έπτανήσιοι, πυροβολικό καί κέντρο καταπλακώθηκαν καί κατεσφάγησαν. Οί Φιέλληνες σχημάτισαν άρχικά τετράγωνο γιά νά άμυνθοῦν, στή συνέχεια άρχισαν σταδιακά νά ύποχωροῦν ώσπου κομματιάστηκαν άπό τό τουρκικό ίππικό. Οί 25 πού επέζησαν, όφείλουν τήν επιβίωσή τους στον Μπακόλα καί τό σώμα του, πού μέ όμοβροντίες τούς διέσωσαν τήν τελευταία στιγμή. Στή συνέχεια ύποχωρώντας τά άπομεινάκια τοῦ έκστρατευτικοῦ σώματος κατευθύνθηκαν πρός τήν Λαγκάδα, παρακάμπτοντας ώστόσο τό Κομπότι πού τήν ίδια μέρα έπесе στά χέρια τών Όθωμανών.

Άποτέλεσμα / Bilan

Τό άποτέλεσμα τής μάχης ύπήρξε καταστροφικό γιά τόν νεοσύστατο Έλληνικό Τακτικό Στρατό. Τό 1/3 κατεσφάγη, τό 1/2 τών Έπτανήσιων έπίσης, καθώς καί 68 άπό τούς 93 Φιέλληνες. Στούς τελευταίους, ύπέκυψαν άπαντες οί άξιωματικοί. Πιό άναλυτικά σκοτώθηκαν 34 Γερμανοί, 12 Ίταλοί, 9 Πολωνοί, 7 Γάλλοι, 3 Έλβετοί, 1 Όλλανδός κι' ένας Ογγρος. Υπήρξαν πολλοί αιχμάλωτοι, ή πλειοψηφία τών όποιων στή συνέχεια εκτελέστηκε μέ φριχτό τρόπο, μετά άπό διασυρμό. Άπό τούς άτάκτους δέν παραδίδεται άριθμός νεκρών άλλά ύπολογίζεται έπίσης στο 1/3 τοῦ συνόλου τους. Μόνο ό Βουτιέ, άναφέρει στο ύπό τήν διοίκηση τοῦ δικοῦ του σώματος 159 νεκρούς, άλλά χωρίς κανένα αιχμάλωτο. Ό Βλαχόπουλος κατόρθωσε νά προσποιηθεί τόν Άλβανό καί νά ξεγελάσει τούς Όθωμανούς κι έτσι γλύτωσε. Οί Τούρκοι είχαν περίπου 1.000 νεκρούς.

Ό ρόλος τοῦ Μπακόλα / Rôle de Bakolas

Η στάση καί ό ρόλος τοῦ Μπακόλα στήν μάχη τοῦ Πέτα έχει άντικρουόμενες θέσεις. Ό Gordon ύποδεικνύει πώς οί επιζώντες Φιέλληνες ήταν όλοι τους πεπεισμένοι πώς είχε προδώσει καί ήθελημένα προκάλεσε τήν καταστροφή. Ένώ οί Έλληνες καπετάνιοι κι ό Μαυροκορδάτος άποδίδουν τήν έκβαση τής μάχης σέ μιá κακή σειρά συγκυριών. Θεωροῦν ότι έπρόκειτο γιά τυχαία γεγονότα πού τόσο συχνά έπηρεάζουν καί καθορίζουν τίς μάχες είτε γιά τήν πιό έπαίσχυντη προδοσία.

Κατ' εκείνους, πού τόν θεωροῦν προδότη κι ύπεύθυνο τής ήττας, είχε συνειδητά έγκαταλείψει χωρίς περιφρούρηση ένα εύαίσθητο σημείο, γνωστό άπό πρίν στους Τούρκους. Οί άποδείξεις είναι οί καλές σχέσεις πού διατηροῦσε μαζί τους πρίν τήν μάχη, άλλά καί μετά, άφοῦ πέρασε στο πλευρό τους 3 μέρες μετά καί παρέμεινε μαζί τους ένα χρόνο. Δέν ρωτοῦν γιατί καί πώς!

Σύμφωνα μέ μιá πιό ύπερασπιστική άνάλυση, δέν ύπήρξε προδότης ό Μπακόλας τήν στιγμή τής μάχης, καί έκανε ένα λάθος τακτικής μέ τεράστιες

συνέπειες. Δέν πέρασε στο πλευρό των Ὁθωμανῶν παρὰ μόνον ἑξαιτίας τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο τόν μεταχειρίστηκε ὁ Μαυροκορδάτος κι ἐπειδή θεώρησε τήν πατρίδα χαμένη γιά τούς Ἑλληνες. Εἰκασίες μέ ψυχολογικές ρίζες δηλαδή!

Γιά τόν Denis Kohler, ἡ ἥττα ἦταν στήν πραγματικότητα τό ἀποτέλεσμα τῆς πλήρους ἀσυνεννοησίας μεταξύ ἀτάκτων καί Φιλελλήνων καί βεβαίως ἡ ἀνικανότητα τοῦ Μαυροκορδάτου ὡς Γενικοῦ Διοικητῆ.

Ἡ κάλυψη τῆς ὑποχώρησης τῶν Φιλελλήνων ἐκ μέρους τοῦ Μπακόλα, καί κυρίως τό γεγονός ὅτι παρουσιάστηκε στό ἑλληνικό στρατόπεδο μετά τήν μάχη ἀποτελοῦν τό μεγάλο κομμάτι τῶν ἀποδείξεων πού ἀθρώνουν τόν Καπετάν Γῶγο. Καί συμπληρώνουν: “Εἰς ἄλλου, τό νά παρουσιάζεται ὁ Μπακόλας ὡς προδότης καί ὑπεύθυνος τῆς ἥττας ἐπέτρεπε στόν Μαυροκορδάτο πού ἦταν ὁ Στρατηγός καί Γενικός Διοικητής νά μειώσει τήν ἔκταση τῆς καταστροφῆς...” (σημείωση: ἄρα καί τῶν εὐθυνῶν του!).

Οἱ θέσεις τῶν Reybaud & Voutier

Τά στοιχεῖα πού ἀνεφῆρθσαν πιό πάνω, ιδιαίτερα σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς θέσεις τῶν ἀντιπάλων στρατευμάτων καί τήν ἴδια τή μάχη, παραπέμπουν στά κείμενα τῶν Reybaud & Voutier. Θά πρέπει ὥστόσο νά ὑπογραμμίσουμε καί νά τονίσουμε τά ἐξῆς ὥστε νά καταστεῖ σαφές:

Ὁ μέν Reybaud μιά μέρα πρὶν τήν μάχη, πού ὁδήγησε στήν καταστροφή, ἔχει ἤδη φύγει ἀπό τό Πέτα γιά νά μαζέψει ἀσθενεῖς ἀπό τήν Λαγκάδα, καί γιά νά φύγει στή συνέχεια στό Μεσολόγγι, ὅπου θά παρελάμβανε πυροβολικό ὕλικό γιά τήν ἐνίσχυση τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος. Ἐκεῖ μαθαίνει τά πικρά μαντάτα. Στά ἀπομνημονεύματά του, κλείνει τό κεφάλαιο σημειῶνοντας πῶς ἀποδίδει τά γεγονότα πού θά περιγράψει, ὡς αὐτήκοος μάρτυρας, ὡς τό στόμα –ὅπως λέγει– τῶν συντρόφων του ἐκείνων πού διασώθηκαν. **Ἄρα, εἶναι πολύ σημαντικό νά γνωρίζουμε πῶς ὁ Reybaud, ἡ μιά ἀπό τίς δύο πηγές ἀπό πλευρᾶς τῶν Φιλελλήνων, δέν παρίστατο κἀν στήν μάχη τοῦ Πέτα.**

Ὁ Voutier περιγράφει τήν μάχη καί τά γεγονότα σάν νά βρῖσκεται ἐκεῖ ὁ ἴδιος. Ὅμως, ἀργότερα, ὅταν τό 1823 δημοσιεύει ἤδη τά «Ἀπομνημονεύματά» του στή Γαλλία, ὁ Reybaud εἶναι ἐκεῖνος πού θά ἐξαπολύσει τήν μεγαλύτερη ἐπίθεση κατά τοῦ Voutier, διαψεύδοντάς τον, ἐννοῶντας δηκτικά πῶς ὁ Voutier περιορίζεται στήν περιγραφή ἐλάχιστων σκηνῶν ἀπό τήν μάχη, βρῖσκεται ξαφνικά στήν Λαγκάδα καί μέ τήν ἐντολή τοῦ Μαυροκορδάτου μαζεῦει τά ἀπομεινάρια τῶν Φιλελλήνων σχολιάζοντας μεταξύ ἄλλων πῶς «δέν χάσαμε καί ιδιαίτερα πολλούς ἄνδρες, οὔτε κἀν μιά σημαία... καί πῶς ὁ ἐχθρός πλήρωσε πολύ ἀκριβὰ τή νίκη του κ.λπ.», καί παρακάτω πῶς «...πολλοί εἶχαν φύγει...» ὑπονοώντας ἴσως (;) λιποταξία ἢ ἀπλᾶ μὴ γνωρίζοντας τήν τύχη τους. Εἶναι ἱστορικά ἀποδεδειγμένο, κι ἀναφέρεται ἀπό ὅλους τούς ὑπόλοιπους, πῶς τό κομμάτι τῶν Φιλελλήνων καί τοῦ Τακτικοῦ πού ἐπιβίωσε,

ἐπέζησε ἀκριβῶς χάρι στήν κάλυψη τοῦ σώματος Μπακόλα, πού ἐπέστρεψε δριμύτερο μετά τήν ἀρχική ἀπροσεξία ἢ λάθος τακτική, πού εἶχε τά γνωστά ἀποτελέσματα. Ἀπό τό ἴδιο τό κείμενο λοιπόν τοῦ Voutier, τό ὁποῖο μελέτησα τόσο στό πρωτότυπο, ὅσο καί στήν ἑλληνική ἐκδοση μεταφρασμένο ἀπό τόν Τσουκαλά μέ τήν εἰσαγωγή τοῦ Πρωτοψάλτη, συμπεραίνω πώς ἂν καί εἶναι γραμμένο σέ πρῶτο πρόσωπο σχετικά μέ τά γεγονότα, εἶναι πασιφανές πώς δέν συμμετέχει στήν μάχη παρὰ ἐξιστορεῖ κάποια ἀπό τά γεγονότα ὅπως τά ἄκουσε. Ἄλλωστε, ὁ βαθμός, ἡ θέση του καί τό καθήκον του ἦταν νά παραμένει πλάϊ στόν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο –ὕπασπιστής καί τρίτος στήν γενική ἱεραρχία–, πρᾶγμα πού φροντίζει νά σημειώσει στά «Ἀπομνημονεύματά» του εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ἀμέσως μετά τήν ἐξιστόρηση τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ σώματος τοῦ Τακτικοῦ στήν Κόρινθο καί τήν ἀπόβασή στο Μεσολόγγι.

Ἔτσι συμπεραίνουμε πώς οὔτε ὁ Reyband, ἀλλά οὔτε καί ὁ Voutier εἶναι παρόντες στήν μάχη τοῦ Πέτα. Εἶναι αὐτήκοες μάρτυρες, ἐνῶ παράλληλα μεταφέρουν ὑποκειμενικά καί ἰδιαίτερα φορτισμένα τά γεγονότα, ἐκφράζοντας τίς θέσεις καί τίς ἐπιλογές τῶν Φιλελλήνων καί τοῦ Γενικοῦ Διοικητῆ πού εἶναι ὁ Μαυροκορδάτος. Τά σημεία πού ἔχουν σχετική βαρύτητα στά κείμενά τους ὡς πρὸς τόν Γῶγο Μπακόλα, βρίσκονται πολύ πρὶν τήν μάχη, στήν ἐκτίμηση δηλαδή πού κάνουν γιά τόν ὁπλαρχηγό καί πού συνοψίζονται στά ἐξῆς σημεία:

1. Ὁ Μπακόλας ἦταν ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος φρόντιζε γιά τήν τροφοδοσία τοῦ στρατεύματος, ἤλεγχε τίς τιμές τῶν τροφίμων κ.λπ..
2. Θεωροῦν πώς ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐκστρατείας δέν εἶχε μέσα του ξεκαθαρίσει, ἂν αὐτή θά ὠφελοῦσε τοὺς Ἕλληνες ἢ θά τοὺς ἔβλαπτε.
3. Οἱ πιέσεις, πού δεχόταν ἀπό τοὺς Τούρκους, ἦταν διαρκεῖς καί κατέφευγε σέ συνεννοήσεις μαζί τους γιά νά κερδίσει χρόνο ἢ νά τοὺς καταπραΰνει.
4. Μέσες-ἄκρες θεωροῦν πώς πρόδωσε ἤδη μιὰ πρώτη φορὰ στοὺς Τούρκους τίς θέσεις τοῦ Μπότσαρη στήν Πλάκα, ἡ συνέχεια εἶναι φυσικὴ συνέπεια τοῦ “προδότη”, πού τόν προλειαίνουν.

Τά 4 αὐτά κεντρικά σημεία, ἀνατρέπονται τόσο ἀπὸ τήν ἐργασία τοῦ Ντασκαγιάννη, ὅσο κι ἀπὸ τήν ἐρευνα τοῦ Παπακώστα ἐπαρκέστατα, κι ἔτσι δέν θά ἐπεκταθῶ, παρὰ θά σημειώσω πώς θά πρέπει κάποτε μαζί μέ τό ὑπερβολικὸ συναίσθημα, πού πρέπει νά πετάξουμε στήν ἄκρη, ἂν θέλουμε νά ἱστοριογραφήσουμε γιά τό ’21, νά κάνουμε ἀκριβῶς τό ἴδιο καί γιά τήν περίπτωση τῶν Φιλελλήνων, πού βεβαίως ὑπηρέτησαν τήν Ἑλλάδα καί ἓνα σημαντικὸ τους κομμάτι θυσιάστηκε γιά ἐκεῖνη καί τήν ἰδέα τῆς Ἐλευθερίας γενικότερα, ἀλλά κι αὐτοὶ ἀπεῖχαν πολὺ ἀπὸ τό νά εἶναι ἄγγελοι, ἅγιοι καί κυρίως ἀντικειμενικοὶ γνώστες τῶν πραγμάτων. Πόσο δέ μᾶλλον ἱστορικοί. Αὐτὴ εἶναι δουλειὰ ἄλλων.

Οί ελληνικές πηγές.

Οί λόγιοι-ιστορικοί σύγχρονοι τῆς ἐπανάστασης ἢ στήν ἀμέσως μετὰ ἐποχή συγγράψαντες

Ὁ Ἀναστάσιος Γούδας -δημοσίευσε τό 1871 τοὺς «Πολιτικούς Ἄντρες» τοῦ 1821- ἔχει ὥς κύριο μέρος τῆς διατριβῆς του (κατά 70%) τό κείμενο τοῦ Reybaud, σχετικά μέ τόν Μαυροκορδάτο καί τά γεγονότα ἀπό τήν ἀρχή τῆς παρουσίας του στήν Ἐπανάσταση ἕως τά σημεῖα πού μᾶς ἀφοροῦν ἐδῶ. Τό ὑπόλοιπο κομμάτι εἶναι μέσα ἀπό τόν Φίνλαιο, τόν Τρικούπη καί τόν Μάμουκα, δηλαδή μεταγενέστερα. Τό σύνολο ἐλέγχεται, ἀφοῦ παρουσιάζει ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος τόν Μαυροκορδάτο ἀμεμπτο κ.λπ..

Ὁ Μπάμπης Ἄννινος ἔχει κάνει τήν ἐκτενέστερη κι ἐπικρατέστερη διατριβή γιά τοὺς Φιλέλληνες -δημοσιευμένη τό 1925, βραβεῖο Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, μέ τίτλο «Ιστορικά Σημειώματα» ἐνῶ τό 1995 τό κεφάλαιο «Οἱ Φιλέλληνες τοῦ 1821» ἐπανεκδόθηκε αὐτοτελές -σημειώνει μεταξὺ ἄλλων πῶς ὁ Reybaud καί ὁ Voutier ἦταν (πράγματι ἦταν, ὅπως εἶδαμε) ὑπασπιστές τοῦ Μαυροκορδάτου, πρᾶγμα πού ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τόν Παναγιῇ Δ. Ζουβᾶ στό ἔργο του: «Ἡ Ὁργάνωσις Τακτικοῦ Στρατοῦ κατὰ τά πρῶτα ἔτη τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821», Ἀθῆναι 1969. Στή συνέχεια ὁ Ἄννινος ἀναφέρει πῶς, ὁ Μαυροκορδάτος ἦταν ὀξύνους κ.λπ., ἀλλά ἡ στρατηγική ἐμπειρία του ἦτο δυστυχῶς ὑποδεέστερη τῶν ἄλλων ἀρετῶν του. «Διέσπειρε...» ὅπως σημειώνει κι ἀναλύει «τᾷ ἐμπειροπόλεμα ἄτακτα στρατεύματα...». Παρακάτω θεωρεῖ ὡς σφάλμα τήν ἐμπιστοσύνη πού ἔδειξε στόν Μπακόλα κατὰ τά λοιπά, ἐνῶ ἀναγράφει τόν Μπακόλα ὡς προδότη, διπρόσωπο μισθοφόρο κ.λπ., χωρίς ὅμως νά κάνει καμία οὐσιαστική μνεία ἢ περιγραφή τῆς μάχης στό Πέτα, ἐνῶ ἀναφέρεται ἐκτενῶς στά δοῦναι καί λαβεῖν γιά τά τρόφιμα καί τόν ἐφοδιασμό μεταξὺ τοῦ σώματος Μπακόλα καί τῶν Φιλελλήνων. Στοιχεῖα κι ἀναφορές πού ἀποτελοῦν ἀντιγραφή ἀποσπασμάτων τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» Reybaud χωρίς καμία ἀπολύτως διασταύρωση μέ ἄλλες πηγές!

Οἱ στρατιωτικοί αὐτόπτες ἢ αὐτήκοες μάρτυρες

Ὁ Χρῆστος Βυζάντιος (1805-1877) κατετάγη ἀπό τά 18 στόν Τακτικό Στρατό τό 1825 κι ἀποτελεῖ μοναδική περίπτωση -ἡ πρώτη ἴσως τοῦ εἴδους του- θεωρητικοῦ ἀπολογητικοῦ στρατιωτικοῦ/ιστορικοῦ καί ἀναλυτῆ τῶν πολέμων καί τῆς ἐλληνικῆς στρατιωτικῆς ἱστορίας, δοκιμίων στρατοῦ, χωροφυλακῆς κ.λπ., γαλουχημένος στό στράτευμα καί ὑπηρετῶντας αὐτό ὅλη του τήν ζωή. Γράφει μεταξὺ ἄλλων στήν «Ἱστορία τῶν κατὰ τήν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν ἐκστρατειῶν καί μαχῶν, ὧν συμμετέσχεν ὁ Τακτικός Στρατός ἀπὸ τοῦ 1822 μέχρι τοῦ 1833» τά ἑξῆς:

«...οἱ ἐν Ἄρτι Τοῦρκοι, ἰδόντες τό οὐ μακράν τούτων συστηθέν Ἑλληνικόν Στρατόπεδον ἐν Πέτα... συλλάβοντες Φιλέλληνα τινά καί μαθόντες παρ' αὐτοῦ λεπτομερῶς τήν πραγματικήν δύναμιν τῶν ἐκεῖ Ἑλληνικῶν στρατευμάτων... ἀνῆγγειλαν ταῦτα πρὸς τοὺς ἀρχηγούς Ὅμερ Βρυώνη καί Ρεσίτην... κ.λπ.».

«Ἄπαντες οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων συνεβούλευσαν τοὺς διοικητάς τοῦ Τακτικοῦ καί τῶν Φιλελλήνων νά ἀνεγείρῃσι πρόσκαιρα χαρῶματα καί ἐν αὐτοῖς νά ὑπερασπισθῶσιν. Ἄλλ' οἱ συνταγματάρχαι Ταρέλας..., Δάνιας... δέν παρεδέχθησαν τοῦτο...».

«Ἐνῷ δέ οἱ ἐκεῖ ὀπλαρχηγοί, ὡς καί οὗτος ὁ στρατηγός Νόρμαν, εἶπον αὐτοῖς ὅτι νά προταχθῶσιν οἱ ἄτακτοι εἰς τὰς πρῶτας προσβολάς τοῦ ἐχθροῦ, ἔλαβον ἀποτόμως τήν ἀπάντησιν παρ' αὐτῶν. Ὅτι οὗτοι ἔχοντες τὰ στήθη προμαχῶνα γνωρίζουσι νά μάχωνται κάλλιον αὐτῶν».

Στή συνέχεια: «Ἀπόσπασμα ὅμως ἐχθρικόν, συγκείμενον ἐξ 80 περίπου Τουρκαλβανῶν καταδιωκόμενον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ζητοῦσιν καταφύγιον, δι-αλαθόν τήν προσοχήν τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων, ἠθέλησε δι' ἑνός κρημνῶ-δους καί ἀποτόμου μέρους νά διαβῇ ὀπισθεν τοῦ χωρίου Πέτα καί ἐκεῖθεν νά σωθῇ... Ἀλλά, διερχόμενον ἐκ τῆς κατωφερείας τοῦ ὀπισθεν τοῦ Πέτα κειμένου ὄρους καί βλέπον αὐτόν μή κατερχόμενον, ἀνέβη ἐπ' αὐτοῦ, ἀνεπέτασε τὰς ση-μαίας του καί ἤρχισε νά κραυγάζῃ καί νά πυροβολῇ ὀπισθεν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου. Τό ἀπροσδόκητον περιστατικόν τοῦτο ἰδόντες τινές τῶν ἀτά-κτων στρατευμάτων καί ἐκλαβόντες τοῦτο, ὅτι προεδόθησαν παρὰ τοῦ Γῶγου, διότι εἰς τοῦτον εἶχεν ἀνατεθῇ ἡ φύλαξις τῆς ἐπικαίρου θέσεως ταύτης, καί νο-μίζοντες ὅτι οἱ ἐχθροὶ κατέλαβον τὰ νῶτα αὐτῶν, ἤρχισαν νά λιποτακτῶσι. Πάραυτα διεδόθη ὅτι ὁ Γῶγος προέδωκε καί ὅτι οἱ ἐχθροὶ περιέξωσαν αὐτούς πανταχόθεν».

Ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης, πού ἀκολούθησε τήν ἐκστρατεία ὥς τήν ἡμέρα πρὶν τήν μάχη τοῦ Πέτα, ὁπότε ἐπέστρεψε στήν Πελοπόννησο κατ' ἐντολή τοῦ πατέρα του Θεόδωρου, σημειώνει τὰ ἑξῆς:

Πῶς ὁ Μπακόλας κοροΐδεψε τοὺς Τούρκους, πείθοντάς τους πῶς τὰ στρα-τεύματα τῶν ἀτάκτων ὑπὸ τόν Βλαχόπουλο, πού μαζεύνονταν στό Πέτα, ἦταν μαζί του, δῆθεν γιά νά διώξῃ τοὺς κλέφτες! Κι ὄχι μονάχα αὐτό, ἀλλά, προ-σέξτε! Οἱ Τοῦρκοι, γιά νά κάνουν εὐκολότερο τό ἔργο τοῦ Μπακόλα... τοῦ ἔστειλαν καί πολεμοφόδια! Παρακάτω, ἔχει ἀκόμα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον τό πρᾶγμα, ἀφοῦ στήν Μάχη τῆς Πλάκας, ὅλοι μαζί οἱ καπεταναῖοι, ἤρθαν καί κατανίκησαν τοὺς Τούρκους, ἐνῷ στό Κομπότι τοὺς ξεπᾶστρεψαν καί τοὺς κυνήγησαν. Ἀμέσως μετά τήν μάχη, γράφει ὁ Γενναῖος, ὁ Γρίβας καί ὁ Ράγκος τσακώθηκαν γιά τό ποιοῦ τό σῶμα εἶχε τσακίσει περισσότερους Τούρκους! Στήν συνέχεια, ὁ Γενναῖος ὑπογραμμίζει πῶς ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἐπανελά-βε διαρκῶς στόν Ταρέλα νά κάνει ταμπούρια, μέ τήν γνωστή ἀπάντησι τῶν Φιλελλήνων πῶς «ταμπούρια ἔχουν τὰ στήθη τους κ.λπ.». Ταυτόχρονα πῶς οἱ Τοῦρκοι βρῖσκονταν σέ μεγάλη σύγχυση, σέ βαθμό νά πυροβολήσουν κάποτε

καί δικούς τους. «...Εἰς τέτοιαν ἀπορίαν εὗρισκόσονται οἱ ἄνθρωποι». Τέλος ἀναφέρεται στήν ἐπιστροφή του στήν Πελοπόννησο κ.λπ..

«**Ο Κανέλλος Δεληγιάννης**, προύχοντας κι ὀπλαρχηγός, γράφει στά «Ἀπομνημονεύματά» του μεταξυ (πολλῶν) ἄλλων τά ἑξῆς:

«Τήν ἐπιούσιαν δέ τῆς δευτέρας μάχης τοῦ Κομποτίου συνήχθημεν ἅπαντες οἱ ὀπλαρχηγοί εἰς τήν οἰκίαν Μαυροκορδάτου... ἐνεκρίθη διὰ τῶν περισσοτέρων ὀπλαρχηγῶν νά ἀπέλθῃ εἰς Ἄρταν ὁ Γῶγος, ὁ ὁποῖος ἦτο προσκυνημένος μέ τό λεγόμενον καπάκι ᾗθ' ἔβην καί ὅτι εἶχεν ὑποταγήν, νά ἀνταμώσῃ τοὺς ἐκεῖ φίλους του, νά ἐμπορέσῃ μ' ὅσους τρόπους δυνηθῇ νά μάθῃ τοὺς σκοπούς καί τό σχέδιον διὰ τό καθ' ἡμῶν κίνημα τῶν Τούρκων καί ν' ὑποπτεύωνται ὅτι ἐμεῖς σκοπεύαμεν νά καταλάβωμεν τό Πέτα κ.λπ.». Ἄρα ὁ Μπακόλας ἐκτελοῦσε μέ ἐπίσημη ἐντολή ἴσως τήν πιό δύσκολη ἀποστολή ἀπ' ὅλους. Ἐκείνη τοῦ κατασκοποῦ!

Ὁ Μπακόλας ἐπέστρεψε δυό ἡμέρες μετά καί ἔφερε ὅλες τίς πληροφορίες πού χρειάζονταν. Στήν συνέχεια εἶναι ἀπολύτως καυστικός ἐναντίον τοῦ Μαυροκορδάτου, στόν ὁποῖο καταλογίζει ἐσκεμμένη τήν ἀπόφαση νά κλειστοῦν ἄτακτοι καί τακτικοί στό Πέτα, διότι ἐκεῖ, ὅπως λέει, θά καταστραφοῦν, θά ἔκανε λοιπόν –ὁ Μαυροκορδάτος– τά ἴδια γιά νά τοὺς ξεφτιλίσει, ὅπως ἔγινε μέ τόν Βαρνακιώτη καί τόν Καραϊσκάκη, διότι εἶχε ὡς στόχο του: «... Νά ἀποδοθῇ εἰς ἡμᾶς ἀνικανότης καί ἀνανδρία, διὰ νά ἔχῃ δικαιολογημένας αἰτίας... διὰ τοὺς μέλλοντας σκοπούς τῆς ὁσποδαρίας του»! Λίγο ἔλειψε μάλιστα νά διαλυθεῖ ἐκεῖ τό στρατόπεδο καί νά ἀποχωρήσουν τά σώματα τῶν ὀπλαρχηγῶν. Ὁ Κανέλλος δίνει πολλά στοιχεῖα γιά τήν μάχη, καί κυρίως, ἀνεβάζει σέ 500 τόν ἀριθμό τῶν Τουρκαλβανῶν πού εἴτε γνώριζαν εἴτε ὀδηγήθηκαν στό σημεῖο θραῦσις τοῦ μετώπου, τό ὁποῖο –σημειώνει– κατεῖχαν οἱ Γῶγος, Βλαχόπουλος, Ράγκος, Κουταλίδας καί ὁ Ἰσκος. Ἄρα, ὄχι μονάχα ὁ Μπακόλας! Οἱ 500 ἄνοιξαν 6 σημαῖες κι ἄρχισαν νά φωνάζουν «Τοὺς ἐπῆραμε τοὺς Γκιαούρηδες» σημειώνει εὐθύς ἀμέσως πῶς οἱ ἄρχηγοί πού προαναφέρθηκαν τράπηκαν σέ φυγή μέ τά σώματά τους. Ἐπακολούθησε χαλασμός, καί ὑπογραμμίζει πῶς –προσέξτε– δέν ξεχωρίζαμε ποιός εἶναι Τοῦρκος καί ποιός Ἑλληνας, καθότι «...εἴχομεν τά αὐτά ἐνδύματα». Ὁ Voutier, ὁ Reybaud ἐβλέπαν τοὺς Τουρκαλβανούς στά... λευκά! Τέλος ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης σημειώνει τά ἑξῆς: «Ἐρρεθῇ δέ τότε καί πολλοί ἐπίστευσαν ὅτι τήν ἐπιβουλήν αὐτήν τήν ἔκαμεν ὁ Γῶγος, μερικοί δέ ἐφρόνουν ἐπίσης ὅτι ἐνείχετο καί ὁ Ἀλέξης Βλαχόπουλος καί ἄλλοι εἰς τήν προδοσίαν, διὰ νά τοὺς δώσουν τά ἄρματολίκια τῶν ἐπαρχιῶν, καθότι ἀνακατεύθηκαν ἐκείνην τήν ἡμέραν μέ τοὺς Τούρκους καί ὑπῆγαν μ' αὐτούς εἰς τήν Ἄρταν καί ὑπέστρεψαν τήν ἐπιούσαν εἰς τό Μακρυνόρος. Ἄλλ' ἐγὼ δέν δύναμαι νά πιστέψω ὅτι κατήντησαν εἰς τοιαύτην ἀπόγνωσιν καί ἔγινεν ἡ φθορά αὐτῇ εἰς τοὺς Ἑλλήνας».

Κι ἔνα σταχυολογημένο ἀπό τήν ἀνθολογία τοῦ Βλαχογιάννη πού δείχνει τήν διάσταση, τό χάσμα ἀνάμεσα στήν πολεμική νοοτροπία (ἀπόσπασμα 275 Βλαχογιάννη):

«Στά μάτια τῶν Εὐρωπαίων οἱ ἄταχτοι Ἕλληνες πού κάνανε τόν πόλεμο τοῦ Τούρκου, φαινόντανε δειλοί, γιατί δέν πέφτανε τυφλά μέσ' τήν φωτιά, παρὰ κάναν οἰκονομία στή ζωή τους, ἅμα βλέπανε τόν Τοῦρκο νά νικάη, καί φεύγανε μὰ ξαναγυρίζανε, κι' ἀναπαμό δέν εἶχανε ποτέ. Ἔτσι λυώνανε τόν Τοῦρκο, μέ τήν ὑπομονή.

Τόν τρόπο αὐτόν τοῦ πολέμου, τό τουφέκι τ' ἀνεμικό -σκόρπιον πόλεμο- δέ μπορούσε νά τόν καταλάβῃ κι' ἓνας Ἕλληνας Βονιτσάνος, πού εἶχε κάμει ἔμπορος στήν Ἰσπανία, κι' εἶδε ἐκεῖπέρα σ' ἓναν ἐμφύλιο σπαρραγμό νά σφάζωνται οἱ Σπανιόλοι, καί ζωή νά μή λογαριάζουν.

Ὁ καλός αὐτός Ἕλληνας λεγότανε Ψωρίλης κι ἦτανε στό Πέτα, Ἰούλιο τοῦ 1822, μέ τό Γῶγο τό γέρο-ἄρματωλό. Μά βλέποντας τά παλικάρια τοῦ Γῶγου νά τσακίζωνται (ὑποχωροῦν), δέν τό βαστοῦσε ὁ νοῦς του καί πάλευε ὁ Ψωρίλης νά κρατήσῃ τοὺς ἄταχτους ἀπ' τό φευγιό καί νά τοὺς κάμῃ νά σταθοῦν καί νά πεθάνουν. Τότε ὁ Γῶγος φώναξε καί τόν πιάσαν τόν Ψωρίλη καί τόν πῆρνε μαζί τους, μέ τή βία, τά παλικάρια του. Ὑστερα ὁ Ψωρίλης μάλωνε τό Γῶγο καί τοῦλεγε πῶς ἔπρεπε νά μείνουν καί νά σκοτωθοῦν, ἀφοῦ σηκῶσαν τ' ἄρματα γιά τή λευτεριά.

- Ἄφ' σ' τ' αὐτά, ἄφ' σ' τ' αὐτά, Θανάσ! τοῦ λέει ὁ Γῶγος: τά παλικάρια μου τά θέλου καί ταχιά, δέν τ' ἀφίνου ἡ γῶ νά μ' τά χαλάσουν οἱ Τοῦρκοι- πού θά βρῶ ἄλλα ὕστερα; Ἔχου τν' Ἀρβανιτιά τ' Σουλτάν' νά σ' νάζου ἀσκέρ' ὅπουτι χρειάζουμαι».

Δ.Γ. Δημητρακάκη, «Ἀνέκδοτα Ἀπομνημονεύματα»

Γιά τήν ἐξιστόρηση ἐκ μέρους τοῦ Σπυρίδωνος Τρικούπη θά σημειώσω μοναχά -ἐπειδή ὁ κ. Παπακώστας θά ἀναφερθεῖ ἐκτενέστερα σ' αὐτό τό κομμάτι- πῶς ὁ Τρικούπης, παρὰ τήν στενή του σχέση μέ τόν Μαυροκορδάτο, κρατᾷ σχετικά ἀντικειμενική θέση στό κείμενό του, παρουσιάζοντας ὅσα ἔχουν περιέλθει στά χέρια του ἀπό τίς διάφορες ἐξιστορήσεις, μαρτυρίες κ.λπ.. Ἔως καί τήν Μάχη στό Πέτα, ἡ στάση του ἀπέναντι στόν Μπακόλα εἶναι θετική ἕως ἀκριβοδίκαιη, καί μάλιστα ἐξηγεῖ πῶς ὁ Γῶγος χρησιμοποίησε τήν ἐμπειρία, τίς γνώσεις καί τίς σχέσεις του πρός ὄφελος τῆς Ἐπανάστασης καί ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος ὑπὲρ τῆς ὑπόθεσης τῆς ἐκστρατείας στήν Ἥπειρο. Θά ὑπογραμμίσω ὥστόσο, πῶς ἡ τελευταία φράση του γιά τόν Μπακόλα, πῶς **ἀπό τήν Λαγκάδα καί μετὰ ἐπέστρεψε στό τούρκικο στρατόπεδο μένοντας Τοῦρκος γιά ὅλη τήν υπόλοιπη ζωή του**, εἶναι ἀληθοφανής, ἀλλά ἄστοχη κι ἄκριτη, καί δέν χωρεῖ καμιά δικαιολογία γιά τήν παρὰληψη μιᾶς κάποιας ἀνάλυσης καί κυρίως τήν ἀμαύρωση καί τήν ρετσινιά. Ἐάν γνώριζε τήν κατάληξη, ὀφείλε νά τήν σημειώσῃ, ἐάν δέν τήν γνώριζε ὀφείλε νά σημειώσῃ πῶς ὁ Μαυροκορδάτος σέ ὅλο αὐτό τό διάστημα τοῦ «προσκυνήματος τοῦ Μπακόλα» ἐπικοινωνοῦσε μαζί του, ἀπό τήν μιά κι ἔπαιρνε τίς συμβουλές του, χρησιμοποιώντας τον οὐσιαστικά ὡς κατάσκοπο, τοποθετημένο ὁμηρο μέσα στό στόμα τοῦ λύκου, κι ἀπό τήν ἄλλη ἄφηνε νά καλλιεργεῖται ἡ φήμη τοῦ προδό-

τη, τοῦ προσκυνημένου κ.λπ., γιά νά πετύχει πολλαπλούς σκοπούς: 1) τήν διαβεβαίωση στό τούρκικο στρατόπεδο πώς ὁ Γῶγος τούρκεψε, 2) πώς ὁ Γῶγος εὐθύνεται γιά τήν καταστροφή στό Πέτα, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Μαυροκορδάτος δέν ἔφερε οὐδεμία εὐθύνη, 3) πώς τόσο ὁ Τακτικός Στρατός τῶν Ἑλλήνων, ὅσο κυρίως τό σῶμα τῶν Φιλελλήνων εἶχαν κάνει τό καθήκον τους, δηλαδή στρατηγικά, μαχητικά κ.λπ., ἦσαν ἄψογοι καί φυσικά ἥρωες. Ὅμως οἱ σχέσεις Μαυροκορδάτου καί Τρικούπη ἦσαν στενές. Πολύ στενές.

Ὁ Μπακόλας, λοιπόν, οὐσιαστικά ὑπῆρξε τό θῦμα ἄν ὄχι μιᾶς πλεκτάνης, πάντως μιᾶς πρωτοφανοῦς γιά τά χρονικά «κατασκοπικῆς» δραστηριότητας, ἐπιτελικά καί στρατηγικά καλλιεργημένης ὑπέρ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπόθεσης, ἡ ὁποία ὡς τίμημα εἶχε τήν λήθη κάθε προσφοράς καί κάθε ἀγῶνα του γιά τήν Ἑλλάδα καί τήν Ἠπειρο ἰδιαίτερος, καθῶς καί τήν πλήρη ἀμαύρωση τοῦ ὀνόματός του καί στήν συνέχεια τήν ἀπαξίωση ἐκ μέρους τῆς πολιτείας.

Τά μεγάλα «γιατί»

Πρὶν τήν μάχη, οἱ ἀρχηγοί τοῦ Τακτικοῦ καθῶς καί τῶν Φιλελλήνων, ὑποστήριζαν πώς ἡ σύγκρουση ἔπρεπε νά γίνει χωρίς κἄν ταμπούρια, σέ γραμμές κατὰ τήν εὐρωπαϊκὴ δηλαδή τακτική. Ὁ Μαυροκορδάτος δέν ἔχει ἀντίρρηση. Δέν ἐπεμβαίνει. Δέν κάνει κἄν τόν κόπο νά ἐπισκεφθεῖ τά προκαθορισμένα σημεῖα τῆς μάχης. Ὅλη του ἡ πορεία ἀπό τό Μεσολόγγι ὡς τό Πέτα, εἶναι ἓνα φιάσκο μέ ὑποκινητή τόν ἴδιο, πού ἀποσκοπεῖ στό προσωπικό του ὄφελος καί τήν ἀναρρίχηση στήν ἐξουσία ὡς δικτατορίσκου. Εἰς βάρος φυσικά τῶν ὀπλαρχηγῶν πού ἔχουν τό βαρὺ καί δύσκολο ἔργο τῆς Ἐπανάστασης. Τούς παγιδεύει διαρκῶς, στέλνει πομπῶδη μηνύματα ἔπεα πτερόεντα κι ἐπιθεωρεῖ κάθε τόσο τό στράτευμα μέ τήν τρέλλα τῶν μεγαλείων πού τόν διακατέχει.

Ὁ Μαυροκορδάτος πού εἶναι ἀρχιστράτηγος αὐτῆς τῆς μοιραίας ἐκστρατείας, ἀσκεῖ τά καθήκοντά του ἀπό μακριά, καλὰ προστατευμένος, διαβάζοντας στήν Λαγκάδα ὠμοπλάτες γιά νά ζυγίσει τά μελλούμενα. Πλαῖι του, οἱ ὑπασπιστές του Reybaud & Voutier, γράφουν ὡς προσωπικές τους μαρτυρίες μιὰ καταστροφικὴ μάχη πού δέν βίωσαν ποτέ οἱ ἴδιοι.

Ἡ συναισθηματικὴ φόρτιση εἶναι τεράστια. Τό σῶμα τῶν Φιλελλήνων ἔχει ἀποδεκατιστεῖ στό πεδίο τῆς μάχης, τά ὑπολείμματά τους ἐξοντώνονται μέ φρικτά βασανιστήρια ἀμέσως μετά. Τό σύνταγμα τοῦ νεοσυσταθέντος Τακτικοῦ στρατοῦ ἔχει ἐπίσης κομματιαστεῖ. Κανείς δέν ἀμφιβάλλει γιά τόν ἡρωϊσμό ὅλων στό πεδίο τῆς μάχης. Ἀλλά τό ἀποτέλεσμα εἶναι δυστυχῶς ἡ πλήρης καταστροφή.

Μετά τά μαῦρα μαντάτα, ὁ Μαυροκορδάτος ἀποποιεῖται κάθε εὐθύνης, τήν ὁποία ἀπέδωσε στοὺς ὀπλαρχηγούς γιά εὐνόητους λόγους· σταδιακά, μεθοδικά, γιά νά πιάσει ὅσο γίνεται καλύτερα τό ρετσίνι στό μέτωπό τους. Στοῦ Μπακόλα ἰδιαίτερα.

Μετά τό Πέτα

Στήν συνάντηση πού ἔχει ὁ Μπακόλας μέ τόν Κασομούλη, λίγες ἑβδομάδες μετά τήν καταστροφή τῶν Ἑλλήνων στό Πέτα, τοῦ λέει ξεκάθαρα: **«Ἄν δέν κατέβουν 12.000 ἀπό τήν Ρωσία, Ρωμαῖκο δέν κάνουμε μέ τά κεφάλια μας».** Μέ τήν δωρική αὐτή φράση, ὁ Μπακόλας λέει πολλά, πάρα πολλά. Καί μαζί, μᾶς διασώζει ἄθελά του, ἴσως, πῶς ἀπό τήν ἐποχή πού ἀνακατευόνταν ἤδη στά τῶν Ἑλλήνων οἱ ξένες δυνάμεις πρὸς ἴδιον ὄφελος φυσικά, τοῦτος ὁ τόπος εἶχε προδοθεῖ ἀπό Ρώσους, Ἑνετούς, Γάλλους κι Ἀγγλους ἀμέτρητες φορές. Εἶναι ἕνα πείσμα αὐτό, πού βγάζει, ἐνός κλασσικοῦ κι ἐμπειροῦ ὀπλαρχηγοῦ μέ βαριές γιά τά παλληκάρια του εὐθύνες, ἀπέναντι στοὺς δονκιχωτισμούς τόσο τοῦ Μαυροκορδάτου, ὅσο καί τῶν ἐπικεφαλῆς τῶν Φιλελλήνων, πού δέν ἄκουσαν, παρὰ μονάχα χλευάσαν τόσο τόν ἴδιο, ὅσο καί τόν Γενναῖο, ἢ τόν Καραϊσκάκη πού μάλιστα εἶχε πει κατά τήν παράδοση πικραμένος: **«Αὔριο, θά εἶστε ὅλοι μακαρίτες...»** βλέποντας κι αὐτός τά χάλια τῆς δῆθεν τακτικῆς τους.

Τό αἷμα τῆς καταστροφῆς τῆς μάχης τοῦ Πέτα ἦταν ἀκόμα πολύ νωπό, ἔστω καί μετά ἀπό χρόνια πού ἔγραφε ὁ Μακρυγιάννης. Ὁ Μακρυγιάννης τόν λούζει πατόκορφα τόν Μαυροκορδάτο. Αὐτό, πού κανένας ἀπό τοὺς ὀπλαρχηγούς δέν χώνεψε ποτέ, ἦταν ὁ κομπασμός αὐτῶν τῶν τζίτζιλε-φίτζιλε μέ τά μυωπικά γυαλάκια, ὅπως τοὺς ἀποκαλοῦσαν, πού δέν εἶχαν ἰδέα ἀπό κλεφτοπόλεμο καί πόλεμο γενικῶς.

Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης μάλιστα, λίγους μῆνες μετά θά ἀπειλήσει τόν Μαυροκορδάτο πῶς θά τόν πάρει μέ τά λεμόνια ἂν δέν ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ ἐμπρός του!

Ὁ Μπακόλας, δέν μασάει τά λόγια του, καθὼς ἀναφέρει στὸν Κασομούλη τά ψευτοκαπάκια, πού ἔκανε ἀναγκαστικά στό Πέτα: **«Γιὰ νὰ σώσει στίς καλύβες τὴν ὀρφάνια...»**, δηλαδή νά σώσει τόν ἔρρημο τόν λαὸ ἀπὸ τὸν ἀφανισμό. Μέ ἐγγύηση τόν ἴδιο του τόν γυιό, ὀμηρο στοὺς Τούρκους! Ἐξάλλου, τό σῶμα τοῦ Μπακόλα ἀπέμεινε μαχόμενο ὡς τό τέλος σῶζοντας μάλιστα τά ὑπολείμματα τῶν Φιλελλήνων. Δέν ἀποτελεῖ αὐτό ἀπόλυτη συναίσθηση τῆς εὐθύνης καί τοῦ χρέους;

Γιὰ ἕνα Μαυροκορδάτο, φαίνεται πῶς ὄχι... Ὅμως, οἱ Μαυροκορδάτοι νέμονται τοὺς καρπούς τῆς Ἐπανάστασης τελικά. Μέ ξένα κόλλυβα πάντα. Τά κόλλυβα τά παρασκευάζουν οἱ αὐλικοὶ τους. Κι ὕστερα τά μνημόσυνα δίνουν καί παίρνουν. Ἄντε μετά νά βγάλεις ἄκρη. Κι αὐτὴ τὴν τακτικὴ ἀκολουθεῖ τό ἔρρο τό ἔθνος μας, σάν κατάρα 190 χρόνια μετά...

Τά καπάκια... αὐτά ἦταν τό ἀποτελεσματικό ὄπλο τῆς στρατιωτικῆς διπλωματικῆς διάνοιας τῶν ἀγωνιστῶν μας. Κι ὥστόσο, ἐνῶ ὑποτίθεται πῶς τά ἐνστερνίζονταν καί οἱ πολιτικοί, σ' αὐτά βρῖσκαν πάτημα οἱ ἴδιοι μετά βδελυγμίας, καί σῦρναν σέ δίκες κατάπτυστες –κι ἐνῶ ἡ πατρίδα ξεκληριζόταν– τά πιό γενναῖα κι ἀκριβὰ κομμάτια τοῦ λαοῦ μας: τόν Καραϊσκάκη, τόν Ἀνδρῶτσο, τόν Πάνο Κολοκοτρώνη καί πάει λέγοντας. Ὡσπου τοὺς ξέκαναν ἕνα-ἕνα. Μαυροκορδάτος καί Κωλέτης εἶναι πίσω ἀπὸ κάθε τέτοια περίπτωση. Ἡ ἱστο-

ρία μας, αγαπητοί μου, είναι γεμάτη δάκρυα, όλα ζυμωμένα με ήρωισμό ήμιθέων, με πονηριές και προδοσίες και μετάνοιες ταπεινές, με άνδραγαθήματα.

Αντίθετα με όσα θέλησε μερίδα ιστορικών να φανερώσει δήθεν ως αλήθεια –μά είναι πλάνη, τουλάχιστον δόλια– οι περισσότεροι από τους όπλαρχηγούς και τα παλληκάρια ήταν γαλουχημένοι από τα γενοφάσκια στην πολεμική τέχνη, ήταν σε θέση να κρίνουν σε ποιο πεδίο μάχης είχε αποτελεσματικότητα ο Τακτικός Στρατός και πού όχι. Πολλοί από αυτούς είχαν ύψρετησει ως Έλληνες μισθοφόροι (stradioti) σε ξένα στρατεύματα, σε ανώτατα αξιώματα. Θεωρούσαν αποτελεσματικότερο τόν κλεφτοπόλεμο, απ’ οποιοδήποτε άλλο είδος πολέμου σε ό,τι αφορούσε μάχες στο έσωτερικό της Ελλάδας. Γνώριζαν ιστορία κι είχαν μελετήσει αρχαίες μάχες και τακτικές. Είναι γνωστή πιά, ή συμβολή των λογίων και των σχολείων, που ίδρυσαν, προετοιμάζοντας κατά τόν 18ο αιώνα τό έδαφος για τήν Έπανάσταση.

Η ιστορία δικαιώνει απόλυτα τις επιλογές των όπλαρχηγών μας στά πεδία των μαχών: Αράχωβα, Δερενίκια, Κομπότι, Σκάλα, Τατάρνα, Λαγκάδα, Δίστομο, Γραβιά, Σταυρός Τζουμέρκων κ.λπ.. Οι μάχες αυτές έλκουν τήν τακτική τους από τήν διαχρονική πολεμική ελληνική έμπειρία.

Αντίθετα, στην μάχη του Πέτα, ή ύπεροψία των Ευρωπαίων και κυρίως ή τρέλλα των μεγαλείων του ...άρχιστρατήγου Μαυροκορδάτου (!) άπαξίωσε τους όπλαρχηγούς και τήν πολύτιμη έμπειρία τους. Η έπιμονή σε παράταξη τακτικής ύψης άπέφερε μεγάλη καταστροφή. Αργότερα, για τους ίδιους λόγους, στην Αθήνα –στην μάχη του Φαλήρου– ή καταστροφή θά είναι όλοσχερής και παραλίγο νά τινάξει τήν Έπανάσταση στόν άέρα. Καί κόστισε όλόκληρο Καραϊσκάκη!

Ο Μπακόλας, γνώριζε τά μέρη του σάν τά τσουράπια του, τό κάθε παλληκάρι του μέ τό μικρό του όνομα και κυρίως για τό τί ακριβώς ήταν ικανό νά προσφέρει. Νοιαζόταν μιά-μιά τίς οικογένειες, άρα και τήν όρφάνια τους, τήν πείνα τους. Αυτόν τό λαό ύπερασπίστηκε παντού, αυτόν τόν λαό και τά παλληκάρια μέ μαεστρία πολέμαρχου διοίκησε νικηφόρα σε τόσες μάχες. Ο Μακρυγιάννης δέν αφήνει καμιά άμφιβολία για τίς πολεμικές άρετές κι επιλογές του Μπακόλα: «Ο Γώγος πολεμούσε και διοικούσε **δρθιος...**». Προσέξτε: ό Μακρυγιάννης δέν λουφάζει μακριά ή παραδίπλα. Πολεμά, πληγώνεται, επανακάμπει κάθε φορά μέ νέες πληγές. Ζει τήν επανάσταση από μέσα. Όπως ό Μπακόλας ή ό Καραϊσκάκης ή ό Νικηταράς. Ο Μακρυγιάννης είναι σημείο άναφοράς πού κανένας ιστορικός της τότε έξουσίας δέν περιέμενε πώς κάποιο γραπτό του θά έβλεπε τό φώς. Ο ίδιος τό κρατά φυλαγμένο ως κόρη όφθαλμού. Τόσο, πού μετά θάνατον, τό ύπερπολύτιμο αυτό κείμενο θά κινδυνέψει νά χαθεί.

Ο Τρικούπης, πού μπορεί νά είναι ό σύγχρονος κι «έπίσημος» ιστορικός των καιρών του, δέν πολέμησε. Παρέλαβε διηγήσεις. Συγκράτησε γεγονότα. Συνέγραψε ιστορία. Μά παρέλειψε πολλά. Ίσως έσκεμμένα καμιά φορά.

Τήν σημασία πού είχε κι έχει πάντα ή μάχη της επιβίωσης, ποιός μπορεί νά τήν μετρήσει περισσότερο από εκείνον, πού πολέμησε για νά τήν περιγράψει; Κλέφτες κι άρματωλοί, ό ίδιος ό άπλός λαός είχαν συμφωνήσει για τήν

Ἐπανάσταση, ἀλλὰ δὲν θὰ πηγαῖναν ποτέ σάν τὰ σκυλιά στ' ἀμπέλι. Οὐτε καὶ τοὺς ἐξέφραζε ὁ πολιτικαντισμός ἐνός Μαυροκορδάτου. Ἦ ὁ ρομαντισμός ἐνός Μπάϋρον, πού εἶχε φτάσει μέ ἓνα μπαϋλο ροῦχα γιὰ νά γίνει... τάχατες πρίγκιπας κι' αὐτός! Ἦ γλῶσσα, πού μιλοῦσε τό κορμί καί ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἑλληνα, ἦταν τραχιά καί περήφανη, χωρὶς πολλὰ-πολλὰ. Τό λέει κι ὁ Κασομούλης, πού ἦταν κοσμογυρισμένος, πιό ἀστός ἀπὸ τόν μέσο ὄρο τοῦ κλασσικοῦ ἀγωνιστῆ, καθὼς καί μουσικός καί γραμματιζούμενος (τοῦ Στουρνάρη): «Ὁ Γῶγος... μοῦ φάνηκε χοντροκομμένος κι' ἀπολίτιστος... ἀλλὰ μᾶς δέχτηκε μέ τὴν μεγαλύτερη φιλοξένια, φαινόταν ἡ ἀξία του ὡς ὀπλαρχηγοῦ, καί μᾶς ἀνοίξε τὴν καρδιά του...».

Σύμφωνα μέ τὰ νεώτερα στοιχεῖα, τίς νέες διασταυρώσεις καί τίς μαρτυρίες, πού ἔρχονται στό φῶς, ἔπρεπε κάποτε ἐπιτέλους ὅλο ἐκεῖνο τό ὑπέροχο καί τραγικό κεφάλαιο τῆς Ἐπανάστασης μέ τοὺς ἀληθινούς πρωταγωνιστές της νά ξαναγραφτεῖ. Τοποθετώντας μέ προσοχή κι εὐλάβεια κάθε κομμάτι τῆς ἱστορίας τῆς γενιᾶς τῶν λιονταριῶν.

Ὁ Ντασκαγιάννης πραγματοποίησε τὴν ἀναψηλάφηση μέ εὐλάβεια. Ἀκολούθησε τὰ μονοπάτια πρὸς τίς πιό ἐπώδυνες σελίδες τῆς ἀπαξίωσής τοῦ ἄξιου ἀγωνιστῆ Μπακόλα. Τό ἔκανε μέ ὁδύνη, μέ βαθύ πόνο, μὰ κράτησε τό συναίσθημα ἀπὸ τὰ γκέμια νά μὴν τοῦ ξεφύγει ἡ ἀντικειμενικότητα. Εἶναι μοναδική ἡ προσέγγισή του. Ἐμεῖς παίρνουμε τὴν φλόγα αὐτὴ καί τὴν κάνουμε φρυκτωρία, ὥστε νά μεταδοθεῖ ἡ ἀλήθεια στὴν σύγχρονη ἱστοριογραφία, νά ἀποκατασταθεῖ ἡ βιβλιογραφία, κι ὅχι νά συνεχίζεται τό αἶσχος, πού δόλια ἢ ἔστω ἐπιπόλαια ἔχει κατακλύσει τίς ἐπιστημονικὲς διατυπώσεις σχεδόν δύο αἰῶνες. Δέν εἶναι θέμα θράσους, παρὰ θάρρους καί λατρείας στὴν ἔννοια τῆς ἀλήθειας. Τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας.

Ζητᾶμε, λοιπόν, ἀπὸ τὴν Πολιτεία:

1. Σχετικὴ ἐπερώτηση στὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων:

- α) Γιά τὴν διαρκῆ πρακτικὴ, πού ἀκολουθεῖται κατὰ συρροή ἀπὸ μερίδα ἐρευνητῶν καί ἱστορικῶν ἢ ἐκδοτικῶν οἴκων, τηλεοπτικῶν καί ραδιοφωνικῶν σταθμῶν κ.λπ., ὡς πρὸς τὴν συστηματικὴ ἀπαξίωση καί τὴν διαστρέβλωση τῆς διαχρονικῆς βιβλιογραφίας καί ἐρευνας ποῦ συνιστοῦν τὴν ροὴ τῆς Ἱστοριογραφίας καί αὐτὴν καθαρτὴν τὴν Ἐπιστῆμὴ τῆς Ἱστορίας. Πρακτικὴ πού γίνεται εἴτε σκοπίμα, εἴτε ἄκριτα, εἴτε ἐπιφανειακά (ὡς μὴ ὀφείλε), κι ἔχει ἐγκληματικὴ συνέπεια τόσο ὡς πρὸς τό πρόσωπο, τό ὄνομα, τοὺς ἀγῶνες καί τὴν προσφορά τοῦ Γῶγου Μπακόλα στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821.
- β) Οἱ προαναφερθεῖσες δραστηριότητες εἴτε ἐμπεριέχουν δόλο, εἴτε ὅχι, ἔχουν ὡς συνέπειες: 1) τὴν διαρκῆ καί κατ' ἐξακολούθηση ἀρνητικότερη ἐπιρροή καί τελικῶς ἀπαξιωτικὴ ἐπίδραση στὴν προσωπικότητα τῶν ἀπογόνων καί τὴν κοινωνικὴ τους ὑπόσταση, 2) ἀντίστοιχες ἐπιπτώσεις στὴν τοπικὴ ἱστορία τῆς Ἠπείρου καί τῆς Ἑλλάδας ἐντέλει.

2. Αναψηλάφηση τῆς ὑπόθεσης Γώγου Μπακόλα, σέ Διεθνές, ἀνοιχτό Συνέδριο μέ σκοπό τήν πλήρη διαλεύκανση τῆς ὑπόθεσης, οὕτως ὥστε, τά Πρακτικά πού θά προκύψουν νά ἐγκολπωθοῦν ἐπίσημα στίς ὑπάρχουσες βιβλιογραφίες μέ σχετικές παραπομπές ἢ corrigenda.

Σᾶς εὐχαριστῶ
Γιώργος Κούκιος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α) Ἑλληνόγλωσση

1. Αἰνῖαν Δημήτριος, «Ἄπαντα Ἀπομνημονεύματα Καραϊσκάκη καί ἄλλων ἀγωνιστῶν» (Κολοκοτρώνης, Δ. Ὑψηλάντης, Γερμανός Παλαιῶν Πατρῶν καί ἄλλοι). Γράφτηκε ἀπό τό 1834 καί μετά. Ἀναστύλωσε ὁ Γ. Βαλέτας. Ἐκδ. Ἄτλας 1962.
2. Ἄννινος Μπάμπης, «Οἱ Φιλέλληνες τοῦ 1821», Βραβεῖο Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1925, β' ἐκδοση, ἐκδ. Χαρίσης 1995.
3. Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ '21. Ἐκλογή Γ. Τσουκαλά. Ἐκδ. Κοσμάδῃ (κυρίως τά κείμενα μέ bold): (Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός, Ἀ. Μίχος, Ἑλληνικά Χρονικά Ἰ. Μάγερ. Χριστόφορος Περραιβός. Ἡλίας Φωτεινός. Εἰάνθος. Δ. Κριεζῆς. Ἀντ. Ἀ. Μιαούλης. Γ. Κριεζῆς. Λάζαρος Παναγιώτας. Γεώργιος Σαχίνης. Λάμπρος Κουτσουνίκας. Κωνσταντῖνος Μεταξᾶς. Ἀωνύμων ἀπό Κωνσταντινούπολη καί Μεσολόγγι. Δ. Αἰνῖαν. Χρ. Βυζάντιος. Κατάλογος Φιλελλήνων. Γενναῖος Θ. Κολοκοτρώνης. Ἀναγνώστης Κοντάκης. Βουτιέ. Κάρπος Παπαδόπουλος. Ἀντώνιος Γεωργαντάς. Γ. Γαζῆς. Γ. Βαρνακιώτης. Ἀπομνημονεύματα Ἀθηναίων Ἀγωνιστῶν: Π. Μοναστηριώτου, Δ. Χρηστίδου, Π. Πούλου, Ν. Καρῶρη. Μ. Οἰκονόμος. Κανέλλος Δεληγιάννης. Ν.Δ. Μακρῆς. Σπυρομήλιος. Κατάλογος Φιλελλήνων Ἐρ. Φορνέζι: Μνημεῖον Φιλελλήνων. Mangreat).
4. Βακαλόπουλος Ἀ. Ἐ., «Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1204-1812». Θεσσαλονίκη 1961-73, 4 τόμοι.
5. Βλαχογιάννης Γιάννης, «Ἱστορική Ἀνθολογία». Ἐπιμέλεια Ἀ. Ἀγγέλου. Ἐκδ. Ἑστία, Ἀθήνα 2000.
6. Γούδας Ἀ., «Βίοι παράλληλοι τῶν ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν», Ἀθῆναι 1871.
7. Δημάκης Ἰωάννης, «Ἡ πολιτειακή μεταβολή καί τό ζήτημα τῶν αὐτόχθονων καί τῶν ἐτερόχθονων». Ἱστορική Βιβλιοθήκη. Θεμέλιο, Ἀθήνα, 1991.
8. Ἑγκυκλοπαίδεια Ἐλευθερουδάκη.
9. Ἑγκυκλοπαίδεια Ἡλίου.
10. Ἑγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα.
11. Ἐκδοτική Ἀθηνῶν, «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους».

12. Ἐγκυκλοπαίδεια Χάρη Πάτση.
13. Ἐγκυκλοπαίδεια Πυρσός.
14. Ζουβάς Δ. Παναγής. «*Η δργάνωσις τακτικοῦ στρατοῦ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821*». Ἀθῆναι, 1969.
15. Καρατζένης Δ., «*Γῶγος Μπακόλας, ὁ ἀδάμαστος ὀπλαρχηγός τοῦ '21*», 1978. Ἐταιρεία Ἑπειρωτικῶν Μελετῶν.
17. Κασομούλης Κ. Νικόλαος, «*Ἀπομνημονεύματα τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων 1821-1833*». Ἐπιμέλεια, προσθήκες, διορθώσεις, σχόλια Βλαχογιάννη. 3 τόμοι. Ἐκδ. Κοσμάδακη.
18. Κόκκινος Δ., «*Ἡ Ἑλληνική Ἐπανάστασις τοῦ Εἰκοσιένα*». 6 τόμοι. Ἀθῆναι 1967-69.
19. Κολοκοτρῶνης Θεόδωρος, «*Ἄπαντα*», 6 τόμοι. Εἰσαγωγή, ἐπιμέλεια Ἑλλης Ἀλεξίου. Παρουσίαση Γ. Τερτσέτη, Ἀ. Πολυζῶδη, Φωτάκου. Ἱστορικές ἐκδόσεις 1821.
20. Κορδάτος Γιάννης, «*Μεγάλη ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*», 13 τόμοι. Ἐκδ. 20οῦ αἰῶνας.
21. Κονόμος Ντῖνος, «*Γ. Τερτσέτη ἅπαντα*», 3 τόμοι, Ἀθήνα.
22. Κοραῖς Ἀδαμάντιος, «*Ἄπαντα τὰ πρωτότυπα ἔργα*». Ἀναστύλωσε ὁ Γ. Βαλέτας. 4 τόμοι. Ἐκδ. Δωρικός. Ἀθήνα, 1965.
23. Κονόμος Ντῖνος, «*Ἀνέκδοτα κείμενα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1822-26*», Ἀθῆναι, 1966.
24. Κρέμος Γεώργιος, «*Ἀλῆ Πασᾶς*», Περ. Παρνασσός, τόμος Η', 1884, σελ. 64.
25. Κρητικός Γ. Παναγιώτης, «*Περί τοῦς τέκτονας, τόν τεκτονισμόν καί τήν εἰσφοράν των εἰς τοῦς ἀγῶνας τοῦ ἔθνους*», Ἐκδ. Τεκτονικοῦ Ἰδρύματος Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1971.
26. Λεξικό Μακρυγιάννη.
27. Λιούκ Ἀντώνιος Ρουβιό. Μετάφρ. Γ.Ν. Μαυράκη: «*Περί τῶν καταλανικῶν φρουριῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος*». Ἐκδ. Κουλτούρα, ἀναστατική ἐκδοση, Ἀθήνα 1991.
28. Λουκόπουλος Δημήτρης, «*Στά βουνά τοῦ Κατσαντῶννη*», Ἀθήνα, 1934.
29. Μάγερ Ἱ., «*Ἑλληνικά χρονικά*» Μεσολογγίου. Ἐφημερίς ἐκδοθεῖσα κατὰ τήν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου κατὰ τό διάστημα 1824-1826. Ἐκδ. Σπανός 1958.
30. Μακρυγιάννη, Στρατηγοῦ, «*Ἀπομνημονεύματα*». Εἰσαγωγή Γ. Βλαχογιάννη, Ἐκδ. Μπάϋρον.
31. Ντασκαγιάννης Ε. Νικόλαος, «*Ὁ Γῶγος Μπακόλας καί ἡ φλόγα τοῦ 1821 στήν Ἠπειρο καί τή Δυτική Στερεά Ἑλλάδα*», Ἀθήνα 2010.
32. Ντόκος Κωνσταντῖνος, «*Ἡ Στερεά Ἑλλάς κατὰ τόν Ἐνετοτουρκικόν πόλεμον 1684-1699 καί ὁ Σαλῶνων Φιλόθεος*». Ἐταιρεία Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν. Ἀθῆναι, 1975.
33. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μαρία, «*Οἱ Βαλκανικοί λαοί. Ἀπό τήν τουρκική κατάκτηση στήν ἐθνική ἀποκατάστασι. 14ος-19ος αἰῶνες*», Θεσσαλονίκη, 1991.

34. Παπαρρηγόπουλος Κ., «Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους». Συμπλήρωμα Καρολίδου. 9 τόμοι. Ἀθήναι, 1932.
35. Ράγκος Π. Ἰωάννης, «Σούλι, ἦτοι σελίδες ἱστορίας Σουλίου, πραγματεία ἀπαγγελθεῖσα ἐνώπιον τοῦ Φιλ. Συλλόγου Βύρωνος». Τυπ. Π.Β. Μωραϊτίδη 1880. Ἀνατ. βιβλ. Δ.Ν. Καραβία.
36. Ρήγας Φεραίος, «Χάρτα τῆς Ἑλλάδος». Ἀνατύπωση Ἀγροτικῆς Τραπέζης.
37. Ριζόπουλος Α. Χρῖστος, «Οἱ τέκτονες τοῦ 1821», Ἐκδόσεις ΕΡΜΑ, Ἀθήνα 1993.
38. Ρουμελιώτικο Ἡμερολόγιο. Διευθυντής Δημήτρης Σταμέλος.
39. Ρούσσοις Γ., «Νεώτερη Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους 1826-1974». Ἐκδ. Ἑλληνική Μορφωτική Ἑστία.
40. Σάθας Κωνσταντῖνος, «Ἱστορικαί Διατριβαί», Ἀθήναι, 1870.
41. Σάθας Κωνσταντῖνος, «Ἑλληνικά ἀνέκδοτα». 2 τόμοι, Ἀθήνα.
42. Σάθας Κωνσταντῖνος, «Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς». Ἀθήνησι 1865. Ἀνατ. 1985.
43. Σιμόπουλος Κυριάκος, «Ἡ γλῶσσα καί τό Εἰκοσιένα, λογιώτατοι, φαναριῶτες, κοτζαμπάσηδες, τίτλοι, ἀξιώματα καί προσαγορεύσεις», Ἀθήνα 1971.
44. Σιμόπουλος Κυριάκος, «Ξένοι ταξιδιωτές στήν Ἑλλάδα.
45. Σιμόπουλος Κυριάκος, «Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι τό '21».
46. Σουρμελῆς Διονύσιος, «Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν κατά τόν ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα, ἀρχόμενη ἀπό τῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν πραγμάτων», ἐν Ἀθήναις, τύποις Ν. Ἀγγελίδου.
47. Σπηλιάδης Νικόλαος, «Ἀπομνημονεύματα 1821-1843», Ἀθήναι 1975.
48. Σταμέλος Δημήτρης, «Ὁ θάνατος τοῦ Καραϊσκάκη. Συμπτωματικό γεγονός ἢ ὀργανωμένη δολοφονία;», Ἐκδ. Ἑστία, 1985.
49. Σταμέλος Δημήτρης, «Κατσαντώνης, ἡ ἀποθέωση τῆς παλικαριᾶς», Ἐκδ. Ἑστία, 1980.
50. Σταμέλος Δημήτρης, «Κατσαντώνης, ἱστορικές διαστάσεις τοῦ θρύλου του». Ἱστορική μονογραφία, 1972.
51. Τρελλώνης Ἐδουάρδος, «Ἀναμνήσεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως». Ἐκ τοῦ «Βρετανικοῦ Ἀστέρος» 1860-1861. Ἀνατ. Ν. Καραβία.
52. Τρικούπης Σπυρίδων, «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», 1860.
53. Ὑψηλάντης Νικόλαος, «Ἀπομνημονεύματα». Μετ., προλεγόμενα: Ἐ.Μ. Πατριαρχέας. Ἐκδ. Κέδρος 1986.
54. Φιλήμων Ἰωάννης, «Φιλική Ἐταιρεία», Ἐν Ναυπλία 1834. Ἐπανέκδοση ἐκδ. Κουλτούρα.
55. Φραγκίστας Γ. Ἐπαμεινώνδας, «Βιογραφία Κατσαντώνη».
56. Φωτάκος, «Ἀπομνημονεύματα περί τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», 1858. Ἀνατ. Ἐκδ. Μπούρας.
57. Φωτάκος, «Βίος Πελοποννησίων ἀνδρῶν καί τῶν ἐξωθεν εἰς τήν Πελοπόννησον ἐλθόντων κληρικῶν, στρατιωτικῶν καί πολιτικῶν, τῶν ἀγωνισμένων τόν ἀγῶνα τῆς Ἐπαναστάσεως», Ἐκδ. Σ. Ἀνδρόπουλου, Ἀθήναι, 1892.

58. Χατζιδάκης Ν. Γεώργιος, «Μεσαιωνικά καί νέα ελληνικά», 2 τόμοι. 1905. Έκδ. Πελεκάνος.
59. Χουλιαράκης Μιχαήλ, «Γεωγραφική, διοικητική καί πληθυσμιακή εξέλιξι τῆς Ἑλλάδος 1821-1971». Τόμοι 3 (1α, 1β, 2, 3). Ἐθνικό Κέντρο Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν. Ἀθῆναι, 1973.

β) Ξενόγλωσση

1. Denus Barau, *La Cause des Grecs: Une histoire du mouvement philhellène (1821-1829)*, Honoré Champion, Paris 2009, 775 p. (ISBN 978-2-7453-1774-2).
2. David Brewer, *The Greek War of Independence: The Struggle for Freedom from Ottoman Oppression and the Birth of the Modern Greek Nation*, The Overlook Press, New York, 2001, 393 p. (ISBN 1585673951)
3. Wladimir Brunet de Presle et Alexandre Blanchet, *Grèce depuis la conquête romaine jusqu' à nos jours*, Firmin Didot, Paris, 1860, 589 p.
4. Richard Clogg, *A Concise History of Greece*, Cambridge U.P., Cambridge, 1992, 257 p. (ISBN 0-521-37830-3).
5. Thomas Gordon, *History of the Greek Revolution*, t. 1, Blackwood, Édimbourg, 1832, 504 p.
6. Maxime Raybaud, *Mémoires sur la Grèce pour servir à l' histoire de la guerre de l' indépendance accompagnés de plants topographiques*, t. 2, Tournachon-Molin Libraires, Paris, 1825, 503 p.
7. Olivier Voutier, *Mémoires du colonel Voutier sur la guerre actuelle des Grecs*, Bossange Frères libraires, Paris, décembre 1823, 396 p.

ΤΟ ΛΑΤΙΝΙΚΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ

Εἰς μνήμην τοῦ μεγάλου δασκάλου

ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ

Μερικές συζητήσεις, όταν γίνονται σέ ἄσχετες στιγμές καί χωρίς καμία προεργασία, ἔχουν τίς περισσότερες φορές μεγαλύτερη ἀξία ἀπ' τίς προετοιμασμένες καί ἄριστα προμελετημένες ἀπό καιρό. Αὐτή εἶναι ἡ ζωή.

Μέ τόν Γιάννη Μόραλη γνωρίζομασταν σχετικά λίγο καιρό πρὶν, ἀλλά τρώγαμε κάθε μεσημέρι σχεδόν στό ἴδιο ἐστιατόριο τῶν Ἀθηνῶν, συνήθως σέ διπλανά τραπεζάκια, κι' ὅλο πιάναμε τήν συζήτηση, γιά τά καθημερινά, γιά τίς πολιτικές ἐξελίξεις, γιά τήν ἱστορία, ὅποτε γνωριστήκαμε καλύτερα· κάποια μέρα εἴμασταν μόνοι μας καί μοῦ διηγήθηκε ὅτι ἡ καταγωγή του ἦταν ἀπ' τήν Ἄρτα κι' ὁ πατέρας του ἦταν φιλόλογος, καλός καί μέ ὄνομα στήν περιοχή καί στήν Ἀθήνα· ἡ γιαγιά του, ἀπ' τήν πλευρά τῆς μητέρας του, ἦταν Βλάχα ἀπ' τό Συρράκο, ἀπό γνωστή ἐμπορική οἰκογένεια, χρυσοχόος ἦταν ὁ ἄντρας της. «Ἦταν κανονική ἀρχόντισσα σέ ὅλα της, σέ ἐντυπωσίαζε ἀπ' τήν πρώτη της γνωριμία· μέ πήρε κι' ἐμένα μερικές φορές, όταν ἤμουνα μικρός, στό Συρράκο, τό θυμάμαι τό παλιό ἀρχοντικό. Ἀλλά ἡ καταγωγή της ἦταν ἀπ' τό Σοῦλι καί περηφανευόταν πολύ γι' αὐτό. Ἦρθαν τά γεγονότα δέν ξαναπῆγα, τήν χάσαμε καί τήν γιαγιά. Ἔμεινα μόνιμα στήν Ἀθήνα πλέον...». Καί χαμήλωσε τόν τόνο τῆς φωνῆς του καί τό κεφάλι. «Ξέρετε, δάσκαλε, εἴμαστε καί πατριῶτες, γιατί κι' ἡ δική μου καταγωγή εἶναι ἀπ' τό Σοῦλι, σύμφωνα μέ τήν οἰκογενειακή μας παράδοση». «Ἔτσι ἔ;» «Ναί, καί τό διαπίστωσα καί πάλι κατά τήν ἐπίσκεψή μου στά ἡρωϊκά χωριά, πρὶν ἀπό μερικά χρόνια». «Σοβαρά; Ἦθελε πάντοτε ἡ γιαγιά μου νά πᾶμε στό Σοῦλι, “νά προσκυνήσει τά δικά της χώματα”, ὅπως ἔλεγε. «Πήγατε;». «Δέν προλάβαμε...» κι' ἔσκυψε πάλι τό χιονισμένο κεφάλι του· κάτι σάν δάκρυ διέκρινα στά μάτια του, ἀλλά ἀμέσως σκούπισε μέ τό μαντήλι του τό πρόσωπό του.

Κάτι πῆγε νά πεῖ, ἀλλά ἕνας γνωστός ζωγράφος μπῆκε κι' ἄλλαξε τήν συζήτηση: «Γειά σου Γιάννη», «Γειά σου Πέτρο», καί τά συνήθη, ἄσχετα μέ τό θέμα μας. Δέν τοῦ προσέφερε θέση κι' ὁ Πέτρος ἀναχώρησε λέγοντας: «Ἔχετε συ-

ζήτηση μάλλον;» «Ναί, κάτι συζητάμε με τόν Βλάχο από δώ και συμπατριώτη μου, όπως διαπιστώσαμε τώρα μόλις».

Πήρε τό ποτήρι του με τό κόκκινο κρασί του πάντα, «Στήν ύγεία σου, πατριώτη», μου λέει για πρώτη φορά, «Στήν ύγεία σας, δάσκαλε», απαντάω κι' ἐγώ και τσουγκρίζουμε τά ποτήρια μας. «Τήν αγαπούσατε πολύ τήν Βλάχα γιαγιά σας». «Ναί», και σκούπιζε πάλι τά μάτια του, «σχεδόν όσο και τήν μητέρα μου. Ήταν κάτι τό μοναδικό· δέν έχω ξανασυναντήσει τέτοια ἀρχοντιά, ούτε στήν Ἀθήνα, ούτε στό ἐξωτερικό· στό Παρίσι, ὅπου, ὅπως ξέρεis, έχω κάνει σπουδές και πηγαίνω συχνά, ἀκόμη και τά τελευταία χρόνια». «Σᾶς αγαπούσε κι' αὐτή;». «Πολύ, ἤμουνα ὁ χαϊδεμένος της ἐγγονός. Αὐτή μέ ὑποστήριξε περισσότερο ἀπό ὅλους, ὅταν τούς εἶπα ὅτι θά γίνω ζωγράφος». «Τό καταλάβαινε;». «Δέν ξέρω, ἂν τό καταλάβαινε ἢ ἂν ἀπλῶς και μόνο πίστευε ὅτι τό παιδί, χωρίς παρεμβάσεις τῶν μεγαλύτερων, πρέπει ν' ἀφεθεῖ ἐλεύθερο στό δρόμο του». «Μέτρησε ἡ γνώμη της;». «Πάρα πολύ· τήν σεβόντουσαν ὅλοι στό σπίτι, στήν κοινωνία τῆς Ἀρτας και στό Συρράκο, ὅπως θυμάμαι. Νομίζω ὅτι στούς Βλάχους ἡ γυναῖκα ἀπολαμβάνει ἰδιαίτερη τιμή και θέση. Ἔτσι εἶναι». Ἡ συγκίνηση μέ κυρίευσε και ἐμένα. «Εἶναι ἀλήθεια, δάσκαλε, ὅχι μόνο στίς πλούσιες οἰκογένειες, στούς τσελικάδες και στούς τσιφλικάδες, στούς μεγαλύτερους, ἀλλά και στόν ἀπλό κόσμο, ἡ γυναῖκα εἶναι ὁ στυλοβάτης τοῦ σπιτιοῦ στούς Βλάχους». «Σοβαρά, ἐ!». «Ἄς μὴν...».

Ἕνας ἄλλος μᾶς διέκοψε. «Γειά σου, Γιάννη». «Γειά σου, Κώστα», απαντάει πιό κοφτά σ' αὐτόν, ἀλλά ὁ Κώστας στρογγυλοκάθεται στήν ἄδεια καρέκλα· τόν κοιτάζει ὁ δάσκαλος μέ μισό μάτι, αὐτός ὅμως κάνει πῶς δέν καταλαβαίνει: «Εἶδες, Γιάννη, τήν ἐκθεση τοῦ τάδε;». «Ὁχι, απαντάει κοφτά, και δέν θά τήν δῶ». «Μά, γιατί, εἶναι φίλος σου;». «Εἶναι φίλος μου, ἀλλά δέν θά τήν δῶ». Καταλαβαίνει αὐτός ὅτι κάτι ἄλλο συμβαίνει, δέν τοῦ προσέφερε και κρασί, ὁπότε λέει: «Φεύγω, θά ἔχετε συζήτηση μέ τόν κύριο». «Ναί», απαντάει ἀκόμη πιό κοφτά.

Μόλις φεύγει ὁ Κώστας, ἐπιστρέφουμε στήν συζήτησή μας. «Τί λέγαμε;». «Ναί, ἔλεγα ὅτι ἡ γυναῖκα στούς Βλάχους, και σέ ὅλους τούς ὀρεινούς, ἔχει ξεχωριστή θέση στήν κοινωνία· στό Σοῦλι ἦταν ἡ ἴδια ἀκριβῶς μέ τήν θέση τῆς γυναίκας στήν ἀρχαία Σπάρτη». «Σοβαρά; Δέν τόν ἤξερα!». «Βεβαίως. Ὀλιγαρχικό σύστημα εἶχε τό Σοῦλι, ὅπως κι' ἡ Σπάρτη, και μάλλον πιό δημοκρατικό, μέ τήν γυναῖκα ἐπίσης σέ περίοπτη θέση». «Ὅπως έχω ἀκούσει, ἡ Τζαβέλλαινα». «Ναί, ἀλλά δέν ἦταν μόνο αὐτή· ὑπάρχει ἡ Σκάλα τῆς Τζαβέλλαινας, ἀπότομη πολύ, ἀπ' ὅπου κατέβηκε μέ τά παιδιά στήν ἀγκαλιά και τό τουφέκι στό χέρι, στήν Γλυκή, στόν Ἀχέροντα, “Σέρνει λιθάρια στήν ποδιά, τά βόλια στό ζουνάρι / και τό παιδί στήν ἀγκαλιά κι' ἀπ' ὅλους πρώτη πάει”. Ἀλλά εἶναι γνωστές κι' ἡ Δέσπω Σέχου, μέ τό περίφημο τραγούδι “Ἀχός βαρύς ἀκούγεται, πολλά τουφέκια πέφτουν, / μηνά σέ γάμο ρίχνονται, μηνά σέ χαροκόπι, / μηδέ σέ γάμο ρίχνονται, μηδέ σέ χαροκόπι, / ἡ Δέσπω κάνει πόλεμο μέ νῦφες και μ' ἄγγονια. / Ἀρβανιτιά τήν πλάκωσε στοῦ Δημουλᾶ τόν πύργο”...».

«Τά ξέρεis καλά, βλέπω!». «Ναί, δάσκαλε, έχω διαβάσει πολλά γιά τούς Σουλιῶτες, τά δημοτικά μας τραγούδια· ἦταν κι' ἡ Λένω Μπότσαρη, ἡ ἀδελ-

φή τοῦ Μάρκου. “Εγὼ εἶμ’ ἡ Λένω Μπότσαρη, ἡ ἀδελφή τοῦ Μάρκου”. Ἐχὼ ἀκούσει τὴν οἰκογενειακὴ μας παράδοση, ἔχὼ ἐπισκεφθεῖ καὶ τὰ ἅγια χώματα, πρὶν ἀπὸ δέκα χρόνια περίπου, ὅπως σὰς εἶπα». «Ἦταν Ἀρβανίτες, ὅπως λένε;» «Ὁχι, ἦταν καὶ Ἀρβανίτες στὸ Σοῦλι καὶ μᾶλλον ἦταν ἡ μεγαλύτερη φυλὴ αὐτῇ, ράτσα, ὅπως λέγανε τότε». «Θυμᾶμαι, αὐτό, ἔλεγε κι’ ἡ γιαγιά μου. Κατοικοῦσαν τρεῖς φυλές, ἔλεγε, Ἀρβανίτες, Γκρέκοι καὶ Βλάχοι. Καὶ κανένας δὲν τῆς ἔλεγε ὄχι». «Εἶχε δίκαιο. Θὰ ἦταν διαβασμένη;». «Γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς, ὡς γυναῖκα, ἦταν μορφωμένη, εἶχε βγάλει Σχολαρχεῖο, κι’ ἤξερε γράμματα, καλλιγραφία... Ἐγὼ θαύμαζα τὰ γράμματά τῆς ἔγινα ζωγράφος, ἀλλὰ δὲν ἔγραψα ποτὲ τόσο ὠραῖα γράμματα». Ἐσκυψε πάλι τὸ κεφάλι, σκούπισε τὰ μάτια του, φανερά πλέον τώρα. Ἡ σιωπὴ μᾶς ἦταν ἀπαραίτητη· εἴχαμε ἀποτελειώσει τὸ φαγητό καὶ κουτσοπίναμε.

ΠΑίρνει, μετὰ ἀπὸ μερικά λεπτά, τὸ ποτῆρι. «Γειά σου πατριώτη». «Γειά σας δάσκαλε». «Μοῦ θυμίσες πολλὰ σήμερα, ἴσως τίς καλύτερες μέρες τῆς ζωῆς μου. Σ’ εὐχαριστῶ». «Σὰς χάραξε ἡ γιαγιά σας;». «Τώρα στὰ γεράματα τὸ καταλαβαίνω, ὅσο ἀνατρέχουν οἱ ἀναμνήσεις μου στὴν ἐποχὴ τῆς. Πέθανε, ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμο· ἤμουν στρατιώτης, δὲν μπόρεσα νὰ πάω στὴν κηδεῖα τῆς, κι’ εἶχα νὰ τὴν δῶ πολλὰ χρόνια. Κάποτε, γυρίζοντας ἀπ’ τὰ Γιάννινα, στρατιώτης μὲ ἄδεια, σταμάτησα στὴν Ἄρτα καὶ τῆς ἀναψα ἓνα κερί στὸν τάφο τῆς...». Σταμάτησε πάλι κι’ ἐγὼ σεβάστηκα τὴν σιωπὴ του...

Ξαναπῆρε τὸ ποτῆρι του. «Γειά σου, πατριώτη». «Γειά σας, δάσκαλε». Εἶχε ἀλλάξει ἡ ἔκφρασή του· ἦταν πάλι τὸ συνηθισμένο χαμογελαστό πρόσωπο. «Εὐχαριστῶ πάλι γιὰ τὴν συζήτηση. Ἦταν ἀφορμὴ νὰ ἀναβλύσουν οἱ μνήμες μου. Τόσο πολὺτιμες γιὰ ἐμένα. Ἀλλὰ, γιὰ πές μου, πῶς ἦταν αὐτές οἱ τρεῖς φυλές;». «Ἀπ’ τίς φάρες, τίς μεγάλες οἰκογένειες δηλαδή – ἂν κι’ ἓνα μικρὸ μέρος ἀπ’ τίς φάρες μᾶς εἶναι γνωστό, γιατί οἱ περισσότερες δὲν κατεγράφησαν, δὲν εἶχαν ἀρχεῖα τότε– ἀποδεικνύεται ὅτι, περίπου τὸ 35-40% ἦταν Ἀρβανίτες, καὶ τὸ ὑπόλοιπο μισομοιρασμένο, ἦταν Γκρέκοι, δηλαδή ὅσοι μιλοῦσαν μόνο Ἑλληνικά, μὲ λίγες φάρες περισσότερες, καὶ Βλάχοι, οἱ Κουτσόβλαχοι, μὲ τὴν γλῶσσα τους. Παραδείγματος χάριν, οἱ Μποτσαραῖοι ἦταν Ἀρβανίτες, οἱ Τζαβελλαῖοι ἦταν Γκρέκοι κι’ οἱ Κουτσονικαῖοι, Βλάχοι, ἀλλὰ καὶ λίγες ἄλλες φάρες, τουρκικῆς καταγωγῆς. Ἐπίσημη γλῶσσα τους, ὅπως καὶ ἐκκλησιαστικὴ, ἐμπορικὴ καὶ διπλωματικὴ, ἦταν μόνο ἡ Ἑλληνικὴ– ἐπίσης, κι’ ὅσα παιδιὰ τοὺς μάθαιναν γράμματα, πῆγαιναν σὲ ἑλληνικὰ σχολεῖα. Εἶχαν καὶ μερικά σχολεῖα στὸ Σοῦλι, ἀλλὰ δὲν ἐπιδίδονταν καὶ πολὺ στὰ γράμματα καὶ στὸ ἐμπόριο, μόνο ἀπὸ πόλεμο γινώριζαν. Καὶ γινώριζαν καλά». «Ξέρεις, πατριώτη, μιλάμε σχεδὸν πάνω ἀπὸ δύο ὥρες τώρα!». «Μήπως θέλετε νὰ σταματήσουμε;» «Ὁχι δά, μοῦ κάνει ἐντύπωση ὅτι δὲν αἰσθάνομαι καθόλου βάρους. Ἐγὼ εἶμαι ζωγράφος καὶ μιλάω περισσότερο μὲ τὰ ἔργα μου καὶ λιγότερο μὲ τὰ λόγια. Σπανίως ἀντέχω πάνω ἀπὸ μισὴ ὥρα, τρία τέταρτα συζητήσεις. Τίς ἀφίνω, μὲ κουράζουν». «Μὲ τιμᾶτε μ’ αὐτὰ πού λέτε!». «Δέν τὸ λέω γι’ αὐτό, ὄχι ὅτι δὲν σὰς τιμῶ, τὸ ἀντίθετο. Ὅταν συζητᾶμε πολιτικά κάνεις καλὲς παρατηρήσεις καὶ γι’ αὐτό, ὅταν ἔχω ἀπορίες, σέ ρωτᾶω. Ἀλλὰ τελειώνουμε γρήγορα». «Μήπως θέ-

λετε νά σταματήσουμε; Σᾶς τό εἶπα καί πιό πρίν». «Μήν τό ξαναπείς. Θά συνεχίσουμε, ἐκτός κι' ἂν ἔχεις δουλειά, γιατί σέ ξέρω, δέν κουράζεσαι ἐσύ». «Καθόλου, συνεχίζουμε».

Πῆρε πάλι τό ποτήρι μέ τό κρασί, εἶχε φέρει ὁ Ἀλέκος τό μῆλο καί λίγη γραβιέρα. «Στήν ὑγεία σου, πατριώτη». «Στήν ὑγεία σας, δάσκαλε». Ἦπιε τήν γουλιὰ του, πῆρε λίγη γραβιέρα, ἔδειχνε σκεπτικός, τόν ἄφησα. πῆρε ἄλλη μία γουλιὰ, λίγο μῆλο. «Ξέρεις, λέει στό τέλος ἀπό καιρό ἤθελα νά σέ ρωτήσω, γιατί τό ἔχω ἀπορία πάνω ἀπό εἴκοσι χρόνια, περισσότερα καί, μόλις ἀρχίσαμε νά κάνουμε παρέα –γνωρίζομασταν κι' ἀπό παλιά, φυσικά, ἀλλά ὄχι τόσο καλά–, σκέφθηκα ὅτι, μόνο ἐσύ θά μποροῦσες νά μοῦ λύσεις τήν ἀπορία». Σταμάτησε πάλι. «Ἄκουσε προσεκτικά, συνέχισε, καί θά καταλάβεις. Ἦταν τά πρῶτα χρόνια τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν ἐξουσία, καί μᾶς εἶχε τραπέζι ὁ Μαρίνος Καλλιγᾶς, στό σπίτι του στήν Ρηγίλλης. πολλοί εἴμασταν, δέν τοὺς θυμᾶμαι ὅλους, ὁ Γκίκας, ὁ Τέτσης. Ἐγώ ἔτυχε νά κάθομαι δίπλα στόν Νίκο Χατζηκυριάκο-Γκίκα καί στόν Κωνσταντῖνο Δημαρᾶ, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀπ' τοὺς λίγους πού δέν ἦταν ζωγράφος, κι' ἀπέναντί μας ἦταν ὁ Παναγιώτης Τέτσης. Εἴμασταν δέκα, δεκαπέντε...».

«Κάτι εἶπαμε γιά τό Σοῦλι κι' ὁ Δημαρᾶς παρατήρησε ὅτι τό κατοικοῦσαν μόνο Ἀρβανίτες, δηλαδή ἀλβανικῆς καταγωγῆς. ἀντέδρασαν ὁ Γκίκας κι' ὁ Τέτσης, οἱ ὁποῖοι εἶπαν ὅτι οἱ Ἀρβανίτες δέν εἶναι ἀλβανικῆς καταγωγῆς, ἀλλά ἱλλυρικῆς κι' ὅτι ἡ γλῶσσα τους ἔχει πολλά κοινά στοιχεῖα μέ τήν Ἑλληνική, κι' αὐτό τό ξέρουν, ἐπειδή κι' οἱ ἴδιοι εἶναι Ἀρβανίτες. Ὁ Δημαρᾶς ἦταν ἀνένδοτος κι' ἐπέμεινε στό θέμα τοῦ Σουλίου, ὅτι κατοικοῦσαν μόνο Ἀλβανοί καί καμμία ἄλλη φυλή. Παρενέβην τότε ἐγώ κι' εἶπα, ὅτι ἡ γιαγιά μου, ἀπ' τήν μητέρα μου, ἦταν Βλάχα ἀπ' τό Συρράκο καί μέ καταγωγή ἀπ' τό Σοῦλι. Μάλιστα θέλαμε νά τό ἐπισκεφθοῦμε, ἀλλά δέν προλάβουμε, λόγω τῶν πολέμων. “Ἐ, δέν εἶναι καί οἱ Βλάχοι Ἑλληνες;”, εἶπε μέ στόμφο. Διαμαρτυρήθηκα ἔντονα. “Τί εἶναι αὐτά πού λές;” τοῦ ἀπαντάω, φώναζαν κι' οἱ ἄλλοι. “Δέν εἶπα δέν εἶναι. Εἶναι καί παρὰ εἶναι Ἑλληνες, καί τό ἔχουν ἀποδείξει, ἀλλά ἡ καταγωγή τους δέν εἶναι ἑλληνική”. Ἡ ἀντίδραση ἦταν ἔντονη ἀπό ὅλους, κι' ὄχι μόνο ἀπό μένα. Παρενέβησαν οἱ ψυχραμότεροι, ἠρέμησαν τά πράγματα».

Σταμάτησε καί πάλι. πῆρε τό ποτήρι μέ τό κρασί. «Γειά σου, πατριώτη». «Γειά σας, δάσκαλε», λίγη γραβιέρα, λίγο μῆλο. Πῆρε τήν ἀνάσα του. «Ἄλλο εἶναι τό θέμα, γιατί σ' αὐτό δέν βρῖσκαμε ἄκρη. ὑποχώρησε, ἄλλωστε, ὁ Δημαρᾶς, ἐπειδή εἶχε ἀπομείνει μόνος, καθῶς ὁ Γκίκας καί ὁ Τσέτσης ὡς Ὑδραῖοι τήν καταγωγή δέν δέχονταν λέξη γι' αὐτά τά πράγματα, ἀλλά μάθαμε ὅτι καί ὁ Καλλιγᾶς εἶχε κάποια σχέση μέ τοὺς Ἀρβανίτες, ἀπ' τήν γυναῖκα του, ἐπειδή καταγόταν ἀπό τά Μεσόγεια». Πῆρε πάλι λίγη γραβιέρα, λίγο μῆλο καί τό ποτήρι. «Γειά σου, πατριώτη». «Γειά σας, δάσκαλε». Φαινόταν ὅτι δυσκολευόταν γιά ὅσα ἤθελε νά πεῖ. «Θά τά ἐξηγήσω μόνο σέ 'σένα, διότι αἰσθάνομαι σάν νά μιλάω μέ τίς ρίζες τῆς γιαγιάς μου καί τά ἐκμυστηρεῦμαι αὐτά γιά πρώτη φορά. Κάποια στιγμή ὁ Γκίκας, ὡς μεγαλύτερος πού ἦταν καί πιό σεβαστός, λέει: «Αὐτά εἶναι ἀπόψεις ὧσων ὑποστηρίζουν τήν κατάργηση τοῦ πολυτονικοῦ, ὅπως οἱ διάφορες ὑποπτες ὁμάδες στά ἐθνικά θέματα». Ὅλοι περιμέναμε ὅτι

θά ἀντιδροῦσε ἔντονα ὁ Δημαρᾶς καί εἵμασταν προετοιμασμένοι, ἄν κι' οἱ περισσότεροι, ὡς ζωγράφοι, δέν ἔχουμε καί τόσο καλές γνώσεις γιά τά ἱστορικά καί γλωσσικά ζητήματα. Κι' ἐπιβεβαιωθήκαμε, αὐτός ἔμεινε ἀνένδοτος. «Παραμύθια, εἶναι, λέει μέ ἔμφαση μάλιστα, τό πολυτονικό· ἔπρεπε νά καταργηθεῖ, γιατί δυσκολεύει πολύ τά παιδιά, τά κουράζει χωρίς λόγο καί δέν μποροῦν μετά νά μάθουν περισσότερα. Ἀλλωστε δέν χρειάζεται, γιατί, ὅταν μιλάμε, δέν τό χρησιμοποιοῦμε. Ἀλλά τό σημαντικό εἶναι ὅτι πρέπει νά εφαρμόσουμε καί τό λατινικό ἀλφάβητο. Νά μήν εἵμαστε ἐξαίρεση στήν Εὐρώπη».

Φαινόταν ὁ δάσκαλος ἤθελε νά πάρει ἀνάσα, σάν κάτι νά τόν ἔπνιγε· εἶχα ἐκπλαγῆ κι' ἐγώ, γιατί δέν περιμένα, νά διατυπωθεῖ τέτοια ἄποψη σέ τόσο μορφωμένο περιβάλλον. Εἶχε τελειώσει τό μῆλο, ὁ Ἀλέκος στεκόταν λίγο πιό πέρα, τόν κοιτάζει ὁ δάσκαλος. «Θέλετε κι' ἄλλο μῆλο, δάσκαλε;». «Ναί, λέει, τό παρατραβήξαμε σήμερα μέ τόν πατριώτη ἀπό ὁδῶ, ἀλλά ἀξίζει τόν κόπο». Ἐγώ δέν μίλησα, περιμένα τήν συνέχεια· καταλάβαινα ὅτι ἦταν πολύ σημαντικά αὐτά πού θά ἐκμυστηρευόταν. Τσουγκρίσαμε πάλι τά ποτήρια, εἶδαμε γύρω μας μισοᾶδειο τό μαγαζί, συνέχισε ὁ δάσκαλος. «Γιά πές μου, ἔχει ἄδικο γιά τό πολυτονικό; Ἔτσι δέν εἶναι;». «Δάσκαλε, σέ πολυτονικό μιλάμε, εἶναι ἀπλό· μᾶς τό ἔλεγαν οἱ δημοδιδάσκαλοι μας στό Δημοτικό καί οἱ καθηγητές μας στό Γυμνάσιο, ὅταν μᾶς ἐξηγοῦσαν τήν διαφορὰ τῆς ψιλῆς καί τῆς δασείας τῶν τόνων». «Ἐχεις δίκαιο, τά θυᾶμαι τώρα κι' ἀπ' τόν πατέρα μου».

«Σχετικά μέ τά προηγούμενα, συνέχισε, πρῶτος ἀντέδρασε ὁ Καλλιγᾶς, ἄν κι' ὡς οἰκοδεσπότης τηροῦσε στάση οὐδέτερη ἕως τότε –γιατί ξέρω ὅτι δέν συμφωνοῦσε μέ τήν ἄποψη ὅτι οἱ Ἀρβανίτες ἦταν ἀλβανικῆς καταγωγῆς-, ἦταν πολύ εὐγενικός καί διακριτικός, ἀλλά ἐξεργάγη τότε: «Τί πράγματα εἶν' αὐτά; ρωτάει. Ὑπάρχει πρόταση, γιά κατάργηση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου καί τήν ἀντικατάστασή του ἀπ' τό λατινικό; Ποιός τό προτείνει αὐτό;» Ὅλοι μας μείναμε ἐκπληκτοι, γιατί ὁ Δημαρᾶς δέν ὑποχώρησε, ὅπως γιά τούς Σουλιώτες καί τούς Βλάχους, κι' ἐπέμεινε. «Πολλοί ἔχουμε ὑποβάλει πρόταση, οἱ φιλόλογοι κι' οἱ ἱστορικοί, ἀλλά ὁ πρόεδρος ὑποχώρησε, φοβήθηκε τήν ἀντίδραση τῆς ἐκκλησίας». «Ἐννοεῖς τόν πρωθυπουργό;» διακόπτει ὁ Γκίκας ἑξαλλος. «Συζητᾶνε τέτοιο πρᾶγμα κι' ἐμεῖς ἀγρόν ἀγοράζουμε!». Κι' ἀπευθυνόμενος πρὸς ὅλους μας ὁ Δημαρᾶς, λέει. «Ναί, εἶχαμε σχεδόν καταλήξει, ἀλλά τόν προειδοποίησε ὁ Σεραφεῖμ ὅτι θά ξεσηκώσει τό ἐκκλησιαστικό ποίμνιο κι' ὑποχώρησε». «Μά, αὐτό εἶναι ἔξω φρενῶν», συνεχίζει ὁ Καλλιγᾶς. «Κι' ὁ ἑλληνικός λαός νά μήν ξέρει τίποτε. Ἐμεῖς νά κοιμόμαστε;». «Μά, δέν χρειάζόταν», προσθέτει ὁ Δημαρᾶς. «Τό θέμα τῆς γλώσσας εἶναι ἐπιστημονικό καί θά τό ἀντιμετωπίσουμε ἐμεῖς οἱ εἰδικοί». «Ἔ, ὄχι καί τό θέμα τῆς γλώσσας εἶναι ὑπόθεση μόνο τῶν εἰδικῶν, λέγω ἐγώ. Εἶναι ὅλων μας, εἶναι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ».

Εἶχε ἀναποκοκκινήσει ὁ δάσκαλος, ὅπως τά ἔλεγε, καί τόν ἄφησα νά ἡσυχάσει, ἐνῶ ὁ Ἀλέκος ἔφερε μιά κανάτα κρύο νερό· τό κατάλαβε. Χωρίς νά πεῖ λέξη, γέμισε τό ποτήρι μέ νερό καί τό ἤπιε σχεδόν μονορούφι, πῆρε ἓνα κομμάτι μῆλο πού ἔφερε ὁ Ἀλέκος· πῆρε βαθεῖα ἀνάσα κι' ἠρέμησε. «Ξέρεις, πατριώτη, ἐγώ εἶμαι ἥπιος χαρακτήρας καί σπανίως ἐκνευρίζομαι ἤ καί ὑψώνω τόν

τόνο της φωνής μου. Αλλά εκείνη την φορά τόν ύψωσα και μάλιστα πολύ· τό κατάλαβα, γιατί όλοι γύρισαν και μέ κοίταξαν περιέργα. Πρίν επανέλθω στήν συζήτηση αυτή, θά σοῦ ἐμπιστευθῶ, ὅτι ὄσες φορές τήν θυμᾶμαι –και δέν εἶναι τελευταία λίγες αὐτές οἱ φορές–, πάντα ἀνάβω, ἀκόμη κι' ὅταν εἶμαι μόνος μου, ὅπως συμβαίνει τώρα. Διαπιστώνω πάλι, ὅτι καί τώρα πού τό συζητῶ μαζί σου ἐκνευρίζομαι, ταράσσομαι. Κάτι ἄλλο συμβαίνει». Δέν ἀπάντησα, προτίμησα τήν ὁμαλή ἐκτόνωση τοῦ δασκάλου, γιατί κι' ἐγώ δέν περιμένα, τέτοια ἐκρηξη. Ἦππε ἄλλο ἓνα ποτήρι νερό, πῆρε τό ποτήρι μέ τό κρασί, «Γειά σου, πατριώτη». «Γειά σας, δάσκαλε».

«Ἦταν ἐκρηκτική ἡ ἀντίδρασή σας. Κι' αὐτός πῶς ἀπάντησε;». «Αὐτό εἶναι τό χειρότερο· μᾶς ἄφησε ὅλους ἀναυδους: “Τό ἔχουμε μελετήσῃ πολύ τό θέμα, εἶπε, ἡμεῖς οἱ προοδευτικοί φιλόλογοι καί καταλήξαμε ὅτι, μέ τό λατινικό ἀλφάβητο, θά ἔχουμε τήν ἴδια γραφή μέ τήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη καί δέν θά ἀποτελοῦσε ἐξαίρεση. Ἀκόμη κι' ἡ Τουρκία τό καθιέρωσε μέ τήν ἐπανάσταση τοῦ Κεμάλ. Ἐμεῖς μόνο μείναμε, ἐξαιτίας τῆς ἀντιδραστικῆς ἐκκλησίας. Ὅσοι θά σπούδαζαν ἀρχαῖα ἑλληνικά, θά μάθαιναν τό ἑλληνικό ἀλφάβητο καί μάλιστα τό πολυτονικό”, κατέληξε». Πῆρε ἀνάσα πάλι ὁ δάσκαλος· τόν ἄφησα, ἦππε κι' ἄλλο ποτήρι νερό. «Ἐκεῖνος πού ἀντέδρασε χειρότερα ἦταν ὁ Νίκος, ὁ Γκίκας: «Αὐτά ἰσοδυναμοῦν μέ ἐθνική προδοσία», εἶπε, ἐνῶ ὅλοι μας φωνάζαμε, ἀκόμη κι' ὁ Τέτσης, καί περισσότερο ἀπ' ὅλους ὁ Καλλιγᾶς, ὁ οἰκοδεσπότης. “Ἐκεῖνος πῶς ἀντέδρασε;». Ἦμεινε ψύχραιμος· ἔδειχνε ὅτι δέν ἐνοχλήθηκε, μόνο εἶπε: «Δέν ξέρετε γι' αὐτά πού μιλάτε, δέν εἶστε εἰδικοί». Τότε ὁ Γκίκας τοῦ λέει: «Μοῦ θυμίζεις τόν Παττακό. Ἔτσι κι' αὐτός μᾶς ἔλεγε: “Δέν εἶστε εἰδικοί”, γιά τήν δημοκρατία καί τήν ἐλευθερία». «Στά θέματα τῆς ἐλευθερίας, τῆς δημοκρατίας, τῆς γλώσσας μας καί τῆς ἱστορίας δέν ὑπάρχουν εἰδικοί, ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἔχουν ἴση γνώμη», παρεμβαίνει ὁ Καλλιγᾶς. «Τότε δέν ἔχω θέση μαζί σας», μᾶς λέει καί σηκώνεται καί φεύγει. «Στό καλό», τοῦ λέμε, καί “μέ τό λατινικό ἀλφάβητο”, τοῦ ἀπαντᾷ ἐγώ».

Ἀνάσαινε βαθεῖα ὁ δάσκαλος, σάν νά τοῦ ἔφυγε ἓνα βάρος ἀπό μέσα του· πῆρε πάλι τό κρασί του, εἶπαμε στήν ὑγειά μας, τόν ἔβλεπε, ξαναγύρισε στήν φυσική του ἔκφραση. «Σᾶς βάραινε πολύ αὐτό, δάσκαλε, φαίνεται;». «Ἔχεις δίκαιο· φοβόμουνά πάντοτε ὅτι δέν θά τό πῶ πουθενά, ὅτι θά τό πάρω μαζί μου, κι' εἶχα αὐτό τό βάρος μέσα μου. Τό εἶχαμε συζητήσει μέ τόν Γκίκα καί τόν Τέτση, μᾶς εἶχε ἀφήσει ὁ Καλλιγᾶς, καί καταλήξαμε ὅτι ἔπρεπε σέ κάποιον νά τό ποῦμε, ἀλλά δέν βρῖσκαμε τόν κατάλληλο ἄνθρωπο. Θυμᾶσαι τήν ἐποχή;» «Βέβαια τήν θυμᾶμαι». «Τώρα αἰσθάνομαι ὅτι ξαλάφρωσα. Τό ἔχεις ἀναλάβει ἐσύ». «Εὐχαριστῶ πολύ, δάσκαλε. Εἶναι ἐξαιρετική ἡ τιμή γιά ἔμένα». «Μήν τό παίρνεις ἔτσι. Αὐτό αἰσθάνομαι, αὐτό λέω. Ἐγώ, εἴκοσι χρόνια περίπου τώρα, δέν μποροῦσα νά τό ἀξιοποιήσω. Τό γνωρίζω. Ἐσύ, κάτι θά τό κάνεις, τό πιστεύω. Ἀλλά, πές μου μιά τελευταία ἐρώτηση: Γιατί τό ἔκαναν αὐτό, τό πίστευαν;». Ἦμεινα λίγο σκεπτικός, πῆρα ἐγώ πλέον τό ποτήρι μέ τό κρασί, «Γειά σας, δάσκαλε». «Γειά σου, πατριώτη». «Στήν ἀρχή, κατά τήν καθιέρωση τοῦ μονοτονικοῦ, πίστευα ὅτι εἶχαν αὐτή τήν ἄποψη ὅλοι οἱ ἀριστεροί φιλόλογοι,

κι' ὅτι ἦταν μιὰ ἄποψη, ὅπως ὅλες οἱ ἄλλες. Δέν ἤξερα καί πολλά, γιατί, κατά τήν διάκριση τῆς ἐποχῆς μας, εἶχα πάει σέ πρακτικῆς κατευθύνσεως Γυμνάσιο. Ὅταν ἔκανα, ἄν θυμόσαστε, τήν ἔρευνα στήν "Καθημερινή", γιά τήν γλῶσσα "Τί ἑλληνικά μιᾶμε;" τότε κατάλαβα ὅτι τό πρόβλημα ἦταν πολύ πιό σοβαρό κι' ὅτι εἶχε πολλές προεκτάσεις». «Κάτι θυμᾶμαι ἀπ' τήν ἔρευνα αὐτή, κι' ἦταν ἡ δεύτερη φορὰ πού κατέγραψα τό ὄνομά σου μετά τίς πολιτικές ἀναλύσεις». «Τότε ἄκουσα, συνεχίζω, καί γιά τίς εἰσηγήσεις, γιά καθιέρωση τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου, ἀλλά, ὅσο κι' ἄν ἔψαξα, δέν βρῆκα τά σχετικά κείμενα, τά εἶχαν ἐξαφανίσει κι' ἀπ' τά ἀρχεῖα τοῦ ὑπουργείου, ἢ τουλάχιστον δέν μοῦ τά ἔδωσαν». Σταμάτησα, ἀλλά εἶδα ὅτι μέ παρακολουθοῦσε προσεκτικά.

«Ἔχουν ἐνδιαφέρον, δέν τά ἤξερα αὐτά!». «Ποίος τά ἤξερε, ἢ μάλλον, ποιός τά ὑποψιάζοταν, δάσκαλε!». «Εἶχε βάθος ἡ ὑπόθεση;». «Εἶχε καί ἔχει πολλές διαστάσεις τό πρόβλημα. Ὅταν εἶχα τήν ἐπιμέλεια τῆς ἔρευνας στήν «Καθημερινή», ἀνακάλυψα καί τήν ἐννοια τῆς προσωδίας τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας. Θά ἔχετε ἀκουστά, ἴσως;». «Τί μοῦ θυμίζεις; Τόν πατέρα μου, ἦταν μεγάλος φιλόλογος, ὅπως σοῦ εἶπα, καί μᾶς μιλοῦσε γιά τήν προσωδία, σέ ἴμενα καί στόν ἀδελφό μου, ἀλλά ἐμεῖς δέν ἀκούγαμε, παρὰ τήν ἐπιμονή του, πηγαίναμε κι' οἱ δύο μας στό πρακτικό, ὅπως ἐσύ». «Εἶναι βασική ἐννοια στήν προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς». «Σταμάτα, νά θυμηθῶ. Εἶναι τό μικρό διάστημα στήν προφορὰ μεταξὺ λέξεων πού, ὅταν τό χρησιμοποιοῦμε, ἀλλάζει τό νόημα;». «Τό θυμηθήκατε καλά, δάσκαλε, συγχαρητήρια, σ' ἐσᾶς καί στόν πατέρα σας». «Στόν πατέρα μου, ὄχι σ' ἐμᾶς· ἐγὼ πῆρα τόν δρόμο μου, ὁ ἀδελφός μου ἔγινε ἀξιωματικός τοῦ ναυτικοῦ». «Θυμηθήκατε σωστά, "προσωδία εἶναι τόνος φωνῆς πρὸς ὃν ἄδωμεν", κατά τόν ὀρισμό». «Καί ποιά σχέση ἔχει αὐτό μέ τόν Δημαρᾶ;».

Ἐφευγαν καί οἱ τελευταῖοι πελάτες κι' εἶχαμε ἀπομείνει οἱ δύο μας· ὁ Ἀλέκος πηγαινοερχόταν. Τόν εἶδε ὁ δάσκαλος: «Ἀλέκο, ὥσπου νά μαζέψεις τά ἄλλα τραπέζια, τελειώνουμε κι' ἐμεῖς». «Καθῆστε ὅσο θέλετε», ἀπαντᾷ. «Γιά λέγε μου, μ' ἐνδιαφέρει αὐτό». «Στίς ἐκδόσεις "Ἑρμῆς", ἄν τίς ξέρετε». «Τίς ξέρω, ἔχω πάρει καί μερικά βιβλία, εἶναι τοῦ Λαμπράκη». «Ναί, ἔχει περιληφθεῖ ἡ σειρά τῆς "Νέας Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης", στήν ὁποία ἔχει ἐκδοθεῖ, τό 1974, καί τό βιβλίό "Δοκίμια", τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ, σέ ἐπιμέλεια τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ». «Λοιπόν, ποῦ εἶναι τό ἐνδιαφέρον;». «Στήν εἰσαγωγή του, ἡ ὁποία ἔχει τήν ἴδια σχεδόν ἔκταση μέ τά δοκίμια τοῦ μεγάλου Διδασκάλου τοῦ Γένους, ὁ Δημαρᾶς δέν ἀναφέρει λέξη γιά τήν προσωδία, κι' ἐμεῖς δέν προσέχαμε. Ὡς κι' ἡ γιαγιά μᾶς φώναζε "Ἀκοῦστε τα βρέ αὐτά", ἀλλά ποῦ ἐμεῖς!». «Δάσκαλε, τήν ἐξαφάνισε, σάν νά μήν ὑπάρχει ἡ ἐννοια αὐτή. Τό φαντάζεσθε;». «Αὐτό εἶναι λογοκρισία!». «Μάλλον κάτι χειρότερο. Εἶναι πλήρης διαστρέβλωση τῆς ἱστορίας μας καί τῆς γλῶσσας μας· ὅποτε γεννᾶται τό ἐρώτημα, γιατί ἔγινε, καί μάλιστα, τόσο συστηματικά καί τόσο προκλητικά;». «Θά πάω νά τό πάρω τό βιβλίό. Γιατί τό ἔκανε; Αὐτό δέν τόν τιμᾷ κι' ἐπαγγελματικά!».

Πῆρα πάλι ἐγὼ τό ποτήρι μέ τό κρασί, «Στήν ὑγεία σας, δάσκαλε». «Στήν ὑγεία σου, πατριώτη», φαινόταν, ἤθελα λίγο χρόνο, λίγη ἀνάσα. «Τώρα, βλέπω, αἰσθάνεσαι ἐσύ πιεσμένος;». «Ὅχι ἀκριβῶς πιεσμένος, ἀλλά στενοχωρημέ-

νος, ἐπειδὴ πολλά πράγματα τὰ θεωροῦσα αὐτονόητα καὶ δέν ἦταν. Λοιπόν, ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου ὡς τὸ '21, ἀκόμη καὶ στὸ Κρυφὸ Σχολεῖο. «Τὸ Κρυφὸ Σχολεῖο! Πόσες φορές δέν μοῦ μιλοῦσε γι' αὐτό ἢ γιὰ γιὰ μου, πόσο μιλοῦσαν γι' αὐτό οἱ μεγαλύτεροι!». «Ἀκόμη καὶ στὰ κολυβογράμματα τοῦ Κρυφοῦ Σχολείου τὸ πρῶτο πρᾶγμα πού μάθαιναν τὰ παιδιὰ ἦταν ἡ προσωδία· σέ ἐποχές ἐλευθερίας ἐδιδάσκετο ἀπ' τὸ Δημοτικὸ ὡς τὸ Πανεπιστήμιο τῆς ὅποιας μορφῆς, δέν ἔχει σημασία». «Σάν νά θυμᾶμαι, κάτι τέτοιο συζητοῦσαν μεταξύ τους οἱ μεγαλύτεροι, κάτι λέει στὴν μνήμη μου αὐτό». «Τὸ ἀνεξάρτητο ἑλληνικὸ κράτος ἐπὶ Βαυαροκρατίας ἀφαίρεσε ἀπ' τὰ μαθήματα τὴν προσωδία, ἀλλὰ οἱ καλοὶ φιλόλογοι τὴν μάθαιναν· γνώριζαν τοὺς κανόνες τῆς, ἦταν ἡ μουσικὴ ἁρμονία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἡ μοναδική σχεδόν στὸν κόσμο, διότι τὴν εἶχαν μελετήσει καὶ θεωρητικά, ὡς ἀρρήκτως συνδεδεμένη μέ τὴν μουσική. Ἀλλὰ τὸ κίνημα τῶν δημοτικιστικῶν δέν τὴν ἀνέφερε καὶ, σάν νά μὴν ὑπῆρχε! Μετά τὴν ταύτιση τοῦ δημοτικισμοῦ μέ τὴν ἀριστερά, ἡ δημοτικὴ προβλήθηκε ὡς ἡ σωτηρία μας ἀπ' ὅλα τὰ δεινὰ, ἐνῶ μετά τὴν δικτατορία, οὐδεὶς τολμοῦσε νά ἀμφισβητήσει τὸ δόγμα τῆς». «Αὐτὰ εἶναι γνωστά καὶ μ' ἐνοχλοῦσαν πάντοτε. Δέν εἶναι αὐτὴ ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, ἔλεγε μέ ἔμφαση ὁ πατέρας μου καὶ συμφωνοῦσαν οἱ φίλοι του, οἱ ἄλλοι φιλόλογοι». «Ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἄποψή τους, δάσκαλε. Γλῶσσα τῶν ἐργαστηρίων, καὶ μάλιστα τοῦ ἐξωτερικοῦ, εἶναι κι' ὄχι ἡ γλῶσσα τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ, μέ τίς παραλλαγές τῆς σέ ὁλόκληρο τὸν Ἑλληνισμό. Ἡ αἰολοδωρικὴ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ὅπως ἐπιβίωσε στὴν μακραίωνη πορεία μας, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν Φραγκοκρατία καὶ τὴν Τουρκοκρατία, ἡ συνέχεια τῆς δημώδους τῆς ἀρχαιότητος, πού δέν ἦταν πάντα ἡ ἴδια, ὅπως ὑποστηρίζουν ὅλοι οἱ Διδάσκαλοι τοῦ Γένους».

Ἐσκυψε τὸ κεφάλι του πάλι. «Σάν νά τὰ ἔχω ἀκούσει αὐτά, ἀλλὰ ὁ πατέρας μου ἔφυγε νωρίς, ὅταν ἤμουν 21 ἐτῶν, σπουδάζα στὸ Παρίσι, καὶ δέν τὸν γνώρισα σέ ἤρεμες καταστάσεις». «Ὅπως βλέπετε, διαπιστώνεται ὅτι ἔγιναν μεθοδευμένα ὅλα αὐτά κι' ὄχι τυχαία». «Ἐχεις δίκαιο, τὸ αἰσθάνομαι περισσότερο, παρὰ τὸ ἐξηγῶ, γιατί δέν εἶμαι φιλόλογος. Ἀλλὰ γιατί; Ποιὸν σκοπὸ ἔχουν;». «Τὸν ἀφελῆνισμό τοῦ τόπου, δάσκαλε, καὶ τὴν πλήρη ἀποκοπὴ τῆς νέας ἑλληνικῆς ἀπ' τὴν ἀρχαία». «Μά, γίνεται αὐτό; Ἐμεῖς μάθαμε ὅτι ἡ γλῶσσα μας εἶναι μία καὶ ἐνιαία στὴν μακραίωνη ἱστορία τῆς». «Αὐτὸ θέλουν ν' ἀλλάξουν καὶ νά ἀποκόψουν ἐντελῶς τὸν ἀρχαῖο ἀπ' τὸν νεώτερο ἑλληνικὸ πολιτισμὸ· νά καταστήσουν τὸν ἀρχαῖο πολιτισμὸ νεκρὸ καὶ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ νεκρὴ κι' αὐτὴ καὶ ἀποκομμένη πλήρως ἀπ' τὴν σημερινή μας γλῶσσα. Ὅποτε κι' ἐμεῖς, γινόμαστε ἓνας μικρὸς λαός, χωρὶς ἱστορία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἄμεση δημοκρατία καθίσταται κτῆμα ἐνός ἀρχαίου λαοῦ, χωρὶς ἐνεργὸ παρουσία στὴν ἐποχὴ μας».

«Ἄν μοῦ τὰ ἔλεγε αὐτὰ ἄλλος, δέν θά τὰ πίστευα, προσθέτει μετά ἀπὸ μικρὴ σιωπὴ, κι' ἂν, φυσικά, δέν εἶχαν μεσολαβήσει αὐτά στὸ σπῆτι τοῦ Καλλιγᾶ». «Διαίσθηση εἶναι, δάσκαλε, καὶ γι' αὐτὸ ἀντιδράσατε ἔτσι ὅλοι οἱ ζωγράφοι, διότι ξύπνησαν οἱ ἑλληνικὲς σας ρίζες». «Ἐχεις δίκαιο, τὸ πιστεύω τώρα· δέν τὸ εἶχα σκεφθεῖ τότε». «Στὴν σημερινὴ ἐποχὴ ἐπείγονται περισσότερο, δάσκα-

λε, διότι οί ἀναδυόμενες χώρες, κυρίως ἡ Κίνα καί οἱ Ἰνδίες, μέ τούς πανάρχαιους πολιτισμούς τους, ἀναγνωρίζουν ἀπ’ τούς δυτικούς πολιτισμούς μόνο τόν ἑλληνικό ὡς ἰσάξιο γιά συζήτηση μαζί του». «Μά, τό εἶδαμε αὐτό στήν ἐπίσκεψη τοῦ πρωθυπουργοῦ Κώστα Καραμανλῆ στήν Κίνα· πῶς τόν ὑποδέχθηκαν καί πόσα ἐγκώμια δέν ἐπλεξαν γιά τόν πολιτισμό μας, γιά τούς παλαιούς πολιτισμούς. Μᾶς ἀποκαλοῦν μάλιστα Σί-λά, γιατί;». «Εἶναι ἀπ’ τήν λέξη σέ-λας, τό φῶς, ἀπ’ τήν ὁποία προέρχονται καί οἱ λέξεις Σελήνη, Σελλοί, ἀπ’ τό μαντεῖο τοῦ Δωδωναίου Διός, ἀλλά καί ἡ Ἑλλάς». «Αὐτά τά γράφεις πουθενά;». «Τά γράφω, δάσκαλε, στήν ἱστοσελίδα μου, πού σᾶς ἔχω ἀναφέρει, καί σέ εἰδικές στήλες». «Μένουνε; Τά διαβάξει κανεῖς;». «Τά διαβάζουν ὅλο καί περισσότεροι, ἀλλά δέν δημοσιεύονται στόν τύπο, στήν κατάσταση πού εἶναι». «Τό ξέρω, τό ξέρω!». «Οὔτε στίς ἐκδόσεις. Τά ξέρετε κι’ αὐτά». «Καί πολύ καλά». «Ἀλλά κυκλοφοροῦν στόν ἑλληνικό λαό, ὡς διαίσθηση, ὡς ὑπόγεια ρεύματα περισσότερο, κι’ ἀκόμη πιό πολύ γράφονται στό ἐξωτερικό, στίς δυτικές χώρες, ἀλλά κυρίως στήν Κίνα καί στίς ἄλλες ἀναδυόμενες». «Τά παρακολουθεῖς αὐτά;». «Βεβαίως. Τελευταία ἡ σύγκριση ἑλληνικῆς, Ἰνδικῆς καί κινεζικῆς φιλοσοφίας γίνεται τό κύριο ρεῦμα». «Πολύ χαίρομαι.».

Εἶχε φέρει τόν λογαριασμό ὁ Ἀλέκος, εἶχε μαζέψει τά ἄλλα τραπέζια, φύγαμε. Στήν ἔξοδο μοῦ λέει: «Σπανίως ἔμεινα σέ συζήτηση τόσες ὥρες, στό εἶπα καί πρίν, ἀλλά ἄξιζε τόν κόπο. Σ’ εὐχαριστῶ πολύ, ἦταν μοναδική ἐμπειρία γιά μένα· θυμήθηκα τόν πατέρα μου, τήν γιαγιά μου. Μέ ξανάνοιωσε ἡ συζήτηση». «Ἐγώ σᾶς εὐχαριστῶ, δάσκαλε, μοῦ δώσατε θάρρος κι’ ἐλπίδα». «Νά συνεχίσεις, νά συνεχίσεις. Θά κερδίσετε στό τέλος».

Εἶχαμε δώσει τά χέρια κι’ ἀποχαιρετιώμασταν, ὅταν τοῦ εἶπα: «Δάσκαλε, νά τήν καταγράψω τήν συζήτηση;». «Καί θέλει ἐρώτημα; Τά θυμᾶσαι ὅλα αὐτά ἐσύ, σέ ξέρω!».

ΟΙ ΕΞΙ ΛΑΪΚΕΣ ΖΩΓΡΑΦΙΕΣ ΣΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΜΑΣ ΤΟΝ ΚΑΜΒΑ...

[σκέψεις και σχόλια για τόν κύκλο τραγουδιών του Μάνου Χατζιδάκι]

MARIA Π.Δ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Αριστούχος απόφοιτος του Τμήματος Μουσικής Έπιστήμης & Τέχνης
του Πανεπιστημίου Μακεδονίας της Θεσσαλονίκης & Υποψήφια Διδάκτωρ
του Τομέα Γραμμάτων και Τεχνών του Πανεπιστημίου της Γενεύης
Τμήμα Νεοελληνικής Γλώσσας, Λογοτεχνίας και Πολιτισμού

«Στόν τόπο μου πιά μέ καλεῖ ἐν' ἄψυχο κοχύλι,
πού μοῦ μιλά σάν ζωντανό κι' ἄς τό 'χουνε σκοτώσει».

Θέογνις ὁ Μεγαρεύς

Μέ ἀφορμή αὐτόν τόν σπαραχτικό νόστο τοῦ Μεγαρέα ποιητῆ ἄς ταξι-
δέσουμε ἐξήντα χρόνια πρὶν, τό 1951, στήν ἐναρκτήρια παράσταση
τοῦ ἑλληνικοῦ χοροδράματος, τότε πού ὁ Μάνος Χατζιδάκις παρουσίαζε τό
δεύτερο ἀπό τά τέσσερα μπαλέτα του, τίς «Ἐξί λαϊκές ζωγραφίες», ἕνα ἔργο
γιά πιάνο βασισμένο σέ ἑλληνικές ρεμπέτικες μελωδίες. Ὁ κύκλος αὐτός τῶν
τραγουδιῶν ἀποτελεῖται ἀπό τά ἐξῆς κομμάτια:

1. **Συννεφιασμένη Κυριακή**, σέ στίχους καί μουσική τοῦ Βασίλη Τσιτσάνη,
2. **Ἀρχόντισσα (κουράστηκα γιά νά σέ ἀποκτήσω)**, σέ στίχους καί μουσι-
κή τοῦ Βασίλη Τσιτσάνη,
3. **Συννέφιασε, ψιλή βροχούλα ἔπιασε**, σέ στίχους καί μουσική τοῦ Γιώρ-
γου Μητσάκη,
4. **Ὁ Ἀμαξᾶς (ἡ ἄμαξα μέσ στή βροχή)**, σέ στίχους καί μουσική τοῦ Ἀπο-
στόλου Χατζηχρήστου,
5. **Πᾶμε τσάρκα πέρα στό Μπαξέ Τσιφλίκι**, σέ στίχους καί μουσική τοῦ
Βασίλη Τσιτσάνη καί
6. **Νύχτωσε χωρίς φεγγάρι**, σέ στίχους καί μουσική τοῦ Ἀποστόλου Καλδάρα.

Τό ἐγχείρημα αὐτό τοῦ νεαροῦ τότε συνθέτη, νά παρουσιάσει δηλαδή καί
νά ὑπερασπιστεῖ ξανά ἐμπράκτως τό ἐπικηρυγμένο ρεμπέτικο τραγούδι, ἐμφα-
νίστηκε σάν «κεραυνός ἐν αἰθρία», καθὼς ἡ Ἑλλάδα τῆς δεκαετίας τοῦ 1940

κινοῦνταν καί κυριολεκτικά, ἀλλά καί μεταφορικά στό κλίμα τοῦ μυθιστορηματος τῆς Margaret Mitchell: «Ὅσα παίρνει ὁ ἄνεμος», τόσο ἀπό ἄποψη ρομάντζου, ὅσο καί ἀπό ἄποψη παραπαίουσας ἰσορροπίας.

Βέβαια, δέν ἦταν ἡ πρώτη φορά πού ὁ Μάνος Χατζιδάκις προασπιζόταν τοὺς ρεμπέτες καί τή μουσική τους. Τό εἶχε κάνει ξανά στίς 31 Ἰανουαρίου τοῦ 1949 στό Θέατρο Τέχνης, ὅταν παρουσίασε τήν πρώτη ἐργασία του, τήν περίφημη «Διάλεξη γιά τό ρεμπέτικο τραγούδι», κολάζοντας τοὺς προασπιστές τῶν ἡθῶν τῆς ἀστικής τάξης.

Ἀνυπότακτος γιά πάντα, μέ τό πνεῦμα του ἀνήσυχο καί δημιουργικό, ὁ Μάνος Χατζιδάκις κατάφερε νά διαφοροποιηθεῖ σέ μία ἐποχή γεμάτη δυσκολίες γιά τήν πατρίδα μας, ὅπως ἀντίστοιχα εἶναι καί αὐτή πού βιώνουμε, καί νά ὑποστηρίξει τό ἀλάνθαστο, τελικά, ἐνστικτό του. Μέ τή φυσικότητα τοῦ αὐτονόητου πού τόν χαρακτηρίζει, κινήθηκε διαμετρικά ἀντίθετα μέ τό ἐπικρατοῦν μουσικό καί πνευματικό ρεῦμα, γιατί γνῶριζε ὅτι:

*«Ἡ παράσταση δέν εἶναι φῶτα - δέν εἶναι σκηνικό
εἶναι οἱ ἄνθρωποι - ἐσεῖς κι ἐγώ
εἶναι ἡ ἀδιακρισία σας στή μοναξιά μας
εἶναι ἡ ἀναπνοή σας στή σιωπή μας».*

Ἀπόψε αὐτοσχεδιάζουμε, Μ.Χ.

Θνητός μέσ στήν ἀθανασία του, ἐπέλεξε νά πλαισιώσει τό ἔργο του αὐτό, μέ σπουδαίους δημιουργούς, ὅπως ἦταν ὁ Β. Τσιτσάνης, ὁ Ἀ. Καλδάρas, Ἀ. Χατζηχρήστος, ὁ Γ. Μητσάκης, πού τόν ἐξεφραζαν καί τόν ταξίδευαν, δημιουργώντας τελικά μιὰ μουσική φόρμα πού κρύβει μέσα της τήν Ἑλλάδα.

Οἱ «Ἐξι λαϊκές ζωγραφιές» ἐντάχθηκαν σέ ἓνα πλαίσιο πού ἀποδεικνύει ὅτι ἡ πατρίδα μας, ἀκόμα καί σέ χαλεπούς καιρούς παράγει πολιτισμό (μουσική, χορό, θέατρο-χοροδρόμα, ποίηση κ.λπ.). Μόνο ὅταν «Ὁ ἐξευτελισμός σου γίνει τέλειος καί ἡ ἐκπόρθηση φτάσει ὡς τίς ρίζες τῶν βουνῶν» (Μίκης Θεοδωράκης, «Εἶσαι Ἑλληνας»), μπορεῖ νά γευτεῖς τό νέκταρ. Καί στή δεδομένη περίπτωση, τά τραγούδια αὐτοῦ τοῦ ἔργου προερχόμενα ἀπό τόν χώρο τοῦ ρεμπέτικου εἶχαν ὑποτιμηθεῖ στόν μέγιστο βαθμό, ὅπως καί οἱ δημιουργοί τους.

Γι' αὐτό τοὺς ἀξίζει ἓνας μουσουργός τοῦ βεληνεκοῦς καί τῆς εὐαισθησίας τοῦ Μάνου Χατζιδάκι, νά ἀσχοληθεῖ μαζί τους καί νά προβάλει ἐν τέλει τήν προγραμματική μουσική τοῦ Τσιτσάνη, τή δωρικότητα τοῦ Μητσάκη καί τοῦ Χατζηχρήστου καί τή λυρικήτητα τοῦ Καλδάρas.

Μέσα ἀπό τήν ὀπτική τοῦ Χατζιδάκι, μποροῦμε πλέον νά ἐκτιμήσουμε τοὺς χορούς, τήν ποίηση καί τά τραγούδια μας, τήν ἴδια μας τήν ἱστορία. Μποροῦμε νά ὑπερηφανευτοῦμε γιά τό ἑλληνικό χοροδρόμα, τοὺς ρεμπέτες πού μᾶς κληροδότησαν ἓνα τόσο ἀληθινό καί ἀντιπροσωπευτικό εἶδος γνήσιου ἑλληνικοῦ τραγουδιοῦ καί φυσικά γιά τόν ἴδιο τό Μάνο Χατζιδάκι, τόν Μεγάλο αὐτόν Ἑρωτικό, πού φώτισε μέ τή μουσική του τή ζοφερή ἑλληνική μουσική παραγωγή, καθιστώντας τήν ἀντάξια πολλῶν συγχρόνων του.

Βέβαια, είμαι σέ θέση νά μπορῶ νά ἐπιχειρηματολογῶ μέ αὐτόν τόν τρόπο, γιατί γνώρισα ἐκ τοῦ σύνεγγυς αὐτά τὰ κομμάτια, μέσα ἀπό τήν τόσο κατατοπιστική συνέντευξη πού εὐγενικῶς μοῦ παραχώρησε, ἡ σολίστ καί καθηγήτρια κ. Βίνια Τσοπέλα, στό πλαίσιο τῆς πτυχιακῆς μου ἐργασίας. «Δέν μπορείς νά παίξεις Χατζιδάκι, ἂν δέν τόν αἰσθάνεσαι», δήλωσε. «Ἡ μουσική εἶναι ὁ διαμεσολαβητής μεταξύ τῆς πνευματικῆς καί τῆς αἰσθησιακῆς ζωῆς», εἶχε πει κάποτε ὁ L.v. Beethoven. Δύο ἀπόψεις ἐπαγωγικά συνδεδεμένες μέσω τῶν ὁποίων μποροῦμε νά συνειδητοποιήσουμε τή σφαῖρα στήν ὁποία κινούμαστε.

Γιά νά ἀγγίξεις καί νά μπορέσεις νά μεταφέρεις τό κλίμα ἐνός ἔργου, ὅπως οἱ «Ἐξί λαϊκές ζωγραφιές» καί μάλιστα σέ ἓνα ὄργανο εὐρωπαϊκῆς κουλτούρας, ὅπως τό πιάνο, χρειάζεται νά ἔχεις βαθειά προσωπική καλλιέργεια, ἄρτια μουσική παιδεία καί κυρίως ἀντίστοιχα μουσικά ἀκουσματα, πού θά σοῦ ἐπιτρέψουν νά τό προσεγγίσεις μέ τόν σωστό τρόπο. Προσωπικά, θεωρῶ ὅτι αὐτά εἶναι τά ἀνθρωπίνως, ὅχι γιά ὅλους, δυνατά. Γιά νά ἐρμηνεύσεις, ὅμως, μέ τόν τρόπο τῆς κ. Τσοπέλα τό συγκεκριμένο ἔργο τοῦ Χατζιδάκι, πρέπει νά ἔχεις χάρισμα. Μόνο ἔτσι, μπορείς νά συνδυάσεις τά ἐγγενῆ μέ τά ἐπίκτητα χαρακτηριστικά. Λίγες, ἂν ὄχι ἐλάχιστες, εἶναι οἱ περιπτώσεις ἐρμηνευτῶν, πού ἔχουν τή δυνατότητα νά μεταπηδοῦν ἀπό ἔργα ὅπως ἡ «*Fantaise*» τοῦ Schumann, σέ ἔργα ὅπως οἱ «Ἐξί λαϊκές ζωγραφιές» τοῦ Χατζιδάκι στή διάρκεια ἐνός προγράμματος, προβάλλοντας τό ὕφος τῶν συνθετῶν.

Στήν Ἑθνική Πινακοθήκη τῆς Οὐάσιγκτον, μόνο νά φανταστοῦμε μποροῦμε αὐτά πού ἔζησε τό ἀκροατήριό τότε, τόν Ὀκτώβριο τοῦ 2000, στήν πρώτη παρουσία τοῦ ἔργου στήν Ἀμερική. Ἡ κριτική τοῦ J. McLellan μπορεῖ μόνο κατά κάποιον τρόπο νά σκιαγραφήσει τά δρώμενα, παρὰ τή γλαφυρότητά της. Οἱ εἰκόνες δύσκολα ἀποδίδονται μέ λέξεις, πόσο μάλλον γιά μᾶς, πού φανταζόμαστε μιά Ἑλληνίδα σολίστ νά γεμίζει μέ τήν παρουσία της τή σκηνή καί μέ τοὺς ἤχους τοῦ Χατζιδάκι μιά τέτοια αἶθουσα. Ἐρωτικές καί συγκινητικές ρεμπέτικες μελωδίες, προερχόμενες ἀπό μιά ἀτμόσφαιρα καπνῶν καί μέθης, ἀντηχοῦσαν μπροστά ἀπό πίνακες τοῦ El Greco σ' ἓνα ἐπιβλητικό ἀρχιτεκτονικό σκηνικό. Ἐναλλαγή χασάπικων καί ζεϊμπέκικων χορῶν μέ ἄρτιες ἐρμηνευτικές διανθίσεις στή μελωδία ἐκπέμπουν ἓνα σπάνιο κρᾶμα ἀρχοντιᾶς καί ἀπλότητας, τή στιγμή πού περιστοιχίζονται ἀπό ἔργα ἐνός ἀπό τοὺς σπουδαιότερους ἐκπροσώπους τοῦ Μανιερισμοῦ, πού ἀναπόδραστα παραπέμπουν στήν πολυπλοκότητα τῆς σύνθεσης, τήν ἐπιτήδευση στήν ἀπόδοση τῆς ἀνθρωπίνης ἔκφρασης, καθὼς καί τήν κατάρρηση τῶν ἀρμονικῶν ἀναλογιῶν τῆς Ἀναγέννησης. Εἰκόνα παραμυθιοῦ; Εἰκόνα ὄνειρου;

Εὐτυχῶς πραγματικότητα μέ ὄνειρικές διαστάσεις τῆς Ἑλλάδας. Πραγματικότητα καί γιά ὅσους ἔζησαν αὐτές τίς προσωπικότητες ἀπό κοντά.

Σπουδαῖοι καπετάνιοι τοῦ «Τρελοβάπορου» πού ἀγκυροβόλησε κάπου κοντά στ' ἀνοιχτά τοῦ Ἰονίου, μετά ἀπό ἓνα τέτοιο ταξίδι «Γεμάτο περιπέτειες, γεμάτο γνώσεις» καί ἄκουσε τόν Δ. Σολωμό νά ψιθυρίζει:

«Κλείσε μέσα στήν ψυχή σου τήν Ἑλλάδα καί θά αἰσθανθεῖς μέσα σου νά λαχταρῶναι κάθε εἶδους μεγαλεῖο».

Ο ΣΚΟΥΦΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΦΙΛΙΚΟΙ ΣΤΗ ΦΙΛΙΚΗ¹

ΚΩΣΤΑΣ ΚΩΣΤΑΒΑΣΙΛΗΣ

Υποστηρικτής της αντίληψης, πού ήθελε οι Έλληνες να αποτινάσσουν τον τουρκικό ζυγό κινούμενοι μυστικά αλλά και γρήγορα, συγκροτώντας μία επαναστατική οργάνωση, βασιζόμενοι στις δικές τους δυνάμεις ώστε να εξαναγκάσουν τα δυνατά κράτη της εποχής να προστρέξουν σε βοήθεια, ο Νικόλαος Σκουφάς, από τό Κομπότι της Άρτας, δέν δίστασε να ακολουθήσει τή φωνή της συνείδησής του, όταν αισθάνθηκε πώς είχε έρθει ή ώρα της δράσης. Γεννημένος στό Κομπότι από φτωχούς γονείς τό 1779, στή συνοικία Δημορραφταίικα, ο Σκουφάς άρχικά είχε τό επώνυμο «Ράφτης». Πατέρας του ήταν ο Άποστόλης Ράφτης, τεχνίτης από τή μεσαία τάξη, ο όποιος, όμως είχε καλή σχέση μέ τά γράμματα και διατηρούσε κατάστημα και οικία και στήν πόλη της Άρτας. Μάλιστα στόν χώρο, όπου βρισκόταν τό έμπορικό και εργαζόταν ο Νικόλαος Σκουφάς, έχει έντοιχιστεί άναμνηστική πλάκα. Ο Άποστόλης Ράφτης φρόντισε γιά τήν όσο τό δυνατόν καλύτερη μόρφωση του γιου του, ο όποιος μαθήτευσε κοντά στό Γεροστάθη άρχικά, κι άργότερα στό σχολείο της Κασσολίτρας (άπό τόν όμώνυμο ναό της Παναγιάς της Κασσολίτρας όπου στεγαζόταν), κοντά στους φημισμένους γιά τήν εποχή και τόν τόπο δασκάλους Ντούγια και Δενδραμή. Άργότερα άκολούθησε τό έπάγγελμα του έμπόρου, εργαζόμενος σέ έμπορικό κατάστημα της Άρτας γιά άρκετά χρόνια. Στήν πορεία του αυτή, ή δεξιοτεχνία του στήν κατασκευή σκούφων του προσέδωσε τό προσωνύμιο τό όποιο έμελλε να γίνει και τό επώνυμό του: «Σκουφάς». Στή συνέχεια, μετά από προστριβές μέ Τούρκους της περιοχής (λέγεται ότι χαστούκισε κάποιον Τούρκο ζαπτιέ, δηλαδή χωροφύλακα), άκολουθώντας τό ρεύμα της εποχής, μετανάστευσε στή Ρωσία και συνέχισε τήν έμπορική του δραστηριότητα στήν Όδησό, όπου ύπήρχε άκμάζουσα έλληνική παροικία.

Στή Ρωσία ο Σκουφάς, όχι μόνο συνεχίζει τή συνωμοτική δράση, πού είχε ήδη άρχίσει άπό τά χρόνια της διαμονής του στήν ιδιαίτερη πατρίδα του, αλλά έρχε-

1. Όμιλία πού πραγματοποιήθηκε στό Κέντρο Πολιτισμού Δήμου Κορινθίας γιά τά 200 χρόνια ίδρύσεως της Φιλικής Έταιρείας.

ται σέ έπαφή μέ όλα εκείνα τά ιδεολογικά κινήματα καί ρεύματα τοῦ 18ου αἰῶνα, πού πρέσβευαν τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀνθρώπων ἀπό τά ἀπολυταρχικά καθεστώτα. Ἀπό τοὺς βιογράφους του χαρακτηρίζεται ἄνθρωπος πολύπειρος, μέ τίμιο χαρακτήρα, σῶφρων, ἀποφασιστικός καί ψυχραμος. Καθώς ὁ ἴδιος φλεγόταν ἀπό τόν πόθο νά βοηθήσει στήν «Ἀνάσταση τοῦ Γένους», ὅπως ὀνόμαζε τήν ἀνασύσταση τῆς ἑλληνοκεντρικῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, δέν ἄργησε νά ἔρθει σέ ἐπαφή μέ τοὺς συμπατριῶτες του, πού διακατέχονταν ἀπό τίς ἴδιες ἀντιλήψεις. Μέ δύο ἀπό αὐτούς, τόν Ἡπειρώτη Ἀθανάσιο Τσακάλωφ καί τό νησιώτη Ἐμμανουήλ Ξάνθο, ἀποφάσισαν στίς 14 Σεπτεμβρίου 1814, τή δημιουργία τοῦ συνωμοτικοῦ μηχανισμοῦ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, πού, μέ διάφορες διαδικασίες καί μυστικότητα, ἀπέβλεπε στό νά μνησει τοὺς Ἕλληνες στόν κοινό σκοπό καί νά τοὺς προετοιμάσει γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας.

Οἱ Φιλικοὶ ἀναφέρονταν σέ κάποια «Ἀόρατη Ἀρχή» τῆς ὁποίας τή συγκρότηση σκόπιμα ἀπέφευγαν νά κατονομάσουν κι ἄφιναν νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἰσχυρά πρόσωπα κατευθύνουν τήν Ἑταιρεία κι ὅτι κάποια μεγάλη δύναμη τήν προστατεύει. Καθιέρωσαν μυσταγωγική διαδικασία γιά τή μύηση νέων μελῶν, πού καλοῦνταν νά ὀρκιστοῦν τυφλή ἀφοσίωση καί ἀπόλυτη ἐχεμύθεια. Παραβίαση τοῦ ὅρκου ἐπέσυρε τόν θάνατο, ἐνῶ καί ἡ γενικότερη ἐπικοινωνία τῶν μελῶν τῆς Ἑταιρείας ἀκολούθησε ὅλους τοὺς κανόνες μυστικότητας (ψευδώνυμα, μυστικό κρυπτογραφικό ἀλφάβητο, συνθηματικές λέξεις ἀμοιβαίας ἀναγνώρισης κ.ἄ.), ὁ ἴδιος δέ ὁ Σκουφᾶς εἶχε, μέσα στήν Ἑταιρεία, τά συνθηματικά ἀρχικά Α.Γ.

Ὅλα αὐτά εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐνίσχυση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας τόσο σέ οἰκονομικό, ὅσο καί σέ στελεχιακό ἐπίπεδο. Ὁ ἱστορικός Φιλῆμων καταγράφει 514 μέλη Φιλικῶν, πέρα ἀπό αὐτούς πού δέν ἤθελαν νά γίνουν γνωστοί γιά λόγους ἀσφάλειας. Κεφαλαιώδης καί σημαντική συμβολή στήν ἴδρυσή, στελέχωσή κι ἐξάπλωσή τῆς Ἑταιρείας ἔχουν οἱ Ἡπειρώτες. Ἀπό τοὺς καταγεγραμμένους Φιλικούς, περίπου 200 κατάγονται ἀπό τήν Ἡπειρο καί καταγράφουν ἐξαιρετική παρουσία καί δράση. Μεταξύ αὐτῶν σημαντική παρουσία ἔχουν δύο Ἀρτινοί. Ὁ ἕνας εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Γεροστάθης, ἔμπορος ἀπό τό Κομπότι, πού μνηθήθηκε ἀπό τοὺς πρῶτους, στίς ἀρχές τοῦ 1819, ἀναπτύσσοντας ἔντονη δραστηριότητα. Ὁ Κωνσταντῖνος Γεροστάθης, γεννήθηκε τό ἔτος 1770. Ἡ ἀνατροφή του ἦταν ἀρχοντική καί ἡ μόρφωσή του ἐπιμελημένη. Ἐφυγε ἀπό τό Κομπότι γιά τήν Κέρκυρα σέ ἡλικία 37 ἐτῶν, τό 1807, δεχόμενος τό πλῆγμα τῆς δολοφονίας τοῦ πατέρα του. Οἱ ἱστορικές πηγές, παρουσιάζουν τόν Κωνσταντῖνο Γεροστάθην ὡς καλό καί ἀγαθό ἄνθρωπο, μέ μεγάλη μόρφωση καί γλωσσομάθεια, μέ πολιτικό νοῦ καί φλογερό πατριωτισμό, μέ ἐθνική προσφορά καί εὐεργεσίες.

Στά τέλη τοῦ 1818 μέ ἀρχές τοῦ 1819, ὁ Γεροστάθης μνηθήθηκε στή Φιλική Ἑταιρεία ἀπό τόν Ἀριστείδη Παππᾶ. Στό σημεῖο αὐτό ξεκινᾷ ἡ συνεισφορά καί ὁ ἀγώνας του γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας ἀπό τοὺς Τούρκους. Ἐνημερώνεται γιά τήν πολιτική κατάσταση τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καί γνωρίζει τά συμφέροντα καί τίς διαθέσεις τους σχετικά μέ τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας, ἀπὸ ἐπιστολές, ἀλλά καί ἀπὸ ἐφημερίδες, πού τοῦ ἀποστέλλουν ἀπό

τό ἔξωτερικό σημαίνοντες Φιλικοί. Φροντίζει γιά τήν ἀνασυγκρότηση τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων, ἀποστέλλοντας ἐφόδια καί χρήματα, σέ περιοχές ὅπου ὁ τουρκικός ζυγός πλησιάζει ἀπειλητικά (Μεσολόγγι, Κάλαμος, Ναύπλιο κ.ά.). Τό Λονδίνο, τό Παρίσι, ἡ Νεάπολη, ἡ Τεργέστη, ἡ Ἀγκῶνα καί ἄλλες πόλεις τῆς Εὐρώπης εἶναι τόποι τῶν συναλλαγῶν του. Ἐπίσκοποι, πρίγκιπες, λόγιοι, πολιτικοί, ἐφοπλιστές, τραπεζίτες, ἔμποροι καί τόσοι ἄλλοι, πού ἀναφέρονται στίς ἐπιστολές, πού ἔστειλε καί λάμβανε, εἶναι οἱ ἄνθρωποι τοῦ κύκλου του.

Ἦταν ἔμπιστος συνεργάτης τοῦ Κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια. Ἀντιπροσώπευε στήν Κέρκυρα τή Φιλική Ἐταιρεία καί εἶχε ἀναλάβει τήν ἀλληλογραφία μέ τίς φιλελληνικές ἐταιρεῖες τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς. Σῶζονται 46 ιδιόχειρες καί ἐνυπόγραφες ἐπιστολές του πρὸς τόν Ἰωάννη Καποδίστρια, ἀπό τίς ὁποῖες μία γραμμένη στήν ἰταλική γλῶσσα, πού βρίσκονται καί φυλάσσονται στόν ὑπ' ἀριθμόν 354 φάκελο Ἰωάννη Καποδίστρια τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης Κέρκυρας. Ἀπό τή μεταξὺ τους ἀλληλογραφία, γίνεται ὀλοφάνερο ὅτι οἱ δύο ἄντρες διατηροῦσαν στενές σχέσεις καί ὅτι ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας ἔτρεφε βαθειά ἐκτίμηση γιά τόν Κων/νο Γεροστάθη. Μελετώντας τίς ἐπιστολές, βλέπουμε ὅτι ὁ Κων/νος Γεροστάθης ἐνεργοῦσε γιά τήν προμήθεια τροφῶν καί σίτου ἀπό τό ἔξωτερικό γιά λογαριασμό τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, καθῶς καί τή διαχείριση τοῦ Ἐθνικοῦ Δημοσίου χρήματος. Ἐνημερώνει τόν Ἰωάννη Καποδίστρια καί τήν Ἑλληνική Κυβέρνηση γιά τή γενική ἀλλά καί εἰδική κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στήν Εὐρώπη.

Ἀλλά καί γιά προβλήματα πού ἀπασχολοῦσαν τή σκλαβωμένη τότε Ἑπειρο πληροφορεῖ τόν Κυβερνήτη. Γνωστοποιεῖ, ἐπίσης, τήν ἄφιξη προσφυγικοῦ κύματος Ἑπειρωτῶν στήν Κέρκυρα, λόγω τῆς ἄφιξης τοῦ Κιουταχῆ στά Ἰωάννινα. Μέ ψυχική συντριβή ἀναφέρει τίς δολοφονίες καί καταδίκες σέ βάρος τῶν Ἑπειρωτῶν, πού ἐπιχειρήσαν κίνημα ἐναντίον τοῦ κατακτητῆ. Σέ ἄλλη ἐπιστολή, τοῦ διεκτραγωδεῖ τήν ἐπικρατοῦσα κατάσταση στήν Ἑπειρο, ὅπου οἱ Ἀλβανοί ἐκδιώκουν τοὺς Χριστιανούς.

Κατά γενικό κανόνα, οἱ ἐπιστολές αὐτές ἔχουν συγκεκριμένη δομή: στό πάνω ἄριστερό μέρος φέρουν τόν τόπο προορισμοῦ, στό πάνω δεξιό μέρος τόν τίτλο καί τό ὄνομα τοῦ Κυβερνήτη («Πρὸς τόν ἐξοχώτατον...») καί κάτω ἀπό αὐτό, πού καί πότε γράφτηκαν. Στό τέλος τῶν ἐπιστολῶν ὑπάρχει πάντα τό «Ὁ σός διά βίου» καί ἡ ὑπογραφή τοῦ ἀποστολέα, «Κων/νος Γεροστάθης». Συμπεραίνουμε ἀπό τό περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν τήν ἀνεκτίμητη πατριωτική δράση τοῦ Κων/νου Γεροστάθη καί τό ρόλο πού διαδραμάτισε γιά τή σταθεροποίηση τοῦ ὑπόλοιπου Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Κων/νος Γεροστάθης πέθανε στίς 22 Ἰουνίου τοῦ 1870 σέ ἡλικία 100 ἐτῶν καί κηδεύτηκε στόν Ἱερό Ναό τῆς Παναγίας τῶν Ἐένων στήν Κέρκυρα.

Ἐκτός τοῦ Σκουφᾶ καί τοῦ Γεροστάθη, ἰδιαίτερη μνεῖα πρέπει νά γίνει γιά τόν Ἀσημάκη Κοροκίδα, ἀπό τήν Ἄρτα, λόγιο καί μεγαλέμπορο στήν Πόλη, στόν ὁποῖο ἀνατέθηκε κυρίως ἡ μύηση στήν Ἐταιρεία τῶν Ἑλλήνων τοῦ στενοῦ κύκλου τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, τοῦ ὁποῖου ἐπίτροπος στήν Κωνσταντινούπολη ἦταν ὁ Κοροκίδας. Ἔτσι μνηθῆκαν πρόσωπα μέ μεγάλη ἐπιρροή, ὅπως ὁ ἄρμα-

τωλός Ὀδυσσεάς Ἀνδροῦτσος, ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ ἱατρός τοῦ Ἀλῆ καί μετέπειτα πρωθυπουργός τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους Ἰωάννης Κωλέττης κ.ἄ. Ὁ Κοροκίδας (ἀναφέρεται στίς πηγές καί ὡς Κροκίδας μέ ἀποκοπή τοῦ ὀμικρον, ὅπως συνηθίζεται στήν ἡπειρώτικη ντοπιολαλιά) γεννήθηκε στήν Ἄρτα τό 1770 καί πέθανε στά Ἰωάννινα τό 1828. Σπούδασε στήν Μπαλαναία Σχολή τῶν Ἰωαννίνων καί μυήθηκε νωρίς στή Φιλική Ἐταιρεία καί ἔγινε μέλος τῆς ἐφορίας τῆς. Στήν Ἐταιρεία μυήθηκε στίς 23 Νοεμβρίου 1818 ἀπό τόν Π. Ἀναγνωστόπουλο, μέ τήν προοπτική νά κατηχηθοῦν στό μυστικό τῆς ἡ «Αὐλή» τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἴσως καί ὁ ἴδιος. Ὁ Κοροκίδας μέ ἰδιαίτερη συγκίνηση δέχθηκε καί ὡς ἀπόστολος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας πῆγε στά Γιάννενα, ὅπου κατέχησε πολλούς ἀπό τό περιβάλλον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, προσφέροντας ἔτσι πολύτιμες ὑπηρεσίες στήν προετοιμασία τῆς Ἐπανάστασης τῆς Ἡπείρου.

Καταγράφονται, ἐξἄλλου καί δύο Κομποταῖοι Φιλικοί, συμπατριῶτες δηλαδή τοῦ Νικολάου Σκουφᾶ, ὅπως ἀναφέρονται στό: Ι.Α. Μελετόπουλος, «Ἡ Φιλική Ἐταιρεία - Ἀρχεῖον Π. Σέκερη», Ἀθῆναι 1967, ἐκτός τοῦ Κωνσταντίνου Γεροστάθη. Οἱ δύο αὐτοί συμπατριῶτες τοῦ Σκουφᾶ φαίνεται ὅτι μυήθηκαν ὁ ἓνας στήν Κωνσταντινούπολη τόν Ἰανουάριο τοῦ 1821, λίγο πρὶν τήν ἔναρξη τῆς Ἐπανάστασης καί ὁ ἄλλος τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1818 στήν Ἄρτα. Πρόκειται γιά τόν Ἰωάννη Ἀναστασίου, 63 ἐτῶν τή χρονιά τῆς μύησης, καί τόν Χατζῆ Ἰωάννη Ἀναστασίου, 55 ἐτῶν τή χρονιά τῆς μύησης.

Πέρα ἀπό τοὺς πρωτοστάτες αὐτοὺς, ἄλλοι 34 Ἡπειῶτες, οἱ ὁποῖοι ζοῦσαν στή Ρωσία μυήθηκαν ἀπό τήν πρώτη στιγμή στό σκοπό τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας καί δραστηριοποιήθηκαν ὡς μέλη τῆς. Οἱ γνωστοί ὡς τώρα 34 Ἡπειῶτες Φιλικοί, πού ἦταν ἐγκατεστημένοι στή Ρωσία, εἶναι οἱ ἐξῆς (σέ παρένθεση σημειώνεται ὁ τόπος καταγωγῆς καθὼς καί ὁ χρόνος καί τόπος κατήχησης):

Όνομα	Τόπος καταγωγῆς	Χρόνος καί τόπος κατήχησης
Ἀθανάσιος Γεωργίου	Ἄρτα	1821 Κισνόβιο
Ἀπόστολος Βαρατάσης	Μέτσοβο	1821 Ὁδησσός
Χριστόδουλος Μ. Γαζώης	Καλαρρύτες	1821 Ὁδησσός
Γεώργιος Κ. Γάτσος	Ἰωάννινα	1817 Μόσχα
Ἀναστάσιος Γοργόλης	Γραμμενοχώρια	;
Νικόλαος Δήμου	;	1820 Κισνόβιο
Ἰωάννης Δούμας	Τσεπέλοβο Ζαγορίου	
Ἰωάννης Δ. Ζορμπᾶς	Ἰωάννινα	1817 Μόσχα
Χρήστος Ἰωάννου	;	1820 Κισνόβιο
Νικόλαος Κανούσης	;	1817 Μόσχα

Όνομα	Τόπος καταγωγής	Χρόνος και τόπος κατήχησης
Κυριαζής Ν. Καράμπελας	;	1820 Κισνόβιο
Στέλιος Μ. Λαζάρου	;	1818 Μόσχα
Νικόλαος Λέγδας	Ίωάννινα	1821 Όδησσός
Άλέξανδρος Λεονάρδος	;	1820 Κισνόβιο
Χριστόδουλος Λουριώτης	Άρτα	1817 Όδησσός
Άναστάσιος Μανάκης	Ανήλιο Μετσόβου	;
Δημ. Α. Μελάς	Ίωάννινα	1820 Νίζνα
Μιχαήλ ...	;	1820 Κισνόβιο
Μιχάλης Δ. Μπαμπαλιάρης	Ίωάννινα	Κισνόβιο
Δημήτριος Μπουρουζάνος	Μέτσοβο	1821 Όδησσός
Μιχαήλ Ξυδάς	Μέτσοβο	;
Δημήτριος Παπάζογλου	Ζαγόρι	1821 Όδησσός
Νικόλαος Πατσιμάδης	Ίωάννινα	1816 Μόσχα
Κωνσταντίνος Πελέκης	Μέτσοβο	;
Κωνσταντίνος Πεντεδέκας	;	1817 Μόσχα
Δημήτριος Πουγοβίνος	;	1821 Όδησσός
Μάνθος Ριζάρης	Μονοδένδρι Ζαγορίου	1817 Μόσχα
Δημήτριος Χ. Σταματάκης	Καλαρρύτες	1821 Όδησσός
Κωνσταντίνος Ι. Σταματάκης	Καλαρρύτες	1821 Όδησσός
Στέφανος Κυρ. Σταμέρωφ	Μέτσοβο	1821 Όδησσός
Σπύρος Ι Στανέλος	Πάργα	1818 Όδησσός
Ίωάννης Στρεζέσκος	Άρτα	1820 Κισνόβιο
Στέργιος Τέρωφ	Μέτσοβο	;
Μιχαήλ Χάτος	Μέτσοβο	;

Παρατηρούμε ότι συνολικά παρουσιάζονται 3 Ήπειρώτες Φιλικοί μέ καταγωγή από την περιοχή της Άρτας, 17 μέ καταγωγή από την περιοχή των Ίωαννίνων και μόλις 1 μέ καταγωγή από την περιοχή της Πρέβεζας. Καταγράφονται, επιπλέον, και 9 των οποίων ή ακριβής καταγωγή δέν δηλώνεται. Όλοι σχεδόν αναφέρονται ώς μυημένοι στην Όδησσό, τή Μόσχα και τό Κισνόβιο (σημερινό Κισινάου ή Κισινόφ, πρωτεύουσα της Μολδαβίας).

Έτσι τό δράμα τοῦ Νικολάου Σκουφᾶ ξεκίνησε νά παίρνει σάρκα καί ὅσῳ, καθῶς οἱ Ἕλληνες, ἔστω καί παρασυρμένοι ἀπό τή ψευδαίσθηση τῆς ρωσικῆς βοήθειας, ἀπέκτησαν ἐμπιστοσύνη στίς δυνάμεις τους κι ἐπαναστάτησαν ξεκινῶντας ἀπό τίς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες τό 1820 καί συνεχίζοντας στήν Πελοπόννησο τό 1821, μέ τά γνωστά ἀποτελέσματα. Όλα αὐτά ὅμως ὁ Σκουφᾶς δέν μπόρεσε νά τά δεῖ νά πραγματοποιοῦνται, καθῶς εἶχε ἤδη πεθάνει τό 1818 στήν Κωνσταντινούπολη. Εἶχε ὅμως τήν ικανοποίηση ὅτι ἔθεσε τίς βάσεις πάνω στίς ὁποῖες χτίστηκε ἡ ἐλευθερία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀφήνοντας στή γενέτειρά του, τό Κομπότι, ἀλλά καί σέ ὅλους τοὺς Ἀρτινοὺς, περήφανη καί συνάμα βαρειά κληρονομιά.

Δεδομένου τοῦ γεγονότος, ὅτι βρίσκομαι ἐδῶ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Μουσικοφιλολογικοῦ Συλλόγου Ἄρτας ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ», ἐνός συλλόγου πού τιμητικά φέρει τό ὄνομα τοῦ ἐκ τῶν ἰδρυτῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, θά ἤθελα νά ἀναφερθῶ συνοπτικά στήν ἱστορία τοῦ συλλόγου καί σέ ὅ,τι τόν συνδέει μέ τόν ἄνθρωπο τόν ὁποῖο τιμᾷ. Συμπληρώνονται ἐφέτος 118 χρόνια λειτουργίας τοῦ Μουσικοφιλολογικοῦ Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ». Εἶναι λοιπόν γεγονός, ὅτι, ἔχοντας τίς ρίζες του στά 1896, ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ» ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τοὺς ἱστορικότερους συλλόγους κάθε εἶδους στή χώρα μας. Λίγα εἶναι τά σωματεῖα ἐκεῖνα (ἀθλητικά, πολιτιστικά, κοινωνικά κ.ἄ.) πού μποροῦν νά τόν συναγωνιστοῦν σέ πλοῦτο ἱστορικῆς παρουσίας (ἡ Ἱστορική Ἑταιρεία τῆς Κέρκυρας π.χ., ἡ Ἀθηναϊκή Λέσχη καί λίγα ἀκόμη) κι αὐτό καθιστᾷ ἀπό μόνο του τήν ὑπαρξή του ἀξιόλογη καί οὐσιαστική. Δέν εἶναι ὅμως μόνον αὐτός ὁ λόγος πού κάνει τόσο σημαντική τήν ὑπερεκατονταετηρίδα τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ». Κι αὐτό γιατί, ἂν μόνον ἡ ἱστορική πορεία καί ἡ παρουσία διαμέσου τῶν αἰώνων ἦταν ἀρκετή, τότε θά θαυμάζαμε τόν ἱστορικό αὐτό σύλλογο ὡς ἕνα μουσειακό ἔκθεμα, ὡς κάτι δηλαδή πού ἄφησε τά ἴχνη του στό παρελθόν, ἔκανε αἰσθητή τήν παρουσία του γιά ἕνα χρονικό διάστημα καί τώρα τό θαυμάζουμε, διότι τό βάρος τῆς μνήμης εἶναι πολυτιμότερο καί πιό οὐσιαστικό ἀπό τήν παρουσία του μέσα στό παρόν. Ἐπειδή ὥστόσο κάτι τέτοιο δέν συμβαίνει, καθόσον ὁ Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Ἄρτας «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ» ἐξακολουθεῖ νά προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του στήν πόλη, ἐπειδή τό δυναμικό του διαρκῶς ἀνατροφοδοτεῖται κι ἀνανεῶνεται, νά γιατί ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ὄχι ἀπλῶς μελέτης, ἀλλά καί παραδειγματισμοῦ γιά τίς νεώτερες γενιές.

Ἐχει ὑποστηριχθεῖ, ὄχι χωρίς στοιχεῖα καί μέ ἐπαρκέστερη θά ἔλεγα ἐπισημονική τεκμηρίωση, πῶς ὁ σύλλογος ἀποτελέσει τήν ἔκφραση τῆς ἀστικῆς τάξης στήν Ἄρτα, πῶς ἔχει ταυτιστεῖ κατ' ἐξοχήν μέ τόν συντηρητικό χώρο, πῶς ἔχει νά ἐπιδειξεί μιᾷ μᾶλλον προβλέψιμη πορεία χωρίς μεγάλες ἀνατροπές στά πολιτισμικά δρώμενα τοῦ τόπου μας. Ἀνάλογα μέ τήν ὀπτική σκοπιά, τήν κοσμοθεωρία καί τήν πολιτική προσέγγιση ἐνός ἐκάστου, ὁρισμένες ἀπό τίς διαπιστώσεις αὐτές μπορεῖ νά ἔχουν μεγαλύτερο εἰδικό βάρος ἀπό ἄλλες, ἐνῶ, σέ κάποιες περιπτώσεις, μπορεῖ νά ἀποκτήσουν καθολική ἀποδοχή.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπό αὐτό δέν μποροῦν νά ἀκυρώσουν τήν παρουσία τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ» καί τή συμβολή του στήν ἐξέλιξη τῆς ἀρτινῆς κοινωνίας καί τοῦ το-

πικοῦ γίγνεσθαι. Ταυτιζόμενος μέ τήν ἀστική τάξη τοῦ τόπου, ὁ σύλλογος βοήθησε σέ μεγάλο βαθμό καί συνέβαλε οὐσιαστικά στήν πρόοδο τῆς ἀστικοποίησης τῆς ἀρτινῆς κοινωνίας, κυρίως στά τέλη τοῦ 1890 καί τίς ἀρχές τοῦ 20ου αἰῶνα, ὅποτε καί οἱ συγκυρίες καθιστοῦσαν τήν πρόοδο αὐτή κάτι περισσότερο ἀπό ἀναγκαία γιά τό Ἑλληνικό Κράτος. Παράλληλα, μέ τήν παρουσία του στόν χώρο τοῦ πολιτισμοῦ, ἀνεξάρτητα ἀπό τή μεριά πού τό βλέπει κάποιος, κατάφερε καί διατήρησε στήν πόλη μας γιά μεγάλο χρονικό διάστημα μιά πνοή δημιουργίας καί πολιτιστικῆς δραστηριότητος, στοιχεῖα ἀπαραίτητα γιά τήν ἐπιβίωση καί τήν προκοπή κάθε κοινωνίας. Ἄς μήν ξεχνᾶμε ὅτι συντηρεῖ μιά ἀρκετᾶ πλούσια (τουλάχιστον σέ ἱστορικά βιβλία καί πηγές) βιβλιοθήκη, λειτουργεῖ δύο μουσεῖα, ἀνεβάζει θεατρικές παραστάσεις (ἀπό τά σπλάχνα του μάλιστα βγῆκαν ἀρκετοί ἀπό αὐτούς, πού μέχρι σήμερα συνεχίζουν νά ὑπηρετοῦν τό θέατρο στήν πόλη μας, ἔστω κι ἀπό ἄλλες πιά στέγες), προσφέρει στή διατήρηση τῆς παράδοσης.

Ἀλλά κι ἄλλιῶς νά τό δεῖ κάποιος, τό γεγονός ὅτι ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ» λειτουργοῦσε μέ τόν τρόπο πού ἐπέλεξε νά λειτουργήσῃ, ὁδήγησε στή δραστηριοποίηση καί τήν ἀνάδειξη καί ἄλλων συλλόγων, πού μέ τή σειρά τους πρόσφεραν καί συνεχίζουν νά προσφέρουν μεγάλες ὑπηρεσίες στά πολιτιστικά δρώμενα αὐτοῦ τοῦ τόπου. Εἶναι λοιπόν ἀνάγκη νά συνεχίσει τήν πορεία του καί εἶναι θετικό τό γεγονός, ὅτι μιά σειρά ἀξιόλογων ἀνθρώπων ἀσχολοῦνται μέ τά τοῦ οἴκου του.

Ἡ πορεία αὐτή τοῦ συλλόγου, θεωρῶ πώς μοιάζει κάπως μέ αὐτή τοῦ Νικολάου Σκουφᾶ, ὡς πρὸς τό γεγονός ὅτι καί οἱ δύο ἄνοιξαν δρόμους γιά μιά πορεία πρωτοφανή, γιά τά δεδομένα τῆς ἐποχῆς τους, σέ τομεῖς ὅπου κανεῖς δέν περιέμενε ἀπό αὐτούς ὅτι μποροῦν νά καταφέρουν κάτι σπουδαῖο. Τό γεγονός ὅτι ὁ σύλλογος ἐπέλεξε ὡς ὄνομά του τό ἐπώνυμο τοῦ διάσημου Φιλικοῦ, μόλις 16 χρόνια μετά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας, τό 1881, καί 78 ἔτη μετά τόν θάνατο τοῦ ἐνδοξοῦ αὐτοῦ ἀνδρα, ἀποτελεῖ ἕνα ἀκόμα στοιχεῖο πού δικαιώνει τήν ἀπόφαση τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ τοῦ συλλόγου.

ΤΟ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΜΑΞΙΜΟ ΤΟΝ ΓΡΑΙΚΟ

ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

«Ὅτι ἔστι, Κύριε τοῖς δούλοις σου θάνατος, ἐκδημούντων ἡμῶν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ πρὸς σέ τόν Θεόν ἐνδημούντων, ἀλλὰ μετὰ στασις ἀπὸ τῶν λυπηροτέρων ἐπὶ τὰ χρηστότερα καὶ θυμηδέστερα, καὶ ἀνάπαυσις καὶ χαρὰ». (Β. Εὐχή τῆς Πεντηκοστῆς).

Τό Σάββατο 24 Μαΐου 2014, ἡ Θριαμβεύουσα Ἐκκλησία ὑποδέχτηκε ἕνα νέο μέλος της. Τόν ἐξ Ἄρτης δικηγόρο, συγγραφέα καὶ ἱστορικό ἐρευνητὴ Κωνσταντῖνο Τσιλιγιάννη, γνωστό στὴν ἀρτινὴ κοινωνία ἀλλὰ γνωστότερο στὸ Πανελλήνιο γιὰ τὴν ἐνασχόλησή του μὲ τόν Ἅγιο Μάξιμο τόν Γραικό.

Περιγράφοντας ἐπιγραμματικὰ τὸ ἐρευνητικὸ ἔργο τοῦ μακαριστοῦ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι: «...ὁ Κώστας Τσιλιγιάννης μάζεψε ὑπομονετικά καὶ μὲ ἀφοσίωση τὰ τριμμάτια τῶν αἰώνων καὶ τὰ ἔφτιαχνε παλίμψηστο. Χάρη σ' αὐτόν ἀνοιξαμε παράθυρα στὴ μνήμη καὶ ἀνακαλέσαμε εἰκόνες, ποὺ νομίζαμε ὅτι εἶναι ξεθωριασμένες καὶ ὅμως εὐτυχῶς εἶναι ἀκόμη ἐδῶ, ζοῦνε μὲ ἐμᾶς, μέσα ἀπὸ ἐμᾶς» (ἀπὸ τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Μ/Φ συλλόγου «Σκουφᾶς»).

Ὁ Ἅγιος Μάξιμος, ἡ ἐκπληκτικὴ αὐτὴ φυσιογνωμία τῶν ρωσικῶν γραμμάτων, ποὺ σημάδευσε τίς ἑλληνορωσικὲς πνευματικὲς σχέσεις καὶ «κυρίως τὸ ὕψος τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐν γένει ρωσικῆς γραμματείας» ἀπετέλεσε ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν τοῦ μακαριστοῦ ἱστορικοῦ ἐρευνητῆ. Ὡς συμπατριώτης τοῦ Ἁγίου ὁ Κ. Τσιλιγιάννης ἐρευνῆσε καὶ μελέτησε τὸ ἔργο τοῦ ἐξ Ἄρτης Βατοπαιδινοῦ μοναχοῦ καὶ φωτιστοῦ τῶν Ρώσων. Οἱ ἐρευνές του στὸ Ἅγιο Ὅρος καὶ στίς μεγάλες βιβλιοθῆκες στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ εἶχαν ἐκπληκτικὰ ἀποτελέσματα, ποὺ ἀποτυπώθηκαν σὲ ἕνα μεγάλο ἀγιολογικὸ ἔργο, ποὺ περιλαμβάνει τίς ἐξῆς ἐνότητες:

- α. Πρωτοβουλίες καὶ ἐνέργειες ποὺ σχετίζονται μὲ τόν Ἅγιο Μάξιμο.
- β. Συγγραφικὸ ἔργο.

Γιά τό ἔργο του αὐτό τιμήθηκε ιδιαίτερα ἀπό τήν Ἱερά Μονή Βατοπαιδίου σέ εἰδική ἐκδήλωση τήν 28η Ἰανουαρίου 2011 καί τόν Ἰανουάριο 2014 καί ἐπίσης ἀπό τήν Μητροπόλη Ἀρτας. Κατά τήν διάρκεια τῆς ἐκδήλωσης σέ σχετική ὁμιλία ὁ Μητροπολίτης Ἀρτας Ἰγνάτιος Δ΄ μεταξὺ τῶν ἄλλων εἶπε:

«...Ἀπό τοὺς παλιούς Ἀρτινούς πού ἀσχολήθηκαν μέ τὰ γράμματα καί τόν Ἅγιο Μάξιμο εἶναι καί ὁ ἀγαπητός μας κ. Τσιλιγιάννης. Ὁ λεβέντης αὐτός Ἀρτινός μας, μέ τὰ ὅλα του, πού μετὰ τόν χωρισμό ἀπὸ τή γυναῖκα του, πού τόν ἄφησε νά φύγει γρήγορα στοὺς οὐρανοὺς, ἐκεῖνος ἔδωσε τόν ἑαυτό του στὸν Ἅγιο Μάξιμο. Πάλεψε, διάβασε, ἐρευνήσε, ἔτρεξε, ξόδεψε χρήματα, παρακίνησε ἀνθρώπους σέ αὐτόν τόν ἀγῶνα καί ἔκανε πάρα πολλά. Ἐγραψε πολλά, ἔβγαλε στὸ φῶς πολλές μαρτυρίες, μαζί πήγαμε στὴν Ρωσία, πολλές φορές στὸ Ἅγιο Ὄρος... Ἐκεῖ κόντεψε νά γίνει Ἀγιορείτης... ἐκεῖ πάντα στὸν ἀγῶνα του ἀκούραστος, καί πραγματικά αἰσθανόμουν καί κάποια ἐνοχή, ὅταν τόν ἔβλεπα ἔτσι νά τρέχει, νά προσπαθεῖ καί νά καλύπτει χώρο, πού θά μπορούσαμε νά τόν καλύψουν ἄλλοι, ἱστορικοὶ καί θεολόγοι.

Κύριε Τσιλιγιάννη, γι' αὐτόν τόν λόγο ἀκριβῶς αἰσθανόμαστε εὐγνωμοσύνη γιὰ τὴν προσπάθειά σας, γιὰ τὸν ἀγῶνα σας, γιὰ τὴν προσφορὰ σας στὴν Ἀρτα μας, γιατί ὁ Ἅγιος Μάξιμος ἦταν παιδί τῆς Ἀρτας... καί χαιρόμαστε πού βρέθηκε ἓνας Ἀρτινός πού τόσο πολὺ τὸν ἀγάπησε... (21/10/2014).

Ὁ καθηγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μεγίστης Μονῆς Βατοπαιδίου Γέροντας Ἐφραίμ ἔχει γράψει τὰ ἑξῆς γιὰ τό ἔργο τοῦ Κώστα Τσιλιγιάννη:

«Ὁ Κ. Τσιλιγιάννης εἶναι διακεκριμένος ἱστορικός ἐρευνητής καί συγγραφέας, ἀλλὰ καί σύγχρονος ἐρευνητής τοῦ βίου καί τοῦ ἔργου τοῦ Ἁγίου Μαξίμου, στὸν ὁποῖο ὀφείλεται ἡ ἀνάδειξη τοῦ Ἁγίου στὸν ἐλληνικὸν χώρον μέ τὴν συγγραφὴ τουλάχιστον 16 βιβλίων καί μέ τίς λοιπές δραστηριότητες...».

Α. Πρωτοβουλίες καί ἐνέργειες τοῦ Κ. Τσιλιγιάννη γιὰ τὸν Ἅγιο Μάξιμο τὸν Γραικό

Αὐτές εἶναι:

- ▶ Ἀγιοκατάταξη Ὁσίου Μαξίμου.
- ▶ Σύνταξη Ἱερᾶς Ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου.
- ▶ Ἀνακάλυψη καί δημοσιοποίηση τοῦ Τάφου.
- ▶ Ἐπίτευξη τῆς ἀνακομιδῆς τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ Ὁσίου.

- Ἡ συμβολή του στήν ἐπίσημη ἀναγνώριση ὡς Ἁγίου τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ.

Μέ πρωτοβουλία τοῦ Κ. Τσιλιγιάννη ἀναγνωρίστηκε, ἐπίσημα, τό 1988, ὁ Μάξιμος ὁ Γραικός ὡς Ἅγιος καί μάλιστα πρὶν ἀπὸ τοὺς Ρώσους, οἱ ὁποῖοι τὸν ἴδιο χρόνο, στήν χιλιετηρίδα τῆς Ὁρθοδοξίας στήν Μόσχα, τὸν ἀναγνώρισαν καί αὐτοὶ ἐπίσημα.

Στὴν ἔκδοση τοῦ Μ/Φ «ΣΚΟΥΦΑΣ» (Ἄρτα 1989) διαβάζουμε:

«Ὁ Μητροπολίτης Ἀρτης Ἰγνάτιος Γ' μέ τό ἀπό 15-1-1998 γράμμα του πρὸς τὸν κ. Κ. Τσιλιγιάννη, τοῦ ἀνεκοίνωσε χαρμόσυνα τὴν ἀποδοχή ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ αἰτήματός του γιὰ τὴν ἀναγνώριση ὡς Ἁγίου τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ προσθέτοντας: "Σᾶς συγχαίρω διὰ τὰς εὐλαβεῖς καί ἀξιεπαίνους πρωτοβουλίας σας διὰ τὴν ἐπίσημον ἀναγνώριση τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ..."».

Ἐξάλλου, στήν μνήμη τοῦ Ἁγίου στίς 21-1-1988 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος, μακαριστός Σεραφεῖμ (Τίνας) τοῦ ἀπέστειλε γράμμα, ὅπου μεταξὺ τῶν ἄλλων γράφει: «Ἐν διαπύρῳ πατρικῇ ὑπερηφανείᾳ δ' ἐπαινοῦντες διὰ τοὺς φιλοχρίστους ἀγῶνας σας καί τὴν λίαν θεάρεστον συγγραφικὴν προσφορὰν σας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, πρωτεύουσα μεταξὺ τῶν ὁποίων θέσιν κατέχει ἡ πρωτοβουλία σας διὰ τὴν ἀνακήρυξιν ὡς Ἁγίου τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, σᾶς ἐξουσιοδοτοῦμεν καί διὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἱερᾶς Ἀκολουθίας παρὰ τοῦ ἐλλογμωτάτου ὑμνογράφου Γερασίου τοῦ Μικραγιαννανίτου».

Ἀναγνωρίζοντας τίς παραπάνω πρωτοβουλίες τοῦ Κ. Τσιλιγιάννη ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης του ἐξέφρασε μέ τό ἀπό 22 Αὐγούστου 1988 γράμμα «τὴν εὐαρέσκειαν τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας».

Μέ γραπτὸ αἶτημα τοῦ Κ. Τσιλιγιάννη ὁ ἀείμνηστος Γεράσιμος Μικραγιαννίτης συνέθεσε ὠραιότατη ἀκολουθία γιὰ τὸν ἐξ Ἀρτης Ἅγιο Μάξιμο. Σέ ἐπιστολή του ὁ ὑμνογράφος ἔγραψε: «Σᾶς συγχαίρω διὰ τὸν πρὸς τὸν Ἅγιο Μάξιμον Γραικόν, ἔνθερμον ζῆλον σας καί τὰς εὐλαβεῖς προσπάθειάς σας πρὸς ἀνάδειξιν καί προβολὴν αὐτοῦ ἐν τῇ καθόλου Ἀγίᾳ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ...».

Ἐπίσης, σέ ἄλλη ἐπιστολή του, ὁ μέγας ὑμνογράφος τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας σημείωσε: «...ἡμεῖς ἐπράξαμεν τό καθήκον μας ἐν προκειμένῳ καί Σεῖς, πολὺ περισσότερον ἐμοῦ, ἐκοπιάσατε καί κοπιᾶτε διὰ τὴν ἀξίαν προβολὴν καί τιμὴν τοῦ Ἁγίου Πατρός, ὅστις τυγχάνει σχεδόν ἄγνωστος ἐν πολλοῖς, διὰ τοῦτο ὁ Ἅγιος θὰ σᾶς εἶναι ὀφειλέτης» (ἐπιστολή 10 Ἰανουαρίου 1989).

Ἡ συμμετοχή του στήν ἀνακομιδὴ τῶν χαριτόβρυτων λειψάνων τοῦ Ἁγίου Μαξίμου.

...Τό αἶτημα τῆς ἀνευρέσεως τοῦ Τάφου τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ μέ ἀνασκαφές καί ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων του, διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν Κ. Τσιλιγιάννη τό πρῶτον τό 1991 στὸν Ρῶσο Πατριάρχη διὰ τοῦ φίλου του καί συνεργάτη μου Ρώσου ἀρχαιολόγου καί ἱστορικοῦ κ. Σεργκέι Μπελάεφ...

Στό βιβλίο του «Χρονικό της ανακαλύψεως τοῦ τάφου, τῆς ἀνακομιδῆς στή Ρωσία καί τῆς μετακομιδῆς στήν Ἑλλάδα τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, ὡς καί ἡ Ἱερά Ἀκολουθία τῆς Μετακομιδῆς, Ἅγιον Ὅρος 2009» μεταξύ τῶν ἄλλων σημειώνει καί τά ἑξῆς:

«Κατά τά τέλη τοῦ 1994, μετά ἀπό ἐπισταμένες μελέτες καί πολλές ἐρευνες, συγκέντρωσα πολλά στοιχεῖα γιά τόν τάφο τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ καί ἐξέδωσα στό Ἅγιον Ὅρος τήν πρωτότυπη καί βραβευθεῖσα μελέτη μου μέ τίτλο “Περί τοῦ τάφου τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ”. Ἡ ἐργασία μου αὐτή περιελάμβανε μέ ἱστορική τεκμηρίωση τά ἑξῆς θέματα: α) περί τοῦ κενотаφίου, β) περί τοῦ θανάτου, τῆς ἐορτῆς, τῆς ἀγιοποιήσεως καί τῆς Ἱεράς Ἀκολουθίας, γ) περί τοῦ σηκοῦ καί τοῦ παρεκκλησίου, δ) περί τοῦ τάφου τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ.

...Σκοπός δέ τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς ἦταν νά ἐνημερώσω τοὺς ἐν Ἑλλάδι ἐπισήμους ἐκκλησιαστικούς φορεῖς νά παρέμβουν στό Πατριαρχεῖο τῆς Μόσχας, ὥστε νά εὐδοκήσῃ τοῦτο, νά ἀποφασίσῃ τήν ἐναρξη τῶν ἀνασκαφῶν γιά τήν ἀνεύρεση καί ἀνακομιδή τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Ἀφοῦ ἀπεδείκνυα μέ ἀδιάσειστα ἱστορικά ντοκουμέντα, ἐπίσημα ἔγγραφα καί παλιές φωτογραφίες τήν ἀκριβῆ θέση τοῦ τάφου, στήν βορειοδυτική γωνία τοῦ μικροῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, στήν Λαύρα τοῦ Ἁγίου Σεργίου, στό Μοναστήρι τῆς Ἀγίας Τριάδος».

Ἡ Ἱερά Μονή Βατοπαιδίου, μέ ἰδιαίτερη καί εὐλαβῇ εὐαισθησία, ἀνταποκρίθηκε ἀμέσως καί ἀπέστειλε ἐπιστολές στόν Πατριάρχη Μόσχας γιά τό θέμα τῆς ἀνακομιδῆς. Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας εἶναι δυνατόν νά ἐνταχθεῖ καί ἡ ἐκ μέρους τῆς ἴδιας Μονῆς χορηγηθεῖσα στόν Κ. Τσιλιγιάννη συστατική ἐπιστολή πρὸς τόν Πατριάρχη Μόσχας, γιά συνεργασία στό θέμα τῶν ἀνασκαφῶν. Στήν συστατική ἐπιστολή μεταξύ τῶν ἄλλων γράφονταν καί τά ἑξῆς:

«...Νῦν ὅτε χάριτι Θεοῦ, προάγεσθε εἰς τήν ἀνακομιδὴν τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου Μαξίμου τοῦ Βατοπαιδικοῦ, τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Φωστῆρος καί Ἁγίου τῆς Ἀγιωτάτης Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας, προαγόμεθα διὰ τοῦ παρόντος ἱεροσφραγίστου καί ἐνυπόγραφου Μοναστηριακοῦ ἡμῶν Γράμματος, ἵνα συστήσωμεν τῇ Ὑμετέρᾳ Ἀγιότητι τόν κ. Κωνσταντῖνον Τσιλιγιάννην, ἐρχόμενον αὐτόσε, ἵνα συμβάλῃ εἰς τό θεάρεστον αὐτό ἔργον. Ὁ ἐν λόγῳ κύριος διακρίνεται διὰ τήν φιλόχριστον βιοτήν του καί ἰδιαίτερος διὰ τήν ἀγάπην καί τήν εὐλάβειαν, τήν ὁποίαν τρέφει πρὸς τόν Ἅγιον Μάξιμον, καθότι κατάγεται ἐκ τῆς ἰδιαίτερας πατρίδος τοῦ Ὁσίου, τῆς Ἀρτῆς Ἠπείρου. Ἐχει δέ συμβάλει τά μέγιστα εἰς τήν προβολήν τῶν ἔργων του καί τῆς βιογραφίας του ἀνά τόν ἐλλαδικόν χώρον. Ἐπιθυμεῖ δέ νά προσφέρει τήν ἐκ τῆς καρδίας προσφοράν του, παρευρισκόμενος εἰς τήν ἀνακομιδὴν τῶν ἱερῶν

λειψάνων τοῦ Ἁγίου. Ὅθεν, παρακαλοῦμεν θερμῶς ὅπως ἐναγκαλισθῇτε αὐτόν μετὰ πατρικῆς στοργῆς, ὡς γνήσιον υἱόν». (Ἀπόσπασμα τῆς συστατικῆς ἐπιστολῆς).

Περαισότερα: <http://fdathanasiou.wordpress.com/2014/05/27>

Ἡ συμμετοχή του στήν μετακομιδή τῶν χαριτόβρυτων λειψάνων τοῦ Ἁγίου Μαξίμου στό Ἅγιο Ὅρος καί στήν Ἄρτα.

Ἦταν μέλος τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπροσωπείας, πού ἐπισκέφθηκε τήν Ρωσία τόν Ἰούλιο 1997, γιά τήν μετακομιδή τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Μαξίμου στό Βατοπαίδι μετὰ ἀπό 481 χρόνια.

Συμμετείχε στήν τιμητική συνοδεία τοῦ ἱεροῦ λειψάνου τοῦ Ἁγίου κατά τήν μετακομιδή του στήν Ἄρτα τήν 11ην Ὀκτωβρίου 1997.

Β. Συγγραφικό ἔργο

Περιλαμβάνει σχετικά ἄρθρα σέ περιοδικά καί ἐκδόσεις βιβλίων.

Προλογίζοντας τό βιβλίο: «Τά ἥρωελεγειακά ἔπη τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ», ὁ καθηγητής Εὐάγγελος Θεοδώρου τό 1997 ἔγραψε μεταξύ τῶν ἄλλων καί τά ἑξῆς γιά τό ἔργο τοῦ Κ. Τσιλιγιάννη:

«...Μέ μεγάλη χαρά διαπιστώνω ὅτι κατά τίς τελευταῖες δεκαετίες ὄχι μόνο μερικοί διακεκριμένοι Ἕλληνες ἐρευνητές καί συγγραφεῖς (λ.χ. οἱ Ἀντώνιος-Αἰμίλιος Ταχιάς, Βλάσιος Φειδᾶς, Χρ. Λασκαρίδης), ἔγραψαν ἀξιόλογες μελέτες ἀναφερόμενες στόν ἐπιφανῆ Βατοπαιδινό μοναχό, ἀλλά καί ἀναδύθηκε στόν πνευματικό ὁρίζοντα τῆς πατρίδος μας ὁ κ. Κ. Τσιλιγιάννης. Δικηγόρος καί ἱστορικός συγγραφέας, ἀπεφάσισε νά ἀφιερῶσει τίς δυνάμεις του στήν ἐπιστημονική διαλεύκανση καί διαφώτιση ποικίλων βιογραφικῶν, ἱστορικῶν, φιλολογικῶν καί πολιτισμικῶν στοιχείων καί τήν ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματος τῆς ἐξαντλητικῆς γνώσεως παντός, ὅ,τι συνδέεται μέ τόν Ἅγιο Μάξιμο τόν Γραικό. Ἐξαίρετα δείγματα ἐπιτυχῶν συλλήψεων, διαπιστώσεων καί ἐπισημάνσεων τοῦ εὐαίσθητου ἐρευνητικοῦ καί ἐπιστημονικοῦ περισκοπίου τοῦ Κ. Τσιλιγιάννη εἶναι πλήθος εὐσυνόπτων, ἀλλά πλήρως τεκμηριωμένων μελετῶν, ὅπως λ.χ. οἱ ἀναφερόμενες στήν μόρφωση τοῦ μεγάλου Ἑλληνας φωτιστοῦ, στίς σχέσεις του μέ τόν οὐμανισμό τῆς Δύσεως καί μέ τούς Ρωμαιοκαθολικούς (ἰδίως τούς Δομινικανούς).

Στήν παρουσίαση πρωτοδημοσιευμένων ἀγνώστων ἱστορικῶν δεδομένων γιά τόν θάνατο, τήν ἀκριβή τοποθεσία τοῦ ἐνταφιασμοῦ καί τήν ἀνακομιδή τῶν λειψάνων του καί γιά ἔργα τοῦ Μαξίμου, πού ἔχουν σχέση μέ τήν Ελλάδα, ὡς καί ἡ συμβολή του στόν ἐμπλουτισμό τῆς Παγκόσμιας Ἱστορίας τῆς Λογοτεχνίας μέ νέες σελίδες, ὅπως ἡ δημοσίευση γιά

πρώτη φορά ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀγνώστου ἐπιγράμματος τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου... Σέ ὅλο του τό ἔργο εἶναι εὐδιάκριτα ἐξαίρετα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, ὅπως, λ.χ. εἶναι, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἡ θερμὴ ἀγάπη πρὸς τὴν Ὁρθοδοξία καὶ τὴν Ἑλλάδα, τὸ γνήσιο καὶ ἀκαμαῖο ἐλληνορθόδοξο φρόνημα, ἡ εὐωδία τοῦ λιβανωτοῦ τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τῶν εὐλογιῶν διακεκριμένων προσωπικοτήτων τῆς Ἀθωνικῆς πολιτείας..., ὁ δυναμισμός ἐκ τῆς συνεργασίας καὶ φιλίας μέ ξένους, ιδίως Ρώσους ἐπιστήμονες μέ τοὺς ὁποίους βρίσκεται σέ συνεχή καὶ προσωπική ἐπαφή..., ἡ ἀξιοποίηση τοῦ πλούτου τῆς σχετικῆς διεθνoῦς βιβλιογραφίας..., ἡ εὐστοχη διόρθωση ἐσφαλμένων ἰσχυρισμῶν ἄλλων ἐρευνητῶν, ἡ τεκμηρίωση τῶν προβαλλόμενων ἀπόψεων κατὰ τρόπον μαρτυροῦντα τὴν νομικὴ παιδεία καὶ σκέψη τοῦ ἐρευνητοῦ συγγραφέως, ἡ ἐναργής, ἀκριβής, γλαφυρά καὶ κρυσταλλίνης διαυγείας διατύπωση τῶν γραφομένων..., αὐτά καὶ πολλὰ ἄλλα εἰδοποιᾷ στοιχεῖα συνθέτουν τὴν ἐκλεκτὴ ποιότητα τῶν μελετῶν τοῦ Κ. Τσιλιγιάννη...».

Ἡ ἐργογραφία τοῦ Κ. Τσιλιγιάννη γιὰ τόν Ἅγιο Μάξιμο τόν Γραικό:

1. Μάξιμος Γραικός. Τό πρῶτο μέρος τῆς ζωῆς του. Ἄρτα-Ἰταλία-Ἅγιο Ὅρος. (Ἀνάτυπο ἀπὸ τό «Ἡπειρος», ἔκδοση Ἡπειρωτικῆς Ἑστίας Θεσ/νίκης, τόμος Θ', Ἰαν.-Δεκ. 1986).
2. Μάξιμος Γραικός, Β' Μέρος τῆς ζωῆς του. Ἀπὸ τό Ἅγιο Ὅρος εἰς τὴν Ρωσία». (περιοδικό Ἡπειρος, Τόμος Ι', Θεσ/νίκη 1987).
3. Τό μεταφραστικό, διορθωτικό καὶ ἐρμηνευτικό ἔργο τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. (ἀνάτυπο ἀπὸ τό περιοδικό Σκουφᾶς, τόμ. Η', τχ. 72-73, Ἄρτα 1989).
4. Ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Γραικός, ὁ Βατοπαιδινός μοναχός. (περιοδ. Γρηγόριος Παλαμᾶς. Ἱ.Μ. Θεσσαλονίκης, τχ. 737).
5. Ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Γραικός, ὁ ἐθναπόστολος τῶν Ἑλλήνων. Ἄρτα 1991.
6. Παρακλητικός Κανόνας εἰς τόν Τίμιο Πρόδρομο καὶ Βαπτιστὴ Ἰωάννη ποιηθεὶς ὑπὸ Μαξίμου Βατοπαιδινοῦ μοναχοῦ τοῦ ἐπονομαζομένου Γραικοῦ. Ἐκδοση Ἱ.Μ. Θεσ/νίκης 1991.
7. Τὰ ἔξι γνωστά ἐπιγράμματα τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Ἅγιο Ὅρος 1994.
8. Περί τοῦ τάφου τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Ἅγιο Ὅρος 1994.
9. Ἐνα ἀγνωστο ποίημα τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Ἅγιο Ὅρος 1995.
10. Ἡ μόρφωση τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Ἅγιο Ὅρος 1997.
11. Τὰ ἡρωελεγειακά ἔπη τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Ἅγιο Ὅρος 1997.
12. Μαξίμου Γραικοῦ. Διήγηση γιὰ κάποιον νεομάρτυρα. Ἄρτα 1996.
13. Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Λόγος περὶ Πλάτωνος. Ἅγιο Ὅρος 1999.
14. Ὁ Ἅγιος Μάξιμος καὶ τό ράσο τοῦ Δομνικανοῦ μοναχοῦ. Ἅγιο Ὅρος 1992.

15. Ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Ἅγιο Ὅρος 1998.
16. Τό ποιητικό ἔργο τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Ἅγιο Ὅρος 1998.
17. Ἡ Ἱερά Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Ἑράσμου, ποιηθεῖσα ἀπὸ τὸν Ἅγιο Μάξιμο τὸν Γραικό. Ἅγιο Ὅρος 2006.
18. Κωνσταντίνου Ἀ. Τσιλιγιάννη: Χρονικό τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ τάφου, τῆς ἀνακομιδῆς στὴ Ρωσία καὶ τῆς μετακομιδῆς στὴν Ἑλλάδα τῶν ἱερῶν λειψάνων τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, ὡς καὶ ἡ Ἱερά Ἀκολουθία τῆς Μετακομιδῆς, Ἅγιον Ὅρος 2009.
19. Ἡ Δίκη τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ. Ἀθήνα 2011.

Αξιόλογα ἐρευνητικά συμπεράσματα τοῦ Κ. Τσιλιγιάννη γιὰ τὸν Ἅγιο Μάξιμο τὸν Γραικό:

1. Ἡ Καρτουσιανὴ ἐμπειρία

Ἡ εἴσοδος τοῦ Μιχαήλ Τριβῶλη εἰς τὴν Μονὴ τῶν Καρτουσιανῶν τοῦ ἁγίου Μάρκου τῆς Φλωρεντίας κατεγράφη στὸ «Χρονικόν» (Chronica) τῆς Μονῆς ὡς ἀκολουθῶς: «Frater Michael Emmanuellis de civitate Arta, eodem nomino prius in seculo dictus, accepit habitum a venerabili Fratre Mattheo Marci, die quartadecima lunii circa horam primam noctis anno Domini 1502». Ἡ μαρτυρία αὐτὴ σχολιάστηκε ὅτι δηλώνει τὴν ἔνταξη τοῦ Μιχαήλ ὡς μοναχοῦ στὴν Μονὴ τῶν Καρτουσιανῶν τοῦ ἁγίου Μάρκου τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν.

Γιὰ τὸ ζήτημα, ἐάν ὁ Μιχαήλ Τριβῶλης (Μάξιμος Γραικός) εἶχε καρεῖ καθολικός μοναχός, ὁ Παπαμιχαήλ (σ. 406) καὶ ὁ Κανελλόπουλος (σ. 86) θεωροῦν ὅτι ὁ Μάξιμος ντύθηκε τὸ μοναχικὸ ῥάσο τοῦ Δομινικανοῦ γιὰ δύο ἔτη περίπου.

Ὁ Κωνσταντῖνος Τσιλιγιάννης θεωρεῖ ὅτι ἡ καταγραφή τοῦ Μιχαήλ στὸ «Χρονικό» τῆς Μονῆς ὡς μοναχοῦ εἶναι «ψευδὴς καὶ ὑστερόβουλος» καὶ ὀφείλεται στὴν «παπικὴ προπαγάνδα».

Πῶς ἔγινε ὁ Μιχαήλ μοναχός, χωρὶς προηγουμένως νὰ δοκιμαστῇ ὡς δόκιμος τουλάχιστον δύο χρόνια; Καὶ γιατί δὲν ἄλλαξε τὸ κοσμικὸ του ὄνομα, ὅπως συνηθίζοταν; Καὶ γιατί οἱ ἐχθροὶ του δὲν χρησιμοποίησαν τὸ ἐπιχείρημα τῆς προδοσίας τῆς ὀρθόδοξης πίστεως ἐναντίον του καὶ δὲν τὸν κάλεσαν νὰ ἀπολογηθεῖ; Ἐάν ἔκανε τέτοια παραχώρηση δὲν θά φανερωνόταν αὐτὴ στὸ προπύργιο τῆς Ὁρθοδοξίας, στὸ Ἅγιο Ὅρος; «Προσχώρησίς του ἄλλως τε στὸν λατινισμό δὲν συνεβίβάζετο οὔτε μέ τὸν γνωστόν ἀντιλατινισμόν του οὔτε μέ τὸ φιλοπατερικὸ του πνεῦμα». Ὁ ἴδιος σὲ ἓνα λόγο του ὁμολογεῖ: «Ἐσὺ ὅμως, φιλάνθρωπε Δέσποτα, ἱκετεύω τὴν ἄρρητη ἀγαθότητά Σου, μὴν στείλεις ἐναντίον μου κάτι τέτοιο, ἀλλὰ, ὅπως εὐδόκησες νὰ προφυλάσσεις μέχρι τώρα ἐμένα, τὸ ἀχάριστο δημιούργημα τῶν χειρῶν Σου, ἐντὸς τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς πίστεως, ἔτσι εὐδόκησε, πανάγαθε Δέσποτα, καὶ μέχρι τὸ τέλος νὰ μέ προφυλάξεις ἀκλόνητο, ἔχοντας μέσα μου τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας μυστήριον.

Ξέρεις, Δέσποτα, ὅτι τό ἀγάπησα ἀπό τήν νεότητά μου καί τό ἀγαπῶ μέ ὅλη τήν ψυχή μου καί δέν ἔσφαλα στήν ἐπιθυμία μου, ἀλλά μέ τήν μεγάλη φιλανθρωπία καί τήν Χάρι Σου ἀξιώθηκα, νά ἐνταχθῶ στήν θεάρεστη σύναξη τῶν μοναχῶν».

Ἐάν γινόταν πράγματι Δομηνικανός μοναχός, θά ἔγραφε κάποιο ἔργο γιά νά ἐξηγήσει τίς αἰτίες τῆς πράξεώς του καί θά ζητοῦσε συγχώρηση μετανοώντας γιά τό ἀτόπημά του, κάτι πού δέν βλέπουμε νά γίνεται. Οὔτε οἱ Ρωμαιοκαθολικοί, οἱ ὁποῖοι βρισκόνταν τότε στήν Μόσχα, κατηγοροῦσαν τόν Μάξιμο στόν μεγάλο Ἡγεμόνα καί τόν Πατριάρχη ὅτι ἦταν κάποτε μοναχός δικός τους, πρᾶγμα τό ὁποῖο θά ἔδινε ὅπλα στούς ἐχθρούς του. Οὔτε στίς δύο Συνόδους τοῦ 1525 καί τοῦ 1531 ἀναφέρθηκε αὐτή ἡ κατηγορία γιά τόν ἅγιο Μάξιμο, ἐνῶ ἀσύστολα εἰπώθηκαν τόσες ἄλλες ψευδεῖς κατηγορίες ἐναντίον του.

Κάποιοι μάλιστα ἐπιχειρηματολογοῦν ὅτι ἡ αἰτία, πού ὁ ἅγιος Μάξιμος δέν ἔλαβε ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα στό Ἅγιο Ὅρος, ἦταν ἡ προσχώρησή του στό ρωμαιοκαθολικό δόγμα. Δέν γνωρίζουν ὅμως ὅσοι κάνουν αὐτούς τοὺς συλλογισμούς τήν Ἀγιορειτική Παράδοση, καί εἰδικά ἐκείνη τήν ἐποχή, ὅτι σέ μία ἀγιορειτική Μονή ὑπῆρχαν μόνο ἕνας ἢ τό πολύ δύο ἱερομόναχοι γιά τίς λειτουργικές ἀνάγκες τῆς. Ὁ Ὅσιος Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης, παρόλο πού ἦταν ἡγουμένος, δέν ἦταν ἱερομόναχος, ἀλλά εἶχε μόνο ἕνα ἱερομόναχο στήν Μονή του γιά τά χρέη τοῦ ἐφημερίου. Στίς Μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους μόλις μετά τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἄρχισε νά ἐμφανίζεται τό φαινόμενο τῆς ταυτίσεως τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἡγουμένου μέ αὐτό τοῦ ἱερομονάχου, ἀλλά καί τῆς «εἰς πρεσβύτερον» χειροτονίας μοναχῶν περισσοτέρων τοῦ ἐνός. Ὡς πρὸς τό ἀξίωμα τοῦ προϊσταμένου, ὑπάρχει ἡ παράδοση ἡ ὁποία ἰσχύει ἀκόμη καί σήμερα, ὅτι κάποιος, γιά νά λάβει τό ἰσόβιο διοικητικό ἀξίωμα τοῦ προϊσταμένου, πρέπει νά ἔχει κάνει στήν Μονή τουλάχιστον 10 χρόνια. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ἔμεινε στό Βατοπαίδι γιά 10 χρόνια, καί βέβαια δέν ξέρουμε τί θά γινόταν στήν συνέχεια. Ἄν ὑπῆρχε κενή θέση προϊσταμένου, νομίζουμε ὅτι σίγουρα θά τήν λάμβανε. Ἐπίσης νομίζουμε ὅτι, ἂν τελικά ἡ ὑπακοή του τό ἐπέβαλλε, ὁ ταπεινός Μάξιμος θά ἀποδεχόταν καί τό λειτουργήμα τῆς ἱερωσύνης, ἀφοῦ χάριν τῆς ὑπακοῆς πρὸς τοὺς Πατέρες τῆς Συνάξεως τῆς Μονῆς, ὅπως λέγει καί ὁ ἴδιος, πῆγαινε καί ἔκανε περιοδεῖες καί ἐράνους στήν τότε τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα.

Τά πράγματα λοιπόν εἶναι πολύ ἀπλᾶ. Ὁ Μιχαήλ ἦταν φιλοξενούμενος καί ἐργαζόταν ἀμοιβόμενος γιά τήν ἐργασία τῆς μεταφράσεως τῶν κειμένων στήν Μονή τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Παρέμεινε στήν Μονή γιά ἕνα περίπου χρόνο, «χωρίς ὅμως νά ἀρνηθεῖ ἐπ' οὐδενί τήν Ὁρθοδοξία. Τήν ἐποχή ἐκείνη, παρὰ τήν ἀποτυχία στίς ἀποπειρές γιά ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν (Σύνδος Φερράρας-Φλωρεντίας, 1439), μαρτυροῦνται ὁρισμένες περιπτώσεις ἐπὶ μέρους ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ὅταν ἔφυγε, ἔγραφε σέ ἐπιστολή πρὸς τόν φίλο του Σκιπίωνα Καρτερομάχο: «Ἀπεταξάμην τῷ μονήρει βίῳ» καί ἐννοοῦσε τήν ἔξοδό του ἀπό τήν Μονή, χωρὶς καμία ἄλλη διαδικασία. Ἡ παραμονή του στήν Μονή ἔληξε μέ τήν περάτωση τοῦ ἔργου, πού τοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ. Ἐμεινε ἐλεύθερος καί σκεφτόταν τί θά κάνει στήν συνέχεια.

2. Ὁ χαρακτήρας τοῦ Μάξιμου

Ὁ Μάξιμος ἀπὸ τὴν νεανική του ἡλικία, ἔζησε εἰς ἐλευθέραν χώραν, τὴν Ἰταλίαν, ἥτο ἐκ φύσεως φιλελεύθερος καὶ ἀνῆκεν εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι εἶχον συνείδησιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ δέν ἤμποροῦσε νὰ συμβιβασθῇ πρὸς ὤμην, αὐταρχικήν καὶ δεσποτικήν ἐξουσίαν.

Ἐπίσης ὁ Μάξιμος, ἐνάρετος μοναχός καὶ σοφός, ἦτο ἀδέκαστος κριτὴς τῶν κοινωνικῶν ἀδικιῶν, παρατυπιῶν καὶ ἀνομιῶν, ἀλλὰ καὶ φύσει ἀγωνιστής. Τό Ἅγιον Ὅρος πολλάκις τόν ἔστελνεν εἰς περιοδείας εἰς τὸ δοῦλον γένος, διὰ νὰ διδάξῃ τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς Ἑλλήνας. Ἦτο ὁ προπομπός τοῦ Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ τοῦ Ρήγα Φεραίου...

3. Ὁ Μάξιμος ὡς μεταφραστής καὶ διορθωτής

...Πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ὁ Μάξιμος ἐφήρμοσε τὴν φιλολογικὴν κριτικήν μέθοδον, ὃχι μόνον εἰς τὸ συγγραφικόν του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μεταφραστικόν καὶ διορθωτικόν του ἔργον καὶ ὑπῆρξε ὁ πρῶτος εἰσηγητὴς τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς εἰς τὰ ρωσικά γράμματα. Ὁ Μάξιμος ἐπειδὴ διεπίστωσεν ὅτι οἱ παλαιοὶ ρῶσοι ἀντιγραφεῖς εἶχον γράψῃ στεγνά καὶ λανθασμένα κείμενα, ὑπέβαλεν τὰ πάντα εἰς τὴν βάσανον τῆς ἰδικῆς του κριτικῆς καὶ τῶν ἰδικῶν του σπουδαίων γραμματολογικῶν γνώσεων, ἔχων ἀσφαλῶς ὡς πολῦτιμον ἐφόδιον τὰς πλουσίας φιλολογικὰς του γνώσεις. Ἐχρησιμοποιεῖ κριτικὰς μεθόδους καὶ ἀρχάς, διὰ νὰ ἀποδεικνύῃ τὸ ἀσύστατον τῶν κρινομένων κειμένων.

Ἐκαμνε, συγκεκριμένως, ὀρθότεραν μετάφρασιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ θεωρητικὴν διόρθωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν. Ἡ δὲ φιλολογικὴ αὐτοῦ ἐρμηνεία καὶ ὁ πλατὺς σχολιασμός τῶν κειμένων ἦτο τὸ λαμπρόν ἀπαύγασμα τῆς σοφίας του. Τοὺς κριτικούς κανόνας ὅμως δέν ἐφήρμοζεν εἰς μερικὰς θρησκευτικὰς παραδόσεις, λόγῳ τῆς συντηρητικότητάς του καὶ εὐλαβείας πρὸς αὐτάς... Εἶναι ἐπίσης ἀναγκαῖον ἐν προκειμένῳ νὰ τονίσω ὅτι ὁ Μάξιμος παραδεχόμενος βεβαίως τὰς θύραθεν ἐπιστήμας, παραμένει πιστός εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν καὶ τὰ Πατερικά κείμενα καὶ ἰδίως εἶναι σχολιαστικὸς τηρητὴς τοῦ πνεύματος καὶ τῶν διδαχῶν δύο μεγάλων σοφῶν Διδασκάλων τῆς Ὁρθοδοξίας: τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Οὕτως ἐξηγεῖται τὸ ὅτι αἱ διατυπώσεις του ἐκφράζουν τὴν συνέπειαν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως του καὶ τὸν πλοῦτον τῶν βαθέων γνώσεών του εἰς τρόπον ὥστε ὅλαι αἱ ἐργασίαι αὐτοῦ νὰ ἀκτινοβολοῦν ἀπὸ τὴν ἀγιορείτικην τελειότητα... (3)

Ὡς ἐρμηνευτὴς ὁ Μάξιμος ἀρέσκεται εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν καὶ ἐνίοτε συγγράφει διὰ τὸ αὐτὸ ἐρμηνευόμενον κείμενον περισσοτέρας τῆς μιᾶς ἐρμηνείας. Εἰσηγεῖται ὀρθότερας ἀναγνώσεις καὶ στίξεις διὰ γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν παρατηρήσεων, παρέχει ἐρμηνείας ἑλληνικῶν λέξεων καὶ ὄρων

καί ἀφθόνους ιστορικάς, γεωγραφικάς καί μυθολογικάς πληροφορίας καί ἐπεξηγήσεις, καί ἐνῶ ὀρισμένας ἐρμηνείας τὰς χαρακτηρίζει «παιδαριώδεις» καί «γελοῖας», δέχεται ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ἔτοιμος, ὡς ἔχει, ἀποκηρύσσει τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καί θεωρεῖ ὡς ἀξιόπιστον μόνον τὴν μετάφρασιν τῶν Ο΄... (3).

Τὸ μεταφραστικὸ καί διορθωτικὸ ἔργο τοῦ Μαξίμου περιλαμβάνει:

- ▶ Μετάφραση τοῦ «Ψαλτῆρα» ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα στὴν ρωσική.
- ▶ Μετάφραση τῶν «Πράξεων».
- ▶ Μετάφραση ἐξ ὁλοκλήρου τῶν «Ἀποστολικῶν Κανόνων» καί τῶν «Κανόνων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἐκ τοῦ Συντάγματος τοῦ Βλαστάρεως».
- ▶ Περάτωση τῆς μετάφρασης τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου στὰ Εὐαγγέλια Ματθαίου καί Ἰωάννου.
- ▶ Μετάφραση τοῦ «Βίου τῆς Θεομήτορος» τοῦ Συμεῶνος τοῦ Μεταφραστοῦ, τοῦ «Λόγου» περὶ θαύματος τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ», «Περὶ τοῦ Ἀποστόλου Θωμᾶ», τοῦ «Βίου τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου», τῆς ὁμιλίας τοῦ Μ. Βασιλείου «Εἰς Βαβυλῶν μάρτυρα», περικοπῶν ἀπὸ διαφορῶς προφητεῖες καί ἐρμηνεῖες τῶν κεφαλαίων γ΄ καί δ΄ τοῦ «Β΄ Ἑσδρα», «Τῶν Ὁράσεων Δανιήλ γ΄ καί η΄», «Τῶν περὶ τῆς Σωσάνης καί τῆς Ἑσθήρ».

Τέλος, μεταξὺ τῶν μεταφρασθέντων ἀπὸ τὸν Μάξιμο ἔργων περιλαμβάνεται καί ἓνα δικό του ποίημα μέ ἀρχαῖα ἑλληνικὴ διατύπωση, τὸ ὁποῖο μετέφρασε στὴν ρωσικὴ γλῶσσα μέ τὸν τίτλο: «Πῶς δεῖ εἰσερχεσθαι εἰς τοὺς ἱεροὺς ναοὺς τοῦ Θεοῦ».

Ὑπάρχουν ὅμως καί ὀρισμένα μεταφραστικά καί ἐρμηνευτικά ἔργα, ποὺ συμπεριέχονται στὰ χειρόγραφα τοῦ Μαξίμου, γιὰ τὰ ὁποῖα ἡ ρωσικὴ γραμματεία ἀμφιβάλλει ὅτι εἶναι ἔργα δικὰ του. Τέτοια ἀμφίβολα ἔργα εἶναι:

- ▶ Ἡ μετάφραση ἐρμηνειῶν τοῦ Μ. Βασιλείου στοὺς «Ψαλμοὺς».
- ▶ Ἡ ἐπιτομή ἐρμηνειῶν στίς προφητεῖες.
- ▶ Ἡ μετάφραση μερικῶν τμημάτων τοῦ «Α΄ Βασιλειῶν»,
- ▶ Ἡ μετάφραση τοῦ «Δ΄ Μακκαβαίων» καί μικρότερες ἐρμηνεῖες ἁγιογραφικῶν κειμένων, ὅπως τῆς προσευχῆς τῆς Σωσάνης, τοῦ τρίτου καί ὀγδόου ὁραμάτων τοῦ «Δανιήλ» καί τοῦ κειμένου τῆς «Ἑσθήρ».

4. Ἡ ὀρθόδοξη θεολογικὴ ὠριμότητα τοῦ Μαξίμου

Στὸ ἐπίγραμμα πρὸς τὸν Ἅγιο Δημήτριο ὁ Μάξιμος Γραικὸς ἐκτός ἀπὸ τὴν ποιητικὴ του δεινότητα ἀποδεικνύει καί τὴν θεολογικὴ του ὠριμότητα, ἐπειδὴ:

- α) Διατρανώνει μέ ὀρθόδοξη δογματικὴ συνέπεια καί ἁγιορεϊτικὴ ταπεινότητα καί εὐλάβεια ὅτι τὸ μαρτύριο τοῦ Μεγαλομάρτυρα Δημητρίου ἔχει χριστοκεντρικὸ χαρακτῆρα.

- β) Περικλείει στο μικρό ἐπίγραμμα ὁλόκληρη τὴν θεολογία τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ.
- γ) Διδάσκει τὴν ταπείνωση καὶ τὸν δρόμο τοῦ μαρτυρίου.
- δ) Ὑπαινίσσεται ὁ βαθυστόχαστος θεολόγος διὰ τῆς ταπεινώσεως αὐτῆς τοῦ Ἁγίου καὶ τὴν ἀλαζονεία τῶν παπικῶν, στρεφόμενος κατὰ τοῦ παπικοῦ δόγματος τῆς λεγομένης ἀξιομισθίας τῶν Ἁγίων καὶ κατὰ τῶν συγχωροχαρτίων τοῦ Πάπα τῆς Ρώμης.

5. Ὁ Μάξιμος ὡς ποιητὴς καὶ ὑμνογράφος

Ὁ Ἅγιος Μάξιμος κατὰ τὴν περίοδο πού ἦταν μοναχὸς στὴν Μονὴ Βατοπαιδίου εἶχε συνθέσει:

- ▶ Παρακλητικὸ Κανόνα πρὸς τὸν Τίμιο Πρόδρομο.
- ▶ Πέντε ἐπιγράμματα: πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἰωακείμ Α, πρὸς τὸν μεγάλο ρήτορα Μανουήλ, ἐπιτάφιο στὸν Νήφωνα Β' (δύο), ἐπιτάφιο πρὸς τὸν Νήφωνα Β' με ἀναφορά στὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Νεάγκο.
- ▶ Ἐπίγραμμα στὸν Ἅγιο Δημήτριο, πού ὁ Κ. Τσιλιγιάννης δημοσίευσε τὸ 1995.

Κορυφωση τῆς λαμπρῆς ἐρευνητικῆς προσφορᾶς τοῦ Κ. Τσιλιγιάννη εἶναι καὶ ἡ δημοσίευση τῶν ἐλληνόγλωσσων ἡρωελεγειακῶν ποιημάτων τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ με πλούσιο, εὐστοχο, φιλολογικὸ καὶ θεολογικὸ σχολιασμό. Ἔτσι γίνεται γνωστὸ ὅτι ὁ μέγας Ἑλληνας φωτιστὴς τῶν Ρώσων γράφει στὴν Ρωσία μόνο ἐλληνικά ποιήματα.

«Τὸ παρὸν ἔργο», σημειώνει ὁ καθηγητὴς Εὐάγγελος Θεοδώρου «εἶναι ἀξιόλογη συμβολὴ στὴν Ἱστορία τῆς Παγκόσμιας Λογοτεχνίας, διότι ἀποδεικνύει ὅτι ἂν ἀνεξάρτητα καὶ ὀρθά, οἱ Ρῶσοι τὸν θεωροῦν ὡς δικό τους μέγα συγγραφέα καὶ τὸν περιλαμβάνουν στὴν ἱστορία τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας, γιὰ ἐμᾶς τοὺς Ἑλληνας ὁ Μάξιμος ὁ Γραικὸς εἶναι ὁ μεγαλύτερος Ἑλληνας ποιητὴς τῆς διασπορᾶς τοῦ 16ου αἰῶνος».

6. Ὁ Μάξιμος ὁ φιλόσοφος

«Ὅπως ὁ Πλάτων, ἔτσι καὶ ὁ Μάξιμος ὁ Γραικὸς ξεκίνησε ὡς ποιητὴς καὶ κατέληξε φιλόσοφος. Δέν ἦταν φιλόσοφος με τὴν βυζαντινὴ ἢ τὴν σύγχρονη ἔννοια, ἀλλὰ φιλόσοφος με τὴν ὑπατὴ ἔννοια τοῦ φιλοσόφου τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας. Δέν ἔχουμε δική του θεωρία, γιατί ὡς μέγας ἀπολογητὴς καὶ συνεπὴς δογματικὸς, ὑπηρετήσε τὴν ὀρθόδοξη πίστη με τὴν φιλοσοφία... Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Μάξιμος ὁ Γραικὸς διακρίνεται περισσότερο ὡς δημιουργικὸ πνεῦμα παρὰ ὡς σχεδιαστὴς ἑνὸς συγκεκριμένου φιλοσοφικοῦ συστήματος.

...Σέ μερικά σημεία τῶν συγγραφῶν του ὁ Μάξιμος ἀντιμετώπιζε τήν φιλοσοφία μέ ἀπροκάλυπτη δυσμένεια. Τήν ἀπέρριπτε συνολικά. Μάλιστα κατηγοροῦσε ὅλους, ὅσοι, ἀποξενωθέντες ἀπό τήν ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ, ἐδόθησαν ἀπόλυτα στούς Ἑλληνες φιλοσόφους... Θεωροῦσε περιττή καί ἀνόητη τήν μάθηση τῆς φιλοσοφίας ἀπό κάποιον, ὁ ὁποῖος ἀγνοοῦσε τό γνήσιο χριστιανικό δόγμα, τό ὁρθόδοξο. Θεολόγος μεγάλης κλάσεως ὁ Ἀγιορείτης μοναχός ἐπεσήμανε μέ πειστικούς λόγους ὅτι ἡ πλήρης ἀποδοχή τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας σημαίνει πλήρη ἀποδοχή τῆς ἀθείας. Μάλιστα γιά νά προλάβει ἔστω καί μία μικρή καί ἄκριτη ἀποδοχή τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως στήν Ρωσία, ἀπό ἀνήσυχους πνευματικούς Ρώσους, γράφει ἀμέσως τόν «Λόγο ἐλεγκτικό κατὰ τῆς (ἀρχαίας) ἐλληνικῆς (θρησκευτικῆς) πλάνης».

7. Ὁ Μάξιμος ὁ Γραικός καί ὁ Πλάτωνας

Ὁ Μάξιμος ὁ Γραικός, περισσότερο ἀπό κάθε σύγχρονό του ὑστεροβυζαντινό θεολόγο, ὑπῆρξε βαθύς μελετητής τοῦ Πλάτωνα.

Προτιμοῦσε τόν Πλάτωνα ἀπό τόν Ἀριστοτέλη. Τόν ἀποκαλοῦσε «Ὑπατον τῶν θύραθεν φιλοσόφων», ἀλλά προσέθετε ὅτι ὁ Πλάτων καί οἱ ἀρχαιοέλληνες φιλόσοφοι ἀντικαταστάθηκαν μέ ἐπάρκεια καί γιά πάντα ἀπό τόν Ἰησοῦ Χριστό. Ἡ ἰδιαίτερη προτίμηση τοῦ Μάξιμου γιά τόν Πλάτωνα ὀφείλεται κυρίως στό ὅτι ὁ Πλάτωνας «νοεῖ» τόν Θεό ὄχι ὡς κοινή, ἀλλά ὡς βαθύτερη ἔννοια. Ὁ Θεός εἶναι δημιουργός καί ἡ αἰτία κάθε καλοῦ.

«Ἐπόμενος τοῖς πατράσι» ὁ Μάξιμος ἀσχολήθηκε μέ τόν Πλάτωνα γιά νά δείξει στούς Ρώσους τήν μυστική θεολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δέν ἀκολούθησε βεβαίως καί καταλεπτῶς τόν Πλάτωνα, ἀλλά βοηθούμενος ἀπό αὐτόν ἀνέβηκε στήν πορεία πού ὀδηγεῖ στήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, ἄλλωστε ὁ ἴδιος ὁ Μάξιμος δίδασκε ὅτι: «Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἓνα πολύ ἱερό πρᾶγμα καί μέ λίγη ἐπιφύλαξη εἶναι ἀληθινά θεϊκή, γιατί διδάσκει ἐπιμελῶς περί Θεοῦ καί γιά τήν ἀλήθεια Του...». Γι' αὐτό ἀκριβῶς ἐπισημαίνει ὁ Κ. Τσιλιγιάννης, ὅτι ἡ ἀρχή καί τό τέλος ὅλων τῶν λογικῶν μεθόδων ἀποσκοποῦν στήν γνώση τοῦ Θεοῦ. Ὁ Μάξιμος κάνει ὅ,τι ἀκριβῶς καί οἱ Πατέρες καί δῆ οἱ Καππαδόκες Πατέρες, πού χρησιμοποιοῦν τούς ἀρχαίους φιλοσόφους γιά νά διατυπώσουν τίς ἀρχές καί τά δόγματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. (Αθανάσιος Καραθανάσης – καθηγητής Α.Π.Θ.).

«...Ὁ Ἀγιορείτης μοναχός στό ἔργο του «ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΠΛΑΤΩΝΟΣ», ἐκτός ἀπό τήν διατύπωση σαφῶν χριστιανικῶν διδαγμάτων, παράλληλα, διδάσκει τεκμηριωμένα ὅτι τό θεῖο καί ἀνυπερέβλητο χριστιανικό δόγμα τό ἐνισχύει ὁ μεγαλύτερος φιλόσοφος τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὁ ὁποῖος καίτοι γεννήθηκε πρὶν ἀπό τόν Ἰησοῦ ἐντούτοις ἐκφράζει καθαρά στήν ἠθική, ἀκόμα καί στήν πολιτική φιλοσοφία του τήν «υπερβατικότητα» ὡς οὐσιαστικό γνώρισμα τοῦ προσανατολισμοῦ στήν ζωή, καί δίνει στήν ζωή ἓνα ὑπερβατικό στόχο, ὥστε μπροστά του ὅλες οἱ ἡδονές καί τά ἀγαθά τῆς μετατρέπονται σέ σκίες, ὅλες οἱ γνήσιες ἀξίες φαίνονται μηδαμινές δίχως νόημα. Τό ἰδανικό του δέν ἔχει σχέση

μέ καμία ἐπίγεια εὐτυχία, ὑπερβαίνει κάθε ἀνθρώπινη παράσταση μέτρου. Εἶναι ἡ ἀπόλυτη τελειότητα, «ἡ ὁμοίωσις Θεοῦ». (13)

8. Ὁ Μάξιμος Γραικός καί Δυτικός οὐμανισμός

Μία ἀξιόλογη ἔκδοση τοῦ Κ. Τσιλιγιάννη εἶναι τό βιβλίο του μέ ἓνα ἄγνωστο ποίημα τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ στόν Ἅγιο Δημήτριο. Τήν σημασία τῆς ἔκδοσης, τήν τονίζει ὡς ἑξῆς ὁ ἀρχιμανδριτής π. Γεώργιος Καψάνης στόν πρόλογο τοῦ βιβλίου:

«Ἐξέχοντες μελετητές τῆς προσωπικότητας τοῦ Μαξίμου ...μέ θαυμασμό καί ἱκανοποίηση τοῦ ἀπονέμουν τόν “τιμητικό” τίτλο τοῦ γνήσιου ἐκπροσώπου τοῦ δυτικοῦ οὐμανισμοῦ. Στό πλαίσιο αὐτό ἀδικοῦν τόν ἱερό ἄνδρα. Μᾶλλον καλοπροαίρετα, ἴσως ἐνίοτε καί ἠθελημένα, τόν ἐρμήνευσαν χωρίς νά λάβουν σοβαρά ὑπ’ ὄψιν τό πλαίσιο τῆς ἀγιορείτικης καί γενικῶς τῆς Ὁρθοδόξου Παραδόσεως, στήν ὁποία ἦταν ὀργανικά ἐνσωματωμένος ὁ Ἅγιος Μάξιμος.

Ὅσοι ἀντίθετα, τόν ἐμελέτησαν κάτω ἀπό τίς προϋποθέσεις αὐτῆς τῆς Παραδόσεως, τήν ὁποία ἀφομοίωσε, ἐσυνέχισε καί ἐπλούτισε, βεβαιώνουν ὅτι οὐδέποτε ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὑπῆρξε οὐμανιστής ἢ ἐξῆλθε τῶν περιβόλων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Αὐτῆς τῆς Ὁρθοδόξου Παραδόσεως λάτρης εἶναι καί ὁ ἐκλεκτός καί ἀκάματος μελετητής τοῦ Ἁγίου Κ. Τσιλιγιάννης. Μέ τό ὀρθόδοξο αἰσθητήριό του ἀντελήφθη ὅτι δέν εἶναι δυνατόν ἓνας ἀληθής μάρτυς τοῦ Χριστοῦ νά μήν ἀφήσει σαφῆ ἵχνη τῆς μαρτυρίας του. Δέν περιορίσθηκε στά ὅσα μέχρι σήμερα γνωρίζουμε γιά τήν πατερική αὐτή φυσιογνωμία τοῦ 16ου αἰῶνος. Ἐρεῦνῃσε βιβλιοθήκες, ἐμελέτησε χειρόγραφα καί δέν διεψεύσθη τῆς ἐλπίδος. Ἦδη παραδίδει στήν δημοσιότητα ἀνέκδοτο μέχρι σήμερα ἐπίγραμμα τοῦ Ἁγίου Μαξίμου στόν Ἅγιο Δημήτριο τόν Μυροβλήτη.

Μέ τήν ἄριστη ἱστοριοφιλολογική τεκμηρίωση τῆς γνησιότητας τοῦ ἐπιγράμματος, ὁ συγγραφεύς φανερῶνει ὄχι μόνον τήν ἐξοχή παιδεία τοῦ Ἁγίου Μαξίμου, ἀλλά δίνει γιά μιᾶ ἀκόμη φορά τήν εὐκαιρία νά τονισθοῦν οἱ ἀκραιφνῶς ὀρθόδοξες θεολογικές προϋποθέσεις τοῦ συνολικοῦ ἔργου τοῦ Ἁγίου. Ἡ ἀληθινή ὀρθόδοξη σχέση τοῦ Ἁγίου Μαξίμου μέ τόν Ἅγιο Δημήτριο καί τόν Χριστό, ὅπως ἐκφράζεται στό παρόν ἐπίγραμμα, δέν μπορεῖ νά δικαιολογηθῇ σέ «ἓνα οὐμανιστή Μάξιμο Τριβόλη». (9)

Συμπερασματικά μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Γραικός, ὅπως ἀπέδειξε καί ὁ Κ. Τσιλιγιάννης πρέπει νά θεωρεῖται ὡς ἓνας ἀπό τούς θεμελιωτές τοῦ νεώτερου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καί εἶναι μέγας Ἑλληνας θεολόγος, ἱσαπόστολος καί ποιητής.

Κλείνοντας τό παρόν ἀφιέρωμα εὐχόμαστε ὁ Θεός διά τῶν πρεσβειῶν τοῦ Ἁγίου Μαξίμου νά ἀναπαύσει τόν μακαριστό Κ. Τσιλιγιάννη «ἐν σκηναῖς δικαίων», ἐμεῖς δέ νά συντασσόμαστε νοερῶς καί νά ψελλίζουμε πρὸς τόν Ἅγιο Μάξιμο τόν Γραικό τούς λόγους τοῦ τροπαρίου του:

«Τῇ τοῦ Πνεύματος καταλαμπρυνθεῖς αἴγλη, τῆς σοφίας τῶν θεοσόφως ῥητορευόντων ἡξίωσαι. Τῷ φωτί δέ τῆς εὐσεβείας καταυγάζων τάς ἐν σκότει τῆς ἀγνοίας τελούσας καρδίας τῶν ἀνθρώπων, πᾶμφωτος ἐφάνης τῆς Ὁρθοδοξίας φωστήρ, Μάξιμε Ὅσιε. Ἐκ ζήλου δ' ἐνθέου ἀποξενωθεῖς τῆς πατρίδος, μέτοικος ἐγένου εἰς τάς χώρας τάς ρωσικάς, ἔνθα ἡ τοῦ Ὑψίστου δεξιὰ ἐστεφάνωσε σέ ἐν βασάνοις δεσμῶν καί φυλακῆς καί ἐδόξασε σέ ἐν θαύμασι. Πρέσβευε ἀπαύστως ὑπέρ ἡμῶν, τῶν ἐν ἀγάπῃ τιμώντων τήν μνήμην σου». (9)

Σημείωση. Οἱ ἀριθμοί πού ἀναγράφονται σέ παρένθεση ἀντιστοιχοῦν στά ἔργα τοῦ Κ. Τσιλιγιάννη πού ἀναφέρονται στήν ἐργογραφία.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΙΚΟΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΡΤΑΣ «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ»*

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΜΠΟΒΟΛΟΥ

Α. Πρωτόκολλον όρκωμοσίας τών ένηλίκων κατοίκων τής περιφέρειας τής πόλεως Άρτης (Οί Άρτινοί τοῦ 1881)

1. Είσαγωγικά

Ήδη από τόν 15ο αϊ. ή Άρτα τελοῦσε υπό όθωμανική κυριαρχία. Ό πληθυσμός τής πόλης ήταν κυρίως έλληνικός, ένῳ υπήρχαν ακόμη Όθωμανοί καί Έβραίοι. Η οίκονομία ήταν άγροτική καί τό έμπόριο, σέ μικρή κλίμακα, βρισκόταν κυρίως στά χέρια τών Όθωμανών. Τό έπίπεδο ζωής τών κατοίκων ήταν ιδιαίτερα χαμηλό, άφοῦ δρόμοι πρós τά χωριά δέν υπήρχαν εκτός από μερικά δύσβατα μονοπάτια καί στενά τούρκικα καλδερίμια. Έπιπλέον, Έλληνικά Σχολεία λειτουργοῦσαν λίγα στά μεγάλα χωριά, ένῳ στήν πόλη μόνο δύο ή τρία. Μετά από σειρά έπαναστατικών κινημάτων (1821, 1854, 1866), στίς 24-6-1881, ή έπαρχία τής Άρτας άπαλλάχτηκε άπό τόν όθωμανικό ζυγό μέ τήν ένωσή της μέ τήν υπόλοιπη άνεξάρτητη Έλλάδα. Στίς 16 Αύγούστου πραγματοποιήθηκε ή όρκωμοσία τών πολιτῶν κατοίκων τής Άρτας σέ έπίσημη τελετή κατά τήν όποία άναγνώστηκε ό όρκος τοῦ Έλληνα πολίτη. Πρῶτος προσήλθε ό Μητροπολίτης, μετά ό Άρχιεραβίνος τών Ίσραηλιτῶν καί τέλος ό Δήμαρχος μαζί μέ τούς πολίτες. Από τούς Όθωμανούς δέν παρεβρέθηκε κανείς. Οί Ίσραηλίτες έδωσαν τόν όρκο παρουσία τοῦ Άρχιεραβίνου. Η τελετή τής όρκωμοσίας έπανελήφθη στίς 20 Αύγούστου για όσους άπουσίαζαν.¹

* Η έργασία αὐτή άποτελεῖ μέρος τής πτυχιακῆς μου έργασίας, πού εκπονήθηκε στό Ίόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Άρχειονομίας καί Βιβλιοθηκονομίας (2010), υπό τήν έπίβλεψη τής δρ. Εὔστρατίας Συγκέλλου, τήν όποία ευχαριστῶ θερμά.

1. Ξενόπουλος, *Δοκίμιον*, σσ. 14-15.

Ὡστόσο, τὰ πεδινὰ χωριά γύρω ἀπὸ τὴν πόλη παρέμειναν ὑποδουλωμένα στοὺς Τούρκους. Ἡ λύτρωση ἦρθε γι' αὐτὰ μετὰ ἀπὸ μερικά χρόνια τὸ 1912, ὅταν καὶ ἡ πεδιάδα ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸν Μάιο τοῦ 1881 ὁ Χατζὴ Ἑμὶν Πασᾶς, Τούρκος στρατιωτικὸς διοικητὴς τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἄρτας, ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεση τῆς συμφωνίας τοῦ Συνεδρίου τοῦ Βερολίνου καὶ διέταξε νὰ ἀρχίσουν οἱ μετακινήσεις μονάδων τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ πέρα ἀπὸ τὸν Ἄραχθο πρὸς τὴν περιοχὴ Φιλιππιάδας καὶ Πρέβεζας. Στὸν στρατό ὑπῆρχαν καὶ Ἀλβανοί, οἱ ὁποῖοι ἀρνήθηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλη καὶ προκάλεσαν διάφορα προβλήματα. Παρόλα αὐτὰ ἡ πόλη τῆς Ἄρτας ἄρχισε νὰ ὀργανώνεται σὲ μιά νέα πόλη, μὲ νόμισμα ἴδιο μὲ αὐτὸ τῆς ὑπόλοιπης Ἑλλάδος (Διάταγμα 6 Ἰουλίου). Στὶς 3 Ἰουλίου ἐγινε ἀπογραφὴ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς τῆς Ἄρτας, οἱ ὁποῖοι ἐφθάναν τοὺς 31.141 (16.121 ἄνδρες καὶ 15.020 γυναῖκες).² Μὲ διάφορα διατάγματα ἡ πόλη ἀπέκτησε εἰρηνοδικεῖο, πρωτοδικεῖο, ἀρχηγεῖο στρατοῦ, ὑγειονομικὴ ἐπιτροπὴ, ταχυδρομικὸ γραφεῖο, νομαρχία καὶ ἀρκετὰ σχολεῖα. Κατασκευάστηκαν δρόμοι (δρόμος Ἄρτας-Κόπραϊνας) καὶ ἡ πόλη ἄρχισε νὰ ἀποκτᾷ μιά νέα ἀστική δομὴ, ποὺ ἐξυπηρετοῦσε τοὺς πολίτες καὶ τὴ διαβίωσή τους. Σὲ αὐτὴ ὑπῆρχαν πέντε ἐνορίες, δηλωτικὲς τῆς κοινωνικῆς καὶ πολεοδομικῆς τῆς διάρθρωσης. Οἱ ἐνορίες αὐτές ἦταν οἱ ἐξῆς: τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τῆς Ἁγίας Σοφίας, τῆς Παρηγορήτριας, τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τῆς Ἁγίας Θεοδώρας [τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ Μητροπόλεως].³

2. Περιεχόμενο

Στὸ ἀρχεῖο, ποῦ ἔχει δημοσιευθεῖ στὸ περιοδικὸ «Σκουφᾶς»,⁴ ἀναγράφεται ἡ ἡμερομηνία 16 Αὐγούστου 1881 ὡς ἡμέρα ἐπίσημης ὀρκωμοσίας γιὰ τοὺς Ἑλληνες πολίτες τῆς Ἄρτας, σύμφωνα μὲ τὴν διάταξη τοῦ ἀριθμοῦ 12 τῶν προσαρτώμενων πρὸς τὴν Ἑλλάδα πόλεων. Ἀκολουθεῖ ὁ κατάλογος μὲ τὰ ὀνόματα τῶν πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι στὶς 26 Ἰουνίου συγκεντρώθηκαν στὸν Ἱερό Ναὸ τῆς ἐνορίας τους καὶ ἐνώπιον τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου, παρουσία τοῦ τότε Δημάρχου Δημ. Ἀντωνόπουλου καὶ τοῦ Ἱερέα τῆς ἐνορίας, ἔδωσαν τὸν ἐξῆς ὅρκο: «Ὁρκίζομαι νὰ φυλάττω πίστιν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὸν Συνταγματικὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων, ὑπακοὴν εἰς τὸ Σύνταγμα, τοὺς Νόμους καὶ τὰ Ψηφίσματα

2. Βλ. Δ. Καρατζῆνης, *Ἡ ἑκατονταετηρίδα τῆς Ἄρτης 1881-1981*, Ἀθήναι 1982, σ. 39. Γιά τὸν πληθυσμὸ βλ. Λ. Βρανούσης - Β. Σφυρόερας, «Δημογραφικὲς ἐξελιξεις», στὸ: *Ἡπειρος 4000 χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ πολιτισμοῦ*, Ἀθήνα 1997, σσ. 257-260.

3. Γιά τίς ἐνορίες τῆς πόλης στὰ πρῶτα ὀθωμανικὰ χρόνια, βλ. Μ. Κορδῶσης-Ε. Συγκέλλου, «Ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ στὴν τουρκοκρατούμενη πόλη. Ἐκκλησίες καὶ συνοικίες τῆς Ἄρτας ἐπὶ τουρκοκρατίας. (Παράρτημα II): 1. Ἐκκλησίες καὶ συνοικίες τῆς Ἄρτας ἀπὸ δύο τουρκικά κατὰ στίχα τοῦ 16ου αἰῶνα», στὸ: *Ἡ Βυζαντινὴ Ἄρτα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς. Πρακτικὰ Β' Διεθνoῦς Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου, Ἄρτα, 12-14 Ἀπριλίου 2002* (ἐπιμ. Ε. Συγκέλλου), Ἄρτα-Ἀθήνα 2007, σσ. 119-124.

4. «Οἱ Ἀρτινοὶ τοῦ 1881», *Σκουφᾶς*, τχ. 27-28 (1964), 162-171, τχ. 29 (1964-1965), 229-238.

τοῦ Κράτους, διάγων καθ' ὅλα ὡς χρηστός καί πιστός πολίτης». Ὁ ὅρκος αὐτός προσυπογραφόταν ἀπὸ τὸν Δήμαρχο καί τὸν Ἱερέα καί θεωρεῖτο ἔγκυρος.

Στὸν ἀρχεῖο καταγράφονται τὸ ὄνομα, τὸ πατρώνυμο καί τὸ ἐπίθετο κάθε Ἑλλήνα πολίτη τῆς Ἀρτας μέ βάση τὴν ἐνορία στὴν ὁποία ἀνῆκε. Σύμφωνα, λοιπόν, μέ τὸ δημοσιευμένο ἀρχεῖο, στὴν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καταγράφονται 181 Ἑλληνες πολίτες, οἱ ὁποῖοι ὁρκίστηκαν παρουσία τοῦ Ἱερέα Σ. Σταματιάδη. Στὴν ἐνορία τῆς Ἁγίας Σοφίας καταγράφονται 155 Ἑλληνες πολίτες, πού ὁρκίστηκαν παρουσία τοῦ Ἱερέα Κων. Ἡλίου. Στὴν ἐνορία τῆς Παρηγορήτριας καταγράφονται 327 Ἑλληνες πολίτες, οἱ ὁποῖοι ὁρκίστηκαν παρουσία τοῦ Ἱερέα Βασ. Κωνσταντίνου. Στὴν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ὁρκίστηκαν 407 Ἑλληνες πολίτες. Δέν μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἱερέα πού παρέστη στὴν ὁρκωμοσία. Τέλος, στὴν ἐνορία Ἁγίας Θεοδώρας [καί Ἁγίου Νικολάου καί Μητροπόλεως] καταγράφονται 503 Ἑλληνες πολίτες. Δέν μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἱερέα πού παρέστη στὴν ὁρκωμοσία.

3. Προέλευση

Τά συγκεκριμένα ἔγγραφα δημιουργήθηκαν ἐπὶ δημαρχίας Δημ. Ἀντωνόπουλου. Ὁ δημοτικός ὑπάλληλος Ἀθανάσιος Χουλιάρας εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος τά συνέλεξε καί τά παρέδωσε στὸν Σύλλογο τοῦ «Σκουφᾶ».⁵

4. Τὸ πρωτότυπο ἀρχεῖο

Τὸ πρωτότυπο ἀρχεῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ 53 φύλλα σέ κανονικό χαρτί, μέ σκληρὸ ἐξώφυλλο καί δέν φαίνεται νά ἔχει ὑποστει συντήρηση. Ὑπάρχουν ἀκόμη ὑπογραφές σέ κάθε ἐνορία ἀπὸ τὸν Δήμαρχο καί τὸν Ἱερέα τῆς. ἔχει σκαναριστεῖ στὸν ὑπολογιστὴ τοῦ Συλλόγου, ἀλλὰ δέν εἶναι διαθέσιμο στό internet. Τὸ πρωτότυπο ἀρχεῖο ἔχει ὑποστει ἀλλαγές, ἀπὸ δεύτερο χέρι, μεταγενέστερα. Ὑπάρχουν παρεμβάσεις στά ὀνόματα γιὰ ἄγνωστους λόγους. Κάποια ὀνόματα παραλείπονται καί κάποια προστίθενται. Τὸ ἀρχεῖο ἔχει πολλές μουντζούρες καί μελάνι πάνω στίς σελίδες, πολλές ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι κολλημένες μέ ζυλοτέιπ.

Σύμφωνα μέ τὸ πρωτότυπο ἀρχεῖο, στὴν ἐνορία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τὸ ὄνομα τοῦ Ἱερέα διαφέρει ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς δημοσίευσης. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἶναι Ἀνθίμος Ἀποστολίδης. Ἐπίσης, στὸ πρωτότυπο καταγράφονται 182 ὀνόματα, ἓνα ἐπιπλέον ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς δημοσίευσης. Τὸ ὄνομα, πού παραλείπεται, εἶναι τοῦ Γ. Ἀντ.

5. Βλ. «Οἱ Ἀρτινοὶ τοῦ 1881», Σκουφᾶς, τχ. 27-28 (1964), 162. Γιὰ τὸν Δημ. Ἀντωνόπουλο, βλ. Γ. Τσοῦτσινος, «Οἱ δήμαρχοι τῆς Ἀρτας ἀπὸ τὸ 1881-1941: Ἰωάννης Νικ. Ἀντωνόπουλος (1884-1895)», *Εὐρίβωλος*, τχ. 8 (Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1989), 5.

Τσάμη, ταγματάρχη χωροφυλακής. Στην ένορρία της Αγίας Σοφίας, τὰ ὀνόματα τῶν πολιτῶν καί τοῦ Ἱερέα ταυτίζονται μέ ἐκεῖνα τοῦ πρωτοτύπου. Ὅσον ἀφορᾷ στήν ένορρία τῆς Παρηγορητρίας, τὰ ὀνόματα τοῦ πρωτοτύπου εἶναι 328, ἐνῶ τῆς δημοσίευσης, 327. Ἐχει παραληφθεῖ τό ὄνομα τοῦ Χρ. Γεωργίου (ἀγράμματος). Τό ὄνομα τοῦ Ἱερέα ἀναγράφεται σωστά. Στήν ένορρία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καταγράφονται στό πρωτότυπο 504 ὀνόματα, ἐνῶ στή δημοσίευση 407. Παραλείπονται δηλαδή 97 ὀνόματα. Τά ὀνόματα τοῦ πρωτοτύπου δέν εἶναι διακριτά. Τό ὄνομα τοῦ Ἱερέα δέν ἀναφέρεται οὔτε στό πρωτότυπο, οὔτε στή δημοσίευση. Τέλος, σχετικά μέ τήν ένορρία Ἀγίας Θεοδώρας [καί Ἁγίου Νικολάου καί Μητροπόλεως], τό πρωτότυπο μνημονεύει 702 ὀνόματα, ἐνῶ ἡ δημοσίευση 503.

5. Ἀξιολόγηση

Τό ἀρχεῖο αὐτό παρουσιάζει ἐξαιρετικό τοπικό ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ἀφορᾷ τήν Ἄρτα καί τοὺς κατοίκους της, οἱ ὅποιοι ἔγιναν Ἑλληνες πολῖτες τό 1881. Ὁ διαχωρισμός τῆς πόλης σέ ένορίες ἀποτελεῖ τεκμήριο ἀστικής ὀργάνωσης, πού ἀναδεικνύει τό ἐπίκεντρο τῆς κοινωνικῆς τῆς ζωῆς κατά τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας.⁶ Μάλιστα, ἡ ένορρία Ἀγίας Θεοδώρας [καί Ἁγίου Νικολάου καί Μητροπόλεως] φαίνεται ὅτι συγκέντρωνε τόν περισσότερο πληθυσμό στίς ἀντίστοιχες περιοχές τῆς πόλης. Μάλιστα, ὅσον ἀφορᾷ στόν πληθυσμό, ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τό γεγονός, ὅτι οἱ ἀγράμματοι πολῖτες τῆς Ἄρτας ἀποτελοῦν μικρό ποσοστό τήν περίοδο αὐτή, ὅπως προκύπτει ἀπό τήν καταγραφή τους στό πρωτόκολλο.

Τό ἀρχεῖο αὐτό εἶναι ἀξιοποιήσιμο γιά τοὺς ἐρευνητές τῆς τοπικῆς ιστορίας καί τοὺς μελετητές τῆς πολιτικῆς ιστορίας τῆς Ἑλλάδας κατά τὰ νεώτερα χρόνια.

Β. Ἀρχεῖο Χριστόφορου Κοντοχρήστου (Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας)

1. Εἰσαγωγικά

Ὁ Χριστ. Κοντοχρήστος γεννήθηκε στούς Μελισσουρούς Ἄρτης κατά τό ἔτος 1906 καί ἀπεβίωσε στίς 7 Ὀκτωβρίου 1976. Σπούδασε νομικά καί ἐξάσκησε ἀρχικά τό ἐπάγγελμα τοῦ συμβολαιογράφου, διατηρώντας δικό του γραφεῖο στήν Ἄρτα. Ἀργότερα, ἄν καί καταξιωμένος συμβολαιογράφος, ἔστρεψε τό βλέμμα του στή δικηγορία.⁷

6. Γιά τή δομή τῆς πόλης κατά τή συγκεκριμένη περίοδο βλ. Ξερόπουλος, *Δοκίμιον*, σσ. 137-149.

7. Μαρτυρία τοῦ γιου του, Μάνθου.

2. Περιεχόμενο

Μέρος του συγκεκριμένου αρχείου έχει δημοσιευθεί στο περιοδικό «Σκουφάς» και περιλαμβάνει ανέκδοτα έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας, που αφορούν την Ήπειρο και ειδικότερα την Άρτα.⁸ Τέτοια έγγραφα βρίσκονταν σε αρχεία μοναστηριών, μητροπόλεων, κοινοτήτων και συντεχνιών της περιοχής, αλλά καταστράφηκαν σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας των πολέμων και της πολιτικής αστάθειας. Ο Χριστ. Κοντοχρήστος βρήκε και διέσωσε αρκετά από αυτά, τα οποία είναι γραμμένα στην ελληνική και στην τουρκική. Τα έγγραφα, που περιήλθαν στην κατοχή του Χ. Κοντοχρήστου, αφορούν σε αγοραπωλησίες, αφιερώσεις, συστάσεις προς δούλους, διαθήκες, προικοσύμφωνα, διαζύγια, μητροπολιτικές και δικαστικές αποφάσεις. Αναλυτικά:

1. α) Τό έγγραφο επιγράφεται «Όρισμός του ύψηλοτάτου». Πρόκειται για είδος επιστολής στην οποία γίνεται λόγος για την κατοχύρωση της κατοχής προβάτων στο μοναστήρι της Φανερωμένης και την άρνηση απόδοσης των προϊόντων τους στους Τούρκους.⁹
- β) Πρόκειται για την αγοραπωλησία μοναστηριακού ελαιώνα. Στο παρόν έγγραφο ο ηγούμενος του μοναστηριού του Θεοτοκίου (στή σημερινή περιοχή της Κυράτσας), που ονομαζόταν Βενέδικτος, πούλησε στον Χρηστάκη, άνθρωπο του Βεζίρ Βελή Πασά, ένα ελαιώνα για 4.000 γρόσια. Τόν ηγούμενο έπρεπε να τόν πληρώσει ο Άναστάσιος Νικολάου, ο οποίος του έδωσε 2.784 γρόσια και του χρωστούσε επιπλέον 1.216. Μάλιστα, τόν εξαπάτησε εμπλέκοντας στο χρωστούμενο ποσό τόν μητροπολίτη Ίωαννίνων. Παρά τις παρεμβάσεις των μητροπολιτών Άρτας και Ίωαννίνων, τό συγκεκριμένο ποσό δέν δόθηκε ποτέ στον ηγούμενο. Στην Μητρόπολη, όπου συζητήθηκαν τά γεγονότα αυτά, ύπηρχαν έντεκα μάρτυρες.¹⁰
- γ) Πράξη συνοικεσίου μεταξύ του Γεωργίου και της Αλεξάνδρας και διαμοιρασμός προίκας, ή οποία περιελάμβανε πλήθος οικιακών αντικειμένων και χρηματικού ποσού.¹¹
- δ) Γίνεται λόγος για την προσφυγή κατοίκου της περιοχής στην Μητρόπολη Άρτας, στίς 7 Φεβρουαρίου του 1856. Ο Γεώργιος Πρεβεζάνος είχε προβεί σε άγωγή κατά του ηγούμενου της Κάτω Παναγιάς, μέ σκοπό νά του αποδοθεί τό ποσό των 4.000 σε τουρκικά γρόσια, τό όποιο είχε δώ-

8. Χ. Κοντοχρήστος, «Ανέκδοτα έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας», *Σκουφάς*, τχ. 1 (1955), 18-21. Ο ίδιος, «Διαθήκες Άρτινών του 18ου και 19ου αιώνα», *Σκουφάς* τχ. 23-24 (1962), 74-78. Ο ίδιος, «Πωλήσεις ακινήτων προς τά μοναστήρια κατά τόν 18ο αιώνα», *Σκουφάς* τχ. 33 (1966-1967), 395-399.

9. Κοντοχρήστος, «Ανέκδοτα έγγραφα», *Σκουφάς* τχ. (1955), 18.

10. Ο.π., 18-19.

11. Ο.π., 20.

σει στὸν ἡγούμενο ὡς «παρακαταθήκη» λόγω τῶν γεγονότων τοῦ 1854. Συμφώνησε μάλιστα μέ τὸν ἡγούμενο γιὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν περίπτωσι πού ἐκεῖνος θά παρέμενε ζωντανός. Ὅμως ὁ ἡγούμενος ἀρνήθηκε νά τοῦ ἐπιστρέψει τό ποσό μέ τή δικαιολογία ὅτι αὐτό ἐκλάπη ἀπό τή μονή, ὅπως καί τὰ ὑπόλοιπα χρήματα, πού ὑπῆρχαν σέ αὐτή. Τό ἐκκλησιαστικό δικαστήριο ἀπεφάνθη ὅτι ἐφόσον τὰ χρήματα εἶχαν κλαπεί, ὁ Πρεβεζάνος δέν δικαιούται ἐπιστροφή, ἀλλά ἔλαβε ἕνα μικρότερο ποσό (1000 γρόσια), λόγω τῆς δεινῆς οἰκονομικῆς του κατάστασης. Στό δικαστήριο παραβρέθηκαν τρεῖς μάρτυρες.¹²

2. α) Πρόκειται γιὰ διαταγή ἐξώσεως, διοικητική ἀποβολή. Ὁ ἀρματωλός «καπετάν» Κωνσταντῆς (Κωσταντῆς Κωτσήλας) ἐκτελεῖ διαταγή τοῦ Ἀλῆ-Πασᾶ γιὰ ἐκδίωξη τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ Σουμεροῦ ἀπό τήν ἔκτασι τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Σκουληκαριᾶς καί τήν ἔξωσι τοῦ μοναστηριοῦ, σέ περίπτωσι πού δέν παραδώσι τοὺς φόρους. Τό ἔγγραφο φέρει τήν ἡμερομηνία, Ἰωάννινα, 15 Ἀπριλίου 1793.¹³

β) Τό ἔγγραφο αὐτό, πού φέρει τὸν τίτλο «Χαρατζόχαρτον», ἀναφέρεται στὸν κεφαλικὸ φόρο (χαράτσι) πού πρέπει νά πληρώσουν οἱ χριστιανοὶ τοῦ χωριοῦ Μοναστηρίου πρὸς τὸν Πασᾶ καί τό χρονοδιάγραμμα τῆς ἀποπληρωμῆς του. Οἱ 12 κάτοικοι τοῦ χωριοῦ εἶναι ὑποχρεωμένοι νά πληρώσουν κεφαλικὸ φόρο 360 γρόσια. Ἀναφέρεται, ἐπίσης, ὁ τρόπος τῆς πληρωμῆς, πού ὀρίζεται σέ τρεῖς δόσεις γιὰ ὀχτῶ μῆνες. Ὑπογράφηκε τό σχετικὸ ἔγγραφο ἀπὸ ἐννιαμελὲς νομαρχιακὸ συμβούλιο.¹⁴

γ) Πρόκειται γιὰ τὴν παραχώρησι ἀμπελιοῦ. Τό 1711 ὁ Μητροφάνης, Ἱερέας τῆς ἐνορίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου χάρισε ἕνα ἀμπέλι στὴ γυναῖκα τοῦ Ἰωάννη Κάλου, τῇ Σόφω. Ὁ λόγος τῆς δωρεᾶς αὐτῆς ἦταν ἡ ὑποχρέωσι, πού αἰσθάνθηκε ὁ Ἱερέας, γιὰ τὴ βοήθειά της στίς ἀσθένειες πού ἀντιμετώπιζε. Σέ αὐτὴ τὴν πράξι ὑπῆρχαν τέσσερις μάρτυρες.¹⁵

δ) Τό συγκεκριμένο ἔγγραφο ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ προηγουμένου. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μητροφάνη, ἐμφανίστηκαν γιὰ νά διεκδικήσουν τό ἀμπέλι οἱ δῆθεν κληρονόμοι του. Ἔτσι ἡ σύζυγος τοῦ Ἰωάννη Κάλου προσέφυγε στό συνοδικὸ δικαστήριο, τό ὁποῖο ἀποφάσισε τὴ νομιμότητα τῆς παραχώρησι καί τελικὰ τό ἀμπέλι παρέμεινε στὴν κατοχὴ της. Σέ αὐτὴ τὴν πράξι, πού ἔγινε στίς 22 Ἰουνίου τοῦ 1712 στὴν Ἄρτα ὑπῆρχαν ἑντεκα μάρτυρες.¹⁶

ε) Ἐνα ἔγγραφο, στό ὁποῖο περιγράφεται ἡ λύσι ἐνός γάμου καί φέρει τὴν ἑξῆς ἡμερομηνία: «Ἐν Ἄρτῃ 19 Σεπτεμβρίου 1861». Στό χωριὸ Νησίτσα ἡ Μαρία Α.Π., πού ἦταν παντρεμένη ἐπὶ τέσσαρα χρόνια μέ τὸν

12. Ὁ.π., 21.

13. Κοντοχρήστος, «Ἱστορικά καί λαογραφικὰ ἀρχεῖα», Σκουφᾶς, τχ. 2 (1955), 12.

14. Ὁ.π., 13. Γιὰ τοὺς φόρους κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, βλ. Ξενοπούλος, *Δοκίμιον*, σσ. 263-264.

15. Ὁ.π., 14-15.

16. Ὁ.π., 15.

Γ.Α.Α.Γ., ἀποφάσισε νά προχωρήσει σέ διαζύγιο, διατυπώνοντας παράπονα γιά τόν σύζυγό της καί τήν μή ἐκπλήρωση τῶν συζυγικῶν του καθηκόντων. Ὁ ἄντρας της ἀρνήθηκε τίς κατηγορίες καί ζήτησε αὐτοψία, τήν ἐξέταση δηλαδή τῆς γυναίκας του ἀπό δύο μαῖες, ὥστε νά διαπιστωθεῖ ἡ παρθενία της. Ὅμως, ὁ σύζυγος φάνηκε ὅτι ἀποδέχθηκε τίς κατηγορίες καί ζήτησε τήν ἐπιστροφή τῆς γυναίκας του. Τό διαζύγιο, στή συζήτηση τοῦ ὁποίου παραβρέθηκαν τρεῖς μάρτυρες, δόθηκε τελικά ἀπό τό ἐκκλησιαστικό δικαστήριο.¹⁷

3. Πρόκειται γιά ἐπιστολές τοῦ Μητροπολίτη Ἁρτας Γαβριήλ Β΄ πρὸς τόν Δοῦκα τῶν Ἑνετῶν καί τόν Πάπα τῆς Ρώμης μέ τίς ὁποῖες ζητοῦσε τή συνδρομή τους, ὥστε νά προχωρήσει σέ ἐπανάσταση κατὰ τῶν Τούρκων. Οἱ ἐπιστολές αὐτές φέρουν τή χρονολογία 1602. Στή συνέχεια, ἀκολουθοῦν δύο ἀνέκδοτα ἔγγραφα, πού ἀφοροῦν τίς παραχωρήσεις ιδιόκτητων κτημάτων πρὸς τήν ἐκκλησία, συγκεκριμένα πρὸς τή μονή τῆς Φανερωμένης καί τή Μητρόπολη Ἁρτας μέ σκοπὸ τή διάσωσή τους ἀπὸ τίς ἀρπαχτικές διαθέσεις τῶν Τούρκων. Ἐπίσης, ἀναφέρονται δάνεια: Ἡ μονή τῆς Κάτω Παναγιάς προσφέρει στήν κοινότητα τῆς Ἁρτας χρηματικὸ ποσὸ γιά νά ἀποπληρώσει τό δάνειο, πού εἶχε πάρει ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς Βαρζέλη. Δάνειο παρέχει ἡ μονή τῆς Φανερωμένης (7.500 γρόσια) στὰ Ἑλέη τῆς κοινότητας Ἁρτας. Στό τελευταῖο ἔγγραφο ἀναφέρονται τὰ ποσά, πού ἀπαιτοῦνται, γιά τή στέγαση, τήν ὀργάνωση καί τή συντήρηση τοῦ Παρθεναγωγείου τῆς Ἁρτας.¹⁸
4. Διαθῆκες τεσσάρων Ἀρτινῶν. Οἱ πλούσιοι Ἀρτινοὶ συνήθιζαν νά ἀφήνουν μέρος τῶν περιουσιακῶν τους στοιχείων σέ ἀπόρους, στοχεύοντας στή σωτηρία τῆς ψυχῆς τους. Αὐτὰ περιελάμβαναν οἰκιακὰ εἶδη καί χρήματα, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονταν ἐπιπλέον στίς ἐκκλησίες καί τοὺς ἱερεῖς. Οἱ διαθῆκες αὐτές, σφραγίζονταν καί μέ τὰ δακτυλικά ἀποτυπώματα τοῦ ἐνδιαφερομένου.¹⁹
5. Πρόκειται γιά πέντε ἔγγραφα στὰ ὁποῖα περιγράφονται πωλήσεις κτημάτων ἀπὸ ιδιώτες καί κατοίκους χωριῶν, ὅπως τῆς Μεγάρχης, τοῦ Πέτα κ.ἄ., πρὸς τὰ μοναστήρια τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς Ἁρτας καί στή Μητρόπολη. Τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἀφοροῦν τήν περίοδο 1728 ἕως 1755 καί παρέχουν πληροφορίες σχετικά μέ τοὺς κατοίκους, τίς ἐκτάσεις τῶν χωριῶν καί τίς ὑποχρεώσεις τῶν μοναστηριῶν πρὸς τίς ἐπίσημες τουρκικὲς ἀρχές.²⁰

17. Ὁ.π., 16-17.

18. Κοντοχρήστος, «Ἱστορικά ἔγγραφα», *Σκουφᾶς* τχ. 3 (1955), 29-31. Γιά τό Παρθεναγωγεῖο τῆς Ἁρτας βλ. Κ. Βάγιας, «Τὰ σχολεῖα τῆς Ἁρτας (1662-1881)», *Σκουφᾶς* τχ. 7 (1957), 333-338.

19. Κοντοχρήστος, «Διαθῆκες Ἀρτινῶν», *Σκουφᾶς* τχ. 23-24 (1962), 74-78.

20. Κοντοχρήστος, «Πωλήσεις ἀκινήτων», *Σκουφᾶς* τχ. 33 (1966-1967), 395-399.

3. Προέλευση

Τό άρχείο, πού είχε στήν κατοχή του ό Χριστ. Κοντοχρήστος, τό παρέδωσε στόν Σύλλογο του «Σκουφά» τό έτος 1974. Ό Σύλλογος άναγνώρισε τήν προσφορά αὐτή καί του άφιέρωσε ένα ποίημα του Μενέλαου Λουντέμη, άναγνωρίζοντάς τον ως ευεργέτη του Συλλόγου.²¹

4. Τό πρωτότυπο άρχείο

Τό πρωτότυπο άρχείο άποτελείται άπό 69 φύλλα. Έπιπλέον, περιέχει 45 φύλλα μέ έβραϊκά έγγραφα καί άλλα 11, γραμμένα σε γραφομηχανή, πού άφορούν στήν κληρονομιά των Χρ. καί Ξεν. Δασκαλάκη. Αὐτές είναι καί οί μόνες ευανάγνωστες σελίδες. Οί υπόλοιπες μπορούν νά άναγνωσθούν μέ τήν προϋπόθεση γνώσεως παλαιογραφίας. Τό άρχείο είναι σκληρόδετο καί έχει άριθμηθεί διά χειρός. Καί τό άρχείο αὐτό έχει σκαναριστεί, αλλά δέν είναι διαθέσιμο στό internet.

5. Άξιολόγηση

Τό άρχείο του Χριστ. Κοντοχρήστου παρέχει πολλές πληροφορίες άπό τήν καθημερινή ζωή καί τή συμβίωση των κατοίκων της πόλης της Άρτας επί Τουρκοκρατίας. Έκτός άπό τίς προσωπικές σχέσεις, περιγράφει καί τό πλαίσιο της συμβίωσης μεταξύ χριστιανών καί όθωμανών, τό όποιο προσδιοριζόταν κυρίως άπό τίς οικονομικές συναλλαγές μέσω της φορολογίας. Έπιπλέον, τονίζεται ό σημαντικός ρόλος των μοναστηριών, τά όποια λειτουργούσαν σε αρκετές περιπτώσεις ως δανειοδότες προς τήν πόλη καί συντηρητές της περιουσίας των κατοίκων της.²² Η Μητρόπολη φαίνεται ότι άποτελοϋσε κυρίαρχο εκκλησιαστικό καί κοινωνικό θεσμό, παρεμβαίνοντας δυναμικά στόν κοινωνικό ιστό της περιοχής. Σημαντικές είναι καί οί πληροφορίες σχετικά μέ τά όνόματα των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής, όπως καί τά όνόματα των διαφόρων τόπων καί χωριών.

Τό άρχείο αὐτό μπορεί νά άξιοποιηθεί κυρίως άπό τούς έρευνήτες της τοπικής ιστορίας.

21. Βλ. Σκουφάς, τχ. 33 (1966-1967), 165-166.

22. Για τά μοναστήρια της περιοχής, βλ. Ξενοπουλος, Δοκίμιον, σσ. 152-176. Κ.Α. Τσιλιγιάννης, Η ιστορία του μοναστηριου της Κάτω Παναγιάς Άρτας, Άρτα 2007, σσ. 22-34.

Γ. Αρχείο Καραπάνου

1. Εισαγωγικά

Όσον αφορά τό συγκεκριμένο αρχείο δέν είναι σαφές ἂν ἀνήκει στόν Κωνσταντίνο ἤ στόν Ἀλέξανδρο Καραπάνο, οἱ ὁποῖοι δραστηριοποιήθηκαν στήν Ἄρτα κατά τά τέλη τοῦ 19ου αἰ. Ὁ Κωνσταντῖνος Καραπάνος (1840-1914) συνδέεται μέ τό ἀγροτικό ζήτημα, καθώς ἀνῆκε στήν κατηγορία τῶν πλούσιων γαιοκτημόνων, ὁ ὁποῖος μετά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἄρτας, κατόρθωσε νά ἔχει στήν κατοχή του ὁλόκληρη σχεδόν τήν περιοχή ἐντεῦθεν τοῦ Ἀράχθου.²³ Γεννήθηκε στήν Ἄρτα καί σπούδασε νομικά καί οἰκονομικά σέ Ἑλλάδα καί ἔξωτερικό. Τό 1864 μετέβη στήν Κωνσταντινούπολη ἀσκώντας τό ἐπάγγελμα τοῦ τραπεζίτη. Ἀσχολούμενος ταυτόχρονα μέ τήν ἀρχαιολογία διεξήγαγε ἀνασκαφές στήν περιοχή τῆς ἀρχαίας Δωδώνης τήν περίοδο 1875-1877. Τήν πλούσια ἀρχαιολογική του συλλογή δώρισε τό 1912 στό Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο. Συνέγραψε πολλές ἱστορικές καί ἀρχαιολογικές πραγματεῖες, ἐνῶ τό σύγγραμά του: «Dodone et ses ruines» δημοσιεύθηκε τό 1877 στό Παρίσι. Μετά τήν προσάρτηση τῆς Ἄρτας τό 1881, ἐγκαταστάθηκε στήν Ἀθήνα. Ἐκλέκτηκε πολλές φορές βουλευτής Ἄρτας (11 συνεχόμενες φορές ἀπό τό 1882 ἕως τό 1910) καί ἀνέλαβε Ὑπουργός σέ διάφορες κυβερνήσεις (Ὑπουργός Οἰκονομικῶν, 1890· Ὑπουργός Ναυτικῶν 1902-1903· Ὑπουργός Δικαιοσύνης 1904-1905).

Ὁ γιός του Ἀλέξανδρος (1873-1946) ὑπῆρξε ἐπίσης πολιτικός καί διπλωμάτης. Ὑπηρέτησε ὡς πρέσβης σέ διάφορες εὐρωπαϊκές χῶρες καί πολιτικός διπλωματικός σύμβουλος στή στρατιά τῆς Ἡπείρου. Τό 1914 συμμετεῖχε στήν προσωρινή Κυβέρνηση τῆς Βορείου Ἡπείρου ὡς Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν. Ἀπό τό 1914 ἐκλέκτηκε κατ' ἐπανάληψη βουλευτής στήν ἐπαρχία τῆς Ἄρτας, ἐνῶ τό 1916 ἀνέλαβε τό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος μέ τήν κυβέρνηση Καλογερόπουλου. Τό 1922 μετά τήν Μικρασιατική καταστροφή διαφώνησε μέ τήν πολιτική τοῦ στρατιωτικοῦ-ἐπαναστατικοῦ καθεστῶτος καί ἀπέρριψε πρόταση νά δεχτεῖ τήν πρωθυπουργία τοῦ κράτους. Συνέχισε νά ὑπηρετεῖ στό διπλωματικό σῶμα ἕως τό 1928, ὅποτε καί ὀρίστηκε γιά δεύτερη φορά Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν ἀπό τήν Κυβέρνηση τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου. Ἀντιπροσώπευσε πολλές φορές τήν Ἑλλάδα στά Συνέδρια τῆς Κοινωνίας τῶν Ἐθνῶν. Ἐξέδιδε μέ τή βοήθεια συνεργατῶν του τό δεκαπενθήμερο περιοδικό «Πολιτική Ἐπιθεώρησις», ἐνῶ ὑπῆρξε ἓνας τῶν κυριοτέρων ἰδρυτῶν τῆς ἐφημερίδας «Ἐλευθερον Βῆμα».²⁴

23. Βλ. Κ. Πατσαλιῶ-Λ. Τερζοπούλου (ἐπιμ.), *Νομολογία τοῦ πρωτοδικείου Ἄρτης ἐπὶ τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος ἐτῶν 1882-1884*, Ἄρτα 1981, σσ. 8, 10. «Τό ἀγροτικόν ζήτημα τῆς Ἄρτης τοῦ 1882», *Σκουφᾶς* τχ. 12 (1958), 69-73.

24. Βλ. Ἐγκυκλοπαίδεια Δρανδάκη, τόμ. ΙΓ', σ. 807.

2. Περιεχόμενο

Τό άρχείο παρουσιάζει έξαιρετικό ένδιαφέρον. Πρόκειται για έπιστολές πού έστειλε ό ίδιος ό Καραπάνος σέ χωριά τής περιοχής καί άπευθυνόταν στους Μπέδες τών χωριών ή στον Πασά. Τό άρχείο περιλαμβάνει πολλές πληροφορίες για τά χωριά τής περιοχής τής Άρτας, τά όνόματα καί τά σύνορά τους, τήν παραγωγή καί τά προϊόντα τους, τό έμπόριο καί τίς άγροτικές δραστηριότητες. Δέν έχει δημοσιευτεί κανένα έγγραφο άπό τά άρχεία του Καραπάνου στο περιοδικό ή σέ άλλη έκδοση του Συλλόγου.

3. Προέλευση

Σύμφωνα μέ τήν προφορική μαρτυρία του πρώην προέδρου του Συλλόγου Βασ. Καρατσιώλη, τό άρχείο δόθηκε στον «Σκουφά» άπό τον ίδιο τον Καραπάνο.

4. Τό πρωτότυπο άρχείο

Τό κωδικοποιημένο άρχείο Καραπάνου βρίσκεται στον Σύλλογο καί περιλαμβάνει αυτόγραφες έπιστολές του Καραπάνου. Η πρώτη έπιστολή φέρει χρονολογία 1880 καί ή τελευταία 1902, όποτε φαίνεται ότι τό άρχείο άνήκει στον Κων. Καραπάνο, όπως έξάλλου δηλώνει καί ό γραφικός χαρακτήρας πού ύπάρχει σέ ιδιωτικό άρχείο Άρτινού πολίτη (Κ. Τσιλιγιάννης). Τό άρχείο του Καραπάνου άπαρτίζεται άπό 110 φύλλα σέ ριζόχαρτο. Φέρει μεταγενέστερη άρίθμηση, ενώ κάθε σελίδα φέρει τή σφραγίδα του πρώην προέδρου του Συλλόγου του Ίω. Τσούτσινου. Υπάρχουν επίσης 20 φύλλα σέ κανονικό χαρτί, τά όποια είναι σκισμένα καί καταστραμμένα. Τό άρχείο είναι σκαναρισμένο καί δέν είναι διαθέσιμο στο internet.

5. Άξιολόγηση

Η σημασία του συγκεκριμένου άρχείου, τό όποιο άφορά τήν περιοχή τής Άρτας στά τέλη του 19ου αϊ., φαίνεται ότι είναι μεγάλη, γιατί μπορούμε νά άντλήσουμε άπό αυτό άρκετές πληροφορίες άγνωστες έως τώρα. Η μεταγραφή του, πού άποτελεί ζητούμενο για τον έρευνητή τής τοπικής ιστορίας, θά άποτελέσει άφορμή για τήν άντληση πληροφοριών, οι όποιες θά διαλευκάνουν ζητήματα οικονομικής καί κοινωνικής φύσεως, σχετικά μέ τήν περιοχή καί σέ συνάρτηση μέ τίς πολιτικές συγκυρίες τής περιόδου. Έπιπλέον, ένδιαφέρον παρουσιάζουν τά τοπωνύμια σέ σχέση μέ τήν εξέλιξη του γεωγραφικού καί άνθρωπογενούς χώρου τής Ηπείρου.

Δ. Αρχείο Κ. Δ. Μέρτζιου (Η Άρτα στά αρχεία της Βενετίας 1696-1787)**1. Εισαγωγικά**

Τά αρχεία της Βενετίας μᾶς βοηθοῦν νά κατανοήσουμε τήν ἱστορία τῆς προεπαναστατικῆς Ἑλλάδος. Σέ ἀντίθεση μέ τήν Πρέβεζα, τή Βόνιτσα, τήν Κέρκυρα καί τή Λευκάδα, ἡ Άρτα δέν βρέθηκε ποτέ ὑπό βενετική κατοχή. Οἱ πληροφορίες γι' αὐτήν προέρχονται ἀπό τή γενική ἀλληλογραφία τῶν προβλεπτῶν Λευκάδας, Πρέβεζας καί Κέρκυρας. Μάλιστα στήν Άρτα ὑπῆρχε καί βενετός ὑποπρόξενος, ἀπό τό ἀρχεῖο τοῦ ὁποίου σώζεται ἐλάχιστη ἀλληλογραφία.²⁵

Ἡ Άρτα ἦταν ὁ κύριος ἐμπορικός κόμβος τῆς Ἡπείρου καί ἤδη ἀπό τόν 15ο αἰ. ἀποτελοῦσε χῶρο προνομιακό γιά τίς ἐμπορικές δραστηριότητες τῆς Βενετίας, οἱ ὁποῖες συνεχίστηκαν ἀπρόσκοπτα σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ 18ου αἰ. Τό ἐνδιαφέρον τῶν Βενετῶν γιά τήν ἀγορά της ἐστιαζόταν στήν ἀπορρόφηση ἀδιάθετων βιοτεχνικῶν προϊόντων, καθῶς ὁ ἐμπορικός ἀνταγωνισμός αὐξανόταν στήν Ἀνατολή. Ἄν καί ἡ ἀγορά αὕτη ἦταν μικρή σέ σχέση μέ τίς μεγάλες ἀγορές τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας (Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Σμύρνη κ.ἄ.), ἡ γεωγραφική σημασία τῆς πόλης –σέ κομβικό σημεῖο τοῦ δυτικοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου– τήν καθιστοῦσε σημαντική γιά τή διεξαγωγή τοῦ βενετικοῦ ἐμπορίου.²⁶

Ἡ σημασία τῆς Άρτας γιά τό βενετικό ἐμπόριο, καθῶς καί πλῆθος ἄλλων πληροφοριῶν γιά τήν ἱστορία τῆς πόλης καί τῆς εὐρύτερης περιοχῆς κατά τόν 17ο καί 18ο αἰ. προβάλλονται στό ἀρχεῖο τοῦ Κ.Δ. Μέρτζιου, ἡπειρώτη λόγιου καί ἱστοριοδίφη, ὁ ὁποῖος διακρίθηκε γιά τή μελέτη τῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας. Ὁ Κ.Δ. Μέρτζιος γεννήθηκε τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1886 στό χωριό Βράβορη στά Ἰωάννινα καί ἀνέπτυξε ἔντονη ἐθνική δράση κατά τήν περίοδο 1903-1913 καί 1915-1917. Δημοσιογραφοῦσε σέ γιαννιώτικες ἐφημερίδες μέχρι τό 1917, ὅποτε μετέβη στήν Ἰταλία. Ἐκεῖ, ἄν καί ζοῦσε ἀπό τό ἐμπόριο, ἀσχολήθηκε μέ τήν μελέτη τῶν ἀρχείων τοῦ βενετικοῦ κράτους. Ἀντέγραψε πολυᾶριθμα ἔγγραφα ἡπειρωτικοῦ ἐνδιαφέροντος, τά ὁποῖα δημοσιεύθηκαν στά «Ἡπειρωτικά Χρονικά», ἀπό τά ὁποῖα διακρίθηκε καί ὡς ἀρχαιοδίφης. Οἱ ἔρευνές του συγκεντρώθηκαν στόν τόμο «Θωμᾶς Φλαγγίνης» καί «Μικρός Ἑλληνομνήμων» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐνῶ παρήγαγε καί πλῆθος δημοσιευμάτων μετά τό 1947. Τό 1954 πρωτοστάτησε στήν ἴδρυση τῆς Ἑταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν. Ἀπεβίωσε στήν Βενετία τόν Αὐγούστο τοῦ 1971.²⁷

25. Γιά τοὺς Προβλεπτές τῆς περιοχῆς βλ. Ἀρχοντίδης, *Βενετοκρατία*, σσ. 29-43. Γιά τό Βενετικό Προξενεῖο στήν Άρτα, βλ. Βέτσιος, *Διπλωματική παρουσία*, σσ. 25-94.

26. Γιά τήν ἐμπορική κίνηση στήν περιοχή βλ. Ἐ. Βέτσιος, «Τό ἐμπόριο στήν περιοχή τῆς Άρτας ἀπό τήν κατάληψη τῆς πόλης (1449) μέχρι τά τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα», *Σκουφᾶς*, τχ. 86-87 (1996-1997), 152-162. Ὁ ἴδιος, *Διπλωματική παρουσία*, σσ. 165-278. Γιά τό ἐμπόριο κατά τήν ὑστερομεσαιωνική περίοδο βλ. Σ. Ἀσωνίτης – Ε. Συγκέλλου, «Ὁ Ἀμβρακικός κόλπος κατά τόν 18ο αἰῶνα: Χῶρος – Οἰκονομία», *Πρακτικά Β' Διεθνοῦς Συμποσίου γιά τήν ἱστορία καί τόν πολιτισμό τῆς Πρέβεζας, Πρέβεζα 16-20 Σεπτεμβρίου 2009*, Πρέβεζα 2010 (ὑπό ἔκδοσιν).

27. Γιά τόν Κ.Δ. Μέρτζιο βλ. Ν.Μ. Παναγιωτάκης, «Κωνσταντῖνος Μέρτζιος (1886-1971)», *Κρητικά Χρονικά*, τχ. 23 (1971), 484-493.

2. Περιεχόμενο

Τό άρχείο έχει δημοσιευθεϊ στό περιοδικό «Σκουφάς». Περιλαμβάνει ποικίλες ειδήσεις σχετικά μέ τίς εύρύτερες πολιτικές καί τοπικές συνθήκες, τό έμποριο καί τήν οίκονομία, τήν καθημερινή ζωή, κ.ά..

Συγκεκριμένα:

1. Πρόκειται γιά περιγραφή τής έπιδρομής τοῦ Λυμπεράκη Γερακάρη στήν Άρτα τό 1696. Ο Γερακάρης ήταν τυχοδιώκτης πολεμιστής, πού ύπηρετοῦσε έναλλάξ Τούρκους καί Βενετούς. Στά έγγραφα, πού φέρουν τίς ήμερομηνίες Κόρινθος 29 Αὐγούστου 1696, Κόρινθος 18 Σεπτεμβρίου 1696 καί Αγία Μαύρα 19 Οκτωβρίου 1696, παρέχονται πληροφορίες γιά τήν έπιδρομή καί τή δεινή θέση στήν όποία περιήλθαν οί Άρτινοί.²⁸
2. Έγγραφα στά όποία περιλαμβάνονται: α) Απόφαση τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτή τῶν Νήσων σχετικά μέ τή δήλωση ύποτέλειας τῶν Άρτινῶν στή Βενετία, προκειμένου νά άπαλλαγοῦν άπό τίς έπιδρομές τοῦ Λυμπεράκη καί άλλων κουρσάρων τής περιοχῆς, β) Έκκλήσεις τῶν Άρτινῶν γιά τή σχετική βενετική παρέμβαση, γ) Ψήφισμα τής Γερουσίας καί δ) Απόφαση τοῦ έκτάκτου προβλεπτή τής Αγίας Μαύρας γιά τίς εισφορές τῶν χωριῶν τής Άρτας. Όλα τά έγγραφα αὐτά δηλώνουν τά προβλήματα, πού άντιμετώπιζαν οί Άρτινοί άπό τήν έπιδρομή τοῦ Γερακάρη καί τήν άνασφάλεια, πού δημιουργοῦσε ή πειρατεία καί ή ληστεία στήν περιοχή.²⁹
3. Έγγραφα τοῦ 1696 στά όποία γίνεται λόγος γιά τήν έπιδρομή τοῦ Γερακάρη στήν Άρτα μέ στρατιωτικά σώματα Λευκαδιτῶν, Κεφαλληνίων καί Πιλαρινῶν καί γιά τίς λεηλασίες, πού προκάλεσαν ιδιαίτερα οί Λευκαδίτες, στίς περιουσίες τῶν Άρτινῶν. Επιπλέον, έγγραφα τής περιόδου 1699-1710 πού περιγράφουν περιστάτικά ληστείας καί πειρατείας στήν περιοχή, λιποταξίες στρατιωτῶν, φυλακίσεις ύπηκόων τής Βενετίας, μετακινήσεις στρατευμάτων καί έμπορικῶν πλοίων. Άξιοσημείωτες εἶναι οί πληροφορίες πού παρέχονται σχετικά μέ τή δράση Άλβανῶν κακοποιῶν άπό τό Μαργαρίτι, τήν κάθαρση έμπόρων, πού έρχονταν στήν Άρτα άπό μέρη πού έπλήγησαν άπό πανώλη, στό μοναστήρι τοῦ Θεοτοκιοῦ καί τίς λιποταξίες τῶν στρατιωτῶν. Δέν λείπουν φυσικά καί οί άναφορές στό χαράτζι καί στίς σχέσεις τῶν έπίσημων άρχῶν, τουρκικῶν καί βενετικῶν.³⁰

28. Κ.Δ. Μέρτζιος, «Η Άρτα εἰς τά άρχεία τής Βενετίας 1696-1787», Σκουφάς τχ. 3 (1955), 3-8. Αναλυτικά γιά τήν έπιδρομή τοῦ Γερακάρη στήν Άρτα, βλ. Γ. Τσουτίσιнос, «Η καταστροφή τής Άρτας άπό τόν Λυμπεράκη Γερακάρη (1696)», στό: Γ. Τσουτίσιнос, Άρτινά Ιστορικά Θέματα, Άρτα 2001, σσ. 94-113.

29. Μέρτζιος, «Άρτα 1696-1787», Σκουφάς τχ. 4 (1956), 153-160.

30. Ο.π., τχ. 5 (1956), 238-247.

4. Ἐγγραφα τῆς περιόδου 1716-1718, τὰ ὁποῖα δίνουν ποικίλες πληροφορίες σχετικά μέ τίς δραστηριότητες τῶν Τούρκων στήν περιοχή καί τίς ἀντιδράσεις τῶν Βενετῶν σέ σχεδιαζόμενη τουρκική ἐπίθεση κατά τῆς Πρέβεζας. Γίνεται λόγος γιά τήν κατασκευή δρόμων στόν ἄξονα Ἄρτας-Ναυπάκτου καί ἄλλου, προκειμένου νά μεταφερθοῦν στρατεύματα καί ὀπλισμός. Ἀναφέρεται ὁ ἀριθμός καί τό εἶδος τῶν Τούρκων στρατιωτῶν (γενίτσαροι, ἵππεις καί πεζοί), τὰ ὀχυρωματικά ἔργα, τό εἶδος τοῦ ὀπλισμοῦ (κανόνια, βομβοβόλα), καθώς καί ἡ ἀποστολή ἐκ μέρους τῶν Βενετῶν κατασκόπων γιά τή διερεῦνηση τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ. Μάλιστα ὁ ἐπίσκοπος Ρωγῶν ἐπιλέγεται ὡς πληροφοριοδότης τῶν Βενετῶν. Τέλος σέ ἐπιστολή τοῦ Γάλλου Προξένου πρὸς τόν Γενικό Προβλεπτή διατυπώνεται τό αἶτημα γιά ἐλευθερία συναλλαγῶν καί ναυσιπλοΐας στόν Ἀμβρακικό κόλπο.³¹
5. Ἐγγραφα σχετικά μέ καταθέσεις μαρτύρων, πού δίνουν πληροφορίες στούς Βενετούς γιά τίς κινήσεις τῶν Τούρκων, προκειμένου νά κινήθοῦν κατά τῆς Πρέβεζας. Στίς καταθέσεις περιλαμβάνονται πολλές πληροφορίες γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἐκστρατείας (ἐφοδιασμός στρατιωτῶν, ἐξοπλισμός) καί τίς ὑποχρεώσεις τῶν κατοίκων, ἐνῶ ἀναφέρεται καί ἡ πανώλη. Ἀκολουθοῦν δύο ἐπιστολές πού ἀφοροῦν σέ ὑποθέσεις βιαιοπραγιῶν κατά τῶν κατοίκων καί τίς ἀποζημιώσεις πού πρέπει νά καταβάλουν. Ἐπίσης μιά ἐπιστολή πού σχετίζεται μέ τήν ἐκμίσθωση τῶν τελωνείων.³²
6. Ἐπιστολή τοῦ ἔκτακτου Προβλεπτῆ Λευκάδας στόν Δόγη, στήν ὁποία παρουσιάζεται τό ζήτημα τῶν τελωνειακῶν δασμῶν, τό ὁποῖο ἀποτελοῦσε ἀφορμή γιά συγκρούσεις μεταξύ Βενετῶν καί Τούρκων στήν περιοχή. Οἱ Βενετοί ἀπαιτοῦσαν τήν εἰσπραξη τοῦ δασμοῦ στήν εἴσοδο τοῦ Ἀμβρακικοῦ, πρῶγμα πού διευθετήθηκε σύμφωνα μέ τό ἔγγραφο (Ἀγία Μαύρα, 1 Ἰουλίου 1726).³³
7. Προσδιορισμός τοῦ τιμολογίου πού ἀφορᾷ τόν τελωνειακό δασμό τῶν εἰσαγωγῶν καί τῶν ἐξαγωγῶν (ἀναφορά στά καθήκοντα καί τήν ἀμοιβή τοῦ τελῶνη, στό ποσό τοῦ ναύλου, τό ὁποῖο δινόταν σέ ἄσπρα, καί στά ἐμπορεύματα, πού ἦταν ἐνδύματα, ὑφάσματα, βαμβάκι, μετάξι, πρινοκόκκι καί ζῶα) καί ἐπιστολές, οἱ ὁποῖες μᾶς πληροφοροῦν γιά τήν πανώλη πού ἐπληξε τήν περιοχή, τή διεξαγωγή τοῦ ἐμπορίου καί τή δράση τῶν κλεφτῶν τῆς περιοχῆς.³⁴
8. Ἐγγραφα-ἐπιστολές, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στά ἰχθυοτροφεῖα τῆς περιοχῆς, τήν πανώλη καί κυρίως στό ζήτημα τῆς ληστείας καί στίς προσπάθειες ἀντιμετώπισής της. Γίνεται λόγος γιά τή σύλληψη τοῦ τσιοχανδάρη τοῦ Πασᾶ τῆς Ναυπάκτου, τή δράση τοῦ ληστή Κατσούλη καί τοῦ ἄρμα-

31. Ὁ.π., τχ. 6 (1956), 268-275.

32. Ὁ.π., τχ. 7 (1957), 308-314.

33. Ὁ.π., τχ. 8 (1957), 364-366.

34. Ὁ.π., τχ. 9-10 (1958), 396-401.

τωλοῦ Γ. Ἀνασιώτη, καθὼς καὶ γιὰ τὴ φήμη ποῦ κυκλοφοροῦσε περὶ ἐπέκτασης τῶν συνόρων Βόνιτσας καὶ Πρέβεζας πρὸς ὄφελος τῶν Βενετῶν.³⁵

9. Ἐπιστολές τοῦ ἔκτακτου Προβλεπτῆ πρὸς τὸν Δόγη, στίς ὁποῖες γίνεται λόγος γιὰ διάφορα ἐπεισόδια στὸν Ἀμβρακικὸ κόλπο. Περιγράφεται ἡ ἐπίθεση γαλλικοῦ πλοίου σὲ αὐστριακὸ καὶ οἱ παρεμβάσεις Τούρκων καὶ Βενετῶν γιὰ ἐπίλυση τοῦ ζητήματος (Ἁγία Μαύρα, 20 Μαρτίου 1734). Ἀναφέρονται οἱ ἐπιθέσεις Τούρκου «μπουλούκμπαση» σὲ χριστιανούς κατὰ τὴ διάρκεια πανηγυριοῦ στὴν Πρέβεζα καὶ οἱ ἀντιδράσεις τοῦ βοεβόδα τῆς Ἄρτας καὶ τῶν Βενετῶν, ἐνῶ παρατηρεῖται καὶ φυγὴ οἰκογενειῶν ἀπὸ τὴν Ἄρτα, λόγῳ τῆς ἐπικίνδυνης κατάστασης (Ἁγία Μαύρα, 1 Ἰουλίου 1736, 4 Ἰουλίου 1736, 1 Νοεμβρίου 1736).³⁶
10. Ἐγγραφα-ἐπιστολές τοῦ ἔκτακτου Προβλεπτῆ στὸ Δόγη, τὰ ὁποῖα περιέχουν εἰδήσεις γιὰ τὴν πανώλη καὶ κυρίως γιὰ τὴν ἔξαρση τῆς ληστείας. Μεταξὺ τῶν ληστῶν ἀναφέρονται οἱ Τζουβάρας, Σταθιάς καὶ Τσεκούρας, ἐνῶ ὁ Ἀνάστος Τζουβάρας ἀπὸ ληστής ἔγινε ἀρματωλός. Ἐνδιαφέρουσες εἶναι καὶ οἱ πληροφορίες γιὰ τὴ δημιουργία φατριῶν στὴν Ἄρτα καὶ τὰ Γιάννενα, ποῦ ὑποστήριζαν διαφορετικούς διαδόχους τοῦ ἀποθανόντος διοικητῆ τῶν Ἰωαννίνων (29 Μαΐου 1739), καθὼς καὶ ἡ ἐπίθεση ἑνὸς καραβοκύρη ἀπὸ τὸ Δουλτσίνο στὸ Γαλλικὸ Προξενεῖο τῆς Ἄρτας (20 Ἰουνίου 1738).³⁷
11. Ἐπτά ἐπιστολές τοῦ ἔκτακτου Προβλεπτῆ στὸν Δόγη σχετικὰ μὲ τὴν καθημερινή ζωὴ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς καὶ τὴ ληστεία. Συγκεκριμένα γίνεται λόγος γιὰ τὴν παράνομη ἀλιεΐα τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ Κωστακιοὶ στὸν κόλπο, οἱ ὁποῖοι ψάρευαν μὲ ἀπαγορευμένα ἐργαλεῖα (10 Σεπτεμβρίου 1739), τὴν προσπάθεια πλοίου μὲ σημαία ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα νὰ φορτώσει καπνὸ καὶ τὴν προσφυγὴ του σὲ ἀσφαλῆ περιοχή, λόγῳ τῆς πειρατικῆς δράσης τοῦ Τσεκούρα (4 Ἰανουαρίου 1740), τὴν ἀνέγερση πύργου στὴν περιοχὴ Πρέβεζας-Λούρου ἀπὸ τὸν κακοποιὸ Ἀνάστο Τζιοβάρρα καὶ τὴν ἐπίθεση πλοίου ἀπὸ τὸ Δουλτσίνο σὲ γαλλικὸ μέσα στὸν κόλπο (10 Αὐγούστου 1740), τὴν περὶπτωση τῶν Ἀρτινῶν νεκροθαπτῶν, ποῦ εἶχαν ἀναλάβει τὴν ταφὴ τῶν θυμάτων τῆς πανώλης (Ἁγία Μαύρα, 27 Μαρτίου 1744), τὴν μεταστροφὴ τῶν ἀρματωλῶν σὲ κλέφτες (Κέρκυρα, 12 Μαΐου 1745) καὶ τὴ δράση τῶν Τουρκαλβανῶν στὴν Ἠπειρο καὶ τὴ σύγκρουσή τους μὲ Ἕλληνες ἀρματωλοὺς (24 Μαΐου 1745 καὶ 15 Ἰουνίου 1745).³⁸
12. Ἐπτά ἔγγραφα ποῦ περιγράφουν διάφορα περιστατικὰ ληστείας καὶ τὴ δράση τῶν ἀρματωλῶν. Ἰδιαίτερα ἀναφέρεται ἡ ἀποτυχημένη προσπάθεια τῶν Τουρκαλβανῶν νὰ ἀντικαταστήσουν τοὺς Ἕλληνες ἀρ-

35. Ὁ.π., τχ. 11 (1958), 12-16.

36. Ὁ.π., τχ. 13 (1958), 47-50.

37. Ὁ.π., τχ. 13 (1958), 90-93.

38. Ὁ.π., τχ. 14 (1959), 123-127.

ματωλούς (Κέρκυρα, 30 Ιουνίου 1745), οί κινήσεις τοῦ Δερβέν Ἀγᾶ τῶν Ἰωαννίνων κατά τῆς ληστείας (10 Φεβρουαρίου 1746), τό αἶτημα Ἀρτινῶν ἐμπόρων γιά τήν κατάργηση τοῦ τελωνειακοῦ φόρου τῆς Πρέβεζας (26 Σεπτεμβρίου 1747), τή ληστρική συμπεριφορά τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Μαργαριτίου καί τά μέτρα τῶν Ὁθωμανῶν γιά τήν ἀντιμετώπισή τους (Ἄρτα, 23 Αὐγούστου 1747), τήν ἐπιχείρηση τῶν Ὁθωμανῶν κατά τοῦ κακοποιοῦ Μούτσου Κούτσου (18 Μαΐου 1748) καί τόν φόνο τοῦ ἀρματωλοῦ Χρήστου Σερμεντζέλη στήν Πρέβεζα (Ἄρτα, 23 Ἰουνίου 1748 καί Πρέβεζα 22 Ἰουλίου 1748).³⁹

13. Ὅκτῳ ἐγγραφα τῆς περιόδου 1748-1753, τά ὁποῖα παρέχουν εἰδήσεις γιά τίς ἀπαιτήσεις καί τή συμπεριφορά ἀρματωλῶν στήν Πρέβεζα, τά πεδία δράσης τῶν ληστῶν, πού ἦταν τά Γιάννενα, ἡ Ἄρτα καί ἡ Αἰτωλοακαρνανία (ἡ Πάργα θεωροῦταν κρησφύγετο τῶν ληστῶν) καί τά μέτρα τῶν Τούρκων γιά τήν ἐκδίωξή τους, τήν καταδίωξη τῶν ληστῶν ἀπό τόν Ὁμέρ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, τή σύλληψη τοῦ καδῆ ἀπό τόν Χρήστο Μηλιώνη καί τή στάση τῶν ντόπιων ἀπέναντι στή ληστεία.⁴⁰
14. Ἑπτὰ ἐγγραφα-ἐπιστολές τοῦ 1759 πρὸς τόν ἔκτακτο Προβλεπτή τῆς Ἀγίας Μαύρας, πού περιλαμβάνουν εἰδήσεις σχετικά μέ τίς μεταστροφές ἀρματωλῶν σέ κλέφτες καί τό ἀντίθετο, τίς συνθῆκες πρόσληψής τους ἀπό τίς ὀθωμανικές ἀρχές, τή στάση τους ἔναντι τῶν ντόπιων, ἀλλά καί πληροφορίες γιά τήν πανώλη, πού ἐπληττε τήν κεντρική Ἑλλάδα.⁴¹
15. Δεκαεξί ἐγγραφα-ἐπιστολές τοῦ 1759, στίς ὁποῖες περιγράφονται κυρίως οἱ συγκρούσεις τοῦ Σουλεϊμᾶν Ἀγᾶ, Ἀλβανοῦ κακοποιοῦ ἀπό τό Μαργαρίτι μέ τόν βοεβόδα τῆς Ἀρτας, ἡ ἀναστάτωση πού προκαλοῦν στοὺς κατοίκους τά στρατιωτικά σώματα τῶν κακοποιῶν, ἡ πολιορκία τῆς Ἀρτας καί οἱ λεηλασίες, πού ὑπέστη ἀπό τοὺς Ἀλβανούς, ἡ διακίνηση πληροφοριῶν γιά τίς κινήσεις τῶν Τουρκαλβανῶν, ἡ διεξαγωγή ἐμποροπανηγύρεως στήν περιοχή τῆς Ἀρτας, τό ζήτημα τῶν ἰχθυοτροφείων, πού πλήττονταν ἀπό ἐπιδρομές ληστῶν, ὅπως ὁ Κιτσίκης, καί ἄλλα ζητήματα γιά τό τελωνεῖο καί τοὺς ἐνοικιαστές φόρων.⁴²
16. Δέκα ἐγγραφα τοῦ 1759, τά ὁποῖα παρουσιάζουν τίς σχέσεις μεταξύ τοῦ βοεβόδα τῆς Ἀρτας καί τοῦ Ἰσμαήλ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, περιγράφουν διάφορα περιστατικά συλλήψεων καί δολοφονιῶν ἀτόμων, ἀναφέρουν περιπτώσεις πειρατείας στόν Ἀμβρακικό, τίς προϋποθέσεις εἰσόδου καί ἐμπορίας ἐκεῖ καί τήν ἀπαγόρευση ἐξαγωγῆς σιτηρῶν καί ἄλλων τροφίμων ὥς μέσο ἐνίσχυσης τοῦ στρατοῦ.⁴³
17. Ἐννέα ἐγγραφα τῶν ἐτῶν 1759-1760 πού μεταδίδουν τήν ἀνησυχία γιά τήν ἐπέκταση τῆς πανώλης στήν Ἀρτα, τίς φήμες γιά ἐκδήλωση τῆς νό-

39. Ὁ.π., τχ. 16 (1960), 207-210.

40. Ὁ.π., τχ. 17-18 (1961), 265-268.

41. Ὁ.π., τχ. 19-20 (1961-1962), 322-325.

42. Ὁ.π., τχ. 21-22 (1962), 25-28.

43. Ὁ.π., τχ. 23-24 (1962), 79-83.

σου στά Γιάννενα, τήν ἀνασφάλεια στους δρόμους ἀπό τίς βιαιοπραγίες τοῦ Σουλεϊμάν, τό αἶτημα γιά θεώρηση τῶν ναυτιλιακῶν χαρτιῶν τῶν ἐμπόρων ὑπηκόων τῆς Βενετίας ἀπό τό Προξενεῖο, τή διαχείριση τῶν ἰχθυοτροφείων καί τήν καταγγελία κατὰ Κερκυραίων, πού ψάρευαν παράνομα στά ἰχθυοτροφεία τοῦ Ἀμβρακινοῦ.⁴⁴

18. Δέκα ἔγγραφα τοῦ 1760, στά ὁποῖα ἀναφέρονται παρόμοιες εἰδήσεις μέ τά προηγούμενα, δηλαδή τό ζήτημα τῶν Κερκυραίων ψαράδων, πού ἀποδίδεται σέ συκοφαντία τῶν Ἀρτινῶν, ἡ ἐξέλιξη τῆς πανώλης στήν περιοχή, ἡ ἀνάγκη θεώρησης τῶν χαρτιῶν τῶν ἐνετικῶν πλοίων, οἱ ἀρπαγές ἀνθρώπων καί ζῶων ἀπό ληστές, ἡ πραγματοποίηση ἐμποροπανηγύρεως στά Γιάννενα καί οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν Τούρκων ἀξιωματῶν καί τῶν ὑπηκόων τῆς περιοχῆς (διεκδίκηση βάρκας).⁴⁵
19. Δύο ἔγγραφα τοῦ 1760 μέ ἀναφορές στή διαμάχη γιά τή διεκδίκηση βάρκας (βλ. ἄνωτέρω), στους ἐκβιασμούς τῶν φοροεισπρακτόρων κατὰ τῶν ὑπηκόων τῆς Βενετίας καί τή βάνανυση συμπεριφορᾶ τῶν Ἀλβανῶν ἐναντίον τους.⁴⁶
20. Δεκατέσσερα ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1761-1762 μέ πληροφορίες σχετικά μέ τή διαχείριση τῶν ἰχθυοτροφείων τῆς Πρέβεζας, τή σύλληψη Τούρκων ὑπηκόων ἀπό τόν κακοποιό Καραβέλλο, τίς προσπάθειες τῶν Τούρκων νά ἐξοντώσουν τοὺς ληστές, τήν μετοίκηση καί προσχώρηση Πρεβεζάνων στό πλευρό ἀρματωλῶν, τίς φήμες περὶ πανώλης στήν Ἀλβανία, τή διεκδίκηση φόρων ἀπό ὑπηκόους τῆς Βενετίας καί τήν ἐπιβολή ἔκτακτης βαριᾶς φορολογίας στους κατοίκους τῶν Ἰωαννίνων καί τῆς Ἄρτας.⁴⁷
21. Δεκατέσσερα ἔγγραφα τῆς περιόδου 1762-1767, τά ὁποῖα κάνουν λόγο γιά τήν ἐνοικίαση τοῦ ἰχθυοτροφείου «Ἀγρίλο» σέ ὑπηκόους τῆς Βενετίας καί τό ὀφειλόμενο χρέος στους Τούρκους, τή ληστεία τῶν ἀρματωλῶν τοῦ Μπουκοβάλα, τή σύλληψη καί τόν ἀποκεφαλισμό τοῦ Σουλεϊμάν Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, τήν ἐκδήλωση τῆς πανώλης στήν Ἄρτα καί τήν ἔκτασή της καί τή φυγή τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς στήν Ἁγία Μαύρα, τή Βόνιτσα καί τήν Πρέβεζα, καθῶς καί τίς ἐνέργειες τοῦ βοεβόδα τῆς Ἄρτας γιά τήν ἐπιστροφή τους.⁴⁸
22. Ἐγγραφο, τό ὁποῖο φέρει ἡμερομηνία 31 Ἰουλίου 1767, πού περιλαμβάνει πληροφορίες γιά τίς ἐπιχειρήσεις Τούρκων ἀξιωματῶν κατὰ τῶν ληστῶν τοῦ Ξηρόμερου καί τῆς Ἄρτας καί κυρίως γιά τίς ζημιές πού προκαλοῦσαν οἱ ὑπῆκοοι τῆς Βενετίας στους ὑπηκόους τῶν Ὀθωμανῶν (ἡ περίπτωση τοῦ Ἀρτινοῦ Χρήστου Μπούκαλη) καί τό ἀντίθετο, τή μεταξύ τους καχυποψία, πού ἐκδηλωνόταν μέ σκευωρίες καί κατηγορίες

44. Ὁ.π., τχ. 25-26 (1963), 141-145.

45. Ὁ.π., τχ. 27-28 (1963-1964), 201-204.

46. Ὁ.π., τχ. 29 (1964-1965), 250-251.

47. Ὁ.π., τχ. 30-31 (1965), 295-298.

48. Ὁ.π., τχ. 32 (1966), 340-343.

για την υπόθαλψη κακοποιών στis βενετικές κτήσεις. Άξιζει νά σημειωθούν οι αναφορές στis ναυπηγικές δραστηριότητες τών Βενετών, καθώς καί η εύρεση θησαυρού στην περιοχή.⁴⁹

23. Έγγραφα τών ετών 1766-1767, τά όποια αναφέρονται στην περίπτωση ληστείας κατά Άρτινών εμπόρων στην περιοχή της Ίθάκης, στό φερμάνι του Σουλτάνου, πού δριζεί τίς προϋποθέσεις για τόν διακανονισμό τέτοιων περιστατικών, στό ζήτημα της έμπορευόμενης ξυλείας στόν Άμβρακικό καί στό γεγονός της άνεύρεσης αρχαίου θησαυρού στην περιοχή (βλ. άνωτέρω).⁵⁰
24. Είκοσι έγγραφα της περιόδου 1768-1787 μέ πληροφορίες κυρίως για την παρουσία του Άλη Πασά στην περιοχή, τη διαμάχη του μέ τόν Κούρτ Πασά της Άλβανίας, την κατάχρηση στην είσπραξη του τελωνειακού φόρου από τούς Τούρκους, τό ζήτημα της άγκυροβολίας καί της διαβάσεως του γεφυριού καί τίς διαμαρτυρίες τών ύπηκόων τών Βενετών για τίς αύξημένες φορολογικές απαιτήσεις τών Τούρκων. Έπιπλέον, παρέχονται είδήσεις για φυγάδες πρός τίς βενετικές κτήσεις καί τίς απαιτήσεις τών Τούρκων για την επιστροφή τους, την ποιότητα του άλατιού πού παραγόταν στis δύο άλυκές του κόλπου (Κόπραϊνα, Σαλαώρα), τη σύλληψη άθώων ανθρώπων από Τούρκους διοικητές, τη δράση του Κούρτ Πασά κατά τών Άλβανών στασιαστών, την παράνομη κράτηση βενετικού έμπορικού πλοίου στόν κόλπο, την προσέλευση χωρικών από τά Ίονια νησιά για την καλλιέργεια τών κτημάτων τών Άρτινών, τό έπεισόδιο της δολοφονίας γυναίκας από πέντε ύπηκόους της Βενετίας καί την εξέλιξη της πανώλης.⁵¹

3. Προέλευση

Μετά από αίτημα του προέδρου του «Σκουφά» Χρ. Γκιζα τό συγκεκριμένο άρχείο συγκεντρώθηκε μέ την έπιμέλεια του Κ.Δ. Μέρτζιου, ό όποιος καί τό παρέδωσε στόν Σύλλογο. Ό Σύλλογος από τη μεριά του άναγνώρισε αύτή την προσφορά καί τίμησε τόν Κ.Δ. Μέρτζιο ώς εύεργέτη του.⁵²

4. Τό πρωτότυπο άρχείο

Τό άρχείο του Μέρτζιου άποτελείται από 227 φύλλα σέ κανονικό χαρτί μέ εύανάγνωστα γράμματα. Υπάρχει άρίθμηση στην κάθε σελίδα καί από μετα-

49. Ό.π., τχ. 33 (1966-1967), 412-417.

50. Ό.π., τχ. 34 (1968), 484-486.

51. Ό.π., τχ. 38-39 (1975), 388 (830)-402 (844).

52. Βλ. Σκουφάς, τχ. 3 (1955), 1.

γενέστερο χέρι. Είναι σκαναρισμένο στον υπολογιστή του Συλλόγου και δεν είναι διαθέσιμο στο internet.

5. Αξιολόγηση

Τά συγκεκριμένα έγγραφα, τά όποια προέρχονται από την άλληλογραφία του Ένετοϋ Ύποπρόξενου στην Άρτα, μās παρέχουν σπάνιες πληροφορίες για τίς περιπέτειες, την κοινωνική και οικονομική ζωή της περιοχής από τό 1686 μέχρι και τό 1790. Ίδιαίτερα μās παρέχουν πληροφορίες για τίς έξωτερικές επιδρομές, τή ληστεία και την πειρατεία, πού δημιουργούσαν συνθήκες ανασφάλειας στους κατοίκους. Αναφέρονται τά όνόματα ληστών και άρματωλών και διαφαίνεται ή στάση των κατοίκων στο φαινόμενο της ληστείας.⁵³ Σημαντικές είναι οι είδήσεις σχετικά μέ τή λειτουργία του τελωνείου, τους δασμούς και τό νόμισμα των συναλλαγών και όπωςόποτε για τό έμπόριο της Άρτας μέ την Βενετία και τά άλλα κράτη. Στίς εξαγωγές περιλαμβάνονται σιτάρι, καπνά, δέρματα, μετάξι, άγιοκέρι, βελανίδια και μαλλιά, ένω στίς εισαγωγές πολύτιμα χρυσοκέντητα ύφασματα, χαρτί γραψίματος, ύαλικά, δέρματα, πιπέρι, χαλκός κ.ά..⁵⁴ Έπιπλέον, πληροφορούμαστε για τίς σχέσεις μεταξύ των έπίσημων άρχων της ευρύτερης περιοχής, τίς συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων και τίς ασχολίες τους, καθώς και για τή σύνθεση του πληθυσμού, ό όποιος περιελάμβανε σημαντικό ποσοστό Άλβανών, καθώς και Τούρκους, Βενετούς και άλλους ξένους.⁵⁵ Τέλος άναφορές στην πανώλη ή στίς έμποροπανηγύρεις μεταφέρουν σκηνές της καθημερινής ζωής των κατοίκων της περιοχής.

Συνεπώς τό άρχείο συμβάλλει στη γνωστοποίηση της ιστορίας της Άρτας κατά τή συγκεκριμένη περίοδο και άποτελεί χρήσιμο έργαλειό για τους έρευνητές της ιστορίας της περιοχής.

Ε. Ρωσικό Ύποπροξενείο

1. Εισαγωγικά

Πρίν από την άπελευθέρωση της Άρτας οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν δημιουργήσει έκεί Προξενεία, τά όποια διευκόλυναν τίς έμπορικές σχέσεις της πόλης μέ τό έξωτερικό και ιδιαίτερα μέ την Βενετία, την Τεργέστη και τή Γαλλία, όπου λειτουργούσαν σημαντικοί έμπορικοί οίκοι διευθυνόμενοι από Άρτι-

53. Για τή ληστεία στην περιοχή βλ. Βέτσιος, *Διπλωματική παρουσία*, σσ. 204-210.

54. Για τά εισαγωγικά και εξαγωγικά προϊόντα στην περιοχή, βλ. Αρχοντίδης, *Βενετοκρατία*, σσ. 94-102. Βέτσιος, *Διπλωματική παρουσία*, σσ. 259-278.

55. Για τίς σχέσεις των Βενετών μέ τους Τούρκους, τους Γάλλους και τους άλλους Έυρωπαίους στην περιοχή, βλ. Βέτσιος, *Διπλωματική παρουσία*, σσ. 107-130, 151-162.

νούς. Μετά την απελευθέρωσή της, η Άρτα βρέθηκε στο επίκεντρο των ένδιαφερόντων των Διεθνών Δυνάμεων, ως ένδιάμεσος κρίκος στις σχέσεις τους με την Όθωμανική Αυτοκρατορία. Από το 1830 έως και το 1881 υπήρχαν σέ αυτήν τὰ ἐξῆς Προξενεῖα: τὸ Βενετικὸ, τὸ Γαλλικὸ, τὸ Αὐστριακὸ, τὸ Ἀγγλικὸ καὶ τὸ Ρωσικὸ.

Ὅλα τὰ Προξενεῖα ἦταν συγκεντρωμένα στὴ συνοικία τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ, στὴ σημερινή ὁδὸ Βλαχούτση-Λογοθέτη. Τὸ Ρωσικὸ βρισκόταν στὸ σπῖτι τοῦ Βαρζέλη, τὸ ὁποῖο ἀγοράστηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸν Γ. Καζατζῆ καὶ στεγάστηκε ἐκεῖ ἀρχικὰ τὸ Α΄ Δημοτικὸ Σχολεῖο καὶ ὕστερα τὰ Δικαστήρια. Μετά τὸν γερμανικὸ βομβαρδισμό τοῦ 1941 καταστράφηκε καὶ σήμερα ἀπομένουν μό- νο ἐρεῖπια.

Απὸ ὅλα τὰ Προξενεῖα τῆς Ἁρτας τῇ μεγαλύτερῃ αἰγλῇ εἶχε τὸ Αὐτοκρατορικὸ Ρωσικὸ Ὑποπροξενεῖο, ἐξαιτίας τῆς κοινωνικῆς του δυνάμεις. Μάλιστα τὰ Ρωσικὰ Προξενεῖα ἐξελίχθηκαν σὲ ἰσχυροὺς προστάτες τῶν χριστιανῶν τῆς Όθωμανικῆς Αυτοκρατορίας καὶ εἶχαν δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνουν σὲ καθετὶ πού ἀφοροῦσε τῇ ζωῇ καὶ τὴν παρουσίᾳ τῶν χριστιανῶν. Ὅμως δὲν παρέλει- παν νὰ δίνουν πρὸς τίς προϋστάμενές τους ἀρχές καὶ πληροφορίες σχετικὰ μέ τίς στρατιωτικὲς δυνάμεις καὶ τὰ ὄχυρά τῶν Τούρκων. Τὸ Ρωσικὸ Ὑποπροξε- νεῖο τῆς Ἁρτας, ὑπὸ τὸν Νικόλαο Βαρζέλη καὶ ἀργότερα τὸ γιό του Γεώργιο, ἐκτελοῦσε εὐσυνεῖδητα καὶ μέ σχολαστικότητα καὶ τίς δύο αὐτές ἐργασίες.⁵⁶

2. Περιεχόμενο

Μέρος τοῦ ἀρχείου ἔχει δημοσιευθεῖ στὸ περιοδικὸ «Σκουφᾶς». Περιλα- μβάνει κυρίως ἐπιστολές πρὸς τὸ Προξενεῖο τῶν Ἰωαννίνων, καθὼς καὶ ἔγγρα- φα πού περιέχουν ποικίλες πληροφορίες γιὰ τὴν κοινωνία καὶ τὴν οἰκονομία τῆς Ἁρτας καὶ τῆς περιοχῆς της, τὸν ἀριθμὸ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴ γεωγραφι- κή του κατανομή, τίς ἐκκλησίες καὶ τὰ σχολεῖα καὶ τίς σχέσεις τῶν κατοίκων, Ἑλλήνων καὶ Τούρκων.

Συγκεκριμένα:

1. Ὁκτὼ ἔγγραφα τοῦ 1859, πού ἀφοροῦν τῇ διαδικασίᾳ ἀναγνώρισης τοῦ Ρώσου Ὑποπρόξενου καὶ τὴν ἐπίσημη τελετῇ, πού περιλαμβάνει ἀγίασμό καὶ ἀνύψωση τῆς ρωσικῆς σημαίας.⁵⁷
2. Πέντε ἔγγραφα τοῦ 1881, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἁρτας καὶ τὴν ἀποχώρηση τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων παρου- σία τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχῶν.⁵⁸

56. Βλ. Σκουφᾶς, τχ. (1955), 4.

57. Ὁ.π., τχ. 2 (1955), 9-11.

58. «Ἐγγραφα ἀπ' τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ρωσικοῦ Ὑποπροξενείου τῆς Ἁρτας», Σκουφᾶς, τχ. 1 (1955), 4-9.

3. Πέντε έγγραφα τοῦ 1859 καί 1866, πού δείχνουν τίς σχέσεις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν μέ τήν ὀθωμανική διοίκηση. Ἀναφέρεται ἡ ἀπαίτηση ἀπό μέρος τῶν Τούρκων νά κατεβεῖ τό σήμαντρο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὥστε νά μήν ἐνοχλοῦνται οἱ Τοῦρκοι κάτοικοι, ὁ ραβδισμός τοῦ ἡγούμενου τῆς Ροδιάς ἀπό Τοῦρκο καί ἡ ἀυθάδης συμπεριφορά Τοῦρκου ἀξιωματοῦχου στή Μητρόπολη κατά τή διάρκεια τῆς λειτουργίας.⁵⁹
4. Ἐκθεση τοῦ Ρωσικοῦ Ὑποπροξενείου τοῦ ἔτους 1877, στήν ὁποία περιγράφεται ἡ διοικητική διαίρεση τῆς Ἄρτας (σέ ἐπτά τμήματα), ἡ δομή τῶν ἐπαρχιακῶν συμβουλίων, τῆς ἀστυνομικῆς καί τῆς στρατιωτικῆς διοίκησης. Μέ πολλές λεπτομέρειες περιγράφεται ἡ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ, ὁ ἀριθμός τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, ὁ ἐφοδιασμός καί οἱ στρατιωτικοί σταθμοί τῆς Ἄρτας καί τῆς εὐρύτερης περιοχῆς. Σημαντικές εἶναι καί οἱ πληροφορίες γιά τό κάστρο τῆς Ἄρτας καί τίς ἀμυντικές του δυνατότητες.⁶⁰
5. Ἐκθεση τοῦ Ρωσικοῦ Ὑποπροξενείου τοῦ ἔτους 1877, ἡ ὁποία παρέχει εἰδήσεις γιά τήν τοπογραφική ὀργάνωση τῆς πόλης τῆς Ἄρτας (δρόμοι, συνοικίες, κτήρια, ἀγορές) καί τόν πληθυσμό της, τά προϊόντα καί τά χωριά τῆς εὐρύτερης περιοχῆς. Ὑπάρχουν πίνακες μέ ἀναλυτικά στοιχεία γιά τόν πληθυσμό, τίς ἐκκλησίες, τά σχολεῖα καί τοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν χωριῶν, ἐνῶ ἀναλύεται καί ἡ παραγωγή τους. Καταγράφεται ἐπίσης ὁ ἀριθμός τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἄρτας, πού ἀποτελεῖται ἀπό χριστιανικές, ὀθωμανικές καί ἐβραϊκές οἰκογένειες καί σημειώνεται ὅτι ὅλοι οἱ χριστιανοί φέρουν ὄπλα.⁶¹
6. Ἐντεκα έγγραφα τοῦ 1859 μέ ποικίλες πληροφορίες, ὅπως ἡ ἐπιβολή νέου φόρου γιά τό κρασί ἀπό τοὺς Τοῦρκους, ἡ ἀπαίτηση τῶν Τούρκων γιά πληρωμή φόρου γιά τά ποῖμνια ἀπό τόν Ὑποπρόξενο, ἡ ἀπώλεια ἐμπορεύματος στόν Ἀμβρακικό καί ἡ ἀποπληρωμή του ἀπό τόν πλοίαρχο, ἡ φυγή ὑπηρετρίας ἀπό σπίτι λόγω ξυλοδαρμοῦ, ἡ ἀπαίτηση ἀποπληρωμῆς χρέους, ἡ τελετή τῆς ἐορτῆς τοῦ Ρώσου Αὐτοκράτορα παρουσίᾳ τῶν ἐπίσημων ἀρχῶν, ὁ κανονισμός τῶν ἐορτῶν σέ σχέση μέ τή λειτουργία τῆς ἀγορᾶς, ἡ ἀπαγόρευση ἀλιείας βδέλλας ἀπό τοὺς ξένους ὑπηκόους καί ἡ πληρωμή φόρου γιά τήν ἐλιά.⁶²
7. Ἐννέα έγγραφα τῶν ἐτῶν 1859-1860, στά ὁποῖα γίνεται λόγος γιά τό χρέος χωριῶν, ὅπως τά Λέλοβα καί τόν διακανονισμό του καί κυρίως γιά τίς ἀπαιτήσεις τῶν Τούρκων γιά εἰσπραξή διαφόρων ποσῶν, πού ἐπιβάρυνε τοὺς χριστιανούς κατοίκους. Ἀναφέρονται ἐπίσης διάφορες περιπτώσεις βίας καί αἰτήματα τοῦ Ὑποπροξένου.⁶³

59. Ὁ.π., τχ. 3 (1955), 21-24.

60. Ὁ.π., τχ. 19-20 (1961-1962), 314-321.

61. Ὁ.π., τχ. 21-22 (1962), 29-36.

62. Ὁ.π., τχ. 42-43 (1976), 105-108.

63. Ὁ.π., τχ. 46-47 (1977), 234-237.

8. Δεκατέσσερα έγγραφα τοῦ 1860 μέ διάφορες πληροφορίες γιά τή σύλληψη 4 «μουχουμπάριδων» ἀπό χωριά τοῦ Ραδοβυζίου μέ σκοπό τήν ἀπαίτηση φόρου, γιά τό σήμαντρο τοῦ Ἀγίου Νικολάου (βλ. παραπάνω), γιά τόν προβιβασμό τοῦ Ὑποπρόξενου, γιά τήν αὐθαρεσία μηχανικοῦ, γιά τήν πρόθεση Τούρκου ὑπηκόου νά ἐκτουρκίσει τόν ὑπηρέτη του, κ.ἄ..⁶⁴
9. Ὁκτώ έγγραφα τοῦ 1861, μέ ἀναφορές σέ διάφορα περιστατικά, ὅπως ἡ δράση τῆς συμμορίας τοῦ Μπασούτα, ἡ ἀπρεπής συμπεριφορὰ Τούρκων στρατιωτῶν στό χωριό Τσουπί, ὁ πυροβολισμός χριστιανοῦ ἀπό Τούρκο καί ἡ διευθέτηση τοῦ ζητήματος, οἱ συνομιλίες τοῦ Μητροπολίτη Ἀρτας μέ τόν Πατριάρχη κ.ἄ..⁶⁵

3. Προέλευση

Τό συγκεκριμένο ἀρχεῖο παραδόθηκε στόν Σύλλογο τοῦ «Σκουφᾶ» ἀπό τόν τότε πρόεδρο τοῦ Ἀρείου Πάγου, Κων. Ζαχαρή, μετά ἀπό παράκληση τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννη.⁶⁶

4. Τό πρωτότυπο ἀρχεῖο

Τό ἀρχεῖο ἀπαρτίζεται ἀπό 6 τόμους, οἱ ὁποῖοι φέρουν τούς ἐξῆς τίτλους: α) 1858-1861-1862-1863-1864-1865-1866-1867, β) Ἀρχεῖο Ρωσικοῦ Ὑποπροξενείου Ἀρτης-Πρεβέζης, γ) Στατιστική κάρτα Ἀρτης 1877, δ) 1868-1869-1870, ε) Ἀλληλογραφία 1859-1860-1861-1862-1863-1864-1865-1866-1867-1868-1869 καί στ) 1870-1871-1872-1873-1874-1875-1876.

Στό ἀρχεῖο αὐτό δέν εἶναι δυνατόν νά μετρηθοῦν οἱ σελίδες, ἐπειδή οἱ τόμοι δέν εἶναι σέ καλή κατάσταση. Τό ἀρχεῖο βρίσκεται στό μουσεῖο τοῦ Συλλόγου, σέ ἓνα εἰδικό ράφι γιά νά μποροῦν νά τό βλέπουν οἱ ἐπισκέπτες, λόγω τῆς μεγάλης σημασίας του γιά τήν Ἀρτα. Ἐχει σκαναριστεῖ, ὅπως καί τά προηγούμενα, ἀλλά δέν εἶναι διαθέσιμο στό internet.

5. Ἀξιολόγηση

Ἀπό τή μελέτη τοῦ συγκεκριμένου ἀρχείου, πού ἀφορᾷ τήν Ἀρτα κατά τό β' ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνα, προκύπτουν ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιά τήν περιοχή. Διαφαίνεται κυρίως ἡ δομή τῆς πόλης, ἡ διοικητική καί πολιτική της

64. Ὁ.π., τχ. 48-49 (1978), 59-63.

65. Ὁ.π., τχ. 85 (1995), 53-57.

66. Βλ. Ἐρίβωλος, τχ. 3 (Σεπτέμβριος 1988), 1. Σκουφᾶς, τχ. 2 (1955), 9.

οργάνωση. Ἡ Ἄρτα ἀποτελοῦσε μικρό ἀστικό κέντρο, στό ὁποῖο ζοῦσαν Χριστιανοί, Ὅθωμανοί καί Ἑβραῖοι καί στό ὁποῖο ἡ Μητρόπολη καί οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ξένων δυνάμεων ἔπαιζαν σημαντικό ρόλο. Ὁ ὑποπρόξενος τῶν Ρώσων φαίνεται ὅτι ἐνεργοῦσε ὑπέρ τῶν χριστιανῶν πολιτῶν καί ἦταν διαμεσολαβητής στίς οἰκονομικές κ.ἄ. διαφορές πού προέκυπταν μεταξύ τῶν ὑπηκόων. Παρουσιάζει ἀναλυτικά δέ τή διάρθρωση τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης στήν περιοχή καί παραδίδει πολύτιμες εἰδήσεις γιά τή ζωή τῶν κατοίκων της, τίς ἀσχολίες καί τά ἥθη. Πρόκειται γιά ἓνα ἀρχεῖο ἀξιοποιήσιμο ἀπό τοὺς ἐρευνητές καί τοὺς ἐντόπιους ἀναγνώστες.

Ἐπίλογος

Τά ἀρχεῖα, πού μελετήσαμε, μᾶς ἔδωσαν σημαντικές πληροφορίες γιά τίς κοινωνικές, οἰκονομικές καί πολιτικές συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν στήν Ἄρτα καί τήν περιοχή της ἀπό τόν 17ο ἕως τόν 19ο αἰῶνα. Ἀποτελοῦν σημαντικές πηγές ὄχι μόνο γιά τόν ἐρευνητή τῆς τοπικῆς ἱστορίας, ἀλλά καί γιά τόν ἱστορικό, τόν ἐπιστήμονα, τόν ἀρχειονόμο, τόν ἐκπαιδευτικό.

Πέρα ἀπό αὐτά, ἡ συγκριτική μελέτη τῶν πρωτότυπων καί τῶν δημοσιευμένων ἀρχείων μᾶς δημιούργησαν προβληματισμούς σέ σχέση μέ τίς δυνατότητες συντήρησης, διατήρησης, διαφύλαξης καί διάδοσης αὐτοῦ τοῦ πολύτιμου ὑλικοῦ. Θά πρέπει ὅπωςδήποτε νά ὑπάρξει μέριμνα, ὥστε τά συγκεκριμένα ἀρχεῖα νά συντηρηθοῦν, ἐνῶ ἡ ψηφιοποίηση καί ἡ διάθεσή τους στό internet, θά συμβάλλει στή διαφύλαξη καί τή διάδοσή τους, ἔτσι ὥστε νά γίνουν κτῆμα ὄχι μόνο τῶν Ἀρτινῶν, ἀλλά καί ὅσων ἀσχολοῦνται μέ τήν ἱστορία καί τόν πολιτισμό τῆς περιοχῆς. Ἰδιαίτερη προσοχή θά πρέπει νά δοθεῖ στό ἀρχεῖο τοῦ Καρράπανου, τό ὁποῖο μπορεῖ νά ἀξιοποιηθεῖ περαιτέρω, καθῶς δέν ἔχει γίνει ἀκόμη ἡ μεταγραφή καί ἡ ἐκδοσή του.

Ἐκτός ἀπό τόν Σύλλογο, ὁ ὁποῖος κατέχει τά συγκεκριμένα ἀρχεῖα, ὀφείλουν καί οἱ τοπικοί φορεῖς νά συνεργαστοῦν σέ μιᾶ τέτοια προσπάθεια, ἡ ὁποία συντελεῖ στήν προώθηση τῆς τοπικῆς ἱστορικῆς κληρονομιάς.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άρχοντίδης, *Βενετοκρατία*: Α. Άρχοντίδης, *Ἡ Βενετοκρατία στή δυτική Ελλάδα (1684-1699)*, Θεσσαλονίκη 1983.
- Βέτσιος, *Διπλωματική παρουσία*: Ε. Βέτσιος, *Ἡ διπλωματική καί οἰκονομική παρουσία τῶν Βενετῶν στήν περιοχή τῆς Ἄρτας κατά τόν 18ο αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 2004.
- Κοντοχρήστος, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα»: Χ. Κοντοχρήστος, «Ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας», *Σκουφᾶς*, τχ. 1 (1955), 18-21.
- Κοντοχρήστος, «Ἱστορικά καί λαογραφικά ἀρχεῖα»: Χ. Κοντοχρήστος, «Ἀπ' τά ἱστορικά καί λαογραφικά ἀρχεῖα τῆς Ἄρτας», *Σκουφᾶς*, τχ. 2 (1955), 12-17.
- Κοντοχρήστος, «Ἱστορικά ἔγγραφα»: Χ. Κοντοχρήστος, «Ἱστορικά ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας», *Σκουφᾶς* τχ. 23-24 (1962), 29-31.
- Κοντοχρήστος, «Διαθίκες Ἀρτινῶν»: Χ. Κοντοχρήστος, «Διαθίκες Ἀρτινῶν τοῦ 18ου καί 19ου αἰῶνα», *Σκουφᾶς* τχ. 23-24 (1962), 74-78.
- Κοντοχρήστος, «Πωλήσεις ἀκινήτων»: Χ. Κοντοχρήστος, «Πωλήσεις ἀκινήτων πρὸς τά μοναστήρια κατά τόν 18ο αἰῶνα», *Σκουφᾶς* τχ. 33 (1966-1967), 395-399.
- Μέρτζιος, «Ἄρτα 1696-1787»: Κ.Δ. Μέρτζιος, «Ἡ Ἄρτα εἰς τά ἀρχεῖα τῆς Βενετίας 1696-1787», *Σκουφᾶς* τχ. 3 (1955), 3-8, τχ. 4 (1956), 153-160, τχ. 5 (1956), 238-247, τχ. 6 (1956), 268-275, τχ. 7 (1957), 308-314, τχ. 8 (1957), 364-366, τχ. 9-10 (1958), 396-401, τχ. 11 (1958), 12-16, τχ. 12 (1958), 47-50, τχ. 13 (1958), 90-93, τχ. 14 (1959), 123-127, τχ. 16 (1960), 207-210, τχ. 17-18 (1961), 265-268, τχ. 19-20 (1961-1962), 322-325, τχ. 21-22 (1962), 25-28, τχ. 23-24 (1962), 79-83, τχ. 25-26 (1963), 141-145, τχ. 27-28 (1963-1964), 201-204, τχ. 29 (1964-1965), 250-252, τχ. 30-31 (1965), 295-298, τχ. 32 (1966), 340-343, τχ. 33 (1966-1967), 412-417, τχ. 34 (1968), 484-486, τχ. 38-39 (1975), 388 (830)-402 (844).
- Ξενόπουλος, *Δοκίμιον*: Σ. Ξενόπουλος, *Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ Ἄρτης καί Πρεβέζης*, ἐν Ἀθήναις 1884.
- Τσούτσινος, *Σύλλογος «Σκουφᾶς»*: Γ. Τσούτσινος, *Σύλλογος «Σκουφᾶς» τῆς Ἄρτας. Ἱστορία ἐκατὸ χρόνων (1896-1996)*, Ἄρτα 1997.
- Σ. Ἀσωνίτης - Ε. Συγκέλλου, «Ὁ Ἀμβρακικός κόλπος κατά τόν ὄψιμο Μεσαίωνα: Χῶρος - Οἰκονομία», *Πρακτικά Β' Διεθνoῦς Συμποσίου γιά τήν ἱστορία καί τόν πολιτισμό τῆς Πρέβεζας, Πρέβεζα, 16-20 Σεπτεμβρίου 2009*, Πρέβεζα 2010.
- Κ. Βάγιας, «Τά σχολεῖα τῆς Ἄρτας (1662-1881)», *Σκουφᾶς* τχ. 7 (1957), 333-338.
- Ε. Βέτσιος, «Τὸ ἐμπόριο στήν περιοχή τῆς Ἄρτας ἀπὸ τήν κατάληψη τῆς πόλης (1449) μέχρι τά τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα», *Σκουφᾶς* τχ. 86-87 (1996-1997), 152-162.
- Λ. Βρανούσης - Β. Σφυρόερας, «Δημογραφικὲς ἐξελίξεις», στό: *Ἡπειρος. 4000 χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας καί πολιτισμοῦ*, Ἀθήνα 1997, σσ. 257-260.

- Έγκυκλοπαίδεια Δρανδάκη, τόμ. 28.
- Δ. Καρατζένης, *Η εκατονταετηρίς της Άρτης 1881-1981*, Αθήνα 1982.
- Μ. Κορδώσης - Ε. Συγκέλλου, «Από τη μεσαιωνική στήν τουρκοκρατούμενη πόλη. Εκκλησίες και συνοικίες της Άρτας επί Τουρκοκρατίας. (Παράρτημα II): 1. Εκκλησίες και συνοικίες της Άρτας από δύο τουρκικά κατάστιχα του 16ου αιώνα», στο: *Η Βυζαντινή Άρτα και η περιοχή της. Πρακτικά Β' Διεθνούς Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου, Άρτα, 12-14 Απριλίου 2002* (έπιμ. Ε. Συγκέλλου), Άρτα-Αθήνα 2007, σσ. 119-124.
- Ν.Μ. Παναγιωτάκης, «Κωνσταντίνος Μέρτζιος (1886-1971)», *Κρητικά Χρονικά* 23 (1971), 484-493.
- Κ. Πατσαλιᾶ - Λ. Τερζοπούλου (έπιμ.), *Νομολογία τοῦ πρωτοδικείου Άρτης ἐπὶ τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος ἐτῶν 1882-1884*, Άρτα 1981.
- Έλ. Πουλίση, «Έντυπα βιβλία τοῦ μουσικοφιλολογικοῦ συλλόγου «Σκουφᾶς» τῆς Άρτας, 16ος—18ος αἰ.», Πτυχιακή ἐργασία, Ίονιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ἀρχειονομίας καὶ Βιβλιοθηκονομίας, Κέρκυρα 2005.
- Κ.Α. Τσιλιγιάννης, *Η ἱστορία τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Κάτω Παναγιάς Άρτας*, Άρτα 2007.
- Γ. Τσούτσινος, «Τά παλιά βιβλία (1480-1881) τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶς», *Σκουφᾶς τχ.* 42-43 (1975), 113-120.
- Γ. Τσούτσινος, «Οἱ Δήμαρχοι τῆς Άρτας ἀπὸ τό 1881-1941: Ἰωάννης Νικ. Ἀντωνόπουλος (1884-1895)», *Ερίβωλος* 8 (Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1989), 5.
- Γ. Τσούτσινος, «Ἡ καταστροφή τῆς Άρτας ἀπὸ τὸν Λυμπεράκη Γερακάρη (1696)», στο: Γ. Τσούτσινος, *Άρτινά Ἱστορικά Θέματα*, Άρτα 2001, σσ. 94-113.
- «Έγγραφα ἀπ' τό ἀρχεῖο τοῦ Ρωσικοῦ Ὑποπροξενείου τῆς Άρτας», *Σκουφᾶς τχ.* 1 (1955), 4-9, τχ. 2 (1955), 9-11, τχ. 3 (1955), 21-24, τχ. 19-20 (1961-1962), 314-321, τχ. 21-22 (1962), 29-36, τχ. 42-43 (1976), 105-108, τχ. 46-47 (1977), 234-237, τχ. 48-49 (1978), 59-63, τχ. 85 (1995), 53-57.
- «Οἱ Άρτινοί τοῦ 1881», *Σκουφᾶς τχ.* 27-28 (1964), 162-171, τχ. 29 (1964-1965), 229-238.
- Τό ἀγροτικόν ζήτημα τῆς Άρτης τοῦ 1882», *Σκουφᾶς τχ.* 12 (1958), 69-73.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Σκουφᾶς
Ερίβωλος

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Άρχεϊο Χ. Κοντοχρήστου ἀρ. φύλλου 50 Παραχώρηση δικαιώματος ἐμφύτευσης καὶ βοσκῆς

Τό ὑποφαινόμενον ἡγουμενοσυμβούλιον τῆς ἱερᾶς Μονῆς Κατωπαναγιάς ἐσυμ-
φώνησε μετὰ τῶν ἐκ Πραμάντης αὐταδέλφων κυρίων Ἀθανασίου καὶ Σπυρίδωνος
Χ. Γκούβελου ὡς ἔπεται.

Οἱ ρηθέντες αὐτάδελφοι θέλουσι μένει κατοικοῦντες ἐν τῷ ἰδιοκτῆτῳ χωρίῳ τῆς μο-
νῆς Γλυκορίζῳ οἰκογενειακῶς, ἔχοντες τὰς ἀπαιτουμένας των χορτοκαλύβας καὶ ἁλώ-
νιον καὶ μικρόν τι κῆπον μὴν ὑπερβαίνοντος τῶν 2 στρεμμάτων καλιεργοῦντες εἰς τὰς
γαίας τῆς ἱερᾶς Μονῆς ἐξ ὧων ἐν γένει τῶν ἐσπαρμένων ἀγρῶν εἰς τὰ 7, τὰ 2 ἀφαιρου-
μένης τῆς βασιλικῆς δεκάτης πρὸς 10 τοῖς 100, μετακομίζοντες τὸ γεώμορον ἐν τὰς ἀπο-
θήκας τῆς μονῆς. ἢ ἐν ταύτῃ, ἢ ἐν Ἀρτῇ καλῶς ἁλωνισμένον καὶ ἡλιασμένον· ἐκ δὲ τῶν 2
στρεμμάτων γῆς, ὅπερ τοῖς παρέχει ἡ Μονή πρὸς κατασκευὴν χορτοκαλύβων ἁλωνίου
τε καὶ ἀγροκήπου δέν θὰ λαμβάνῃ ἡ Μονή γεώμορον εἰς ὅτι καὶ ἂν φυτεύσῃ ἐν αὐτῷ
ἦτοι λαχανικά καὶ σκοριδοκρόμμυα, ἢ καὶ χεμωνικά καὶ πεπόνια· ἐάν δὲ εἰς τὸ ἀγρο-
κήπιον τοῦτο ἦθελον φυτεύσει ἄλλους καρπούς ἀραβόσιτον, σίτον, σύκαλην, κέχρον,
καὶ ἄμους, ἢ βάμβακα θέλει λαμβάνει ἡ Μονή ἐξ ὧων αὐτῶν τὸ ἀνωτέρω δικαίωμα,
δικαιούμενοι εἰς ἄλλον τινὰ εἰς ἄλλον τινὰ ἐκ τῶν ἀγρῶν των νὰ ἐμφυτεύσῃ πρὸς
οἰκιακὴν των χρῆσιν τὰ ἀνωτέρω λαχανοκρόμμυα ἢ χεμωνικοπέποντα. δικαιοῦνται δὲ
οἱ εἰρημένοι νὰ συμβιβάσῃ μετὰ τῶν ζῶων τῶν λοιπῶν χωριανῶν 30 ζῶα αἰγίδοπρό-
βατα εἰς τὸ ὄρος ὅπερ ὑπάρχει παραχωρημένον κάτω ἀπὸ τὴν ζωνάραν, εἰς τὴν ὁποίαν
βοσκὴν συμβόσκουσιν καὶ οἱ κατὰ καιρὸν ἐνοικιασταὶ τῆς νομῆς μέχρι τοῦ ἐσταυρωμέ-
νου πλατάνου· ἂν δὲ οἱ εἰρημένοι αὐτάδελφοι ἦθελον ἀξιωθῇ μεθ' ἐνός ἔτους ἢ καὶ δύο
καὶ ἦθελον βάλει καὶ ἕτερον ζευγάρη δικαιοῦνται ὁ καθ' εἷς ἐξ αὐτῶν νὰ ἔχῃ ἀνά 30, πε-
ριπλέον τούτων δέν τοὺς ἐπιτρέπεται καὶ ταῦτα νὰ εἶναι ἰδικὰ των καὶ οὐχὶ ξένα, ἐάν δὲ
καὶ οὗτοι δέν ἔχωσι τὸ ἄνω ποσὸν τῶν τριάκοντα καὶ τὸν ἐξήκοντα δέν δικαιοῦνται νὰ
μισθῶσι ξένα ἦτοι ἐκ τῶν ἐγγχωρίων, ἢ ἁλλοτρίων ἐξ ἄλλου χωρίου, καὶ ὧν πρᾶξωσιν ἐν
τοιοῦτον θὰ λαμβάνῃ ἡ Μονή τὸ δικαίωμα ἐξ αὐτῶν πρὸς 1 δραχμὴν καὶ τὸ κάθε ζῶον
αἰγίδοπρόβατον διὰ χειμερινήν βοσκὴν καὶ ἡμῖς διὰ θερινήν, τὰ δὲ χονδρικά ζῶα τῶν
θέλουσι βόσκει ἄνευ πληρωμῆς κατὰ τὴν ἔκπαλον συνθήκειαν, ἂν δὲ καὶ μισθῶσι ξένα
ἄνευ τῆς γραπτῆς συγκαταθέσεως τοῦ ἡγουμενοσυμβουλίου ὑποχρεοῦνται νὰ πληρώ-
σωσι τὴν μὲν χειμερινήν βοσκὴν εἰς τὸν κατὰ καιρὸν ἐνοικιαστήν εἰς ὅτι ὁ ἐνοικιαστής
συμφωνήσῃ· τὸ δὲ καλοκαίρι, θέλει πληρῶνεται ἡ Μονή.

Εἰς δὲ τὴν θερινὴν θέλει πληρῶνεται ἡ Μονή πρὸς 5 δραχμὰς νέας τὸ κάθε ζῶον.
Διὸ πρὸς ἔνδειξιν του δίδεται τὸ παρὸν εἰς διπλοῦν καὶ ὑποφαινόμεθα.

ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ Κατωπαναγία 1884 Δεκεμβρίου 1.

Διὰ τὸν ἀγράμματον Ἀθανάσιον

Κούβαρον Χ. κατετησίθου;

Χρύσανθος Ι. Λοβάρδος

διὰ τὸν ἀγράμματον

Σπύρο Κόβελον

το ἔγγραφόν μου λόγον ἔχω

ἐγὼ Ἰωάννης Ἀναστάσιος (:) καλιβιότης

Ο «ΛΙΘΙΝΟΣ ΘΑΝΑΤΟΣ» (ΑΠΟΛΙΘΩΣΗ) ΤΟΥ ΚΡΑΓΑΛΕΩΣ ΣΤΗ «ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΘΕΩΝ» ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΜΒΡΑΚΙΑ

Από τη σκοπιά της σύγχρονης
Φαινομενολογικής (αναλυτικο-ύπαρξιακής) Ψυχοπαθολογίας

ΓΙΩΡΓΟΣ Μ. ΚΑΡΑΤΣΙΩΛΗΣ

Η έντονη φιλονεικία ανάμεσα σέ τρεῖς ἑλληνικές θεότητες τοῦ ἀρχαιο-ελληνικοῦ Πανθέου, τόν Ἀπόλλωνα, τήν Ἄρτεμιν καί τόν Ἡρακλέα στή «μάχη τῶν Θεῶν» –ὅπως τήν ὀνομάζει ὁ Ὅβιδιος¹– γιά τήν Ἀμβρακία, εἶχε ὡς αἰτία τή βαθιά ἐπιθυμία τοῦ καθενός ἀπ' αὐτούς νά ἀναλάβει ὑπό τήν προστασία του τούτη τήν πόλη, καί ὡς ἀποτέλεσμα τόν «λίθινον θάνατον», τήν ἀπολίθωση, δηλαδή, ἑνός μυθικοῦ προσώπου· τοῦ Κραγαλέως, γενάρχη τῶν Κραγαλιδῶν, λαοῦ δρυοπικοῦ, ὅπως ἦταν ὁ λαός τῆς Ἀμβρακίας (ἢ Δρυοπίδος) καί τῆς Δωδώνης.

Φαίνεται πῶς οἱ Δρύοπες αὐτοί μετανάστευσαν ἀπό τήν Ἥπειρο καί ἀποίκισαν τήν περιοχή τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος, ἐνῶ γιά ἄλλους, ἐδῶ ἦταν ἡ ἀρχική τους κατοικία, ζῶντας κοντά στά «λουτρά τοῦ Ἡρακλέους» στίς Θερμοπύλες («χώρα τῶν Δρυόπων»)². Μέ τήν ὅλη τους ἐκεῖ [στά μέρη ἐκεῖνα] συμπεριφορᾶ τους χαρακτηρίστηκαν ὡς «γένος δυσσεβέων [ἀσεβῶν] Δρυόπων»³, ἢ ὡς «ἔθνος ἄδικον».⁴

1. Ὅβιδ., «Μεταμορφ.», XIII, 713. Ἔκδ. Θ. Τσοχαλῆ (2009), Ἀθήναι, σ. 608 (Ἑμμετρῇ ἀπόδοσιν στή νέα ἑλληνική).

2. Γ.Μ. Καρατσιώλη (2007), «Δρύοπες: Οἱ ἀπό δρυός» πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἀμβρακίας (Δρυοπίδος) καί τῆς Δωδώνης. Γλωσσολαλία – Λεξική ἀσυναρτησία στά χρόνια τοῦ μύθου καί στά λαϊκά ἀρτινά δρώμενα τοῦ καιροῦ μας». Στό π. «Σκουφᾶς», τ. 14, τχ. 100, σσ. 222–284.

3. Νόνν. «Διονυσ.», 31, 92 (Ἔκδ. «Κάκτου» 2010, Βιβλ. 31, 92, σσ. 74-75).

4. Σχόλ. στόν Ἀπολλών. Ρ6δ. «Ἀργοναυτ.» Α, 1212: «Ἐθνος περί τόν Παρνασσόν ἄδικον», Ἔκδ. C. Wendel (1935) Berolini, σ. 111. Σούδα, στή λ. «Δρύοπες»: «ἔθνος ἄδικον».

Ὁ Κραγαλεύς ὡς δικαστὴς στὴ «μάχη τῶν θεῶν» γιὰ τὴν Ἀβρακία

Ὁ ἴδιος, ὥστόσο, ὁ Κραγαλεύς, ὅταν «ἐγεγόνει γηραιὸς ἤδη» ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τοὺς ντόπιους «δίκαιος καὶ φρόνιμος» [συνετός] ἄνθρωπος. Γι' αὐτόν –ἀκριβῶς– τὸν λόγο πῆγαν κοντά του [στήν πατρίδα του] κοντά σ' ἓνα γέρο βοσκό, ποὺ ἔβασκε τὰ βόδια του («νέμοντι βοῦς»),⁵ οἱ τρεῖς θεοὶ καὶ τὸν ὄρισαν κριτὴ⁶ (δικαστὴ [«judex-icis»]) κατὰ τὸν Ὀβίδιον⁷ γιὰ ν' ἀποφασίσει ἐκεῖνος σέ ποιόν θ' ἀνήκει ἡ Ἀμβρακία («κριθησόμενοι περὶ Ἀμβρακίας»),⁷ ἢ ἄλλῳ, γιὰ νὰ ζητήσουν τὴν ψῆφο του σχετικὰ μέ τὸ ποιὸς ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς θεοὺς [εἰκ. 1] θὰ ἔχει ὑπὸ τὴν προστασία του τὴν πόλη τῆς Ἀμβρακίας. (Κατὰ τὸν Ὀβίδιο ἡ κρίση ἐγίνε στήν Ἀμβρακία).

Ὅταν ὁ Κραγαλεύς ἀποφάσισε ἡ πόλη νὰ εἶναι τοῦ Ἡρακλέους, ὁ Ἀπόλλων θεώρησε μιὰ τέτοια ἀπόφαση ὄχι ὥς ἀδικία, ἀλλὰ κυρίως ὥς «ὑβριν», δηλ. ὥς ἀλαζονική καὶ ἀσεβὴ συμπεριφορὰ πρὸς αὐτόν καί, ὀργισμένος, τὸν τιμώρησε σκληρά, μεταμορφώνοντάς τον σέ λίθο (τὸν ἔκανε πέτρα, τὸν πέτρωσε) [εἰκ. 2].

Εἰκ. 2⁸ Ἡ μεταμόρφωση τοῦ Κραγαλέως σέ λίθο («ἀπολίθωσις»)

Ἀσφαλῶς ἡ περίπτωση τῆς ἀπολίθωσης, ἡ μεταμόρφωση μ' ἄλλα λόγια, τοῦ Κραγαλέως σέ λίθο («Πέτρον ἐποίησεν»)⁹ εἶναι χαρακτηριστική μιᾶς προσβλητικῆς πρὸς τὴ θεότητα συμπεριφορᾶς¹⁰, ὅπως, ἀπὸ τὴν ἄλλη, καὶ ἡ μεταμόρφω-

5. Ἀντωνίν. Λιβεράλ., «Μεταμορφ. συναγ.», 4, 2: «Κραγαλεύς» («Ἰστορεῖ Νίκανδρος ἑταιροισμένων α' καὶ Ἀθανάδας Ἀμβρακικοῖς...»), Ἔκδ. «Κάκτου» (2003), Ἀθήνα, σσ. 46-47.

6. Ὀβιδ., «Μεταμορφ. XIII, 715. Ἔκδ. Θ. Τσοχαλῆ (2009), ὁ.π., σ. 808 (XIII, 714).

7. Θ. Τσοχαλῆ (2005), «τῶν Ὀβιδίου μεταμορφώσεων (ἔμμετρη ἀπόδοσις)», Ἀθῆναι, Π.Β., σ. 713 (στ. 714–715).

8. Ibidem. Ἐνθετο (ἐπιζωγραφισμένη ξυλογραφία. Ἀμβρακία-Κραγαλεύς, XIII, 713-714).

9. Ἀντωνίν. Λιβεράλ. (ἐκδ. 2003), «Μεταμορφ. συναγ.», 4, 7 (σ. 50).

10. Τέτοια εἶναι καὶ ἡ –πύθ. γνωστῆ– περίπτωση τῆς Νιόβης, ποὺ μέ τὴν ἀσεβῆ, τὴν ὑπερφία-λη, οἰηματική, τὴ γεμάτη μεγαλαυχία καὶ ὀλότελα περιφρονητική – ὕβριστική συμπεριφορὰ τῆς

ση σέ κάτι ύδατινο (λ.χ. σέ ποταμό), ἄν καί στήν τελευταία αὐτή περίπτωση λένε¹¹ πώς κάτι τέτοιο ἴσχυε ὡς ἐπιβράβευση μιᾶς θεάρεστης πράξης καί, ἀκόμα, νά σήμαινε καί θεοποίηση, ἐνῶ –ἀντίθετα– ἡ ἀπολίθωση δέν ἦταν, τίς περισσότερες φορές, παρά ἐκδίκηση καί τιμωρία, ὡς ἔκφραση τῶν θεῶν, γιά κάτι πού θεωροῦσαν ὡς προσβολή καί ἀπειλή τῆς θεϊκῆς κυριαρχίας τους. (Σημειώνουμε ἐδῶ, παρενθετικά, ὅτι ἡ παραπάνω ἀπόφαση πάρθηκε ἀπό τόν Κραγαλέα, κατὰ τήν ἄποψη τοῦ Ἀντωνίνου Λιβεράλιδος, στή χώρα τῶν Δρυόπων στήν κεντρική Ἑλλάδα [στό «Λουτρά τοῦ Ἡρακλέους», δηλ. στίς Θερμοπύλες], ὅπου «ῥκει»¹² [κατοικοῦσε] ὁ «κριτής»).

Σύμφωνα, ὅμως, μέ τόν Ὀβίδιο, ἡ κρίση –ὅπως εἶπαμε– ἔγινε στήν Ἀμβρακία. Ὁ ἴδιος γράφει (σέ μετάφραση τοῦ Θ. Τσοχαλή¹³: «τήν Ἀμβρακία, πού ἔστησαν μάχη θεοί γιά τούτους καί τόν κριτή τους βλέπου, πού ὁ ἴδιος ἄλλαξε κι' ὄψη βράχου πῆρε πού τούτη ἡ χώρα ξακουστή εἶναι ἀπ' τόν Ἀπόλλωνα τοῦ Ἄκτου ἀκόμη...». (Δές καί τή μετάφραση τοῦ Μαξίμου τοῦ Πλανοῦδη¹⁴: «Βλέπουν [στό πέρασμά τους ἀπ' ἐκεῖ μέ πλοῖα «παρίασι τοῖς ναυσί»] τήν Ἀμβρακίαν, ὅπως καί τήν ὄψη μαζί τοῦ μεταμορφωμένου σέ λίθο δικαστή...»¹⁵).

ἀπέναντι στή μητέρα τοῦ Ἀπόλλωνα καί τῆς Ἀρτέμιδας, τιμωρήθηκε μέ ἰδιαίτερη σκληρότητα. Ὁ τοξότης Ἀπόλλων (ὁ ἴδιος πού τιμώρησε καί τόν Κραγαλέα) καί ἡ κυνηγός θεά Ἀρτεμις, ἡ ἀδελφή του, πραγματοποίησαν τήν τιμωρία. Ἡ ὕβριστις ἔμεινε ἀλλάη (ψυχογενής ἀλαλία) [«ἡ λύπη ἀφωνία κρατηθεῖσα...»] καί ἔτσι «ὡς λίθος ἦν ἄφωνος [Ὁμῆρ., «Πιάς», Ω, 602]. Ἐνας ἀνεμοστρόβιλος τήν ἔφερε στήν κορφή ἑνός βουνοῦ, ἔμεινε ἐκεῖ καί ἔμοιαζε μέ γυναῖκα. Ὁ λαός νόμιζε ὅτι ἔβλεπε τή Νιόβη (ὅπως, ἀκριβῶς, νόμιζαν ὅλοι ὅσοι περνοῦσαν ἀπό τήν Ἀμβρακία, σύμφωνα μέ τά λεγόμενα τοῦ Ὀβιδίου [πού τή θεωροῦσε ὡς παραθαλάσσια πόλη στόν Ἀμβρακικό] ὅτι ἔβλεπαν σ' ἕνα βράχο τή μορφή τοῦ μεταμορφωμένου σέ λίθο Κραγαλέως). Κι' αὐτή εἶχε ἀλλάξει μεταμορφωμένη, ἐπίσης, καί ἄφωνη – ἀπολιθωμένη.

Πρόκειται γιά παρειδωλία [paraeidolia] ὅπως ἔλεγε ὁ Κάρλ Γιάσπερς: «παραμορφώσεις πραγματικῶν ἀντιλήψεων ἐν διανοῇ συνειδησίᾳ ἀνευ τῆς βουλῆσεως καί παρὰ τήν βούλησιν ἀναφανιζόμεναι» (Κ. Κωνσταντινίδου), «Στοιχεῖα Γενικῆς Ψυχοπαθολογίας καί ὁμαλῆς Ψυχολογίας», σ. 9). Παρόμοια περίπτωση παρειδωλίου εἶναι καί αὐτή τῆς «Κοιμωμένης τοῦ Ζαλόγγου», στόν τόπο μας καί πάλι, δηλ. μιᾶ κορυφῇ αὐτοῦ τοῦ βουνοῦ πού ἔδινε τήν ἐντύπωση, ὅπως μαρτυροῦσαν οἱ παλαιότεροι τῆς περιοχῆς μας, μιᾶς γυναίκας μέ λυμένα τὰ μαλλιά της (λυσίκομος) καί πεσμένα πίσω της τήν ὥρα πού, ξαπλωμένη, κοιμόταν.

Στήν προηγούμενη περίπτωση, ἡ μεταμόρφωση σέ «λίθον ἄφωνον» κατὰ τόν σχολιαστή τοῦ Ὁμήρου ἔγινε «δι' ὑπερφηανείαν» (στό ἀρνητικό νόημα τῆς λέξης, δηλ. ἀλαζονεία, δῆθεν ἀνωτερότητα – περιαντολογία κ.ἄ.).

11. J. Burckhard (1898-1902), «Geschichte Culturgeschidite», Berlin/Stuttgart, Τ. III, σ. 10. Βλ. καί τή μετάφραση τοῦ Θ. Λουπασάκη στό βιβλίο τοῦ J. Burckhard (XX), «Οἱ Ἕλληνες καί οἱ Θεοὶ τους», Ἀθήνα, σ. 19. «Ἡ μεταμόρφωση κάποιου σέ κάτι τό ὑδάτινο δηλώνει γενικά ἔπαινο ἢ θεοποίηση, ἢ ἀπολίθωση ἀπεναντίας, δηλώνει γενικά καί ἐπὶ τό πολύ, ἐκδίκηση καί μάλιστα φοβερότητα καθ' ὅσον ὁ ἀπολιθωμένος διατηρεῖ διά παντός τή συνειδήσή του κατὰ κάποιο τρόπον καί τίς αἰσθήσεις του (Πανσαν. IX, [«Βοιωτικά»], 34, 1).

12. Ἀντωνίν. Λιβερ. «Μεταμορφώσ. συναγ.», 4, 1, δ.π., (2003), σ. 46.

13. Θ. Τσοχαλή (2009) «Ὀβιδίου Μεταμορφώσεως μέ ἑμμετρη ἀπόδοση στή νέα ἑλληνική», Ἀθήναι, σ. 609, στ. 713-714.

14. Ὁ Μάξιμος μοναχός ὁ Πλανοῦδης μεταφράζει: «Ὀβιδίου περί μεταμορφώσεων ὁ μετήνεγεν ἐν τῇς λατίων φωνῇς εἰς τήν Ἑλλάδα [φωνήν] Μάξιμος μοναχός ὁ Πλανοῦδης (ἐκδ. 2002). Μ. Παπαθωμοπούλου, Ἰσ. Τσαβαρή, Ἀθήναι, σ. 499 (στ. 712).

15. Β.Γ. Βιθούλα (1891), «Ὀβιδίου Μεταμορφώσεις». (μτφ.) τεῦχ. 3, Ἐν Ἀθήναις, σ. 77: «δια-

Πίστευαν, έτσι, ότι Άμβρακία ήταν μία παραθαλάσσια πόλη [εικ. 3]¹⁶ μέ βάζω, άσφαλώς, τά όσα γράφει ο Πλίνιος ο Νεότερος στό βιβλίο του: «Φυσική Ίστορία» ή «Ίστορία τής Φύσης»¹⁷ σχετικά μέ τήν Άμβρακία: «Στόν πασίγνωστο, τόν πολύ όνομαστό-ξாகουστό («nobilitatus») Άμβρακικό κόλπο είναι ή πόλη Άμβρακία («in sinu oppidum Ambracia»). Άς σημειωθεί έδώ, ότι σέ μία έκδοση τοῦ Πλινίου, αὐτή τοῦ 1685 στό Παρίσι, γράφεται γιά τόν Άμβρακικό κόλπο: «ό σήμερα [τό 1685] κόλπος τής Άρτας» («colpo di Arta»)¹⁸ ή άλλοῦ: σήμερα «le golfe de Latta»¹⁹.

Έπίσης, σέ μία από τίς εκδόσεις τών «Μεταμορφώσεων» τοῦ Όβιδίου στό 1843, από τόν V. Loers στή Λειψία, υπάρχει ένα σχόλιο στόν στίχο 714 τοῦ 13ου βιβλίου: «Ambraciam urbs maritima Epiri», δηλ. «πόλη παραθαλάσσια τής Ήπειρου».²⁰

Αὐτή ή λαθεμένη, παλαιότερα καί όχι άπο λίγους, άποψη φαίνεται κι' από τήν γκραβούρα πού παραθέσαμε έδώ [εικ. 3] κάτω από τήν όποία υπάρχει ή λεζάντα: «Castel (= φρούριο, όχυρό, κάστρο) le Arta».

Ό Όβιδιος συμπληρώνει ότι «είναι ή [πόλη ή] ξακουστή από τό γεγονός τής από τόν θεό Άπόλλωνα άπολίθωσης [στόν τόπο αὐτό] τοῦ Κραγαλέως.»²¹ (Σήμερα είναι γνωστό, πέρα από κάθε άμφιβολία, ότι ή άλλοτε Άμβρα-

κία τοποθετείται στή θέση -άκριβώς- τής σημερινής Άρτας μέ τό πλήθος τών άποδεικτικών άρχαιολογικών εύρημάτων από τήν ιστορική αὐτή πόλη τής έλληνικής άρχαιότητας. Άσφαλώς πρόκειται γιά τό Άκτιο, πού έδώ συγγέεται μέ τήν Άμβρακία καί στό όποιο ύπήρχε ναός τοῦ Άκτίου Άπόλλωνος).

* * *

περῶσι διά πλοίων καί τήν άμφισβητηθεΐσαν έν τή μάχη τών θεών Άμβρακίαν καί τήν μεταβληθεΐσαν μορφήν τοῦ δικαστοῦ βλέπωσιν...».

16. Cyancae redivivae. Oder die am Bosporo Thracico ligente hohe Stein-Klippen, von welchen zu beschianen seyn die grosse - Welt Beruffene, zwischen dem Schiwartzen und weissen Meer, in Europa, des Griechischen Reichs Haupt - und der Ottomanischen Porten dermahlige Residentz-Statt... Constantinopel... Historisch und in Kupffern vorgestellt», Ausburg (1691), s. 14a.

17. Gaii Plinii Secundi «Naturalis Historiae libri XXXVII». Έρμηνευτικά σημειώσεις Joha Harduinus 1685, Parisiis, IV, 4, σ. 405 τής έκδοσης.

18. Ibidem, σμ. 10: «Hodie Golfo di Arta».

19. Στή γαλλική έκδοση (χωρίς όνομα έπιμελητοῦ τής έκδοσης) τοῦ Πλινίου τό 1777. Paris, σ. 236, σμ. 16 (Ή Άρτα άναφέρεται ως «Λάρτα»).

20. V. Loers (1843), «P. Ovidii Nasonis Metamorphoseon libri XV», Lipsiae, σ. 513.

21. Όβιδ., «Μεταμορφ.» XIII, 715, σ. 806 τής έκδ. Θ. Τσοχαλή (2009): «τούτη ή χώρα ξακουστή είναι από τόν Άπόλλωνα τοῦ Άκτίου άκόμην».

Ἡ παραπάνω ἀναφερόμενη ἀπολίθωση εἶναι ὁ «λίθινος θάνατος» τοῦ Κραγαλέως. Καί εἶναι ὁ Πίνδαρος ὁ πρῶτος²² πού χρησιμοποίησε αὐτή τήν ἔκφραση στόν 10ο «Πυθιονίκον». Ἐξάλλου, μέ ἀπόλυτη καθαρότητα ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής τῆς ὁμηρικῆς «Ἰλιάδος» γράφει: «λαοὺς δέ ἐποίησεν» [ὁ Ζεὺς] (δηλ. λίθους) «ἀντί τοῦ [ἀντί νά πει] λιθίνους ψυχάς [νεκρές ψυχές]». Πιστεύω ὅτι εἶναι μιά, μέ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, μαρτυρία, πού μᾶς ὁδηγεῖ νά ἐντάξουμε τήν περίπτωση τοῦ Κραγαλέως – ὁ ὁποῖος μεταμορφώθηκε «εἰς πέτρον», δηλ. σέ λίθο– στόν χώρο τῆς κλινικῆς ψυχιατρικῆς (παρόλο πού, σέ καμιά ἀρχαιοελληνική γραμματειακή πηγὴ, δέν ἀναφέρεται κλινικὴ συμπτωματολογία ψυχικῆς νόσησης στό περιστατικό τοῦ συγκεκριμένου μυθικοῦ ἥρωα). Ἐξάλλου, δύο μονάχα στίχοι ἀναφέρονται σ' αὐτόν μέσα σ' ὁλόκληρο τό περίφημο ἔργο τοῦ Ὀβιδίου: «Μεταμορφώσεις», ἐνῶ κάποιες πληροφορίες, κι' αὐτές πολὺ λίγες, ἀναφέρονται στό «Μεταμορφώσεων συναγωγὴ» τοῦ Ἀντωνίνου Λιβεράλιδος, ἀλλὰ –κι' ἐδῶ– ἄσχετες μέ μιά τέτοια κλινικὴ ψυχιατρικὴ σημειολογία.

Κι' ὥστόσο ἡ ἔκφραση «λίθινος θάνατος» καί ἡ ἐρμηνευτικὴ τῆς προσπάθεια, πού εἶχα τήν ὥραία εὐκαιρία νά συναντήσω στὰ μόλις λίγο πρὶν ἀναφερόμενα ὁμηρικὰ σχόλια,²³ ἔκφραση πού ἰσοδυναμεῖ μέ «λίθινες (νεκρές) ψυχές», φαίνεται νά σημαίνει μιά μετάπτωση, μιά «μεταβολὴ ἀπὸ ζωντανὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο σέ ἄψυχο ἀντικείμενο, σέ πέτρα («λιθωθείσα»), ρομπότ, αὐτόματο, χωρὶς προσωπικὴ αὐτονομία δράσης, σ' ἓνα πρᾶγμα χωρὶς ὑποκειμενικότητα» ὅπως θά ἔλεγε ὁ Ronald Laing στό περίφημο βιβλίο του: «Ὁ διχασμένος ἐαυτός»,²⁴ μιά μελέτὴ τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, πού ὁ ἴδιος νιώθει ὅτι εἶναι μηχανή (ὅτι εἶναι «ἀποπροσωποποιημένος», κατὰ τήν ψυχιατρικὴ διαγνωστικὴ, σωστὴ ἀπολίθωση), δηλ. ὑπάρχει ἄρνηση τῆς αὐτονομίας του, ἀγνόηση τῶν αἰσθημάτων, ἐνῶ ὁ ἴδιος θεωρεῖται ὄχι ὡς πρόσωπο, ἀλλὰ σάν πρᾶγμα, μέ σκοτωμένη μέσα του κάθε ζωὴ– πού ἀποπροσωποποιεῖται («ἀποπροσωποποίηση», «ἀλλοιοπροσωποποιία»²⁵ [«Dépersonalisation»], μέ συννυάρχουσα τήν

22. Πινδ. «Πυθινόν.» 10, 48 (Ἑκδ. «Ἐπικαιρότητα» [1998], Τ. Β', σ. 94).

23. «Schiola in Homeri Iliade», ἐκδ. I. Beckker (1825), Berolini, σ. 647 (Σχόλ. στὴν Ω Ραφωδία), στ. 611. Βλ. κα. Εὐσταθίου Θεοφάνους (ἐκδ. 1828) «Παρεκβολάν...», Βιβλ. III, σ. 374, ἴλ. Ω, 610 [= σ. 1367]. – «Κέρας Ἀμαλθείας ἢ Ὑκεανὸς τῶν ἐξηγήσεων ὁμηρικῶν, ἐκ τῶν τοῦ Εὐσταθίου παρεκβολῶν συνηρησασμένων», Basiliae (1558), Παρ' Ἱερωνύμῳ τῷ Φροβενίῳ καὶ Νικολάῳ ἐπισκόπῳ, σ. 566: «λίθοις (...) ἀντί λιθίνοις (λιθίνοιο) τὰς ψυχάς...».

23α. «Ἀλληγορικῶς ἐξηγεῖ ὁ σχολιαστής «Ἀντί τοῦς λιθίνους τὰς ψυχάς...» (Γ. Μιστριώτου, «Ὀμῆρ. Ἰλιάς», Τ. Γ', τχ. Β', 'Ἐν Ἀθήναις, σ. 480, σημ. 7).

24. R. Laing (1975): «Ὁ διχασμένος ἐαυτός. Ὑπαρξιακὴ μελέτὴ τῆς ψυχοδιανοητικῆς ὑγείας καὶ ἀρρώστιας» Μτφρ. Θ. Παραδέλλη, Ἀθήνα, σ. 57.

25. Α. Ραμπαβίλα (1989). Στὸ λήμμα «Ἀλλοτριοπροσωπία – ἀλλοιοπροσωπία», τῆς «Παιδαγωγικῆς – Ψυχολογικῆς Ἑγκυκλοπαίδειας-Λεξικοῦ» τῶν ἐκδόσεων «Ἑλληνικὰ Γράμματα», τ. 1, σ. 246. Βλ. καὶ Γ. Φιλιπποπούλου (1960), «Κλινικὴ Ψυχιατρικὴ», σ. 203. Τοῦ ἴδιου (1971). «Στὸ π. «Ἰατρικὴ ἢ Ἐπιθεώρησης τῶν ἐνόπλων δυνάμεων», τ. 5, τχ. 6, στή λ. Depersonalization» (σ. 814) «Ἀλλοτριοπροσωπία», «Ἀλλοιοπροσωπία», «Ἀπροσωποποίησις». Ἐπίσης, στή λ. «Derealization»: «ἡ αἴσθησις τοῦ μὴ πραγματικοῦ, αἰσθημα ἐξενότητος καὶ ἀποξενώσεως», «ξενισμός». Στὸ βιβλίο τοῦ Κ. Κωνσταντινίδου (Χ.Χρ.) ἡ λέξις «Dereprsonalisation», ἀποδίδεται ὡς «προσεστεκτασία» ἢ «ἀλλοπροσωπία» στή σ. 87.

«αίσθηση αλλαγής του ατόμου ως προς τό περιβάλλον του» [«άλλοπροσωπία» – «άποπραγματισμός»²⁵ [Derealization]].

Σ' αυτές τις περιπτώσεις, ο ίδιος ο R. Laing, μέ βάση, προφανώς, την ύπαρξη ψυχοπαθολογία της κεντροευρωπαϊκής ψυχιατρικής, κάνει χρήση του όρου «όντολογική ανασφάλεια», πού είναι η απουσία μιᾶς βεβαιότητας ύπαρξης κατάστασης· της πρωταρχικής όντολογικής ασφαλείας» (Έδω ό όρος χρησιμοποιείται, παρά τή φιλοσοφική του χρήση, στή σημερινή έμπειρική του σημασία ως έπιρρηματικό έπιθετικό παράγωγο «Εἶναι» [όλα όσα είναι ό άνθρωπος]).

Έτσι, ή μεταμόρφωση σέ λίθο (ή απολίθωση) συνδέθηκε μέ τήν ψυχιατρική, ειδικότερα τήν ψυχοπαθολογία μέσα από τό παραπάνω αναφερόμενο βιβλίο, αλλά καί τό παλαιότερο ένός κριτικού τής λογοτεχνίας, τό όποιο αναφέρει ό R. Laing αυτό του L. Trilling,²⁶ ό όποιος διακρίνει αυτό πού στή λαϊνγκιανή θεωρία έπιχειρεῖται νά γίνει ανάμεσα στή βασική ύπαρξιακή κατάσταση όντολογικής ασφάλειας, έτσι καθώς συγκρίνει τόν κόσμο του Σαίξπηρ (χαρακτήρες πού βιώνουν τόν έαυτό τους καί πραγματικά ζωντανά καί ολοκληρωμένα πρόσωπα) μέ τόν κόσμο του Κάφκα (συγγραφέα καί περίφημων στίς μέρες μας «Μεταμορφώσεων» [«ένά από τά πιό ώραία έργα – παράδειγμα τής άπροσωποποίησης»²⁷ μέσα από τίς όποιες προσπαθεῖ νά εκφράσει τή σημασία του νά ζει κάποιος χωρίς παρόμοιες βεβαιότητες. Ζωή χωρίς νά νιώθεις ζωντανός).

Γράφει ό Φράντς Κάφκα στήν έξοχη νουβέλα του, –κι' αυτές είναι οι πρώτες κιόλας λέξεις όλόκληρου του βιβλίου– γιά μιά μεταμόρφωση σέ «τεράστια κατσαρίδα» («παράδειγμα άπροσωποποίησης») του ήρωα του έργου (ταυτοποίηση μέ τόν έαυτό του, πού κάνει ό ίδιος ό συγγραφέας): «Όταν ό Γκρέγκορ Σάμσα ξύπνησε ένα πρωί από άνήσυχο όνειρο, βρήκε τόν έαυτό του στό κρεβάτι μεταμορφωμένο σ' ένα άπεχθές ζώο»²⁸ («σέ πελώρια κατσαρίδα, όπως γράφεται άλλοι»)»²⁹ [είκ. 4 καί 5].

26. L. Trilling (1955), «The opposing self». Αναφέρεται από τόν R. Laing (1975), ό.π., σσ. 49-50.

27. J.J. Tyszler (2007), «La dépersonnalisation, une clinique actuelle». Στο π. «La revue lacanienne», no 2, σ. 72.

28. F. Kafka (2011), «Η Μεταμόρφωση», μτφ. Σ. Στούμπου / Δ. Σπηλιώτη, Έκδ. «Νεφέλη», Αθήνα, σ. 15).

29. Φρ. Κάφκα (2013), «Η Μεταμόρφωση». Μτφρ. Β. Τομανά, Έκδ. έφημερ. «Τό Βήμα» (Βιβλιοθήκη), Αθήνα, σ. 25.

Εικ. 4³⁰Εικ. 5³¹

Σημειώνεται εδώ ότι τό ζώυφιο, όπως έχει ειπωθεί σέ ειδική υπό τόν τίτλο: «Ή Ψυχοπαθολογία τοῦ Κάφκα» μελέτη³², ὅτι «τό ζώυφιο εἶναι περισσότερο πράγμα παρά ἄνθρωπος».

Στό ὀπισθόφυλλο τοῦ βιβλίου στίς ἐκδόσεις «Νεφέλη» (2011) γράφεται ὅτι ὁ μικρός ἥρωας τοῦ ἔργου (ὁ ἴδιος ὁ Κάφκα, ὁ «προφήτης τῶν καιρῶν μας»,³³ «ὁ συγγραφέας τῆς ἀλλοτριώσης τῆς πραγμο-ποίησης» [reification]) εἶναι «ὁ ἄνθρωπος-μηχανή, παροχῆς ὑπηρεσιῶν σ' ἕνα κόσμο χωρίς καρδιά καί πνεῦμα [ὅπως θά ἔλεγε ὁ Μάρξ στούς καιρούς του], ὁ ἄνθρωπος-ρόλος (...), ὁ ἄνθρωπος ἀλλότριων καί ἀλλοτριωτικῶν ἐπιθυμιῶν καί προβολῶν τῶν ἄλλων, πού στέκεται μετέωρος στό κενό δίκτυο ἐνός ἀπόντος ἑαυτοῦ...».

Συνδεμένη, ἔτσι, ἡ ψυχιατρική μέ τή μεταμόρφωση σέ πράγμα, βλέπουμε νά περιλαμβάνει ἕνα ὄρο· τόν ὄρο «ἀπολίθωση», πού γιά τόν Laing²⁴ μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐκμεταλλευτοῦμε ἕνα ἀριθμό ἐννοιῶν, πού ἐμπεριέχονται σ' αὐτόν:

- Μιά ιδιαίτερη μορφή τρόμου ἀπό τόν ὁποῖο «πετρώνει» κανεῖς, δηλ. μεταβάλλεται σέ «στήλη ἄλατος», σέ πέτρα.
- Τό φόβο μήπως συμβεῖ κάτι τέτοιο (μεταβολή ἀπό ζωντανό πρόσωπο σέ ἄψυχο ἀντικείμενο).

30. Ἐξώφυλλο τῆς ἐκδ. «Νεφέλη» (F. Kafka, 2011, «Ή Μεταμόρφωση»).

31. Φ. Κάφκα, «Ή Μεταμόρφωση». Διασκευή Π. Κούπερ (2007), Αθήνα. Ἐξώφυλλο.

32. J. Gabel (1953), «Psychopathologie de Kafka». Στό: «Entitiens Psychiatriques» (Cercle H. Ey.), σ. 136.

33. Ibid., σ. 131.

- Τήν πράξη νά μεταβάλλει κάποιος τόν ἄλλον σέ πέτρα (νά τόν «μαρμαρῶσει», νά τοῦ ἀρνηθεῖ τήν αὐτονομία, νά ἀγνοήσει τά αἰσθήματά του, νά σκοτώσει μέσα του τήν κάθε ζωή, καί μέ μιὰ λέξη νά τόν ἀποπροσωποποιήσει). Γι' αὐτή τήν περίπτωση «προτιμᾷ, ἀντί γιά τή χρήση τῆς λέξεως «ἀπολίθωση», τόν ὁρο «ἀποπροσωποποίηση» («Ἡ πράξη τῆς μετατροπῆς [τοῦ «Ἄλλου»] σέ πρᾶγμα, δηλ. νά «ἀποπροσωποποιήσουν» κάποιον, πού γι' αὐτόν εἶναι –ὑπογραμμίζεται γιά μιὰ ἀκόμη φορά– σωστή ἀπολίθωση»).

Ίσως θά πρέπει νά προστεθεῖ στό σημεῖο αὐτό ὅτι τόν ὁρο «ἀπολίθωση» τόν βρήκα νά ὑπάρχει σέ παλαιότερα «κείμενα κλινικῆς ψυχιατρικῆς»³⁴ μέ τήν ἔννοια τῆς ἀπώλειας τοῦ αἰσθήματος τῆς ἰδίας τῆς ὑπαρξης τοῦ ἀποπροσωποποιημένου ἀσθενοῦς, τῆς ζωῆς τοῦ προσώπου του (personne) ἀπ' ὅπου προέρχεται καί ὁ ὅρος «Dépersonnalisation-Ἀπροσωποποίηση».

Όταν ὁ φιλόσοφος L. Dugas ἔπλασε καί πρωτοχρησιμοποίησε τόν ὁρο «ἀπροσωποποίηση» στήν ὑπό τόν τίτλο: «Μιά περίπτωση ἀποπροσωποποίησης» μελέτη του, τή δημοσιευμένη τό 1898 στή «Φιλοσοφική Ἐπιθεώρηση τῆς Γαλλίας καί τῆς ἀλλοδαπῆς», ἔννοοῦσε «μιὰ κατάσταση μέσα στήν ὁποία τό Ἐγώ αἰσθάνεται τίς πράξεις του νά γίνονται γι' αὐτόν ἄγνωστες», μιὰ κατάσταση πού –ὅπως συμπληρώνει– θά τήν ὀνομάζαμε (ἀπο)-ξένωση [ἀλλοτρίωση] τῆς προσωπικότητας (alienation de la personnalité) ἢ μιὰ «ἀπροσωποποίηση» («Dépersonalisation»³⁵)). (Κι' ὥστόσο, ὡς καθαρά κλινική ὄντοτητα εἶχε εἰσαχθεῖ στήν ψυχιατρική νοσολογία τό 1873, ὅταν ὁ M. Krishaber,³⁶ πρῶτος αὐτός περιέγραψε τήν «ἐγκεφαλο-καρδιακή νευροπάθεια»).

Λίγα χρόνια μετά τήν ὀνοματοδοσία τῆς νόσου, ὁ ἴδιος ὁ Dugas, στό βιβλίο του: «Ἀπροσωποποίηση» γραμμένο μαζί μέ τόν F. Moutier,³⁷ διαβάζει κάποιος: «Γνωρίζουμε ἀκόμα μιὰ «φιλολογική ἀπροσωποποίηση»,³⁷ αὐτή πού συναντᾶμε στίς περικοπές ἑνός «Ἡμερολογίου» τοῦ Amiel, συγγραφέα καί φιλοσόφου. Αὐτή χαρακτηρίζεται ὡς «ἕνα ἔργο ἀνεκτίμητης ἀξίας (...), ἑνός ἀνθρώπου μεγαλοφυοῦς (...) μέ μεταφυσική ὀνειροπόληση, ἢ ραφινάτη ἐνδοσκόπηση» φιλολογική ἐξημερευτική, πού ἀποκαλύπτουν τό «αἶσθημα τῆς ἀποπροσωποποίησης...».

Ὁ πολὺς K. Jaspers [εἰκ. 6] ἀναφέρεται μέσα στό βιβλίο του: «Γενική Ψυχοπαθολογία» [εἰκ. 7] σέ τοῦτο τό ἡμερολόγιο τοῦ Amiel σημειώνοντας: «Ὁ Ἀμιέλ μᾶς λέει στίς ἡμερολογιακές ἀναμνήσεις του: Αἰσθάνομαι σάν νά μὴν ἔχω ἕνα ὄνομα, ἀπρόσωπος, τό βλέμμα μου κοκκαλιασμένο ὅπως ἑνός νεκροῦ, τό πνεῦμα σέ σύγχυση καί ἀόριστο, ὅπως τό ἀπόλυτο τίποτε [κενό]. Εἶμαι αἰωρούμενος, σάν νά μὴν ὑπῆρχα», ὅπως, ἀκριβῶς, σημειώνεται στό «Ἡμερολόγιό του...».³⁸

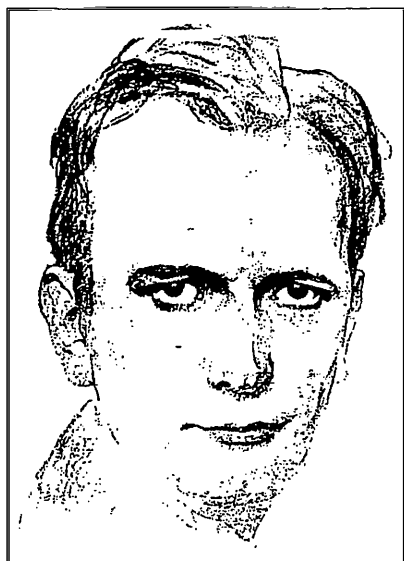
34. H. Baruk (1950), «Précis de Psychiatrie», Paris, σσ. 57-58.

35. L. Dugas (1898), «Un cas de Dépersonnalisation». Στὸ π. «Revue philosophique de la France et del Etanger», XIV, σσ. 500-507.

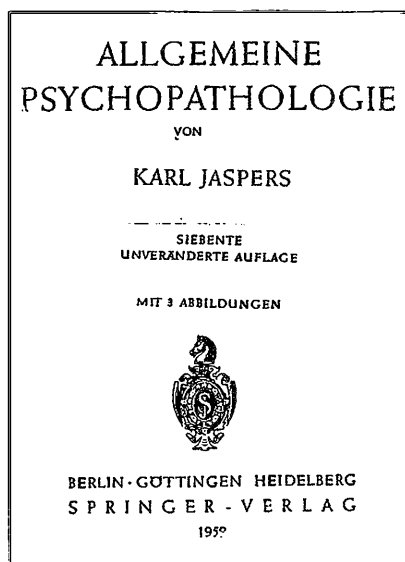
36. M. Krishaber (1873), «De la Neuropathie cerebro-cardiaque», Bordeaux.

37. L. Dugas / F. Moutier (1911), «La Dépersonnalisation», Paris, ἔκδ. Alcon, σσ. 160-161.

38. K. Jaspers (1959), «Allgemeine Psychopathologie», Berlin / Göttingen / Heidelberg, σ. 102.

Εικ. 6

Εικ. 7

Αλλά για την ίδια, πάντοτε, άπροσωποποίηση, πέρα από τον Dugas και παρόλο που είναι καθιερωμένο νά αναφέρονται ακόμη στόν από πολλούς προτιμώμενο όρισμό, όρισμό δοσμένο πλέον από ένα ιατρό (τόν P. Schilder) και που περιέχεται στή μονογραφία του: «Η εικόνα τοῦ σώματος», ἡ ἐδῶ ἀναφορά μας θά γίνει μέ βάση τά νεότατα βιβλιογραφικά δεδομένα καί τά ἐντελῶς σύγχρονα ταξινομικά συστήματα τῆς τωρινῆς ψυχιατρικῆς. Σ' αὐτά ἡ ἀπροσωποποίηση ὁρίζεται ὡς μιὰ «διαταραχή ἑαυτοῦ [τοῦ Ἑγῶ]. Αὐτή εἶναι συνδεμένη μέ τόν «ἀποπραγματισμό» («Derealization»), μιὰ βασική διαταραχή σχέσεων ἑαυτοῦ καί ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ὁ ἀποπροσωποποιημένος ἐκφράζει ἕνα βίωμα ὅπου κυριαρχεῖ ἡ ἐντύπωση τοῦ μὴ πραγματικοῦ, τῆς (ἀπό)ξένωσης τοῦ ἑαυτοῦ, τοῦ σώματος καί τοῦ περιβάλλοντος κόσμου. Ἀπ' ἐδῶ –ὅπως λένε–³⁹ καί τό ἐνδιαφέρον ὄχι μονάχα τῆς ψυχιατρικῆς, ἀλλά καί τῆς φιλοσοφίας καί τῆς κοινωνιολογίας.

Ζῶντας ὁ ἴδιος ἕνα τέτοιο αἶσθημα ξένωσης ἐμφανίζει ἕνα βίωμα:

- Ἀπεμψύχωσης (Désanimation),⁴⁰ πού ἀναφέρεται στήν ψυχική προσωπικότητα (διαταραχή τῆς ψυχικῆς προσωπικότητος). Ἐδῶ μιλάμε γιά «αὐτοψυχική ἀπροσωποποίηση».

39. I. Le Goc-Diaz (1988), «La dépersonnalisation». Στήν: «Encyclopedie Medico-chirurgicale», 37125 A, 10, σ. 1.

40. Α. Καβάγια (1991), «Γαλλοελληνικό λεξικό ιατρικῶν ὄρων», Ἀθήνα. Ἐκδ. Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Παστέρ μέ τή συνεργασία τοῦ Institut français d' Athènes», στή λ. Désamination = ἀπεμψύχωση: «ἡ ἐντύπωση πού ἔχει τό ἄτομο ὅτι δέν εἶναι πιά τό ἴδιο μέσα στήν ψυχή» (στήν: στή λ. Dépersonnalisation, σ. 236).

- Άπενσάρκωση («Desincarnation»)⁴¹, πού σχετίζεται με τή συνειδηση τής σωματικῆς ἀκεραιότητος (ἀπ' ἐδῶ ἡ ὀνομασία σωματο-ψυχικὴ ἀπροσωποποίηση).
- Ἀποπραγματισμός ἢ Ἀποπραγματοποίηση γιὰ ἄλλους («Derealization»). Ἡ διαταραχὴ ἀφορᾷ στὸν δεσμό (τὴ σχέση) με τὸ περιβάλλον. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι προέκειται γιὰ ἄλλοψυχικὴ ἀποπροσωποποίηση.

Λίγο ὥς πολὺ τὰ περισσότερα στοιχεῖα τοῦ παραπάνω ὀρισμοῦ τῆς ἀποπροσωποποίησης περιέχονται, ἀσφαλῶς, στὰ δύο βασικὰ ταξινομικὰ –δι-αγνωστικὰ συστήματα, πού στὶς μέρες μας ἰσχύουν κυριαρχικὰ σέ διεθνές ἐπίπεδο.

Στὸ D.S. M-VTM τῶν ἡμερῶν μας⁴² ἀναφέρεται ὡς μιὰ διαταραχὴ πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐπίμονα ἢ ὑποτροπιάζοντα ἐπεισόδια ἀλλαγῆς τῆς βίωσης τοῦ ἑαυτοῦ (τοῦ Ἐγώ, τῆς συνειδησης τοῦ ἑαυτοῦ), ἡμέρους τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ πάσχο-ντος ὑποκειμένου καί, μαζί, ἕνα αἶσθημα βίωσης τῆς πραγματικότητος τοῦ ἰδίου του τοῦ σώματος ([ἀπο]ξένωση ἀπὸ τὸ ἴδιο του τὸ σῶμα) σάν νά 'ναι ἕνας ἐξωτερικὸς παρατηρητὴς του. Θὰ πρόσθετε κάποιος ἐδῶ ὅτι στὸ μυθιστόρημα «Ὁ ξένος» τοῦ Ἀλμπέρτ Καμὺ (A. Camus), ὁ περιφνημὸς αὐτὸς συγγραφέας γρά-φει:⁴³ «Εἶχα τὴν παράξενη ἐντύπωση πῶς με κοιτάζε ὁ ἴδιος μου ὁ ἑαυτός».

Πέρα ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀπόσπασσι ἀπὸ τὸ σῶμα, ἀλλὰ καί τίς ψυχικὲς λει-τουργίες [δύο στοιχεῖα πού συνιστοῦν τὴ λεγόμενη «σωματο-ψυχικὴ ἀπροσω-ποποίηση» κατὰ τὸν κλασσικὸ διαχωρισμὸ τοῦ Wernicke], ἐπιπροστίθεται καί τὸ αἶσθημα τῆς ἀποσύνδεσης, ἢ τῆς ἀλλοίωσης ἀπὸ τὸ γνωστὸ περιβάλλον, τὸν ἔξω κόσμο, δηλ. «ὁ ἀποπραγματισμός» (Derealization), ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ «ἄλλο-ψυχικὴ» μορφή κατὰ τὸν ἴδιο διαχωρισμὸ τῆς ἀποπροσωποποίησης.

41. Θ. Ροσγοβά (1994), «Νέο Γαλλοελληνικὸ λεξικόν», Πάτρα, στή λ. «Desincarnation»: «ἀνυ-ποστασία, ἀπενσάρκωση» (:). — Ἀλ. Α. Τσουνανᾶ (1986), «Νέο Γαλλοελληνικὸ λεξικόν» (ἐκδ. Κακουλίδης, Θ.), Ἀθήνα, στή λ. «Désincarnation»: «ἀπενσάρκωση». — Γ.Φ. Γαλάνη (2012) [Γεν. ἐπιμέλεια], Γαλλοελληνικὸ λεξικόν, Ἀθήνα (Ἐκδ. Πατάκη, σέ συνεργασία με τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Larousse), στή λ. «désincarnation = ἀπενσάρκωση», σ. 540.

42. American Psychiatric Association (2013), «Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders [DSM-5TM]», Washington, σ. 302 (306.6: Depersonalization). Βλ. καί M. Siera / G.E. Berrios (1997): «Depersonalization: a conceptual history». Στὸ Π. «History of Psychiatry», Τ. VIII, σ. 213: «Στὸ DCM-IV, ἡ «ἀπροσωποποίηση» ὀρίζεται ὡς μιὰ διαταραχὴ τῆς ἀντίληψης ἢ τῆς ἐμπει-ρίας (βίωσης) τοῦ ἑαυτοῦ, ἔτσι πού κάποιος νά αἰσθάνεται ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τὸν ἑαυτό του καί σάν νά 'ναι ἕνας [ἐξωτερικὸς] παρατηρητὴς τῶν ψυχικῶν του λειτουργιῶν καί τοῦ σώματος τοῦ [ἀπομακρυσμένος ἀπ' αὐτό]. Ὁ συνυπάρχων ἀποπραγματισμός (Derealization) εἶναι διαταρα-χὴ στὴν ἀντίληψι καί τὴν ἐμπειρίᾳ τοῦ ἐξωτερικοῦ [τοῦ περιβάλλοντος] κόσμου, ἔτσι πού αὐτὸς νά μοιάζει ξένος καί μὴ πραγματικὸς («ὁ κόσμος μοιάζει μὴ οἰκεῖος καί μὴ πραγματικὸς»). — T. Lemprière / A. Feline καί στὸν (1995²) «Εγχειρίδιον ψυχιατρικῆς ἐνηλίκων». Ὑπεύθ. Π. Σακελλα-ρόπουλος, μετφ. Ν. Γκουγκουλῆς, Ἀθήνα, τ. 1, Κεφ. 2, σ. 101: «Ἀπροσωποποίηση εἶναι ἡ αἰσθησις ὅτι παῦσον νά εἶναι ὁ ἑαυτὸς τοὺς ὅσον ἀφορᾷ τὴ σωματικὴ ἀκεραιότητα (ἀπενσάρκωσι) ὅποτε τὸ σῶμα βιώνεται ὡς ξένον, διαφορετικόν...».

43. Ἀλμπέρτ Καμὺ (ἐκδ. 1998), «Ὁ ξένος». Μετφ. Ν. Καρακίτσου καί Ν. Κασμπάλογλου-Ρου-μπλέν, Ἀθήνα, σ. 95.

Ἐκτός, ὅμως, ἀπὸ τὴν ἀπροσωποποίηση ὡς «πρωτοπαθητική» διαταραχή, ὑπάρχει καὶ ἡ «συμπτωματική» ἀποπροσωποποίηση, πού μπορεῖ νά ἐμφανισθεῖ στή διαδρομὴ πολλῶν ἄλλων καταστάσεων (διαταραχῶν ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς κλινικῆς ψυχιατρικῆς, ἀλλὰ τῆς παθολογίας), δηλαδή ἀπὸ συμπτώματα πού ἐμφανίζονται δευτεροπαθῶς.

Ἐδῶ τὰ φαινόμενα ἀποπροσωποποίησης-ἀποπραγματισμοῦ παίρνουν μιὰ οὐσιαστικὴ μορφή, πού εἶναι αὐτὴ τοῦ «ὑπαρξιακοῦ κενοῦ», τῆς ὑπαρξῆς τῆς βυθισμένης μέσα στοῦ κενό [V.E.v Ciebsattel]⁴⁴ καὶ πού ὁ H. Tellenbach⁴⁵ τὴν ξανασυναντᾷ στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ, ὅμοια μὲ ἐκείνη πού περιγράφει ὁ «Ἐκκλησιαστής» [«Κοχέλεθ»], τὴ ριγμένη σ' ἓνα ξένο κόσμο, σέ μιὰ χρονικότητα ἀνιστορικὴ, γεμάτη ἀπελπισία, δίχως διαλογικὴ σχέση μὲ τὸ Θεό (δ', 5: «Ὁ ἄφρων περιέβαλε τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ ἔφαγε τὰς σάρκας αὐτοῦ»), χῶρια ἀπ' τὸν κόσμο, ἀπὸ τὸν ἄλλον. Μὲ διαταραγμένη τὴ συναισθηματικὴ ἐδῶ, ἐμφανίζει ἓνα «κενό, πού ἀφορᾷ τὸ σῶμα, τὴν καρδιά καὶ τὸ πνεῦμα».⁴⁶

Ὁ ἴδιος, ἐπίσης, μπορεῖ νά αἰσθάνεται περισσότερο μὴ-πραγματικὴ παρὰ πραγματικὴ ὄντοτητα, περισσότερο ἀνυπόστατος παρὰ μὲ ὑπόσταση, περισσότερο ἄτομο νεκρὸ παρὰ ζωντανό, ἢ, ἄλλοτε, μερικὰ ἀποχωρισμένο (ἀπομακρυσμένο) ἀπὸ τὸ σῶμα του, τὸ ὁποῖο βιώνεται πιο πολὺ ὡς ἀντικείμενο παρὰ ὡς ἄνθρωπος μὲ ὑποκειμενικότητα, ὡς πρόσωπο. Βιώνεται ὡς μηχανισμός, ὡς πέτρα, ὡς ἀπολίθωση [R. Laing].

Ἡ τέτοια ἐμπειρία τοῦ σώματος φθάνει ὡς τὴν ἀπολίθωση⁴⁷ στοῦ πλαίσιο τῶν διαταραχῶν τοῦ σώματος, πού καθηλώνει κυριολεκτικὰ τὸν πάσχοντα (μιὰ καθήλωση τοῦ τύπου καταπληξίας καὶ πετρώματος «ἀπολίθωσης»), χωρὶς καμιὰ ἔκφραση ζωῆς, (σῶμα χωρὶς ζωὴ, σῶμα-πράγμα, ἀντικείμενο· μιὰ βαθιὰ μεταμόρφωση, [E. Borgna]).

Στὸ εὐρωπαϊκὸ (τοῦ Παγκοσμίου Ὄργανισμοῦ Ὑγείας, πού ἐδρεύει στή Γενεὺν) ICD-10, τὸ Σύνδρομο [σέ τούτῃ τὴν ταξινόμηση] «ἀπροσωποποίησης-ἀποπραγματισμοῦ», πού ἐδῶ ἐντάσσεται στοῦ εὐρύτερου πλαισίου τῶν «νευρωσικῶν διαταραχῶν», F.48.1, ὀρίζεται⁴⁸ ὡς «ἡ διαταραχὴ ὅπου σημειώνεται ἡ ἀλλαγὴ ποιότητος τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος τοῦ ἀποπροσωποποιημένου ἢ/καὶ τοῦ περιβάλλοντός του (νιώθει μὴ-πραγματικός, ἀτόμακρος, μὲ αὐτοποιημένη [σάν νά 'ναι ρομπότ] συμπεριφορὰ, ἐνῶ τὸ σῶμα του μοιάζει χωρὶς ζωὴ [ἀποξενωμένος ἀπὸ τὸ ἴδιο του τὸ σῶμα] μὲ συνοδό μιὰ αἴσθησι ἐλλειψῆς πραγματικότητος τοῦ περιβάλλοντος». [Τὸ περιβάλλον φαίνεται ὡς «μὴ πραγματικὸ, ἀτόμακρο τεχνητό» ἀνοίκει, ἀλλότριον, «ἀποπραγματισμός»].

44. E.V.v. Gebattel (ἐκδ. 1954) «Zur Frage der Depersonalisation». Στὸ βιβλίο του «Prolegomena einer medizinischen Anthropologie», Berlin, σσ. 18-46.

45. H. Tellenbach (1960), «Gestalten der Melancholie» (M. Heidegger, zum 70 Geburtstag...)). Στὸ π. «Jahrbuch für Psychologie, Psychotherapie und medizinische Anthropologie», τ. 7, σ. 22.

46. E.V.v. Gebattel (1954), δ.π., εἰδικὰ στή σ. 40.

47. E. Borgna (1992), «Malinconia», Milano, σ. 77.

48. Ταξινόμηση ICD-10 ψυχικῶν διαταραχῶν καὶ διαταραχῶν συμπεριφορᾶς...». Ἀπόδοση στὰ ἑλληνικὰ Κ. Στεφανῆς, Κ. Σολδάτος, Β. Μαυρέας (1993), Αἰθήνα, σσ. 215-216.

Βρίσκω ένα έξοχα εκφρασμένο και μέ διαύγεια διατυπωμένο όρισμό της αποπροσωποποίησης μέσα στο «Έγχειρίδιο ψυχιατρικής ἐνηλίκων» τῶν T. Lemperière, A. Féline καί τῶν συνεργατῶν τους⁴⁹ ἀναφερόμενο σέ αὐτή τή διαταραχή, τόν ὁποῖο καί παραθέτω: «Πρόκειται γιά τήν αἰσθησιολογία πού ἔχουν ὁρισμένα ἄτομα ὅτι παύουν νά εἶναι ὁ ἑαυτός τους, εἴτε ὅσον ἀφορᾷ τή σωματική τους ἀκεραιότητα (ἀπενσάρκωση) ὅποτε τό σῶμα βιώνεται ὡς ξένο, διαφορετικό, σάν σῶμα κούκλας ἤ ρομπότ, εἴτε ὅσον ἀφορᾷ τή συνείδηση τοῦ ψυχικοῦ τους Ἐγώ (ἀπεμψύχωσις) εἴτε, τέλος, καί ὡς πρὸς τά δύο. Δηλαδή συνείδηση τοῦ σώματος καί τῆς προσωπικότητας. (γνήσια ἀπροσωποποίηση [εἶναι ἡ σωματο-ψυχική ἀπροσωποποίηση κατὰ Wernicke]).

Ὡς διανοσυγγραφική ὄντοτητα ἡ ἀπροσωποποίηση συναντᾶται σέ πολλές ψυχιατρικές «παθολογίες», ἀλλά καί σέ ὀργανικές διαταραχές. Μπορεῖ ὅμως καί νά ἐμφανισθεῖ καί σέ ἐντελῶς φυσιολογικά ἄτομα. Ὅσοι ἐμφανίζουν αὐτή τή διαταραχή ἔχουν ἐπίγνωση τῆς κατάστασής τους, συνείδηση τοῦ παθολογικοῦ τῆς περιπτώσεώς τους (δηλ. ὑπάρχει «ἐναισθησία»).

Αὕτη εἶναι ἡ ὅσο γίνεται περιοριστική καί μέ ὅσο ἦταν δυνατό μέ προσεγμένη καθαρότητα, ἡ κλινική σημειολογία τῆς ἀποπροσωποποιητικῆς διαταραχῆς («ἡ παθολογία τοῦ ψυχολογικοῦ» ὅπως ἄλλιῶς χαρακτηρίζεται). Ἡ ἀκόλουθη προσπάθεια μιᾶς ἐρμηνευτικῆς προσέγγισης («ἡ ψυχολογία –τώρα– τοῦ παθολογικοῦ») θά ἐπιχειρηθεῖ ἐδῶ ἀπό τή σκοπιά τῆς σύγχρονης φαινομενολογικῆς (ἀναλυτικο-ὑπαρξιακῆς) ψυχοπαθολογίας, μιᾶς καί σέ μία τέτοια προσπάθεια, αὕτη ἀφορᾷ κυρίως τό σῶμα (στή φαινομενολογική ἐκδοχή τῆς λέξης) τοῦ ἀποπροσωποποιημένου ὑποκειμένου, ὅπως τονίζεται ἰδιαίτερα σέ ὅλους σύγχρονα ταξινομικά συστήματα.

Ἀλλά γιά μιᾶ τέτοια προσέγγιση θά πρέπει νά θυμήσουμε ἐδῶ τά λόγια τοῦ ἰδρυτῆ τῆς φαινομενολογικά θεμελιωμένης «Υπαρξιακῆς Ἀνάλυσης» (Daseinsanalyse) ἢ Ἀνθρωποανάλυσης, τοῦ L. Binswanger, πού ἔγραψε:⁵⁰ «Ὅ,τι εἶναι γιά τήν ἱατρική τῶν σωματικῶν παθήσεων ἡ βιολογία, εἶναι γιά τήν ψυχιατρική ἡ φιλοσοφία (Ἡ χουσερλιανή φιλοσοφία)».

Βρίσκω ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα μιᾶ διευκρίνιση τοῦ Le Gros-Diaz στή μελέτη του: «Ἡ Ἀπροσωποποίηση» δημοσιευμένη στήν ἐγκυκλιετή «Encyclopedie Medico-Chirurgicale»,⁵¹ ἔτσι καθῶς, γράφοντας γιά τήν ἐδῶ διαταραχή τῆς σωματικῆς ἀκεραιότητος» (τῆς «ἀπενσάρκωσης» [Désincarnation-Décorporeication]), διευκρινίζει ὅτι ἀναφέρεται στό βίωμα τῆς ἀποπροσωποποίησης τῆς ἀκεραιότητος, τοῦ βιωματικοῦ σώματος (τοῦ «corps vecue»), πού εἶναι «ἡ διαταραχή τοῦ ὑποκειμένου», καί ὄχι μόνο τοῦ σώματος, ἔτσι πού νά μπορούμε νά κατατάξουμε αὐτό τό φαινόμενο στήν ἀποπροσωποποίηση, προσθέτοντας τήν ἄποψη, πού παλαιότερα εἶχε ἐκφράσει ὁ πολὺς H. Ey: «Τό σῶμα εἶναι μὲν ἀντικείμενο ὡς ἓνα σύνολο γνώσης, ἀποκτημένο ἀπό μιᾶ διανοητική ἔρευνα (Schema

49. T. Lemperière / A. Féline καί συν. (1995²), ὁ.π., τ. 1, σ. 101.

50. L. Binswanger (1960), «Melancholie, und Manie», Stuttgart, σ. 140.

51. I. Le Gros-Diaz (1988), ὁ.π., σ. 2.

corporel), αλλά υπάρχει μία σωματικότητα «βιωμένη», υποκειμένο της έμπειρίας (vecue corporel [σωματικό βίωμα]). Και επιλέγει: «Είναι βλάβη του σώματος, πού κάνει τή διαφορά ανάμεσα στην άπροσωποποίηση και τις νευρολογικές διαταραχές του λεγόμενου «σωματικού σχήματος» (Schema corporel)».

Αξίζει νά αναφερθεί έδω κι' αυτό πού γράφεται στό θαυμάσιο και πασίγνωστο σύγγραμμα του Α. de Ajuriaguerra⁵²: «Ψυχιατρική του παιδιού» [παιδοψυχιατρική] για μία σχετική μέ την παραπάνω γνώμη του, βαθιά επηρεασμένου από τή φαινομενολογία, Η. Εy πού εύλογα θεωρεί ότι: «Η άπροσωποποίηση δέν αρχίζει παρά όταν ή διαταραχή βιώνεται ως μία διαταραχή του υποκειμένου και όχι μόνο του σώματός του». Και είναι διαμέσου του σώματος, πού αυτή έκδηλώνεται μέ σωματικούς όρους, μέ τούς όποιους ή ίδια είναι πολύ συχνά έκφραση.

Και ό Follin,⁵³ αναφερόμενος στις διαταραχές αυτού του βιωματικού σώματος (corps vecue) στην άποπροσωποποιητική διαταραχή, μιλάει για τήν ξένωση αυτού του σώματος, τήν άπώλεια τής μορφής του και τής σταθερότητάς του, τής άκεραιότητάς του, τής ταυτότητάς του, τών όρίων τής ίδιας του τής ύπαρξης, προσθέτοντας έδω ότι ή άναφορά γίνεται στό ίδιον σώμα (corps propre) και όχι σέ ένα σώμα αντικείμενο, αλλά στό «βιωματικό», πού είναι υποκειμένο τής έμπειρίας, όπως έπίμονα υποστηρίζουν πολλοί συγγραφείς (Jaspers, Merleau-Ponty, Η. Εy, ό ίδιος ό Follin κ.ά.).

Και είναι γεγονός, όπως χαρακτηριστικά έχει ειπωθεί:⁵⁴ «ότι κυρίως στό χώρο τής σωματοψυχικής άποπροσωποποίησης συναντά κανείς τις πιο σημαντικές διαταραχές τής έμπειρίας του βιωματικού σώματος», πού ή μελέτη τής θεάθηκε σέ προνομιακό πεδίο έρευνας τής φαινομενολογικής ψυχιατρικής (άνθρωποφαινομενολογίας).

* * *

Στό χώρο, ιδιαίτερα τής φαινομενολογικής φιλοσοφίας του Χούσερλ (Η. Husserl) γίνεται μία σαφής διάκριση ανάμεσα στό σώμα ως ένα αντικείμενο τής φύσης (τής νατούρα [natura]), ένα μέρος τής φύσης και σέ ένα σώμα «ζωντανό», «έμψυχο», βιωματικό, τό «ίδιον» σώμα [τό σώμα δηλ. του καθενός μας ξεχωριστά]. Και τά δύο άποδίδονται μέ τούς, σέ διεθνές έπίπεδο, καθιερωμένους, γερμανικούς όρους «*Körper*» για τό πρώτο (μία μάζα από σάρκα και όστά), «*Leib*» για τό δεύτερο, τό «έμψυχο» σώμα, διάκριση πού καθιερώθηκε και χρησιμοποιείται άπ' όλους.

52. Α. De Ajuriaguerra (1971), «Manuel de Psychiatrie de l' enfant» (Ch. XI: «Evolution et troubles de la Connaissance corporelle et de la conscience de Soi», σ. 379. II: «Psychiopathologie», II/2: «Desordres de la conscience du corps vecue corporel», σ. 384. II/2/e: «Phénomènes d' dépersonnalisation»), Paris, σ. 385.

53. S. Follin (1982), «Dépersonnalisation». Στό: C. Koupornik / Η. Leo / É. Zarifian (1982), «Précis de Psychiatrie», Paris, σ. 87.

54. Br. Callieri / F. Felici (1968), «La Dépersonnalizzazione». Στό π. «Rivista Sperimentale di freniatria e medicina legale della alienazioni mentali», Vol. 93, Suppl. al fasc. II, σ. 595.

Γιά τήν πρώτη περίπτωση, αυτό ἀφορᾷ τήν ἀνατομική του (τη νατουραλιστική) ἐκδοχή, ἐνῶ γιά τό δεύτερο, πρόκειται γιά τό βιωματικό-ἐμψυχο σῶμα στή σχεσιακή ἐκδοχή του μέ τόν κόσμο καί ἐκφραστή τῆς ἐγώτητάς μας. (Ὁ E. Husserl, ἰδρυτής τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας, πού βρίσκεται στή βάση τῆς ἀπ' ἐδῶ ἀπορρέουσας φαινομενολογικῆς ψυχιατρικῆς τοῦ K. Jaspers [τοῦ περίφημου ψυχιάτρου καί τοῦ μεγαλύτερου, ὅπως εἶδαμε, φιλοσόφου ὁλόκληρου τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἀλλά καί τῆς φαινομενολογικά θεμελιωμένης Ὑπαρξιακῆς Ἀνάλυσης τοῦ L. Binswanger [Μπινσβάνγκερ]), μᾶς λέει ὅτι τό σῶμα θά πρέπει νά θεωρηθεῖ ὡς «ἐνδιάμεσο» ἀνάμεσα στή σφαῖρα τῆς ὑποκειμενικότητας καί τόν ὑπόλοιπο κόσμο. Στόν 5ο ἀπό τούς «Καρτεσιανούς Στοχασμούς» τοῦ E. Husserl, ἐπιχειρεῖται μιᾷ σαφῆς διάκριση, ἀνάμεσα στό σῶμα ὡς πρᾶγμα, ὡς ἀντικείμενο, τό ὁργανικό σῶμα τῶν ἀνατόμων –λόγου χάρι– ἀπό τή μιᾷ (γιά τό ὁποῖο χρησιμοποιεῖ τή γερμανική λέξη *Körper*) καί τό «ἴδιον» σῶμα ἀπό τήν ἄλλη (τό «ἐμψυχο, τό ζωντανό», τό «κυρίως ἀνθρώπινο σῶμα», τό σῶμα τοῦ καθενός μας ξεχωριστά, πού δείχνει τό πῶς ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξη ἐπηρεάζεται, δοῖ καί σχετίζεται μέ τόν κόσμο. Γι' αὐτό τό σῶμα χρησιμοποιεῖ τή λέξη *Leib*).

Μέ αὐτή, πιθανῶς, τήν ἔννοια, δικαιολογεῖται ἡ περίφημη φράση τοῦ Σάρτρ: «Τό σῶμα εἶναι τό κατεξοχήν ψυχικό γεγονός· τό μόνο ψυχικό γεγονός».^{54α}

Οἱ δύο ἔννοιες *Körper* καί *Leib* συνυπάρχουν καί ἔτσι αἰρεται ὁ καρτεσιανός διῆσιμος, δηλ. ἡ διάκριση μεταξύ σώματος καί ψυχῆς, πού βρίσκεται στή βάση τῆς συνεχιζόμενης διαμάχης ἀνάμεσα στούς ὕλιστικά προσανατολισμένους καί ἐκείνους τῆς λεγόμενης πνευματοκρατίας (σπιριτουαλισμοῦ) ψυχιάτρους. (Δές καί παλαιότερα κείμενό μου στό περιοδικό «Σκουφᾶς»).⁵⁵

Στήν πρώτη περίπτωση τό σῶμα ἐξομοιώνεται μέ ὁποιοδήποτε ἀντικείμενο τῆς φύσης, ἐνῶ στή δεύτερη εἶναι ἓνα «ιδιότυπο ἀντικείμενο» καί ὡς τέτοιο ἀναφέρεται στή σωματική ἐκφραση τῆς ἐγώτητάς μας, δηλ. στό πῶς αἰσθάνεται καί ἐκδηλώνεται ὁ καθένας μας σωματικά. Στήν πρώτη περίπτωση μιλάμε γιά μιᾷ σωματολογία νατουραλιστικῆς, στή δεύτερη γιά μιᾷ σωματολογία φαινομενολογικῆς, στήν ὁποία, τό ἴδιον σῶμα (τό ἐμψυχο, τό ζωντανό, τό κυρίως ἀνθρώπινο σῶμα στή σχεσιακή ἐκδοχή μέ τόν κόσμο). Ἐτσι ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξη χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἀμφισημία (τήν ἀντινομία καί τήν προβληματική) τοῦ Εἶναι καί τοῦ Ἐχειν ἓνα σῶμα, δηλ. τοῦ σώματος πού εἶμαι καί τοῦ σώματος πού ἔχω. Σέ αὐτό τό σῶμα συνυπάρχουν καί συνεργάζονται ἡ σφαῖρα τοῦ Ἐγώ-Εἶμαι καί τοῦ Ἐγώ-Ἐχω κατά τήν ἐκφραση τοῦ G. Marcel, καί τό «φαινομενολογικά ἐνιαῖο», πού ἐγγράφεται ἀνάμεσα στόν ὑπόλοιπο κόσμο καί τήν ὁλότελα ὑποκειμενική σφαῖρα, ὅπως θά ἔλεγε ὁ E. Husserl.

Γράφει ὁ G. Marcel στό βιβλίο του: «*Le mytère de l'Être*» Ποιός εἶμαι-ἐγώ; Ποιός εἶμαι-ἐγώ; πού ρωτάει γιά τό ἴδιον εἶναι μου. Δέν μπορῶ –συνεχίζει ὁ G. Marcel– παρά νά ἀναφερθῶ ἐδῶ, σέ αὐτό πού εἶχα γράψει γι' αὐτό τό θέμα, σέ μιᾷ ἀπό τίς πιό σημαντικές σελίδες, ἀλλά μαζί καί τίς πιό δύσκολες τοῦ: «*Εἶναι*

54α. Ἀναφέρεται ἀπό τόν U. Galimberti (X.Xp.), «*Il corpo*», Milano, σ. 11.

55. T. 18 (2004), τχ. 96, σσ. 454 κ.ἐξ.

καί ἔχειν»⁵⁶ (βιβλίο μεταφρασμένο καί στόν τόπο μας, ἐκδ. «Δωδώνη» σέ μετάφραση Ν. Μακρῆ, Ἀθήνα, 1978).

Στό «Μυστήριο τοῦ Εἶναι» τονίζει: «Τό σῶμα μου [τό σῶμα-Leib] εἶναι δικό μου καί ὄχι ἀντικείμενο [σῶμα-körper] γιά ἐμένα, ἐγώ εἶμαι τό σῶμα μου χωρίς νά βάζω κάποιο ἐνδιάμεσο μεταξύ ἐμοῦ καί ἐκείνου, ἐνδιάμεσο πού ὑπάρχει ὅταν ἐγώ λέω ὅτι τό σῶμα μου εἶναι ἐργαλεῖο».⁵⁷ Καί εἶναι μέσα στήν ἀποπροσωποποίηση, στήν ὁποία ἐκδηλώνεται ἡ διαλεκτική τοῦ «εἶναι σῶμα» καί «ἔχειν ἓνα σῶμα».^{57α}

Αὕτῃ ἡ ἀποπροσωποποίηση ἔλεγε ὁ πολὺς Η.Ευ ἀρχίζει ὅταν ἡ ἀλλοίωση τοῦ σώματος βιώνεται ὡς ἀλλοίωση τοῦ ὑποκειμένου [τοῦ προσώπου] ὄχι μόνο τοῦ «ιδίου» σώματος. Σήμερα θεωροῦμε τήν προσωπικότητα [personalité] ὡς ἓνα ἀκατάλυτο δεσμό τοῦ Ἐγώ μέ τό σῶμα καί ὅπως τονίζει ὁ Μ. Merleau-Ponty τό σῶμα εἶναι τό ὄχημα τοῦ «ἐαυτῶ-κόσμου-εἶναι» μας («In-der-Welt-sein» [τῆς ἐγκοσμιότητας]). Καί εἶναι διαμέσου ἑνός τέτοιου ὀχήματος [μέ τό ὁποῖο εἴμαστε στόν κόσμο], πού προσδιορίζομαστε χωρικά [ἀπό τήν ἀποψη τοῦ χώρου] πού μποροῦμε νά καθορίζομαστε χρονικά⁵⁸ στό Dasein⁵⁹ μας. («Da = ἐδῶ, ἐνθάδε καί Sein = Εἶναι). Ἔτσι Dasein (πού ἀπλά λέγεται «ἄνθρωπος», ἀνθρώπινη ὑπαρξη) εἶναι ἓνας δύσκολα μεταφραζόμενος φιλοσοφικός ὅρος μέ τόν ὁποῖο ὑποδηλώνεται τό ἐνθάδε τοῦ ὄντος καί σημειώνεται, ἔτσι, λεκτικά μέσα στόν ἴδιο τόν ὅρο, ὁ ὄντολογικός δεσμός ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί στό Εἶναι. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι αὐτός ὁ δεσμός. Καί καθὼς διακρίνεται τό ὄν («εἶναι») ἀπό τά ὄντα τοῦ κόσμου, ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό ἐνθάδε τοῦ ὄντος, ἀνάμεσα στά ὄντα τοῦ κόσμου (...). (Τό Dasein ἀντικατέστησε μιά σειρά ἀπό ὁμολογους φιλοσοφικούς ὅρους, ὅπως «ψυχή», «ἄνθρωπος», «ὑποκείμενο», «συνείδηση», «πρόσωπο»⁵⁹).

Ἀπ' ἐδῶ καί ἡ λέξη «daseins analyse» («ὑπαρξιακή ἀνάλυση [«analyse existentiel»] «ὄντοανάλυση», ἀνθρωποανάλυση ἢ «ἀνθρωποφαινομολογία») ὡς μιά νέα θεώρηση τοῦ ψυχοπαθολογικοῦ γεγονότος στή σύγχρονη ψυχιατρική.

Ὅταν στήν Εἰδική Νοσολογία τῶν ψυχικῶν παθήσεων (τήν ψυχιατρική) ὁ παραπάνω ἀναφερόμενος δεσμός τοῦ Ἐγώ-σώματος (ἄλλιω: σωματοψυχικός δεσμός) διασπασθεῖ, ὅταν ἐπέλθει σχάση αὐτοῦ τοῦ δεσμοῦ, ὅπως κατά τήν περίπτωση τῆς ἀπροσωποποίησης, τή στιγμή, μάλιστα, πού τό σῶμα ἔχει προσωποποιηθεῖ (προσωποποιΐα ἢ προσωποπλασία⁶⁰ (δηλ. ἀπό τήν ἀπλή ὕλη γίνεται ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ Ἐγώ), τότε τό σῶμα γίνεται μονάχα ἀντικείμε-

56. G. Marcel (1963), «Le mystere de l' Être», Paris, σ. 163.

57. Ibid., σ. 116.

57α. Br. Callior (2001), «Dal' corpo della preosomatia all' antropologia della corporeita», στό π. «Rivista di Psiosinles; terapculiae», σσ. 59).

58. Ἀναφέρεται ἀπό τόν F. Basaglia (1981), «Scrib», Torino, τ. 1, σσ. 168-169. Βλ. καί J. De Ajuriaguera (1971), «Manuel de Psychiatrie del' enfant», Paris, G. Masson, σ. 385. — Βλ. καί τό βιβλίο τοῦ Η. Ευ. (1963), «La conscience», Paris, ἐκδ. P.U.F., σ. 94.

59. Χρ. Μαλεβίτση (1974), «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χαϊντέγκερ», ἐκδ. «Δωδώνη», Ἀθήνα, σ. 57.

60. Κ.Δ. Κωνσταντινίδου (χ.χ.) «Στοιχεῖα Γενικῆς Ψυχοπαθολογίας καί ὁμαλῆς Ψυχολογίας», σ. 85: Προσωποποιΐα καί προσωποπλασία καλεῖται ἡ ὑπαγωγή ὄλων σωματικῶν καί ψυχικῶν

νο. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι δέν εἶναι ἡ συνείδηση τῆς προσωπικότητας (personalité), ἡ προσωποποίηση (personalizzazione),⁶¹ πού διαταράσσεται, καί ἤ, ἔτσι, διαταραγμένη προσωπικότητα συνιστᾷ τό φαινόμενο τῆς ἀποπροσωποποίησης, ἡ ὁποία ἀπεικονίζει, γιά τό ἄτομο πού τή ζεῖ, τήν ἔλλειψη ἐπικοινωνίας, τό ῥά-γισμα τῆς ἀνθρώπινης σχέσης, τόν τρόπο (συμπεριφορᾶ) στήν ἀγάπη, τόν ἔρω-τα, τή φιλία.

Ἐδῶ ὁ Br. Callieri προσθέτει ἄλλοῦ:⁶² «Ἄν εἶναι ἀληθές –ὅπως πιστεύω– ὅτι τό βιωματικό σῶμα εἶναι ὁ τόπος τῆς ἐπικοινωνίας καί τῆς προσωπικῆς συνάντησης, τῆς κοινωνίας καί τῆς *communitas*, ἄν εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτό εἶναι ὁ τόπος τοῦ διαλογικοῦ καλέσματος τῆς σύγκλησης, τότε δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει κάποιος ἀπό τούς μελετητές τοῦ ἀνθρώπινου, πού νά μπορεῖ νά ἐξαιρεῖται ἀπό τό νά ἐμβαθύνει στήν ἔρευνα καί κάποιος πού νά μπορεῖ νά μείνει ἀναίσθητος μπροστά στό φοβερό (ἐδῶ μέ τήν ἔννοια τοῦ θαυμάσιου, ἐκπληκτικοῦ, ξεχωριστοῦ...) κεφάλαιο 37 τοῦ Ἰεζεκιήλ,⁶³ προικισμένου μέ «προφητικό πνεῦμα», στό ξαναζωντάνεμα τῆς σάρκας (τοῦ σώματος γιά τούς ἐρμηνευτές τῶν «Γραφῶν»)». Ἐνός συγκλονιστικοῦ κειμένου,⁶⁴ πού ἐκφράζει, στή διαδρομή τῶν αἰώνων, τήν ἀνεξάλειπτη σωματικότητα τοῦ ἀνθρώπινου εἶναι μας.

Στίς περιπτώσεις ἀποπροσωποποίησης καί στίς τρεῖς μορφές της (σωματο-ψυχική, αὐτο-ψυχική καί ἄλλο-ψυχική) πρόκειται γιά μιᾶ μεταμόρφωση, πού ἀφορᾷ:

- 1) Διαταραχές τῆς συνείδησης τῆς βιουμένης σωματικότητας (σωματο-ψυχική ἀποπροσωποποίηση, περιοχή ὅπου σημειώνονται οἱ πιό ἐνδι-αφέρουσες περιπτώσεις,⁶⁴ τῆς ἀποπροσωποποίησης, ἀλλά καί τῆς ὅλης ἀνθρωποφαινομενολογίας [φαινομενολογικῆς ψυχιατρικῆς]). Ἀλλίως: αἰσθήματα διαταραχῆς τοῦ σωματικοῦ Ἐγώ, δηλ. ὅλων τῶν στοιχείων, πού στίς κατά φύση καταστάσεις, συντελοῦν στήν ἐκκοσμίκευση τοῦ Ἐγώ καί τήν ἀνθρωποποίηση τοῦ κόσμου. Συνδέουμε μέ ἄλλα λόγια, διαλεκτικά, τό Ἐγώ μέ τόν Κόσμο καί τόν Κόσμο μέ τό Ἐγώ (συνιστοῦν τήν διὑποκειμενικότητα, τή συνάντηση τῶν συνειδήσεων, τόν διάλογο, τήν κοινωνία μέ τόν ἄλλον [τόν Ἔτερον]).

λειτουργιών εἰς τό Ἐγώ» (Στό κεφ. «Τό Ἐγώ ἢ Προσωπικότης» [Οἱ δύο ὅροι δύνανται νά χρησι-μοποιῶνται ταυτοσημῶς]).

61. F. Basaglia (1981), ὁ.π., σσ. 174-175.

62. Br. Callieri (2004), ὁ.π., σ. 59.

63. «Ἀγία Γραφή - Βίβλος. Παλαιά καί Καινή Διαθήκη», Τ.Ε. «Ἰεζεκιήλ», Κεφ. λζ' [37], Ἐρμ. ἀπόδοση Ι.Θ. Κολιτσάρα, σ. 326: «Ἡ πεδιάδα ἦταν γεμάτη ἀπό ἀνθρώπινα ὀστά (...) ἦσαν πάρα πολλά (...). Λέγει ὁ Κύριος, ἰδοὺ ἐγὼ φέρω εἰς ἐσᾶς τό πνεῦμα ζωῆς (...) Θά δώσω νεῦρα, θά σᾶς καλύψω μέ σάρκας, θά ἀπλώσω πάνω εἰς ἐσᾶς δέρμα καί θά δώσω τό πνεῦμα μου εἰς ἐσᾶς. Θά ἀποκτήσετε ζωή...». Ὁ Ἰεζεκιήλ προσθέτει: «Προφήτευσε διά τά ὀστά αὐτά (...). Καί ἐφύτρωσαν πάνω εἰς αὐτά νεῦρα καί σάρκες (...) καί ἠπλώθη δέρμα (...). Εἶπε [ἀκόμη] ὁ Κύριος: «Ἐμφύσευσε εἰς τά νεῦρα αὐτά, σώματα, ζωήν νά ζήσουν (...). Ἐζήσαν καί ἐστάθισαν ὄρθια (...), λαός πάρα πολὺς», σ. 326 (λζ' 1, 2, 5, 9, 10).

64. Br. Callieri / G. Felici (1968), ὁ.π., σ. 595.

Ἡ τροποποίηση τέτοιου σωματικοῦ βιώματος στήν ἐμπειρία τῆς ἀπροσωποποίησης συνιστᾷ μιὰ παράξενη βίωση ἀλλαγῆς τοῦ σώματος τοῦ πάσχοντα, ὁλόκληρου τοῦ σώματος ἢ τμήματός του, βαθιά ἐμπειρία τοῦ «εἶναι σάν» («ὡς ἄν»), ὅπως ἀπό παλιά εἶχε παρατηρηθεῖ κλινικά ἀπό τόν E. Ball⁶⁵, λέγοντας ὅτι οἱ ἀποπροσωποποιημένοι δέν ἔχουν ποτέ τήν ἐντύπωση μιᾶς πραγματικῆς ἀλλαγῆς τῆς ἀτομικότητάς τους. Οἱ ἀσθενεῖς δέν λένε –γιά παράδειγμα– εἶμαι ἕνας ἄδειος⁶⁶ (κενός) σάκκος (σακί), ἀλλά «εἶμαι σάν [σάν νά 'μαι] ἕνας ἄδειος σάκκος (κενός περιεχομένου).

Μέ βάση μιὰ ἄλλη διάκριση τοῦ φαινομενολογικά προσανατολισμένου στοχαστῆ Gabriel Marcel, διάκριση ἀνάμεσα στό «σῶμα πού εἶναι καί σῶμα πού ἔχει», ὁ καθένας μας (τό «Εἶναι καί Ἔχειν»), ἡ ἀπροσωποποίηση εἶναι ἡ περιοχὴ ὅπου ἐκδηλώνεται ἡ σημασία καί ἡ βαρύτητα τοῦ «Εἶναι» καί τοῦ «Ἔχειν» ἕνα σῶμα. Οἱ O. Saladini καί J.P. Luauté, στή μελέτη τους: «Dépersonnalisation» δημοσιευμένη στήν «Encyclopedia Medico-chirurgicale»,⁶⁷ τονίζουν τή γεμάτη ἀγωνία, ἀμφίβολα, τοῦ «εἶναι» καί τοῦ «ἔχειν», ἕνα σῶμα μεταμορφωμένο στίς περιπτώσεις τοῦ ἀπροσωποποιημένου ἀτόμου, ἕνα σῶμα πού δέν τοῦ ἀνήκει πιά στά ἀπροσδιόριστα καί ἀσαφῆ ὅριά του, λές καί τοῦ πῆραν πίσω ὅλη του τή ζωή. Ὅταν, μάλιστα, αὐτή ἡ κατ᾽ἀσταση συνοδεύεται ἀπό «ἀποπραγματισμό» («Dérealisation»,⁶⁸ ὁρο πού εἶχαν εἰσαγάγει στήν ἱατρική οἱ Mayer Gross καί Mapother) ἐκφράζεται τό αἶσθημα ξενότητας – ἀλλοτριότη-
τας τοῦ ἔξω κόσμου.

Ἀνάμεσα στίς πολλές κλινικές παραλλαγές τοῦ αἰσθήματος τῆς διαταραχῆς τοῦ σωματικοῦ Ἐγώ (τοῦ σώματος) εἶναι τό γεγονός ὅτι μπορεῖ ὁ ἀποπροσωποποιημένος νά ἔχει τήν ἐντύπωση ἑνός αὐξημένου σωματικοῦ βάρους τοῦ «ιδίου» σώματός του, ἢ, ἀντίθετα, νά εἶναι ἀσώματος (ἄυλος), δίχως σῶμα, δίχως βάρος⁶⁹ (Amiel). Κι' ἀκόμα μπορεῖ νά ἔχει τήν ἐντύπωση ὅτι ἔχει τό κεφάλι του σέ μιὰ πόλη καί τά πόδια του σέ ἄλλη (Laignel, Lavastine καί συνεργάτες).⁶⁹ Ἐπίσης, νά ἔχει τό αἶσθημα ὅτι εἶναι ἔξω ἀπό τό σῶμα του, γεγονός πού σχετίζεται μέ τήν ἑαυτοσκοπία (δηλ. τό νά βλέπει τήν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του μπροστά του ἢ δίπλα του).

65. L. Dugas / P. Montier (1911), ὁ.π., σ. 177.

66. Ἀναφέρεται ἀπό τούς Dugas καί Moutier (1911), σ. 177. Οἱ ἴδιοι μᾶς λένε ὅτι ὁ [ποιητής] Rodenbach εἶχε ποιητικά ὅριας σ' ἕνα ποίημα του, ἀπό τή συλλογὴ του «Le regne du silence» («Τό βασίλειο τῆς σιωπῆς», τήν ἀποπροσωποποίησιν ὡς ἐξῆς (Ibid., σ. 188): «Δωρεᾶ (προῖκα νά σοῦ τύχει κι' αὐτῇ) νά ἀνέχεσαι τό ἀόριστο καί νά παρατηρεῖς τό κενό».

67. «Encyclopedie medico chirurgicale. Psychiatrie», 37. 125-A, 36 (2003), σ. 3.

68. Dérealisation: Βλ. σχετ. P. Marchiaisi (1970), «Glossaire de Psychiatrie», Paris, ἐκδ. P.U.F., τῇ λέξει (σ. 60): Ἀπώλεια τῆς αἰσθήσεως τῆς πραγματικότητος τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἐνῶ ὁ ἀσθενής δέν ἐμφανίζει οὔτε αἰσθητηριακὸ ἔλλειμμα, οὔτε ὀργανικὴς διαταραχὴς ἢ αὐτὲς τῆς ἀντιληπτικῆς λειτουργίας.

69. S. Follin / J. Ajoulay (1963), «La Dépersonnalisation». Στὴν «Encyclopedie Medico-chirurgicale. Psychiatrie», 37125 A, σσ. 1-2.

Κατά κανόνα, ἡ σωματικὴ ἀποπροσωποποίηση δέν εἶναι ποτέ χωρισμένη ἀπὸ τὴν ψυχικὴ ἀποπροσωποποίηση.⁶⁹

- 2) Ἐδῶ ἡ μεταμόρφωση ἀφορᾷ τὴ διαταραχὴ τῆς συνειδήσεως τοῦ ψυχικοῦ Ἐγώ, σέ μιὰ ἀλλοτρίωση ἀπὸ τὰ δομικὰ ἐγωλογικὰ στοιχεῖα (αὐτοψυχικὴ μορφή τῆς ἀποπροσωποποίησης).

Οἱ ἀποπροσωποποιημένοι περιγράφουν τὴν αἴσθηση τῆς διαταραχῆς «ὡς ἔαν» (σάν νά) ἔχασαν τὴν προσωπικὴ τους ταυτότητα, μετατρέπονται σέ ἄλλον ἀπ' ὅ,τι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἶναι. Αἰσθάνονται ἄνώνυμοι καὶ ἀπρόσωποι. Κι' ἀκόμα ἐκφράζουν ἓνα «αἴσθημα» δισταγμοῦ καὶ ἀμβιβολίας στὴν ὅποια δράση, πού φθάνει ἴσαμε τὴν ἀπώλεια τῆς βούλησης καὶ τὸ «αἴσθημα» αὐτοματισμοῦ («σάν νά μοῦ ἔχουν πᾶρει τὴν ἐλευθερίά μου»⁶⁹ (P. Janet). «Δρῶ σάν μιὰ μηχανή». «Δέν εἶμαι ἐγώ -συνεχίζουν- πού κινῶ κάθε δράση». Ἐπίσης ἔχουν αἰσθήματα ἀπαξίας,⁶⁹ αἰσθήματα ἐκμηδένισης-ψυχικοῦ θανάτου (ἔχουν τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι, ταυτόχρονα νεκροὶ καὶ ζωντανοί,^{69,70}) καὶ ἓνα «αἴσθημα ἐσωτερικοῦ κενοῦ».⁶⁹

- 3) Σέ αὐτὴν πού ἀφορᾷ σέ μιὰ μεταμόρφωση, ἡ ὁποία σχετίζεται μέ αἰσθήματα ξενότητας ἢ ἀλλοτρίοτητας, ἐντύπωση ὅτι τὰ ὑπάρχοντα πρόσωπα καὶ τὰ ἀντικείμενα δέν ὑπάρχουν, ἢ (ἀπο)ξένωση, μέ ἄλλα λόγια, τοῦ ψυχικοῦ Ἐγώ καὶ τοῦ ἔξω κόσμου, πού εἶναι δύο μορφές τῆς ἴδιας διαταραχῆς τῆς σχέσης Ἐγώ-Κόσμος· ὁ κόσμος, μέρος τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὸ σῶμα πού ἔχουμε, ἐνῶ ἀνήκει σέ αὐτόν μέ τὸ σῶμα πού εἶμαστε. Στὴν πρώτη περίπτωσις ὑπερισχύει ὁ κόσμος τῆς ἀλλοψυχικῆς ἀποπροσωποποίησης καὶ στὴν ἄλλη, ἐκεῖνος τῆς αὐτοψυχικῆς ἀποπροσωποποίησης. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὴ σωματο-ψυχικὴ ἀποπροσωποποίηση (προνομιακὸς χῶρος στὸν ὁποῖο εἶδαμε νά συναντᾷ κάποιος τίς πιὸ σημαντικές διαταραχές τοῦ βιωματικοῦ σώματος [corps vecu] -θέμα θεμελιακὸ γιὰ τὴν φαινομενολογικὴ ψυχιατρική- στὶς διαταραχές, δηλ. τίς σχέσεις μέ τὸ «ἴδιον», κυρίως, σῶμα [corps propre]), «τὸ σῶμα πού εἶμαι», τὸ «πρὸς τὰ μέσα [ἐντός]» τῆς βιομένης ἐμπειρίας, ὑπερισχύει [κυριαρχεῖ] ἢ «αὐτοψυχική», ὅταν ὁμως ἐπικεντρώνεται κυρίως στὸ σῶμα πού ἔχω, τὸ «πρὸς τὰ ἔξω», κυριαρχεῖ ἐκεῖνο τῆς ἀλλοψυχικῆς ἀποπροσωποποίησης.

(Σημειώνεται ἐδῶ, παρενθετικά, ὅτι ἡ ἔννοια [ἀπο]ξένωση-ἀλλοτρίωση ἔχει τὴν ἀρχὴ της στὰ κείμενα τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ τῆς μαρξιστικῆς σκέψεως ὅπου συναντᾶται, ὁ μέ εἰδικὴ ἐννοιολογικὴ φόρτιση ὁρος Ent-fremung ([ἀπο]ξένωση-ἀλλοτρίωση [Frem = ξένος, λατ. alienas], δηλ. μελέτη τῆς ἀλλοτρίωσης).^{70a} Ὁ ἴδιος αὐτός ὁρος ὡς καὶ 'alienatio-allienation ἔχει χρησιμοποιηθεῖ παλαιότερα στὸ χῶρο τῆς κλασσικῆς νοσολογίας ὡς «allien ation clinique (κλινικὴ

70. Ibid., σ. 3.

70a. Στὸ λήμμα «Ἀλλοτρίωση» τοῦ «λεξικοῦ τῆς Παιδαγωγικῆς-Ψυχολογικῆς Ἐγκυκλοπαίδειας», τ. Α', Ἀθήνα, ἐκδ. «Ἑλληνικὰ Γράμματα», Ἀθήνα, σ. 246. Στὴν ἐδῶ σελίδα, προστίθενται: «Ἀλλοτρίωση στή συνήθη ἐκδοχὴ τοῦ ὅρου σημαίνει τὴν ἀποξένωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς φύσεως του, πού ἀποκτοῦν αὐτόνομη ὑπόσταση καὶ στρέφονται ἐναντίον του ὡς ξένη

άλλοτριώση)» ταυτόσημος με εκείνο της ψυχιατρικής, με τον ίδιο τρόπο που κι' ο διαλεκτικός ύλισμός πήρε τό όνομα «alienation social» (μελέτη της κοινωνικής άλλοτριώσης).

Από τήν άλλη, στήν περιοχή, ειδικότερα, της κλινικής άλλοτριώσης (της ψυχιατρικής) συναντάμε σέ συγγράμματα παλαιότερων εποχών τόν όρο «allienatio mente», ή, λίγο αργότερα, τόν όρο «allienatio mentale». Allienatio mente στή λατινική γλώσσα σημαίνει: «δ' έξεστηκώς τοῦ λογισμοῦ». Τό ρήμα «alieno» σημαίνει «ἐξίστημι». (Λέγοντας «ἐξίσταται τῶν φρενῶν» πάει νά πει, εἶναι «ἐξω φρενῶν»), ἐνῶ τό alienatio mentis αποδίδεται ὡς «ἐκσταση», «παραρροσύνη», κτλ.

Στήν τελευταία ἀπό τίς, στήν ἐδῶ σειρά, ἀναφερόμενες περιπτώσεις ἀποπροσωποποίησης, τήν τρίτη (πού εἶναι ἡ «διαταραχή της σχέσης τοῦ ψυχικοῦ ἐγῶ καί τοῦ ἔξω κόσμου»), κάποια ἀπό τά ἀποπροσωποποιημένα ἄτομα ἔχουν τήν αἴσθηση ὅτι δέν ζοῦν πιά στόν «ρυθμό τοῦ κόσμου».

Ἐδῶ, νομίζω, ὅτι ἡ περίπτωση θυμίζει ἐκεῖνη πού ἀναφέρει ὁ ποιητής μας Γ. Βιζυηνός στούς δύο περίφημους στίχους ἀπό τό ποιήμα του:

*«μετεβλήθη ἐντός μου
καί ὁ ρυθμός τοῦ κόσμου».⁷¹*

ὅπου χρησιμοποιεῖται ἡ ἴδια, ἀκριβῶς, ἔκφραση· ἡ ἔκφραση «rythme du monde», πού συνάντησα στήν περιγραφή της κλινικής, γενικά, σημειολογίας της ἀπροσωποποίησης στά ειδικά συγγράματα, τίς μελέτες μέ τά ἐκεῖ ἱατρικά ἱστορικά ἀσθενῶν (ἀνώνυμων) καί μέ τά λόγια τῶν ἰδίων αὐτῶν ἀσθενῶν. Αὐτοί λένε: «Τά ἀντικείμενα δέν εἶναι ἀλλαγμένα ἀλλά οἱ ἴδιοι, πού τά βλέπουν σάν αὐτά νά 'ναι ἐνός ἄλλου κόσμου».

Ἄλλοι ἀναφέρουν ὅτι δέν ζοῦν πιά στόν «ρυθμό τοῦ κόσμου»⁷⁰ (Ajuria-guerra καί Haecaen), ἡ ἀλλαγὴ εἶναι μέσα τους (ἐντός τους, μέσα σέ αὐτούς), ὅτι τά ἀντικείμενα τοῦ κόσμου δέν ἔχουν ἀλλάξει κι' εἶναι οἱ ἴδιοι πού τά βλέπουν σάν νά ἦταν σέ ἕνα ἄλλο περιβάλλον, ἔκφραση μιᾶς βαθιᾶς ὑπαρξιακῆς ἀγωνίας, πού δέν εἶναι παρὰ «βασανιστική ἀμφιβολία της πραγματικότητας αὐτῶν τῶν ἰδίων καί γιά τόν κόσμο, πού τούς περιβάλλει». (Πρόκειται γιά μιὰ «γνήσια ὑπαρξιακή κρίση...».)⁷²

καί ἔχθρική δύναμη ἀσκώντας ἐπάνω του δυναστική ἐξουσία. Άλλοτριώση εἶναι κατὰ συνέπεια μορφή ὑποδούλωσης τοῦ ἀνθρώπου. Σέ κλασσικούς φιλοσοφικούς ὁρους ἰσοδυναμεῖ μέ κατάσταση ἀνελευθερίας (...). Ἡ ἔννοια της ἄλλοτριώσης κατέχει κεντρικὴ θέση στίς συζητήσεις τοῦ καιροῦ μας, τῇ σπουδαιότητῃ καί ἐπικαιρότητῃ αὐτῆς της ἔννοιας πού τροφοδότησαν κυρίως τά «Παρισινὰ χειρόγραφα τοῦ Μάρξ», τῶν ὁποίων ἡ δημοσίευση, τό 1932, ἔγινε ἑναυσμα θεωρητικῶν ἀναζητήσεων καί ἰδεολογικῶν ἀντιπαραθέσεων μ' ἄξονα ἀναφορᾶς τήν ἄλλοτριώση, ὡς νοσηρὴ ἐκφάνησις της ἐποχῆς μας, μὲ κοινωνικοπολιτικὸ καί πολιτιστικὸ χαρακτῆρα.

71. Γ. Βιζυηνοῦ (1914). «Τὰ ποιήματα». Πρόλογος Ι. Ζερβοῦ, Ἐν Ἀθήναις, Ἐκδ. Γ. Φέξη, Ἐν Ἀθήναις, σ. 149, «Τὰ τετράστιχα».

72. S. Follin / J. Ajoulay (1961), ὁ.π., σ. 3. — Βλ. καί S. Follin (1982), «La Dépersonnalisation», στὸ σῦγγραμμα τῶν C. Coupernik / H. Loo / E. Zarifian (1982), «Précis de Psychiatrie», σ. 86.

Ἐδῶ θά πρόσθετε κάποιος ὅτι πέρα ἀπό τίς «διαταραχές τοῦ ψυχικοῦ Ἐγώ καί τοῦ ἔξω κόσμου» καί ἐιδικότερα στήν πρώτη, ἀπό τίς περιπτώσεις ἐκείνης τῆς διαταραχῆς τῆς βιουμένης σωματικότητας («αἰσθήματα» διαταραχῶν τοῦ σωματικοῦ Ἐγώ) μέ ὅλα τά στοιχεῖα του, πού τό συνδέουν μέ τόν κόσμο, εἶναι αὐτῇ τήν ὁποία φαίνεται νά ἀναφέρει ὁ Πλάτων,⁷³ καθῶς μιλάει στόν «Φαίδωνα» («ἡ περί ψυχῆς») περί «τῆς τοῦ σώματος ἀφροσύνης» (67A), σέ ὅλες τίς ἐκφάνσεις της: «μανία»⁷⁴ «παρὰφροσύνη»,⁷⁴ «στέρησις φρενῶν»,⁷⁵ τό νά μήν ἔχει σῶας τās φρένας,⁷⁶ «ἀφροσύνη»,^{77,78} «ἀμυαλιά»,⁷⁶ «ἀσυνεσία»,⁷⁴ «ἀλογία»,^{77,78} «ἀνοησία»,⁷⁴ «μωρία»,⁷⁴ «dementia»⁷⁴ (ἐκσταση φρενῶν), insipientia⁷⁴ (ἀσυνεσία)).

Στό ἔργο τοῦ Εὐριπίδου: «*Ηρακλῆς μαινόμενος*», στόν ἀπό παλιά διορθωμένο στίχο 1151 λέει: «ἡ σάρκα τήν ἔμηνε ἐμπρήσας πυρί» (τό ἀρχαῖο κεῖμενο εἶναι ἀπό τήν ἔκδοση τῆς Ὁξφόρδης [1925] τοῦ G. Murray «Euripides Fabulae»),⁷⁹

ἡ σάρκα τήν ἔμηνεν ἐμπρήσας πυρί,

στίχος ὁ ὁποῖος μεταφράστηκε ὁμορφα καί σωστά: «τό σῶμα μου, πού φέρθηκε μανιακά μέ φωτιά νά κάψω» (Μάρ. Θ. Μαρκοπούλου),⁸⁰ ὅπου:

ἡ τό σῶμα μου, πού φέρθηκε μανιακά, μέ φωτιά καίγοντας

θά θέλαμε νά ὑπερτονισθεῖ ἐδῶ ἡ χρήση τῆς λέξης «μου» (τό σῶμα μου, τό δικό μου πού βάζει στό στόμα τοῦ ἥρωα ὁ Εὐριπίδης), ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ νά

73. Πλάτ., «Φαίδων», 67A.

74. «Lexikon platonium sive vocum in platoniarum», Index, Ἐκδ. D.F. Astius (1853), Lipsiae, σ. 329, τῇ λ. «Αφροσύνη»: ...ἄρα καί μανία κινδυνεύει ταῦτόν εἶναι».

75. «Κιβωτός τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης συμπηθεῖσα μέν καί πονηθεῖσα ὑπό τῶν μελῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κατά τόν Κουροντζεσμέν τοῦ γένους σχολῆς, ἐπισκευασθεῖσα δέ ἔπειτα καί προσαυξηθεῖσα ὑπό Ν. Λογιάδου (...), τ. Α', ἐν ἔτει αἰωθ [1819] ἀπό Θεογονίας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει» στή λ. «ἀφροσύνη», σ. 476: «Στέρησις φρενῶν, ἀνοησία, μωρία».

76. «Λεξικόν διά τοὺς μελετῶντας τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων συγγράμματα κατά τό ἑλληνογεμινόν τοῦ Ρεῖμέρου συνταχθέν...» τῆς Κ.Μ. Κούμα (1826), τ. Α', στή λ. ἀφροσύνη: ἀνοησία, τρέλλα.

77. Λεξικόν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης κατά τό ἑλληνικόν λεξικόν τοῦ Γ. Πάπε, Ἐργ. Στεφάνου, Φ. Πασσόβ (1887), Ἀθήναις, τ. Α', στή λ. «ἀφροσύνη», σ. 676: «ἔλλειψις φρονήσεως ἀλογία». Ἐπιμέλ. Αθ. Α. Σακελλαρίου. Στή λ. ἀφροσύνη: ἔλλειψις φρονήσεως, ἀλογία.

78. Δ. Δημητράκου (1964), «Μέγα λεξικόν ὅλης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης...», στή λ. (τ. Δ', σσ. 1257-1258): «ἀφροσύνη: ἡ ιδιότητα τοῦ ἀφρονος. [Ἀφρων: ὁ μὴ ἔχων φρένας, ἀνόητος, ἀπερίσκεπτος, κουντός, μωρός (...), ὁ μὴ ἔχων σῶας τās φρένας], παρὰφρων, παλαβός»].

79. G. Marry (1925), «Euripides fabulae», «Ηρακλῆς», στ. 1151, χωρὶς σελ. «Scriptures classicorum», «Bibliotheca oxoniensis», Oxonii [= Ὁξφόρδη].

80. Εὐριπίδης, «*Ηρακλῆς μαινόμενος*», ἐκδ. «Ζήτρος», καί ἐφημερίδας «Τό Βῆμα», μτφρ. Θ.Γ. Μαυροπούλου (2007), Ἀθήνα, σ. 129 (στ. 1151): «ἡ τό σῶμα μου πού φέρθηκε μανικά μέ φωτιά καίγοντας».

υπάρχει σέ ὅλα, τά πρίν τή διόρθωση τοῦ στίχου κείμενα καί στίς περισσότερες ἀπό τίς νεότερες καί νεότερες ἐκδόσεις, ὅπου, ὅμως, τή συνδέουν μέ τή λέξη «σάρκα» καί ὄχι «σῶμα», πέρα ἀπό ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις.

Ἀπό τίς τελευταῖες αὐτές ἀναφέρουμε ἐκείνη τῆς Μ. Γιόση⁸¹ («μήπως θά ἔπρεπε νά ρίξω στήν πυρά τό σῶμα μου;») καί αὐτή τοῦ Κ. Τοπούζη («στή φωτιά νά κάψω τό χέρι πού τρελάθηκε»)⁸².

Θά πρόσθετα ἐδῶ τόν σχετικό μέ τό θέμα μας στίχο ἀπό τό ποίημα τοῦ Καρυωτάκη⁸³ «Τά ἀντρεῖκελα»:

«ὦ! κι' ἄν δέν ἦταν βαθιά ἡ λύπη τοῦ σώματος»

Ἐπίσης τό ποίημα τοῦ Καβάφη:

«Θυμήσου σῶμα».^{83α}

Στή μετάφραση τοῦ στίχου 1151 στό ἔργο: «*Ηρακλῆς μαινόμενος*» ἀπό τοῦς Γ. Μπλάνα-συνεργάτης Μ. Μαμαρῖνη⁸⁴ («ἡ αὐτή τή σάρκα πού ἄκουσε τήν τρέλα της νά κάψω») διατηρεῖται ἡ λ. «σάρκα», πού, γιά πολλούς, κι' ἀπό παλιά, σημαίνει «ἐμψυχο σῶμα» (Στό «Λεξικόν διὰ τοῦς μελετῶντας τά τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων συγγράμματα» τοῦ Κ. Κούμα,⁸⁵ στό λῆμμα «σάρξ» γράφεται: «σῶμα ζωϊκόν», ἐνῶ προστίθεται διευκρινιστικά: «οἱ δέ σάρκες κεναί φρενῶν ἀγάλλματ' ἀγορᾶς εἰσιν», Εὐριπ. «*Ηλ.*» 386-387).

Ἐπίσης στό παλαιότερο ἐκείνο «Λεξικόν τό μέγα καί πάνν ὠφέλιμον Βαρίνου τοῦ Φαβορίνου...» γράφεται:⁸⁶ «σαρκικός ἄνθρωπος ὁ ψυχικός».

Ἐπίσης στό Λεξικό τοῦ Ἀνθίου Γαζῆ⁸⁷ διαβάζουμε: «σάρξ: σῶμα», σέ ἐκεῖνο τῶν Γ. Πάπε, Ἐρ. Στεφάνου καί Φ. Πασάβ, ἐκδ. Α.Α. Σακελλαρίου,⁸⁸ καί στό «Μέγα λεξικόν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης» τῶν H.G. Liddell & R. Scott,⁸⁹ σημειώνε-

81. Εὐριπίδης, «*Ηρακλῆς*», ἐκδ. «Σμίλη», Μτφρ. τῆς Μ. Γιόση (2009), σ. 137 (στ. 1151): «ἡ μήπως θά ἔπρεπε νά ρίξω στήν πυρά τό σῶμα αὐτό» (Ἀρχ. κείμεν., σ. 136, στ. 1151: «ἡ σάρκα τήν ἐμὴν ἐμπρήσας πυρί»).

82. Κ. Τοπούζη (1997), Εὐριπίδ., «*Ηρακλῆς*», στ. 1151, σ. 13, τῆς ἐκδ. «Ἐπικαιρότητα», Ἀθήνα. 83. Κ.Γ. Καρυωτάκη, «Ἀνδρεῖκελα, Ἀπό τή συλλογή τοῦ «Ἐλεγεία καί Σάτιρες», Στό Γ.Π. Σαββίδη (1982), Κ.Γ. Καρυωτάκης, «Ποιήματα καί πεζά», Ἀθήνα, ἐκδ. «Ἐρμῆς», σ. 89.

83α. Γ.Π. Σαββίδη (φιολ. ἐπιμέλεια), «Κ.Π. Καβάφη: Ποιήματα», τ.Α', σ. 91, ἐκδ. «Ίκαρος».

84. Εὐριπ., «*Ηρακλ. Μαινόμενος*», μτφρ. Γ. Μπλάνα [συνεργ. Μ. Μαμαρῖνη (2011)], Ἀθήνα, ἐκδ. «Νεφέλη», σ. 69.

85. Κ.Μ. Κούμα (1826), ὅ.π., στό λῆμμα «σάρξ», τ. Β', σ. 583, στή λ. «σάρξ»: ...τό σῶμα ζωτικόν...

86. Βαρίνου Φαβορίνου τοῦ τῆς Νουκερίας ἐπισκόπου (ἐκδ. 1801). «Λεξικόν τό μέγα καί πάνν ὠφέλιμον...», Ἐνετίσιν, σ. 591: «Σαρκικός ἄνθρωπος, ὁ ψυχικός».

87. Ἀνθίου Γαζῆ (ἐκδ. 1839), «Λεξικόν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπίτομον. Ἐκδ. Κ. Γκαρπολά τοῦ Ὀλυμπίου, τ. 3, Ἀθήναι, στό λῆμμα «σάρξ»: τό σῶμα (...) παρὰ Ματθ. ἀνθρωπότης».

88. Στό λῆμμα «σάρξ»: τό σῶμα.

89. H.G. Liddell / R. Scott (2001), ὅ.π., τ. 4, στό λῆμμα «σάρξ» (σ. 40): «...Ἐν τῇ Κ. Διαθ. ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης καθόλου, ὁ ἄνθρωπος [πᾶσα σάρξ = πᾶν, τό ἀνθρώπινον γένος ἢ εἶδος, Α' Ἐπιστ. Πέτρον, α' 24].

ται: «σάρξ: ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὁ καθόλου ἄνθρωπος». Βλ. καὶ τό Λεξικόν τοῦ Δ. Δημητράκου⁹⁰.

Στὴν Παλαιά Διαθήκη (*Γένεσις* Β', 24) ἡ ἔκφραση «καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν» μεταφράστηκε: «θὰ γίνουν οἱ δύο (ὁ ἄντρας καὶ ἡ γυναῖκα), μέ τό μυστήριον τοῦ γάμου [...] ἓνα σῶμα».⁹¹

Στό βιβλίον τοῦ Χρ. Γιανναρά⁹²: «Ἡ μεταφυσική τοῦ σώματος» γράφεται «(ἐδῶ) στήν Π.Δ., ἡ «σάρξ» δέν εἶναι ἓνα τμήμα, γήινο καὶ ὑλικό τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως. Εἶναι ἡ ὁλόκληρη ἀνθρώπινη ὑπαρξή (...). Τό σῶμα δέν εἶναι τό ἀντικείμενο, πού τό κατέχουμε χωρίς νά ἀνήκει στήν κυρίως ὑπαρξή μας, οὔτε μόνο μιά ὑλική προϋπόθεση τῆς ὑπάρξεώς μας (...) εἶναι τό ζωντανό σχῆμα τῆς οὐσίας μας», «ἡ ἀναγκαία ἔκφραση τῆς προσωπικῆς μας ὑποστάσεως» καί γι' αὐτό στό σῶμα βρίσκεται ἡ δυνατότητα πραγματοποιήσεως τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς μας...». Καί πιό κάτω: «(στήν Κ.Δ. καί τόν Παῦλο) ὁ ὅρος «σῶμα» δέν ἐκφράζει ἀπλᾶ καί μόνο τήν ἐξωτερική μορφή, τό σχῆμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ὁλόκληρο τό ἀνθρώπινο πρόσωπο, τό σῶμα ἀνήκει οὐσιαστικά στό Ἐγώ τοῦ ἀνθρώπου (...). Ἡ ἔκφραση «ἄνθρωπος ἔχει σῶμα» δέν εἶναι σωστή, σωστή εἶναι ἡ ἔκφραση «ὁ ἄνθρωπος εἶναι σῶμα». Αὐτό πού εἶναι ἄνθρωπος, περιλαμβάνει ὅπωςδήποτε τό σῶμα».

Αὐτοῦ τοῦ «ἐμψύχου», τοῦ «ιδίου», τοῦ «βιωματικοῦ σώματος» τίς διαταραχές, τίς συναντᾷ κάποιος καί στίς τρεῖς μορφές τῆς κλασσικῆς «τριάδας τοῦ Wernicke» (σωματο-ψυχική, αὐτο-ψυχική, ἄλλο-ψυχική, ἄν καί στήν περιοχὴ τῆς πρώτης ἀπό αὐτές, βλέπει κάποιος τίς πιό ἐνδιαφέρουσες περιπτώσεις), ὅπως φαίνεται κι' ἀπό τίς ἀνεξάντλητες αὐτοαναλύσεις τῶν ἀνώνυμων ἀσθενῶν, πού καταχωρήθηκαν στά ἱατρικά ἱστορικά τους.

Στὴν παλαιότερη καί ἀξεπέραστη ἐκείνη μελέτη τοῦ V.v. Gebattel (ἀπό τούς πρωτοπόρους τῆς συμπαντικῆς ἱατρικῆς ψυχιατρικῆς ὅπου ἀνήκει καί ἡ φαινομενολογικὴ ψυχιατρική) ὑπὸ τόν τίτλο: «Πάνω στό ἐρώτημα τῆς ἀπροσωποποίησης»⁴⁴, τονίζεται, ὡς ἔκφραση τῆς ἀποπροσωποποίησης, μιά γνήσια ὑπαρξιακὴ κρίση⁷² ἐνός ὑποκειμένου, πού ὑπάρχει ὡς πρόσωπο.

1) Στὴ σωματο-ψυχικὴ μορφῇ (ξένωση [Ent-fremdung-allienation-ἀλλοτριώση] τοῦ σώματος), ἡ ἀσθενὴς τοῦ v. Gebattel, κατὰ τὴ λήψη τοῦ ἱατρικοῦ ἱστορικοῦ της, μιλώντας στὴ μητρικὴ της γλῶσσα, τονίζει τὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ «ζῶντος» (ἐμψύχου) σώματος (τοῦ σώματος-Leib) καί τοῦ σώματος-πρᾶγμα (τοῦ σώματος körper), λέγοντας:⁹³

90. Δ. Δημητράκου (1964), ὁ.π., στή λ. «σάρξ», τ. 13, τὴ λ. «σάρξ» σημαίνει τό ὅλον σῶμα ἐν τῷ ἐγκατοικεῖ ἢ ἄλλος οὐσία ἢ τοι ἢ ψυχὴ».

91. Γ. Μπαμπινιώτη (2002²), «Λεξικό τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσας», Ἀθήνα, στή λ. «σάρξ» (σ. 1542).

92. Χρ. Γιανναρά (1971), «Ἡ μεταφυσικὴ τοῦ σώματος», Ἐκδ. «Δωδώνη», σσ. 29-30, σ. 37.

93. V.v. Gebattel (1954), ὁ.π., 26-28. — E. Borgna (1988), «I conflitti del conoscere», Milano, σσ. 60-62.

«Δέν αίσθάνομαι ὅτι τό σῶμα-Körper ζεῖ. Εἶμαι νεκρή (...). «Πῶς μπορεῖ αὐτό τό ἀπό ὁσῶ καμωμένο σῶμα νά ἀντιδρᾷ ἀκόμα;». Τό σῶμα-Leib εἶναι ἄραγε ἐδῶ; Ἐχει στ' ἀλήθεια κάποιον νόημα νά τρώω καί νά ταΐζω αὐτό τό κενό περιεχομένου [τό ἄδειο μέσα μου] πετσί;».

2) Στήν αὐτο-ψυχική μορφή (ξένωση τοῦ Ἑγώ). Ἡ βαθιά μεταμόρφωση τοῦ «ἰδίου σώματος (τῆς ἴδιας τῆς ὑποκειμενικότητας)» παρατηρεῖται καί στήν ἄσθενή τοῦ Gebtsattel πού, αὐτοαναλυόμενη, λέει⁹⁴ (τά λεγόμενα περιέχονται στό ἱατρικό ἱστορικό της):

«Εγώ δέν εἶμαι ἐγώ. Ἡ ὑπαρξή μου εἶναι ἀπόμακρη (...). Τό σῶμα μου εἶναι νεκρό. Τό τρομερό κενό εἶναι βαρὺ γιά νά τό ἀντέχω».

3. Στήν ἄλλο-ψυχική (ἡ ξενότητα τοῦ κόσμου). Ἡ ἴδια ἡ ἄσθενής φέρεται νά λέει:

«Ὁ κόσμος τῆς δι-υποκειμενικότητας εἶναι κενός (ἄδειος) ἀπό νόημα. Τό κενό γεμίζει κάθε ἀπόσταση ἀπό ἐμένα καί τόν ἄντρα μου».⁹⁵

Πέρα, ὅμως, ἀπὸ τὴν ἀπροσωποποίηση (τίς παραπάνω ἀναφερόμενες μορφές της), ὡς «πρωτοπαθής» διαταραχή, ὑπάρχει καί ἡ λεγόμενη «συμπτωματική» ἀπροσωποποίηση, πού μπορεῖ νά ἐμφανισθεῖ στή διαδρομὴ πολλῶν ἄλλων κλινικῶν περιπτώσεων στὸ χώρο τῆς κλινικῆς ψυχιατρικῆς (ἀλλὰ καί τῆς παθολογίας), ὅπως γιὰ παράδειγμα στίς ψυχώσεις ὅπου μιλάμε γιά πραγματική ἀπολίθωση,⁹⁶ στή μελαγχολία, λόγου χάρι, καί εἰδικότερα τῇ «melancholia attonita», στήν «ἐκστατική μελαγχολία» ὅπως ἔχει, ἀπὸ παλιά, μεταφρασθεῖ ἀπὸ τὸν Τηλ. Μιτατσῆ, στήν ἐλληνικὴ ἔκδοση τῆς «Κλινικῆς πραγματείας περὶ τῶν φρενικῶν νοσημάτων» τοῦ H. Schüle,⁹⁷ στὰ 1894 (δηλ. μετ' ἐκσταση-καταπληξία-stupor [ἐκπληξη, ἐμβροντησία]). Ἐδῶ ὑπάρχει καί ἡ «immobilita attonita e pietrificata» «ἀκίνησις ἀπολίθωσης» (E. Borgna).

Λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ M. Κατσαρᾶς, θά γράψει στὸ τρίτομο σύγγραμμά του: «Παθολογία τῶν νεύρων καί ψυχιατρική»⁹⁸, «Καταπληξία: ὁ κατάπληκτος μένει τελειῶς ἀκίνητος ἐπὶ ἡμέρας ὅλας καί ἐβδομάδας ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἐξομοιούμενος πρὸς ἀληθὲς ἄγαλμα» (σωστή ἀπολίθωση).

94. V.v. Giebsattel (1954), ὁ.π., σσ. 22-24. — E. Borgna (1988), ὁ.π., σσ. 62-64.

95. V.v. Gebtsattel (1954), ὁ.π., σσ. 460-461. — E. Borgna (1988), ὁ.π., σσ. 59-60.

96. E. Borgna (1992), ὁ.π., σ. 77 (ἡ μετ' ἐμβροντησία ἀκίνησις [immobilita attonita] τοῦ μελαγχολικοῦ [malinconica stuporosa] εἶναι αὐτὴ τῆς ἀπολίθωσης: immobilita attonita e pietrificata = ὅπως στήν Ἀπολίθωση).

97. H. Schüle (1894), «Κλινικὴ πραγματεία περὶ τῶν φρενικῶν νοσημάτων», Μτφρ. Τηλ. Α. Μιτατσῆ, Ἐν Ἀθήναις, Τύποις «Παλλίγενεσιᾶς», σ. 77.

98. M.K. Κατσαρᾶ (1898), «Παθολογία τῶν νεύρων καί ψυχιατρική», Ἐν Ἀθήναις, ἐκδ. Α. Παπαγεωργίου, τ. Β', σ. 428.

Μιά τέτοια απολίθωση με αίτιο-παθογενετικό σχετίζεται ή περίπτωση του μυθικού Κραγαλέως, με την «ύβριν», που ο ίδιος διέπραξε προς μία από τις θεότητες που, όργισμένη, για μία τέτοια ασέβεια τον τιμώρησε μεταμορφώνοντάς τον σε λίθο (απολίθωση).

* * *

Αυτή ή «απροσωποποίηση» (όρος ταυτόσημος με αυτόν της απολίθωσης [μεταμόρφωσης]) έγινε προσπάθεια να ιδωθεί από τη σκοπιά της σύγχρονης φαινομενολογικής (αναλυτικο-υπαρξιακής) ψυχοπαθολογίας, πολύ περισσότερο που μία τέτοια διαταραχή ταυτοποιήθηκε –όπως αναφέρθηκε στην αρχή κιόλας αυτού εδώ του κεμένου²⁴– με την απολίθωση που τυχαίνει να είναι μία περίπτωση, ή οποία σχετίζεται με το χώρο της μυθολογικής Άμβρακίας, της Άμβρακίας του μύθου.

Η παραπάνω περίπτωση, ο «λίθινος θάνατος» (απολίθωμα) του Κραγαλέως αναφέρεται στις περίφημες «Μεταμορφώσεις» του Όβιδιου² και λεπτομερέστερα, στο «Μεταμορφώσεων Συναγωγή» του Άντωνίνου Λιβεράλιδος⁵, με βάση τα όσα ιστορεί ο Νίκαδρος και ο Άμβρακιώτης Αθανάδας στα «Άμβρακικά» του, που χάθηκαν.

Ένταγμένη στον χώρο της κλινικής ψυχοπαθολογίας, δέν είναι παρά μία περίπτωση αποπροσωποποίησης (σωματο-ψυχικής απροσωποποίησης) – μεταμόρφωση ενός ανθρώπου σε άψυχο αντικείμενο (πέτρα-λιθάρι). Το υποκείμενο (σε μία φυσιολογική κατάσταση ενσώματα οντότητα,⁹⁹ δηλ. άρρηκτα δεμένη με το σώμα της) βιώνει τον εαυτό του ως αποχωρισμένο κατά κάποιο τρόπο από το σώμα του σε περιπτώσεις, για παράδειγμα, έντονης ψυχοπίεσης (stress) και είναι αντικειμενικοποιημένο. Με άλλα λόγια το σώμα βιώνεται περισσότερο σαν αντικείμενο του κόσμου,¹⁰⁰ γεγονός που σημαίνει μία μεταμόρφωση, σε πράγμα, μηχανή, πέτρωμα (λίθο).

Ό έτσι απολιθωμένος άνθρωπος είναι απροσωποποιημένος άνθρωπος («αποπροσωποποιητική διαταραχή», που εδώ ξεπηδά από τις σελίδες της έξοχης και ανυπέρβλητης μυθολογίας των Έλλήνων).

Τέτοια είναι και ή περίπτωση του Κραγαλέως (ο λίθινος θάνατός του) αιτιολογικά συνδεδεμένη με την όργη («κατ' όργην») μιās θεότητας του αρχαιοελληνικού Πανθέου, που τιμώρησε τον Κραγαλέα για μία ασέβεια, που διέπραξε σε βάρος της.

Οί αρχαίοι πίστευαν ότι όταν οί θεοί τους ήθελαν να επιβάλουν μία τέτοια τιμωρία σε εκείνον, που ασέβησε προς αυτούς (τούς περιφρόνησε), προκαλούσαν σε αυτούς «τύφλωσιν του νοῦ» («έπασχον τύφλωσιν του νοῦ»¹⁰¹,

99. R. Laing (1975), ό.π., σ. 78.

100. Ibid., σ. 81.

101. H.G. Liddell / R. Scott (2001), ό.π., στή λ. «Θεοβλαβής», Τ. Β', σ. 469: «Τύφλωσις του νοῦ». Δές και Άνθιμου Γαζή (έκδ. 1839), ό.π., τ. Β', σ. 10: «Θεόθεν βεβλαμμένος κατά τον νοῦν».

«τύφλωσιν τῶν φρενῶν»,¹⁰² «μωρίαν» [ξεμώραμα,¹⁰³ δηλ. ἀμβλύτητα τῆς διάνοιας]).

Ὁ Ἀντωνίνος Λιβεράλις, πού ἀναφέρεται, κάπως λεπτομερέστερα ἀπὸ κάθε ἄλλο, στὴν περίπτωση τῆς ἀπολίθωσης τοῦ Κραγαλέως, μιλάει γιὰ τὸν Κέραμβο, πού λόγῳ τῆς ὑπεροψίας τῆς νεότητός του «σάν ἄνθρωπος τυφλωμένος ἀπὸ τοὺς θεοὺς (...) ξεστόμισε «λόγον ἀχαρίεντα καὶ ἀνόητον»¹⁰⁴ (ἄπρεπο, ἄμυαλο) καὶ μεταμορφώθηκε (μετέβαλον κατ' ὀργήν)».¹⁰⁵

Ὁ ρήτωρ Λυκοῦργος στὸν «Κατὰ Λεωκράτους Λόγον»¹⁰⁶ παραθέτει μερικoὺς στίχους, πού ὑποστηρίζουν πῶς ἀνήκουν στὸν Εὐριπίδη: «Ἡ ὀργὴ τῶν θεῶν ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὰς φρένας τὸν διαγῆ νοῦν».

«Ὁ Ζεὺς, γράφει ὁ Αἰσχύλος,¹⁰⁷ στίς ἀλαζονικές, στίς ἔξω ἀπὸ τὸ μέτρο σκέψεις εἶναι κατόπι διορθωτῆς [«εὐθυνοῦς»] βαρὺς [αὐστηρός]». Ὁ ἀλαζών, ὁ ἐπηρμένος, ὁ οἰηματίας μέ τὸ ὑπερτροφικὸ Ἐγώ, ὑποδηλώνουν ἀσέβεια, ὑπερβασὴ κάθε μέτρου στὴν ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ, κάθε ἡθικοῦ ὁρίου, ὁ,τιδῆποτε ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρώπινη φύση.

Στὴν ὁμηρικὴ «Ἰλιάδα» γράφεται «λαοὺς δέ λίθους ποίησε Κρονίων»¹⁰⁸, δηλ. «τοὺς λαοὺς ἐλίθωσε ὁ Δίας» στὴ μετάφραση τοῦ Ἀλ. Πάλλη.¹⁰⁹ Ὅμοια σέ αὐτὴν τοῦ Ἰακ. Πολυλά.¹¹⁰ «Τὸν κόσμον εἶχε πετρώσει» στὴ μετάφραση τῶν Ν. Καζαντζάκη καὶ Ἰ. Θ. Κακριδῆ.¹¹¹ Ἐπίσης καὶ σέ ἐκείνη τοῦ Δ.Ν. Μαρωνίτη.¹¹² «Τοῦ Κρόνου

102. H.G. Liddell / R. Scott (2001), ὅ.π., στή λ. «Θεοβλάβεια»: «τύφλωσις τῶν φρενῶν» (κατάσταση ἢ διαγωγὴ προερχομένη ἀπὸ τὴν τιμωρητικὴ ὀργὴ τῶν θεῶν γιὰ ἀσέβεια, πού διέπραξαν σέ βάρος τους). Πρβλ. «Ἄτην», Ἡρόδοτ. «Ἱστορ.», I, 127: «τόσο τὸν εἶχαν τυφλώσει οἱ θεοὶ» («θεοβλαβῆς ὢν»), σ. 199. — Ἡρόδοτ. VIII, 137: «τυφλωμένος ἀπὸ τοὺς θεοὺς» («θεοβλαβῆς γενόμενος»), σ. 137. — Ἡρόδοτ. I, 127, Μάρ. Ἀγγ. Βλάχου (1971), ἔκθ. «Γαλαξίας»: «σάν νά τὸν εἶχε τυφλώσει ὁ Θεός». Ἡ ἄτη θεωρήθηκε ὡς καρπὸς τῆς ὕβρεως. Στὴν τραγωδίᾳ τοῦ Αἰσχύλου «Πέρσαι», στ. 827-828, ὁ κορυφαῖος τῶν Ἑλλήνων τραγικῶν θά πεῖ: «ὕβρις γάρ ἐξανθοῦς ἐκάρωσε στάχυν ἄτης» («γιατί ἡ ὑπεροψία σάν ἀνθίσθη θά καρπίσῃ τῆς καταστροφῆς τὸ στάχυ [μτφρ. Β. Δημαράτου, 1938, Ἐν Ἀθήναις, σσ. 77-79, στ. 821-822]). Γιά τὰ παραπάνω δέξ καὶ Ὀμήρ. Ἰλ., Τ. 91, Μτφρ. Ν. Καζαντζάκη - Ι.Θ. Κακριδῆ (1990*), τ. II, σ. 176: «Τοῦ Δία παιδί εἶναι ἡ Τύφλα καὶ κάθε νοῦ τυφλώνει...». — Στὴ μτφρ. τοῦ Ἀλ. Πάλλη (1950) γράφεται σ. 329: «Ἡ κόρη τοῦ Δία πού ὅλους λωλαίνει ἡ ἔρμια. Λωλιά τὴ λένε (...) ζημιώνει τοὺς θνητούς». Λωλός, ἐξάλου σημαίνει ἀπερίσκεπτος, ἀστόχαστος, κ.ἄ. [ὁ λωλός μετοχὴ παρακειμ. τοῦ ρ. ἄλλυμι: καταστρέφω, Γ. Μπαμπινιώτης (2005), «Λεξικόν...», ὅ.π., σ. 1029].

103. Πρβλ. Ἡρόδοτ. «Ἱστορ.» VIII [Οὐρανία] 137: «σάν νά τὸν μώρανε ὁ θεός», μτφρ. Ἀδ. Θεοφίλου (1976), σ. 635 τῆς ἐκδόσεως «Παπύρου» (χ.χ.), σ. 635.

104. Ἀντωνίνου Λιβεράλιδος (2003), ὅ.π., σσ. 92-93.

105. Ibid., 22, 5: «μετέβαλον κατ' ὀργήν» (τὸν μεταμόρφωσαν ἀπὸ ὀργῆς), Ἐκδ. «Κάκτου» (2003), σσ. 92-93.

106. Λυκοῦργου, «Λυκοῦργ. Κατὰ Λεωκράτους». Εἰσαγ., μτφρ., Σημ., Κ. Ἀραποπούλου (1969), Ἐκδ. Παπύρου, ἐν Ἀθήναις, σ. 65.

107. Αἰσχύλ., «Πέρσαι», στ. 827-828. Εἰσαγ., μτφρ., σημ., Β. Δημαράτου (1938), ἐν Ἀθήναις, σσ. 78-79.

108. Ὀμήρ. «Ἰλ.», Ω, 611.

109. Ἀλ. Πάλλη (1950), «Ἡ Ἰλιάδα», ἐν Ἀθήναις, σ. 362.

110. Ἰακ. Πολυλά (1963*), «Ὀμήρ. Ἰλ.», σ. 316.

111. Ν. Καζαντζάκη / Ι.Θ. Κακριδῆ (1990*), Ὀμήρ. Ἰλιάδα, τ. Β', σ. 327.

112. Δ.Ν. Μαρωνίτης (2009), Ὀμήρ. Ἰλ., Ἀθήνα, τ. Β', σ. 586.

ὁ γιός τόν κόσμο γύρω πέτρωσε». Στήν παλαιότερη ἀπόδοση τοῦ Α.Ε. Καραπαναγιώτου¹¹³ διαβάζει κάποιος: «Οἱ κάτοικοι μεταμορφώθησαν εἰς λίθους».

Ὁ Γ. Μιστριώτης σημειώνει στή δική του ἔκδοση τῆς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους: «Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ» (στ. 371: «ἀλιτηροῦ φρενός»)¹¹⁴ οἱ ἀρχαῖοι πίστευαν ὅτι ἡ ὀργή τῶν Θεῶν («ὀργή δαιμόνων») ὀδηγεῖ στήν τιμωρία κάποιου, ἔτσι καθὼς «ἀφαιροῦσι πρῶτον τὰς φρένας»¹¹⁵ («ἐξαφαιρεῖται φρενῶν, τὸν νοῦν τὸν ἐσθλόν») ὅπως γράφει ὁ ρήτορας Λυκοῦργος «Κατὰ Λεωκρ.», § 198). Ὁ ἴδιος ἀναφέρεται σχετικὰ καὶ στοὺς στίχους 623-624 τῆς «Ἀντιγόνης» τοῦ Σοφοκλέους σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ θέμα τῆς αἰτιοπαθογένειας τῆς ψυχικῆς νόσησης: («Ἡ ὀργή τῶν θεῶν) φρένας ἄγει πρὸς ἅταν» σημειώνοντας¹¹⁶ «Ἡ γνώμη αὕτη, ἥτις ἀφορᾷ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου ἦτο πολυθρύλητος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις». Πιστεύω πὼς στοὺς καιροὺς μας, ὁ πολὺς Η. Εὐ. πιστοποιοῦσε τὴν τέτοια ἀλήθεια γιὰ τὴν ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας, γράφοντας στὸ μνημειῶδες ἔργο του «Études Psychiatriques»: «Ἡ ψυχιατρικὴ εἶναι ἡ παθολογία τῆς ἐλευθερίας («La Psychiatrie est la pathologie de la liberté»¹¹⁷).

Ὅσο γιὰ τὴν ὅλη –κατὰ τὴν πίστη τῶν ἀρχαίων– αἰτιοπαθογένεια τῆς ψυχικῆς νόσησης, ὁ ἀρχαῖος σχολιαστής τῆς ὀμηρικῆς «Ἰλιάδος» διευκρινίζει: «λίθους, ἀντὶ τοῦ λιθίνου τὰς ψυχὰς ἐποίησα...».¹¹⁸ Σέ ἓνα πρὶν λίγο καιρὸ ἐκδομένο βιβλίο: «Ἀρρητοὶ λόγοι. Κένταυροι, Ἀμαζόνες, Μέδουσα»,¹¹⁹ εἶδα νὰ γράφεται: «Ἀπολίθωσις εἶναι ὁ ἐν ζωῇ θάνατος τῆς ψυχῆς», αὕτη ἀφορᾷ τὸ ἐπίπεδο τοῦ «Ἐγώ», ὅσο καὶ τὴν κατανόηση (ἢ ὄχι, δηλ. τὴν περιφρόνηση ὅπως θὰ λέγαμε στήν παρούσα περίπτωσι) τοῦ «Ἄλλου».

Στίς μέρες μας, πολλοὶ εἶδαν τὴν καθημερινή ψυχὴ ριγμένη σέ ἓνα κόσμο δίχως ἀληθινὴ σχέση μέ τὸν ἄλλο, μέ τὸν ἴδιο τὸν Θεό, μέ «ἓνα κενό στὸ σῶμα, στὸ πνεῦμα, στήν καρδιά καὶ τὸν νοῦ»,¹²⁰ ὅπως εἶδαμε· σωστή δηλαδή ἀπολίθωσις.

Εἶναι, μέ ἄλλα λόγια, ὁ ἀνθρώπος πού αἰσθάνεται πιο πολὺ καὶ μὴ-πραγματικὴ ὄντοτητα, ἀνυπόστατος, ἄτομο περισσότερο νεκρὸ παρὰ ζωντανό, ἀντικείμενο, παρὰ ἀνθρώπος (πρόσωπο), πέτρα (ἀπολίθωσις), πού ὡς τέτοια θεωρεῖται ἓνας κολασμός, ἐξαιτίας τῆς «ὑβρεως» (ὅπως καὶ στὸ ἐδῶ ἐξεταζόμενο μυθολογικὸ περιστατικὸ) πρὸς τοὺς θεοὺς.

113. Α. Καραπαναγιώτου (1896), Ὅμηρ. Ἰλ., Ω, 611, τ. Β', Ἀθῆναι, σ. 188.

114. Γ. Μιστριώτου (1894), «Τραγωδία» Σοφοκλέους «Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ», Ἐν Ἀθῆναις, σ. 139, στ. 371.

115. Ibid., σ. 139, σημ. 1.

116. Γ. Μιστριώτου (1874), «Τραγωδία» Σοφοκλέους, «Ἀντιγόνη», σ. 167, σημ. 3. Πέρα ἀπὸ τὰ παραπάνω ἀναφερόμενα, ἐδῶ προσθέτει τὰ ἑξῆς: «ὅταν γάρ ὀργή δαιμόνων βλάβητι τινά, τοῦτ' αὐτὸ πρῶτον ἐξαφαιρεῖται φρενῶν, τὸν νοῦν τὸν ἐσθλόν [= καλός, ἀγαθός] εἰς δὲ τὴν χεῖρὶ τρέπει γνώμην ἵν' εἰδῇ μηδὲν ὧν ἀμαρτάνει».

117. Η. Εὐ. (1959²), «Études Psychiatriques», Paris, τ. 1, σ. 77 (Étude no 4: la notions de «maladie mentale»).

118. Ι. Bekkeri (1825), «Scholia in Homeri "Iliadem", Berolini, τ. Β', σ. 674. Σχόλ. στή ραψῶδ. Ω, στ. 611 τῆς ὀμηρικῆς Ἰλιάδος.

119. Ἀλτάνη (2005²), «Ἀρρητοὶ λόγοι. Κένταυροι, Ἀμαζόνες, Μέδουσα», Ἀθῆναι, σ. 344.

Στή διαδρομή τών αιώνων, από τίς αρχαϊκές κουλτοῦρες, από τόν ἀρχαῖο, στή συνέχεια, πολιτισμό τών Ἑλλήνων, κι’ ὕστερα στόν χριστιανισμό, συναντᾷ κάποιος τό βασικό ἐρώτημα γιά τή σχέση μεταξύ «φυσικῆς» καί «ἠθικῆς» ἀταξίας, ὅσον ἀφορᾷ τόν παθογενετικό μηχανισμό τών σωματικῶν καί ψυχικῶν μαζί, νοσημάτων.

* * *

Ἀπό μιά τέτοια ἠθική «ἀταξία», μιά «ὑβρη» πρὸς τοὺς θεοὺς καί συγκεκριμένα πρὸς τόν θεό Ἀπόλλωνα, τιμωρήθηκε, ὁ, καί ὡς τοπικός ἥρωας τῆς Ἀμβρακίας, ὅπως προείπαμε, τιμώμενος Κραγαλεύς, στενά συνδεδεμένος μέ τόν πλούσιο μυθολογικά χώρο τῆς ἰδιαίτερης πατριδας μας. Τιμωρήθηκε μέ ἀπολίθωση συνδεδεμένη μέ τήν ἀσέβεια, πού αὐτός ἔδειξε πρὸς τόν θεό, ὁ ὁποῖος, ὀργισμένος γιά μιά τέτοιου εἶδους ἀσεβῆ συμπεριφορά ἀπέναντί του, τόν μετμόρφωσε σέ λίθο.

Σημειώνεται ἐδῶ ὅτι οἱ Ἀμβρακιῶτες δέν ἔπαυσαν ποτέ νά λατρεύουν τόν θεό Ἀπόλλωνα καί νά τόν τιμοῦν μέ ἰδιαίτερες θυσίες («Ἀμβρακιῶται Ἀπόλλωνος σωτῆρι θύουσι») ¹²⁰ [θυσιάζουν στόν Σωτῆρα Ἀπόλλωνα].

Μᾶς ἀναφέρει ὁ Ἀντωνῖνος Λιβεράλις, μέ βάση «Ὅσα ἱστορεῖ Νικάνδρος Ἐτεριουμένων ἅ καὶ Ἀθανάδας Ἀμβρακιωτικοῖς» ὅτι ὁ Κραγαλεύς δέχτηκε στόν τόπο του, ὅπου ἔβασκε τά βόδια του, τήν ἐπίσκεψη τοῦ Ἀπόλλωνος, τῆς Ἀρτέμιδος καί τοῦ Ἡρακλέους, οἱ ὁποῖοι ζήτησαν νά ἀποφασίσει αὐτός ὡς κριτῆς –διαιτητῆς τῆς «περὶ Ἀμβρακίας τῆς ἐν Ἡλείῳ», ¹²¹ σέ ποιόν ἀπ’ αὐτοὺς ἀνήκει ἡ πόλη.

Στή γαλλικὴ ἔκδοση τῶν «Μεταμορφώσεων» τοῦ Ὀβιδίου καί συγκεκριμένα στίς σημειώσεις (σύντομη ἔκθεση τοῦ τρίτου μύθου στό 13ο βιβλίο-Argument) τοῦ ἐκδότη καί μεταφραστῆ γράφεται: ¹²² «Ἡ πόλη τῆς Ἀμβρακίας βρίσκεται σέ αὐτὴ ἐδῶ τήν περιοχὴ τῆς Ἡλείου κοντά στόν Ἀμβρακικό κόλπο, ὁ ὁποῖος ἔχει τό ἴδιο ὄνομα μέ αὐτὴ, κι’ ἐκεῖ κοντά εἶναι τό ξακουστό Ἄκτιο (...). Ἡ πόλη ἄλλαξε τό ὄνομά της καί ὀνομάστηκε Λάρτα (Larta)».

Γι’ αὐτὴ τήν πόλη, ὁ Ἀντωνῖνος Λιβεράλις, στηριγμένος στὴν αὐθεντία καί τό κύρος τοῦ Νικάνδρου, ἀφηγεῖται: «Ὅτι οἱ θεοὶ εἶχαν δώσει –κάποτε– μάχη διεκδικώντας την, ὁ καθένας ἀπὸ τὴν μεριά του, ὡς δική του (ὅτι τοῦ ἀνήκει). Ἐδῶ ὑπάρχει καί ὁ περιφημὸς λίθος στόν ὁποῖο εἶχε μεταμορφωθεῖ ὁ κριτῆς (ὁ Κραγαλεύς) γι’ αὐτὴν τὴ διαφωνία καί ὁ ὁποῖος ἔκρινε ὑπὲρ τοῦ Ἡρακλέους (πῆρε τό μέρος τοῦ Ἡρακλέους)». Καί συνεχίζει: «Ὅπως ὁ Ὀβίδιος, πού δέν ἀγγίζει παρὰ ἐλάχιστα αὐτόν τόν μῦθο, ἔτσι καί οἱ ἐρμηνευτές του, τηροῦν

120. Ἀντωνῖνου Λιβεράλιδος (ἐκδ. 2003), «Μεταμορφώσεων συναγωγή», 4, 7, ἐκδ. «Κάκτος», Ἀθήνα, σ. 50.

121. Ἀντων. Λιβερ. (2003), ὅ.π., σ. 48 («Μεταμορφ. συναγ.», 4, 3).

122. Banier (l’abbé Antoine), «Les metamorphoses d’Ovide. En latin et la françois de la traduction de Banier avec les explications historiques...» (Livre treizième, Fable III. Explication de cette Fable, Argument de la troisième Fable), A Paris, 1771, Τ. Δ’, σ. 152.

ἀπόλυτη σιωπή σχετικά με αὐτόν, ὁ ὁποῖος –«ἂν δέν κάνω λάθος» ὅπως γράφει– μᾶς μαθαίνει ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀμβρακίας ἤθελαν νά ἀφιερῶσουν τὴν πόλη τους σέ μιά ἀπό τίς τρεῖς αὐτές θεότητες. Ὁ Κραγαλεύς, ὁ διαιτητής σέ αὐτὴν τὴ διαμάχη προτίμησε τὸν Ἡρακλέα ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμιν, δηλ. τὰ πολεμικά κατορθώματα (Ἦθελε νά ἀποδείξει ὅτι ὅλοι οἱ Ἡπειρώτες, πού πολέμησαν [ἀναμετρήθηκαν] μέ αὐτόν, νικῆθηκαν [*«Πολεμήσαντες γάρ αὐτῷ [...] ὑπ' αὐτοῦ κρατηθῆναι»*])¹²³ ἀντί γιὰ τίς ἐπιστῆμες καὶ τίς καλές τέχνες (...). Ὁργισμένος ὁ Ἀπόλλων γι' αὐτὴν τὴν ἀπόφαση τοῦ κριτῆ [τοῦ Κραγαλέως], τὸν ἄγγιξε μέ τὸ χέρι του καὶ τὸν μεταμόρφωσε σέ ἄψυχο λιθάρι ἐκεῖ πού στεκόταν. Θά πρόσθετα –συνεχίζει– ὅτι ὁ Ἀπόλλων τὸν μεταμόρφωσε σέ ἄψυχο λιθάρι, εἴτε γιὰ νά δώσει μιά ἰδέα τῆς μωρίας (*stupidité*) τοῦ ἴδιου αὐτοῦ κριτῆ, εἴτε γιὰ τὸ γεγονός ὅτι ἔχει ἀπολεσθεῖ κάπου κοντά στό ἀκρωτήρι τοῦ Ἀκτίου, ὅπου ὁ Ἀπόλλων εἶχε τὸ ναό του».

Κατὰ τὸν Ὀβίδιο, βλέπουμε ὅτι ἡ Ἀμβρακία ἦταν ὁ τόπος ὅπου ἀπολιθώθηκε ὁ Κραγαλεύς, σέ αὐτὴ τὴ θέση μέ ὅ,τι ἀναφέρει ὁ Ἀντωνίνος Λιβεράλις, ὁ ὁποῖος –ὥστόσο– προσθέτει καὶ μερικές ἄλλες λεπτομέρειες.

Πρῶτος, μᾶς λέει, πῆρε στὴ διαδικασία αὐτῆς τῆς κρίσης τὸν λόγο ὁ Ἀπόλλων καὶ ὑποστήριξε ὅτι ἡ πόλη ἀνῆκε σέ αὐτόν ἐπειδὴ γιός του ἦταν ὁ Μελανεύς, πού βασιλεύεε στοὺς Δρύοπες καὶ εἶχε κόρη τὴν Ἀμβρακία, ἀπὸ τὴν ὁποία πῆρε καὶ ἡ πόλη Ἀμβρακία τὸ ὄνομά της. Γι' αὐτὸ ἐξάλλου –προσθέτει– ὁ ἴδιος ἔκανε μεγάλες χάρες σέ τούτη τὴν πόλη (*«Μέγιστα χαρίσασθαι τῇ πόλει»*).¹²⁴ Κι' ἀκόμη ἔστειλε στὴ χώρα τῶν Ἀμβρακιωτῶν τοὺς Κορινθίους, πού τοὺς βοήθησαν στίς μεγάλες διενέξεις μέ τοὺς ἄλλους Ἡπειρώτες. Τόνισε πῶς μέ δικό του χρησμός ὁ Γόργος ὁδήγησε Κορινθίους ἀποίκους στὴν Ἀμβρακία¹²⁵ καὶ μέ δικό του καὶ πάλι χρησμός οἱ Ἀμβρακιῶτες ἐξεγέρθηκαν ἐνάντια στόν τύραννο τῆς πατρίδας τους, τὸν Φάλαικο καὶ ἡ πόλη ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τὴν τυραννία του. Θύμιζε, τέλος, πῶς ἐκεῖνος ἦταν πού σταμάτησε τοὺς ἐμφύλιους πολέμους, τίς ἔριδες καὶ τίς στάσεις φέρνοντας στὴν πόλη εὐνομία, νομιμότητα καὶ δικαιοσύνη (*«Εὐνομίαν καὶ θέμιν καὶ δίκην»*)¹²⁵, ἔτσι πού νά τραγουδιέται ὡς *«Πύθειος Σωτὴρ»*¹²⁵ στίς ἐορτές καὶ τὰ γλέντια (*«Ἐν ἐορταῖς καὶ εἰλαπίναις ἄδεσθαι»*)¹²⁵ τῶν Ἀμβρακιωτῶν.

Ἡ Ἄρτεμις, πού δέν ἤθελε νά τσακωθεῖ μέ τὸν ἀδελφό της τὸν Ἀπόλλωνα, ἀρκέστηκε νά τοῦ θυμίσει ὅτι ἦταν ἐκεῖνη πού λύτρωσε τὴν πόλη ἀπὸ τὴν τυραννία τοῦ Φαλαίκου. Τόνισε μονάχα, ἀποφεύγοντας κάθε ἀντιδικία (*«νεῖκος»*)¹²⁶ μαζί του, τὴν ἐπιθυμία της νά ἀποκτήσει ἐκεῖνη τὴν Ἀμβρακία μέ τὴ θέλησή του. Αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία της ἦταν μεγάλη, γιατί, ὅταν ὁ Φάλαικος κυβερνοῦσε τυραννικά τὴν πόλη (*«ἐτυράννευε τῆς πόλεως»*) κανένας δέν μποροῦσε, ἀπὸ φόβο, νά τὸν σκοτώσει.

123. Ἀντων. Λιβερ. (2003), δ.π., 4, 6.

124. Ibid., 4, 3-4.

125. Ibid., 4, 4.

126. Ibid., 4, 5.

Μιά ημέρα, καθώς ο ίδιος βγήκε για κυνήγι στο δάσος, παρουσιάστηκε μπροστά του ένα μικρό λιονταράκι, που την εμφάνισή του την προκάλεσε ή θεά.

Ο Φάλαικος τό πήρε στην αγκαλιά του αλλά την ίδια στιγμή, ξηπήδησε μέσα από το δάσος ή μητέρα του, ρίχτηκε πάνω στον τυράννο καί τοῦ καταξέσχισε τό στήθος γιά νά σώσει τόν σκύμνο της.

Οί Άμβρακιώτες, ἐπειδή μέ τόν τρόπο αὐτό ἀπελευθερώθηκαν ἀπό τή δουλεία, καθιέρωσαν μιὰ λατρεία, τήν Ἀρτεμιν-Ἥγουμένην. Στήν Ἀμβρακία λατρευόταν μέ τήν ιδιότητα τῆς ὁδηγοῦ (ἀρχηγοῦ, ἡγουμένης, ὁδηγοῦ) τῶν Κορινθίων ἀποίκων στή νέα πατρίδα τους.

Ἀφιέρωσαν, ἐπίσης, ἕνα ἄγαλμα στήν Ἀρτεμιν-Ἀγροτέραν (κυρία τῶν ἀγρῶν καί τῆς ὑπαίθρου) τήν πολιοῦχο θεά τῆς Ἀμβρακίας, ἐνῶ κοντά σέ αὐτόν ἔστησαν ἕνα χάλκινο λιοντάρι. Τό λιοντάρι αὐτό οἱ Ἀμβρακιῶτες τό τιμοῦσαν σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Αἰλιανοῦ ὡς «αἴτιον αὐτοῖς ἐλευθερίας γεγεννημένον»¹²⁷ («Τοὺς Ἀμβρακιῶτας ἐκφυγόντας τήν δουλείαν»).^{128, 129}

Ο Ἡρακλῆς, ἀπό τήν ἄλλη, προσπαθοῦσε νά ἀποδείξει ὅτι ή Ἀμβρακία καί μαζί ὅλη ή Ἥπειρος ήταν δική του, γιατί τοὺς ὑπόλοιπους Ἥπειρώτες, πού προσπαθοῦσαν νά τοῦ ἀρπάξουν τά βόδια τοῦ Γηρυόνου,¹³⁰ τοὺς ἐνίκησε, καί, ἐπιπλέον, ἀργότερα, οἱ ἄποικοι, πού ἤρθαν ἀπό τήν Κόρινθο καί ἴδρυσαν τήν Ἀμβρακία, κατάγονται ἀπό τόν ἴδιον (ήταν γενάρχης τους).

Ἀκούγοντας ὅλα αὐτά ὁ Κραγαλεύς πήρε ἀδίστακτα τήν ἀπόφαση ὑπέρ τοῦ Ἡρακλέους, ἀπόφαση πού δικαίῳνε τόν Ἡρακλέα, ὅτι ή πόλη ἀνήκει δικαιοματικά σέ αὐτόν.

Τότε ὁ Ἀπόλλων, ὀργισμένος, ἄγγιξε μέ τό χέρι του τόν βοσκό καί τόν ἀπολίθωσε ἐκεῖ πού στεκόταν.¹³¹

ἄδελφόςσας ὁ Κρα
γαλεύς, ἔγνω πῶς πόλιν Ἡρακλείδης εἶν' Ἀπόλ
λων δ' ἐκατ' ὀργῇ ἀψάμενος αὐτῷ τῇ χρεῖ,
πέτρῳ ἐποίησεν, ἵνα πᾶς εἰσήμε.

127. Αἰλιαν., «Περὶ ζῶων ιδιότη.», 12-40. Οἱ Ἀμβρακιῶτες λατρεύουν τό λιοντάρι πού ἔγινε ή αἰτία τῆς ἐλευθερίας τους».

128. Ἀντων. Λιβεράλ. (2003), ὅ.π., 4, 5.

129. Γ.Μ. Καρατσιώλη (1992): «Ο μαιναδικός διασπαραγμός τοῦ τυράννου τῆς Ἀμβρακίας Φαλαίκου», στό π. «Σκουφάς», τ. Θ', τχ. 79, σ. 211.

130. Γ.Μ. Καρατσιώλη (1999): «Γηροήνης, ὁ τρικέφαλος βασιλεὺς τῆς Ἀμβρακίας...», στό π. «Σκουφάς», τ. ΙΑ', τχ. 90-91, σ. 110.

131. Ἀντων. Λιβεράλ. (2003), ὅ.π., 4, 6-7: «Ἡρακλῆς ἀπεδείκνυνεν Ἀμβρακίαν τε καί σύμπαναν Ἥπειρον οὖσαν ἑαυτοῦ. πολέμησαντας γάρ αὐτῷ (...) σύμπαντας Ἥπειρώτας κρατηθῆναι ὑπ' αὐτοῦ (...) Ο Κραγαλεύς ἔγνω τήν πόλιν Ἡρακλέους εἶναι Ἀπόλλων δέ κατ' ὀργήν ἀψάμενος αὐτοῦ πέτρῳ ἐποίησεν...».

G. Xylandro [= Ξυλάνδρου] (1568), ἐξελληνισμένο, ἀπό τόν ἴδιον, ὄνομα τοῦ Γερμανοῦ Ἑλληνιστῆ, W. Holtzmann], (1568), «Antonini Liberalis» «Tzansformationum congeries...», Basileae, σ. 6.

Τελικά οἱ Ἀμβρακιῶτες βρῆκαν μιά συμβιβαστική λύση, κι' ἔτσι, θυσιάζοντας στὸν Σωτῆρα Ἀπόλλωνα, τὸν τιμοῦσαν ἰδιαίτερα, ἐνῶ τὴν πόλη τους, τὴν Ἀμβρακία, τὴ θεωροῦσαν πόλη τοῦ Ἡρακλέους, τῶν ἀπογόνων του. Ταυτόχρονα, ὅμως, μετὰ τὴν ἐορτὴ τοῦ Ἡρακλέους, τιμοῦσαν μέ ξεχωριστές θυσίες τὸν Κραγαλέα, ὁ ὁποῖος -κατὰ τὰ γραφόμενα τοῦ Ὀβιδίου- τιμωρήθηκε στὴν ἴδια τους τὴν πόλη μέ ἀπολίθωση.

* * *

Αὐτὴ ἡ ἀπολίθωση -τό εἶδαμε ἥδη- προτιμήθηκε, ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, νὰ ἀντικατασταθεῖ στίς ἡμέρες μας, κυρίως, μέσα σέ μερικά κείμενα τῆς σύγχρονης ψυχιατρικῆς, μέ ἐκεῖνον τὸν ὄρο (καί τὸ ὁλοένα ἀνανεούμενο ἐννοιολογικό του περιεχόμενο) τῆς ἀποπροσωποποίησης.

Ταυτόσημος ὁ ὅρος αὐτός μέ τὸν ὄρο «ἀπολίθωση», ἔχει προτιμηθεῖ γιὰ τίς περιπτώσεις μεταμορφώσεων, στίς ὁποῖες θὰ πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ κι' αὐτὴ τοῦ Κραγαλέως.

Τὸν ὄρο «ἀπολίθωση», καί τὴν εἰσαγωγή του μέ ἓνα τέτοιο, καινούργιο νόημα στὸν χῶρο τῆς μοντέρνας ψυχιατρικῆς, εἶδα νὰ τὸν εἰσάγει στὸ γνωστό βιβλίο του: «Ὁ διχασμένος ἑαυτός» ὁ R. Laing, παρόλο πού ὁ ἴδιος μικρὸ ἐνδιαφέρον ἔδειχνε -ὅπως ἔχει εἰπωθεῖ-¹³² γιὰ τοὺς ἑλληνικούς μύθους, καί κανένα γιὰ τὸν Ὀβίδιο.

Σήμερα, ὥστόσο, περισσότερο ἀπὸ ποτέ, τέτοια «ὀβιδική» μεταμόρφωση γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς δικῆς μας ἐποχῆς, μιᾶς ἐποχῆς ὑπερτροφίας τοῦ ἀτομικοῦ «Εἰγώ» καί ἑλλειψῆς κάθε κατανόησης τοῦ «Ἄλλου» (τόσο γειτονικῆς τῆς περιφρόνησης καί τῆς ἀπουσίας σεβασμοῦ, τὴν ὁποία τόσο ὁμορφα παρουσίασε ὁ Ὀβίδιος στὴ μυθικὴ περίπτωση τοῦ Κραγαλέως) δέν εἶναι παρὰ σημάδι ἀνθρώπινης ἀλλοτριώσης-ἀποξένωσης (alienatio πού σημαίνει, ἐπίσης, «παράλογισμός»-«ἐκστασις λογισμοῦ-φρενῶν»), λέξεις οἱ ὁποῖες ἐκφράζουν τὴν ταραγμένη ψυχὴ σέ μιά ἐποχὴ ὀλοφάνερης ἀλογίας, ἔτσι πού νὰ εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀνάπτυξη μιᾶς ἀληθινῆς ζωντανῆς διανθρώπινης -διαλεκτικῆς- σχέσης, πού ἀναπτύσσεται μονάχα ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους μέ ὅχι τίς ἀποξενωμένες πιά (τίς κυριολεκτικὰ ἀλλοτριωμένες) «λίθινες ψυχές» τῶν καιρῶν μας.

132. L.C. Curran (1976), «Transformation ant antis. Augustianism». Στό π. «Arethsa», T. 5, no 1, σ. 80.

Καραϊσκάκης ὁ μέγας. Ἀπεικόνιση τοῦ Καραϊσκάκη σάν στρατιωτικοῦ ἁγίου.
Θέμης Τσιρώνης. Λάδι σέ σανίδα. Ἔργο τοῦ 1985.

Α. Τζάκη, «Οἱ ἰδρυτές τῆς νεότερης Ἑλλάδος» (2009), Ἀθήναι, σ. 110.

«Ὁ Γ. Καραϊσκάκης, γεννηθεὶς τό ἔτος 1782 εἰς Σκοῦλι τῆς Καριᾶς, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἄρτης, ἦτο υἱὸς καλογραίας. Καί περὶ μὲν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ οὐδέποτε ἐγένετο γνωστόν. Ἡ δὲ μήτηρ ἀνήκεν εἰς διάσημον οἰκογένειαν, ὁ Γῶγος Βακόλας ἦτο ἐξάδελφός της».

Κ. Μενδελσῶνος, «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν ἔτει 1453 μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων», σσ. 610-611. Μεταγλωττισθεῖσα ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ Μιχ. Ἰ. Παπαρηγοπούλου. Βλ. καί τὴν μτφρ. Ἡλ. Ἰ. Οἰκονομοπούλου (1894), «Μενδελσῶνος Βαθόρλδη «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», Ἐν Ἀθήναις, σ. 777.

Georg Karaïskakis *), 1782 zu Skuli Karia in der Provinz Arta geboren, war einer Nonne Kind. Vom Vater hat man nie erfahren. Die Mutter gehörte einer angesehenen Familie an, Gogos Bakolas war ihr Vetter. Karaïskakis liebte es mit seiner zweideutigen Abkunft zu prahlen:

«Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης είχε γεννηθῇ τῷ 1782 ἐν Σκουληκαριᾷ, κώμη τῆς Ἄρτης. Ἀπό τό βιβλίο: F.C.H. Rouqueville, «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως», ἐκδ. ΜΑΤΙ. Μτφρ. Ξεν. Ζυγούρου (2006), Ἀθήνα. φωτ. ἐξωφύλλου.

Θ.Ν. Ἀποστολοπούλου, «Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος», ἐγκριθεῖσα ὡς ἡ ἀρίστη πασῶν ἐν τῶν διαγωνισμῶ καί μετ' ἐπαίνων ὑπό τῆς ἀνωτάτης ἐπιτροπείας...» (1901). Ἐν Ἀθήναις, σσ. 112-113.

«Ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης ἐγεννήθη τῷ 1782 ἐν Σκουληκαριᾷ τῆς Ἀρτας.

Γ. Τσαγκρῆ, «Σκιαγραφίαι ἢ διηγήσεις ἐκ τῆς ἐλληνικῆς Ἱστορίας καὶ βίοι ἐπιφανῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (Κατὰ τὸ ἐπίσημον πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως) (1889), ἐν Ἀθήναις (§47: Γεώργιος Καραϊσκάκης), σ. 161. – Τοῦ ἴδιου (1896), «Ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος», Ἀθῆναι, σ. 14. – Τοῦ ἴδιου, «Βιογραφίαι ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀρχαίας καὶ Νεωτέρας Ἑλλάδος» (Ἐγκρ. νόμ. ΒΤΓ, 12-7-1895) (1897), Ἐν Ἀθήναις, σ. 124. – Τοῦ ἴδιου, «Ἐπιτομή τῆς Ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων...» (1898), Ἐν Ἀθήναις, σ. 210.

Ὁ Καραϊσκάκης ἐγεννήθη εἰς ἓν χωρίον τῆς Ἄρτης, τὴν Σκουληκαριάν (...) Ὅταν ἤρχισε ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, ὁ Καραϊσκάκης ὕψωσε τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν εἰς τὰ Τζουμέρκα.

Ν.Σ. Γκινοπούλου, «Ἱστορία τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ» (1935), Ἀθῆναι, σ. 134 (Ἀρ. ἐγκρ. ἀπόφ. Ὑπ. Παιδείας 51.231/20-8-1934).

«Οὗτος [ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης] ἐγεννήθη τὸ 1782 ἐν τινι χωρίῳ πλησίον τῆς Ἄρτης».

Ν. Μεταξά, «Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος» (1894), Ἐν Ἀθήναις, σ. 71.
(Ἐγκρισις διὰ διδασκαλίαν τὸ σχολικόν ἔτος 1895-1896. Βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος.
Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως).

ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟΝ "ΚΥΠΡΟΣ,"

ΕΥΠΟΛΙΔΟΣ & ΑΠΕΛΛΟΥ

ΠΛΑΤΕΙΑ ΔΗΜ. ΘΕΑΤΡΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ

ΤΗΛΕΦ. 23-567

ΕΝ ΛΟΥΤΡΑΚΙΩ

ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟΝ "ΠΟΣΕΙΔΩΝΕΙΟΝ,"

» "ΒΥΡΩΝ,"

ΜΙΑ ΕΜΠΝΕΥΣΗ ΑΠ' ΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ.

Ἐὼ ὄσως εἴμαι βιωδωμένος στὸ σαφὲς
 μέτῳ καλῷ καιρῷ, γὰρ ὁμορφὴ λιαυὰδα,
 μοορῶ νὰ χαίρω, εὐχέουσι δάδι γιὰ μίαν ὁρὴν
 καδῶς γὰρ δέλω ἢ καὶ γιὰ μέρη σου δέν γὰρ δα.

Μα' ἐχῶ δα' γραφῶ γι' ἄλλο, ἀρεδαί δέν ἀρεδαί:
 γιὰ τρεῖς μιμερὰ καὶ γιὰ χυνοῖα φουκαριὰρα
 σου τοὺς ἐβρεῖα, δέμα ἀοείραχτο, εὐχέ μιν
 τοῦ δρόμου νὰ δειωνῶ σέμα ~~σε~~ δέ καὶ γιὰ καὶρα.

Μιά' ὑσαίδρια φαμιλιά μέ' τόσο ντόσιο χρώμα!
 Ἢ ὅψη ἢ στεχνὴ εὐεῖνῳ γαζινόζαν κακωνισμένη
 καὶ τὰ παῖδια τὰ εἶχαν τρέλια λέρκα, τρέλια θρωμα,
 σου καλὸ εὐεῖ— σὶα εὐχὰ καὶ σὶα σόδια τους— ἄ μένει.

Ἄρα γιὰ νὰ γὰρ σὰρει σὶα γαράδεϊδου του
 θεός καταδεχτινός δέ γαίνεσαι ἀό' τὰ οὐράνια,
 φύλαξ' τὰ εὐεῖ, δροφή τοῦ δρόμου, ὥσῳ του
 γλιτώσουν οἱ ἴδιοι οἱ ἀνδρῶσοι γὰρ ὀρεφάνια.

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΕΣ

ΛΙΓΑ ΔΑΦΝΟΦΥΛΛΑ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΩΝ ΚΩΣΤΑ ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ ΚΑΙ ΤΑΚΗ ΒΑΦΙΑ

ΚΩΝ/ΝΟΣ ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗΣ

Μᾶς εἶναι πολύ δύσκολο νά μιλάμε γιά τόν Κώστα Τσιλιγιάννη σέ παρελθόντα χρόνο. Ὅχι μόνο γιατί μόλις πρίν δύο μέρες ἦταν ἀκόμη κοντά μας, ἀλλά γιατί ἡ παρουσία του πάντα διακριτική καί πάντα σημαντική σημάδεψε καί σημαδεύει τόν τόπο μας. Δέν θά μείνουμε στούς τίτλους σπουδῶν, στήν ἐργασιακή του πορεία καί στίς βραβεύσεις του. Οὔτε, ὅσο κι ἄν φαίνεται περίεργο μόνο στίς ἐρευνες πού διεξήγαγε, στά τόσα βιβλία πού ἔγραψε γιά τήν Ἄρτα ὡς ἱστορικός ἐρευνητής καί συγγραφέας. Μᾶς φαίνεται ἐντελῶς ψυχρό καί τυποποιημένο. Καθαρά διεκπεραιωτικό.

Πῶς μπορεῖς νά κλείσεις μέσα σέ λίγες γραμμές τή ζωή ἑνός ἀνθρώπου καί προπάντων πῶς μπορεῖς νά δείξεις τή φλόγα πού καίει σωστά; Τί νά πéis γιά ἕνα ἄνθρωπο, πού ἔκλεισε μέσα στήν καρδιά του τήν Ἄρτα καί ἔγινε φλεγόμενη βάτος σέ ὅλη τή ζωή του γιά νά δείχνει τό δρόμο σέ ὅλους ἐμᾶς, μήν τυχόν καί ξεχαστοῦμε καί χαθοῦμε, ξεχνώντας καί διαγράφοντας, μήν τυχόν καί πάψουμε νά θυμόμαστε πῶς κάτω ἀπό τοῦτο τό χῶμα οἱ παπποῦδες καί οἱ προ-προπαπποῦδες μας ἔγραφαν τήν ἱστορία μέ ἀγάπη γιά τόν τόπο καί μέ τό αἷμα τῆς ψυχῆς τους... Γιατί ὁ Κώστας Τσιλιγιάννης μάζεψε ὑπομονετικά καί μέ ἀφοσίωση τά τρύμματα τῶν αἰώνων καί τά ἔφτιαχνε παλίμψηστο. Χάρη σ' αὐτόν ἀνοίξαμε παράθυρα στή μνήμη καί ἀνακαλέσαμε εἰκόνες, πού νομίζαμε ὅτι εἶναι ξεθωριασμένες, καί ὁμως, εὐτυχῶς, εἶναι ἀκόμη ἐδῶ, ζοῦνε μέ ἐμᾶς, μέσα ἀπό ἐμᾶς.

Ὁ Κώστας Τσιλιγιάννης εἶναι -συγχωρέστε μας τόν ἐνεστῶτα- ἀπό τούς ἀνθρώπους πού ξοδεύονται ἀπλόχερα καί δίνονται σέ ὅλους μας γενναιόδωρα μέ ἀφειδωλή ἀγάπη καί περίσσειμα ψυχῆς.

Μέ τό Μ/Φ Σύλλογο «ΣΚΟΥΦΑΣ» τόν συνέδεαν ἰσχυροί δεσμοί. Ἀπό τά δραστήρια μέλη του, μέ πολλές δημοσιεύσεις στό περιοδικό τοῦ Συλλόγου καί

μέ εκδοτικό έργο καί, κυρίως, μέ τή διαρκή, σφύζουσα από ζωή καί ιδέες παρουσία του. Τιμώντας τόν άνθρωπο καί έρευνητή Κώστα Τσιλιγιάννη τόν είχε αναγορεύσει πρόσφατα σέ έπίτιμο μέλος.

Σήμερα, μέ θλίψη, τόν τιμάμε μέ άλλον τρόπο.

Τό Δ.Σ. τοῦ Συλλόγου σέ έκτακτη συνεδρίασή του τήν 24η Μαΐου 2014 αποφάσισε όμόφωνα:

- νά έκφράσει τά συλλυπητήριά του στους οίκειους του,
- νά καταθέσει στεφάνι στή μνήμη του,
- νά διαθέσει τή Φιλαρμονική γιά τήν έκφορά του.

Κρατάμε άναμμένο τό καντηλάκι τής μνήμης του καί αφήνουμε λίγα δαφνόφυλλα. Νά 'ναι έλαφρύ τό χῶμα πού θά τόν σκεπάσει.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΑΦΙΑΣ

Ἄχαρος ὁ ρόλος ὅταν πρέπει νά αποχαιρετήσεις προσφιλές πρόσωπο, πού ἔφυγε γιά πάντα. Δύσκολη καί ἐπώδυνη ἡ φράση: «Ἐφυγε γιά πάντα», πού θά πῆ ποτέ πιά.

Ποτέ πιά δέν θά ξαναδοῦμε τόν Τάκη Βαφιᾶ στά ἀγαπημένα του στέκια, στήν πόλη του. Στήν πόλη πού τή χρωμάτισε μέ τά χρώματα τής ψυχῆς του, πού τήν ἀποτύπωσε ὅπως ἦταν κάποτε. Στήν πόλη γιά τήν ὁποία ἔγραφε καί ἔγραφε ἀσταμάτητα.

Ὁ Τάκης Βαφιᾶς. Ψάχνω νά βρῶ λέξεις, πού νά τοῦ ταιριάζουν, καί δυσκολεύομαι, γιατί φοβάμαι πῶς θά τόν ἀδικήσω, παραλείποντας κάποιες ἀπό τίς φανερές καί ἀθέατες γιά τόν πολύ κόσμο πλευρές του. Θά πῶ, λοιπόν, πῶς ὁ Τάκης Βαφιᾶς ἦταν, ἢ μάλλον εἶναι, ἡ ἄγρυπνη ψυχή τής πόλης μας, μιά φλόγα πού ἀνάβει σωστά. Ἐνας ἄνθρωπος πού μοιραζόταν γενναϊόδωρα μαζί μας μνήμες, γνώση, σοφία, ἐμπειρία, ὅλα τους δῶρα ἀνεκτίμητα καί μέ τήν αἰσθαντικότητα τής καλλιτεχνικῆς του ματιᾶς μᾶς ἔδειχνε τό δρόμο, ὥστε νά δοῦμε πίσω ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων, νά αἰσθανθοῦμε καί νά ξαναδέσουμε τά νήματα πού μᾶς συνδέουν μέ τό χτές, μέ τόν τόπο μας καί μέ τοὺς ἀνθρώπους του.

Ἐχω στό μυαλό μου ἄπειρες εἰκόνες καί στιγμιότυπα ἀπό τόν Τάκη. Δέν ξέρω γιατί, ἀλλά αὐτή, πού ἔρχεται πρώτη καί ἀκάλεστη, εἶναι νά κάθεται στό καφενεῖο τοῦ Κοντοχρήστου. Μοῦ θυμίζει χιλιοχρονίτικο δέντρο, μέ βαθιά ἀπλωμένες τίς ρίζες καί τά κλαδιά του ἀνοιχτά σέ ὅλους τοὺς ἀνέμους, πού μέ στους ὁμόκεντρος κύκλους του ἔχει καταγεγραμμένη ὅλη τή σοφία, τή γνώση καί τήν ἱστορία.

Ὁ «ΣΚΟΥΦΑΣ» χρωματίστηκε ἀνεξίτηλα ἀπό τή σφραγίδα του. Διετέλεσε Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου καί ἦταν κυρίως φίλος του, μέ ὅ,τι σημαίνει ἡ λέξη

φίλος. Έργα του κοσμοῦν τὴν Πινακοθήκη μας. Πρόσφατα μάλιστα μᾶς δώρισε καὶ ἄλλους πίνακές του. Στὴν οὐσία, μέσω τοῦ Συλλόγου, σέ ὅλους τοὺς Ἀρτινοὺς ποὺ ἔχουν καὶ θά ἔχουν τὴν εὐκαιρία νά τοὺς βλέπουν. Γιά μᾶς εἶναι καύχημα ὅτι ὁ Τάκης Βαφιᾶς ἦταν στὸν «ΣΚΟΥΦΑ», ἀγωνιοῦσε γιὰ τὸν Σύλλογο, πάλευε γι’ αὐτόν, τὸν ἀγαποῦσε μὲ πάθος. Πρὶν λίγο καιρὸ ἀναγορέυθηκε σέ ἐπίτιμο μέλος τοῦ Συλλόγου μας, ὡς ἐλάχιστη τιμὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὸν καλλιτέχνη, τὸν πολίτη.

Νοιώθουμε πῶς τοῦ χρωστᾶμε. Χρωστᾶμε στὸν ἄνθρωπο, ποὺ δίδασκε μέ τὴ σεμνότητα, τὴ δοτικότητα, τὴν εὐαισθησία, τὴ διεισδυτικὴ ματιά του, τὴν ἀντισυμβατικότητα, τὴν ἀρχοντιά μέ τὴν ἔννοια τῆς εὐγένειας, τὴν ἀνθρωπιά του.

Καὶ νοιώθουμε φτωχότεροι χωρὶς αὐτόν. Σιγά-σιγά ὁ κύκλος τῶν Ἀρτινῶν ποὺ ἔδесαν τὴ ζωὴ τους μέ τὴν πόλη, γιατί τὴν ἔκλεισαν μέσ στὴν καρδιά τους καὶ γι’ αὐτό ἔγιναν ἕνα μ’ αὐτήν, κλείνει. Ἴσως ὁ Τάκης Βαφιᾶς νά εἶναι ἀπὸ τοὺς τελευταίους ρομαντικούς καί, θά τολμοῦσα νά πῶ, ἀπὸ τοὺς τελευταίους Ἀρτινοὺς.

Τό Δ.Σ. τοῦ Συλλόγου μας σέ ἔκτακτη συνεδρίασή του ἀποφάσισε:

- νά παραστεῖ στὴν ἐκφορὰ του,
- νά συνοδεύσει ἡ Φιλαρμονικὴ τοῦ Συλλόγου τὴ σορὸ του,
- νά ἐκφράσει τὰ συλλυπητήριά του στὴν οἰκογένεια τοῦ ἐκλιπόντος.

Κρατῶντας στὴν καρδιά καὶ στό μυαλό μας ζωντανή τὴ μορφὴ σου, Τάκη Βαφιᾶ, ἀποθέτουμε λίγα δαφνόφυλλα στὴ μνήμη σου.

Νά ’ναι ἐλαφύ τό χῶμα ποὺ θά σέ σκεπάσει κι ὁ βαρκάρης νά ’ναι γλυκομίλητος μαζί σου.

Καλό ταξίδι!

ΕΝΑΣ ΧΡΟΝΟΣ ΧΩΡΙΣ ΤΟΝ ΚΩΣΤΑ ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ

του Άντωνη Κολιάτσου(*)

Πάει ένας χρόνος τώρα, καί... τόν βλέπω, κοιμωμένο νά κατεβαίνει τή «Σκουφά» γιά τά γνωστά στέκια του «Μονοπλιού». Εκεί πού ἐμεῖς οἱ φίλοι του, τόν περιμέναμε γιά τό μεσημεριανό οὐζάκι καί τίς... ἀτέρμονες ἀναλύσεις ἐπὶ παντός του ἐπιστητοῦ πού θά ἀκολουθοῦσαν. Ὅμως, μέ πρώτο τόν ἴδιο, ὅλοι γνωρίζαμε γιά τή χαμένη μάχη πού ἔδινε! Ἄλλωστε ἀπό τήν πρώτη στιγμή πού τόν χτύπησε ἡ ἐπάρατη νόσος, εἶχε φροντίσει νά μᾶς τήν... κοινοποιήσει! Βέβαια, μαζί μέ αὐτούς πού τόν γνώριζαν περισσότερο, ὅλοι μας τόν θαυμάζαμε ποσῶς, γιά τή γενναιότητα καί στωϊκότητα, μέ τίς ὁποῖες ἀντιμετώπιζε τή σκληρή δοκιμασία καί τήν ἀνυπόφορη μοναξιά του. Παρόλο πού συμπάσχαμε στό δράμα του, ἐν τούτοις δέν του τό δείχναμε. Βλέπετε εἶχαμε διαγνώσει ὅτι δέν τό ἤθελε καί τό σεβαστήκαμε. Ὅμως δέν πάψαμε νά τόν θαυμάζουμε καί νά τόν καμαρώνουμε βλέποντάς τον Ὁρθιο, Περήφανο Ἄνδρα, Ἀρχοντα στήν ἐμφάνιση, Εὐγενή στούς τρόπους, ἀλλά καί Ἕτοιμο νά πεθάνει...

Γιατί ὁ Κώστας Τσιλιγιάννης, ἄν καί αἰσθάνονταν τήν καυτή ἀνάσα του Χάρου, καμία φρίκη γιά τό θάνατο πού τόν πλησίαζε.

Οὔτε ἀπό ἐκεῖνον οὔτε ἀπό ὅλους ὅσοι βρεθήκαμε κοντά του, λίγες μέρες πρὶν...

Ἕνας χρόνος πέρασε, ἀλλά δέν μᾶς εἶναι εὐκολο νά τόν βγάλουμε ἀπό τό μυαλό μας. Τόν βλέπουμε ἀκόμη νά μᾶς κοιτάζει στά μάτια... Μέ ἐκεῖνα τά μάτια, τίς γαλάζιες λίμνες, πού ἀφόπλιζαν! Τά περήφανα μάτια πού σοῦ ἀνοίγαν δρόμους, γιά ὅλα τά ἀξιοθαύμαστα!

Ὅμως θλιβερή πραγματικότητα, κοινή γιά ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὁ θάνατος! Ἡ ἄρση τῆς ζωῆς, ὁ καταλύτης αὐτοῦ τοῦ θεϊκοῦ δώρου, τό κοινό τέρμα, ἡ κοινή κατάληξη! Φαινόμενο πανανθρώπινο, διαχρονικό καί παγκόσμιο. «Ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν μετὰ δέ τοῦτο κρίσις», γράφει ὁ Ἀπόστολος. Καί «τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὃς ζήσεται καί οὐκ ὄψεται θάνατον», διερωτᾶται ὁ ψαλμωδός τῆς ἐκκλησίας μας! Ἀλλά τό διαχρονικό ἐρώτημα, ὄχι τόσο γιά τή ζωὴ ἀλλά γιά τό θάνατο μένει ἀναπάντητο. «Ὅντως φοβερώτατον τό τοῦ θανάτου μυστήριον, πῶς ψυχὴ ἐκ τοῦ σώματος βιαίως χωρίζεται ἐκ τῆς ἁρμονίας καί συμφυΐας ὁ φυσικώτατος δεσμός θεῖω βουλήματι ἀποτεμένεται», ἔγραψε ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός πού «ψάλλεται» στήν ἐξόδιο ἀκολουθία.

Ὡστόσο ἡ ὥρα τοῦ θανάτου εἶναι φοβερή γιά κάθε ἄνθρωπο καί τά συμβαίνοντα ἐκεῖνη τή στιγμή, εἶναι ἀσύλληπτα ἀπό τίς ἀνθρώπινες αἰσθήσεις.

Καί ὅταν ὁ τόπος ἀδειάζει ὀριστικά ἀπό τόν ἄνθρωπο πού φεύγει, τό κενό του πληρώνεται ἀπό τό ἀνάστημα τοῦ χαμένου καί ὁ νεκρός τοῦ «φωνάζει» γιά τό ποιός ἦταν, γιά τό πόσο ζύγιζε, ὄχι μόνο στίς καρδιές τῶν ἀγαπημένων του ἀλλά καί πάνω στό στήθος τοῦ χρόνου, τῆς ἐποχῆς του καί τῆς πατρίδας του.

Ὅμως ὁ σεπτός ταξιδιώτης ἐκείνου τοῦ ἀπομεσήμερου τῆς 26ης Μαΐου 2014, πού ἔφευγε ἀπό τόν ἱερό ναό τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μέ δεμένες γιά πάντα τίς ἐγκόσμιες ἀποσκευές του, δέν χρειαζόταν τό κρῦο χέρι τοῦ θανάτου νά τοῦ περιχαράξει τό ἀληθινό πρόσωπο. Γιατί πολλά χρόνια πρῶτα, ἀπό ἔφηβος κιόλας, εἶχε μπῆι στό μονοπάτι τῶν ξεχωριστῶν τοῦ πνεύματος, τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἱστορίας. Καί εἶχε ἀποδείξει ἐγκαιρά πῶς ἔμελλε νά εἶναι μία ἀπό τίς ἀντιπροσωπευτικότερες βαθιές Ἀρτινές συνειδήσεις, ἐκεῖνες τίς προορισμένες νά ἐπαληθεύσουν τή μοῖρα τῶν ἡμερῶν τους καί νά ἐνσαρκώνουν, στήν προσωπική τους δοκιμασία, τήν ἐποχή τους.

Δικηγόρος καί φιλόλογος, στοχαστής καί ἱστορικός, συγγραφέας καί ποιητής, ἄνθρωπος γλυκύτατος, νηφάλιος στό πνεῦμα, ὀρθιος στήν ψυχή, ἀριστοκράτης στήν παράσταση, στρατιώτης τῆς ὁλότητος καί ἀθεράπευτα Ἀρτινο-λάτρης, ἦταν ὁ *Κώστας Τσιλιγιάννης!* Πειθαρχημένος στά συμπεράσματα πού ἡ «στέρεη» ὀξυδέρκεια καί σαφήνεια τοῦ νοῦ του προκαθορίζε, διατήρησε ὡς τήν ὕστατη πνοή του ἀνήσυχη ἐπαγρύπνηση πάνω στά ποικιλόμορφα ἱστορικά, θρησκευτικά καί κοινωνικά ζητήματα, πού τόν ἀπασχολοῦσαν! Καί ἦταν νά θαυμάσεις ὅτι αὐτός, ὁ ἄκαμπτος, ὁ ἀλώβητος στούς πειρασμοῦς τῆς σκοπιμότητος, ὁ ξένος καί ξενιτεμένος τῶν συμβιβασμῶν, ὁ ἐλεύθερος μέσα στήν ἐλευθερία καί ἰσοβίτης δεσμώτης τῆς καθαρῆς λογικῆς, μποροῦσε ἑξαφ-να νά ξεσηκώνει ὅλους τούς ἀνέμους, προκειμένου νά ὑπερασπισθεῖ, ὅ,τι θεωροῦσε ἠθικό καί δίκαιο ἀλλά καί χρήσιμο γιά τήν ἰδιαίτερη πατρίδα του, ἀδιαφορώντας ἄν μέ τήν ἐπιμονή του ἔφερε ἀναταραχή στούς κατά καιροῦς ἰθύνοντες.

Αὐτός, λοιπόν, ὁ ἕνας μέσα στούς πολλούς, ὁ σκληρός ἀντάρτης τοῦ ἑαυτοῦ του, ὁ ἐνάντιος τῶν ἀτομικῶν του συμφερόντων, ἦταν καί παρέμεινε: ὁ ὑπερήφανος ἄνδρας, ὁ ἀνεπιτήδευτα εὐγενής (ὁ πρῶην Δήμαρχος, ὁ *ἀείμνηστος Κ. Βάγιας*, πειράζοντάς τον τοῦ εἶχε χαρίσει τό προσωνύμιο *Σερ-Τιλί* καί ἔτσι τόν ἀποκαλοῦσε ἡ παρέα μας), ὁ σπάταλος τῆς ἀγάπης, ὁ φιλόστοργος πατέρας, ὁ πληγωμένος τῆς μοῖρας σύζυγος, αὐτός ὁ ἀπάνθρωπα γενναῖος καί ἀνθρώπινα συναισθηματικός καί ἀδύναμος, νά ξεγδάρθηκε στή νοσταλγία τοῦ ξενιτεμένου, εἶναι νά ἀπορεῖς πῶς μπόρεσε νά ἀντέξει τή γνώση τοῦ τέλους καί στωικά, μέ τό χαμόγελο νά τό ἀποδεχθεῖ... Τελικά, αὐτός, πού ζοῦσε σέ συνεχή ἐνότητα μέ τήν ὀρθόδοξη πίστη, τήν ἐπιστήμη του, τήν ἱστορία καί τόν πολιτισμό, μπῆκε ἀτρόμητος στίς σκιές τοῦ θανάτου καί προετοίμασε μονάχος του τήν αἰώνια του ἀνάπαυση στήν ἱερή κλίνη τῆς Ἀρτινῆς γῆς, «ἀκεραιώνοντας» τό πολύχρονο βίωμά του μέ τίς ἀξίες τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κάλλους. Αὐτός, λοιπόν, ὁ *ἀείμνηστος Κώστας Τσιλιγιάννης*, ἦταν ὁ μέγας ἀναχωρητής ἐκεῖ-

νη τήν ἀποφράδα τελευταία Δευτέρα τοῦ περσινοῦ Μαγιοῦ, στό φέρετρο τοῦ ὁποίου «ἀκούμπησε», κλαίγοντας ὁλόκληρη ἡ θρησκευτική καί πνευματική Ἄρτα καί μαζί ὅλοι ὅσοι τόν τίμησαν καί τόν ἀγάπησαν γι' αὐτό πού ἦταν καί γιά κεῖνα τά θαυμαστά πού ἐπραξε.

Γιατί ὁ Κώστας Τσιλιγιάννης τῆς Ἄρτας, σέ ὅλη τή ζωή του, τῶν μακρόχρο-
νων καί σκληρῶν ἀγώνων, ἔμεινε μέ τεταμένα τά χέρια πρὸς τό Θεό, τό Σω-
στό καί τήν Ἀλήθεια! Ἦταν πάντα πάνω στόν προμαχῶνα, ἔτοιμος νά πέσει
γιά ὅ,τι νόμιζε ἠθικό, δίκαιο, πατριωτικό... Δέν ἔβριψε ποτέ τά σκοτάδια τῆς
πολιτικῆς μέ τά χρώματα πού τοῦ ἄρεσαν καί δέν ἄφησε ποτέ τό Κάστρο γιά
νά πιάσει τίς εὐκόλες ἐκτάσεις καί ἐκστάσεις... «Ὑποδέχθηκε» τό θάνατο μέ τό
ἥρεμο πάθος τῶν πρώτων Χριστιανῶν, καί τόν ἀντιμετώπισε μέ σθένος καί
καρτερικότητα. Ὁ ἴδιος σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς δοκιμασίας του μπόρεσε νά κά-
νει ἀξιοπρεπῆ... διάλογο μαζί του.

«Ἀντώνη, πᾶμε νά πιοῦμε ἓνα κρασί... Θέλω νά μιλήσουμε καί ἔχουμε νά
ποῦμε πολλά [...] Ξέρεις ὁ ἄνθρωπος εἶναι πολύ ἀνώτερος ἀπό τά ἀστέρια...
Γιατί γνωρίζει τό θάνατό του [...]. Πάντως ἐγώ σέ ἓνα ἐξάμηνο δέν θά ὑπάρ-
χω...», μοῦ ἔλεγε στίς ἀρχές Φθινοπώρου 2013 (σσ., 8 μήνες πρὸ τοῦ θανάτου
του) σέ συνάντηση ἔξω ἀπό τό «Ἀρτινό». Ἄν καί φανερά καταβεβλημένος ἀπό
τίς ἀλλεπάλληλες χημειοθεραπεῖες, ἦταν ψύχραμος, δέν εἶχε χάσει τό χιοῦμορ
του καί δέν δυσκολευόταν νά μιλήσει γιά τό ἐπικείμενο τέλος του. Τό μόνο
πού τόν ἀπασχολοῦσε ἦταν νά προλάβει νά τελειώσει τή συγγραφή τῶν βιβλί-
ων πού εἶχε σχεδιάσει. Στίς πολλές καί μακρές συζητήσεις πού ὁ γράφων κατά
καιρούς εἶχε μαζί του, ἐπιχειρηματολόγησε, ὅχι μέ ἀφορισμούς καί ἀποφθέγμα-
τα, ἀλλά μέ στέρεους λόγους, ἐπαναλαμβάνοντας πῶς ἡ ζωὴ δέν εἶναι φευγα-
λέα ἐπικούρεια ἀπόλαυση, ἀλλά σύνθεση ὑψηλῶν αἰσθητικῶν στιγμῶν, βιωμά-
των καί πληρώσεων.

«Οἱ ἄνθρωποι μοιάζουν μέ δραπετές ἄλλου κόσμου. Ἔχουν ἔρθει σέ αὐτὴ
τὴ ζωὴ ὅπως οἱ ἐπισκέπτες τῶν πανηγυριῶν, πού φθάνουν σέ ξένη πόλη, εἴτε
γιά νά κερδίσουν δόξα καί χρήμα, εἴτε γιά νά ζητήσουν νά μάθουν τί καί
πῶς ἐκεῖ τελεῖται. Αὐτοὶ πού ἔρχονται νά θηρεύσουν γνώσεις καί νά ἀναζη-
τήσουν τήν ἀλήθεια, εἶναι οἱ φίλοι τῆς σοφίας, οἱ φιλόσοφοι». Τήν πιό πάνω
ἀπάντηση τοῦ μεγάλου Πυθαγόρα στήν ἐρώτηση τοῦ Λέοντα, τυράννου τῶν
Φλιασσιῶν, «τί εἶναι φιλοσοφία καί κατά τί διαφέρουν οἱ φιλόσοφοι ἀπὸ
τούς ἄλλους ἀνθρώπους», ἐπικαλοῦνταν ὁ ἐκλιπὼν κατά τίς ἀτέρμονες συζη-
τήσεις μας, προκειμένου νά δικαιολογήσει τό πάθος του γιά τήν ἄλλη πλευρά
τῆς ζωῆς, τήν πνευματικὴ πού ἔρχεται νά ἐπιβεβαιώσει τό γεγονός, ὅτι, ὁ ἴδιος,
πέραν τοῦ ὅτι ὑπῆρξε ἓνας χαρισματικός ἄνθρωπος, μέ πλούσια παιδεία, ἦταν
συνάμα καί φιλόσοφος.

Λένε ὅσοι σέ αὐτές τίς κορυφαῖες ἀνθρώπινες στιγμές, ἐπιμένουν νά φιλο-
σοφοῦν, ὅτι μέ νανάγιο μοιάζει ὁ θάνατος τοῦ νέου ἀνθρώπου! Καί μέ κατά-
πλου σέ λιμάνι ὁ θάνατος τοῦ ἡλικιωμένου! Ὅμως, δέν ὑπῆρξε Ἀρτινός πού
τόν γνώρισε καί δέν τοῦ προκάλεσε ἐκπληξὴ τό ἄγγελμα τοῦ θανάτου τοῦ Κώ-
στα Τσιλιγιάννη.

Γιατί μπορεί ο αείμνηστος Κώστας Τσιλιγιάννης, ως φοιτητής, και μετέπειτα απόφοιτος από τὰ τμήματα Νομικής και Φιλολογίας τοῦ ΑΠΘ νά πολιτογραφήθηκε Θεσσαλονικιός. Καί ὡς προϊστάμενος ἐθιμοτυπίας καί δημοσίων σχέσεων τῆς ΔΕΘ (1961-1971), καθηγητής δημοσίων σχέσεων στή σχολή Ἀξιωματικών τοῦ Στρατοῦ καί Ἀστυνομίας (1974-1976), πρόεδρος τοῦ Πολιτιστικοῦ Συλλόγου Ἀρτινῶν Θεσσαλονίκης (1978-1988), πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας Δημοσίων Σχέσεων Βορείου Ἑλλάδος, πρόεδρος τῆς Ἑνώσης Συντακτῶν Περιοδικοῦ τύπου Βορείου Ἑλλάδος (1990-2006), νά κατέστη ἐπώνυμο μέλος τῆς κοινωνίας τῆς συμπρωτεύουσας. Ὡστόσο ἀπό τή σκέψη του ποτέ δέν ἔβγαλε τήν ἀγαπημένη του Ἄρτα! Τήν εἶχε βαθεῖα κλεισμένη στήν καρδιά του. Ἄλλωστε τή νοσταλγία γιά τόν γενέθλιο τόπο καί τήν ἀγωνία νά ἀναδείξει τήν ἱστορία του, τόν πολιτισμό καί τίς παραδόσεις του, φρόντισε καί τίς μετουσίωσε σέ πρᾶξεις, τόσο μέ τή συγγραφή σπουδαίων ἱστορικῶν πονημάτων ὅσο καί μέ τή θυσία τῆς παλιννόστησής του. «*Ἡ Παρηγορητίσσα τῆς Ἄρτας*», «*Ἡ ἱστορία τοῦ Μοναστηριοῦ τῆς Κάτω Παναγιάς*», «*Τουρκοκρατούμενη Ἄρτα καί Κλήρος*», «*Κωνσταντῖνος Πλάτων, ὁ χρονικογράφος ἡγούμενος τῆς Ι. Μονῆς Κάτω Παναγιάς*», «*Ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Γραικός καί τό ράσο τοῦ Δομινικανοῦ Μοναχοῦ*», «*Οἱ Ἡγούμενοι τῆς Ι. μονῆς τῆς Κάτω Παναγιάς Ἄρτας*», «*Οἱ Ἅγιοι αὐτάδελφοι ἀπό τήν Ἄρτα, Θεοχάρης καί Αποστόλης*», «*Ἡ δίκη τοῦ Μάξιμου τοῦ Γραικοῦ*», «*Πύρρος ὁ βασιλιάς τῆς Ἡπείρου - Ἕνας ἐντιμος πολέμαρχος*», «*Θωμᾶς Α΄ Ἄγγελος Κομνηνός Δούκας*», «*Ἡ ἐκπαίδευση στήν Ἄρτα*», «*Ὁ Προσκοπισμός στήν Ἄρτα*», «*Σεργιάνι στήν παλιά Ἄρτα κ.ἄ.*, ἦταν ἡ ἐκπληκτική «βιβλιο-δημιουργία» του. Ἀναμφίβολα σῆμα κατατεθέν τῆς ἱστορίας καί τῶν παραδόσεων τῆς ἀγαπημένης Ἀρτινῆς πατρίδας ἀπετέλεσαν τὰ ἀνωτέρω ἱστορικά κείμενα, ἀνεκτίμητης ἀξίας πολιτισμική παρακαταθήκη γιά τοὺς ἐπιγενόμενους. Ἀλλά καί πολύτιμα «προσβευτικά διαπιστευτήρια τῆς Ἄρτας τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἱστορίας, ἡ... ἐπίδοσή τους στίς ἀνά τόν κόσμο «φιλο-ἱστορικές» κοινότητες.

Ἀναμφίβολα ὁ ἐκλιπών προσέφερε πολλὰ στόν πολιτισμό καί τὰ γράμματα μέ τό συγγραφικό του ἔργο καί δίκαια τιμήθηκε γι' αὐτό μέ τό Βραβεῖο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Περισσότερα ἀπό 20 εἶναι τὰ βιβλία, πού ἔχει συγγράψει ἐκ τῶν ὁποίων «*Ἡ Δίκη τοῦ Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ*» ἐκδόθηκε ἀπό τό Ἴνστιτούτο «Ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Γραικός». Γιά τήν προσφορὰ του στήν προβολή καί ἀνάδειξη τῆς τιμῆς καί μνήμης τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, τιμήθηκε ἀπό τήν Ι.Μ. Ἄρτας καί ἀπό τήν Ι.Μ.Μ. Βατοπεδίου. Ἐκεῖνο ὅμως πού ἐπιβεβαίωσε τήν πνευματική, ἱστοριοδιφική καί ἀγωνιστική ἀξία τοῦ αείμνηστου Κώστα Τσιλιγιάννη, εἶναι ἡ πολύτιμη συνεισφορὰ του στήν ἀνάδειξη τῆς Ἀγιότητος τοῦ Μάξιμου Γραικοῦ καί τῆς ἀνακομιδῆς καί μετακομιδῆς τῶν λειψάνων του στό Ἅγιο Ὄρος.

«Ὁ Ἅγιος Μάξιμος ὁ Γραικός, ὁ Βατοπεδινός εἶναι γιά τοὺς Ἀρτινοὺς ἡ μεγαλύτερη θρησκευτική δόξα. Ὁ Μάξιμος ὁ Γραικός, ὡς ποιητής, φιλόσοφος, ὁσιομάρτυρας, ἄφησε ἀνεξίτηλο τό στίγμα του στό χρόνο... Ὅταν πρωτοπῆγα στό Ἅγιο Ὄρος στή Μονή Βατοπεδίου καί μέ ἐνημέρωσαν οἱ ἀδελφοί πατέρες

ὅτι ἡμεῖς οἱ Ἀρτινοὶ ἔχουμε ἕναν Ἅγιο τὸν Μάξιμο πού ἦταν Βατοπεδινός μοναχός, στεναχωρήθηκα πού δέν εἶχε τὴν ἀνάλογη προβολή καί ὁ κόσμος δέν τὸν γνώριζε. Καί τότε κάθισα καί μελετώντας διαπίστωσα ὅτι, ἂν ἦταν γιὰ τοὺς Ρώσους ὁ φωτιστής τους, πού τοὺς μύησε στὸν ὀρθόδοξο χριστιανισμό, γιὰ τοὺς Ἕλληνες δέν ἦταν κάτι τό διαφορετικό». Μὲ τὰ παραπάνω ἐκ βαθέων λόγια σέ ραδιοφωνικὴ του συνέντευξη ὁ Κώστας Τσιλιγιάννης, περιέγραφε τὴν ἀπαρχή τῆς προσπάθειας πού ἀνέλαβε γιὰ τὴν Ἀγιοποίηση τοῦ Ἀρτινοῦ Ἀγιορείτη μοναχοῦ. Καί μὲ τὴν ἀπάντησή του σέ σχετικὴ ἐρώτηση γιὰ τίς ἀλλεπάλληλες ἐπισκέψεις του στὴν Ἀθήνα, τὴ μονὴ Βατοπεδίου, τὴν Κωνσταντινούπολη, τὴ Μόσχα καί στίς ἐκεῖ ἐπαφές του, ἔδειξε τὴν ἀνωτερότητά του, ὅταν μὲ τὴν ἀβρότητα καί σεμνότητα πού τὸν διέκριναν, προεχόντως ἐξῆρε γιὰ τὴ μεγάλη συνεισφορά τους στὴν ἐπιτυχία τοῦ μεγαλεπιβόλου σχεδίου του, τόσο τοὺς μακαριστοὺς Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Σεραφεῖμ (Τίκα), Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Δημήτριο, Πατριάρχη Μόσχας Ἀλέξιο καί πατέρα Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη, Ὑμνογράφου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὅσο καί τοὺς Γέροντα Ἐφραίμ, Καθηγούμενο τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπεδίου καί Σεργκέι Μπελάεφ, Ρώσο ἱστορικό καί ἀρχαιολόγο καί φυσικά τὸν Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Ἄρτας κ.κ. Ἰγνάτιο τὸν Δ'.

Ὅμως ὁ Κώστας Τσιλιγιάννης, ἐδῶ καί ἕνα χρόνο δέν εἶναι πιά μαζί μας! Ἔσβησε ἀφοῦ ἐπὶ ἔτη ὀρθώθηκε ἐν μέσῳ τῆς καθημερινότητας, ὡς ἐκπληκτικὸ παράδειγμα: ἀρχοντιάς, ζωτικότητας, διαύγειας, ἐργασιομανίας, συγγραφικοῦ οἴστρου, ἱστοριοδιφικῆς ἀναζήτησης, πνευματικῆς ἀνησυχίας καί πολιτισμικῆς σοφίας.

Ὁ γράφων, μέσα στὴν ἀπέραντη ὁδὸν του γιὰ τό χαμό του, αὐτὴν ἐδῶ τὴν ὥρα αὐτοῦ τοῦ πνευματικοῦ μνημόσυνου τοῦ ἀποδημήσαντος εἰς Κύριο φλογεροῦ Ἀρτινόπουλου, πού μὲ τὴν καταλυτικὴ δύναμη τῆς συγγραφικῆς γραφίδας του πέτυχε, ἀπὸ μιά ἄλλη ὁδó, δίκαια νὰ περάσει στὴ χορεία τῶν μεγάλων Ἀρτινῶν ἀγωνιστῶν, ἀναπόφευκτα μπαίνει καί σέ κάποιες σκέψεις, πού ἐκφεύγουν ἀπὸ τὰ καθιερωμένα.

Ἀλήθεια, ποιά σημασία τώρα μπορεῖ νὰ ἔχουν τὰ μέσα ἢ τὰ λάθη, προκειμένου νὰ βγεῖ, ἔστω καί ἀπὸ μιά ἔξοδο κινδύνου ὁ κίνδυνος, εἶναι τό ρητορικό του «διερῶτημα»; Γιατί σημασία ἔχει νὰ ἐπιβιώσει ὁ ξεχασμένος αὐτός τόπος, ὅταν κανεῖς ἀπὸ κάποιο μετερίζι ἀσκεῖ δημόσια ἀποστολή. Καί σέ αὐτές τίς περιστάσεις, οἱ ἀγωνιστές ἔχουν χρὸς νὰ μὴ διστάζουν, γιατί πάντα θά ὑπάρξουν ἀντισηπτικά, νὰ ξεπλύνουν τίς λαβωματιές πού ἀφήνουν οἱ ἀγῶνες τους, εἶναι ἡ ἄμεση ἀπάντησή του.

Γιὰ νὰ συμπληρώσει μέσα στό ἀκόλουθο ἐλπιδοφόρο συμπέρασμα: Εὐλογημένοι οἱ πρωτεργάτες τῆς πάλης, γιατί ἐξαιτίας τους οἱ ἄλλοι θά ξαναπistéψουμε στὰ ἰδανικά καί θά ξαναγαπήσουμε τοὺς ἀνθρώπους. Γιατί μπορεῖ νὰ νομίζουμε ὅτι χάσαμε τὸν Κώστα Τσιλιγιάννη καί ἀπὸ τὴν ἀπώλεια αὐτὴ μπορεῖ ὁ ἴδιος νὰ ἀνευρεθεῖ, ξεπερνώντας τὴν ἐξουσία τοῦ ἄσαρκου θανάτου. Ὅμως τὸν Κώστα Τσιλιγιάννη τὸν ἔχασε ὀριστικά αὐτός ὁ τόπος, πού κλῆρος του στάθηκε ἡ οἰκονομικὴ στασιμότητα, ἡ κοινωνικὴ ὑποβάθμιση, ἡ πολιτισμι-

κή πενία, ή διαχρονική άδιαφορία, ή περιφρόνηση από τό χοντροπέτσο κράτος τών Αθηνών καί ή, έξ όλων αὐτῶν έκπορευόμενη έν πολλοῖς δυστυχία τών ανθρώπων του. Καί τό έναπομείναν όφειλόμενο χρέος πρός τόν μεγάλο άναχωρητή; Ἡ «παναρτινή» εὐχή καί ή έκκληση τοῦ γράφοντα!

Διαρκές τό καλό γλυκοχάραμα στοῦ Παραδείσου καί τών Ἀγγέλων τίς γειτονιές, γιά τόν Ἀρτινό μετανάστη καί εὐπατρίδη, τόν άκριβό τῆς Ἄρτας γιό, τόν αείμνηστο *Κώστα Τσιλιγιάννη!*

Καί τό χῶμα πού τόν σκεπάζει νά εἶναι, τόσο έλαφρύ, πού νά μήν σκιάζει τό φέγγος τῆς σοφίας του καί τόσο βαρύ πού νά μήν... συνθλίβει τή μνήμη του. Καί ή έκκληση στους πνευματικούς καί θρησκευτικούς ταγούς τῆς Ἀρτινῆς πολιτείας; Μά ή συνδιοργάνωση ενός συμποσίου, άφιερωμένου στή ζωή καί τό συγγραφικό έργο τοῦ *Κώστα Τσιλιγιάννη.*

Θά εἶναι ένας έλάχιστος φόρος τιμῆς καί ένα μεγάλο εὐχαριστῶ στόν πνευματικό άνθρωπο πού ή ιστοριοδιφική δημιουργία του άναφορικά μέ τήν ιστορία καί τόν πολιτισμό της, έδωσε μεγάλη ὥθηση στήν προβολή τῆς Ἄρτας, καί άπετέλεσε μιά πολύτιμη παρακαταθήκη γιά τά νεότερα παιδιά της.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ

(1937-2014)

«Ένας ώραϊος άνθρωπος έφυγε». Αυτή ή φράση-δικαίωση άκούστηκε από πολλά στόματα ανθρώπων πού γνώρισαν από κοντά τόν άείμνηστο καθηγητή Αθανάσιο Παλιούρα καί ήρθαν νά τόν αποχαιρετήσουν στήν έξόδιο άκολουθία καί νά τόν συνοδεύσουν στήν τελευταία του κατοικία στίς 12 Οκτωβρίου 2014.

Ο Αθανάσιος Παλιούρας γεννήθηκε στό Αγρίνιο στίς 15 Οκτωβρίου τοῦ 1937. Μετά τίς έγκύκλιες σπουδές στά Παπαστράτεια Έκπαιδευτήρια σπούδασε Θεολογία, Ίστορία καί Αρχαιολογία στά αντίστοιχα Τμήματα τοῦ Πανεπιστημίου Αθηνών. Είδικεύθηκε στή Βυζαντινή Αρχαιολογία καί Τέχνη καί ώς ύπότροφος τής Ακαδημίας Αθηνών μετέβη στό Έλληνικό Ίνστιτούτο Βυζαντινών καί Μεταβυζαντινών Σπουδών τής Βενετίας. Έκπόνησε υπό τήν έποπτεία τών καθηγητῶν Μ. Μανούσακα, Ν. Δρανδάκη καί S. Bettini τή διδακτορική του διατριβή μέ θέμα: «Ο ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας (1540-1608) καί αί μικρογραφίαι τοῦ κώδικος αὐτοῦ», ή όποία έκδόθηκε στήν Αθήνα τό 1977.

Ύπηρέτησε αρχικά στή Μέση εκπαίδευση (ιδιωτική καί δημόσια) έπί δεκαετία καί έφθασε μέχρι τό βαθμό τοῦ Γυμνασιάρχη στή Σχολή Αναβρύτων. Από τό 1977 μέχρι τή συνταξιοδότησή του τό 2006 ύπηρέτησε ώς καθηγητής στό Πανεπιστήμιο Ίωαννίνων διδάσκοντας στό Τμήμα Ίστορίας-Αρχαιολογίας τό μάθημα τής βυζαντινής αρχαιολογίας καί τέχνης. Διετέλεσε πρόεδρος τοῦ Τμήματος Ίστορίας-Αρχαιολογίας (1992-1998) καί Διευθυντής κατά περιόδους τοῦ Τομέα Αρχαιολογίας (1988-2006). Γιά πολλά χρόνια άνήκε στήν εκδοτική έπιτροπή τών έπιστημονικῶν περιοδικῶν «Δωδώνη» καί «Ηπειρωτικά Χρονικά». Τό 1984, κατόπιν προσκλήσεως, μετέβη στήν Αμερική, στό «Κέντρο Βυζαντινῶν Σπουδῶν» (Dumbarton Oaks) στήν Ουάσιγκτον ώς έπιστημονικός συνεργάτης καί παρέδωσε μαθήματα καί διαλέξεις σέ πανεπιστημιακά ιδρύματα άλλά καί στούς Έλληνες τής Αμερικής. Από τό 1990-1995 παράλληλα μέ τά διδακτικά του καθήκοντα στό Πανεπιστήμιο Ίωαννίνων διδάξε θέματα τής ειδικότητάς του σέ σεμινάρια Βυζαντινής Ίστορίας καί τέχνης τής Ι. Μητροπόλεως Έλβετίας στή Γενεύη.

Στήν τριετία 1993-96 διηύθυνε τό πανεπιστημιακό ἐρευνητικό πρόγραμμα «Βυζαντινή Ήπειρος – Μνημειακή τοπογραφία Ζαγορίου» ὕστερα ἀπό ἀνάθεση τῆς Γενικῆς Γραμματείας Ἑρευνας καί Τεχνολογίας. Δίδαξε στό Διατμηματικό Μεταπτυχιακό πρόγραμμα τοῦ Πανεπιστημίου γιά τίς «Μεσαιωνικές Σπουδές». Κατηύθυνε τίς μεταπτυχιακές σπουδές στή βυζαντινή ἀρχαιολογία μεγάλου ἀριθμοῦ φοιτητῶν καί ὑπῆρξε ἐπόπτης καθηγητής δεκάδων διδακτῶν στους τομεῖς τῆς βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καί τέχνης, ἐνῶ παράλληλα συμμετεῖχε ὡς μέλος τριμελῶν καί ἐπταμελῶν ἐπιτροπῶν γιά τήν κρίση μεταπτυχιακῶν καί διδακτορικῶν ἐργασιῶν.

Παράλληλα στήριξε τήν ἐπανάδρυση καί λειτουργία τῆς Ἀνωτέρας Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς Βελλᾶς Ἰωαννίνων ὡς ἔκτακτος καθηγητῆς (1993-2007) καί ἀργότερα τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας ὡς ἀντιπρόεδρος τῆς Διοικούσας Ἐπιτροπῆς μέχρι τό θάνατό του (2007-2014).

Ἦταν μέλος τῆς «Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας». Διετέλεσε ἐπί σειρά ἐτῶν μέλος τοῦ Κεντρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ (ΚΑΣ), καθώς καί πρόεδρος τῆς κεντρικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας γιά τίς σχολικές βιβλιοθήκες (1998-2000). Ἑλάβε μέρος μέ ἀνακοινώσεις σέ ἑλληνικά καί διεθνή βυζαντινολογικά Συνέδρια στήν Ἑλλάδα καί τό ἔξωτερικό.

Ἀγαποῦσε ιδιαίτερα τήν πατρίδα του τό Ἀργίριο καί ἐργαζόταν γιά τήν πνευματική καί πολιτιστική του ἀνάπτυξη καί ἀνάδειξη. Αὐτό φαίνεται ἀπό τήν πλούσια ἐπιστημονική προσφορά στόν τόπο του, τό ἀνασκαφικό ἔργο πού διενήργησε στό χῶρο τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, τά συνέδρια καί τίς ὁμιλίες πού κατὰ καιρούς καί πληθωρικά πραγματοποιοῦσε, τή συμμετοχή του στά κοινά τῆς πόλεως καί τοῦ Δήμου, τίς ἄοκνες προσπάθειές του, ὡς πρόεδρος καί μέλος τῆς Διοικούσας Ἐπιτροπῆς, γιά τή λειτουργία, ἐπάνδρωση καί ἀνάπτυξη τῶν πανεπιστημιακῶν σχολῶν, τή συμμετοχή του σέ πνευματικά ἰδρύματα καί ἐπιστημονικούς συλλόγους, τή συμμετοχή του σέ ραδιοφωνικές καί τηλεοπτικές ἐκπομπές κ.ἄ. Χάρισε στήν ἐπιστήμη ἓνα θεμελιακό, πιλοτικό βιβλίο-πρότυπο γιά τή μνημειακή τοπογραφία τῆς πατρίδος του κατὰ τά βυζαντινά καί μεταβυζαντινά χρόνια, τήν «Βυζαντινή Αἰτωλοακαρνανία» (α' ἔκδοση στήν Ἀθήνα τό 1985 καί σέ β' ἔκδοση βελτιωμένη καί συμπληρωμένη στό Ἀργίριο τό 2004). Πρὸς ἐνημέρωση τοῦ εὐρύτερου κοινοῦ γιά τό σημαντικό ἀνασκαφικό ἔργο πού ἐπιτέλεσε γιά 30 ὁλόκληρα χρόνια στά χῶματα τῆς πατρίδας του (στό λόφο τῆς Ἁγίας Τριάδας Κάτω Βασιλικῆς, στό σπήλαιο καί τήν ἐγκλείστρα τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βαράσσοβας καί στήν Ἁγία Τριάδα Μαύρικα Ἀργιρίου), γιά τά εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν καθώς καί γιά τό ἀναστηλωτικό ἔργο πού πραγματοποιοῦσε σ' αὐτές, ἐξέδωσε τέσσερα κατὰ σειρά ἡμερολόγια 2007-2010 μέ κατατοπιστικά κείμενα καί πλούσιο φωτογραφικό ὕλικό.

Ἡ Ἄρτα μέ τό βυζαντινό της παρελθόν καί τὰ λαμπρά βυζαντινά της μνημεῖα ἀπετέλεσε γι' αὐτόν πόλο ἑλξης καί ιδιαίτερα ἀγαπητό πολιτιστικό χῶρο μέ τόν ὁποῖο καί ἀσχολήθηκε. Τούς ἀρτινούς φοιτητές τοὺς παρότρυνε νά ἀσχοληθοῦν μέ τήν μελέτη καί τήν ἐπιστημονική ἔρευνα τοῦ πλούσιου σέ ἱστορία

καί τέχνη τόπου τους. Ἔδωσε ὥς ἐπόπτης καθηγητής ἐργασίες γιά τήν Ἄρτα σέ ἀρτινούς καί μὴ φοιτητές καί κατηύθυνε διδακτορικές διατριβές σχετικές μέ τήν ἀρχιτεκτονική καί τήν εἰκονογράφηση τῶν μνημείων ἀλλά καί τήν ἱστορία τῆς ἔνδοξης πρωτεύουσας τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου. Ἡ παρουσία του στήν αἴθουσα τοῦ Μουσικοφιλολογικοῦ Συλλόγου τοῦ «Σκουφά» ἦταν συχνή, εἴτε γιά διαλέξεις, εἴτε γιά συμμετοχή σέ ἐπιστημονικά συνέδρια. Ἡ συνεργασία μέ τοὺς ἐκάστοτε προέδρους καί τοὺς ὑπεύθυνους τοῦ συλλόγου ἦταν πάντοτε ἀγαστή καί ἐποικοδομητική. Ἔλαβε μέρος στό Α΄ Διεθνές Ἐπιστημονικό Συνέδριο γιά τό Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου (27-31 Μαρτίου 1990) καί εἰσηγήθηκε τό θέμα: «Οἱ Βλαχέρνες τῆς Ἀρτας καί τό πρότυπό τους», ἐνῶ ὑπῆρξε ὁ πρόεδρος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπιτροπῆς καί βασικός παράγοντας τῆς διεξαγωγῆς τοῦ Β΄ Διεθνoῦς Ἀρχαιολογικοῦ καί Ἱστορικοῦ Συνεδρίου: «Ἡ Βυζαντινὴ Ἄρτα καί ἡ περιοχή της» ποὺ πραγματοποιήθηκε στήν Ἄρτα στίς 12-14 Ἀπριλίου 2002.

Ὁ ἀέμνηστος καθηγητής εἶναι εὐρύτερα γνωστός γιά τό μεγάλο συγγραφικό του ἔργο καί ἰδιαίτερα γιά τήν προώθηση τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας γύρω ἀπό τά ζητήματα τῶν δύο καλλιτεχνικῶν ρευμάτων τῆς μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς: α) τῆς Κρητικῆς Σχολῆς καί β) τῆς Σχολῆς τῆς Βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος. Μέ σειρά εἰδικῶν μελετημάτων ἀσχολήθηκε συστηματικά μέ γενικότερα θεωρητικά προβλήματα Ἀρχαιολογίας καί διετύπωσε νέες προτάσεις καί ἀπόψεις, ἐνῶ μέ τήν συμμετοχή του ὡς ἐπιμελητῆς ἢ συγγραφέας σέ μνημειώδεις συλλογικές ἐκδόσεις καθιερώθηκε ὡς ἓνας ἀπό τοὺς κυριότερους ἐκφραστές τῆς Ὁρθόδοξης τέχνης σέ διεθνή κλίμακα.

Μέ ἀπαράμιλλο ζῆλο καί ἀκαταπόνητη ἐργατικότητα περπάτησε τά μονοπάτια τῆς ἱστορικῆς καί ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας μπαίνοντας μέ σεβασμό καί διάκριση σέ αὐλές βυζαντινῶν καί μεταβυζαντινῶν μνημείων, ἐπισκέφτηκε ἐπώνυμους καί ἀνώνυμους ζωγράφους, διάβασε ἐπιγραφές καί κείμενα, μελέτησε τοιχογραφίες καί φορητές εἰκόνες, προσκύνησε θαυματουργές εἰκόνες καί ἄγια λείψανα καί μελέτησε σέ βάθος τά εὐλογημένα κατάλοιπα τῶν πατέρων μας. Διάβηκε σέ πόλεις ἐρειπωμένες, δρόμους ἱστορικούς, σπήλαια ἀπόκρημνα, μνημεῖα ὀνομαστά καί ταπεινά, ἀφουγκράστηκε μέ «ὅτα πνευματικά» τή ζωή καί τά ὄνειρα τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔζησαν καί πέρασαν καί προσπάθησε νά ἀναστήσει τά δημιουργήματά τους. Γιά 40 περίπου χρόνια διενήργησε ἀνασκαφές σέ παλαιοχριστιανικούς καί βυζαντινούς χώρους (περιοχή Αἰτωλοακαρνανίας, Παναγία Ἀρτοκωστά Ἀρκαδίας καί μονή Τριῶν Ἱεραρχῶν στό Λουσούδι τῶν Ἀστερουσιῶν στή νότια Κρήτη) καί προώθησε τό ἀνασκαφικό ἔργο τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων ἐκπαιδεύοντας παράλληλα σημαντικό ἀριθμό φοιτητῶν τοῦ τμήματος Ἱστορίας καί Ἀρχαιολογίας. Τό πρόγραμμα ἐντατικό - ἕως ἐξουθενωτικό, ἢ ἔρευνα σέ βάθος καί τό ἀποτέλεσμα ἐντυπωσιακό καί γιά τοὺς χώρους τῶν ἀνασκαφῶν ἀλλά καί γιά τή σπουδὴ τῶν νέων ἐρευνητῶν καί ἀρχαιολόγων, τοὺς ὁποίους περιέβαλε πάντοτε μέ ἰδιαίτερα ἀγάπη. Ὁ καημός του ἦταν νά γίνουν ἄριστοι ἀρχαιολόγοι. Νά σκύβουν μέ προθυμία, νά συλλέγουν καί νά ἀξιολογοῦν καί τά πιό ταπεινά εὐρήματα καί νά ἔχουν κατάλληλα ἐπιστημονικά καί πνευματικά ἐφόδια καί τίς ἀρμόζουσες κατά περίπτωση προσλαμβάνουσες γιά τή μελέτη καί ἀνάδειξή τους.

Μέ τόν ἴδιο ἐνθουσιασμό καί μέ περισσή φροντίδα διοργάνωνε ἐκπαιδευτικές ἐκδρομές μέ μεγάλη συμμετοχή φοιτητῶν τόσο στό ἐσωτερικό ὅσο καί στό ἐξωτερικό. Ἀλησμόνητες θά μείνουν στή μνήμη πολλῶν ἀπό τοὺς φοιτητές καί συμμετέχοντες οἱ ἐκδρομές αὐτές, στίς ὁποῖες συνδύαζονταν πλούσια ξενάγηση καί ἐπιτόπια μαθήματα ἀρχαιολογίας καί τέχνης. Πρώτιστη καί κύρια φροντίδα, γιά τόν ἀείμνηστο καθηγητή, ὑπῆρξε ἡ ἐμβάθυνση στό πνευματικό ὑπόβαθρο καί περιεχόμενο τῆς τέχνης τῶν βυζαντινῶν μνημείων καί τῶν ἱερῶν κειμηλίων. Ἡ μελέτη τους ἀποτελοῦσε μυσταγωγική προσέγγιση τοῦ κάλλους τῶν ἱερῶν αὐτῶν θησαυρισμάτων τῆς χριστιανικῆς τέχνης καί πίστεως. Ἡ Κωνσταντινούπολη, τὰ Ἱεροσόλυμα, τὸ ὄρος Σινᾶ, γιά τὰ ὁποῖα ἔγραψε καί ιδιαίτερα ἔργα-ὁδηγούς, ἀποτελοῦσαν τοὺς τόπους πού ιδιαίτερα ἀγαποῦσε καί συχνά ἐπισκεπτόταν. Τό Ἅγιον ὄρος, ἡ Βενετία, ἡ Ρώμη καί ὁλόκληρη ἡ Ἰταλία καί Σικελία –ἡ Μεγάλη Ἑλλάδα–, ἡ Αἴγυπτος, ἡ Παλαιστίνη, ἡ Καππαδοκία, ἡ Κύπρος, οἱ χώρες τῆς μέσης Ἀνατολῆς, τὰ Μετέωρα, ἡ Κρήτη καί ἡ Ἡπειρος μέ τὰ πολλά τους μνημεῖα, ἀπετέλεσαν τοὺς πνευματικούς καί πολιτιστικούς χώρους πού τὰ βήματα καί ἡ ματιά τοῦ καθηγητῆ Παλιούρα περιπλανήθηκε καί ἀχόρταγα ρούφηξε τὸ ἐσώτερο κάλλος τους, τὸ ὁποῖο μέ τή γλαφυρή του διδασκαλία, «τὴν ἀποστάζουσα μέλι» καί τὴν ζωντανή του γραφίδα, μετέδωσε ἀπλόχερα καί μέ πολλή ἀγάπη σέ ὅλους ἀδιάκριτα. Μέ τή διδασκαλία καί τὸ συγγραφικό του ἔργο παρέδωσε τὰ κλειδιά τῆς ἐρμηνείας τῆς βυζαντινῆς τέχνης συνδυάζοντας τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καί γνώση μέ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση, ἀφοῦ γνῶριζε πολὺ καλά ὅτι «ἡ τέχνη τῆς εἰκόνος ἡ σιωπῶσα γραφή» δέν εἶναι ἐφεύρεση τῶν καλλιτεχνῶν ἀλλὰ εἶναι καρπὸς τῆς πείρας τῶν ἁγίων» κατὰ τόν Οὐσπένσκυ καί σύμφωνα μέ τόν ὅρο τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου «οὐ γὰρ ζωγράφων ἐφεύρεις ἡ τῶν εἰκόνων ποίησις, ἀλλὰ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἔγκριτος θεσμοθεσία καί παράδοσις».

Πλειάδα ἄρθρων ἐπιστημονικοῦ, ἀρχαιολογικοῦ κυρίως καί ἱστορικοῦ περιεχομένου, καθὼς καί πολλὰ ἄρθρα καί ἐπιφυλλίδες ποικίλου περιεχομένου (θεολογικοῦ, πνευματικοῦ, ἐθνικοῦ, παιδαγωγικοῦ, κοινωνικοῦ, κ.ἄ.) δημοσιεύτηκαν κατὰ καιροὺς σέ ἐφημερίδες καί περιοδικά. Σέ περιοδικὰ δέ καί συλλογικούς τόμους ἔχει δημοσιεύσει κατὰ καιροὺς ποιήματα καί ἀφηγήματα ἀνέκδοτων συλλογῶν του, ἀφοῦ ποιητικὴ καί εὐαίσθητη ψυχὴ ὁ ἴδιος ἀγάπησε ἀπὸ νωρὶς τὴν ποίηση καί σμίλεψε περὶ κείμενα. Πέραν τούτων πλειάδα ὁμιλιῶν καί διαλέξεων ἀναλόγου περιεχομένου πραγματοποιοῦσε κατὰ καιροὺς, τίς ὁποῖες μέ ἀγαθὴ ἀνάμνηση καί νοσταλγία τῶν λόγων του ἐνθυμοῦνται οἱ ἀκροατές του.

Ὡς ἄνθρωπος ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς διακρίνονταν γιά τὴν ἀρχοντιά του. Ἀρχοντιά στό παράστημά του, ἀλλὰ κυρίως στό ἦθος του καί στὴν ἔντονη προσωπικότητά του. Στό φωτεινὸ πρόσωπο τοῦ καθηγητῆ Παλιούρα διέκρινες μέ τὴν πρώτη γνωριμία τὸ ἦθος τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, τὴν σεμνότητα καί τὴν ἀπλότητα, τὴν μετριοπάθεια καί τὴ φιλικότητα, τὴν εὐρύτητα τῆς σκέψης καί τὸ σεβασμὸ τῶν ἀξιῶν. Διέθετε καταπληκτικὸ ἐπικοινωνιακὸ ταλέντο πού στηριζόταν στὴν ἀπροϋπόθετη ἀγάπη καί καλοσύνη πού πῆγαζε ἀπὸ τῆ

βαθειά του πίστη στο Θεό και την τιμή του στον κάθε άνθρωπο ως ξεχωριστή προσωπικότητα και 'εικόνα θεού'. Χωρίς προσποίηση, αὐθόρμητα και πάντοτε με καλή πρόθεση ἔσκυβε και ἀφουγκραζόταν τὰ προβλήματα και τίς ἐπιθυμίες τῶν φοιτητῶν και συνεργατῶν του και πάντοτε μέ τό χαριτωμένο και εἰρηνικό του λόγο ἔδινε λύσεις, ἐνίσχυε σέ ἀδυναμίες, γεφύρωνε ἀντιπαράθεσεις και κέρδιζε τήν ἐμπιστοσύνη ὄλων. Μποροῦσε νά συνομιλεῖ μέ ἄνεση και νά κερδίζει τήν ἀγάπη ὄλων ἀπό τούς ἀπλούς ἀνθρώπους ἐνός χωριοῦ μέχρι τούς ἐδικούς ἐπιστήμονες και τούς ἐπώνυμους τῆς κοινωνίας. Στόχος του πάντοτε ἦταν νά βοηθᾷ τόν ἄλλο. Στό γραφεῖο του στό Πανεπιστήμιο γινόταν «λαϊκό προσκύνημα», κατά τήν ἔκφραση τῶν ἰδίων τῶν φοιτητῶν του, ἀφοῦ γνώριζαν ὅτι θά εὑρισκαν κοντά του πάντοτε κατανόηση και βοήθεια.

Ὁ χαρακτήρας τοῦ λόγου του πάντοτε μυσταγωγικός, εἴτε στά ἀμφιθέατρα και τίς πανεπιστημιακές αἴθουσες, εἴτε στίς πολύωρες ξεναγήσεις στούς ἀρχαιολογικούς χώρους ἀναλύοντας τὰ μυστικά τῆς τέχνης, εἴτε στήν καθημερινή ζωή και φιλική συντροφιά. Μέ τό χαριτωμένο του χαμόγελο και τό πλούσιο γέλιο σέ κέρδιζε ἀπό τήν πρώτη στιγμή. Ποτέ δέν σέ ἀπογοήτευε, ἀλλά γνωρίζοντας τον καλύτερα ἀκόμα περισσότερο τόν ἀγαποῦσες και τόν ἐκτιμοῦσες.

Ἦταν πρόσωπο μέ τήν ἀληθινή ἔννοια τοῦ ὄρου, ἄνθρωπος μέ καθαρές ἀνθρώπινες σχέσεις. Συμπαραστάτη και πολύτιμο συνεργάτη στή ζωή και στήν καριέρα του εἶχε τήν πολύτιμη και ἀγαπημένη σύντροφο τῆς ζωῆς του κυρία Ἑλένη Παλιούρα-Λυδάκη, γιά τήν ὁποία ὁμολογοῦσε πάντοτε ὅτι χωρίς τήν στήριξή της δέν θά πετύχαινε τίποτε. Αὐτό γινόταν ιδιαίτερα ἀντιληπτό κατά τήν περίοδο τῶν ἀνασκαφῶν διὰ ἡ κυρία Ἑλένη ἀποτελοῦσε τήν ψυχή και τή μητέρα ὄλων τῶν συνεργατῶν και φοιτητῶν πού συμμετεῖχαν στίς ἐργασίες. Μέ τή σύζυγό του δημιούργησαν μιὰ ὁμορφη οἰκογένεια και ἀπέκτησαν τρία παιδιά και ἀξιώθηκαν νά δοῦν περισσότερα ἐγγόνια.

Ὁ ἀείμνηστος καθηγητής μας δέν λειτουργοῦσε ἀτομικιστικά γι' αὐτό και ἀπέκτησε ἀληθινούς φίλους σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα και τό ἐξωτερικό. Στή νεκρῶσιμη ἀκολουθία του φανερώθηκε ἡ ἀγάπη αὐτή τοῦ κόσμου και δικαιώθηκε ὡς ἄνθρωπος προσφορᾶς και ἀλήθειας. Ἡ πληθώρα τῶν ἀνθρώπων ἀπό ὅλα τὰ κοινωνικά στρώματα και ἀπό ὅλη τήν Ἑλλάδα και ἡ πλειάδα τῶν ὁμιλιῶν τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἐπιστημονικοῦ, κοινωνικοῦ και ἐκκλησιαστικοῦ χώρου, ἀλλά και οἱ νεκρολόγες και ἀναφορές στό πρόσωπό του πού δημοσιεύτηκαν στόν ἔντυπο και ἠλεκτρονικό τύπο μαρτυροῦν τήν ἀλήθεια αὐτή. Ὅλοι ἔμειναν, παρὰ τήν πικρία τοῦ ἀποχωρισμοῦ, μέ τή γλυκιά ἐντύπωση ζωγραφισμένη στά μάτια τους και τή φράση στά χεῖλη τους ὅτι:

«ἔνας ὥραϊος ἄνθρωπος ἔφυγε».

Αἰωνία σου ἡ μνήμη πολυφίλητε και πολυαγαπημένε μας δάσκαλε.

Δημήτριος Γιαννοῦλης
Ἐπίκ. καθηγητής Α.Ε.Α. Βελλάς Ἰωαννίνων

ΔΩΡΕΕΣ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΔΩΡΕΕΣ ΒΙΒΛΙΩΝ 2013

		Δωρεά Μιλ. Ντόβα	1
		Δωρεά Κώστα Κοκόση	1
		Δωρεά Ίδρυμα Λίλιαν Βουδούρη	3
		Δωρεά Έλένη Χατζούδη	
	Βιβλία	Τούντα	1
Δωρεά Ακαδημία Αθηνών	23	Δωρεά Θανάση Μαρκόπουλου	5
Δωρεά Άνδρ. Οικονόμου	3	Δωρεά Πολιτιστικού Κέντρου	
Δωρεά Μαρία Δέτσινα	7	Δήμου Αμφιλοχίας	2
Δωρεά Βασ. & Λεμ. Καρατσιώλη	9	Δωρεά Χρυσοστόμου Μποκογιάννη	1
Δωρεά Παν. Κωνσταντινίδου	1	Δωρεά Ιωάννη Τσαμπούρα	1
Δωρεά Χρύσω Βρατσίστα	1	Δωρεά Χαράλαμπου Ξυλογιάννη	1
Δωρεά ΦΑΑΘ	3	Δωρεά Ευάγγελου Σκορίλα	1
Δωρεά Θωμά Ζιώγα	1	Δωρεά Ηλία Βράτσιστα	3
Δωρεά Κων. Τσιλιγιάννη	1	Δωρεά Γεωργία Κρασιώτη	2
Δωρεά Ίωσήφ Έσθήρ Γκάνη	1	Δωρεά Φιλόπτωχου Άδελφότης	
Δωρεά Κων. Κονταξή	2	Άνδρων Θεσ/νίκης	1
Δωρεά Άλεξ. Καλοχέρη	2	Δωρεά Θωμά Τσουβάλα	41
Δωρεά Βαγγέλη Κούτα	4	Δωρεά Θεοδώρα Σταμούλη	6
Δωρεά Δημ. Βλαχοπάνου	1	Δωρεά Άλέξανδρου Ζορμπά	1
Δωρεά Άγγ. Καψάλη	2	Δωρεά Δημητρίου Γιαννούλη	1
Δωρεά Εύσ. Κάγκαρα	81		
Δωρεά Μαρία Παππά	61		
Δωρεά Σ. Κοντογιάννη	47		
Δωρεά Γ. Κάγκαρα	5		
Δωρεά Ιωάννα Κάγκουρα	2		
Δωρεά Άθ. Τζιέρτζης	1		
Δωρεά Νικ. Μπανταλούκα	2		
Δωρεά Δημ. Τομπουλίδη	210		
Δωρεά Ιωάννη Κουτσούμπα	8		
Δωρεά Ίωάν. Νεράτση	5		
Δωρεά Έλπ. Ίντζέμπελη	1		

ΔΩΡΕΕΣ ΒΙΒΛΙΩΝ 2014

	Βιβλία
Δημήτριος Τομπουλίδης	350
Δημήτριος Πορτοβάρας	1170
(καί όλόκληρη τήν	
προσωπική βιβλιοθήκη	
τοῦ Κων/νου Τσιλιγιάννη)	

Ξανθή Παπαπέτρου	10	Ίφιγένεια & Θεοδώρα	
Χριστίνα Παππᾶ	50	Σταμούλη	18
Σταλίδης Κων/νος	1	Ἄννα Θέμελη	3
Νικηφόρος Γκανιάτσας	1	Ἰωάννης Τζαμπούρας	2
Εὐάγγελος Κούτας	1	Βασίλης Τριάντος	35
Ἐλπιδοφόρος Ἰντζέμπελης	1	Βούλα Ἀργυροπούλου	1
Ἀ. Στρατῆ	1	Μαρία Δέτσικα	6
Ν. Μπανταλούκα	2	Κατερίνα Νάκου	1
Κων/νου Τσιλιγιάννη	1.100	Ἰωάννης Κουτσούμπας	50
Κων/νος Τραχανᾶς	10	Λαμπρινή Ἐξάρχου	26
Κική Κολίου	2	Πόπη Μαυρογιώργου	33
Βασίλης Πλακιᾶς	1	Ἰωάννη Κογκούλη	1
Ειρήνη Νάκου & Γεωργίου Ψωμᾶ	10	Γεωργίου Τασούλα	1
Γιώτα Νικολάου	1	Ἑλληνικά Πετρέλαια	51
Παν. Ψαριανός	1		

ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΕΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ Δ/ΝΣΗ Π. & Δ. ΕΚΠ/ΣΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ
Δ/ΝΣΗ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ Ν. ΑΡΤΑΣ
ΜΟΥΣΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΡΤΑΣ

Ταχ. Δ/ση: Γραμμενίσσα
Τ.Κ. - Πόλη: 47 100 - Άρτα
Ιστοσελίδα: <http://gym-mous-artas.art.sch.gr>
Email: mail@gym-mous-artas.art.sch.gr
Πληροφορίες: Κα Άνθούλα Ζιώρη
Τηλέφωνο: 2681085364
FAX: 2681085374

Τήν Τρίτη, 25 Μαρτίου 2014, ο Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος «Σκουφάς» βράβευσε τό Μουσικό Σχολείο Άρτας μέ τό Άγραφιώτικο Βραβείο «γιά τή μουσική παιδεία, πού παρέχει, καί τίς πολυσχιδεῖς δράσεις του, πού συνοδεύονται ἀπό σημαντικότερες διακρίσεις». Ἡ βράβευση συνοδεύτηκε ἀπό οἰκονομικό ἔπαθλο πεντακοσίων (500) εὐρώ.

Οἱ μαθητές, ὁ Σύλλογος καθηγητῶν, ὁ Σύλλογος γονέων καί κηδεμόνων καί ἡ διευθύντρια τοῦ Μουσικοῦ Σχολείου Άρτας, εὐχαριστοῦμε θερμά τό διοικητικό συμβούλιο τοῦ Συλλόγου «Σκουφάς» καθώς καί τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς πού πρότειναν τό σχολεῖο μας γιά τή βράβευση. Πρόκειται γιά ἕνα γεγονός πού εἶναι ἰδιαίτερα τιμητικό γιά τό σχολεῖο μας, ἀποτελεῖ ἀναγνώριση τοῦ ἔργου, πού γίνεται, καί τό οἰκονομικό ἔπαθλο θά καλύψει κάποια ἀνάγκη μας, καθώς εἶναι γνωστό ὅτι τό σχολεῖο μας στερεῖται βασικῆς ὑλικοτεχνικῆς ὑποδομῆς.

Ἡ τιμή εἶναι μεγάλη καθώς ἀφενός ἡ βράβευση γίνεται ἀπό ἕνα ἱστορικό Σύλλογο, πού πρωτοστατεῖ σέ κάθε πνευματική καί πολιτιστική ἐκδήλωση τῆς Άρτας καί τοῦ Νομοῦ γενικότερα, καί ἀφετέρου ἀφορᾷ τά Άγραφιώτικα Βραβεία πού δίνονται μέ κριτήριο τό ἥθος τοῦ βραβευόμενου καί τήν προσφορά

του στή βελτίωση καί ανάπτυξη τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς τοῦ τόπου μας, σύμφωνα μέ τούς ὅρους τῆς διαθήκης τοῦ αἰμίνηστου Βασιλείου Ἀγραφιῶτη.

Τό Μουσικό Σχολεῖο, ἐξωστρεφές ἀπό τή φύση του, συμμετέχει στήν πνευματική καί καλλιτεχνική ζωή τοῦ τόπου ὑπηρετῶντας ταυτόχρονα σαφεῖς εκπαιδευτικούς καί παιδαγωγικούς στόχους, προσφέροντας στούς μαθητές του πρόσβαση στήν αὐτοπεποίθηση τῆς ἐνεργοῦς συμμετοχῆς. Τό Μουσικό Σχολεῖο Ἄρτας δέν εἶναι μόνο χώρος μάθησης, ἀλλά ἓνα ἐξαιρετικό ἐργαστήρι ἀνθρώπινων σχέσεων καί ἐνθάρρυνσης τῆς συμμετοχῆς τῶν μαθητῶν μας στήν πνευματική ζωή τοῦ τόπου μέ ὄχημα τήν τέχνη, τή μουσική καί τή μαγεία τῶν ἤχων, τούς χιλιάδες συνδυασμούς, πού γεννᾶνε οἱ ἤχοι καί τά λόγια, καθώς σμίγουν μέ τό πάθος καί τή ζωντάνια τῆς ἐφηβείας.

Τό βραβεῖο ἀνήκει στούς μαθητές μας μέ τήν εὐχή καί τήν ἐλπίδα ἀπό τήν ἐπόμενη χρονιά, πού τό σχολεῖο ὁλοκληρώνεται ὡς μονάδα, νά ἔχει πάντα αὐτήν τή μέρα συμμετοχή στή βράβευση τοῦ Μουσικοφιλολογικοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶς», πού γιά μιά φορά ἀκόμα τόν εὐχαριστοῦμε, καί εὐχόμαστε στά μέλη του καί στό διοικητικό συμβούλιο νά συνεχίσουν τό ἔργο τους, πού παράγει ὁμορφα ἀποτελέσματα, προάγει τόν πολιτισμό καί χαρίζει ἰδιαίτερες στιγμές στήν πόλη μας.

Ἡ διευθύντρια
ΑΝΘΟΥΛΑ ΖΙΩΠΗ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Μ/Φ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

κ. ΙΩΑΝΝΗ ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΑ

ΣΤΟ ΕΤΗΣΙΟ ΦΕΣΤΙΒΑΛ «ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΧΟΡΟΣ - ΤΡΑΓΟΥΔΙ»

26/27-6-2013

Κυρίες καί κύριοι,

Λές καί ήταν χτές. Κι όμως πέρασαν 17 χρόνια από τότε πού πρωτοξεκινήσαμε στο «ΣΚΟΥΦΑ» τό φεστιβάλ «Παράδοση - Χορός - Τραγούδι». Άρχισαμε ένα ταξίδι στο χρόνο καί στο χώρο, ανασύραμε μνήμες ξεχασμένες από παλιά σεντούκια, δώσαμε στο δημοτικό μας τραγούδι καί στους παραδοσιακούς χορούς τή θέση πού τούς άξιζε. Χρόνια καί χρόνια τώρα επιμένουμε νά κρατάμε τήν παράδοση σέ χρόνο ένεστῶτα. Τό σεργιάνι μας στήν έλληνική παράδοση είναι πρωτεϊκό, πολύτροπο. Άλλες φορές κατηφορίσαμε στή νότια Έλλάδα καί στά νησιά μας, άλλοτε κινήσαμε πρὸς τά πάνω, στή Μακεδονία μας καί τή Θράκη, άλλες φορές ψάξαμε τίς ρίζες μας στήν καθ' ἡμᾶς ἀνατολή, στόν Πόντο καί στήν Καππαδοκία, αλλά τίς περισσότερες φορές, ἄν ὄχι ὅλες, στόν τόπο μας ήταν καί είναι πάντα ἡ ἀναφορά μας, στήν Ἡπειρο. Γιατί καί γιά μᾶς ἰσχύει αὐτό πού εἶπε ὁ μέγας μουσικός μας, ὁ Χαλκιᾶς:

«...Ταξίδευε τότε ὁ κόσμος, χανότανε γιά πολλά χρόνια κι' εἶναι ὁ σπουδαιότερος λόγος πού νά μὴ μπορεῖ κανεὶς νά ξεχάσει τίς γυναῖκες πού περίμεναν καί τό 'ριχναν στο μοιρολόϊ. Ἔχω μέσα μου κρατήσῃ πολὺ δυνατά αὐτὴ τὴν εἰκόνα. Μὲ πηγαίνει στόν τόπο μου, θυμάμαι, ὅλα εἶναι ἐπάνω μου ἐκείνη τὴ στιγμή, ὅποτε τ' ἀκούω νᾶ τό λένε καλά ἢ ὅποτε τό παίζω κλαίγοντας ἀπὸ χαρά. Ἐκείνη τὴ στιγμή ὅλη ἡ Ἡπειρος εἶναι πάνω μου: Ἡ μάνα μου, τ' ἀδέλφια μου, φίλοι καί ἄλλοι πολλοί, γιατί ἀπ' ὅλα ἔχω περᾶσει!...».

Ἐφέτος εἶπαμε νά ξαναπιάσουμε τό κουβάρι, πού τ' ἀφήσαμε στή μέση καί πέρσι καί πρόπερσι καί τίς άλλες χρονιές. Ἀκριβῶς σάν τά παραμύθια: «Δῶσ' του κλώτσου νά γυρίσει...».

Καί εἶπαμε πὼς ἦρθε ἡ ὥρα νά πλημμυρίσει ὁ χώρος μέ ἤχους ἀτόφιους ἡπειρωτικούς: Ζαγορίσιους, σαρακατσάνικους, πωγωνίσιους, ἀρτινούς καί τζου-

μερκιώτικους, συντροφευμένους από τούς ἤχους πού κουβάλησε μαζί του τό ἄλλο κομμάτι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πού τό ἔφερε ἡ μοῖρα, καί ἐγκαταστάθηκε σ' αὐτόν τόν τόπο, τό ποντιακό τραγούδι.

Καλωσορίζουμε ὅλους αὐτούς πού θά μᾶς ξεναγήσουν μέ περισσή φροντίδα καί ἀγάπη στό ζωντανό μνημεῖο μιᾶς μουσικῆς γλώσσας, πού διασώζει ἀκόμα τά τοπικά της ἰδιώματα καί τή ξεχωριστή της προφορά, τούς φορεῖς ἐνός ἡχητικοῦ περιβάλλοντος ἀπό τά παλιά, τούς ἀρχαιολόγους τῆς μουσικῆς μνήμης τοῦ τόπου μας, πού συνδυάζουν μέ τρόπο μοναδικό γιά τό χώρο, τή γνώση μέ τήν εὐσυνειδησία.

Εὐχαριστοῦμε τήν Περιφερειακή Ἐνότητα Ἄρτας καί τό Δῆμο Ἀρταίων γιά τήν πολύτιμη στήριξή τους.

Καί εὐχαριστοῦμε ὅλους ἐσᾶς, πού χρόνια τώρα πορευόμαστε μαζί, ψάχνοντας τήν ὁμορφιά πού ἀντέχει στό χρόνο, τήν ἐλληνική ψυχή, τήν ἡπειρώτικη ψυχή, ἔτσι ὅπως ἀποτυπώνεται στά περὶτεχνα ἀκούσματα πού κράτησαν μέσα τους τόν πόνο, τή λύπη, τό κλάμα ἀπό τά πάθη τά ἀσίγαστα.

«Χρόνια τραγούδια

ἄπειρα

οἱ στροφές τοῦ ἀέρα στοῦ κλαρίνου τήν κοιλιά

οἱ κυκλικοί χοροί πού περιγελοῦν τό θάνατο

ἄπειρος ἡ πατρίδα

ἡ Ἡπειρος τοῦ ἀνάγλυφου πάθους».

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Μ/Φ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

κ. ΙΩΑΝΝΗ ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΑ

ΣΤΗΝ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΡΟΦΥΣΙΚΟ ΓΙΩΡΓΟ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ

1-3-2014

Κυρίες και κύριοι,

Είχαμε συναντήσει τον κ. Γραμματικάκη στις διαδρομές του -20.000 λευγες κάτω από τη θάλασσα, να αναζητά τη Βερενίκη με τό φόρεμα του ανέμου, τον βρήκαμε να διαλέγεται με τους φόβους του και την ελληνική μοίρα, καθώς περιδιάβαινε στον κήπο με τις αυταπάτες, στους ψιθυρισμούς των βιβλίων του, στη σύνθεση από πέτρα και ορείχαλκο, ξύλο και βασάλτη της γης και της θάλασσας. Ύλικά που φθείρονται στο χρόνο, αλλά μένουν ανέπαφα, ώσπου ο ίδιος ο χρόνος να τα καταπιεί με τό γράψιμό του, να κάνει την αιωνιότητα και τό άπειρο να χωρούν μέσα στη χούφτα μας, και να έχουμε την αίσθηση ενός μικρού αλλά χωρίς πέρατα παραδείσου μέσα σε μία παράλογη και επικίνδυνη εποχή.

Κύριε Γραμματικάκη, μάς πήρε αρκετό καιρό για να μπορέσουμε να σας έχουμε κοντά μας. Σήμερα, επιτέλους, μπορούμε να κάνουμε μία χειραψία μαζί σας όχι στα σκοτεινά, αλλά κάτω από τό φώς των άστρων. Και τά χέρια μας δέν θά μείνουν μετέωρα.

Χαιρόμαστε ιδιαίτερα γι' αυτό κ. Γραμματικάκη, γιατί, όσο πληθαίνει τό σκοτάδι στην Ελλάδα, σας απασχολεί τό φώς. Γιατί και έμεις αγαπάμε τό φώς και φοβόμαστε τό δώδεκα παρά πέντε πού δείχνει ή Ελλάδα. Γιατί αγαπάμε εκείνους πού αγαπούν τη ζωή. Πού ή λύπη τους είναι ή δύναμή τους, πού δέν κουράζονται να αναζητούν την όμορφιά στην κάθε ήμέρα, στά χαμόγελα των ανθρώπων, σε μία άσπρόμαυρη φωτογραφία. Πού μέσα στη θύελλα άπλωσαν τό χέρι τους στους άλλους, πού κράτησαν -στην παιδεία, την τέχνη, τη ζωή- τις ανάσες της ευθύνης και του ήθους.

Χαιρόμαστε, γιατί παρόλο πού ξέρετε πώς ή πόρτα της γνώσης μοιάζει έπτα-σφράγιστη, ανοίγετε παράθυρα στο φώς, γιατί περιμένετε σάν και έμάς την επανάσταση των σιωπηλών, γιατί γεμάτος γνώση και ασίγαστη λαχτάρα της ζωής προτείνετε τό άπλωμα του χεριού στους άλλους κατοίκους του πλανήτη και στη φύση ή στις θάλασσες, πού αιώνες τώρα άγκαλιάζουν την ύπαρξή μας.

Σᾶς καλοῦμε, λοιπόν, μέσα ἀπό τήν «ἀστροσκοπή» τοῦ δικοῦ σας σύμπαντος νά μᾶς ξεναγήσετε μέ τίς ἀστροφεγγιές τοῦ λόγου σας, ὅχι μόνον στίς «ἐσχατιές τοῦ σύμπαντος», ἀλλά καί σέ μονοπάτια τῆς ζωῆς, στό ἀνθρώπινο πεπρωμένο, τίς τρικλοποδιές τῆς ἱστορίας, τό κρίσιμο ἐθνικό μας σταυροδρόμι.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΑΣ

Πρόεδρος τοῦ Μ/Φ Συλλόγου «ΣΚΟΥΦΑΣ»

1 Μάρτη 2014

Ο ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΠΛΟΥΤΟΣ ΤΩΝ ΠΡΑΜΑΝΤΩΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΗΠΕΙΡΩΤΗ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΔΗΜΗΤΡΗ ΣΤΑΜΟ ΣΕ ΜΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΤΕΔΚ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τό ἄρωμα τῆς ἐντοπιότητος εἶναι αὐτό πού μᾶς ἐλκύει σέ ἓνα συγγραφέα. Ἡ ἐννοία τῆς ἐντοπιότητος νοεῖται ὡς ἔκφραση, κατά κάποιο τρόπο, γνησιότητος καί αὐθεντικότητος.

Ὁ Ἡπειρώτης συγγραφέας Δημήτρης Στάμος στό βιβλίον του αὐτό μολιάζει τόν πεζό λόγο μέ τόν ρυθμό καί τή μουσικότητα τῆς δημώδους ποίησης καί, στήν ἀφήγησή του δανεῖζεται τή ζωντανή ἡπειρώτικη γλῶσσα.

Τό βιβλίον του αὐτό ἀποτελεῖται ἀπό κείμενά του, πού δημοσιεύτηκαν κατά καιρούς στήν τοπική ἐφημερίδα «Πράμαντα», μέ θέματα λαογραφικά, τοπικά καί κοινωνικά.

Στό βιβλίον συνυπάρχουν πολλά καί ἄρκετά διαφορετικά μεταξύ τους στοιχεία: Μνημονικά κάδρα, ἄδρες περιγραφές τοῦ ἡπειρώτικου τοπίου (ἀστικοῦ καί φυσικοῦ), πυκνές ἀναπλάσεις τοῦ μικρόκοσμου τῆς κοινωνίας τῶν Πράμαντων, λαογραφικά θέματα, ντοπιολαλιές καί τοπωνύμια, παπαδιαμαντική μμμητική, ποιήματα καί τραγούδια καί τέλος ἡ πολιτιστική καί κοινωνική πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς.

Ὁ Δημήτρης Στάμος, ἄριστος γνώστης τοῦ θέματος καί τῆς περιοχῆς, μετά ἀπό σχολαστική ἐρευνα καί ἀξιοποίηση σημαντικῶν πληροφοριῶν, ἀφηγήσεων, πηγῶν καί ἀρχείων, ἀλλά πάνω ἀπό ὅλα μέ ἀγάπη καί μεράκι, εὐστοχο σχεδιασμό κι ἐντονο ψυχισμό, μᾶς ἔδωσε αὐτό τό καταπληκτικό βιβλίον γιά τά Πράμαντα Ἰωαννίνων.

Ὁ Δημήτρης Στάμος δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνας ποιητικός λαογράφος, ὀξυδερκῆς παρατηρητής καί συλλέκτης τοῦ λαϊκοῦ βίου, ἀλλά καί στοχαστής, μελετητής, λογοτέχνης μέ κοινωνιολογική σκέψη, ἄοκνος ἐρευνητής καί ἀφηγητής τῆς πολυσύμμεκτης ἡπειρωτικῆς κοινωνίας.

Ὁ Δημήτρης Στάμος μεταφέροντας στό χαρτί αὐτά πού τοῦ εἶπαν, ὅπως ἀκριβῶς τά εἶπαν, καταδεικνύει πῶς κάθε βίος εἶναι φανταστικός ἀπό τή στιγμή πού κάποιος ἀποπειρᾶται τή διήγησή του. Πολυπρισματικός ἐπίσης. Στή γεωμετρία τῆς ὑπαρξῆς δέν ὑφίστανται εὐθεῖες. Γιά νά λάμπουν οἱ κρυφές ἀνανακλάσεις μιᾶς ζωῆς πρέπει αὐτή νά καταστεῖ ἀφηγήσιμη, νά γίνει ἱστορία, νά κατακτηθεῖ τήν ἀλήθεια τῆς μέσα στήν ἀπάτη γραφῆ.

Ίστορίες για την τζουμερκιώτικη γη, πού τὰ χώματά της είναι βαριά καί πυρωμένα καί καθαγιασμένα, καθόσον ποτίστηκαν ἀπό ίκεσίες καί θρήνους, δάκρυα καί τάματα, εὐγνωμοσύνη ἢ πόνο, νεράιδες καί ὑπερφυσικούς κόσμοις, κατάρεις καί βασκανίες, νανουρίσματα καί καγκελαρία, ἀνακούφιση καί μυστικά, ἐξομολογήσεις καί προσπάθειες ἐξευμενισμοῦ, ὅ,τι τέλος πάντων κουβαλᾷ κι ἀποκαλύπτει ἡ ψυχὴ τοῦ κάθε ἡπειρώτη ὀρεισίβιου.

Τὰ ὅσα συμβαίνουν, στίς ἀφηγήσεις τῶν Πραμαντιωτῶν μέ τὴν ἀμεσότητα τῆς ντοπιολαλιᾶς τους, εἶναι ποτισμένα ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ μνήμη τοῦ ἀφηγητῆ καί ἀπὸ τὴ συλλογικὴ ἱστορία τοῦ τόπου μας.

Οἱ ἱστορίες τοῦ βιβλίου ἀποπνέουν ἀμεσότητα, τρυφερότητα καί μελαγχολία, λές καί τίς διηγεῖται – κάποιος παραμυθᾶς (story teller) – μπροστά στὴ φωτιά, πού καίει στὸ τζάκι τοῦ σπιτιοῦ μας. Τὸ παραμυθικὸ στοιχεῖο ἐνισχύουν οἱ διάσπαρτες στὸ κείμενο θυμοσοφικὲς φράσεις, οἱ ὑπερβολές, οἱ χρονικὲς ἐναλλαγές τοῦ τώρα μέ τὸ τότε. Κλίμα ἀνθρώπινο, ρομαντικὸ καί ξεχασμένο. Μήπως ὥστόσο ἀπαραίτητο, καί παρόν, στοὺς ἄχαρους καιροὺς πού ζοῦμε;

Ὁ ἀναγνώστης βιώνει ἱστορικὲς ἐμπειρίες, πού τὸν βοηθοῦν νὰ ὀξύνει τὴν κριτικὴ του σκέψη ἀπέναντι στὴν ἱστορία καί τὴ σημερινὴ πραγματικότητα. Κάνει τὸν ἀναγνώστη νὰ μαθαίνει. Νὰ πηγαίνει ἕνα βῆμα παραπέρα στὴ διάθεσή του γιὰ ἱστορικὴ γνώση. Νὰ τὸν κάνει νὰ θέλει νὰ μάθει περισσότερα, νὰ διαβάσει τὴν ἱστορία τῆς Ἡπείρου.

Ἐνα γοητευτικὸ βιβλίον πού οἱ σελίδες του σέ τυλίζουν σάν μαγνάδι· ἱστορίες ζωῆς σαγηνευτικὲς, ὅπου τὸ ὑπερβατικὸ φαντάζει ἀναμενόμενο καί καθημερινό, ὅπου οἱ πληγὲς δὲν γιαιτρεύονται ποτέ, μήτε ἡμερεύουν οἱ καημοί, οὔτε τὰ πάθη τιθασεύονται!...

Σέ μιὰ ἐποχὴ πού εὐνοεῖ μιὰ ἰσοπεδωτικὴ τάση πρὸς τὸ γρήγορο, τὸ εὐκόλο, τὸ φευγαλέο χρειάζομαστε τὴ διεισδυτικὴ ματιὰ καί τὴν αἰρετικὴ ἀποψη τῶν συγγραφέων περισσότερο ἀπὸ ποτέ.

Ἄν θέλουμε νὰ ξαναβροῦμε κομμάτια τοῦ παρελθόντος, πρέπει νὰ ξέρουμε πὼς ἦταν. Καί οἱ σελίδες αὐτοῦ τοῦ βιβλίου διατηροῦν τὸ παρελθόν ζωντανό.

Ὁ Δημήτρης Χρ. Στάμος εἶναι διδάκτωρ Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καί φιλόλογος.

Ἄλλα ἔργα του εἶναι: «Τὸ χρονικὸ ἐνός Σχολείου», «Τὸ ἡμερολόγιο ἐνός ἐπιθεωρητῆ», «Ὁ ἀργαλειός», «Τοὺρκικες λέξεις στὴν Πράμαντα», «Τὸ γένος» κ.ἄ..

ΕΚΔΗΛΩΣΗ «ΣΚΟΥΦΑ» – «ΔΗΜΟΥ ΑΡΤΑΙΩΝ»
ΓΙΑ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΜΠΑΝΙΑ (ΑΡΤΑ, 14/3/2013, ΩΡΑ 8.30 μ.μ.)

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΝΙΑΣ - Η ΠΟΡΕΙΑ ΕΝΟΣ ΑΓΩΝΙΣΤΗ

Κυρίες καί κύριοι,

Έκπρόσωποι τών Αρχών καί τών Φορέων τής Άρτας,
Άγαπητοί συμπατριώτες καί άγαπητές συμπατριώτισσες,

Ο Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» καί ό «Δήμος Άρταίων» μās κάλεσαν άπόψε, στην αίθουσα αυτή, νά μιλήσουμε καί έτσι νά γνωρίσουμε καλύτερα, νά θυμηθοῦμε καί νά τιμήσουμε ένα άνιδιοτελή άνθρωπο καί διά βίου άγωνιστή καί όραματιστή ιδεών καί άρχων τής άριστερας, πού έφυγε άπό κοντά μας πρίν άπό ένα χρόνο, στίς 28 Μάρτη 2012.

Άς ξετυλίξουμε τώρα τό «κουβάρι» του χρόνου καί έτσι νά παρακολουθήσουμε «σταθμούς», στην πορεία τής ζωής καί τών άγώνων του Γιάννη Μπανιά.

Ο Γιάννης γεννήθηκε στους Μελισουργούς στίς 27 Σεπτέμβρη 1939, τόν τόπο μόνιμης κατοικίας τής οίκογένειας Βασίλη Μπανιά άπό τήν Άρτα. Στά χρόνια τής κατοχής καί του άγώνα τής Άντίστασης, τόν Γιάννη καί τόν άδερφό του Νίκο μαζί μέ τήν μητέρα τους Πολούλα, τό γένος Λίτσου άπό τήν Κατούνα Αίτωλοακαρνανίας, τούς φέραν καί μείναν –γιά λίγο καιρό– στους Μελισουργούς καί μετά πήγαν στή Μεσοῦντα, όπου ήταν ή έδρα τής 8ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, στην όποία υπαγόταν ό άντάρτης πατέρας τους, ό «καπετάν Γεροδήμος». Ο Γιάννης σχετικά άναφέρει: «Αντί γιά παραμύθια καί νανουρίσματα –στά παιδικά μου χρόνια– άκουγα ιστορίες γιά τόν Άρη Βελουχιώτη καί άντάρτικα τραγούδια».

Περί τά τέλη του 1944, στίς συνθήκες πού επικρατούσαν τότε, ή οίκογένεια κατέφυγε στον Προφήτη Ήλία του Πειραιά καί άρχές τής δεκαετίας του '50 ή οίκογένεια έγκαταστάθηκε στην Αθήνα, στά Πατήσια.

Στά μέσα τής δεκαετίας του '50, όταν φουντώνουν οί διαδηλώσεις καί οί άγώνες τής νεολαίας στή χώρα μας γιά τή λευτεριά τής Κύπρου άπό τόν άγγλικό ζυγό, συμμετέχει στους μαθητικούς άγώνες.

Από τό φθινόπωρο τοῦ 1957, ἀφοῦ τελείωσε τό τότε γυμνάσιο πηγαίνει νά σπουδάσει πολιτικός μηχανικός στό Γκράτς τῆς Αὐστρίας. Ἐκεῖ, ἀναπτύσσεται ἔντονη συνδικαλιστική καί πολιτική δράση, ἐκλέγεται μέλος τοῦ Δ.Σ. τοῦ «Συλλόγου Ἑλλήνων Φοιτητῶν» καί ἀπό τό 1959 γίνεται μέλος τοῦ παράνομου τότε Κ.Κ.Ε. καί τοῦ Κ.Κ. τῆς Αὐστρίας. Γι' αὐτή τή δράση του, ἀπό τίς ἐλληνικές ἀρχές, τοῦ ἀφαιρεῖται τό διαβατήριο καί ἔτσι ἀπελαύνεται ἀπό τήν Αὐστρία τό 1961, καί ἔρχεται στήν Ἑλλάδα. Συνεχίζει καί ὁλοκληρώνει τίς σπουδές του –ὡς πολιτικός μηχανικός– στό Ε.Μ.Π. ἀπ' ὅπου ἀποκτᾷ τό σχετικό δίπλωμα. Τό ἐπάγγελμα τοῦ ἰδιώτη πολιτικοῦ μηχανικοῦ τό ἄσκησε μέχρι τή συνταξιοδότησή του ἀπό τό Τ.Σ.Μ.Ε.Δ.Ε., παράλληλα μέ τήν πολιτική του δραστηριότητα, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε πρώτη προτεραιότητα στή ζωή του.

Στή δεκαετία τοῦ '60 (πρίν τή δικτατορία) παίρνει ἐνεργό μέρος στούς φοιτητικούς καί δημοκρατικούς ἀγῶνες γιά τό “114” καί τό “15%”. Συμμετέχει σέ ὅλα τά πανσπουδαστικά συνέδρια. Ἐκλέγεται Γραμματέας τῆς σπουδάζουσας «*Δημοκρατικῆς Νεολαίας Λαμπράκη*» (Δ.Ν.Λ.) καί στή συνέχεια μέλος τοῦ Προεδρείου τοῦ Κεντρικοῦ Συμβουλίου αὐτῆς τῆς νεολαίας.

Ἡ δικτατορία τοῦ 1967 τόν βρίσκει νά ὑπηρετεῖ τή στρατιωτική του θητεία, ὅπου ὑφίσταται τλαιπωρίες γιά τὰ φρονήματά του. Μετά τήν ἀπόλυσή του ἀπό τόν στρατό –ἄνοιξη 1968– ἀναπτύσσει ἀντιδικτατορική δράση, μέσω τῶν ἀντιστασιακῶν ὁργανώσεων: «*Ρήγας Φεραίος*» καί «*Πανελλήνιο Ἀντιδικτατορικό Μέτωπο*». Τήν ἄνοιξη τοῦ 1969 συλλαμβάνεται καί ἐξορίζεται στό Παρθένι τῆς Λέρου.

Μετά τήν πτώση τῆς δικτατορίας –ὡς μηχανικός– συμμετέχει ἐνεργά στό συνδικαλιστικό κίνημα τῶν πολιτικῶν μηχανικῶν καί τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἑλλάδος (Τ.Ε.Ε.) καί ἐκλέγεται, στίς ἐκλογές τοῦ Τ.Ε.Ε. τό 1974, Πρόεδρος τῆς Ἀντιπροσωπείας (δηλαδή τοῦ “Κοινοβουλίου”) τοῦ Τ.Ε.Ε. γιά τρία χρόνια.

Στό πολιτικό πεδίο, τήν ἴδια περίοδο, δραστηριοποιεῖται ἐνεργά στήν προσπάθεια γιά τήν ἐνότητα τῆς Ἀνανεωτικῆς Ἀριστεράς, ἀρχικά ὡς μέλος τῆς «*Κίνησης τῶν 77*» καί στή συνέχεια στό «*Κ.Κ.Ε. Ἑσωτερικοῦ*».

Από τό 1976 ὡς τό 1981 ἐκλέγεται ἀρχικά μέλος τῆς Κ.Ε. καί στή συνέχεια μέλος τοῦ Ε.Γ. τοῦ Κ.Κ.Ε. Ἑσωτερικοῦ. Τό 1982 ἐκλέγεται Γραμματέας τοῦ Κ.Κ.Ε. Ἑσωτερικοῦ. Τό 1987 συνεχίζει τούς πολιτικούς καί κοινωνικούς ἀγῶνες του, ὡς ἐπικεφαλῆς τοῦ Κ.Κ.Ε. Ἑσωτερικοῦ - Ἀνανεωτικῆς Ἀριστεράς, καί στή συνέχεια, μέχρι τό θάνατό του, μέσω τῆς Ἀνανεωτικῆς Κομμουνιστικῆς καί Οἰκολογικῆς Ἀριστεράς (Α.Κ.Ο.Α.).

Συνέβαλε –ὡς ἰδρυτικό στέλεχος– στή δημιουργία τοῦ «Χώρου Διαλόγου καί Κοινῆς Δράσης» τῆς ἀριστεράς καί ὑπῆρξε μέλος τῆς Γραμματείας αὐτοῦ τοῦ χώρου. Ἐπιπλέον, συνέβαλε καθοριστικά στή δημιουργία τοῦ ΣΥΡΙΖΑ καί ὑπῆρξε μέλος τῆς Γραμματείας αὐτοῦ. Ἐλαβε ἐνεργό μέρος στό κίνημα κατά τῆς καπιταλιστικῆς παγκοσμιοποίησης, μέσω τῶν κινήσεων: «*Διεθνῆς Δράση*» καί «*Ἑλληνικό Φόρουμ (Forum)*».

Εἶχε ὑποβάλει ὑποψηφιότητα γιά βουλευτής, ἀρκετές φορές, σέ συνδυασμούς τῆς ἀριστεράς στήν Α' ἐκλογική περιφέρεια Ἀθηνῶν. Στίς ἐκλογές τῆς

7ης Μαρτίου 2004 ήταν υποψήφιος βουλευτής στην Α΄ εκλογική περιφέρεια Αθηνών με τον συνδυασμό: «Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς - Ένωτικό Ψηφοδέλτιο». Στις εκλογές της 16ης Σεπτεμβρίου 2007 εκλέγεται, για πρώτη και τελευταία φορά, έως τις 7 Οκτωβρίου 2009 βουλευτής Έπικρατείας του ΣΥΡΙΖΑ. Ο τομέας ευθύνης του στο Κοινοβούλιο –ως εκπρόσωπος του ΣΥΡΙΖΑ– ήταν τα θέματα Άμυνας και Έξωτερικης Πολιτικής. Έχει ρε εκτίμησης, μεταξύ τών συναδέλφων του, γιά τίς μεστές καί τεκμηριωμένες εισηγήσεις του στά θέματα, πού παρουνσίαζε, κατá τή διεξαγωγή τών κοινοβουλευτικών συνεδριάσεων. Γνώριζε γερμανικά, αγγλικά, ιταλικά. Μέρος τών βιβλίων τής προσωπικής του βιβλιοθήκης –πού τώρρα έχουν δωρηθεί στον «ΣΚΟΥΦΑ»– ήταν γραμμένα σέ αυτές τίς γλώσσες.

Ένδεικτικά παρθετώ ένα μικρό απόσπασμα, από όμιλία του Γιάννη Μπανιά στή Βουλή –στις 20 Απρίλη 2008– γιά τή «Συνθήκη τής Λισσαβώνας»: «Η συνθήκη αὐτή –εἶπε στήν όμιλία του– παρουνσίαζεται μέ ένα τρόπο ό όποιος θά μπορούσε εύκολα νά πούμε ότι θέτει σοβαρό πρόβλημα δημοκρατίας. Οί όροι αὐτής τής συνθήκης αφορούν άμεσα τούς λαούς τής Εὐρωπαϊκής Ένωσης. Οί λαοί πρέπει νά έχουν φωνή καί αποφασιστικό ρόλο, άλλως τί νόημα έχει ή δημοκρατία;». Σέ άλλο σημείο, αὐτής τής όμιλίας του, αναφέρει γιά τήν ίδια συνθήκη, ότι σέ όρισμένα ζητήματα βρίσκεται πιό πίσω από τά δικαιώματα τών πολιτών, πού προβλέπουν τά εθνικά συντάγματα. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό παράδειγμα άποτελεί τό δικαίωμα στή δημόσια δωρεάν εκπαίδευση στή χώρα μας. Συγκεκριμένα, «Ενώ τό Σύνταγμα μας μιλάει γιά δωρεάν παιδεία σέ όλες τίς βαθμίδες τής εκπαίδευσης, ό χάρτης τών θεμελιωδών δικαιωμάτων τής «Συνθήκης τής Λισσαβώνας», αναφέρεται μόνο στήν υποχρεωτική εκπαίδευση».

Στις εκλογές του 2009, ό Γιάννης Μπανιάς συμμετείχε συμβολικά, βάζοντας τό όνομά του τελευταίο στο ψηφοδέλτιο Έπικρατείας του ΣΥΡΙΖΑ-ΕΚΜ.

Παρά τό γεγονός, ότι ή όμιλία αὐτή δέν έχει ως σκοπό μία κριτική αποτίμηση τής πολιτικής δράσης καί συμπεριφοράς του Γιάννη Μπανιά, έχω τήν άποψη ότι μεγαλύτερη –χρονικά– κοινοβουλευτική θητεία του Γιάννη, στήν Έλληνική Βουλή, θετικά θά συνεισέφερε στο έργο αὐτής. Συγκεκριμένα, μετά τό θάνατο του Γιάννη, ό τότε Πρόεδρος τής Βουλής, Φίλιππος Πετσάλνικος τόν άποκαλεί: «Έξέχουσα προσωπικότητα τής πολιτικής ζωής, πού σημάδεψε μέ τή δράση του τήν πορεία του τόπου». Έπιπλέον στήν πάνδημη κηδεία του στήν Αθήνα, στις 31 Μάρτη 2012, μέ μεγάλη συμμετοχή του λαού καί τών πολιτικών, από όλο τό φάσμα τής πολιτικής, ή παρουνσία σέ αὐτή καί του τώως Προέδρου τής Δημοκρατίας Κωστή Στεφανόπουλου καί του τώως Προέδρου τής Βουλής Αποστόλου Κακλαμάνη, υποδηλώνει τήν προσωπική φιλία καί εκτίμηση αὐτών στον Γιάννη Μπανιά.

Ο Γιάννης, άξιοπρεπής, άνιδιοτελής, καλοσυνάτος, ανθρωπος τής πολιτικής καί τής ανθρωπίνης προσφοράς εξέφραζε τό υπόδειγμα του σκεπτόμενου αγωνιστή, πού δέν επιδιώκει τήν προβολή του, αλλά επιθυμεί νά εμπνεύσει, νά κοινωνικοποιήσει καί νά προβάλλει άρχές, πράξεις καί όράματα, πού κατατεί-

νουν και επιδιώκουν μία δικαιότερη κοινωνία των πολιτών, με ελευθερία σκέψης και δράσης όλων, όσων παλεύουν, για τό σταμάτημα της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο.

Ο Γιάννης Μπανιάς αγαπούσε τούς φίλους και τούς συγγενείς του, την καλή μουσική, τό γλέντι, τή φύση -τή θάλασσα και τό βουνό- και πιότερο απ' όλα αγαπούσε τούς Μελισσοουργούς και τά Τζουμέρκα. Έδειχνε ένδιαφέρον για τίς οργανώσεις τών αποδήμων Ήπειρωτών και ειδικότερα -ώς ενεργό μέλος- για τήν αδελφότητα “Ο Άγιος Νικόλαος” τών Μελισσοουργιωτών, πού ζοῦν στήν Άττική.

Διαλέγω για νά κλείσω τή σημερινή επικοινωνία μου μαζί σας, τόν έμμετρο αποχαιρετισμό πού ό Μανώλης Γλέζος απηύθυνε στόν Γιάννη Μπανιά, φίλο και σύντροφο του, πριν τό τελευταίο ταξίδι του Γιάννη.

«Στόν Γιάννη
βήμα τό βήμα, στίς φυλακές και στίς εξορίες
της αγωνιστικής σου πορείας τά αποτυπώματα
τό ξέσπασμα της αγωνίας της γενιάς σου
μέ τά άνεκπλήρωτα όνειρα.
Στήν ξεροκεφαλιά σου
ή σταθερότητα στούς στόχους.
Νά μήν παρεκκλίνει τό τιμόνι
άπό τή ρότα τών όραμάτων μας
νά μήν ξεγλιστρήσει στήν εύκαιρία της στιγμής.
Στίς διαδοχικές σου προσεγγίσεις
σύμπνοια του φανταστικού μέ τό έφικτό
ό έρωτας του φλοίσβου μέ τά ένάλια βράχια
τά δάκτυλα πού σφίγγονται και γίνονται γροθιά
τά χέρια πού άνταμώνουν τό ένα τό άλλο
σέ νέους άγώνες».

.....

Σας εύχαριστώ πού μέ ακούσατε.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ὁ Γιώργος Γρ. Παπᾶς γεννήθηκε στήν Ἄρτα καί κατάγεται ἀπό τοὺς Μελισσουργούς.

Σπούδασε –στήν Ἑλλάδα καί τό ἐξωτερικό– Μαθηματικά, Διοίκηση Ἐπιχειρήσεων καί Οἰκονομικά, Στατιστική καί Πληροφορική μέ τομέα μελέτης καί ἐφαρμογῆς τήν ἐκπαίδευση καί τήν ἐκπαιδευτική πολιτική.

Δίδαξε στή Δευτεροβάθμια καί στήν Τριτοβάθμια Ἐκπαίδευση. Ἀσχολήθηκε μέ μελέτες καί ἔρευνες σέ θέματα πού ἀφοροῦν τήν ἐλληνική ἐκπαίδευση. Ἐπίσης πρόσφερε τίς ὑπηρεσίες του στό Παιδαγωγικό Ἰνστιτοῦτο τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ὡς Σύμβουλος.

Οἱ γονεῖς του, Γρηγόρης καί Ἀναστασία, ἔλαβαν μέρος στήν Ἐθνική Ἀντίσταση. Ὁ ἴδιος ἀνήκει στή γενιά τῶν «ἀγώνων τοῦ 114» (γιά τήν προστασία τοῦ Συντάγματος) καί τοῦ 15% (προῖκα στήν παιδεία), ὁράματα καί αἰτήματα «ἐνεργῶς» ὑπάρχοντα στά χρόνια πού ζοῦμε.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

4-4-13

Τό Ίδρυμα ΙΩΣΗΦ & ΕΣΘΗΡ ΓΚΑΝΗ δώρισε δύο αντίτυπα του βιβλίου: «Ο οίκος των Μισιαίων».

4-4-13

Ο συγγραφέας Βαγγέλης Κούτας έδωσε οικονομική ενίσχυση 300 € για τή Βιβλιοθήκη.

11-6-13

Ο Δημήτρης Τομπουλίδης έδωσε 738 € για κατασκευή Βιβλιοθήκης. Επίσης ο ίδιος δώρισε 250 τίτλους βιβλίων (Ποντιακός Έλληνισμός).

11-6-13

Ο έπίτιμος πρόεδρος Βασίλειος Καρατσιώλης αγόρασε τό αρχείο Μόραλη από τόν εκδότη Λάμπρο Κωστακιώτη, τό όποιο καί διέθεσε στό Σύλλογο.

26-9-13

Τό Σωματείο Έμποροραφτών Άρτας διά του Δημοσθένη Σκανδάλη δώρισε στό Σύλλογο «Πρακτικό» του Σωματείου από τό 1936 έως τό 1988, τή στρογγυλή σφραγίδα του Σωματείου καί μία φωτογραφία των μελών από εκδήλωση.

29-11-13

Ο έπίτιμος πρόεδρος Βασίλης Καρατσιώλης δώρισε μία τρομπέτα για τή Φιλαρμονική.

29-11-13

Ο Δημήτρης Τομπουλίδης δώρισε τό ποσό των 3.000 € για τήν αγορά φωτοτυπικού μηχανήματος, εκτυπωτή καί Η/Υ για τή βιβλιοθήκη.

14-2-14

Άνακηρύχθηκαν έπίτιμα μέλη του Συλλόγου οί: Κώστας Τσιλιγιάννης, Τάκης Βαφιός, Δημήτρης Τομπουλίδης, Ιωάννης Παπαλέξης (Δήμαρχος Άρταίων).

9-5-14

Η Βάσω Ροντήρη έστειλε χρηματικό ποσό για τή μνήμη τής μητέρας της.

9-5-14

Ο Νίκος Πεταλωτής από τίς Σέρρες δώρισε φωτογραφία τής 15ης Ιουνίου 1911, που απεικονίζει μέρος του σπιτιού του Μητροπολίτη Άρτας Σεραφεΐμ Ξερόπουλου στά Ταυτάλα.

9-5-14

Ὁ Δήμος Ἀρταίων προσέφερε τήν
Ἡμέρα τῆς Φιλαναγνωσίας 100 €
στή Βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου γιά
ἀγορά παιδικῶν βιβλίων.

9-5-14

Ὁ Τάκης Βαφιάς δώρισε γιά τήν
Πινακοθήκη 4 πίνακες:
- Πανδοχεῖο Μιχάλη
- Σπίτι στή Μακεδονία
- Ἰμαρέτ
- Εἰσοδος Ἀγίας Θεοδώρας.

9-5-14

Δωρεά μιᾶς φωτογραφίας (ἐπί
τοῦ τάφου τοῦ ποιητῆ τοῦ Κώστα
Χρυστάλλη) ἀπό τή Χρυσίδα καί
Θεοδώρα Τζουβάρα γιά τό Ἱστο-
ρικό Μουσεῖο.

29-9-14

Τό μέλος τοῦ Δ.Σ. τοῦ Συλλόγου
μας Κώστας Μπανιάς δώρισε δύο
(2) μετάλλια ἀπό στρατιωτικούς
καί ἀθλητικούς ἀγῶνες γιά τό
Ἱστορικό Μουσεῖο.

29-9-14

Ἡ Κατερίνα Ἀραβανῆ δώρισε
ἐξαρτήματα ἀπό ἀργαλειό κα-
θώς καί δύο γυναικεῖες λευκαδίτι-
κες ἐνδυμασίες, δύο μαντήλια κε-
φαλῆς, τρεῖς ὑφαντούς ντορβάδες
καί δύο ταπέτα ὑφαντά.

ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΣΤΕΓΗΣ 2013

16-1-2013

Ἡμερίδα Ἰ. Λάμπρη Δ/ση Β/θμιας
Ἐκπαίδευσης.

2-2-2013

Φροντιστήρια «ΑΣΤΡΟΛΑΒΟΣ».

9-2-2013

Παρουσίαση βιβλίου τῆς Νικ.
Φώτη.

15-2-2013

Σύλλογος Δασκάλων καί Νηπια-
γωγῶν.

16-2-2013

Παρουσίαση βιβλίου Γ. Κοσσυβάκη.

17-2-2013

Παρουσίαση βιβλίου Γ. Λεκάκη.

8-3-2013

Παρουσίαση βιβλίου Γ. Καλ-
πούζου.

14-3-2013

Ἐκδήλωση γιά τόν Γιάννη Μπανιά.

25-3-2013

Ἀπονομή «ΑΓΓΡΑΦΙΩΤΕΙΩΝ» καί
«ΜΠΑΡΜΠΑΣΤΑΘΕΙΩΝ ΒΡΑ-
ΒΕΙΩΝ».

29-3-2013

Θεατρική παράσταση μέ τήν Ἄννα
Βαγενᾶ.

3-4-2013

Ἐκθεση ζωγραφικῆς ἀπό Γυμνά-
σιο Διασέλου.

14-4-2013

Ἐκδήλωση ἀπό τήν «ΠΝΟΗ» – Ἐκ-
θεση ζωγραφικῆς καί παράσταση.

19/20/21-4-2013

Ἐκπαιδευτικό Συνέδριο.

- 28-4-2013
Παρουσίαση βιβλίου Άρ. Σχισμένου.
- 29-4-2013
Έκθεση ζωγραφικής Έλενη Πέτσα-Λαγοπάτη.
- 7-5-2013
Παρουσίαση βιβλίου Δημ. Βλαχοπάνου.
- 17-5-2013
Παρουσίαση βιβλίου Δημ. Βλαχοπάνου.
- 4-9-2013
Παρουσίαση βιβλίου Γεωργίας Κεραμίδα.
- 3-10-2013
Παρουσίαση βιβλίου Χ. Γόγολος.
- 11-10-2013
Παρουσίαση βιβλίου Γεωργίας Τάτση.
- 23-10-2013
Κώστας Τσιλιγιάννης - «ΣΚΟΥΦΑΣ».
- 30-10-2013
ΔΗΜΟΣ ΑΡΤΑΙΩΝ (Ημερίδα):
«ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ».
- 1-11-2013
Παρουσίαση βιβλίου του Έκτορα Νασιώκα: «Ο ΧΡΗΣΜΟΣ».
- 6-11-2013
Χρήστος Δημόπουλος - Παιδικές κατασκευές «ΟΥΡΑΝΙΟ ΤΟΞΟ».
- 13-11-2013
Βασίλης Γανιάτσας - Ντοκυμαντέρ:
«ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ»
- 17-11-2013
Βασίλης Γανιάτσας - Ντοκυμαντέρ:
«ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ»
- 22-11-2013
Παρουσίαση βιβλίου Ντίνου Γιώτη.
- 6-12-2013
Παρουσίαση βιβλίου Βαγγέλη Κούτα.
- 13-12-2013
Συναυλία χορωδίας μέ συμμετοχή
της Φιλαρμονικής.
- 13-12-2013
«ΤΟ ΧΑΜΟΓΕΛΟ ΤΟΥ ΠΑΙ-
ΔΙΟΥ» - BAZAAR.
- 21-12-2013
Ι.Λ.Ε.Τ. (Τζούκας).
- 26-12-2013
Βασίλης Γανιάτσας - Ντοκυμαντέρ:
«ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ»
- 24-12-2013
Κουκλοθέατρο «ΛΕΜΟΝΙΑ».
- 19-1-2013
Θέατρο σκιών Άθανασίου.
- 3-2-2013
Θέατρο σκιών Κίτσου Δημ.
- 15-2-2013
Σύλλογος Δασκάλων και Νηπια-
γωγών.
- 10-3-2013
Έκδήλωση από τό 3ο Γ.Ε.Λ. Άρτας.
- 31-3-2013
Θέατρο σκιών Κίτσου Δημ.
- 13-4-2013
Θέατρο σκιών Άθανασίου.

23-4-2013
«ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ».

20-6-2013
Ώδειο Άρτας.

21-6-2013
Κεντρικό Ώδειο Άρτας.

28-9-2013
Θέατρο σκιών Άθανασίου.

5-10-2013
Παιδικό θέατρο (Χριστόπουλος).

1-11-2013
Παρουσίαση βιβλίου Έκτ. Ντα-
σιώκα.

2-11-2013
ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΘΕΑΤΡΟ ΘΕΣ/ΚΗΣ.

1-12-2013
ΘΕΑΤΡΟ ΤΟΥ ΒΟΡΡΑ.

18-12-2013
ΘΕΑΤΡΟ «ΛΑΜΠΙΟΝΣ».

19-12-2013
ΩΔΕΙΟ ΑΡΤΑΣ.

ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗ

6-1-2013
Αγιασμός υδάτων.

28-1-2013
Κοπή βασιλόπιτας.

11-3-2013
Λιτανεία Αγίας Θεοδώρας.

13-3-2013
Καρναβάλι γυναικών Άρτας.

28-4-2013
Έορτές Έξόδου Μεσολογγίου.

20-4-2013
Δημοτικό Μνημόσυνο.

3 & 4-5-2013
Μ. Παρασκευή - Μ. Σάββατο.

9-5-2013
Ζωοδόχου Πηγής (Καλαμιά) - Π.Ε.
Άρτας (λήξη Β΄ Παγκοσμίου Πο-
λέμου).

13-5-2013
Άγιος Θεράπων.

19-5-2013
Άγιο Νικόλαο (Ανέζα) - Ρόκκα -
Γρίμποβο - Γενοκτονία Ποντίων.

20-5-2013
Άγίου Κων/νου και Έλένης (Φιλο-
θήη).

23-6-2013
Λιτανεία Παναγίας Φανερωμένης.

30-6-2013
Άπελευθέρωση της Άρτας από τον
τουρκικό ζυγό.

1-7-2013
Στήν Παναγία Βλαχερνών.

16-7-2013
Στή Στρογγυλή (Άγία Μαρίνα).

20-7-2013
Στή Σκουληκαριά («ΚΑΡΑΪΣΚΑ-
ΚΕΙΑ»).

25-7-2013

Καλόβατος (Άγίας Παρασκευής).

26-7-2013

Στά Άμπέλια Άμμοτόπου (Άγίου Παντελεήμονος).

10-8-2013

Στόν Άγιο Σπυρίδωνα.

15-8-2013

Στήν Καμπή καί στήν Παντάνασσα.

23-8-2013

Στόν Κοσμά τόν Αἰτωλό (χώρος ἔμπορ/ρης).

7-9-2013

Στό Χανόπουλο καί στό Καλογε-
ρικό (Γενέσιο Θεοτόκου).

15-9-2013

Γενοκτονίας τῶν Ἑλλήνων τῆς Μ.
Ἀσίας (περιφέρεια Ἄρτας).

27-9-2013

Στά ἐγκαίνια τῆς ἐμποροπανήγυ-
ρης (Δῆμος Ἀρταίων).

30-9-2013

«Ἡμέρα Μνήμης Ἑθνικῶν Εὐεργε-
τῶν» (Π.Ε. Ἄρτας)

13-12-2013

Συναυλία μαζί μέ τή χορωδία τοῦ
Συλλόγου.

ΧΟΡΕΥΤΙΚΟ ΤΜΗΜΑ

28-1-2013

Κοπή Βασιλόπιτας.

26-6-2013

Μικρά χορευτικά - Ἐκδήλωση
στόν Αὐλαιο χώρο Παρηγορή-
τριας.

27-6-2013

Μεγάλα χορευτικά - Ἐκδήλωση
στόν Αὐλαιο χώρο Παρηγορή-
τριας.

5/6/7-7-2013

Στό 1ο Φεστιβάλ στή Θράκη
(Ξάνθη).

5-7-2013

Στό Πέραμα Ἰωαννίνων.

11-7-2013

Στόν Κατσικᾶ Ἰωαννίνων.

24-7-2013

Στήν Ἀμφιλοχία.

28-7-2013

Στά «ΣΚΟΥΦΑΪΚΑ» Κομποτίου.

19-8-2013

Στό Αἰτωλικό.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

23-5-2013

Ὁ Μ/Φ Σύλλογος «ΣΚΟΥΦΑΣ» σέ
συνεργασία μέ τή Σχολή Γονέων
διοργανώνει γιά τά μέλη του ἐκ-
παιδευτικό πρόγραμμα διάρκειας
25 ὥρῶν στό χώρο τῆς Βιβλιοθή-
κης μέ θέμα: «Στερεότυπα καί δια-
κρίσεις στήν οἰκογένεια».

	ΧΟΡΩΔΙΑ	1-3-2014	Ἐκδήλωση μέ τόν ἀστροφυσικό Γ. Γραμματικάκη.
10-8-2013	Στήν Κέρκυρα (Φεστιβάλ).	6-3-2014	Σύλλογος Δασκάλων καί Νηπιαγωγῶν.
	ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΣΤΕΓΗΣ 2014	8-3-2014	Θεατρικό Χριστόπουλος.
2-1-2014	Παιδικό θέατρο.	13-3-2014	Θεατρικό «ΘΥΜΕΛΗ».
3-1-2014	Παιδικό θέατρο.	14-3-2014	ΚΕΣΙΠ – 2ο Γεν. Λύκειο Ἄρτας καί 21-3-2013.
22-1-2014	Κοπή πίτας χορευτικοῦ τοῦ Συλλόγου.	23-3-2014	Θεατρικό (Γκέκας).
24-1-2014	Κοπή πίτας Π.Ε. Ἄρτας.	25-3-2014	Ἀπονομή «ΑΓΡΑΦΙΩΤΕΙΩΝ» καί «ΜΠΑΡΜΠΑΣΤΑΘΕΙΩΝ ΒΡΑ- ΒΕΙΩΝ»
25-1-2014	Παρουσίαση βιβλίου Ἰντζέμπελη.	27-3-2014	Θέατρο Ἄννα Βαγενᾶ.
26-1-2014	Ἀρχαιρεσίες – Γ.Σ. τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου.	31-3-2014	Ἐθνική Λυρική Σκηνή.
5-2-2014	Βασ. Γκανιάτσα – Ντοκυμαντέρ: «ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ».	3-4-2014	Παρουσίαση βιβλίου Γιάννη Καλπούζου.
16-2-2014	Ἡμερίδα Ἱατρικῆς Ἑταιρείας Ἄρτας.	24-4-2014	Παρουσίαση βιβλίου Παπασωτηρίου.
20-2-2014	Παιδικό θέατρο.	25-4-2014	Παρουσίαση βιβλίου Γ. Τζαμπούρα.
21-2-2014	Παιδικό θέατρο.		

14-6-2014
Ε.Ε.Σ. και Σύλλογος «Πεταλούδα»
(Όστεοπόρωση).

26-6-2014
Παρουσίαση βιβλίου Λένας Μαντᾶ.

20-9-2014
Θέατρο Σκιῶν Ἀθανασίου.

ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗ

6-1-2014
Ἀγιασμός τῶν ὑδάτων.

26-2-2014
Καρναβάλι Γυναικῶν Ἀρτας.

11-3-2014
Λιτανεία Ἀγίας Θεοδώρας.

5-4-2014
Δημοτικό Μνημόσυνο.

13-4-2014
Ἑορτές Ἐξόδου Μεσολογγίου.

18/19-4-2014
Μ. Παρασκευή - Μ. Σάββατο.

22-4-2014
Ἀγίου Γεωργίου Ράχη.

9-5-2014
Παναγία Φανερωμένη - Π.Ε. Ἀρτας
(λήξη Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου).

9-5-2014
Συναυλία στήν πλατεία Ἐθνικῆς
Ἀντίστασης καί στίς Κεραμάτες
(Ἀγία Τριάδα).

10-5-2014
Μουσικό Σάββατο.

11-5-2014
«Γενοκτονία τῶν Ἑλλήνων τοῦ Πό-
ντου» - Π.Ε. Ἀρτας.

11-5-2014
Στό Κομπότι - Ἑορτασμός γιά τόν
Γεροστάθη.

13-5-2014
Ἅγιος Θεράπων.

17-5-2014
Μουσικό Σάββατο.

19-5-2014
Ἀνέζα καί Ράχη.

20-5-2014
Φιλοθέη.

11-6-2014
Κορωνησία (Ἀγίου Ὀνουφρίου).

29-6-2014
Ἑορτασμός 133ης Ἐπετείου
Ἀπελευθέρωσης τῆς Ἀρτας (Π.Ε.
Ἀρτας).

6-7-2014
Λιτανεία Ἀγίας Κυριακῆς (Κλειδί
Ἀρτας).

21-7-2014
Στήν Κωνσταντινούπολη (4ο Διε-
θνές Φεστιβάλ Φιλαρμονικῶν καί
Χορωδιῶν).

ΧΟΡΕΥΤΙΚΟ

22-1-2014

Κοπή βασιλόπιτας.

25-6-2014

«ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΧΟΡΟΣ - ΤΡΑΓΟΥ-
ΔΙ» - Μεγάλοι (Θέατρο Κάστρου).

26-6-2014

«ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΧΟΡΟΣ - ΤΡΑΓΟΥ-
ΔΙ» - Μικροί (Θέατρο Κάστρου).

4-7-2014

Πέτα Άρτας.

25-7-2014

Στήν Τήνο μέ τόν Έμπορικό Σύλ-
λογο Άρτας.

ΧΟΡΩΔΙΑ

21-7-2014

Στήν Κωνσταντινούπολη (4ο Διε-
θνές Φεστιβάλ Φιλαρμονικῶν καί
Χορωδιῶν).

«ΣΚΟΥΦΑΣ»

Περιοδική Έκδοση τοῦ Μ/Φ Συλλόγου Ἄρτας «Ὁ Σκουφᾶς»
Διεύθυνση: Πρὸς τὸν Σύλλογο «Ὁ Σκουφᾶς» – Ἄρτα,
Πλατεία Ἑθν. Ἀντιστάσεως – 47 100

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

Ἐκδίδεται ἐπὶ μισό αἰῶνα
μέ τίς ἐνισχύσεις τῶν συνδρομητῶν
καί τῶν φίλων του.

Δέν ἐπιβαρύνει
οὔτε τὸν δημοτικό, οὔτε τὸν κρατικό
προϋπολογισμό.

Ἐνισχύστε τὸν «Σκουφᾶ».

ΣΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΟΥ «ΣΚΟΥΦΑ»

Πλατεία Ἑθν. Ἀντιστάσεως, Ἄρτα, Τ.Κ. 47 100
(τηλέφωνα: 26810.27 767, 28 171, 74 767)

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ

- Τό «Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ Ἄρτης καί Προβέξης»
τοῦ Σεραφεῖμ Ξενοπούλου, Μητροπολίτου ἄλλοτε Ἄρτης
- Ἡ «Ἀμβρακία» τῆς Χρυσ. Τζουβάρα-Σούλη
- Ἡ «Ὀλυμπιάς» τοῦ Πέτρου Γαρουφαλιά
- Τά «Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου γιά τό Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου»
- Ἡ «Ἱστορία τοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶς» 1896-1996» τοῦ Γιαν. Τσούτσινου
- Τό ἔργο τοῦ Γιάννη Μόραλη «ANAMONH» σέ offset, 0.40x0.50

Ἐπιμέλεια Ἐκδοσης

1978-2015

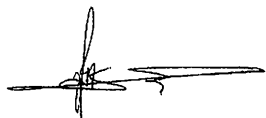
ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΩΣΤΑΚΙΩΤΗΣ

Ἡ «Γέφυρα [τῆς] Ἀρτῆς». «Εὐθύμιον Ἀρτῆς».

Η ΑΡΤΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ.

18

«ΜΙΑ ΖΩΗ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ»

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Α. ΚΟΚΚΙΝΟΥ

Ἐν Ἀθήναις, 1914, σσ. 106-108, 135, 149-150

ΠΡΟΣ ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ

Ἀ γρυπνούσαμεν τήν νύκτα τῆς 5ης Ὀκτωβρίου, ἐξηπλωμένοι εἰς τήν ταράτσαν ἑνός σπιτιοῦ τοῦ *Κομπότι*, δύο ἀξιωματικοί καί τρεῖς ὀπλίται, παρακολουθοῦντες τά τρέμοντα φῶτα τοῦ ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου τοποθετημένου ὀπτικοῦ τηλεγράφου, ὅταν ἤκούσαμεν ἓνα ἀργόν θρῆνον πού ἤρχετο ἀπό τῆν στενήν ἀνοικτήν θύραν τοῦ σπιτιοῦ.

— Ἀρρώστησε κανεῖς;

— Σῶπα γρηά, ἐφώναξε κάποιος ἀπό μέσα καί ἀμέσως ἤκουσθη φωνή γραῶδης καί κλαυθμηρά.

— Πόλεμος γένιτι, π'δάκι μ'. Μανοῦλες θά κλάψινι. Ἀστόχησις τοῦ νενῆντα-ἐφτά; Πάει κι' οὐ Γιώργης τοῦ Παντελῆ.

Οἱ συνάδελφοι ἐγέλασαν. Ὁ ὑπηρέτης ἑνός ἀνθυπολοχαγοῦ εἶπεν ὅτι αὐτός ὁ γκιώνης πού κρᾶζει μέσα πρέπει νά βουβαθῇ, καί ἄλλος τοῦ ἀπήντησεν ὅτι γρηά εἶνε κι' ἄς λέη.

— Μά χωρεῖ δεύτερος λόγος, ἀδερφέ, πῶς θά νικήσουμε; εἶπεν ὁ ἀποκαλέσας γκιώνην τήν γρηάν.

Ἀλλ' ἡ γρηά, ἡ ὁποία ἤκουσεν ὅλον αὐτόν τόν διάλογον πού προεκάλεσεν, ἐξῆλθεν ἤδη εἰς τήν ταράτσαν, ἐκάθησεν εἰς τό πέτρινον κατῶφλι τῆς θύρας κ' ἐζήτησε νά δικαιολογήσῃ τήν λύπην της. Ἦρχισε νά διηγῆται τά παρελθόντα δεινά, τήν διαδοχικὴν προέλασιν καί ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ μας εἰς τήν Ἑπειρον, τόν φόνον τοῦ Γριμπόβου, τόν πνιγμόν πολλῶν εἰς τόν Ἀραχθόν εἰς νύκτας πανικοῦ, τό πῶς πολλαί μητέρες ἀπό τό *Κομπότι* ἐπῆγαν εἰς τήν γραμμήν μέσα στό τούρκικο γιά νά ἰδοῦν τά παιδιὰ των καί νά τοὺς φέρουν πορτοκάλια καί ροῦχα ν' ἀλλάξουν.

Τά λόγια αὐτά τῆς γρηᾶς ἦσαν τό πρῶτο προπολεμικόν σάλπισμα -σάλπισμα κάπως θλιβερόν, ἀλλά τόσον ἀνθρώπινον- πού προσέπεσεν εἰς τήν αἴσθη-

σίν μας. Διότι ἕως τότε ἀπομονωμένοι μέ τό σύνταγμα μας, τό 15ον, τό προωρισμένον διά τήν ἄμυναν τῆς Ἑπείρου, χωρίς καμμίαν ἐπικοινωνία μέ ἄλλα σώματα, χωρίς νά βλέπωμεν γύρω μας κανένα σημεῖον προπολεμικῆς κινήσεως, ἐκτός τῆς ἀνιαρᾶς πορείας τοῦ συντάγματος ἀπό τοῦ Αἰτωλικοῦ μέχρι τοῦ Κομποτί, δώρον μόλις ἀπέχοντος τῆς Ἀρτης, εἴμεθα ὥς εἰς φθινοπωρινά γυμνάσια.

Ἐνας δεκανεὺς προσεπάθει νά πείσῃ τήν γρηάν, ἡ ὁποία μᾶς ἔψηνεν ἤδη καφέ εἰς τό καμινέτο ἐνός ἀξιωματικοῦ, ὅτι τώρα ἡλλαξαν ἐντελῶς τά πράγματα καί ὅτι ὁ στρατός θά προχωρήσῃ τόσον εἰς τήν Ἑπειρον, ὥστε καμμία μάνα δέν θά μπορέσῃ νά τόν ἀκολουθήσῃ.

— Μή λές τό μεγάλο λόγο, διέκοψεν ἐκεῖνη, ὅταν ἡ τεραστία ἐξώπορτα τῆς αὐλῆς ἐκτύπησεν, ἀπό χέρι κατ’ ἀρχάς, ἀπό λακτίσματα δυνατά ἔπειτα, καί ἀνεστατώθησαν ὅλοι οἱ μανδρόσκυλοι τῶν μεγάλων κήπων τῶν σπιτιῶν τοῦ χωριοῦ.

— Κύριε συνταγματάρχα...

— Δέν μένει ἐδῶ ὁ κύριος συνταγματάρχης.

— Ποῦ μένει; Ἐχω ἓνα τηλεγράφημα. Τό τουφέκι ἀναψε.

Ἐπηδῆσαμεν κάτω, διέβημεν ὑπό τάς κοιλίας δύο βωδιῶν, πού δέν ἐννοοῦσαν νά μετατοπισθοῦν ἀπό τά ἔσω τῆς θύρας, καί περιεστοιχίσσαμεν τόν ἀγγελιαφόρον.

Ἦτο στρατιώτης τοῦ ὀπτικοῦ τηλεγράφου καί ἔφερεν εἰς τό χέρι ἓνα κομμάτι χαρτί.

Τρεῖς παλάμαι περιεστοίχισαν τό φῶς ἐνός σπίρτου καί ἀνεγνώσθησαν αἱ φράσεις:

«Διάδοχος μετὰ στρατεύματός του εἰσήλασεν Ἑλασσῶνα. Ἐχθρός ὑποχωρεῖ.».

Ταυτοχρόνως σχεδόν ἠκούσθησαν ζητωκραυγαί ἀπό τά πέρατα τοῦ ἀπλωμένου εἰς τέσσαρας λοφίσκους χωριοῦ. Οἱ πετεινοί ἀφυπνισθέντες αἰφνης τό ἔστησαν εἰς τό ἄλλημα καί ἡ καμπάνα τῆς ἐκκλησίας κτυποῦσε ἀναστάσιμα. Καί μετ’ ὀλίγον πυραὶ ἀπό ὅλα τά σημεία ἀνέδωσαν φλόγας περὶ τάς ὁποίας τά ὑψηλά δένδρα τοῦ χωριοῦ διέγραφαν γραμμάς φανταστικῶν ἀραβουργημάτων.

Ἡ εἶδησις εἶχε διασαλπισθῇ ἤδη, εἶχεν ἀφυπνίσει ὁλόκληρον τό σύνταγμα καί χαρμόσυνοι κραυγαὶ δημεῖοντο ἀπό ταράτσας εἰς ταράτσαν ὅπου κατέλυαν οἱ ἄνδρες.

Πρὶν ἀκόμῃ μάθωμεν ἂν ὁ πόλεμος ἐκηρύχθῃ, ἦλθε τό ἄγγελμα τοῦ πρώτου θριάμβου καί τοῦτο ἔδωσε μίαν συναρπαγὴν διὰ τόν πόλεμον καί διὰ τήν νίκην εἰς ὅλας τάς ψυχάς.

Τό χωριὸ ἠγρύπνησε κατ’ ἐκείνην τήν νύκτα. Καί τόση ἦτο ἡ ἔντασις τῆς χαρᾶς ἀπό τήν ἀπρόοπτον εἶδησιν, τόσον καταπληκτικὴν, ὥστε ἡ γρηά, πρὸς τήν ὁποίαν ἐπανῆλθαμεν διὰ τόν καφέ, δέν ἔκλαιε πλέον. Τοῦναντίον ἡ νύμφη τῆς, ἡ ὁποία προσετέθη εἰς τήν παρέαν μας μέ ἓνα μικρὸ φουσκομάγουλο νήπιον κοιμισμένον εἰς τήν ἀγκάλην τῆς καί ὅμως κρεμάμενον εἰς τόν μαστόν τῆς, μᾶς ἐδιηγῆθη τό ὄνειρον πού εἶδε τήν παρελθοῦσαν νύκτα. Εἶχεν ἰδεῖ τόν Ἅγιον Γεώργιον ντυμένον κατάλευκα νά σκοτώνῃ ἓνα θηριακωμένο ὄρνιο.

Ἀπό τό ὕψωμα τοῦ βουνοῦ (...) φωτιά μεγάλη περί τήν ὁποίαν διεγράφετο ὁλόκληρος ἄλυσις ἀπό σῶμα στρατιωτῶν ἤρχετο τρεμουλιαστόν εἰς τήν ὀξύτητα τοῦ ἤχου του τό τραγοῦδι:

«Ταχειά θά πάω στά Γιάννενα,
Στοῦ μπέη τά σαράγια.
Ὁ καημός ἀναβε».

ΝΙΚΗΤΑΙ

Διά τῶν λεμονεώνων τῆς Ἄρτης, ἀφοῦ εἰς τήν πόλιν τήν στρατοβριθῇ ἐμείναμεν, ὀλίγας ὥρας καί μόλις ἐπροφθάσαμεν νά πάρουμε ἓνα γεῦμα εἰς τά ξενοδοχεῖα καί τās εὐχάς τοῦ ἐπισκόπου, ὁ ὁποῖος ἀνεβασμένος εἰς μίαν πέτραν ὑπό τό κολοσσιαῖον παλαιόν φρούριον μᾶς κατευόδωνε: «Καί στά Γιάννενα... Καί στά Γιάννενα», ἐφθάσαμεν εἰς τήν γέφυραν τοῦ Ἀράχθου.

Εἶχομεν προχωρήσει γρήγορα ὑπό βροχήν διπλωμένοι εἰς τά ἀντίσκηνα, χωνόμενοι εἰς τήν λάσπην, καί ὅμως ὅλας τās ψυχάς τās διήγειρεν εἰς δίψαν θεάματος καί εἰς συγκίνησιν ἡ γέφυρα, ἀπό τοῦ ἀπέναντι ἄκρου τῆς ὁποίας ἤρχιζεν ἕως χθές ἡ Τουρκία.

Ἡ γέφυρα ἀξία τοῦ θρύλου, παλῆ καί γραφική, ὅπως τήν ἀπετελείωσαν οἱ τραγικοί μαστόροι τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ διὰ νά περνοῦν τὰ στρατεύματα τῶν ρηγάδων καί οἱ στρατοκόποι, ἱππεύει διὰ λοξῆς γραμμῆς τόξων τόν ὀρμητικόν Ἀραχθόν κυλιόμενον εἰς θολά ρεύματα διὰ τῶν καταφύτων παρυφῶν τῶν ὄχθων του. Ὁ δρόμος τῆς γεφύρας ἀναβαίνει καμπουρωτός, μέ ὑψηλά λίθινα περιφράγματα ἐκατέρωθεν. Χωμένη εἰς τούς κλάδους τεραστίων πλατάνων, πού ἀνατείνονται ἀπό τά παρόχθια, καμωμένη κατὰ τρόπον ὥστε ὅπου καί νά σταθῇ κανεῖς εἶνε ἀδύνατον νά ἰδῇ τί γίνεται εἰς τά ἄκρα, ἀποτελεῖ μοναδικόν μνημεῖον παλαιᾶς γεφυρώσεως εἰς τήν παλαιάν καί τήν νέαν Ἑλλάδα.

Ὅταν οἱ στρατιῶται ἐπάτησαν εἰς τό καλντιρίμι τῆς γεφύρας, ὅπου κτυποῦσαν ἡχηρά καί γλυστροῦσαν τὰ πέταλα τῶν ἀλόγων, ἔπαυσε κάθε ὁμιλία καί κάθε γέλιο. Ὅλοι ἐκύτταζαν πρὸς τὰ ἐμπρός, ζητοῦσαν νά διαπεράσουν μέ τὰ βλέμματα τήν ὁμίχλην πού μᾶς εἶχε καταλάβει μέ λεπτήν παγεράν βροχήν, ἀφανίζουσιν τὰ πάντα καί μόλις ἐπιτρέπουν νά ἐπιπλέῃ εἰς τήν σταχτιάν ἔκτασιν τῆς ἡ κορυφογραμμῇ τοῦ Γριμπόβου ὡσάν ράχισ τεραστίου ἰχθυοσαύρου δροσιζομένου ἐντός λίμνης. Εἰς τήν διαφαινομένην πλαγιάν τοῦ βουνοῦ διεκρίνετο ἀνελικομένη ἡ γραμμὴ τῶν εὐζωνικῶν ταγμάτων πού εἶχαν διέλθει πρῶτα, καταδιώκοντα τόν φεύγοντα ἐχθρόν κατὰ τήν μεσημβρίαν τῆς πρωτεραίας.

Οἱ στρατιῶται ἦσαν συγκινημένοι καί γαλήνιοι. Ἐπεχειροῦν τό πρῶτον βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρός, τήν πρώτην νίκην. Τοιαύτην ἔκφρασιν συγκινήσεως δέν ἐνθυμοῦμαι νά ἀντίκρυσιν εἰς τās ὄψεις τῶν στρατιωτῶν ποτὲ ἀργότερα, οὔτε κατὰ τās ὥρας τόσων θριάμβων, τόσων εισόδων εἰς πόλεις, εἰς τās πύλας τῶν

ὁποίων μᾶς ἀνέμεναν μέ τὰ δάκρυα καί τόν καημόν τοῦ λυτρωμοῦ τὰ πλήθη τῶν χθεσινῶν σκλάβων.

Ἐνας πυροβολισμός ἤκούσθη. Κανείς δέν ἐταράχθη μήπως ἡ σφαῖρα αὐτή προήρχετο ἀπό ὑποπτον προσέγγισιν. Ἐπυροβόλησεν ἕνας στρατιώτης χαιρετῶν τήν νίκην.

Οἱ στρατιῶται περιειργάζοντο τό τουρκικόν φυλακεῖον, ἕνα ὑψηλόν κτίριον, τοῦ ὁποίου ὅλα τὰ τζάμια θρυμματισμένα εἶχαν σκορπισθῇ περὶ τό οἶκημα ἀνακατωμένα μέ ἕνα πλῆθος χαρτιῶν, ἐγγράφων, βιβλίων, πού ἐξεχύνοντο εἰς ποτάμι ἀπό τῆς σπασμένες πόρτες του, ὥσάν ἐντόσθια ζῶου πού τοῦ ἠνοίχθη ἡ κοιλία.

Δεξιᾷ καί ἀριστερᾷ τοῦ δρόμου, εὐθύς μετά τήν γέφυραν, εὕρισκοντο ξύλινα σπίτια μέ τās προτεταμένας ξυλῖνας προθήκας τῶν τουρκομαγαζιῶν, κλεισμένα ὅλα.

Ἦσαν γεμάτα καί ἐγκαταλελειμμένα καί εὕρισκοντο εἰς ἀσφάλειαν ὑπό τήν φρουράν χωροφυλάκων, οἱ ὁποῖοι ἀκουμποῦσαν εἰς τās γωνίας τοῦ μικροῦ οἰκισμοῦ, ὥσάν νά εὕρισκοντο εἰς ἐπαρχιακὴν ἐλληνικὴν πόλιν, τῆς ὁποίας ἦσαν κλειστά τὰ καταστήματα λόγῳ ἐορτῆς.

Μᾶς ἐδιηγήθησαν ἐκεῖ τήν πρώτην εἴσοδον Ἑλλήνων στρατιωτῶν εἰς τουρκικόν ἔδαφος.

Εἶχε διαταχθῇ μία διμοιρία ἱππέων νά διέλθῃ τήν γέφυραν διά ν' ἀνιχνεύσῃ τὰ ἀπέναντι, ἀφοῦ πρό μιᾶς ὥρας τό βαρὺ πυροβολικόν τοῦ ἀμυντικοῦ στρατῶνος τῆς Ἀρτης εἶχε καταδιώξῃ τήν τουρκικὴν φρουράν μέχρι τοῦ Γριμπόβου. Οἱ ἱππεῖς ἔβαλαν κλῆρον δι' ἐκεῖνον πού θά διεβαινέ πρώτος, καί μετ' ὀλίγον τὰ πέταλα ἐνός οὐγγαρέζου ἄστραψαν εἰς τό καλντιρμί τῆς γεφύρας. Ὁ ἱππεὺς ἀφῆκεν ὀπίσω του μίαν ζητωκραυγὴν, τήν ὁποίαν ἐπανέλαβαν οἱ ἄλλοι ἀκολουθήσαντες ἀμέσως. Τούς ὑπεδέχθησαν πυροβολισμοὶ εἰκοσάδος ὄπλων πρὶν ἀκόμη φθάσουν εἰς τό ἀπέναντι ἄκρον. Νιζάμηδες τῆς φρουρᾶς τοῦ φυλακεῖου, κρυμμένοι εἰς ἀφανῆ κοιλώματα ἐντός τῶν πυκνὰ δενδροφυτευμένων κήπων, ἐξηκολούθουν ἀραιούς πυροβολισμούς, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ ἱππεῖς μέ τὰ ἄλογα χωνόμενα εἰς τήν λάσπην, πηδῶντα τάφρους πλήρεις ὑδάτων, ἐμπλεκόμενοι εἰς τούς χαμηλοὺς κλάδους τῶν λεμονιῶν, κατεδίωξαν τούς Τούρκους.

Διὰ τήν διάβασιν τῆς γεφύρας δέν ἐχύθησαν παρὰ μόνον ὀλίγα σταγόνες αἵματος ἐνός ἵππου, τοῦ ὁποίου μία τουρκικὴ σφαῖρα ἔξυσε τόν μηρόν.

Ὁ στρατός ἐπροχώρει διὰ τοῦ Ἰμαρέτ πρὸς τό Γρίμποβον, πυροβολαρχίαι ὀρειβατικαὶ ἠκολούθουν, καί τήν νύκτα τήν ἐπεράσαμεν εἰς τήν δεξιάν κλιτύν τοῦ πετρώδους βουνοῦ μέ βροχὴν καί μέ ἄνεμον. Δέν ἐνθυμοῦμαι νά ἐπέρασε βραδύτερα ὁ καιρὸς, εἰς ὅλας τās μετέπειτα πολεμικάς μας περιπετείας, ἀπό τās πέντε ἐκείνας ἡμέρας πού διήλθομεν ἀπρακτοῦντες εἰς τās κεκαλυμμένας ἀπὸ κοφτερὴν πέτραν κλιτῦς τοῦ φαλακροῦ ἐκεῖνου Γριμπόβου ἐν διαρκεί θυέλλῃ. Ὅλα μᾶς ἔλλειψαν ἐκεῖ. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ ἐπισιτισμοῦ, ὠργανωμένη ἀπὸ ἐφεδρικὰ στελέχη, ἐξετελεῖτο ἀνωμάλως, μολονότι μόλις εὕρισκόμεθα ὀλίγα χιλιόμετρα πέραν τῆς Ἀρτης. Ἀλλὰ κυρίως ἔλειπε

τό νερό. Οἱ στρατιῶται ἔπιναν ἀπὸ τὰ βορβορώδη τέλματα τῶν ὑπωρειῶν τοῦ βουνοῦ καὶ ἡ δυσεντερία ἀνεφάνη ἀπὸ ἐκεῖ. Ὅλη μας ἡ διάθεσις πλέον ἦτο συγκεντρωμένη εἰς τὴν ὄνειροπόλησιν ὀλίγου νεροῦ διαφανοῦς εἰς ἓνα γυάλινον ποτήρι.

Κατὰ τὰς ἡμέρας αὐτάς δέν ἠσθάνθημεν τὸν ἐχθρόν παρὰ μόνον ἀπὸ ὀλίγας ὀβίδας πού ἐξαπέστειλε χωρὶς ἀποτέλεσμα κάθε ἀπόγευμα ἐπάνω ἀπὸ τὰς κεφαλὰς μας.

Ἦμην ριγμένος εἰς ἓνα ἀντίσκηνον μέ πυρετόν, ἀνίκανος νά κινηθῶ, κεκαλυμμένος κατὰ τὸ ἥμισυ μέ ἓνα ἄκρον ὕγρας κουβέρτας, διὰ νά προφυλάσσωμαι ἀπὸ τὴν νυκτερινὴν βροχῇ, ἡ ὁποία ἤρχετο ἐπάνω μου, διότι ἡ ἰσχυρὰ πλάτη τοῦ παρακοιμωμένου μου συντρόφου μέ εἶχε σπρώξει πρὸς τὰ ἔξω τῆς σκηνῆς καὶ μέ ὅλην τὴν φωνήν, πού μοῦ ἐπέτρεπεν ὁ πυρετός, ἦτο ἀδύνατον ν' ἀφυπνισθῇ, ὅταν ἠκούσθησαν κραυγαὶ τῶν διπλοσκοπῶν.

Οἱ στρατιῶται μισοκοιμισμένοι ἔσπευσαν ἔξω ἀπὸ τὰ ἀντίσκηνα καὶ παρετάχθησαν κατὰ τὰς διαταγὰς τῶν διμοιριτῶν.

Οἱ φρουροὶ εἶχαν ἀκούσει εἰς τὰ ἀριστερὰ πλάγια τοῦ βουνοῦ, τὰ κατερχόμενα πρὸς τὴν πεδιάδα τῆς Φιλιππιάδος, ὑπόπτους ἤχους.

— «Ἀσφαλῶς εἶνε Τοῦρκοι», εἶπεν ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ τάγματος. «Παραταχθῆτε».

Ὅλίγα λεπτά ἐπέρασαν καὶ ἠκούσθησαν διὰ μιᾶς ὁμοβροντίαι καὶ κραυγαὶ διαβολικαί.

— Ἀλά, ἀλά, ἀλά.

— Τί εἶνε;

— Τί ἄλλο θέλεις νά εἶνε, μωρέ; Τοῦρκοι!

Εἰς ἀπόστασιν διακοσίων μέτρων μόλις, εἰς τὴν πρὸ ἡμῶν κορυφογραμμὴν τοῦ Γριμπόβου, εἶχεν ἀνάψει ἡ μάχη.

Αἱ κραυγαὶ τῶν Τοῦρκων ἄλλοτε ἐδυνάμωναν, ἄλλοτε ἐσβύνοντο, ἄλλοτε ἐπροχώρουν.

Ὁ λόχος ἐτέθη εἰς γραμμὴν μάχης καὶ ἕκαστος ἐτοποθετεῖτο πίσω ἀπὸ μίαν πέτραν.

— Μὴν πυροβολεῖτε, μᾶς διέταξαν. Ἐμπρὸς εἶνε οἱ ἰδικοὶ μας. Ἦλθαν χέρια μέ χέρια μέ τοὺς λόχους μας. Τὰ μάτια σας δεκατέσσαρα.

Ἴδού τί εἶχε συμβῇ. Οἱ Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ὑποχωρήσει πέραν τῆς Κιάφας, μεταμεληθέντες διότι ἐγκατέλειψαν τὸ ὀχυρώτατον Γρίμποβον, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐγίνόμεθα κύριοι τῆς Στρεβίνας, ἤρχοντο νά τὸ ἀνακαταλάβουν.

Ὁ Ἐσάτ διευθύνων τὴν μάχην ἀπὸ τὸ Χανόπουλο, στρατιωτικόν σταθμόν εὗρισκόμενον εἰς τὰς βορείους ὑπωρείας τοῦ Γριμπόβου, εἶχεν ἐκλέξει τὴν βροχεράν ἐκείνην νύκτα διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σχεδίου του. Καλὴ ἀνίχνευσις ἐκ μέρους τῶν τουρκικῶν περιπόλων εἶχεν ἀνακαλύψει τὰς θέσεις τῶν διπλοσκοπῶν μας καὶ δέν ἐκοπίασαν πολὺ διὰ νά τοὺς πλησιάσουν...

Αἱ πλευραὶ τῶν περὶ τὴν Παναγίαν ὑψωμάτων ἀπηχοῦσαν ἤδη ζητωκραυγὰς πού ἤρχοντο ἀπὸ ὑψηλά. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν ὑποχωρήσει ἐγκαταλείψαντες τὴν Στρεβίναν καὶ τὰ εὐζωνικά διετάχθησαν νά ὀδεύσουν πρὸς τὸ Ξηροβοῦνι, τὸ δέ σύνταγμά μας διὰ Στρεβίνας νά καταλάβῃ τὰ στενά τοῦ Σφελῆνικου.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΑΛΗΟΚΡΑΒΑΣΣΑΡΑΝ

Κατηλιζόμεθα πέραν ἤδη τοῦ Σφελένικου, ἔξω τῶν Γουλιάδων, χωρίου κειμένου εἰς τό μέσον τῆς ἐπὶ Ἀλῇ πασσᾶ ὀρεινῆς δυσβάτου ὁδοῦ Ἄρτης-Πέντε Πηγαδίων, μέχρι τοῦ ὁποίου ἐπροχωρήσαμεν ἀμαχητί.

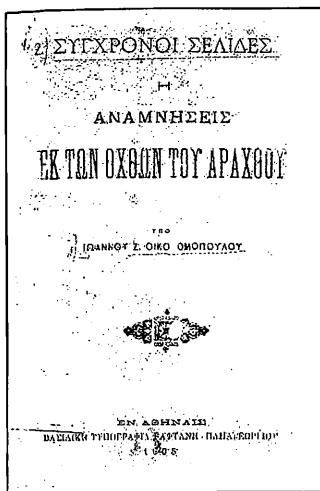
Εἴχομεν ἀφυπνισθῇ ἀπὸ τό κρύο καί ἐκαθήμεθα ἤδη παρὰ μικράν φωτιάν κατατρώγουσαν διαρκῶς δέσμας ξηρῶν ἄσφοδέλων, τρεῖς σύντροφοι ἐνός ἀντισκῆνου, προσπαθοῦντες νά διπλωθῶμεν καλά εἰς τοὺς μανδύας μας, διότι ἀπὸ τὰς τεραστίας φάραγγας τῶν ὑπερκειμένων βουνῶν ἤρχοντο ὡς ἀπὸ βαθείας κοίτας ρεύματα ὀρμητικά παγωμένου ἀνέμου.

Μᾶς ἔσωξε κυρίως τό ἀκαταπόνητον τοῦ Θεοδώρου, ἀγαθοῦ Τζουμερκιώτη, προσκομίζοντος διαρκῶς φρεῦγανα διὰ νά συντηρηθῇ ἡ θερμογόνος φλόγα.

Ἦτον ἄλλωστε ἀπὸ χαρακτῆρος ἐνθουσιώδους θαυμαστής τῶν πατρῶων ἀσμάτων καί εἰς τὰς εὐθύμους στιγμὰς του, αἵτινες τῷ ἦσαν τόσον σπάνιαι τὰ ἔψαλλε καί μόνος του.

Εἶνε τῶντι γλυκεῖα ἀπόλαυσις νά ψάλλῃ τις καί συγχρόνως νά αἰσθάνηται τό ἥρεμον ἄσμα του.

Εἶνε τό γλυκύτερον καί δροσιστικώτερον ἀντίδοτον κατὰ τῆς ἀθυμίας, ἣν ὁ μονήρης καί ἀπογοητευμένος βίος γεννᾷ εἰς μίαν ψυχὴν.

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΣΕΛΙΔΕΣ

Η

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΕΚ ΤΩΝ ΟΧΘΩΝ ΤΟΥ ΑΡΑΧΘΟΥ

Παραμονή τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Τά ἐντεῦθεν καί τά ἐκεῖθεν τοῦ Ἀράχθου χωρία, τά ὑπό τόν ζυγόν καί τά ἐλεύθερα, τόν Ἀϊ-Δημήτρη τόν πανηγυρίζουσι μετ' ἐξαιρετικῆς εὐλαβείας. Ὅλοι οἱ χωρικοὶ τῶν μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ παραμεθορίων χωρίων ἀφυπνίζονται ἀπό βαθέος ὄρθρου καί τά μικρά καί καλαμοσκεπῇ πανδοχεῖα των πληροῦνται συζητητῶν νυσταλέων.

— Θά πᾶνε στό Νιχώρι αὐριον!

Καί τό Νιχώρι εἶνε μία μικρά κώμη τοῦ ἀπέναντι Ὀθωμανικοῦ κεκρυμμένη μέσα εἰς πυκνόν δάσος ἀπό δρυῶν καί πλατάνους.

Ἀφανές ὡς εἶνε τό ὑπό δουλείαν δύσμοιρον χωρίον, ὅπερ ἐπίτηδες φαίνεται ἡ θεία πρόνοια ἐκάλυπεν ἐν μέσῳ ζωηρᾶς βλαστήσεως, ἵνα μή θεᾷται τήν ἐλευθερίαν τῶν γειτόνων ἀδελφῶν του, δέν ἀφίνει οὐδαμοῦ κενόν, ἵνα ὁ ὀφθαλμός διεισδύσῃ μέχρι τῶν πενιχρῶν οἰκίσκων του.

Ὑπερθεν αὐτοῦ δεσπόζουσα τοῦ Ἀράχθου καί τοῦ Λούρου καί ἀντικρύζουσα τοῦ Ζαλλόγου τόν τετιμημένον βράχον, ἀνυψοῦται ἀρρενωπῇ καί ἀγρία ἡ γυμνή τῆς Κραναίας κορυφογραμμῇ. Τό ὑπέργηρον καί πολυσχιδές ὄρος τοῦ ὁποίου τά πρὸς τό Πέτα νῶτα ἡ διαβρωτικὴ ἴσως τῶν ὑδάτων δύνამις τόσον ἰδιορρυθμῶς κατέτεμεν, ἀπό τοῦ ἀποτόμου Περράνθου μέχρι τῶν ἐσχατιῶν του εἶνε πετρώδες καί δύσβατον. Ὑπὸ τοὺς πόδας καί τὰς κλιτῆς του ἐπικάθηται, ἄθορῶς ἐπιδεικνύμενα, τά ἐλεύθερα Ἡπειρωτικὰ χωρία.

Τό ἔρημον Νιχώρι δέν τά βλέπει!

Ἀπό τήν κρύπτην του μέσα ἀκούει —μόνον τὰς καρδιοβόρους ἀπηχήσεις τῆς ἐλευθέρως ζωῆς των, ἀκούει τήν φλογέραν τῆς ἐλευθερίας καί κλαίει!

Αἱ ὥραῖαι Παρθένοι τοῦ Νιχωριοῦ, νεώτεραι αὐταὶ Καρυάτιδες τῆς δούλης Ἡπείρου, φέρουσαι τὰς ὑδρίας ἐπὶ τῶν κεφαλῶν, ἔρχονται συνεσταλμένοι καί περιφοβοί.

Στέλλουνσιν ἅπ' ἐκεῖ πρὸς τὰς ἐντεῦθεν χαριεντιζομένας φίλας καὶ γνωρίμους των χαιρετισμούς. Τὰς ἐρωτῶσιν ἡσύχως διὰ τὸν χθεσινόν γάμον, διὰ τὸν χορόν καὶ τὰ τραγούδια τῶν Εὐζώνων τοῦ Στρατιωτικοῦ Σταθμοῦ καὶ τὰς προσκαλοῦσι νὰ ἔλθωσιν αὔριον εἰς τὸ πανηγύρι των.

Ἀλλ' ἐν ᾧ τόσον ἀφελῶς συζητοῦσαι εἰσπνέουσι δι' ὀλίγας στιγμάς τὰς ἀποπνοίας τῆς ὄνειροπολουμένης ζωῆς τῶν ἐλευθέρων ἀδελφῶν των, ἡ ἀπεχθὴς ἐμφάνισις τοῦ περιπολοῦντος Νιζάμ, τοῦ στεμματοφόρου τούτου δημίου, διακόπτει ἀποτόμως τὴν γλυκεῖαν συζήτησιν.

Αἱ πτωχαὶ Ἑλληνίδες τῆς σκλαβιάς ἀποσύρονται σιωπηλαί τότε καὶ ὁ σκληρὸς Ἀραχθὸς κυλῖει τὰ νερά του μαζί μέ τὸ παραπονόν των πρὸς τὴν φειδωλήν καὶ ἄδικον Εὐρώπην, ἥτις οὕτω τὰς διεχώρισεν.

Δυστυχεῖς ὑπάρξεις!

Ὅσον μεγάλη εἶνε ἡ ἀδικία τῆς ἐγκαταλείψεως, τόσον σκοτεινότερα καὶ πνιγροτέρα εἶνε ἡ τυραννία σας.

Ἐλπίζετε ὅμως, ἐλπίζετε ἀπροσάτευστα θύματα οἰκτρᾶς τύχης διεπούσης ἀκόμη τὰ τυφλά καὶ ἄστοργα τῆς Εὐρώπης βήματα.

Εἰς τὸ Νιχώρι δέν φαίνεται πλέον τίποτε!...

...Διαφαίνεται (μόνον) δειλῶς ἀνυψούμενος, παρήγορον σημεῖον ἀγάπης καὶ χριστιανικῆς ἀδελφότητος τῶν οἰκούντων τὸ Νιχώρι ὁμοφύλων ἀδελφῶν, ὁ πτωχικὸς ναῖσκος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Τοῦτον τὸν ναόν πανηγυρίζοντα, θά ἐπισκεφθῶσι καὶ θά προσκυνήσωσιν αὔριον οἱ κάτοικοι τῶν γειτονικῶν χωρίων. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ συζητοῦντες προσβλέπουσι τὸν οὐρανόν ἱστάμενοι παρὰ τὰς θύρας καὶ τοὺς φεγγίτας τῶν πανδοχείων τοῦ χωρίου.

Εἶνε τῳόντι αἶθριος ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ ἥλιος χαράττει τὴν αἰωνίαν πορείαν του μετὰ λαμπρότητος ἀσυνήθους. Οἱ ἄνδρες σπεύδουσιν εἰς τοὺς ἀγρούς των, ὅπως μέχρι τοῦ γεύματος ἀποπερατώσωσι τὴν ἄρσιν καὶ τὴν σποράν τοῦ ἀπὸ τῆς χθὲς ἐναπολειφθέντος τμήματος. Αἱ γυναῖκες μέ τὴν σκαπάνην ἀνά χεῖρας, εὐσταλεῖς καὶ καλλίμορφοι τρέχουσι χαρωπαὶ ἀνά τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ πρὸς ἐκρίζωσιν γλυκορρίζης.

* * *

— Ἄ, ὁ κύρ Τελώνης! Κοπιάστε μέσα!

Καὶ ὁ κύρ Τελώνης εἰσέρχεται καὶ ἐκβάλλει τὸν τετριμμένον καὶ κάθυγρον ἐπενδύτην του, ὃν τινάξας ἀνήρτησε παρὰ τὴν ἀνημμένην ἐστίαν. Δέν ἐκάθησεν ὀκλαδόν, ὥς ἐκάθητο ἡ οἰκογένεια, ἀλλὰ μετέβη καὶ ἔστη πρὸ χθαμαλοῦ παραθύρου. Ἐκαθάρισε διὰ τοῦ μανδυλίου του τὴν ἄράχνην καὶ τὸν καπνόν τῆς ὑαλίνης θυρίδος του καὶ ἐπεδόθη εἰς θεαματικὴν ξρευναν τοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς ὀροσειρᾶς καὶ μέχρι τῆς ἀρκτικῆς ἀκτῆς τοῦ Ἀμβρακικοῦ ἔξικνουμένην ἀλιπέδου.

Κάτω ἐκεῖ τὰ πάντα εἶχον ἀποσυρθῇ καὶ ζῶσα ψυχὴ δέν ἐφαίνετο πλέον κινουμένη. Φωνὴ γεωργοῦ καὶ σφύριγμα ποιμένος καὶ κλαυθοὶ ζῶων δέν

ἤκούοντο οὐδαμοῦ. Τόν πρό ὀλίγου θόρυβον διεδέχθη ἡ θλιβερά σιγή τῆς ἐρημώσεως.

Μόνον τό αἰώνιον ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ οἶονεῖ προαισθανόμενον καί αὐτό τήν ἐπερχομένην καταιγίδα, ταχύνει περισσότερον τήν πορείαν του, ἵνα ἀσθμαῖνον διολισθήσῃ ἐκ τῆς στενῆς καί αἰωνίας φυλακῆς του εἰς τās φιλοστόργους ἀγκάλας τοῦ Ἀμβρακικοῦ.

Ὁ φιλήσυχος κόλπος κατοπτρίζων ἐπὶ τό μεγαλοπρεπέστερον ἤδη τās σκιερὰς κορυφογραμμάς τῶν αἰωνίων προμαχόνων του καί τοῦ νεφελώδους οὐρανοῦ τήν ἀγρίαν καί ζοφερὰν μορφήν ἐγκαρτερεῖ σιωπηλῶς καί ἄφροντις ἵνα καταβροχθίσῃ εἰς τοὺς μυχοὺς του μίαν ἀκόμη θύελλαν.

Τί ἔχει νά φοβηθῇ ὁ Ἀμβρακικός; Μία νυκτερινή θύελλα θά τοῦ θολώσῃ ὀλίγον τὰ νερά καί θά ἀπωθήσῃ τοὺς ἰχθῦς του πρὸς τὰ χθαμαλά τενάγη τῶν ὀρίων του, ἵνα τήν ἐπομένην οἱ ραψῳδοὶ τῶν μαγευτικῶν ἀκτῶν του ψάλλωσι ἄσματα εὐγνώμονος χαρᾶς πρὸ τῶν πεπληρωμένων κλεισιῶν τῶν ἰχθυοτροφείων των!

* * *

Κάτω, τὰ ἀλίπεδα τῆς Κοπραίνης τὰ καλύπτει ζοφερόν σκοτός.

Δέν φαίνεται κανεὶς ἐκεῖ μέσα. Μόνον ὁ φανὸς τῆς παραλίας ὡς τρεμοσβῦνον ἄστρον τῆς ἡοῦς ἐπιδεικνύει μέ δύναμιν πυγολαμπίδος τήν παρήγορον λάμψιν του.

Σιγὴ νεκρικὴ βασιλεύει ἐπὶ τῶν μαύρων ἐκείνων ἐκτάσεων, ἣν κάπου κάπου αἱ ἰαχαὶ τῶν ἀγρίων νησῶν καί ὁ πένθιμος κλαυθυρισμὸς τῆς Τουρλίδος διακόπτουσιν.

Μέσα εἰς αὐτὴν τήν κόλασιν, πατῶν τήν παχεῖαν ἰλὺν τῆς ποταμίου ὄχθης πορεύεται ἐπανερχόμενος εἰς τό χωρίον του ὁ κύρ Τελώνης.

Κατηυθύνετο μέ ἀσυνήθη ταχύτητα πρὸς τό κελλίον του, καί ἦτο εὐλόγος ἡ σπουδὴ του, διότι ἐνδεχόμενον ἡ παγωνιά τῆς νυκτός νά ἐτερμάτιζε διὰ παντός καί ἐντὸς τῶν ἠγεωγμένων λάκων τοῦ ἀλιπέδου τόν δρόμον του!

* * *

Καί ἐπροχώρει βυθίζων τās στρατιωτικὰς ἀρβύλας του ἐντὸς τοῦ βορβόρου καί μετ' ἀγωνίας ἀνασύρων αὐτάς, μέχρι ὅτου διέκρινε περιτείχισμα ναοῦ.

Ἦτον ἡ Ἐκκλησία τοῦ χωρίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δέν ἐβράδυνε νά εἰσέλθῃ.

Σκότος πυκνὸν ἐντὸς αὐτοῦ. Μέσα εἰς τās καλύβας καί εἰς τὰ εὐάριθμα χαμηλὰ κτίρια, ἐκοιμῶντο κατάκοποι ἐκ τῆς ἐργασίας οἱ χωρικοὶ ἐξ ὧν οὐδεὶς τόν ἀντελήφθη. Μόνον οἱ κύνες ἀφυπνίσθησαν, ἀλλ' ἔως ὅτου πηδήσωσι τοὺς φράκτας οὗτοι, ὁ κύρ Τελώνης εἰσῆλθεν εἰς τό γραφεῖόν του.

Ἦναψεν ἀμέσως πρόχειρον φῶς καί προσέβλεψε διὰ τοῦ παραθύρου τόν ἀπέναντι Στρατιωτικὸν Σταθμόν.

Εἷς νεαρός εὐζωνος ἐξηπλωμένος παρὰ τὴν ἐστίαν σιγά-σιγά καὶ μέ ἀνέκφραστον περιπάθειαν ἐτραγῶδει γλυκύτατον ἄσμα τῆς εὐάνδρου πατρίδος του:

*«Βαρκούλα κατηφόραγε τοῦ Λούρου τό ποτάμι
Κι' ἐκεῖ ποῦ κατηφόραγε στά ρέματα σά χήνα,
Δεξιὰ μεριά τοῦ ποταμοῦ, στήν ἄκρη ἀπό τόν πόρο,
Σταμάτησε τό δρόμο της ν' ἀκούσῃ ἓνα πουλάκι...».*

Τόν ἤκουε μέ τόσῃν εὐχαρίστησιν τόν εὐζωνον τραγωδοῦντα τό ἐκφραστικόν ἄσμα του, ὥστε μάτην προσεπάθησε νά κατακλιθῇ.

ΑΝΑΠΑΥΣΙΣ

Ἦτο παραμονή τῆς Πρωτοχρονιάς καὶ χαρὰ ἀνέκφραστος μᾶς κατέλαβεν, ὅταν μᾶς εἶπαν ὅτι τὴν νύκτα, μιά ὥρα πρὶν ἐξημερώσῃ, θά ἐφεύγαμεν ἀπὸ τὰς προφυλακάς αὐτάς καὶ θά κατεβαίναμε πρὸς τὰ Κατσανοχώρια. Ἐκεῖ ἄλλως τε θά συνεκεντροῦτο ὅλον τό σύνταγμα μᾶς, τοῦ ὁποίου οἱ λόχοι ἦταν κατεσπαρμένοι εἰς τὰ διάφορα σημεία τῆς Ἀετόρραχης. Θ' ἀπεχαιρετοῦσαμεν τοὺς βράχους, τὴν ξηρασίαν, ὅλας ἐκείνας τὰς ἀνεκδιηγήτους στερήσεις, τὴν ἀνίαν τὴν ἀτελείωτον, τὴν ἀπραξίαν.

Τί καλὸ πρωτοχρονιάτικο δῶρον. Ἀπὸ τὴν μεγάλην αὐτὴν μετακίνησιν συνεπέραναν ὅλοι καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ –διότι δέν ἐγνώριζαν οὔτε μποροῦσαν νά ξέρουν καὶ αὐτοὶ καὶ νά μαντεύσουν περισσότερα ἀπὸ τοὺς στρατιώτας– ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ μεγάλων γεγονότων, καὶ τοιοῦτο κυρίως ἐθεωρεῖτο ἡ γενικὴ ἔφοδος κατὰ τοῦ Μπιζανίου καὶ τῆς Καστρίτσας καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Οἱ ἄνδρες τραγουδοῦσαν ὅλην τὴν νύκτα. Ἄς γίνῃ ἐπὶ τέλους ἡ ἐπίθεσις. Ὅσοι μείνουμε ζωντανοὶ θά ἡσυχάσουμε, θά κοιμηθῶμε λίγες νύχτες κάτω ἀπὸ κεραμίδια, θά πάρουμε καφέ στά Γιάννενα καὶ θά πιοῦμε νερό σέ ποτῆρι σάν ἄνθρωποι. Αὐτὸ ἦτο τό θέμα τῶν συνομιλιῶν ὧλων. Ἐφαντάζοντο, καὶ δέν εἶχαν ἄδικον, ὅτι πρὶν μποῦμε εἰς τὴν πόλιν τῶν καμῶν μας θά ἐστρώναμε τὴν πλατειάν πεδιάδα μέ Ἑλληνικά πτώματα, θά ἐξεσταίναμεν τό παγωμένον χῶμα τοῦ Μπιζανίου μέ τό αἷμα μας, ὅτι θά κατεκοπτόμεθα ἀπὸ θεριστικά πυρά πρὸ τῶν συρματοπλεγμάτων, ὅτι ἴσως νά ἡρχώμεθα στά χέρια μέ τόν ἐχθρόν. Ὁ καθένας ἐσκέπτετο ὅτι δέν μποροῦσε νά ξέρῃ ἂν θά ἐπιζήσῃ τῆς φρικαλέας συγκρούσεως, καὶ ὅμως τὴν ἠθέλαν, τὴν ἠῦχοντο ὅλοι. Καὶ τώρα πού ἡ ἀναχώρησίς μας ἀπὸ τὴν Ἀετόρραχην ἐθεωρεῖτο ὡς τό πρῶτον βῆμα μας διὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην, πού τὴν ἐφантаζόμεθα ὅλοι ὡς τρομεράν ἡμέραν τῆς κρίσεως, ἡλάλαξαν ἀπὸ ἐνθουσιασμόν καὶ τὴν ἐδέχοντο ὡς πρωτοχρονιάτικο δῶρον, τό πλέον εὐπρόσδεκτον, τό πλέον ἀκριβό.

Ἡ αὐγὴ μᾶς εὐρῆκε βαίνοντας εἰς τοὺς χαμηλοὺς γηλόφους τῶν Κατσανοχωριῶν, τοὺς καταφύτους, ὅπου τὰ νερά ἔτρεχαν ἄφθονα μέσα ἀπὸ βράχους ἀργιλώδεις, πολυχρώμους, στίλβοντας ἀπὸ τό νότισμα. Καὶ εἰς κάθε μας κα-

μπήν εἰς τόν ὀφιοειδῆ μακρόν δρόμον, τόν ἀγκαλιάζοντα ὑψώματα, καί κατερχόμενον εἰς κοίτας χειμάρρων, καί ἐξαφανιζόμενον εἰς δάση ἀπό πρηνάρια ἡμεῖρα καί πλατάνια, ἐβλέπαμεν τὰ ὠραῖα χωριά τῶν Κατσάνων, τήν Καρύταινην, τό Νίστορι, τό Φορτόσι, τό Καλέντζι καί τό Μπλέσα, θεαματικά ὅλα, χαρούμενα μέσα εἰς τίς πράσινες γιρλάντες τῶν δασῶν των, τοποθετημένα ἐκεῖ εἰς τήν ἔκτασιν ἐκείνην τῶν θελκτικῶν ὑψωμάτων σάν νά ἐβάλθησαν ἐπίτηδες διὰ νά τά ἰδῇ ζωγράφος καί νά κάμῃ ἓνα τοπίον πού νά εἶνε ἡ καλύτερα προπαγάνδα διὰ τήν ζωήν τῆς φύσεως.

Καί εἰς κάθε βῆμα νέα ὄψις, ὁμορφιές ἀτελείωτες, ἐναλλαγαί χρωμάτων, νερά ἄλλα, δάση νέα.

Εἶχε περάσει ἀρκετή ὥρα ἀπό τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, αἱ χρυσαῖ ἀκτῖνες κατειργάζοντος λάμποντα διαμάντια εἰς τὰ κρύσταλλα τῶν παγωμένων νερῶν τῶν βράχων, τῶν ρευμάτων, βελάσματα ζῶων ἠκούοντο – ἦχοι τῆς εἰρήνης πού τοὺς εἶχαμεν λησμονήσει – ὅταν ἠκούσθῃ μακρυνός μεταλλικός ἦχος, κραυγή ὡς ἐρχομένη ἀπό τόν οὐρανόν.

Εἶχαμεν ν' ἀκούσωμεν καμπάναν ἀπό τότε πού ἐφύγαμεν ἀπό τήν Ἄρταν.

— Καμπάνα· «σταθῆτε, βρέ παιδιά!».

Οἱ στρατιῶται ἐσταμάτησαν καί ἔκαμαν τόν σταυρόν των. Κάποιος ἔβγαλε τό πηλήκιόν του καί ἐταπεινώσε τό κεφάλι ὡς νά προσηύχeto.

— Μή βγάνῃς τό καπέλλο σου· οἱ στρατιῶται δέν τό βγάζουν ποτέ.

Ἐκεῖνος δέν ἀπήντησεν ἀμέσως· ἔμεινεν ἔτσι ἀκίνητος κάτι ψελλίζων ἐπ' ὀλίγα δευτερόλεπτα καί ἔπειτα φορῶν τό πηλήκιόν του εἶπε:

— Καμπάνα ἀκούσαμεν ὀρέ· νά μήν βγάλουμε τοῦ παληονκάπελλου; Πῶς νά κρένῃς μί τό Θεό;

— Τί λές, Σαγιάννη, ἐμίλησες μέ τόν Θεό;

— Δέν τοῦ ξέρ'ς; Κάν'ς τό σταυρό σ' καί κρένεις μέ τό Θεό.

Ὁ Σαγιάννης, ἀγαθός Εὐρυτάν, ἠσθάνετο ἐκείνην τήν στιγμήν ὅτι ὠμίλει μέ τόν Θεόν. Καί δέν ἦτο μόνον αὐτός. Ὅλοι αἱ ἀπλοῖκαί ψυχαί τῶν στρατιωτῶν εἶχαν καταληφθῇ ἀπό μίαν ἀγαλλίασιν ἐντελῶς ἀσυνήθη καί εἶχαν παραδοθῇ ἤδη εἰς μίαν εὐτυχίαν πού δέν ἤξευραν ἀπό ποῦ τοὺς ἦλθε, καί διατί ὑπῆρχε.

Ἡ καμπάνα ἐδίδε μίαν ἐντύπωσιν θείας εἰρήνης μέσα εἰς τό ἥρεμον τοπίον, ὅπου ὅλα ἦσαν ὠραῖα, ἀκόμη καί αἱ τραχεῖαι καί ἀξύριστοι μορφαί τῶν στρατιωτῶν.

Τώρα πηγαίνουμε πρὸς τὰ Γιάννενα, πρὸς τήν πόλιν, πρὸς τό τέρμα (...) Σέ δύο ὥρες οἱ Εὐζῶνοι θά εἶναι κάτω στήν πεδιάδα. Ἐχομεν ἀπομακρυνθεῖ πέντε χιλιόμετρα ἀπό τό θεριακίσι. Λόφοι ἐκεῖ γλοεροί, θελκτικές κολπώσεις τῆς γῆς περὶ τόν διαφανῆ Λοῦρον, δάση μικρά γεμάτα μενεξέδες (...) Οἱ Εὐζῶνοι τοῦ Βελισσαρίου εἶνε ἔξω ἀπό τὰ Γιάννενα (...) Καί πέραν ἠπλοῦτο ἡ λίμνη, διαφανῆς ὑγρὸς σάπφειρος, πνίξας εἰς τὰ βάθη του τόσας τραγωδίας καί ὠμότητας καί λυγμούς καί βιασμένα παρθενικά σώματα. Βάρκες ἔσχιζαν τό γαλαξοπράσινο νερό καί τὰ τραγοῦδια τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν, πού τραβοῦσαν τό κουπί, ἦσαν ὡς μία ἐπὶ πολὺν καιρόν νοσταλγηθεῖσα σερενάτα πρὸς τήν λίμνην. Πρὸς τήν λίμνην πού διηγεῖτο εἰς τήν φαντασίαν των μέ

όλας τὰς μυστηριώδεις κραυγὰς τοῦ βυθοῦ της, ὅλους τοὺς ἠπειρωτικούς
θρύλους τοῦ πόνου, πού ὑπῆρξαν τὰ θλιβερά τραγούδια τῆς σκλάβας φυλῆς.
Ναί. Τὰ Ἑλληνικά τραγούδια ἦσαν μιά σερενάτα γλυκειά πρὸς τὴν λίμνην ὡς
πρὸς ἐρωμένην πού ἠλευθερώθη καί ἐδόθη καί πού χαμογελοῦσε τώρα αἰθρία
καί ἀνακουφισμένη.

Δ. Α. Ζ. ~~~~~

ΔΗΜΗΤΡΗ ΓΙΑΝΝΟΥΚΑΚΗ

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Ἡ θρυλική καί πολυτραγουδισμένη θυσία τῆς γυναίκας τοῦ πρωτομάστορα

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Κείμενο : Α. Δ.
ΓΙΑΝΝΟΥΚΑΚΗ

Ἡ δρυλική καί πολυτραγουδισμένη θυσία τῆς γυναίκας τοῦ πρωτομάστορα

Μικρογράμματις Ε.
ΓΙΑΝΝΟΥΚΑΚΗ

Πρωτοδημοσιεύτηκε στή βδομαδιατική ἐφημερίδα
«Ἐμπρός» τῶν Ἀθηνῶν, ἀπό τό Σάββατο 15-1-1955 καί δῶθε.
Κείμενο: Δ. Γιαννουκάκη – Εἰκονογράφηση: Π. Παπαδοπούλου

ΔΗΜΗΤΡΗ ΓΙΑΝΝΟΥΚΑΚΗ

(Συνέχεια ἀπό τό προηγούμενο)

Θά εἶχε περάσει μιά ἐβδομάδα πού ὁ πρωτομάστορας ἦτανε φιλοξενούμενος στό μέγαρο τοῦ Λορέντζο Καλλίνικου. Στό ἀναμεταξύ, ὁ Λορέντζος εἶχε στείλει στό μέγαρο τῆς κοντέσσας καί εἶχε ζητήσει τήν μοναδική ἀποσκευή τοῦ πρωτομάστορα, ἕνα ξύλινο μικρό μπαούλο, μέ τά ρούχα του. Ἡ κοντέσσα τό ἔστειλε ἀμέσως καί ἐξεδήλωσε τάχα τήν ἐκπληξί της γιατί ὁ «Κύριος Γιώργης» δέν καταδεχότανε τό σπίτι της ἀλλά εἶχε πάει νά φιλοξενηθῇ ἄλλου.

Τέλος πάντων, ὕστερα ἀπό ἀρκετές ἡμέρες, ὁ Λορέντζο Καλλίνικο, τακτοποίησε τίς ἐκκρεμεῖς του ὑποθέσεις στήν Βενετία καί ἀποφάσισε νά μπαρκάρῃ γιά τήν Ἄρτα. Στήν Κέρκυρα θά πήγαινε –μαζί μέ τόν πρωτομάστορα τόν κυρ' Γιώργη τόν Ντάβουλη– κι' ἀπ' ἐκεῖ θά πήγαιναν στήν Πρέβεζα, γιά νά περάσουνε στήν Ἄρτα.

Ἦτανε πολύ πλούσια ἡ κοντέσσα Νταπεργκόλα καί εἶχε πολλὰ σκοτεινά μέσα στήν Βενετία. Τό νά ἐξαφανίσῃ ἕναν ἀνύποπτο ἄνθρωπο ἦτανε παιγνίδι γι' αὐτήν. Σατανική γυναίκα, μ' ὅλη τήν καταχθόνια παντριά πού δίνει ἡ φύσις σέ μερικά της πλάσματα, εἶχε συλλάβει ἀμέσως τήν ἰδέα νά ἐκδικηθῇ μέ κάθε δυνατό τρόπο τόν Γιώργη τόν Νταβούλη, τόν πρωτομάστορα τῆς Ἄρτας, πού εἶχε δεῖξει τόση περιφρόνηση στήν ὁμορφιά της.

— Σέ δυό μέρες φεύγουμε, είπεν ὁ Βενετσιᾶνος μηχανικός στὸν κυρ' Γιώργη.
 — Δηλαδή, στίς δεκαπέντ' Ἰουλίου;
 — Ἀκριβῶς. Χθές τὸ μεσημέρι συναντήθηκα μέ τὸν φίλο μου τὸν Πετάτσι. Ἐχει καράβια αὐτός, καράβια καλοτάξινά καὶ γρήγορα. Ἐνα καράβι του, τὸ «Σάντα Μάουρα» φεύγει σέ δυό μέρες γιὰ τὴν Κέρκυρα, μέ φορτίο. Οἱ πληροφορίες εἶναι ὅτι αὐτὴ τὴν ἐποχὴ κουρσάροι δέν γυρίζουνε στὴν Ἀδριατικὴ κι' ἔτσι εἶναι μοναδικὴ εὐκαιρία γιὰ νά κανῶμε πανιά... Τί λές;

— Δέν μπορῶ νά ἔχω ἀντιρρήσεις, φίλε μου, τοῦ ἀποκριθῆκε ὁ πρωτομάστορας. Δέν βλέπω τὴν ὥρα νά βρεθῶ πίσω στὸν τόπο μου, νά σφίξω τὴν γυναῖκα μου στὴν ἀγκαλιά μου καὶ νά ἰδῶ τὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας νά χτίζεται ἀκατάλυτο καὶ στέρεο...

— Γι' αὐτὸ τὸ δευτέρω μὴ σέ νοιάζει καθόλου. Τό παίρνω ἀπάνω μου... Δίχως νά ἔχω ἰδεῖ τὸ μέρος, ἀπ' ὅσα μοῦ ἔχεις εἰπωμένα ἔκανα τὰ σχέδιά μου καὶ πιστεύω πιά ὅτι τὸ γεφύρι θά χτισθῇ ὄχι γιὰ πολλὰ χρόνια μὰ γιὰ πολλοὺς αἰῶνες.

Πραγματικά, σέ δυό μέρες τὸ μεγάλο τὸ κάταρτο καὶ μέ δυό κουβέρτες καράβι τοῦ Πιτάτσι, τὸ «Σάντα Μάουρα» ἔκανε πανιά γιὰ τὴν Κέρκυρα. Ἡ Ρόζα Μπελλαμότε Καλλίνικο συνώδευσε μέ δάκρυα στά μάτια τὸν ἄνδρα τῆς ὡς τὸν μῶλο.

Ἐκεῖ μάθανε καὶ μαντᾶτα διάφορα. Ὁ καιρὸς ἦτανε πολὺ καλὸς, τόσο καλὸς ὥστε ὅλα τὰ καράβια πού ἦτανε νά φύγουνε γιὰ διάφορα ταξίδια, εἶχανε σαλπάρει γιὰ νά μὴ χάσουνε τὴν εὐκαιρία. Κάποιος ναυτικός μάλιστα ἔλεγε στὸν Καλλίνικο:

— Χθές ἔφυγε καὶ ἓνα ἄλλο καράβι, μιὰ βρατσέρα γιὰ τὴν Κέρκυρα... Τὸ εἶχε ναυλώσει μόνη τῆς ἡ κοντέσσα Νταπέργκολα. Εἶχε πεθυμήσει λέει τὸν ἄνδρα τῆς καὶ πῆγε νά τὸν ἀνταμώση.

Ὁ Λορέντζο χαμογέλασε καὶ ἐξήγησε στὸν πρωτομάστορα τὸ μαντᾶτο πού εἶχε μάθει, προσθέτοντας:

— Μαζί ἤρθατε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα μέ τὴν Κοντέσσα καὶ σχεδὸν μαζί φεύγετε... Μὰ δέν καταλαβαίνω, γιατί ἀφοῦ ἤθελε νά φύγῃ, νά ναυλώσῃ βρατσέρα μόνη τῆς καὶ νά μὴ ἔρθῃ μαζί μας, πού θά εἶχε καὶ συντροφιά.

— Οἱ γυναῖκες πάντα κρύβουνε κάποιο μυστήριό, εἶπεν ἀπλᾶ ὁ πρωτομάστορας. Θά εἶχε λόγους ἡ κοντέσσα νά θέλῃ νά φύγῃ μόνη τῆς.

— Ἴσως γιὰ νά βρισκεται στὴν Κέρκυρα ὅταν θά φθάσωμε ἐμεῖς καὶ νά μᾶς περιποιηθῇ στοῦ παλάτσο τοῦ κόντε Νταπέργκολα, τοῦ ἄντρα τῆς.

— Ἴσως, εἶπε κι' ὁ πρωτομάστορας.

Ὁ Λορέντζο Καλλίνικο χαιρέτησε τὴν γυναῖκα του τὴν Ρόζα, τὴν φίλησε γλυκά καὶ μαζί μέ τὸν πρωτομάστορα μπήκανε στοῦ «Σάντα Μάουρα».

Δέν εἶχε περάσει πολλὴ ὥρα καὶ ὕστερα ἀπὸ τίς ἀπαραίτητες μαנוῦβρες, τὸ «Σάντα Μάουρα» μέ φουσκωμένα ὅλα του τὰ πανιά, ἄφηνε τὴν ὁμορφὴ Βενετία, σχίζοντας τὰ νερά τῆς Ἀδριατικῆς μέ πλῶρη πρὸς τὴν Κέρκυρα.

Στὴν πρύμνη τοῦ карабиού ὁ καπετάνιος, ἓνας Ἑλληνας θαλασσόλυκος ἀπὸ τὴν Ἄντρο, κουβέντιαζε μέ τὸν Λορέντζο καὶ τὸν πρωτομάστορα.

— Παρά λίγο νά μὴ φύγωμε σήμερα... τοὺς ἔλεγε.

— Γιατί αυτό; ρώτησε ό Λορέντζο.

— Έχω δώδεκα ναύτες τσοϋρμο, άποκριθήκε ό καπετάνιος, έντεκα ναύτες κι' ένα μάγερα... Καί φανταστήτε ότι σήμερα τό πρωί, οί πέντε μου άρρωστήσανε καί μείνανε στήν Βενετία...

— Καί τώρα ταξιδεύουμε μέ λιγώτερο τσοϋρμο;

— Όχι βέβαια. Σας είχα δώσει τό λόγο μου πώς θά φύγωμε καί φρόντισα νά βρω άλλους ναύτες, μέ τήν διαφορά ότι εκείνους πού μου άρρωστήσανε τούς είχα χρόνια καί τούς ήξερα, ένώ αυτούς τούς καινούριους πού πήρα σήμερα, πρώτη φορά τούς βλέπω...

Μόνο ό πρωτομάστορας ένιωσε κάποια άνησυχία από τά λόγια αυτά του καπετάνιου. Μέσα στό μυαλό του σχηματίστηκε ή έντύπωση πώς ίσως αυτή ή όμαδική άρρώστια των ναυτών του «Σάντα Μάουρα» νά ήτανε δάκτυλος τής κοντέσσας πού μέ τόν τρόπον αυτόν, έβαλε δικούς της άνθρωπους στό καράβι του Πετάτσι. Πραγματικά είχε ιδεί δυό-τρία πρόσωπα πού δέν του άρέσανε πολύ καί σκέφθηκε ότι καλά θά έκανε νά προσέχη...

Πέντε ήτανε αυτοί οί ύποπτοι ναύτες, μά ποιός ξέρει άν δέν είχαν παρασύρει κι' άλλους μαζί τους. Τήν εποχή εκείνη -στά 1600- δέν ήτανε τίποτε άσυνήθιστο μία στάση στή θάλασσα. Πολλές φορές οί ναύτες στασιάζανε, σκοτώνανε τόν πλοίαρχο κι' άρπάζοντας τό καράβι καί κάνοντάς το δικό τους, τό μετατρέπανε σέ πειρατικό. Τέτοιες ιστορίες γίνονται πολύ συχνά.

Η πρώτη μέρα του ταξιδιού πέρασε ήρεμη. Δέν φουσούσε σχεδόν καθόλου κι' αυτό άργοπόρησε λίγο τό ταξίδι. Τήν επομένη μέ τό καλό, λίγο νά φύσαγε, θά φτάνανε στήν Κέρκυρα.

Στήν γέφυρα επάνω του «Σάντα Μάουρα», ό καπετάνιος Βιτσέντζος Δαπόντες -άπό τήν Άντρο- διαβολεμένος καί ψημένος θαλασσόλυκος, έξακολουθοϋσε νά κουβεντιάξη μέ τόν Λορέντζο Καλλίνικο καί τόν Γιώργη τόν Νταβούλη, τόν άρτινό πρωτομάστορα.

— Καλά πήγαμε μέχρι σήμερα...

— Ήσυχο φαίνεται τό τσοϋρμο.

— Κανένas δέν ξέρει τί κρύβει βέβαια...

— Για πότε λογαριάζεις καπετάνιο νά φτάσoμε στήν Κέρκυρα, έρώτησε ό Λορέντζο Καλλίνικος.

— Λογάριαζα γι' αύριο τό πρωί νά δοϋμε τά μουράγια της, μά έλα πού ό διάολος δέν φύσηξε διόλου σήμερα... Πώς νά πάη τό έρmo, όσο κι' άν είναι καλοτάξιδο;

— Δέν θά φουσήση καθόλου;

— Τό βράδι, δέν μπορεί παρὰ νά φουσήση... Καί μ' όλη τήν άργητά μας λέω μέχρι αύριο τ' απόγιομα νά μάς βρέχουνε κερκυραϊκα νερά...

— Αυτοί οί καινούριοι ναύτες ήσυχοι φαίνονται... είπε πάλι ό Λορέντζος.

— Έχω πάρει τίς μεζούρες μου, είπε γελώντας ό καπετάνιος. Δέν τούς άφησα έτσι. Δίπλα στόν καθένα τους, έχω βάλει κι' έναν δικόne μου... Έτσι... οϋτε νά μιλήσουμε άναμετάξι τους τούς άφήνω...

Καί γέλασε μέ κέφι ό θαλασσόλυκος.

«ΜΟΡΤΕ ΑΛ ΓΚΡΕΚΟ»

Γιά καλό και για κακό, ο πλοίαρχος για την νύχτα, έβαλε σκοπούς από τους δικούς του. Μόνο ο πρωρέας έτυχε να είναι από τους πέντε Βενετσάνους, τους καινούριους.

— Νά κλειδώσετε την καμπίνα σας, είπε ο καπετάνιος στον Καλλίνικο και τον κύρ' Γιώργη. Νά κλειδώσετε και να 'χετε και τὰ πιστόλια σας κοντά σας. Ή μπάς και δέν έχετε πιστόλια;

Είχανε και οι δυο και ο πρωτομάστορας και ο Βενετσάνος ο Καλλίνικος. Ακολουθώντας την συμβουλή του καπετάνιου πέσανε να κοιμηθούν με την έννοια στο μυαλό τους. Η νύχτα πέρασε ήσυχη.

Τό πρωί, ξύπνησε πρώτος ο κύρ' Γιώργης κι' αφού πλύθηκε ανέβηκε στην κουβέρτα. Ήτανε γλυκό κι' όμορφο τό πρωινό, μ' όλη την καταχνιά που σέπαζε σάν πέπλο την θάλασσα.

Ο πρωτομάστορας ανάσανε βαθειά την πρωινή δροσιά. Είχε προχωρήσει προς την πλώρη και δέν είχε προσέξει ότι ένας ναύτης τον είχε παρακολουθήσει και τον παραμόνευε πίσω από τό κατάρτι. Έτοι, κάποια στιγμή που ο πρωτομάστορας σκυμμένος στην κουπαστή της πλώρης κοίταζε τό κύμα που σχιζότανε αφρισμένο, ο ναύτης εκείνος τον ζύγωσε από πίσω και αρπάζοντάς τον, τον έρριξε πάνω από την κουπαστή, φωνάζοντας ταυτόχρονα:

«— Μόρτε άλ Γκρέκο...»

Αυτή την φράση -σάν σύνθημα- περίμεναν φαίνεται οι άλλοι ναύτες και δύο απ' αυτούς ώρμησαν στην γέφυρα, ενώ άλλοι δύο προσπάθησαν να άμπαρώσουν την μικρή καταπακτή που ώδηγοϋσε κάτω στο κύτος του καραβιού, όπου την στιγμή εκείνη δούλευαν οι άλλοι ναύτες οι έμπιστοι του καπετάνιου Δαπόντε.

Όλ' αυτά γίνηκαν τόσο γρήγορα -συμφωνημένα και σχεδιασμένα ήτανε- που κανείς δέν θά προλάβαινε ν' αντιδράση άν ο καπετάνιος Δαπόντες, ο ψημένος θαλασσόλυκος, δέν τὰ είχε προβλέψει. Βρισκότανε στην γέφυρα μαζί με τον Καλλίνικο εκείνη την στιγμή και άκουσε την κραυγή, τό σύνθημα: «Μόρτε άλ Γκρέκο...».

Ο πρωτομάστορας στάθηκε τυχερός. Μπόρεσε ν' αρπαχτή από κάτι σχοινιά κι' έτσι δέν έπεσε στην θάλασσα. Όσο για τον καπετάνιο μαζί με τον Καλλίνικο, αυτοί μόλις άκούσανε την κραυγή του Βενετσάνου, τράβηξαν αϋθόρμητα τὰ πιστόλια τους και τρέξαν να κατεβούν από την γέφυρα... Στην μικρή σκάλα της γέφυρας συναντηθήκανε με τους δυο ναύτες που είχαν όρμησει ν' ανέβουν.

Χωρίς να διστάση ο Δαπόντες πυροβόλησε τον πρώτο ναύτη, που κατρακύλησε από την σκαλίτσα στην κουβέρτα του καραβιού. Ο δεύτερος τό βάλε στα πόδια.

Όμως με τον πυροβολισμό οι άλλοι ναύτες ώρμησαν έξω από τό κύτος του πλοίου όπου δουλεύανε. Τό ίδιο κι' ο μάγειρας, που όπως ήτανε κολοσσός, άφοσιωμένος στον πλοίαρχο Δαπόντε, άρπαξε από τον οβέρκο τον ναύτη εκείνον που είχε σπρώξει τον πρωτομάστορα στην θάλασσα.

— Άτιμε, που θά μου πᾶς... του είπε λυσσασμένος.

— Άσε με, σκύλε... φώναξε ὁ στασιαστής ναύτης.

«— Βοήθεια... βοήθεια...» ἀκούστηκε ἡ φωνή τοῦ πρωτομάστορα πού φώναζε, κρεμασμένος ἀπό τὰ σχοινιά, ἔξω ἀπό τό καράβι.

Κινδύνευε ἀπό στιγμή σέ στιγμή νά πέση στήν θάλασσα, ἂν τυχόν ἀπό τό βάρος του ἔσπαζε κανένα σχοινί. Δυό ναῦτες τρέξανε καί τόν ἀνασύρανε, βοηθώντας τον ν' ἀνεβῇ.

Ὁ κολοσσός μάγειρας εἶχε δώσει μιά γροθιά στό κεφάλι τοῦ στασιατῆ ναύτη καί τόν εἶχε φέρει σέ λογαριασμό. Ἔτσι σχεδόν ἀναίσθητο τόν ἔφερε μπροστά στόν καπετάνιο γιά νά τόν ἀνακρίνη:

— Γιατί τό 'κανες αὐτό;

Ὁ ναύτης δέν ἀποκρίθηκε. Κοίταξε μόνο μέ μῖσος τόν καπετάνιο.

— Θά σέ κρεμάσω ἂν δέν ἀπαντήσης... Λέγε, γιατί τό 'κανες αὐτό;

Καί πάλι ὁ ναύτης δέν ἀπάντησε.

Ὁ καπετάνιος τόν πλησίασε καί τοῦ ἔδωσε δυό χαστούκια.

— Λέγε... Μίλα δολοφόνε... Θά σέ κάνω νά μιλήσης θέλοντας καί μή.

Μά ὁ στασιαστής ναύτης δέν μιλοῦσε. Στά χεῖλῃ του διαγραφότανε τό πιό περιφρονητικό χαμόγελο.

Ἀπό τοὺς πέντε ναῦτες, τοὺς πέντε ξένους, ὁ ἓνας ἦταν βαρεῖα πληγωμένος ἀπό τήν πιστολιά τοῦ καπετάνιου Δαπόντε. Ὁ δεύτερος βρισκότανε μπροστά στόν καπετάνιο. Οἱ ἄλλοι τρεῖς εἶχανε χαθῇ. Οἱ ἄντρες τοῦ καπετάνιου ἦτανε ἑφτά. Ὁ ἓνας, ὁ μάγειρας, κρατοῦσε τόν στασιαστή ναύτη. Ἕνας βρισκότανε στό τιμόνι καί οἱ ἄλλοι πέντε ψάχνανε νά βροῦνε ποῦ νά εἶχαν κρυφτεῖ οἱ στασιαστές.

Τοὺς βρῆκανε κρυμμένους πίσω ἀπό μιά μπουκαπόρτα τοῦ καραβιοῦ, ὥπλισμένους μέ σπαθιά πού εἶχαν ἀρπάξει ἀπό τό μικρό ὄπλοστάσιο τοῦ «Σάντα Μάουρα». Τά πιστόλια καί τὰ λίγα τρομπόνια, τὰ εἶχε κρύψει ἀπό τήν ἀρχή ὁ Δαπόντες κι' ἔτσι δέν τὰ εἶχαν βρεῖ οἱ στασιαστές. Ὅμως μόλις οἱ τρεῖς στασιαστές εἶδαν τοὺς πέντε ναῦτες τοῦ καπετάνιου νά ψάχνουν, ὥρμησαν ἐπάνω τους μέ τὰ σπαθιά ὑψωμένα. Ἡ συμπλοκή πού ἀκολούθησε ἦτανε γερή. Ὁ πρωτομάστορας, πού μόλις εἶχε ἀνέβει στήν κουβέρτα καί εἶχε συνέλθει, εἶδε τήν συμπλοκή καί ὥρμησε, ἐνῶ ταυτόχρονα ὥρμοῦσε καί ὁ Καλλίνικος ἀπό τήν ἄλλη μεριά. Ὁ πρωτομάστορας ἄρπαξε ἓναν ἀπό τοὺς τρεῖς στασιαστές καί τόν πέταξε στήν θάλασσα, προσέχοντας ὅμως νά μὴν τόν ρίξη στά σχοινιά.

Λίγα μόνο λεπτά κράτησε ἡ συμπλοκή, πού τέλειωσε, ὅπως ἦταν φυσικό, μέ πανωλεθρία τῶν στασιαστῶν. Ὁ ἓνας πληγωμένος βαρεῖα ἀπό τό βόλι τοῦ Δαπόντε. Ὁ δεύτερος εἶχε πνιγεῖ. Ἕνας τρίτος ἦταν σκοτωμένος, ὁ τέταρτος εἶχε φάει κι' αὐτός μιά σπαθιά στό κεφάλι καί μόνο ὁ πέμπτος ἦτανε ὀρθιος, πιασμένος, μαγκωμένος στά σιδερένια χέρια τοῦ μάγειρα.

Ἔστερα ἀπό λίγα λεπτά, ὁ καπετάνιος ὁ Δαπόντες, κύριος πιά τοῦ καραβιοῦ του, ἐξακολούθησε τήν ἀνάκρισή του:

— Λοιπόν, σκύλε, δέν θά μιλήσης;

Κι' ὁ ναύτης μίλησε:

— Τί γυρεύεις νά μάθης;

- Γιατί αυτό τό φονικό; Τί θέλατε;
 - Μισῶ τούς Γραικούς... εἶπε ὁ Βενετσάνος.
 - Ψέμματα λές... Ἄν μισοῦσες τούς Γραικούς δέν θά ἐρχόσουνα νά δουλέψης σέ καράβι μέ Γραικό καπετάνιο...
 - Μισῶ τούς Γραικούς..., ἐπανελάβε ὁ ναύτης.
 - Ξέρεις τί σέ περιμένει σκύλε. Ἡ κρεμάλα στό πλωριό κατάρτι... Λέγε λοιπόν: Εἴσαστε βαλτοί;
 - Ὅχι.
 - Τί γυρεύατε;
 - Ν' ἀρπάξωμε τό καράβι.
 - Γιατί;
 - Νά γίνωμε κουρσάροι.
 - Κουρσάροι· στό Ἴόνιο; Θά σᾶς πιάνανε τά καράβια τῆς Δημοκρατίας...
 - Ξέραμε τί θά κάναμε.
 - Δέν σέ πιστεύω. Λέγε, ποιός σᾶς ἔχει βάλει; Τί γυρεύατε;
 - Ν' ἀρπάξωμε τό καράβι. Ἡ σινιόρα Καλλίνικο θά ἔδινε πολλά δουκᾶτα γιά νά πάρη πίσω τόν ἄντρα της τόν σινιόρ Καλλίνικο.
 - Ψάξτε τον... πρόσταξε ὁ καπετάνιος Δαπόντες στούς ναῦτες του.
- Αὐτοί τόν ἔψαξαν καλά μ' ὅλη τήν ἀντίσταση πού πρόβαλλε ὁ ναύτης. Τοῦ βοήκανε λίγα χρήματα στήν τσέπη του, ἕνα μαχαῖρι ναυτικό καί κάτι ἄλλα ψιλοπράματα. Ὅμως σ' ἕνα βρώμικο σακκουλάκι, πού κρεμότανε στόν λαμό του, βρέθηκαν πολλά χρυσᾶ νομίσματα κι' ἕνα γράμμα. Ὁ καπετάνιος ἔκανε νά ξεδιπλώσῃ τό γράμμα, ὅμως καταβάλλοντας μιά ἀπεγνωσμένη προσπάθεια, ὁ ναύτης, ξέφυγε ἀπό τά χέρια τοῦ μάγειρα καί ἄρπαξε τό γράμμα ἀπό τά χέρια τοῦ καπετάνιου.
- Λίγο πρὶν εἶχε ἀρχίσει νά φυσᾷ καί ὁ ἀγέρας πῆρε τό χαρτί ἀπό τά χέρια τοῦ ναύτη. Ὅλοι κατάλαβαν ὅτι κάτι σοβαρό θά ἦτανε τό γράμμα ἐκεῖνο, πού ὁ ἄνεμος τό εἶχε πάρει, ἀλλά ἀπό μιά ἀπίστευτη σύμπτωση, τό εἶχε ρίξει ἐπάνω σέ κάτι σχοινιά τεντωμένα... Καί τώρα τὸ γράμμα ἀνέμιζε στήν σχοινένια ἀνεμόσκαλα τοῦ ἄλμπουρου.
- Τό γράμμα... φώναξε ὁ Δαπόντες. Τό γράμμα...
- Ἕνας ναύτης τοῦ Δαπόντε ὥρμησε. Ὁ στασιαστής πού φάνηκε εὐχαριστημένος μόλις ὁ ἄνεμος εἶχε πάρει τό χαρτί, τώρα ἔβλεπε μέ ἀγωνία τόν ναύτη νά πηγαίνει νά τό πιάσῃ. Λίγο περισσότερο νά φύσαγε θά τό 'παιρνε ὁ ἀγέρας τό χαρτί στήν θάλασσα.
- Ὁ μοῦτσος πού εἶχε ὀρμήσει τό πρόλαβε τό γράμμα. Τό ἔπιασε ἐνῶ ὁ στασιαστής ναύτης ἔκανε ἀπεγνωσμένες προσπάθειες γιά νά ξεφύγῃ ἀπό τά χέρια τοῦ κολοσσοῦ μάγειρα. Τό χαρτί τό πῆρε ὁ καπετάνιος καί τό διάβασε χαμηλόφωνα. Ὑστερα, χωρὶς ν' ἀνακοινώσῃ σέ κανένα τό περιεχόμενό του, τό δίπλωσε, τό ἔβαλε στήν τσέπη του καί κοιτάζοντας τόν στασιαστή, φάνηκε μιά στιγμή σάν νά δίσταζε καί τέλος εἶπε:
- Βάλτε τον στά σίδερα...
 - Νά μὴν τόν κρεμάσωμε καπετάνιο; ρώτησε ὁ μάγειρας.

— Όχι. Στά σίδερα είπα, και νά τόν φυλάη κάποιος πάντα.

Τόν πήρανε και τόν κατεβάσανε στά άμπάρια. Ό άνεμος εκείνη τήν στιγμή άρχιζε νά φυσάη δυνατώτερος. Ό καπετάνιος κοίταξε τόν ουρανό και είπε μέ ψυχραιμία:

— Καταιγίδα έρχεται... Ό Άη Νικόλας νά μάς λυπηθῇ...

Δέν πρόλαβε νά τό πῇ και ό ουρανός είχε σκοτεινιάσει από μαῦρα σύννεφα. Οί ναῦτες τρέξανε στά πανιά. Ό πρωτομάστορας ζύγωσε τόν καπετάνιο και τόν ρώτησε:

— Μά τί ἦτανε αὐτό τό γράμμα;

Ό καπετάνιος Δαπόντες, άπασχολημένος νά δίνη προσταγές στους ναῦτες του και στόν λοστρόμο πού βρισκότανε στό τιμόνι, έκανε πώς δέν άκουσε τήν έρώτηση τοῦ πρωτομάστορα.

Η θύελλα πού ξέσπασε ἦτανε πρωτοφανής. Τό καράβι, ἡ «Σάντα Μάουρα» κλυδωνιζότανε στά πελώρια κύματα σάν καρυδότσουφλο. Μιά στιγμή ό Λορέντζος Καλλίνικος άκουσε τόν καπετάνιο νά μουρμουρίζει:

— Πώς θάν τά βγάλωμε πέρα Άη Νικόλα μου; Μάς λείψανε και πέντε ζευγάρια χέρια...

Τέσσερες μέ πέντε ώρες βάσταξε αὐτή ἡ μόρα, τέσσερες μέ πέντε στ' αλήθεια τραγικές ώρες. Τό καράβι, ἡ «Σάντα Μάουρα» πάλαιψε παλληκαρίσια μέ τήν καταιγίδα και τήν φουρτούνα. Τά πανιά της είχαν σχιστεῖ, τά ξάρτια της είχαν σπάσει... Η κουβέρτα της γεμάτη νερά, σχεδόν πλημμυρισμένη. Καί μόνο πρὸς τό βράδι τῆς δεύτερης μέρας τοῦ ταξιδιοῦ, ἡ θάλασσα γαλήνεψε και ἡ «Σάντα Μάουρα» μπόρεσε νά φτάση στά μουράγια τῆς Κέρκυρας.

Ό ἥλιος δέν είχε δώσει άκόμα. Τό Κάστρο τῆς Κέρκυρας φαινότανε σάν σκοτεινός, θεοσκοτεινός δγκος στήν χρυσοπόρφυρη δύση.

Ό ἴδιος ό καπετάνιος ό Δαπόντες βρισκότανε στό τιμόνι τοῦ καραβιοῦ, όταν τό πλεύρισε στό μουράγιο τῆς Κέρκυρας. Καί ὕστερα από τέτοιο τραγικό ταξίδι, ὕστερ' από τόση άγωνία, άνταρσία στό καράβι, φουρτούνα στό γιολό, ὕστερ' από τόση κούραση και τέτοια περιπέτεια, ό Λορέντζο Καλλίνικο κι' ό πρωτομάστορας ό Γιώργης ό Νταβούλης άποβιβάστηκαν στήν Κέρκυρα. Δυό τρεῖς φορές είχε προσπαθήσει ό κύρ' Γιώργης νά ρωτήση τόν καπετάνιο γιά τό γράμμα εκείνο, μά ό καπετάνιος τοῦ άπαντοῦσε στερεότυπα:

— Θά τά ποῦμε στήν Κέρκυρα...

Στήν Κέρκυρα μέινανε τρεῖς μέρες ό Λορέντζος Καλλίνικος μέ τόν κύρ' Γιώργη τόν Νταβούλη, τόν πρωτομάστορα τῆς Άρτας. Τρεῖς μέρες ὡς πού νά βροῦνε καικι νά μπαρκάρουνε γιά τήν Πρέβεζα κι' άπ' εκεί νά τραβήξουνε μέ τ' άλογα γιά τήν Άρτα.

Τρεῖς μέρες μέινανε, μά στό διάστημα αὐτό δέν μπόρεσαν νά συναντηθοῦνε οὔτε μία φορά μέ τόν καπετάνιο πού τούς είχε φέρει από τήν Βενετιά, μ' ὅλο πού ό πρωτομάστορας τόν είχε πολλές φορές ζητήσει στό μουράγιο, εκεί πού ἦτανε άραγμένη ἡ «Σάντα Μάουρα».

— Πού ἦσουνα σήμερα, τόν ρώτησε τήν δεύτερη μέρα τόν πρωτομάστορα ό Λορέντζος. Όλο τό πρωί σέ είχα χάσει.

— Είχα κατέβει στο μουράγιο νά βρω τόν καπετάνιο Δαπόντε.
 — Καί; Τόν βρήκες;
 — Όχι. Θά 'λεγε κανείς ότι κρύβεται για νά μήν τόν συναντήσω...
 — Δέν τό φαντάζομαι. Γιατί νά κρύβεται;
 — Ποιός ξέρει;
 — Τί σοῦ εἶπανε στο καράβι;
 — Ότι τρέχει για δουλειές. Ἡ ἀνταρσία ἀπό τήν μιά πλευρά καί ἡ τρικυμία ἀπό τήν ἄλλη, τοῦ κἀνανε μεγάλες ζημιές στο καράβι του καί τρέχει ἐδῶ κι' ἐκεῖ, ἀπό μαραγκούς σέ σιδεράδες κι' ἀπό σιδεράδες σέ μαραγκούς, για νά κἀνη τίς ἐπισκευές πού χρειάζεται.

— Δικαιολογημένος λοιπόν εἶναι.

— Δικαιολογημένος βέβαια... παραδέχτηκε καί ὁ πρωτομάστορας.

Μέσα του ὅμως -πρᾶγμα πού δέν τό εἶπε στόν Λορέντζο- ὁ πρωτομάστορας εἶχε τήν πεποίθηση ότι ὁ καπετάνιος κρυβότανε σκόπιμα. Δέν ἤθελε νά συναντήσῃ τόν πρωτομάστορα, γιατί ἤξερε ότι ὁ πρωτομάστορας θά τόν ρωτοῦσε για τό γράμμα ἐκεῖνο πού εἶχε βρεῖ στόν ναύτη τόν στασιαστή, ἐκείνον πού φώναζε: «Μόρτε ἀλ Γκρέκο...» (Θάνατος στόν Γραικό...).

— Ποιός ξέρει τί μυστικό, τί τρομερό μυστικό, κρύβεται σ' αὐτό τό γράμμα κι' ὁ καπετάνιος θέλει νά μοῦ τό κρατήσῃ κρυφό... Ποιός ξέρει.

Ἔτσι, τίς τρεῖς μέρες πού ἔμειναν στήν Κέρκυρα, ὁ καπετάνιος εἶχε ἐξαφανιστεῖ. Μά οὔτε καί τόν κόντε Νταπέργκολα τόν Κερκυραῖο, τόν ἄντρα τῆς κοντέσσας μπόρεσε πουθενά νά συναντήσῃ ὁ πρωτομάστορας. Τόν ζήτησε στο ἀρχοντικό του, μά τοῦ εἶπαν ότι ἔλειπε στά χτήματά του, στο Μαντουῖκι. Ἔτσι ὁ πρωτομάστορας δέν πάσχισε πιά νά τόν βρῇ.

Ὁ Λορέντζος εἶχε βρεῖ καίκι για τήν Πρέβεζα. Δέν ἦταν μεγάλο μά σίγουρο καί καλοτάξιδο. Ἄλλωστε τό ταξίδι ἀπό τήν Κέρκυρα στήν Πρέβεζα, μέ καλό ἄνεμο στήν πρύμνη, δέν βαστοῦσε παρά λίγες ὥρες, ἄντε μιά μέρα τό πολύ, ἄν δέν ἦταν ὁ ἄνεμος εὐνοϊκός.

Ἔτσι στίς τρεῖς μέρες, ὁ Λορέντζος Καλλίνικος μέ τόν κύρ' Γιώργη τόν Νταβούλη μαρκάρανε για τήν Πρέβεζα.

ΣΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Μιλούσανε μέ τόν Λορέντζο ὁ κύρ' Γιώργης διαρκῶς για τό γεφύρι καί για τὰ σχέδια τοῦ Βενετσάνου μηχανικοῦ. Ὁ Λορέντζος ἦτανε σίγουρος για τήν τέχνη του καί δέν ἔπανε νά βεβαιώνῃ τόν πρωτομάστορα ότι τό περιλάλητο καί χλιοβασανισμένο γεφύρι θά χτιζότανε στέρεο κι' ἀκατάλυτο για αἰῶνες ὁλόκληρους.

— Θά ἰδῆς... θά ἰδῆς... τοῦ 'λεγε διαρκῶς.

— Μακάρι νά 'ναι ἔτσι... ἀπαντοῦσε ὁ πρωτομάστορας...

— Θά ἰδῆς...

Μ’ αὐτές τίς κουβέντες ὁ πρωτομάστορας ἀπασχολοῦσε τό μυαλό του. Εἶχε πᾶψει πιά νά συλλογίζεται τήν κοντέσσα Νταπέργκολα ὅταν μπαρκάρισε μαζί μέ τόν Λορέντζο γιά τήν Πρέβεζα, ἄν δέν συνέβαινε κάτι πού τοῦ τήν ξανάφερε στήν θύμηση.

Τό καίκι πού θά τοὺς πήγαινε στήν Πρέβεζα εἶχε σαλπάρει ἀπό τήν Κέρκυρα κι’ ἔβγαινε ἀπό τό λιμάνι, ὅταν συναντήθηκε στήν μπούκα τοῦ λιμανιοῦ μ’ ἓνα μεγάλο τρικάταρτο καράβι πού ἔμπαινε στήν Κέρκυρα, ὁμορφο καί καλοταξιδεμένο.

Ἦτανε τόσο ὁμορφο τό καράβι ἐκεῖνο, κάτασπρο μέ τά κατάλευκά του τά πανιά καί τήν σημαία τῆς Δημοκρατίας, ὥστε ὅλοι οἱ λιγοστοί ναῦτες τοῦ μικροῦ καϊκιοῦ, εἶχανε ἀκουμπήσει στήν κουπαστή γιά νά τό καμαρώσουνε, κάνοντας χίλια σχόλια καί μύριες κουβέντες.

— Ψυχή μου ὁμορφοκάραβο... ἔλεγε ἓνας.

— Μέ τέτοιο νά ταξιδεύης καί νά κοιμᾶσαι ἥσυχος... ἔλεγε ἄλλος.

— Μέ τέτοιο καράβι, ποιός φοβᾶται Χάρο;

Ὁ πρωτομάστορας μέ τόν Λορέντζο ἦτανε ἀκουμπισμένοι κι’ αὐτοί στήν κουπαστή, καμαρώνοντας τό καράβι πού ὅλο καί ζύγωνε.

— Κάτασπρο εἶναι, εἶπε ὁ πρωτομάστορας θαυμάζοντας τό γοργοτάξιδο βρίκι.

— Κάτασπρο γιά νά μαλακῶνῃ τήν ὀρμή τοῦ ἀγέρα... συμπλήρωσε ὁ Λορέντζος.

— Βενετσιάνικο εἶναι;

— Δέν βλέπεις τήν σημαία τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας;

— Ναί βέβαια... δέν τήνε πρόσεξα.

.....
Ὁ ἄνεμος φάνηκε εὐνοϊκός. Τό μικρό καίκι, τόν εἶχε πρῶμα τόν καιρό μόλις βρέθηκε λίγο στ’ ἀνοιχτά ἀπό τήν Κέρκυρα καί πιο κοντά στίς ἀκτές τῆς Ἠπείρου. Πέρα στό βάθος τοῦ ὀρίζοντα διακρίνονταν τά ἡπειρώτικα βουνά, αὐτά τά βουνά πού ὕστερ’ ἀπό διακόσια χρόνια, στά 1800 θά τ’ ἀλώνιζαν οἱ Μποτσαραῖοι, οἱ Τζαβελαῖοι κι’ οἱ Κατσαντωναῖοι.

— Θά φτάσωμε σύντομα στήν Πρέβεζα, εἶπε ὁ καπετάνιος τοῦ καϊκιοῦ στόν Λορέντζο καί τόν πρωτομάστορα, γιατί ἔχομε πρῶμα τόν καιρό.

— Καλύτερα...

— Δέν βλέπω τήν ὥρα νά φτάσωμε, εἶπε ὁ Καλλίνικος στόν φίλο του.

Καί ἀλλάζοντας τόνο φωνῆς, τόν ρώτησε:

— Ἀπό τήν Πρέβεζα στήν Ἄρτα, πῶς θά πᾶμε;

— Μέ ἄλογα.

— Δέν ἔχει κανένα ἀμάξι;

— Μπά... τέτοια πράγματα στήν Πρέβεζα; Οἱ πιο πολλοί τόν παίρνουνε τόν δρόμο μέ τά πόδια. Ἐμεῖς θά πάρωμε ἄλογα.

Πρὶν βραδυάση εἶχανε φτάσει στήν Πρέβεζα καί τό μικρό καίκι εἶχε δέσει πρυμάτσες. Ὁ Λορέντζος πεινοῦσε.

— Ἔχω μιά διαβολεμένη πείνα, εἶπε στόν πρωτομάστορα εὐθυμός. Θά βροῦμε τίποτα νά φᾶμε στήν Πρέβεζα;

— Πώς δέν θά βροῦμε; Ἔχει χάνια ἓνα σωρό. Καί θά βροῦμε καί γάμπαρες μεγάλες σάν ἀστακούς.

— Τί εἶναι οἱ γάμπαρες;

— Γαρίδες, ἀφέντη Λορέντζο. Γαρίδες ὁμορφες καί λαχταριστές... Μά θά βροῦμε κι' ἄλλα ὠραία πράματα. Ἡ Πρέβεζα; Ἡ Πρέβεζα εἶναι λιμάνι κι' ἔχει καί τοῦ πουλιοῦ τό γάλα...

— Τότε νά μείνωμε μιά βραδιά στήν Πρέβεζα. Βλέπεις, σουρουπώνει κι' ὅπου νά 'ναι θά νυχτώσῃ. Προτιμῶ νά μή γυρίζωμε στά φαράγγια μέ τ' ἄλογα νύχτα...

— Θά μείνωμε σ' ἓνα χάνι δικό μου, ἑνός κουμπάρου μου, ὅπου θά βροῦμε τήν σπιτικιά μας περιποίηση.

Πραγματικά, μόλις τό καίκι ἔδωσε τίς προτάσεις του, ὁ Λορέντζος μέ τόν πρωτομάστορα ξεμπαρκάρανε. Ὅπου κι' ἄν περνούσανε, οἱ Πρεβεζάνοι χαιρετούσανε τόν πρωτομάστορα.

— Καλῶς ὥρises ἀφέντη...

— Καλῶς μᾶς ἦρθες ἀφεντικό...

Ὁ πρωτομάστορας φαινότανε εὐτυχισμένος. Εἶχε ξεχάσει τά βάσανα τοῦ ταξιδιοῦ τῆς Βενετιάς, εἶχε ξεχάσει καί τήν κοντέσσα πού εἶχε πάει στήν Κέρκυρα. Πότε-πότε μονάχα συννέφιαζε τό μέτωπό του, ὅταν συλλογιζότανε τόν καπετάνιο τῆς «Σάντα Μάουρα», τόν καπετάν Δαπόντε, καί τό μυστηριώδες γράμμα πού εἶχε βρεῖ ψάχνοντας τόν στασιαστή ναύτη. Καί ὁ πρωτομάστορας μονολογοῦσε:

— Γιατί νά χαθῇ ἔτσι ὁ καπετάνιος; Τί ἦτανε αὐτό τό γράμμα;

Αὐτές οἱ σκέψεις τοῦ πρωτομάστορα δέν κρατήσανε πολύ. Λίγη ὥρα μετά τό ξεμπαρκάρισμά τους, εἶχαν φτάσει στό χάνι ἑνός Πανούτσου Καμάρα, πού ἦτανε κουμπάρος τοῦ πρωτομάστορα καί ἐνθουσιάσθηκε μόλις εἶδε τόν κουμπάρο του μ' ἓνα ξένο. Τοῦς ἔδωσε τό καλύτερο δωμάτιο στό χάνι του, ἓνα ὄντᾶ μέ δυό φαρδεῖα ντιβάνια, στρωμένα μέ φλοκάτες κουβέρτες. Τό δωμάτιο ἦτανε πολύ εὐχάριστο κι' ἀπό τό παράθυρό του, φαινότανε ὁλόκληρο τό λιμάνι τῆς Πρέβεζας μέ τ' ἀπέναντι βουνά καί τοὺς μικροὺς βράχους πού βρισκόταναν μέσα στόν Ἀμβρακικό.

— Φτάσαμε ἐπὶ τέλους... ψιθύρισε ὁ Λορέντζο Καλλίνικο.

— Δέν φτάσαμε ἀκόμα σινιόρ Λορέντζο. Αὔριο μέ τό καλό θά εἴμαστε στήν Ἄρτα...

— Ἔχει κανένα καλό χάνι ἐκεῖ, ρώτησε ὁ Βενετσᾶνος.

Ὁ κύρ' Γιώργης ὁ Νταβούλης κοίταξε τόν ξένο του:

— Μά δέν θά σ' ἀφήσω νά πᾶς σέ χάνι, σινιόρ Λορέντζο.

— Ποῦ θά μείνω;

— Στό κονάκι μου, ποῦ ἄλλοῦ;

— Θά σοῦ δώσω βάρος ἴσως...

— Κανένα βάρος. Αὐτό δά ἔλεπε νά σ' ἀφήσω νά πέσης στά χάνια. Στό κονάκι μου θά μείνης, ὅπου θά 'χῃς τό παστρικό σου τό κρεβάτι καί τό περιποιημένο σου φαγητό. Ἡ γυναίκα μου καί ἡ θειά της θά τσακιστοῦνε νά σέ περιποιηθοῦνε νά μή σοῦ λείψῃ τίποτα σινιόρ Λορέντζο.

Ὁ πρωτομάστορας μιλοῦσε μέ ὕφος πού δέν ἐπιδεχότανε ἀντίρρηση. Καί ὁ Λορέντζο Καλλίνικο δέν εἶπε τίποτα. Ἀφοῦ ὁ πρωτομάστορας ἐπέμενε. Τήν ἄλλη μέρα τό πρωῒ, θά ξεκινούσανε μέ ἄλογα γιά τήν Ἄρτα. Τό χάνι τοῦ κουμπάρου εἶχε καί ἄλογα, εἶχε κι' ἓνα κάρο πού θά κουβαλοῦσε τίς ἀποσκευές τοῦ Βενετσάνου.

Ἔτοι κι' ἔγινε. Τό βράδι ἐκεῖνο τό περάσανε στό χάνι τῆς Πρέβεζας καί τό πρωῒ ξεκίνησαν γιά τήν Ἄρτα.

Ἡ ἡμέρα ἦτανε ὁμορφη, λιόλουστη καί χαρούμενη. Οἱ δυό ταξιδιώτες ὁμως φαίνονταν σιωπηλοί. Καθένας εἶχε κι' ἄλλες σκέψεις, ἄλλους στοχασμούς. Μιά γύφτισσα τοὺς εἶχε ἀναστατώσει καί τοὺς δύο. Τήν προηγούμενη μέρα, κάποια γύφτισσα στήν Πρέβεζα τοὺς εἶχε πλησιάσει καί τοὺς εἶχε πεῖ τήν μοῖρα τους. Ὁ πρωτομάστορας τήν εἶχε διώξει στήν ἀρχή, ἀλλά ὁ Λορέντζος, γιά τόν ὁποῖον ὅλ' αὐτά ἦτανε καινούρια πράγματα, ἐπέμενε:

— Ἄσε νά μᾶς πῇ τήν τύχη μας...

— Ἀνοησίες σιόρ Λορέντζο... ἔλεγε ὁ πρωτομάστορας τῆς Ἄρτας.

— Δέν ἔχει σημασία. Ἄς τήν ἀφήσωμε νά μᾶς πῇ.

Καί εἶχε τεντώσει τό χέρι του μέ ἀνοιχτή τήν παλάμη στήν γύφτισσα, λέγοντάς της:

— Κοίταξε λοιπόν κυρά μου, νά μοῦ πῆς τί διαβάξεις στό χέρι μου.

Ἡ γύφτισσα τόν εἶχε κοιτάξει πρῶτα στό πρόσωπο, στά μάτια καί στό ἀρχοντικό του ντύσιμο καί ὕστερα σκύβοντας στό χέρι του εἶχε ἀρχίσει νά ψιθυρίζη:

— Τί ἦρθες νά κάνης σ' αὐτόν τόν τόπο ξέने μου; Ἀπό μακρινά μέρη ἔρχεσαι, θάλασσεσ πέρασες, κιντύνους διάβηκες. Τί ἔρχεσαι νά κάνης στόν τόπο μας ἐδῶ, στήν δυστυχία καί τήν κακομοιριά; Μεγάλα ὄνειρα ἔχεις στό μυαλό σου, μά τίποτα δέν σοῦ βγαίνει... Κακό μεγάλο θά σοῦ γίνη ἀρχοντά μου καί τό καλό πού σοῦ θέλω εἶναι νά πᾶς πίσω ἀπό 'κεῖ πού ξεκίνησες...

Ὁ Λορέντζος Καλλίνικος χαμογελοῦσε καί ἡ γύφτισσα ἐξακολούθησε:

— Τί γυρεύεις στόν τόπο μας; Γιά χτισίδια πηγαίνεις μά χτισίδια δέν βλέπω... Ὅμορφα, γλυκά μάτια ἄφησες κι' ὁμορφα, γλυκά μάτια θά βρῆς... μά θά 'ναι μάτια πού θά σβήσουνε εὐκολα... Τί γυρεύεις στόν τόπο μας ἀρχοντα; Ἄφησες πλούτη καί παλάτια κι' ἦρθες στά καλυβόσπιτα καί στήν δυστυχία... Μιά γυναῖκα θέλει τό κακό σου... Κι' ἄλλη μία παρακαλάει γιά 'σένανε... Νά κι' ἄλλη μία...

— Κι' ἄλλη; ρώτησε γελῶντας ὁ Καλλίνικος.

— Κι' ἄλλη μία πού πεθαίνει γιά τήν ἀγάπη σου...

Σταμάτησε λίγο καί πρόσθεσε θλιβερά:

— Πεθαίνει γιά τήν ἀγάπη σου καί θά πεθάνη...

— Στήν ἀγκαλιά σου θά πεθάνη...

— Ἀνοησίες... διέκοψε θυμωμένος ὁ πρωτομάστορας τήν γύφτισσα. Νά, πάρε... τῆς εἶπε ρίχνοντάς της λίγα γρόσια, πάρε κι' ἄφησέ μας ἡσυχους κυρά...

Ἡ γύφτισσα εἶχε φύγει. Μά τά λόγια της εἶχανε μείνει στό μυαλό τοῦ Λορέντζου, ἀφοῦ τήν στιγμή ἀκόμα πού ἔφευγε ἡ γύφτισσα, φώναζε ἀπό μακριά στόν ἀρχοντοντυμένο κι' ὁμορφο ξένο:

— Άκουσέ με αφέντη κι' ἄρχοντά μου... Μήν μπλέξης μέ γυναίκα... Μήν μπλέξης...

Ὁ πρωτομάστορας γύρισε κι' εἶπε στόν φίλο του γελώντας:

— Ὅ,τι θέλουνε λένε, ἀρκεῖ νά πάρουνε λίγα γρόσια... ὅ,τι θέλουνε...

Ὁ Λορέντζος Καλλίνικος δέν εἶπε τίποτα. Τό ὕφος ὅμως πού εἶχε, ἔδειχνε ὅτι τά λόγια τῆς γύφτισσας τόν εἶχανε ἐπηρεάσει.

Πρωῖ λοιπόν εἶχανε ξεκινήσει γιά τήν Ἄρτα καβάλα. Ἀποβραδὶς ὁ πρωτομάστορας εἶχε στείλει μήνυμα στήν γυναίκα του. Εἶχε βρεῖ ἓνα ἀγωγιάτη πού γύριζε στήν Ἄρτα καί τοῦ εἶχε πεῖ:

— Ἦρθα κύρ' Γιάννη...

— Ἦρθες αφέντη μου... Καλῶς ὤρισες...

— Θά μείνω ἀπόψε στήν Πρέβεζα κι' αὔριο πουρνό, μέ τό καλό, θά ματαῖδω τήν Ἄρτα μας τήν παινεμένη...

— Καλῶς νᾶρθης αφέντη.

— Τοῦ λόγου σου θά 'σαι ἀπόψε στήν Ἄρτα. Σῦρε πές τῆς γυναίκας μου νά σφάξη τόν ἄσπρο κόκκορα καί νά τόνε μαγερέψη γι' αὔριο ἀρβανίτικα... Ἡ θειά της νά ζυμώση χάσινο ψωμί μέ γλυκάνισο καί νά φτιάση καί καρυνδόπιτα μέ μπόλικο μέλι... Ἔχω μουσαφίρη μαζί μου...

— Θάν τά πῶ... θάν τά πῶ αφέντη μου...

— Καί κάτι ἄλλο Γιάννη.

— Ναί αφέντη μου.

— Τόν μουσαφίρ ὄντᾶ, νά τόν καθαρίση καλά, νά στρώση τά λινোসέντονα καί μιά καλή φλοκάτη...

— Ζέστη κάνει...

— Δέν ἔχει σημασία. Ἄν δέν θέλῃ ὁ μουσαφίρης μας φλοκάτη, τοῦ δίνουμε ἓνα χράμι... Τίς νύκτες κάνει ψύχρα στήν Ἄρτα γιά ὅποιον δέν εἶναι συνηθισμένος στό κλίμα... Κατάλαβες, ἔ;

— Κατάλαβα κυρ' Γιώργη μου.

— Σῦρε στό καλό καί προσκῦνα τήν γυναίκα μου ἀπό μέρους μου.

Ὁ ἀγωγιάτης εἶχε φύγει τό βράδι καί τήν ἐπομένη τό πρωῖ, ὁ πρωτομάστορας μέ τόν Λορέντζο τόν Καλλίνικο, φύγανε κι' αὐτοί μέ τ' ἄλογά τους.

Στόν δρόμο πρὸς τήν Ἄρτα, ἀγναντέψανε ἓνα ποτάμι. Ὁ Λορέντζος στάθηκε μιά στιγμή συγκινημένος κι' ἐρώτησε:

— Αὐτό εἶναι τό ποτάμι τῆς Ἀρτας;

— Ὅχι αφέντη, ἀποκρίθηκε ὁ πρωτομάστορας. Τοῦτος ἐδῶ εἶναι ὁ Λοῦρος. Τό ποτάμι τῆς Ἀρτας εἶναι ὁ Ἄραχος...

— Θά ἴδουμε τό γεφύρι πρὶν φτάσωμε στήν πόλη;

— Ὅχι. Βρίσκεται ἀπό τήν ἄλλη μεριά, θά μποῦμε στήν πόλη, θά φτάσωμε στό κονάκι μου νά ξεκουραστοῦμε, νά φάμε, νά πλυθοῦμε ἀπό τήν σκόνη καί ἔχομε ὥρα γιά νά πᾶμε καί στό γεφύρι.

Καί προχωρήσανε. Καθένας τους ἔκανε διαφορετικές σκέψεις.

Ἀπό τό μυαλό τοῦ Λορέντζου δέν φεύγανε τά λόγια τῆς γύφτισσας: Μή μπλέξης μέ γυναίκα...

Καί ὁ πρωτομάστορας ἀπό τήν ἄλλη μεριά, συλλογιζότανε τόν καπετάνιο Δαπόντε... καί τό γράμμα πού εἶχε βρεῖ ψάχνοντας τόν στασιαστή ναύτη. Δέν μπορούσε νά τοῦ φύγῃ ἀπό τό μυαλό. Καταλάβαινε καλά ὅτι ἂν ὁ καπετάνιος ὁ Δαπόντες εἶχε χαθεῖ στήν Κέρκυρα καί δέν τόν εἶχανε ἰδεῖ πουθενά, ἐπίτηδες εἶχε ἐξαφανισθῇ γιά νά μὴν ἀναγκασθῇ νά μιλήσῃ γιά τό γράμμα ἐκεῖνο. Μά τί νά ἔλεγε αὐτό τό χαρτί λοιπόν; Γιατί ὁ καπετάνιος, τό εἶχε κρατήσῃ μυστικό του;

Αὐτούς τοὺς συλλογισμούς κάνανε ὁ πρωτομάστορας καί ὁ Βενετσάνος μηχανικός, ὅταν ἓνας ἀπό τοὺς ἀγωγιάτες, πού πήγαινε μπροστά καβάλα σέ μουλάρι, στάθηκε καί τεντώνοντας τό χέρι του πρὸς τόν ὀρίζοντα ἔδειξε κάτι καί εἶπε:

— Νά ἡ Ἄρτα, ἐκεῖ κάτω μέσα στήν καταχνιά... Νά κι' ὁ φιδωτός ὁ Ἄραχθος...

Κοντοζυγώνανε. Ὁ Λορέντζος, ἀκούγοντας «Ἄρτα καί Ἄραχθος» σταμάτησε τό ἄλογό του καί ὠρθώθηκε λίγο στήν σέλλα γιά νά κοιτάξῃ καλύτερα.

— Μὴ βιάζεσαι ἀφέντη μου, τοῦ εἶπεν ὁ πρωτομάστορας. Σέ λίγο ἀνεβαίνοντας τό μικρὸ ὕψωμα, θά φτάσωμε στοῦ Ριζᾶ τό χάνι κι' ἀπὸ ἐκεῖ θά ἰδῇς τὴν Ἄρτα πλάκα μπροστά σου καί τόν Ἄραχθο...

Πραγματικά, ὕστερ' ἀπὸ λίγο εἶχανε φτάσει σ' ἓνα χάνι, πού τό λέγανε τό χάνι τοῦ Ριζᾶ, γιατί τό βαστοῦσε κάποιος πού τόν λέγανε Ριζᾶ. Ἐκεῖ ξεπεζέψανε, γιά νά πιοῦνε ἓνα ποτήρι τσίπουρο καί νά πιοῦνε πηγαδίσιο νερό, παγωμένο. Ἀπὸ τό χάνι αὐτό, φαινότανε ὅλη ἡ πόλη τῆς Ἄρτας, κάτω στὸν κάμπο, μέ πέντε ἐκκλησιές καί ἓνα σωρὸ τζάμια καί μιναρέδες. Πέρα ἀγγιζοντας τὴν Ἄρτα, κουλουριαζότανε ὁ Ἄραχθος, τό θρυλικὸ ποτάμι μέ τό πιὸ θρυλικὸ γεφύρι του.

— Τό γεφύρι; Δέν φαίνεται; ρώτησε ὁ Λορέντζος.

Πρέπει νά 'ναί ἐκεῖ κάτω... τοῦ ἔδειξε ὁ πρωτομάστορας μέ τό χέρι. Μά ἡ καταχνιά σήμερα εἶναι πολλή καί τὰ 'χει σβήσει ὅλα...

Καί σέ λίγο πρόσθεσε:

— Τί βιάζεσαι ἀφέντη; Θά φτάσωμε μέ τό καλὸ καί θά τό ἰδῇς. Κι' ὄχι μόνο θά τό ἰδῇς, μά θά βαρεθῇς καί νά τό βλέπῃς...

Ἦπιανε τό τσίπουρό τους καί καβαλικέψανε πάλι τ' ἄλογά τους. Κατηφορίζανε τώρα πρὸς τὴν Ἄρτα καί σέ λίγο φτάσανε στὰ πρῶτα σπίτια της.

Ἡ ὑποδοχὴ πού ἔγινε στὸν πρωτομάστορα ἀπὸ τὴν γυναῖκα του ἦτανε πρωτάκουστη. Πρὶν ξεπεζέψῃ ἀπὸ τ' ἄλογο, ἡ γυναῖκα του εἶχε τρέξει κι' εἶχε πέσει στὰ γόνατα, μπροστά στ' ἄλογο:

— Ἀφέντη μου καί κύρη μου... τοῦ φώναξε μέ τὰ μάτια της πλημμυρισμένα ἀπὸ δάκρυα χαρᾶς.

Ὁ πρωτομάστορας ξεπέζεψε καί ἀγκάλιασε τὴν ὁμορφὴ γυναῖκα του μέ τρυφερὴ συγκίνηση.

— Δόμνα μου... γυναῖκα μου χρυσή... ψιθύρισε μέ φωνή πού κοβότανε ἀπὸ συγκίνηση.

Ὁ Λορέντζος Καλλίνικος, βλέποντας τὴν συζυγικὴ σκηνή, ἔμεινε πιὸ πίσω μέ διάκριση, κάνοντας τάχα πῶς ξεσκονίζεται. Μά ὁ πρωτομάστορας μόλις τελείωσε τό πρῶτο ἀγκάλιασμα μέ τὴν Δόμνα, γύρισε στὸν φίλο του τὸν Βενετσάνο:

— Ήλα ἀφέντη Λορέντζο... ζύγωσε νά σοῦ γνωρίσω τήν γυναῖκα μου.

Ὁ Λορέντζος Καλλίνικος πλησίασε τό ζευγάρι. Τά μάτια τῆς ὁμορφῆς Δόμνας ἦτανε πλημμυρισμένα ἀπό δάκρυα καί φαίνονταν ἀκόμη ὁμορφότερα, μέ βλέμμα πιό ἔντονο.

— Μέ συμπαθᾶτε ἀφέντη, τοῦ εἶπε δειλᾶ ἡ Δόμνα, μέ συμπαθᾶτε πού κλαίω, μά ἡ συγκίνηση πού εἶδα τόν ἄντρα μου ὥστερ' ἀπό τόσον καιρό...

— Εἶναι δικαιολογημένα τά δάκρυά σας, κυρά μου, τῆς εἶπε ὁ Λορέντζος, ἐνῶ ἔσφιγγε τό χέρι τῆς Δόμνας μέ θερμή χειραψία. Καί ἀμέσως ἐξακολούθησε:

— Τά λόγια πού μοῦ ἔλεγε ὁ ἄντρας σας στό ταξίδι γιά τοῦ λόγου σας, δέν ἦτανε πολλά. Ἀπ' ἐναντίας βλέπω τώρα πῶς ἴσως νά 'τανε καί λίγα.

— Περάστε μέσα καλέ... ἀκούστηκε ἡ φωνή τῆς θειᾶς Καλῆς πού φάνηκε στήν πόρτα τήν στιγμὴ ἐκείνη. Περάστε μέσα... Τί καθόσαστε στόν ἥλιο... Περάστε γιά τά καλωσορίσματα δά...

Ἡ Δόμνα εἶχε κρεμαστεῖ στό μπράτσο τοῦ ἄντρα της. Δίπλα τους ἐρχότανε ὁ Λορέντζος Καλλίνικος. Ὁ πρωτομάστορας ἀγκάλιασε τήν θειά τῆς γυναίκας του καί τήν φίλησε στά δυό της μάγουλα.

— Γύρισα θειά Καλή... γύρισα...

— Μέ τήν εὐχή τοῦ Θεοῦ... ἀποκρίθηκε ἡ γερόντισσα.

— Ὁ σινιόρ Λορέντζο Καλλίνικος, εἶπε πάλι ὁ πρωτομάστορας, παρουσιά-
ζοντας τόν Βενετσάνο στήν θειά Καλή.

— Καλῶς ὥρίσατε... καλῶς ὥρίσατε... τοῦ εἶπε ἡ θειά Καλή.

Καί βλέποντας ὅτι ὁ πρωτομάστορας ἐτοιμαζότανε νά μπῇ στό σπίτι του, τοῦ φώναξε:

— Στάσου ἀφέντη μου, στάσου... Πῶς θά μπῆς ἔτσι μέσα;

— Γιατί; Δέν κάνει;

— Νά σοῦ βάλω νά πατήσης σίδερο...

Ὅλοι γελάσανε μά ἡ θειά Καλή εἶχε ἔτοιμο ἓνα πέταλο ἀπό ἄλογο καί τό 'βαλε χάμω, στό κατῶφλι πού θά περνοῦσε ὁ πρωτομάστορας. Ἐκεῖνος τό πά-
τησε ἐπιδεικτικά καί μπῆκε.

— Καί ἐσεῖς θά τό πατήσετε, εἶπε ἡ Δόμνα στόν ξένο.

— Κι' ἐγώ κυρά μου;

— Καί ἐσεῖς βέβαια... Ἔτσι τό 'χομε.

— Θά τό πατήσω μ' εὐχαρίστηση κυρά μου, εἶπε ὁ Καλλίνικος, μά πρέπει νά μοῦ ἐξηγήσετε καί τί σημασία ἔχει τό πάτημα τοῦ πέταλου.

— Δέν πρόκειται γιά τό πέταλο, πρόκειται γιά τό σίδερο... Ὅταν πατᾶτε σίδερο, γίνεται κι' ἡ ὑγεία σας σιδερένια... Ἔτσι τό 'χομε... ἀποκρίθηκε γελῶ-
ντας ἡ Δόμνα.

Ὁ Καλλίνικος πάτησε τό πέταλο καί μπῆκε στό σπίτι πού ἔλαμπε ἀπό πά-
στρα καί νοικοκυροσύνη.

— Περάστε ἀπό 'δῶ νά καθήσετε στόν σοφᾶ, εἶναι καλύτερα...

— Εὐχαριστῶ κυρά μου...

Κι' ὁ ξένος κάθησε στόν σοφᾶ, μέ τά πουπουλένια μαξιλάρια.

Ὁ πρωτομάστορας ἦτανε χαρούμενος. Εἶχε ξεχάσει καί τό γεφύρι καί τά βάσανά του. Εἶχε ξεχάσει καί τήν κοντέσσα ἀκόμα. Ὅλα τά εἶχε ξεχάσει τώρα πού βρισκότανε μπροστά στήν καλή του κι' ὁμορφη γυναῖκα, τήν Δόμνα.

Ἡ θειά Καλή εἶχε πάει στό μαγεριό νά ἐτοιμάσῃ τούς καφέδες πού τούς ἔφερε σέ λίγο, σέ μεγάλο ἀσημένιο δίσκο.

Ἦπιανε φρέσκο νερό, ἤπιανε κι' ἓνα ποτηράκι ρακί πού τό ἔφτιανε μόνη της ἡ Δόμνα καί κουβεντιάσανε. Φυσικά, θέμα ἦτανε τό γεφύρι. Πρὶν ἀπ' αὐτό ὁ πρωτομάστορας θέλησε νά μάθῃ τί εἶχε γίνῃ στόν τόπο του τόν καιρό πού ἔλειπε καί ἡ Δόμνα τοῦ τά ἔπε ὅλα. Ὁ παπᾶ Σταῦρος εἶχε πεθάνει...

— Πέθανε ὁ παπᾶ Σταῦρος; Βρέ τόν καημένο... Μά ἦτανε καί γέρος...

— Λέγανε πώς ἦτανε ἑκατό χρονῶν...

— Πιότερο ἀπό ἑκατό... Θά ἔτανε μέχρι ἑκατόν πέντε...

Ὁ Καλλίνικος ἐθαύμασε.

— Ἐκατόν πέντε; Τί λέτε; Ἐγώ κοντεύω τά σαράντα καί θαρρῶ πώς εἶμαι γέρος...

— Γέρος ἐλόγου σας, τοῦ εἶπε ἡ Δόμνα μέ χαμόγελο. Καί νέος ἦσαστε κι' ὁμορφος. Καί τό «σαράντα» νά μήν τό λέτε. Δέν φαινόσαστε πιότερο ἀπό τριάντα δυό...

— Ἄλλα χαμπέρια; ρώτησε ὁ πρωτομάστορας.

— Ἡ κυρά Ἀσημίνα πάντρεψε τήν κόρη της τήν Ἀγγέλω...

— Τήν πάντρεψε; Μπράβο της... Λίγο ἀκόμα καί θά τήν ἐλέγαμε γεροντοκόρη... εἶπε γελώντας ὁ πρωτομάστορας.

Ἔμαθε κι' ἄλλα χαμπέρια ὁ κύρ Γιώργης. Ὅλα ἤθελε νά τά μάθῃ. Ὅλα τόν ἐνδιαφέρονε. Ἔμαθε γιά τόν φίλο του τόν Κίτσο τόν Χωραφᾶ πού εἶχε σπάσει τό πόδι του, ἔμαθε γιά τό πάθημα τῆς χήρας, τῆς Κακοντράβαινας, τῆς ἀντρογυναίκας, ὅπως τήν λέγανε στήν Ἄρτα, πού εἶχε πιάσει ἓνα κλέφτη στό κοτέτσι της καί τοῦ εἶχε τσακίσει τά παιδιά μέ τίς γροθιές της, ἔμαθε γιά τίς γκρίνιες τοῦ Μουσταφάμπεη μέ τόν ἀδελφό του τόν Μουσταφέλλο, ἔμαθε, ἔμαθε, ἔμαθε ὅλα ὅσα εἶχανε τρέξει στό διάστημα πού ἔλειπε.

Καί γελοῦσε... γελοῦσε μέ τήν καρδιά του ὅσο ἄκουγε τά χαμπέρια τῆς Ἄρτας. Φαινότανε ξένοιαστος πιά. Τίποτα δέν θυμότανε. Ὅλα τά εἶχε ξεχάσει, ὅλες του τίς πίκρες, ὅλες του τίς στενοχώριες, ὅλα του τά βάσανα καί τίς πολυλές του ἔννοιες. Βρισκότανε στό σπίτι του πιά, στό κονάκι του μαζί μέ τήν καλή του, τήν γλυκειά του Δόμνα, τήν γυναῖκα του.

Ὁ ξένος ἄκουγε κι' αὐτός. Βέβαια, μή γνωρίζοντας πρόσωπα καί πράγματα, δέν μπορούσε νά γελάσῃ, ὅπως ὁ πρωτομάστορας, μά ἀπό εὐγένεια βλέποντας πόσο διεσκέδαζε ὁ κύρ Γιώργης, ἔδειχνε κι' αὐτός ἐνδιαφέρον καί χαμογελοῦσε κι' αὐτός. Ὅπως δὴ ποτε, ὅμως τοῦ εἶχε κάνει ἐντύπωση μέ πόση χάρι, μέ πόση ἀφέλεια διηγότανε ἡ Δόμνα στόν ἄντρα της τά χαμπέρια. Ἡ φωνή της ἦτανε γλυκειά καί μελωδική καί τό χαμόγελο πού ἀνθίξε στό ὁμορφό της χεῖλη, χεῖλη σάν ζωγραφιστά, χεῖλη σάν βαθυκόκκινα κεράσια, ἦτανε λαχταριστά. Κι' ὁ Καλλίνικος κοίταζε τήν ὁμορφη καί δροσερή γυναῖκα καί ἀναλογιζότανε ἂν αὐτή ἡ ἀγνή χωριατοπούλα φοροῦσε τά πολύτιμα μετάξια τῆς Βενετίας καί κοντέσσεσ καί δογαρέσσεσ θά ἔβαζε κάτω...

Μιλήσανε κάμποση ώρα κι' ύστερα ὁ πρωτομάστορας ἄνοιξε τὸ ξύλινό του κιβώτιο κι' ἔβγαλε μερικά φιλέματα καὶ πεσκέσια, πού 'χε φερμένα ἀπὸ τὴν Βενετιά γιὰ τὴν γυναῖκα του καὶ τὴν θειά Καλή.

Τοῦ κόσμου τὰ πράγματα τῆς εἶχε φέρει. Καὶ μεταξωτά καὶ τζοβαίρια κι' ἄσημικά κι' ἀπ' ὅλα. Νά κι' ἓνα μάλλινο σάλι γιὰ τοὺς ὤμους τῆς γριᾶς. Μαῦρο ἦτανε κεντημένο μ' ἄσημοτέλι. Τό εἶδε ἡ θειά Καλή καὶ τὰ 'χασε.

— Γιὰ μένα εἶναι τοῦτο;

— Γιὰ σένα θειά...

— Πῶ πῶ... Σάν σουλτάνα θά 'μαι... Νά 'σαι καλά γιέ μου...

Καὶ δάκρυσε ἀπὸ τὴν συγκίνηση καὶ τὴν χαρὰ τῆς ἡ γριᾶ.

Ἔτσι πέρασε ἡ πρώτη μέρα, μέ γέλια, μέ κουβέντες, μέ ἐντυπώσεις καὶ χαρές. Τό βράδυ φάγανε κι' ὕστερα ὁ πρωτομάστορας ὠδήγησε τὸν ξένο τοῦ στὸν ὄντᾶ του. Τοῦ εἶχανε δά φυλάξει τὸν καλύτερον ὄντᾶ τοῦ σπιτιοῦ. Ἐνα φαρδύ σοφᾶ γιὰ κρεβάτι μέ λινοσέντονα καὶ μιὰ φλοκάτη κουβέρτα. Σ' ἓνα τραπέζι ξύλινο, ἡ Δόμνα εἶχε βάλει μιὰ πλατεῖα πῆλινη λεκάνη κι' ἓνα κουμάρι μέ νερό. Πεσκίρια δυὸ καὶ πεντακάθαρα. Καὶ πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα, εἶχε βάλει καρφιά γιὰ νά κρεμάσῃ τὰ ροῦχα του ὁ μουσαφίρης. Στὴν γωνιά ὑπῆρχε βέβαια τὸ κρεμασμένο καντῆλι πού ἔκαιγε μέρα νύχτα μπροστά στό εἰκόνισμα τῆς Μεγαλόχαρης. Δυὸ ξύλινα σκαμνιά συμπληρώνανε τὴν ἐπίπλωση τοῦ ὄντᾶ γιὰ τὸν μουσαφίρη.

Κι' ἡ πρώτη νύχτα πέρασε.

Πρῶι πρῶι ξύπνησε καὶ σηκώθηκε ὁ πρωτομάστορας. Βγαίνοντας στὸν μικρό του μπαξέ, βρῆκε τὸν ξένο τοῦ καθισμένο κι' ὅλας κάτω ἀπὸ μιὰ φουντωμένη περικοκλάδα. Ὁ Καλλίνικος εἶχε ξυπνήσει καὶ σηκωθῇ πρὶν ἀπ' αὐτόν. Ὅλη τὴν νύχτα δέν μποροῦσε νά κλείσῃ μάτι. Ἴσως ἡ ἀλλαγὴ τοῦ κρεβατιοῦ, ἴσως οἱ κουβέντες πού τοῦ εἶχε πεῖ ἡ γύφτισσα καὶ πού στριφογυρίζανε μέσα στό μυαλό του, ἴσως ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἀτμόσφαιρας νά τοῦ εἶχαν φέρει αὐτὴ τὴν ἀϋπνία. Μά ἦτανε καὶ κάτι ἄλλο πού τὸν βασάνιζε γλυκά: Ἐνα γέλιο, τὸ γέλιο τὸ κρυστάλλινο τῆς ὁμορφῆς γυναίκας τοῦ πρωτομάστορα, τῆς Δόμνας...

— Τί μάτια... συλλογιζότανε ὁ Καλλίνικος, ἀναπολώντας τὴν μορφή τῆς Δόμνας. Τί μάτια καὶ τί χεῖλια...

Ποτέ του δέν μποροῦσε νά φαντασθῇ ὅτι θά εὑρίσκει στὴν Ἄρτα τόση ὁμορφιά. Καθὼς δέν μποροῦσε νά κοιμηθῇ καὶ ἔφερνε βόλτα μέ τὸ βλέμμα του στό σκοτεινὸ δωμάτιο, κάποια στιγμὴ πρόσεξε τὸ εἰκόνισμα τῆς Μεγαλόχαρης, φωτισμένο ὑποβλητικὰ ἀπὸ τὸ καντῆλι. Καὶ τοῦ φάνηκε... ναι, τοῦ φάνηκε πῶς τὸ εἰκόνισμα εἶχε τὴν μορφή τῆς Δόμνας... τὴν μορφή, τὰ χαρακτηριστικά τῆς ὁμορφῆς γυναίκας κι' ὅτι χαμογελοῦσε σάν κι' αὐτήν... Ἐκλείσε τὰ μάτια του καὶ θέλοντας καὶ μὴ, κουρασμένος ἀπὸ τὸ ταξίδι, ἀποκοιμήθηκε.

Δέν μπόρεσε νά κοιμηθῇ πολὺ καί, ὅταν γλυκοχάραζε, ὁ Καλλίνικος ξύπνησε. Σηκώθηκε ἀπὸ τὸ κρεβάτι του κι' ἄνοιξε τὸ παράθυρο. Εἶχε ἀρχίσει νά ξημερῶνῃ κι' ἀπὸ τὰ δέντρα τοῦ μπαξέ, χίλια μύρια κελαδήματα πουλιῶν ἔφταναν στ' αὐτιά του. Πέρα, μακριά, τὰ κοκκόρια λαλοῦσαν πάντα. Γαυγίσματα σκυλιῶν ἀκούγονταν ἀραιὰ καὶ κάπου ἐκεῖ κοντά, στὸν δρόμο, κάποιος τσο-

πᾶνος θᾶ περνοῦσε μέ τό κοπάδι του, ἀφοῦ ἀκουγότανε καθαρά τό τροκάνι τοῦ λαγιαρνιοῦ πού περπατοῦσε μπροστά...

Ὁ Καλλίνικος ἀνάσανε μ' ὅλη του τήν δύναμη. Φρέσκος, δροσερός ὁ πρωϊνός ἀέρας τοῦ δρόσισε τά σωθικά. Τό φῶς τῆς ἡμέρας ἄρχισε νά μπαίνει στό δωμάτιο καί τό σκοτάδι εἶχε διαλυθῇ. Τώρα ἔβλεπε τ' ἀντικείμενα τοῦ ὄντα του πιά καθαρά, πιά ὁμορφα.

Ζύγωσε στό τραπέζι μέ τό κουμάρι καί τήν λεκάνη καί πλύθηκε ρίχνοντας ἄφθονο νερό στό πρόσωπό του. Ὑστερα ντύθηκε καί ἀνοίγοντας τήν πόρτα, βγῆκε στόν μπαξέ καί κάθησε κάτω ἀπό τήν περικοκλάδα.

Ἐκεῖ, σ' αὐτή τήν θέση, τόν βρῆκε ὁ πρωτομάστορας ὅταν βγῆκε κι' αὐτός ἀπό τό σπίτι του.

— Καλημέρα ἀφέντη μου..., τοῦ εἶπε πρόσχαρα. Ξύπνησες κιόλας;

— Καλημέρα κύρ' Γιώργη. Ξύπνησα καί σηκώθηκα. Τί ὁμορφα πού εἶναι ἐδῶ... Σέ βεβαιῶ πῶς τέτοιο θέαμα, τέτοια ἀπόλαυση σπάνια ἔχω νοιώσει στήν ζωή μου.

— Ἐχουν τήν χάρι τους τά κανάλια τῆς Βενετιᾶς, ἀποκριθῆκε ὁ πρωτομάστορας μ' εὐγένεια, μά ἔχομε κι' ἐμεῖς ἐδῶ τίς δικές μας τίς χάρες.

— Καί περισσές μάλιστα. Τόσην ὥρα ἀνασαίνω τήν μυρωμένη δροσιά τοῦ μπαξέ καί δέν τήν χορταίνω.

— Τώρα θά σηκωθοῦνε κι' οἱ γυναῖκες νά μᾶς φέρουνε γλυκό καί καφέ. Τρῶς τό πρωί τίποτα;

— Πάντα κάτι βάζω στό στόμα μου.

— Ἐχει ζυμώσει ἡ θειά Καλή σπιτικιά κουλούρα. Θά μᾶς φέρει καί φρέσκο τυρί πού τό ᾤηξε ἡ Δόμνα μονάχη της... Καί φτιάχνει ἕνα τυρί ἡ εὐλογημένη...

Ὁ πρωτομάστορας ἄνοιξε τήν καπνοσακκούλα του καί παίρνοντας λίγο ταμπάκο, τόν ἔφερε στήν μύτη του καί ρούφηξε ἀπολαυστικά. Ὑστερα πρόσφερε τήν καπνοσακκούλα στόν Καλλίνικο.

— Συμπάθα με πού δέν σοῦ ἔδωσα πρῶτα... Ἀφρημένος ἦμουν.

— Μά δέν θέλω ταμπάκο, σ' εὐχαριστῶ. Μοῦ φαίνεται σάν βεβήλωση νά ρουφήξω ταμπάκο, τήν στιγμή πού ρουφᾶω τόση ἀρωματισμένη δροσιά.

— Ἐχω τούς βασιλικούς μου, πού εἶναι φουντωμένοι αὐτή τήν ἐποχή καί δίνουνε αὐτό τό μύρο... εἶπε ὁ πρωτομάστορας χαϊδεύοντας τό φύλλωμα μιᾶς γλάστρας μέ βασιλικό.

Ὑστερα ρώτησε:

— Κοιμήθηκες καλά ἀφέντη;

— Ὅσο νά 'ναι κοιμήθηκα. Ἦμουν καί κουρασμένος ἄλλωστε.

— Μά ποῦ εἶναι οἱ γυναῖκες; Δέν ξυπνήσανε ἀκόμα οἱ τεμπέλες;

Καί φώναξε δυνατά:

— Γυναῖκες... Δέν θά πιοῦμε καφέ; Δέν θά φᾶμε τίποτα;

Δροσερή, μελωδική σάν ἀηδονολαλιά ἀκούστηκε ἡ γλυκεῖα φωνή τῆς Δόμνας:

— Τώρα καλέ... τώρα... Ἐρχεται κι' ὁ καφές.

Στό ἄκουσμα τῆς φωνῆς τῆς Δόμνας, ὁ Καλλίνικος ἀνατρίχιασε ἀπό ἀνέκφραστη ἡδονή.

Σέ λίγο φάνηκε ἡ Δόμνα κρατώντας ἕνα μεγάλο ἀσημένιο δίσκο. Ἐκεῖ, στόν μικρό μπαξέ τοῦ σπιτιοῦ, κάτω ἀπό μιά περικκοκλάδα, βρισκόνταν δύο-τρία ξύλινα σκαμνιά κι' ἕνα τραπεζάκι. Ἡ Δόμνα, ὁμορφη πάντα, χαμογελαστή καί δροσερή σάν τριαντάφυλλο πού μόλις εἶχε ἀνοίξει, προχώρησε μέ τόν δίσκο της:

— Καλημέρα σας, εἶπε.

Ὁ Καλλίνικος χαιρέτησε κι' αὐτός κι' εὐθύς ἀμέσως ἡ Δόμνα ρώτησε:

— Κοιμηθήκατε καλά; Ἐχουνε νά λένε ὅτι τό κλῖμα τό δικό μας δέν εἶναι βαρὺ γιά τούς ξένους. Κι' ὅτι ὁ ὕπνος εἶναι εὐχάριστος καί γλυκός.

— Κοιμήθηκα πολύ καλά, εἶπε ὁ Καλλίνικος. Βέβαια ὅσο νά 'ναι σ' ἕνα καινούριο κρεβάτι, ἀσυνήθιστο τό κορμί, βρίσκει πάντα λίγη δυσκολία νά ξεκουραστῇ, μά ἐγώ κοιμήθηκα εὐκόλα. Ξύπνησα πολύ πρῶί κι' ὅμως δέν ἔνοιωθα κούραση.

— Εἶναι γλυκός ὁ ὕπνος ἐδῶ... ξαναεἶπε ἡ Δόμνα.

Καί πρόσθεσε ἀμέσως:

— Γάλα σᾶς ἔφερα μέ καφέ... Ἐφερα καί τυρί πού τό πῆζω μονάχη μου, αὐγά βραστά καί κουλούρα σπιτικιά ἀπό τά χέρια τῆς θεῖᾶς μου τῆς Καλῆς.

— Μοῦ κάνει ἐντύπωση πού ἔχετε καφέ στήν Ἄρτα, εἶπε ὁ Καλλίνικος, τήν στιγμή πού ὑπάρχουνε πολλὰ μέρη στήν Εὐρώπη πού δέν τόν γνωρίζανε ἀκόμα τόν καφέ...

— Οἱ Τοῦρκοι τόν φέρανε πρῶτοι ἀπό τήν Ἀραπιά, εἶπε ὁ πρωτομάστορας. Ἄκουσα νά λένε ὅτι στήν Εὐρώπη τόν ἔχει ἀπαγορεύσει ἡ Ἐκκλησία. Ἀλήθεια εἶναι;

— Αὐτά περάσανε τώρα. Ἐδῶ κι' ἑβδομήντα χρόνια, ὁ καφές ἦτανε ἀκόμα ἀπαγορευμένος. Τώρα σιγά-σιγά τόν παραδεχτήκανε ὅλοι καί ὅταν πῆγα στά Παρίσια, ἦπια καφέ ἐλεύθερα...

— Ἄν θέλετε καί ναργιλέδες θά σᾶς ἐτοιμάσω, εἶπε ἡ Δόμνα.

— Ἐγώ δέν εἶμαι φίλος τοῦ ναργιλέ. Προτιμῶ λίγο ταμπάκο στήν μύτη κυρά μου, ἀποκρίθηκε ὁ Καλλίνικος.

— Ἐχομε καί ταμπάκο γιά τούς φίλους, εἶπε ὁ πρωτομάστορας. Γιά τόν ἑαυτό μου προτιμῶ ἕνα καλό τσιμπούκι ἢ ἕνα ναργιλέ μετά τό φαγητό. Ὅμως τώρα δέν ἔχομε καιρό. Θά φᾶμε κάτι καί θά κινήσωμε γιά τό γεφύρι...

Πραγματικά φάγανε καλά καί ξεκινήσανε. Δέν χρειάστηκε νά πάρουνε ἄλογα. Εἶχαν πεῖ νά περπατήσουνε λίγο. Τήν ὥρα πού φεύγανε ἀπό τό σπίτι, ἔφτασε κάποιος κοντόχοντρος ἀνθρωπάκος, λαχανιασμένος ἀπό τό τρέξιμο.

— Σταθῆτε, σταθῆτε... τούς φώναξε ἀπό μακριά.

Ὁ πρωτομάστορας στάθηκε καί εἶπε στόν Καλλίνικο:

— Εἶναι ὁ Γιάννης ὁ Γατοφάγος, ὁ πιό πλούσιος τῆς Ἀρτας. Μπακάλικο ἔχει καί ἐμπόριο κάνει. Αὐτός βάζει ὅλα τά λεφτά πού χρειάζονται γιά τό γεφύρι.

Ὁ Γιάννης ὁ Γατοφάγος εἶχε κοντοξυγώσει.

— Ἀπό χτές τό βράδυ μάθαμε πώς γύρισες, εἶπε στόν πρωτομάστορα καί δίνοντάς του τό χέρι πρόσθεσε:

— Καλῶς μᾶς ἦρθες... Ὁ κύριος εἶναι ὁ μηχανικός;
 — Ὁ κύριος. Τόν ἔφερα ἀπὸ τὴν Βενετιά... Μίλα του, ξέρει ρωμέϊκα.
 — Γραικός εἶναι. Γραικός σάν ἐμᾶς. Μόνο πού μένει πάντα στὴν Βενετιά πάππου πρὸς πάππου.

Καλῶς μᾶς ἦρθατε τσελεπὴ μου, εἶπε ὁ Γιάννης ὁ Γατοφάγος δίνοντας μέ συγκίνηση τὸ χέρι του στὸν Καλλίνικο.

— Κι' ἐγώ, καλῶς σᾶς βρῆκα, ἀποκριθῆκε ὁ Βενετσᾶνος.
 — Θά πάμε στὸ μαγαζί μου νά σᾶς φιλέψω;
 — Ὅχι κύρ' Γιάννη μου. Ἐμεῖς φάγαμε καλὰ τὸ πρωῒνό μας καί ξεκινήσαμε γιὰ τὸ γεφύρι, εἶπε ὁ πρωτομάστορας.
 — Τότε ἔρχομαι μαζί σας, ἂν μέ θέλετε.
 — Μά βέβαια πρέπει νᾶρθετε, εἶπε ὁ Καλλίνικος.
 Καί ξεκινήσανε κι' οἱ τρεῖς μαζί.

Σ' ὅλο τὸν δρόμο, σταματημὸ δέν εἶχε τὸ στόμα τοῦ Γατοφάγου. Ἐννοοῦσε, καλὰ καί σώνει, νά ἐξιστορήσῃ στὸν Καλλίνικο ὅλο τὸ ἱστορικὸ τοῦ γεφυριοῦ.

— Τοῦ τὰ ἔχω πεῖ... τοῦ τὰ ἔχω πεῖ στὴν Βενετιά, ἔλεγε κάθε τόσο ὁ πρωτομάστορας.

Περπατώντας ἔτσι φτάσανε στὸ γεφύρι, στά χαλάσματα τοῦ γεφυριοῦ. Γύρω ἡ φύση ἦτανε ὁμορφη. Ἡ πρασινάδα ὠργίαζε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καί τὰ κτήματα τοῦ Μουσταφάμπη καί τοῦ Μουσταφέλλου πού συνώρευαν βρίσκονταν σ' ὅλες τους τίς ὁμορφιές.

Ὁ Καλλίνικος εἶχε σταθῇ ἀμίλητος. Κι' ὁ πρωτομάστορας καί ὁ Γιάννης ὁ Γατοφάγος σεβαστήκανε τὴν σιωπὴ του καί τίς σκέψεις του. Ἀργὰ βαδίζοντας ὁ Καλλίνικος προχωροῦσε πρὸς τὰ χαλάσματα, σάν νά σκιαζότανε πῶς τὸ βῆμα του θά τάραζε στὸν ὕπνο τους τὰ στοιχεῖα πού τὸ γκρεμίζανε. Ὁ Καλλίνικος προχωροῦσε καί ὅταν ἔφτασε κοντὰ στὸ ποτάμι, στάθηκε κάπως μηχανικά, δίχως νά κοιτάζῃ, κάθησε σέ μιά μεγάλη πέτρα πού βρισκότανε κάπου ἐκεῖ.

Ἀμίλητοι ὁ πρωτομάστορας καί ὁ κύρ' Γιάννης εἶχαν σταθῇ πιὸ πίσω, ἀμίλητοι σάν νά δείχνανε ὅτι θέλανε νά σεβαστοῦνε τοὺς στοχασμοὺς τοῦ ξένου.

Κι' ὁ Καλλίνικος κοίταζε τὸ γεφύρι. Κοίταζε τὰ χαλάσματα, κοίταζε τὰ δέντρα, κοίταζε τὴν φύση... Κάποια στιγμή ἔσκυψε καί πῆρε λίγη στεγνὴ, ξερὴ λάσπη ἀπὸ μιά πέτρα τοῦ γεφυριοῦ καί τὴν κοίταξε ἀπὸ κοντά. Ὑστερα σκόρπισε τὸ χῶμα αὐτὸ ἀπὸ τὰ χέρια του καί ξανασηκώθηκε. Ἐκανε μερικὰ βήματα ἀκόμα πρὸς τὰ χαλάσματα τοῦ γεφυριοῦ καί ἀπάλι ξαναστάθηκε.

Ἡ πιὸ βαθειὰ ἡρεμία ἀπλωνόταν γύρω-γύρω. Ἐνα ἑλαφρὸ ἀεράκι ἀργοκουννοῦσε τὰ φύλλα τῶν δέντρων καί τὸ φιδωτὸ ποτάμι κυλοῦσε τὰ καθάρια του νερά χωρὶς νά βιάζεται, σάν νά καταλάβαινε πῶς οὔτε ἡ αἰωνιότητα δέν θά τὸ στέρευε.

Αὐτὸ λοιπὸν ἦτανε τὸ γεφύρι τῆς Ἄρτας, τὸ περίφημο ἀρτινὸ καί στοιχειωμένο γεφύρι; Αὐτὸ ἦτανε...

ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΞΑΝΑΧΤΙΖΕΤΑΙ

Κάπου μιά ώρα κράτησε ή σιωπή τοῦ Καλλίνικου προστά στα χαλάσματα τοῦ γεφυριοῦ. Κάπου μιά ώρα ὁ Καλλίνικος δέν μίλησε, κοιτάζοντας μόνο τά χαλάσματα, παίρνοντας πότε-πότε καμμιά πέτρα, λίγη ξερή λάσπη κι' ἐξετάζοντάς τα.

Βαδίζοντας ἀργά πήγαινε πότε ἐδῶ, πότε ἐκεῖ. Ἔσκυψε στήν παραποταμιά, κοίταξε ἀπό κοντά τήν λάσπη πού σχηματίζονταν ἀπό τό χῶμα μέ τό νερό, ξερρίζωσε κάποια στιγμή ἓνα καλάμι καί κοίταξε τήν ρίζα του μέ προσοχή, τράβηξε στα χαλάσματα, ἀνέβηκε ἀπάνω ἴσαμ' ἐκεῖ πού μπορούσε, σκαρφάλωσε σέ πέτρες μεγάλες, κατέβηκε πάλι καί τέλος, βλέποντας κι' ἄλλα μικροχαλάσματα πιό πέρα, ρώτησε:

— Κι' αὐτές ἐκεῖ κάτω οἱ πέτρες, τί εἶναι;

Τοῦ ἔδωσε τήν ἀπάντηση ὁ πρωτομάστορας.

— Ἄλλα χαλάσματα.

— Ἄλλα;

— Ναί, ἔχουν δοκιμάσει νά χτίσουνε τό γεφύρι καί σ' ἄλλες μεριές πιό πέρα ἀπό 'δῶ, πιό πάνω ἢ πιό κάτω...

— Καί τ' ἀποτελέσματα;

— Πάντα τό ἴδιο. Πάντα τό γεφύρι προχωροῦσε λίγο καί μιά νύχτα γκρεμιζότανε.

— Πάντα νύχτα;

— Πάντα νύχτα...

— Καί σάν νά ἤθελε νά δώση μιά ἐξηγήση, ὁ κύρ' Γιάννης ὁ Γατοφάγος πρόσθεσε:

— Οἱ ἀλαφροίσκιωτες δέν συργιανᾶνε τήν μέρα, θέλουνε σκοτάδια γιά νά μή φαίνωνται.

Ὁ Καλλίνικος χαμογέλασε μέ τήν ἀφέλεια τοῦ ἀρτινοῦ μπακάλη. Ὑστερα γύρισε καί εἶπε στούς δύο ἄντρες:

— Σ' αὐτό ἐδῶ τό ἴδιο μέρος θά τό χτίσουμε.

— Στό ἴδιο μέρος;

— Στό ἴδιο! Δέν ὑπάρχει λόγος ν' ἀλλάξουμε τόπο. Καί τό χῶμα στέρεο φαίνεται καί τό πλάτος τοῦ ποταμοῦ ἐδῶ εἶναι λίγο πιό στενό καί πιό εὐκολα θά στερεώση τό γεφύρι.

— Καί πότε λέτε ν' ἀρχίσουμε; ρώτησε ὁ κύρ' Γιάννης.

— Τό πιό σύντομο. Μαστόρους νά μαζέψετε καί μαστορόπουλα καί μέ τήν βοήθεια τῆς Παναγιάς, θά βάλουμε προστά... Δέν μοῦ λέτε, ρώτησε ὁ μηχανικός, διαβάξτε καμμιά εὐχή κάθε φορά πού ἀρχίζετε τό χτίσιμο;

— Πῶς ὄχι; Καί παπᾶ φέρνομε καί βλογάει καί ξόρκια κάνομε νά φύγουνε τά δαμονικά.

— Λοιπόν νά μαζέψετε τούς μαστόρους καί τά μαστορόπουλα. Πρῶτα-πρῶτα θά φτιάξουμε μιά σχεδία, γιά νά περνᾶμε τό ποτάμι εὐκολα. Σέ πόσες μέρες μπορούμε νά 'χῶμε τούς μαστόρους καί τά μαστορόπουλα;

— Τά γρόσια δέν λείπουνε, εἶπε ὁ κύρ' Γιάννης ὁ Γατοφάγος. Ἀπό σήμερα κιόλας θά βάλω τόν τελάλη νά τελαλίση στήν Ἄρτα καί στά χωριά ὅτι ὅποιος θέλει νά πιάση δουλειά, νά πάη στοῦ Γατοφάγου τό μαγαζί, νά μπαῖνη στό τσοῦρμo καί νά παίρνη καί μπροστά κάμποσα γρόσια...

— Αὐτό εἶναι... εἶπε ὁ Βενετσάνος. Καί σᾶς τάζω ὅτι σ' ἓνα μῆνα τό πολύ, θά κάνουμε πανηγύρι γιά τό γεφύρι τῆς Ἄρτας πού θά 'ναι χτισμένο...

— Κι' ἀκατάλυτο; ρώτησε ὁ πρωτομάστορας.

— Χτισμένο κι' ἀκατάλυτο..., εἶπε ὁ Καλλίνικος μέ πεποίθηση.

— Ἄν δέν ἔχωμε τίποτ' ἄλλο νά κάνωμε ἐδῶ, πᾶμε πίσω στήν Ἄρτα..., εἶπε ὁ Γατοφάγος.

— Πᾶμε...

Καί ξεκινήσανε νά φύγουνε.

Δέν εἶχαν προλάβει νά κάνουνε πέντε βήματα, ὅταν ἓνα σμπάρο ἀκούστη-κε. Κάποιος εἶχε ρίξει καί τό βόλι, εἶχε χωθῇ στόν κορμό ενός δέντρου, ὅπου λίγα δευτερόλεπτα πρὶν ἀκουμποῦσε τήν πλάτη του ὁ Καλλίνικος. Τό βόλι εἶχε σπάσει ἓνα κλαδί καί εἶχε χωθῇ στό ξύλο...

Δέν ἔδειξε ταραχή ὁ Καλλίνικος. Κι' ἐνῶ οἱ ἄλλοι δυό, ὁ Γιάννης ὁ Γατοφάγος καί ὁ πρωτομάστορας ὁ κύρ' Γιώργης τρέξανε ἀνήσυχοι μόλις ἀκούσανε τό σμπάρο, ὁ Καλλίνικος, χαμογελῶντας, τοὺς εἶπε:

— Γιά μένα ἦτανε τό βόλι...

— Γιά σένα ἀφέντη;

— Ἔτσι φαίνεται, εἶπε ὁ Καλλίνικος ἡρεμος καί χαμογελῶντας πάντα. Κάποιος ἔχει συμφέρον νά μή χτιστῇ τό γεφύρι...

— Μά ποίος; Ποίος μπορεῖ νά 'χη τέτοιο συμφέρον;

— Τό βόλι ἦρθε ἀπό 'κεῖ... εἶπε πάλι ὁ Καλλίνικος δείχνοντας μέ τό χέρι ἀπέναντί του.

— Ἀπό 'κεῖ βρίσκεται τοῦ Μουσταφέλλου τό κτῆμα.

— Μπορεῖ νά 'ρθῃ κι' ἄλλο βόλι... εἶπε ὁ πρωτομάστορας. Δέν τραβιάμαστε πίσω ἀπό τό δέντρο;

— Δέν πιστεύω νά 'ρθῇ ἄλλο..., εἶπε ὁ Καλλίνικος.

— Δεν πιστεύεις ἀφέντη;

— Δέν τό πιστεύω. Αὐτός πού ἔριξε δέν ἤθελε νά μέ σκοτώσῃ. Τόση ὥρα πού ἤμουν ἀκουμπισμένος στό δέντρο, μποροῦσε νά ρίξῃ. Δέν σᾶς ἔκανε ἐντύπωση ὅτι ἔριξε μόλις ἀνασηκώθηκα ἀπό τό δέντρο;

— Λοιπόν;

— Μᾶλλον προειδοποίηση φαίνεται πῶς ἦτανε αὐτό τό πρῶτο βόλι.

— Προειδοποίηση;

— Ναί. Σάν νά μοῦ 'λεγε... Μὴν ἀνακατευθῇς στό χτίσιμο τοῦ γεφυριοῦ γιατί δέν θά γυρίσης ζωντανός στόν τόπο σου. Κι' ὅμως, ἡ γύφτισσα πού μοῦ εἶπε τήν μοῖρα μου, προχτές, δέν μαρτύρησε τέτοιο πρᾶγμα. Εἶπε ὅτι μιὰ γυναῖκα θά πεθάνῃ στήν ἀγκαλιά μου, δίχως νά πῇ ὅτι κινδυνεύω κι' ἐγώ...

Καί μέ τά λόγια αὐτά, ὁ Καλλίνικος ξέσπασε σέ νευρικό γέλιο.

Τί περίεργα..., τί ἄσχημα..., τί σατανικά πού ἀντήχησε στ' αὐτιά τοῦ πρωτο-

μάστορα αυτό τό γέλιο. Ὁ ἴδιος εἶχε ταραχτεῖ. Καί κατώρθωσε νά πεί μερικά λόγια στὸν Καλλίνικο:

— Ἄκουσε ἀφέντη μου... Ἄν εἶναι νά θυσιάσης τὴν ζωὴ σου γιὰ τό παλιογέφυρο, κάλλιο ἢ νά μὴν τό χτίσωμε... Ἄς ἔρθουνε ἄλλες γενιές ἀργότερα, ὅστερ' ἀπὸ ἐμᾶς νά τό χτίσουνε... Ἐγὼ σ' ἔφερα ἀπὸ τὴν Βενετιά κι' ἐγὼ θά σέ πάω πίσω στὴν φαμίλια σου... Νά μὴ γίνη ποτέ τό γεφύρι, ἂν εἶναι νά μὴν κρατήσω τό τάξιμο πού ἔκανα στὴν ὁμορφὴ σου τὴν γυναῖκα, καλὴ τῆς ὥρα...

— Ὅχι ἀγαπητέ μου, τοῦ ἀποκρίθηκε μέ θάρρος ὁ Καλλίνικος. Δέν μέ ξέρεις καλά.

— Δέν σέ ξέρω; Καί βέβαια δέν σέ ξέρω ἀφέντη.

— Ἐγὼ εἶμαι ἀπὸ ἐκείνους πού δέν ὑποχωροῦνε εὐκολα. Στίς φλέβες μου τρέχει αἷμα βυζαντινὸ... Τό γεφύρι θά χτιστεῖ, μακάρι νά πέφτουνε κάθε μέρα καί κάθε ὥρα μπαμπέσικα συμπάρια.

— Δέν θά ξαναπέσουνε ἀφέντη μου, εἶπε σοβαρά καί ἀργά ὁ Γιάννης ὁ Γατοφάγος.

— Δέν θά ξαναπέσουνε;

— Ὅχι. Δόξα νά ᾗχῃ ὁ Ὑψιστος, τὰ γρόσια δέν μᾶς λείπουν. Κι' ἀπὸ αὐριο...

— Τί;

— Εἵκοσι νομάτοι θά φυλᾶνε ὁλόγυρα ἀπὸ τό γεφύρι. Ἐξω ἀπὸ τοὺς χτιστάδες καί τοὺς μαστόρους καί τὰ μαστορόπουλα, εἵκοσι νομάτοι θά φυλᾶνε... Καί τό γεφύρι θά χτιστεῖ. Στὸν πασᾶ θά πάω καί θά καταγγεῖλω τὸν Μουσταφέλλο καί τὸν Μουσταφάμπεη... Καί τό γεφύρι θά χτιστεῖ. Μὴ σέ νοιάζει ἀφέντη μου... Τράβα μπροστὰ τοῦ λόγου σου καί τὰ ρέστα εἶναι δική μου δουλειά. Ἐγὼ... ὁ Γιάννης ὁ Γατοφάγος στό λέω... Θά χτιστεῖ τό γεφύρι.

Ἐμειναν λίγο ἀκόμα ἐκεῖ. Ὁ Καλλίνικος πῆρε διάφορα μέτρα καί τὰ σημείωνε σ' ἓνα μικρὸ τετράδιο πού εἶχε μαζί του. Ὅστερα, καθὼς ζύγωνε πιά μεσημέρι, φύγανε. Μετὰ δυὸ μέρες, θ' ἄρχιζε τό καινούργιο θεμέλιωμα.

— Θά χαλάσωμε τὰ θέμελα τὰ παλιά, ρώτησε ὁ πρωτομάστορας.

— Δέν θά μείνῃ τίποτα. Καινούρια θέμελα, καινούρια ὅλα... Εἶναι ὁ μόνος τρόπος νά εἶμαι σίγουρος γιὰ τὴν δουλειά πού κάνω.

— Ἐμεῖς νά βροῦμε ἐργάτες;

— Χτιστάδες πολλούς. Μαστόρους καί μαστορόπουλα... Ὅσο πιὸ πολλούς ἔχομε, τόσο πιὸ σύντομα θά τελέψωμε...

Κι' οἱ τρεῖς μαζί φύγανε γιὰ νά γυρίσουνε στοῦ σπιτί τοῦ πρωτομάστορα.

Στό μεγάλο μεϊντάνι τῆς Ἀρτας συναντήσανε κόσμο καί κοσμάκη. Λές κι' ὅλη ἡ Ἀρτα εἶχε βγεῖ στοὺς δρόμους, γιὰ νά κουβεντιάσῃ τό μεγάλο γεγονός. Τό γεφύρι θά χτιζότανε... Κι' ὅλοι εὐλογοῦσανε τὸν Γιάννη τὸν Γατοφάγο πού ἔδινε τὰ γρόσια — ὅσα καί νά πηγαιναν — καί τό κουράγιο τοῦ πρωτομάστορα πού εἶχε ταξιδεύσει, εἶχε περάσει τὴν πλατεῖα θάλασσα γιὰ νά φέρῃ ἀπὸ τὴν Βενετιά, τὴν ξακουσμένη Βενετιά, ἄλλον πρωτομάστορα, αὐτὸν πού ᾗχιζε τὰ σπίτια στό...

Τέτοια λέγανε καί τέτοια συζητοῦσανε.

Ὅμως ὑπῆρχε κι' ἄλλο θέμα στήν κουβέντα. Κι' ἄλλος ξένος εἶχε φτάσει ἀπό τήν Κέρκυρα καί εἶχε ἄδεια τοῦ πασαῖ νά κυνηγήσῃ ἀγριογούρουνα, τσακάλια, ἀλεπούδες καί λαγούς.

Τ' ἄκουσε αὐτά ὅλα ὁ πρωτομάστορας καί κάποια σκέψη πέρασε ἀπό τό μυαλό του. Εἶχε ἔρθει κι' ἄλλος ξένος ἀπό τήν Κέρκυρα; Κι' εἶχε πάρει ἄδεια γιά κυνήγι ἀπό τόν πασαῖ; Ποιός νά 'τανε αὐτός;

Τοῦ τόν δειξάνα.

— Νά ἐκεῖνος ἀφέντη...

— Ἐκεῖνος πού κάθεταί ἔξω ἀπό τό χάνι;

— Αὐτός ἄφεριμ, αὐτός πού καπνίζει ναργιλέ.

— Κερκυραῖος εἶναι;

— Κορφιάτης. Λένε πώς εἶναι σπουδαῖος κυνηγός.

— Ρωμέϊκα μιλάει;

— Ἀφοῦ εἶναι Κορφιάτης.

Ὁ πρωτομάστορας ζήτησε νά τόν συμπαθήσουνε γιά λίγα λεπτά καί τράβηξε γραμμή στό χάνι, ὅπου καθότανε ὁ ξένος καί φουμάριζε τόν ναργιλέ του. Στάθηκε κοντά του καί τόν κοίταξε καλά. Δέν τοῦ ἄρρεσε πολύ τό μοῦτρο του.

Ὅμως τόν χαιρέτησε:

— Καλῶς ἦρθες στόν τόπο μας..., τοῦ εἶπε.

— Καλῶς σᾶς βρῆκα... ἀποκριθῆκε ὁ ἄγνωστος.

— Κορφιάτης εἶσαι ξένη μου;

— Κορφιάτης γέννημα θρέμμα.

— Κι' ἦρθες στόν τόπο μας γιά κυνήγι;

— Ναί. Τομάρια κάνω ἐμπόριο κι' ἔμαθα πώς ἔχει μπόλικο κυνήγι ἐδῶ.

— Ἐχει βέβαια, μόνο...

— Τί;

Ὁ πρωτομάστορας δίστασε λιγάκι πρίν μιλήσῃ. Καί ὕστερα, ἀλλάζοντας τόνο, ρώτησε:

— Μπᾶς καί πρόλαβες καί βγῆκες κιόλας γιά κυνήγι;

— Μιά μικρή βόλτα ἔκανα. Δέν βρῆκα τίποτα. Ἕνα λαγό μονάχα...

— Τοῦ λόγου σου ἔριχνες κοντά στό ποτάμι σήμερα τὸ πρῶτ';

— Ναί, ἐγώ ἤμουν.

— Σ' ἀκούσαμε...

— Μ' ἀκούσατε;

— Εἶναι ἐπικίνδυνο τό κυνήγι ὅπως τό κάνεις ξένη μου. Σήμερα τό πρῶτ' ἔριξες ἕνα σμπάρο καί παρὰ τρίχα νά ξαπλώσης κάτω ἕνα λεβέντη...

Δέν θά μπορούσε καί νά πάρῃ ὄρκο ὁ πρωτομάστορας, μά ἐκείνη τή στιγμή, τοῦ φάνηκε πώς εἶδε τόν Κορφιάτη νά ταράζεται λίγο.

— Συμπαθᾶτε με, εἶπε στό τέλος ὁ ἄγνωστος. Ἐρίξα σ' ἕνα λαγό, μά δέν φαντάστηκα ὅτι ἐκεῖ κοντά θά βρίσκονται ἄνθρωποι... Ναί, ἤμουν κοντά στό ποτάμι...

— Ἐκεῖ πού θά χτιστεῖ τό γεφύρι τῆς Ἄρτας, συμπλήρωσε ὁ πρωτομάστορας ἀργά καί θετικά. Τό γεφύρι πού αὐτή τήν φορὰ θά χτιστεῖ γερό κι' ἀκατάλυτο...

Καί ἀλλάζοντας τόνο πρόσθεσε:

— Πρέπει νά προσέχης ἀφέντη. Σ' αὐτό ἐκεῖ τό μέρος ἀπό αὔριο, μεθαύριο θά μαζεύονται κάπου ἑκατό νομάτοι γιά νά χτίσουνε τό γεφύρι. Ἐπειτα, ἐδῶ κοντά στήν Ἄρτα, δέν ἔχει κυνήγι. Πρέπει νά τραβήξης πολύ πιό μακριά.

— Παντοῦ θά πάω..., εἶπε ὁ ἄγνωστος.

Καί φώναξε τόν ζαντιτζή νά πληρώσει τόν ναργιλέ του, δείχνοντας ἔτσι στόν πρωτομάστορα ὅτι θά σηκωνότανε καί θά 'φευγε κι' ὅτι ἡ κουβέντα τους εἶχε τελειώσει.

Ὁ πρωτομάστορας γύρισε στούς δικούς του πού τόν περιμένανε.

— Συμπαθάτε με, τούς εἶπε. Δυό λόγια πῆγα νά πῶ σέ κάποιον...

Δέν τόν ρωτήσανε λεπτομέρειες. Ὅμως ὁ Γιάννης ὁ Γατοφάγος τόν εἶχε ἰδεῖ πού μιλοῦσε μ' ἓνα ἄγνωστο. Δέν τόν ρώτησε ἀμέσως. Θά τόν ρωτοῦσε ὕστερα.

Στό κονάκι τοῦ πρωτομάστορα οἱ γυναῖκες, ἡ Δόμνα ἡ γυναῖκα του μέ τήν θειά Καλή, εἶχαν στρώσει τό τραπέζι. Ὁ Καλλίνικος παρατήρησε πώς δέν εἶχαν βάλει παρὰ τρεῖς μόνο πῆλινες γαβάθες καί ἀπό τρία ξύλινα κουτάλια. Μιά μπουκάλα κρασί τῆς Ζίτσας στεκότανε περήφανα στήν μέση τοῦ τραπεζιοῦ καί τρία ποτήρια κενά περιμένανε.

— Γυναῖκες..., φώναξε εὐθυμα ὁ πρωτομάστορας, ἔτοιμο εἶναι τό φαγητό ἢ τώρα τό μαγειρεύετε;

— Καλέ πῶς δέν εἶναι ἔτοιμο, φώναξε ἡ θειά Καλή ἀπό τό μαγειριό. Καθῆστε, κἄντε τόν σταυρό σας καί τό φέρνω.

— Καθῆστε λοιπόν... εἶπε ὁ πρωτομάστορας στούς δυό του ξένους, τόν Καλλίνικο καί τόν Γιάννη τόν Γατοφάγο.

Ὁ Καλλίνικος δίστασε νά καθῆται. Κοντοστάθηκε μιά στιγμή καί ἐρώτησε:

— Δέν θά περιμένουμε καί τήν νοικοκυρά; Καί τήν θειά της;

— Τί δουλειά ἔχουνε οἱ γυναῖκες στό τραπέζι μας, ρώτησε μέ τήν σειρά του ὁ πρωτομάστορας. Καί ὕστερα, ἀφοῦ χαμογέλασε, πρόσθεσε:

— Ἄ, βέβαια ἀφέντη... Τοῦ λόγου σου εἶσαι συνηθισμένος ἀπό τήν Βενετιά, ὅπου τρῶνε στό τραπέζι ὅλοι μαζί, ἄντρες, γυναῖκες... Ἐδῶ στά μέρη μας, ὅταν τρῶνε οἱ ἄντρες, οἱ γυναῖκες τούς περιποιοῦνται. Ὑστερα θά φᾶνε κι' οἱ γυναῖκες στό μαγειριό...

Πολύ ἄσχημη ἐντύπωση ἔκανε στόν Εὐρωπαῖο Καλλίνικο αὐτῇ ἡ ἀνατολίτικη συνήθεια, νά τρῶνε οἱ ἄντρες μόνοι τους καί νά 'χουνε τίς γυναῖκες γιά σκλάβες. Τό παρατήρησε μάλιστα:

— Ξέρω, εἶπε, ὅτι ὑπάρχουν κάτι τέτοια ἀνατολίτικα ἔθιμα, μά δέν πίστευα ποτέ μου ὅτι κι' οἱ Γραικοί πού εἶναι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων θ' ἀκολουθοῦσαν αὐτές τίς ιδέες...

— Ἐτσι τά βρήκαμε ἀπό τούς πατεράδες μας ἀφέντη μου..., τοῦ ἀποκρίθηκε ὁ πρωτομάστορας.

— Κρῖμα εἶναι...

— Ἐτσι τά βρήκαμε.

Στενοχωρήθηκε ὁ Καλλίνικος πού ἡ ὁμορφη Δόμνα δέν θά καθότανε μα-

ζί τους στο τραπέζι. Τοῦ ἄρρεσε τόσο πολὺ νὰ βλέπη τό χαριτωμένο καί πάντα γελαστό πρόσωπό της. Δέν μπορούσε ὅμως νὰ πεῖ τίποτα, γιατί κατάλαβε ὅτι ὁ πρωτομάστορας δέν θά δεχότανε μέ κανένα λόγο μιά τέτοια παραχώρησι.

Ἔτσι ἀπό τό τραπέζι εἶχε χαθεῖ τό κέφι κι' ἡ εὐθυμία. Καθένας ἀπό τήν συντροφιά ἔκανε κι' ἄλλους στοχασμούς. Ὁ πρωτομάστορας συλλογιζότανε διαρκῶς τόν ἄγνωστο κυνηγὸ ἀπὸ τήν Κέρκυρα πού εἶχε ρίξει τό σμπάρο, ὁ κύρ' Γιάννης ὁ Γατοφάγος συλλογιζότανε τό γεφύρι καί τὰ ἔξοδα πού θά εἶχε, καί ὁ Λορέντζος Καλλίνικος εἶχε ὅλη τήν ὥρα στό μυαλό του τήν ὁμορφή Δόμνα, τήν γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα, πού ὁ ἄντρας της τήν μεταχειριζότανε σάν σκλάβα, μ' ὅλη τήν ἀγάπη πού ἔδειχνε ὅτι τῆς ἔχει.

Ἡ Δόμνα πῆγαινε κι' ἐρχότανε σάν νεράιδα, ἀνάλαφρη, πεταχτή, χαμογελαστή, πότε μέ μιάν ἀπλάδα, πότε μέ πιάτα, πότε μέ τήν τσότρα μέ τό κρασί, φέρονοντας ψωμί, τυρί, σαλατικά, νερό, ἀλάτι... ὅ,τι κι' ἄν χρειαζότανε στό τραπέζι.

— Πιπέρι, ρώτησε μιά στιγμή ὁ Καλλίνικος, δέν ἔχετε ἀκόμα πιπέρι στά μέρη σας;

Ὁ κύρ' Γιάννης ὁ Γατοφάγος δέν τό ἤξερε. Ὁ πρωτομάστορας τό εἶχε δοκιμάσει στήν Βενετιά. Τό εἶχε δοκιμάσει καί εἶχε τρελλαθεῖ ἀπὸ τήν ὁμορφή γεύση του. Μά δέν εἶχαν ἀκόμα φέρει στά μέρη τους.

— Εἶναι πολὺ ἀκριβὸ ἀκόμα, εἶπε ὁ Καλλίνικος. Ξεκινᾶνε ἀπὸ τήν Εὐρώπη οἱ ναυτικοί καί θαλασσοπνίγονται σέ ἄγνωστες θάλασσες, γιὰ νὰ φτάσουνε σέ ἄγνωστα μέρη ὅπου θά βροῦνε πιπέρι...

— Τί πράμα εἶναι αὐτό τό πιπέρι; Τί σοῖ οὐσία ἔχει, ρώτησε περιέργος ὁ Γιάννης ὁ Γατοφάγος, πού μ' ὅλο πού ἦτανε μπακάλης δέν τό εἶχε οὔτε καν ἀκουστά.

— Ἕνας μικρὸς καρπὸς, ψιλὸς καί στρογγυλὸς, τόσοσ δά..., ἐξήγησε ὁ πρωτομάστορας. Εἶναι μαῦρο στό χρῶμα...

— Μαῦρο;

— Κατάμαυρο ὅταν ξεραθῇ. Στὴν ἀρχή, φρέσκο, εἶναι κόκκινο. Τό ξεραίνουμε ὅμως καί ὕστερα τό τρίβουν, τό κάνουνε σκόνη καί τό ρίχνουνε στό φαγητό σάν ἀλάτι...

— Μαῦρο ἀλάτι δηλαδή.

— Κάτι τέτοιο. Μά ἡ οὐσία του εἶναι ἄλλο πράμα...

— Καί τό φέρουνε ἀπ' ὅξω;

Ὁ Καλλίνικος ἐξήγησε πάλι:

— Σᾶς λέω ὅτι θαλασσοδέρνονται οἱ ναυτικοί γιὰ νὰ φέρουνε πιπέρι στήν Εὐρώπη. Μ' ἓνα φόρτωμα πιπέρι, μέ μιά καραβιά, ἔκανες τήν τύχη σου. Πλοῦτιδες...

Ὁ Γιάννης ὁ Γατοφάγος καί ὁ πρωτομάστορας ἄκουγαν. Ὁ Καλλίνικος ἐξακολούθησε:

— Ἐδῶ κι' ἑκατὸ τόσα χρόνια πού ἀνακάλυψε ὁ Γενοβέζος ὁ Κολόμβος τόν καινούριο κόσμον κι' ἔφερε τόσα καινούρια πράματα στήν Εὐρώπη, ὅλοι οἱ

ναυτικοί και οι θαλασσοπόροι βάλθηκαν να ταξιδεύουν για ν' ανακαλύψουν νέες χώρες και να φέρουν καινούρια πράματα στον κόσμο.

— Σάν τί καινούρια πράματα δηλαδή, ρώτησε ο Γιάννης ο Γατοφάγος περιέργως.

— Όπως έφερε ο Κολόμβος τήν πετούνια... πού τώρα έχει κυριέψει όλο τόν κόσμο.

— Πετούνια; Τί είναι αυτό, ρώτησαν μαζί ο πρωτομάστορας και ο κύρ' Γιάννης.

— Αυτό τό φυτό πού τό ξεραίνουνε, τό ανάβουνε και τό ρουφάνε...

— Τό τουτουνι; είπε ο πρωτομάστορας.

— Ναί. Τουτουνι τό λένε στήν Τουρκιά, αποκρίθηκε ο Καλλίνικος. Πετούν η πετούνια τό ξέρομε έμεις. Τό λέμε και ταμπάκο, γιατί έχουνε να πούνε πώς ο Γενοβέζος ο Κολόμβος τό ανακάλυψε σε κάποιο νησί πού τό λένε Ταμπάγκος, εκεί κάτω στον καινούριο κόσμο... Λοιπόν, όπως αυτός έφερε τήν πετούνια και μιά καινούργια τροφή πού λέγεται πατάτα...

— Πατάτα;

— Ναί. Είναι μιά ρίζα πού τήν βγάζουνε απ' τό χώμα, τήν ψήνουνε στή χόβολη ή τήν βράζουνε σε νερό και τήν τρώνε.

— Έχετε στήν Βενετιά πατάτα;

— Πολύ σπάνια φέρουνε. Κι' ο κόσμος τήν φοβάται ακόμα και δέν τήν τρώει. Όσοι όμως αποφασίσανε και τήν δοκιμάσανε, λένε ότι δέν έχουνε φάει πιό νόστιμο καρπό στήν ζωή τους...

Ό κύρ' Γιάννης είχε σαστίσει.

— Μυστήρια πράματα πού έχει η Εύρώπη...

— Σας λέω, λοιπόν, εξακολούθησε ο Βενετσάνος, ότι τώρα όλοι οι ναυτικοί ξεκινάνε για τίς άκρες του κόσμου, ν' ανακαλύψουνε νέους τόπους και να φέρουνε καινούρια πράματα και πρό πάντων πιτέρι...

Έτσι τράβηξε η κουβέντα σ' όλη τήν διάρκεια του φαγητού. Οι δυό άντρες, ο πρωτομάστορας ο κύρ' Γιώργης και ο μπακάλης ο Γιάννης ο Γατοφάγος, άκούγανε μέ στόμα άνοιχτό τά όσα θαυμαστά έλεγε ο Ευρωπαίος πολιτισμένος άνθρωπος. Ακόμα κι' οι γυναίκες είχαν παρασυρθη άπό τίς άφηγήσεις του και στέκονταν παράμερα μέ σεβασμό κι' άκούγανε κι' αυτές. Και σάν να ήθελε να δώση ένα μάθημα στον πρωτομάστορα, ο Καλλίνικος είπε στο τέλος:

— Ό κόσμος τραβάει μπροστά, τραβάει στον πολιτισμό και δέν μπορούνε να τόν σταματήσουνε οι σουλτάνοι μέ τά χαρέμια τους. Τί ανατολίτικα συστήματα είναι αυτά πού έχετε εδώ; Ποι άκούστηκε στον πολιτισμένο κόσμο της Ευρώπης να τρώνε οι άντρες και οι γυναίκες να 'ναι σκλάβες;

— Έτσι τά βρήκαμε, αποκρίθηκε ο Γιώργης ο Νταβούλης ο πρωτομάστορας. Έτσι τά βρήκαμε από τους πατεράδες μας. Έμεις θα τά χαλάσουμε;

Όλες αυτές τίς κουβέντες του Καλλίνικου, τίς άκουσε η Δόμνα.

Τίς άκουσε και τίς έκαναν τόση έντύπωση, ώστε τίς χάραξε βαθειά στο μυαλό και στήν καρδιά της. Τί όμορφος άντρας πού ήτανε αυτός ο Βενετσάνος και τί ώραία, τί καθαρά πού τά 'λεγε...

Κι' όταν οι άντρες αποσώσανε τό φαγητό τους, ήπιανε καί καφέ καί τραβηχτήκανε γιά νά μιλήσουνε παράμερα, ή Δόμνα έφαγε κι' αὐτή μαζί μέ τήν θειά της, συλλογισμένη κι' ἀμίλητη.

— Καλέ, τί έχεις; Τί έπαθες; Τήν ρωτοῦσε ή θειά Καλή.

— Τίποτα θειά..., τίποτα..., ἀπαντοῦσε ἀφηρημένα ή Δόμνα.

— Μά καλέ ἐσύ δέν ήσουναι ἔτσι... Ποῦ εἶναι τό γέλιο σου, ποῦ εἶναι τό τραγουδι σου; Ἀκόμα θλιμμένη εἶσαι; Ὁ ἄντρας σου, ὁ ἀφέντης σου ἦρθε ἀπό τήν ξενητιά. Τά πουλιά τοῦ μπαξέ σ' ἀκούγανε ὅταν τραγουδοῦσες καί κελαῖδοῦσαν κι' αὐτά... Καί τώρα τί έπαθες; Ἐχασες τό κέφι σου πού γύρισε ὁ ἀφέντης, ὁ κύρης σου ἀπό τήν ξενητεία; Μνήσθητί μου Κύριε...

Καί σταυροκοπήθηκε ή γριά.

Ἐξω, στόν μπαξέ, οἱ τρεῖς άντρες μιλούσανε. Καταστρώσανε τό πρόγραμμα τῆς δουλειᾶς. Σέ μιά-δυό μέρες τό πολύ θ' ἀρχίζανε.

— Ἐγώ, εἶπε ὁ κύρ Γιάννης ὁ Γατοφάγος, εἶμαι ἔτοιμος γιά ὅλα. Τά γρόσια ὑπάρχουνε...

— Προσωπικό;

— Μαστόρους καί μαστορόπουλα; Θά βγοῦμε τώρα τό ἀπόγιομα μαζί μέ τόν πρωτομάστορα, νά γυρίσωμε τά χωριά καί θά βροῦμε ὅσους μαστόρους καί μαστορόπουλα θέλομε. Θά πᾶμε Γιώργη;

— Καί βέβαια θά πᾶμε. Δυό ἄλογα νά παρωμε... ἐκτός ἂν θέλῃ νά ῥθῃ μαζί μας κι' ὁ σινιόρ Λορέντζος...

— Καλύτερα νά μήν ἔρθω. Ἐχω φτιάξει τά σχέδιά μου ἀπό τήν Βενετιά ὅπως ξέρεις κύρ Γιώργη μου, μά τώρα πού βρίσκομαι στόν τόπο, τώρα πού εἶδα τό μέρος, ἀλλάζει τό πρᾶμα. Ὅσο νά ἔναι θέλω νά ξανακοιτάξω τά σχέδιά μου, κάτι νά διορθώσω, κάτι νά προσθέσω.

— Σωστά.

— Λοιπόν, νά πᾶτε ἐσεῖς μέ τό καλό γιά τοὺς μαστόρους κι' ἐγώ θά μείνω ἐδῶ, στό κονάκι τοῦ κύρ Γιώργη, νά δουλέψω μέ τά χαρτιά μου.

— Ἐτσι θά γίνῃ.

Κι' ἔτσι κι' ἔγινε. Σέ λίγο φύγανε ὁ πρωτομάστορας μέ τόν κύρ Γιάννη. Τραβήξαναι σ' ἓνα χάνι νά πάρουναι ἄλογα γιά νά γυρίσουναι τά χωριά νά βροῦνε χτιστάδες καί μαστορόπουλα. Ὅμως ὁ πρωτομάστορας ἔχοντας πάντα στό μυαλό του τήν πρωϊνή ιστορία μέ τόν Κορφιάτη ἐκείνον πού κυνηγοῦσε καί εἶχε ρίξει τό σμπάρο, δίχως νά ἔχη χωνέψει τίς δικαιολογίες, πού τοῦ εἶχε πεῖ ὁ Κορφιάτης, φώναξε τήν γυναῖκα του καί τῆς εἶπε:

— Ἄκουσε κυρά μου... ἔχομε ἓνα ξένο στό σπίτι μας καί χρῆος μας εἶναι νά τόν φυλάμε καλύτερα κι' ἀπό τά μάτια μας.

— Ὅ,τι μοῦ πεῖς ἀφέντη μου...

— Ἐλόγου μου μέ τόν κύρ Γιάννη, θά πᾶμε γιά μαστόρους. Ὁ ξένος θά μείνῃ ἐδῶ, στό σπίτι, γιατί θέλει νά δουλέψῃ λέει... Ἄν τυχόν καί τόν ζητήσῃ κανένας ἄγνωστος, θά πεῖς πῶς δέν εἶναι μέσα. Καί καλά θά κάνῃς νά ρωτᾷς ἀπό τό παραθύρι, χωρίς ν' ἀνοίγῃς τήν πόρτα. Μέ κατάλαβες;

Ἡ Δόμνα ἀνησύχησε κι' αὐτή:

— Γιατί, ρώτησε, συμβαίνει τίποτα;

— Τίποτα κυρά μου παινεμένη κι' ούτε βρίσκεται κανένας νά τοῦ βαστάη νά χτυπήσῃ τήν πόρτα μου. Μά γιά καλό καί γιά κακό, πρέπει νά 'χωμε τόν νοῦ μας.

— Ἀφέντη μου, τράβα ἡσυχος στήν δουλειά σου...

— Δῶσ' του καφέ, δῶσ' του γλυκό, πιάσε ἓνα κουμάρι κρύο νερό ἀπό τό πηγάδι... μά τήν πόρτα μήν τήν ἀνοίγεις. Κι' ἄν θελήσῃ νά βγῇ ἔξω, 'πέ του πῶς κάλλιο θά 'ναι νά περιμένη νᾶρθω νά βοῦμε μαζί, γιατί οὔτε τόν τόπο ξέρει, οὔτε τούς ἀνθρώπους...

— Τράβα ἡσυχος ἀφέντη καί κύρη μου.

Κι' ὁ πρωτομάστορας ἔφυγε μαζί μέ τόν κύρ' Γιάννη.

Στό σπίτι, εἶχαν μείνει τώρα, ἡ θειά Καλή πού θά 'φευγε κι' αὐτή σέ λίγο νά πάῃ στόν ἐσπερινό, ἡ Δόμνα καί ὁ ξένος. Αὐτός εἶχε κλειστῇ στόν ὄντᾶ του καί εἶχε σκύψει στά χαρτιά του, μελετῶντας καί σχεδιάζοντας. Μ' ὄλο πού ἤξερε πῶς δέν ἦτανε πρεπούμενο, ἡ Δόμνα δέν κρατήθηκε. Μέσα στόν ὄντᾶ τοῦ ξένου βασίλευε ἡ πιό μεγάλη ἡσυχία. Τίποτα δέν ἀκουγότανε καί γεμάτη λαχτάρα, ἀπό φυσική γυναικεία περιέργεια, ἡ Δόμνα ἔσκυψε σέ μιά χαραμάδα τῆς πόρτας νά ἰδῇ τί ἔκανε ὁ ξένος.

Καί τόν εἶδε.

Καθισμένος σ' ἓνα ξύλινο скаμνί, ἀκουμπῶντας τούς ἀγκῶνες του στό τραπέζι πού εἶχε μπροστά του, ἦτανε βυθισμένος στό διάβασμα ἑνός χοντροῦ βιβλίου. Τό ξεφύλλιζε κάθε τόσο καί δίπλα του, σ' ἓνα μεγάλο κίτρινο φύλλο, ὄλο καί κάτι σημείωνε, κάτι γραμμές τραβοῦσε κι' ὕστερα καθῶς τό κοιτάζε βυθιζότανε σέ σκέψη.

Ἦτανε ἀκόμα σκυμμένη στήν χαραμάδα τῆς πόρτας ἡ Δόμνα, ὅταν ξαφνιάστηκε ἀκούγοντας τή φωνή τῆς γριᾶς:

— Καλέ Δόμνα... ποῦ εἶσαι καλή μου;

Ἡ Δόμνα ἀπέφυγε ν' ἀπαντήσῃ. Ὁ ἀκουγε τήν φωνή τῆς ὁ ξένος πίσω ἀπό τήν πόρτα του. Σηκώθηκε γρήγορα, σκούπισε τά μάτια τῆς, πού εἶχαν ἄθελά τῆς δακρύσει, κι' ἔτρεξε στό μαγειριό. Ἡ θειά τῆς ἐτοίμαζότανε νά φύγῃ γιά τόν ἐσπερινό.

— Θά φύγω, κόνα μου, τῆς εἶπε ἡ γριά. Πάω ν' ἀκούσω τόν ἐσπερινό, ν' ἀνάψω κι' ἓνα κερί, νά παρακαλέσω τήν χάρη Τῆς, νά πάῃ καλά ἡ δουλειά τοῦ ἀφέντη σου...

— Σύρε θειά... σύρε στό καλό.

— Δέν ξέρω... εἶπε ἡ Δόμνα ἐνῶ ἔνοιωθε ὅτι κοκκίνιζαν τά μάγουλά τῆς.

Καί γιά νά μήν προδοθῇ ἴσως, βιάστηκε νά πεῖ στήν θειά Καλή:

— Μοῦ 'πε ὁ Γιώργης νά τοῦ ψήσω καφέ, νά τοῦ πάω γλυκό καί φρέσκο νερό ἀπό τό πηγάδι...

— Καί βέβαια νά τοῦ πᾶς... Τίποτις ἄλλο εἶπε ὁ κύρης σου;

— Ναί, ψιθύρισε ἡ Δόμνα, σάν νά φοβότανε νά μιλήσῃ δυνατά.

— Τί εἶπε;

— Νά μήν ἀνοίξω σέ κανένα τήν πόρτα. Ἀπό τό παραθύρι νά κοιτάζω ποιός εἶναι ἄν χτυπήσῃ κανένας. Καί νά μήν ἀφήσω νά βγῇ μονάχος του

ἔξω... Νά τοῦ πῶ ὅτι θά ’ναι καλύτερα νά περιμένη τόν ἄντρα μου, νά βγοῦνε μαζί.

— Ὅπως σοῦ ’πε νά κάνης. Καί μάλιστα...

— Τί θειά;

— Γιά καλό καί γιά κακό... κάτι φαίνεται δι σκιάζεται ὁ κύρης σου... γιά καλό καί γιά κακό τώρα πού θά φύγω γιά τόν ἐσπερινό καί θά ’σαι μονάχη σου στό σπίτι, βάνε καί τήν ἀμπάρα... Ἄν ἔρθη πίσω ὁ ἄντρας σου, θά χτυπήσῃ καί τοῦ ἀνοίγεις...

— Καλά θειά μου... ὅπως μοῦ λές...

Καί ἡ θειά Καλή, ἄνοιξε τήν πόρτα καί βγήκε. Ὁ ἥλιος δέν εἶχε γείρει ἀκόμα, μά τό σούρουπο δέν θ’ ἀργοῦσε. Ἡ Δόμνα, μόλις ἔφυγε ἡ θειά Καλή, τράβηξε καί τό μεγάλο ξύλινο μάνταλο κι’ ἀσφάλισε τήν πόρτα.

Μέσα στό σπίτι τοῦ πρωτομάστορα ἦτανε τώρα οἱ δύο τους. Ὁ Λορέντζος Καλλίνικος ὁ Βενετσιᾶνος, στόν ὄντᾶ του κλεισμένος καί διαβάζοντας καί ἡ ὁμορφη Δόμνα, ἡ γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα.

Ἐνα εὐχάριστο ρῖγος, μιά ἀπίστευτη ἀνατριχίλα πέρασε ἀπό τό κορμί τῆς Δόμνας μέ τήν σκέψη αὐτή. Αὐτός ὁ ξένος, ὁ Εὐρωπαῖος, ὁ πολιτισμένος μέ τό ὁμορφο παρουσιαστικό, μέ τοὺς εὐγενικοὺς τρόπους, μέ τά περιποιημένα κάτασπρα χέρια, τί διαφορά εἶχε μέ τοὺς ἄντρες πού εἶχε γνωρίσει ἴσαμε τήν μέρα ἐκείνη...

Συλλογισμένη πῆγε στό μαγειριό νά ψῆσῃ καφέ γιά τόν ξένο. Θά τοῦ πῆγαινε σέ λίγο φρέσκο νερό, γλυκό καρυδάκι πού τό ’χε φτιάξει μόνη της. Θά τοῦ πῆγαινε καί καφέ καί θά ’βρισκε τήν εὐκαιρία νά μιλήσῃ λίγο μαζί του...

Ἡ καρδιά τῆς Δόμνας χτυποῦσε δυνατά...

Ἐνοιωθε πῶς ἦτανε μόνη της στό σπίτι μέ τόν ὁμορφον Εὐρωπαῖο καί ἡ συγκίνηση, ἀνάμεικτη μέ μιά γλυκεῖα ταραχή τήν συνέπαιρνε δλόκληρη. Προσπαθοῦσε νά βράσῃ τόν καφέ τοῦ Καλλίνικου καί τά χέρια της τρέμανε... Τρέμανε κυριολεκτικά. Καί ἡ σκέψη της πῆγαινε διαρκῶς στό μικρό δωμάτιο ὅπου ὁ Καλλίνικος ἔγραφε, μελετοῦσε, σχεδίαζε...

Ὑστερα πάλι τό μυαλό της γύριζε στόν ἄνδρα της, στό σπίτι της, στήν θειά της... Πάλευε. Πάλευε μέ τό καθῆκον καί μέ τό αἶσθημα... Πάλευε.

Μόλις ἔφτιασε τόν καφέ, τόν ἔβαλε σ’ ἓνα ἀσημένιο δίσκο. Ἐβαλε καί γλυκό καί φρέσκο νερό καί τά πῆγε στόν ξένο. Περνώντας ἀπό τό χαγιάτι τοῦ σπιτιοῦ, δέν μπόρεσε νά μήν ρίξῃ μιά ματιά στόν μεγάλο βενετσιάνικο καθρέφτη. Τά μαλλιά της δέν τῆς φάνηκαν πολύ καλά χτενισμένα καί παρατώντας γιά μιά στιγμή τόν δίσκο, ἔφτιαξε τά μαλλιά της πρῶτα. Ὑστερα, ἀφοῦ ξανακοιτάζοντας στόν καθρέφτη ἔμεινε ἱκανοποιημένη ἀπό τόν ἑαυτό της, τοποθέτησε στά χεῖλη της τό πιό γλυκό χαμόγελό της καί χτύπησε στήν πόρτα τοῦ ξένου.

— Ἐμπρός..., ἀκούστηκε ἡ φωνή τοῦ Καλλίνικου.

Ἡ Δόμνα μπῆκε.

— Καφέ σᾶς ἔφερα, εἶπε μπαίνοντας. Καφέ καί γλυκό καρυδάκι πού σᾶς ἄρεσε.

— Γιατί είναι γλυκό και μυρωμένο σαν κι' αυτήν που τό φτιάνει, αποκριθή-
κε ὁ Καλλίνικος.

Ἡ Δόμνα χαμογέλασε, χαμηλώνοντας τὰ μάτια της.

Ὁ Καλλίνικος πήρε γλυκό κι' ὕστερα ἔπιασε τό ποτήρι μέ τό νερό.

— Στήν ὑγεία σου ὁμορφὴ μου... τῆς εἶπε.

— Πάντα ὑγεία..., ἀποκριθῆκε ἡ Δόμνα.

Κι' ἀμέσως, σάν κάτι νά πέρασε ἀπὸ τό μυαλό της, σάν νά μετάνιωσε γιὰ
τὶς τολμηρές σκέψεις που εἶχε κάνει, ἔνοιωσε τὰ μάγουλά της νά κοκκινίζου-
νε, ἔνοιωσε μιὰ φωτιά ν' ἀνεβαίνει στὸ κεφάλι της, ἔνοιωσε κάτι νά τὴν πνίγη
στόν λαιμό καὶ ἀφήνοντας τὸν δίσκο μέ τὸν καφέ στὸ τραπέζι τοῦ Λορέντζου,
βρῆκε μιὰ δικαιολογία γιὰ νά φύγη βιαστικά.

— Πῶ πῶ... τό φαί μου καίγεται... Μέ τό συμπάθιο ἀφέντη μου...

Καὶ ἀνοίγοντας τὴν πόρτα, βγῆκε ἔξω στὸ χαγιάτι ζαλισμένη.

Ὁ Λορέντζος χαμογέλασε. Ἦξερε ἀπὸ χρόνια – ἐκεῖ που ζοῦσε στὴν Βενε-
τία, τὴν πόλη τῆς ἀγάπης καὶ τῆς διαφθορᾶς– ἦξερε ἀπὸ χρόνια ὁ Λορέντζος
πόση γοητεία ἀσκοῦσε ἐπάνω στὶς γυναῖκες. Πιστός ὅμως πάντα στὴν ὁμορφὴ
Βενετσιάνα γυναῖκα του, οὔτε κἀν πρόσεχε τὶς ἐκδηλώσεις ἄλλων γυναικῶν.
Ἐκεῖ που εἶχε πάει, στὴν Ἄρτα, λογάριζε ὅτι θὰ ἔμενε ἡσυχος ἀπὸ γυναικεῖς
ἐνοχλήσεις. Καὶ νά τώρα που ἡ γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα...

Ἄ, ὄχι... Ὁ Βενετσᾶνος μηχανικός δὲν εἶχε καμμιά διάθεση γιὰ περιπέτειες.
Πρῶτα-πρῶτα τοῦ φαινότανε πολὺ πρόστυχο νά ἐπωφεληθῇ ἀπὸ μιὰ τέτοια
ὑπόθεση. Εἶχε πάει στὴν Ἄρτα γιὰ νά βοηθήσῃ ἓνα ἄνθρωπο, τὸν πρωτομά-
στορα, σὲ μιὰ προσπάθειά του, ὄχι γιὰ νά τοῦ πάρῃ τὴν γυναῖκα του. Ὅχι,
ὄχι... Ὁ,τι κι' ἂν συνέβαινε, ὁ Λορέντζος Καλλίνικος θὰ ἔδινε στὴν Δόμνα νά
καταλάβῃ πὼς δὲν θὰ ἦτανε αὐτός τό πρόσωπο που γύρευε.

Σηκώθηκε καὶ κοντοζύγωσε στὴν πόρτα του. Κρυφάκουσε κολλῶντας τό
αὐτί του στὴν πόρτα. Ἦσυχία... Κανένας θόρυβος, καμμιά κίνηση, δὲν πρόδι-
νε τὴν παρουσία τῆς Δόμνας στὸ σπίτι. Ὁ Καλλίνικος πήρε θάρρος καὶ μισά-
νοιξε τὴν πόρτα. Ἀκουσε κάτι... Νάί... Τ' ἀναφυλλητὰ τῆς Δόμνας ἀκούγονται
ὥς ἐκεῖ. Ἡ ὁμορφὴ γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα, βρισκότανε στὴν κουζίνα κι'
ἔκλαιγε...

Ὁ Καλλίνικος ἔκανε νά πάῃ νά τὴν βρῇ. Ὅμως ἀμέσως μετάνιωσε καὶ
ἔκλεισε πάλι τὴν πόρτα του. Τραβήχτηκε στὸ τραπέζι του κι' ἔπεσε πάλι στὰ
σχέδιά του.

Πέρασε ἔτσι μιὰ ὥρα. Ὑστερα ὁ Βενετσιᾶνος ἄκουσε βήματα στὸ χαγιάτι
καὶ ὁμιλίες. Κατάλαβε ὅτι ἡ θειά Καλή θὰ εἶχε γυρίσει. Πραγματικά ἔτσι ἦτα-
νε. Ἡ θειά Καλή εἶχε γυρίσει στὸ σπίτι ἀπὸ τὸν ἐσπερινό. Ὁ Λορέντζος ἐξα-
κολουθοῦσε νά ἐργάζεται ὡς τό βράδι, ὅταν ἐπέστρεψε κι' ὁ πρωτομάστορας.
Φαινόταν εὐχαριστημένος.

— Τὰ κανονίσαμε ὅλα μιὰ χαρά, εἶπε.

— Βρήκατε μαστόρους;

— Ἐξήντα δύο μαστόρους...

— Καὶ μαστορόπουλα;

— Καμμιά σαρανταριά. Φτάνουνε;

— Παραφτάνουνε, είπε γελώντας ο ξένος. Καί ἄθελά του ψιθύρισε χωρίς νά φαντάζεται, ἐκείνη τή στιγμή, πώς ἔλεγε μιὰ φράση, μιὰ κουβέντα, ἓνα στίχο πού θά ἔμενε γιά πάντα κι' αἰώνια:

— Σαρᾶντα μαστορόπουλα κι' ἐξήντα δυό μαστόροι... Οὔ... φτάνουνε καί παραφτάνουνε.

Τήν στιγμή ἐκείνη ἀκούστηκε ἡ φωνή τῆς Δόμνας ἀπό τήν κουζίνα:

— Ἄντρα κι' ἀφέντη μου Γιώργη...

— Τί εἶναι Δόμνα;

— Ἀγιασμό μήν ξεχάσης νά κάνης.

— Τί νά κάνω;

— Ἀγιασμό. Πρίν βάλης μπροστά, πρίν κουνήσουνε μιὰ πέτρα τά μαστορόπουλα καί πρίν πιάσουνε πηλοφόροι καί μιστροί στά χέρια τους οἱ μαστόροι, πᾶρε παπᾶ, πᾶρε διάκο, πᾶρε ψαλτάδες νά διαβάσουνε ἀγιασμό.

Ὁ Καλλίνικος γέλασε:

— Καλά, θά γίνη κι' αὐτό, εἶπε γελώντας.

Καί ρώτησε:

— Τό φαγητό εἶναι ἔτοιμο;

— Ἔτοιμο. Τόν τζορβᾶ ξεσταίνω... Νά στρώσω καί τό τραπέζι στό χαγιάτι μιὰ στιγμή.

Σέ λίγο ὅλα ἦταν ἔτοιμα. Καί τό τραπέζι στρωμένο στό χαγιάτι καί ὁ τζορβᾶς ἄχνιζε. Ἡ θειά Καλή ἔφερε ψωμί καί τυρί κι' ὁ πρωτομάστορας ζήτησε δυό τρία κρεμμύδια.

Φάγανε μέ ὄρεξι ὅλοι, ἔξω ἀπό τήν Δόμνα πού δέν ἄγγιξε καν τό φαγητό της. Ὁ ἄντρας της τό πρόσεξε:

— Μά τί ἔχεις καί δέν τρῶς; Ἀνήμπορη εἶσαι κυρά μου;

Μά ἡ Δόμνα τοῦ ἀπαντοῦσε πώς δέν εἶχε τίποτα. Ἡ θειά Καλή τῆς ἔλεγε:

— Ἀντίς νά χαίρεσαι πού ὁ κύρης σου, μ' ὅλο πού ἔχαμε ξένο στό τραπέζι πρόσταξε νά φάμε κι' ἐμεῖς μαζί, σοῦ κόπηκε ἡ ὄρεξη κυρά μου;

Ὁ Καλλίνικος δέν εἶπε τίποτα. Ἦδειχνε μόνο ἐνδιαφέρον στήν διήγηση τοῦ πρωτομάστορα, πού τρέξανε καί πού δέν τρέξανε μέ τόν κύρ' Γιάννη τόν Γατοφάγο, γιά νά βροῦνε μαστόρους καί μαστορόπουλα.

— Τώρα εἴμαστε πιά ἔτοιμοι, εἶπε. Τά σχέδια τοῦ μηχανικοῦ μας εἶναι ἔτοιμα. Οἱ μαστόροι βρεθήκανε, τά μαστορόπουλα περιμένουνε, πέτρα καινούρια παράγγειλε ὁ κύρ' Γιάννης νά ρίξουνε αὐριο χαράματα στό μέρος πού θέλομε, τί μένει νά γίνη; Νά χτισθῇ τό γεφύρι. Κι' αὕτῃ τῇ φορᾷ θά χτισθῇ καί θά καλοχτισθῇ, στέρεο κι' ἀκατάλυτο στούς αἰῶνες τῶν αἰώνων.

— Πρῶτα ὁ Θεός..., εἶπε ἡ Δόμνα σιγά.

— Μέ τήν θέληση τοῦ Κυρίου, πρόσθεσε ἡ θειά Καλή.

— Μέ τήν θέλησή του βέβαια, εἶπε κι' ὁ πρωτομάστορας. Αὐτό ὅμως δέν τό καταλαβαίνω. Γιατί νά λέμε: «Μέ τήν θέληση τοῦ Κυρίου»; Εἶναι δυνατό νά μή θέλῃ ὁ Κύριος νά γίνη τό γεφύρι; Τί πᾶμε νά κάνωμε μέ τό γεφύρι; Κακό στόν

κόσμο; Καλό πάμε νά κάνωμε. Γιατί νά μή θέλῃ ὁ Θεός; Γιατί νά εἶναι ἀνάγκη νά τόν μελετᾶμε; Γιατί;

— Ἐτσι τὰ βρήκαμε ἀφέντη μου, εἶπε δειλᾶ ἡ Δόμνα. Τό ξέρω πώς πολλοί ἄντρες δέν πιστεύουν στή δύναμή Του, μά δέν εἶναι σωστό. Κᾶνε μου τήν χάρι μήν ἀρνηθῆς νά κάνης τόν ἀγιασμό αὐριο τό πρῶϊ πρίν ἀρχίσῃ ἡ δουλειά.

— Χαράματα θά πάμε. Ποῦ θά βροῦμε παπᾶ;

— Φρόντισα ἐγώ, εἶπε ἡ θειά Καλή.

— Φρόντισες;

— Εἶχα πάει στὸν ἑσπερινό ἀπόψε καί μίλησα μέ τόν παπᾶ Σέργιο. Τοῦ 'πα νά 'ναι χαράματα στό μέρος ἐκεῖνο, κοντά στά χαλάσματα τοῦ παλιοῦ γεφυριοῦ γιά νά λειτουργήσῃ.

Θέλοντας καί μή, ὁ πρωτομάστορας, γιά νά μή φανῇ καί στὸν ξένο του, παραδέχτηκε τήν ἐνέργεια τῆς γριᾶς.

— Μιά καί τοῦ μήνυσε θειά, καλὰ ἔκανες. Μόνο μήν τό ξεχάσῃ ὁ παπᾶς.

— Δέν θά τό ξεχάσῃ.

Φάγανε, ἀποφάγανε, ἤπιανε καί καφέ καί ὕστερα πήγανε νά πλαγιάσουνε.

— Ἄντε, νά πέσωμε νωρίς, γιατί πρίν βγῇ ὁ ἥλιος ξεκινᾶμε...

— Πρῶτα ὁ Θεός... εἶπε πάλι ἡ Δόμνα.

Χαράματα ξύπνησε ἡ θειά Καλή, νά ἐτοιμάσῃ τό πρωινό. Εἶχε δά τοῦ κόσμου τίς σκοτοῦρες. Θά 'πρεπε νά φτιάσῃ καφέδες, νά ζυμώσῃ ὕστερα κουλούρες, νά πάῃ νά ψωνίσῃ, ἔπειτα νά φέρῃ τὰ ψώνια στό σπίτι, νά τὰ μαγειρέψῃ ἡ Δόμνα, γιά νά τὰ πάῃ ὕστερα ἡ θειά Καλή μαγειρεμένα κι' ἔτοιμα στό ποτάμι. Τό μεσημέρι θά τρώγανε ἐκεῖ, ὁ πρωτομάστορας κι' ὁ Λορέντζος καί μόνο τό βράδυ θά γυριζανε στό σπίτι νά φᾶνε καί νά ξαποστάσουνε.

Εὔπνησε ἡ θειά Καλή καί σέ λίγο εἶδε καί τόν πρωτομάστορα νά βγαίνει ἀπὸ τὴν κάμαρά του:

— Εὔπνησες, γιέ μου; Καλημέρα σου...

— Εὔπνησα θειά. Μαῦρο ξύπνημα ἔκανα, ἐδῶ πού τὰ λέμε...

— Γιατί γιέ μου;

— Σάμπως κοιμήθηκα καί καθόλου;

Καί σέ λίγο ρώτησε τὴν θειά Καλή:

— Μά τί ἔχει ἡ Δόμνα; Δέν τὴν βλέπω στά συγκαλά της.

— Μὴν τίς ξεσυνερίζεσαι τίς γυναῖκες γιέ μου. Ἔχομε τὰ νεῦρα μας πολλές φορές δίχως κι' ἐμεῖς νά ξέρωμε γιατί...

— Ὁ ξένος βγῆκε ἀπὸ τὴν κάμαρά του;

— Δέν τόν εἶδα γιέ μου.

Ἐκείνην τὴν ὥρα ἔβγαινε κι' ὁ Λορέντζος. Φρέσκος φρέσκος, δροσερός, γεμάτος νειᾶτα κι' ὁμορφιά. Καλημερίστηκαν μέ τόν πρωτομάστορα κι' ὕστερα καθήσανε νά πιοῦνε τόν πρωινό τους καφέ. Δέν πέρασε πολλή ὥρα καί ὁ κύρ' Γιάννης ὁ Γατοφάγος χτύπησε τὴν ἐξώπορτα φωνάζοντας εὐθυμα:

— Ξυπνᾶτε ἀφεντικά... Ξεκινᾶμε.

Τοῦ ἀνοίξανε. Μίλησαν λίγο καί ὕστερα, ἀφοῦ ὁ Λορέντζος μάζεψε τὰ σχέδιά του, ξεκινήσανε νά φύγουνε. Οἱ μαστόροι καί τὰ μαστορόπουλα θά πη-

γαίνανε γραμμῇ ἐκεῖ. Ἡ Δόμνα δέν εἶχε φανῇ καθόλου. Μόνο σάν φεύγανε καί ἄρχισαν νά ξεμακραίνουν ἀπό τό σπίτι, φάνηκε τό γλυκό της πρόσωπο σ' ἓνα παράθυρο κι' ἀκούστηκε ἡ δροσὴ της φωνή: Στό καλό... Στό καλό...

(Συνεχίζεται)

«Ο ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ ΑΡΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΑΘΗΝΑΙΟΣ»

Κ. ΚΑΜΑΡΙΑΡΗ

Στό π. «Μανιφέστο» 2007, τχ. 2, σσ.53-55

Ὅπως πάντα ἔτσι καὶ τότε ἄλλοῦ γεννιόταν κι' ἄλλοῦ ἔκανε δουλειές, περιουσία, ζωή ὁ ἄνθρωπος. Ὁ Μακρυγιάννης, ἀπὸ χωριὸ ρουμελιώτικο (στερεοελλαδίτικο εἰς τὴν νεοελλαδική), ὅπως τώρα πᾶνε στίς μεγαλουπόλεις, βρέθηκε στὴν Ἄρτα. Δέν ἐξετάζεται ἐδῶ ἂν φίλοι, συγγενεῖς, ἀγάδες, Ἀρτινοὶ ἢ Μουσουλμάνοι τὸν βοήθησαν, τὸν ἐμπόδισαν καὶ τὰ σχετικά. Τό γεγονός μετράει. Ὅτι δηλαδή μεγάλωσε στὴν Ἄρτα. Μεγάλωσε ἡλικιακά, κοινωνικά, οἰκονομικά. Ἄν δέν ξεσηκωνόταν ὁ ραγιαῖς τὸ 1821 ἐκεῖ θά ἔμενε, θά παντρευόταν, θά πέθαινε. Πολύ κατανοητὸ στὴν προφάνειά του αὐτὸ τό λογικὸ σχῆμα. Τό πρόβλημα ὅμως δέν εἶναι ὅτι ξαφνικά ἐγινε τὸ 1821 μιά ἐπανάσταση καὶ ἄλλαξε ἡ σειρά τῶν δεδομένων. Τό πρόβλημα ἀφορᾷ τὴν Ἄρτα. Τί ἦταν τέλος πάντων, τί σήμαινε ἡ λέξη, ἡ πόλη αὐτή. Γιατί τώρα δέν σημαίνει τίποτα. Μά θά πεῖ κάποιος, κι' ὁ Μακρυγιάννης τί σημαίνει. Μόνο ὁ Ρουβᾶς σημαίνει;

Ἄν ἔγινε ὅτι ἔγινε ὁ Μακρυγιάννης τὸ ὀφείλει κατὰ βάση στὴν Ἄρτα. Ὅχι γιατί πλούτισε, δούλεψε, μόχθησε, ἔμαθε τὰ τοῦ κόσμου τῶν ἀγάδων καὶ τῶν ραγιαδῶν, ὅχι γιατί ἀπλᾶ ἦταν σέ μιά πλούσια ἐμπορικὴ πόλη μέ ἀγροτική-κτηνοτροφικὴ περίμετρο ἀκμάζουσα, ἀλλὰ γιατί ἦταν ἡ Ἄρτα. Μιά πόλη σύμβολο.

Ὑπάρχει ἡ Παρηγορήτισσα. Ἡ Ἄρτα εἶναι τὰ μνημεῖα... Ὅμως ὁ Μακρυγιάννης ἐρχόταν ἀπὸ τὴν Ἄρτα (...) Κι' ἡ Ἄρτα ἦταν πρωτεύουσα! Ὅταν ἡ μισοδιαλυμένη περιοχὴ πού ζοῦσαν οἱ Ρωμοὶ κατατεμαχίστηκε ἀπὸ Ἰταλοὺς, Βενετούς, Φράγκους, Καταλανοὺς, Ναβαρραίους, Ἰππότες τοῦ Σταυροῦ, στὰ 1204 τὰ Βαλκάνια, δηλαδή στὴν Εὐρώπη, μόνο μιά περιοχὴ ἦταν ρωμαϊκή: «Τὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἠπείρου». Οἱ Σέρβοι, οἱ Βούλγαροι, οἱ λογῆς Φράγκοι ἤξεραν τὴν πρωτεύουσα, τὴν Ἄρτα. Στὴν ἀργόσυρτη διάρκεια τῶν χρόνων, πού τοὺς λέμε Μέσους (Μεσαίων), τὸ μόνο μεγάλο κράτος στὴν Εὐρώπη πού

συνέχιζε τήν Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία ἦταν τό Δεσποτάτο. Ἡ πρωτεύουσα τῆς Αὐτοκρατορίας εἶχε φραγκέψει. Στήν Ἀσία (τήν Μικρά) ὑπῆρχε ἄλλη ρωμαϊκή πρωτεύουσα, ἡ Νίκαια. Ἀπό ἐδῶ, πού εἵμαστε καί ζοῦμε, ἦταν ἡ Ἄρτα.

Ὁ Μακρυγιάννης μεγάλωσε, ὠρίμασε στήν Ἄρτα. Πρωτεύουσα τῶν Ρωμηῶν τῆς Εὐρώπης. Ἕνα λίκνο αὐτοσυνειδησίας ἱστορικής (...) Μέ τά πανέμορφα κτίσματα τῶν ἐκκλησιῶν καί μοναστηριῶν ἀφημένα, μέ τήν ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Θεοδώρας τῆς Πολιούχου, τῆς κόρης Πετραλείφα ἀπό τά Σέρβια τῆς Κοζάνης, μέ ρίζες ἰταλικές, δουκικές, τῆς Ἀγίας πού γύριναγε τά βουνά τοῦ Βάλτου νά βρεῖ τό σπήλαιο τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα τοῦ Ἐρημίτη, τῆς Ἀγίας μέ τήν βασιλοπούλα κόρη αἰχμάλωτη στά κάστρα τῆς Ἰταλίας γιά νά τήν ἐλευθερώσουν οἱ Ἀραγωνέζοι. Τῆς Ἀγίας πού τήν ἔδιωξε γιά χρόνους ὁ δεσπότης καί ὅταν τήν ξαναπῆρε τῆς δώρησε ἕνα νέο μοναστήρι μέ θέα τό Γαλαξίδι, τόν Μωριά, τήν θάλασσα.

.....

Ζῶντας τρεῖς δεκαετίες στήν ἐλεύθερη πρωτεύουσα [τήν Ἀθήνα] ἔχει τίς προσδοκίες ἑνός ἀγῶνα πού δέν τελείωσε (...) Ζεῖ, ὅμως, στήν Ἀθήνα δικαιοματικά (...) μέ τίς παραδόσεις μιᾶς πόλης πιά σημαντικῆς. (Ἡ Ἄρτα στήν Φραγκοκρατία καί Τουρκοκρατία εἶχε ρόλο πολύ σπουδαῖο...).

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 9 ΙΟΥΝΙΟΥ 2000

106

ΑΦΙΕΡΩΜΑ:

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ

ΞΑΝΑ

ΤΟΝ ΣΕΦΕΡΗ

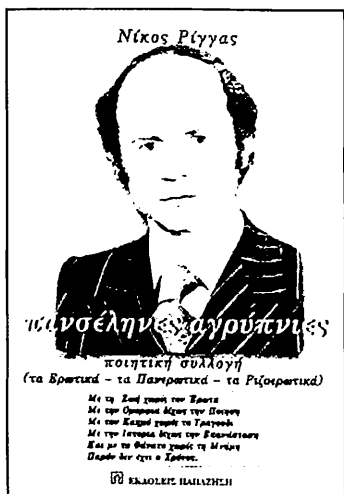

«Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΧΡΟΝΟΥ...»

...³Ας επιχειρήσουμε την ανάγνωση ενός χαρακτηριστικού αποσπάσματος, όπου ο Σεφέρης πραγματεύεται το νόημα της δικαιοσύνης. Εισάγοντας το θέμα, μας διαβεβαιώνει ότι πρόκειται για μία έννοια «βασικά ελληνική», διατυπωμένη «μία για πάντα» από τον Αισχύλο, που μας διδάσκει πως «όποιος ξεπερνά το μέτρο είναι ύβριστής» και «ή Άτη, ή αύστηρή μοίρα που φροντίζει για την ισορροπία του κόσμου, τον κατακραυμώνει». Για την ύβρη μιλάει ο Αισχύλος στους Πέρσες, αποδίδοντας την ήττα τους στην «υπέρογκη πράξη» του Ξέρξη να μαστιγώσει την θάλασσα. Καί καλύπτοντας μ' ένα άλμα πάνω από δύο χιλιάδες χρόνια, ο Σεφέρης συνεχίζει: «Στό ξεσπασμα της επανάστασης, στην Άρτα, ο Μακρυγιάννης ακούει έναν μπέη να μιλά στους φίλους του αυτά τά λόγια που σημειώνει: «Πασσάδες και μπέηδες,

θά χαθοῦμε! Θά χαθοῦμε!... Ὅτι ἐτοῦτος ὁ πόλεμος δέν εἶναι μήτε μέ τό Μόσκοβο, μήτε μέ τόν Ἑγγλέζο, μήτε μέ τόν Φραντσέζο. Ἀδικήσαμε τόν ραγιαῖ καί ἀπό πλούτη καί ἀπό τιμή τόν ἀφανίσουμε. Καί μαύρισαν τά μάτια του καί μάς σήκωσε ντουφέκι. Κι' ὁ Σουλτάνος τό γομάρι δέν ξέρεי τί τοῦ γίνεται· τόν γελάνε ἐκεῖνοι πού τόν τριγυρίζουν...». Τήν αἰτία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης καί τοῦ ὀλέθρου τῶν τυράννων τήν διατυπώνει ὁ Μακρυγιάννης μέ μιᾶ λέξη στό στόμα ἑνός ἀντιπάλου, ὅπως ὁ Αἰσχύλος βάζει τοὺς ἐχθροὺς νά μιλοῦν γιά τήν καταστροφή τῆς Σαλαμίνας. «Θά χαθοῦμε γιατί ἀδικήσαμε». Τοὺς ἀρχαίους, ἂν θέλουμε πραγματικά νά τοὺς καταλάβουμε, θά πρέπει πάντα νά ἐρευνοῦμε τήν ψυχή τοῦ λαοῦ μας». (Δοκίμες Α, 256-7).¹

1. Βλ. καί τό π. «Σκουφᾶς» (1992/1), τχ 78-79, σσ. 27-28 τοῦ «Ἐνθετου»: «Ἡ Ἄρτα στή Νεοελληνική Λογοτεχνία», ἀρ. 10, Γιώργου Σεφέρη: «Ἕνας Ἕλληνας ὁ Μακρυγιάννης».

«ΠΑΝΣΕΛΗΝΕΣ ΑΦΡΥΠΝΙΕΣ»

ΝΙΚΟΥ ΡΙΓΓΑ

Αθήνα 2008

σσ. 359-363, 377, 378, 379-381, 396-397

ΔΥΟ ΜΑΝΑΔΩΝ ΠΑΙΔΙ

Ό καθένας μας έχει δυό Μανάδες, τή Μαναμήτρα καί τή Μαναρίζα. Κι' όταν γεννιέσαι καί μεγαλώνεις ανάμεσά τους, έτούτες σοῦ ἀποτυπώνουν μαγικά καί ἀνεξίτηλα, στίς μνήμες πρόσωπα, σπίτια, γειτονιές, συνήθειες, εἰκόνες, ἤχους, μυρουδιές, γεύσεις καί μνημεῖα.

Γεννημένος καί μεγαλωμένος λοιπόν κι' ἐγώ στή δίδυμη πολιτεία –τίς σι-αμαῖες δηλαδή Ἀδερφάδες Ἄρτα καί Ἀμβρακία– μέ τήν πέτρινη καμήλα, τόν κορδελιάρη τοῦ γαλοῦ, τίς ἐκκλησίες, τό φρούριο, τά πέτρινα σκολειά, τό Βουλευτήριο καί τ' ἄλλα ἀρχαῖα εὐρήματα, τόν ἐσπεριδόκαμπο, τά βουνά, τή θάλασσα καί τήν ἱστορία της, ἦταν εὐλογο νά μπολιαστώ ἀπ' τά παραπάνω συστατικά καί θυμητικά στοιχεῖά τους, μέ ἀποτέλεσμα ὅποταν καί ὅπουδήπο-τε ἔρχομαι σ' ἐπαφή μ' ἓνα παρόμοιο μέ ὅλα τοῦτα τά φυλαγμένα ἐρωτικά στό καύκαλο φάσματα τῆς πανταίσθησης, οἱ μνήμες μέ μιά χαβδωσιά τοῦ νοῦ νά βρίσκονται στίς ἀφετηρίες τους καί ξεκλειδώνοντας τό κρανιόκαστρο ἀναγεν-νιῶνται, μετεωρίζονται, καυχῶνται καί νοσταλγικά ἀπλώνουν στίς καμάρες, στούς τρούλους, στίς ντάπιες, στόν κατεβασιάρη, στό σεργιανόδρομο, στό ἱε-ρόβουνο, στήν ξάγναντη πλατεία καί στή χτισμένη δυστυχῶς πάνω στόν ἀρ-χαῖο ναό τοῦ Ἀπόλλωνα – ἀρχόντισσα Βαγγελίστρα, πού δεσπόζει, καμαρώνει καί διαχρονίζεται θεοδρατη, κεραμοκέντητη, κι' ὁλόρθωτη πάνω στό ἀπλόχωρο καί καταπράσινο γήινο βάθρο της.

Κι' ὅταν ἀπό παιδί, πού ἡ πανταίσθηση λειτουργεῖ σάν σφουγγάρι, βιώ-νεις καί ἀποτυπώνεις ὅ,τι ξεχωρίζει, εἶναι ἐπόμενο νά δένεσαι ἄρρηκτα καί μέ τή γεννήτρα καί μέ τή γενέτειρά σου. Γι' αὐτό καί πολλές φορές ἀποζητᾶμε κι' ἀνατρέχουμε στά παιδικά μας χρόνια καί ἴσως γι' αὐτό νιώθω πῶς ὅσο μεγα-

λώνω τόσο και πιότερο όνειρεύομαι. Καί δικαιολογημένα μαθές κάθε τέτοια φορά σιγοψιθυρίζω τούτους τούς στίχους μου:

«Στ' αποβρόχου τ' απόγιομα
στοῦ δειλινοῦ τό δρόμο
τῆς θύμησης τ' αἰτώματα
πάλι τά σκαρφαλώνω
κι' αμάλαγος κι' ανέρωτος
τήν ξαναζῶ τή νιότη!»

Γιά όλους αὐτούς τούς λόγους θά ξαναπῶ τελειώνοντας ὅτι:

«Μιά ἀνατολή στά Τζουμέρκα
ένα ἡλιοβασίλεμα στό Ἴόνιο
ένα ὁλόγιομο φεγγάρι στόν Ἀμβρακικό
κι' ένα τραγούδι στήν Ἄρτα
αὐτά εἶναι ἡ κρυφή ἀφεντιά μου».

* * *

Η ΑΡΤΑ

Τῆς Ὑπειρος ἀνθόκηπος
μπαξές τῆς Μπαλκανίας
κι' ἐκεῖ ψηλά ἀκρίτες τῆς
οἱ θεϊκές οἱ τζοῦμες.

Μαστόροι, πρωτομάστοροι
καλφάδες καί βαστάζοι
τή γιόμοσαν ἀπό θεριά
πού ζοῦν καί μέσ στό μῦθο.

Οἱ Πελασγοί ὁ σπόρος τῆς
οἱ Μολοσσοί στίς ρίζες
στά σπλάχνα κεῖται ἡ Ἀμπρακιά
ὅλο τό βίος τοῦ Πύρρου.

Τό χῶμα τῆς οἱ Κομνηνοί
μέ αἶμα τό ζυμῶσαν
κι' ἀφήκανε γιά τάφους τους
κάστρα, ἐκκλησιές, γιοφύρια.

Σκουφάδες, Καραϊσκάκηδες
κι' ἄπό κοντά οἱ ἀντάρτες
θρύλοι, ἱστορία καί φωτιά
αὐτὴ ὥρες εἶναι ἡ Ἄρτα!

* * *

ΑΡΤΑ ΜΟΥ ΠΟΡΤΟΚΑΛΕΝΙΑ

Ἄρτα μου πορτοκαλένια
θαλασσιὰ βουνόσπαρτη
καί μπαξέ τῆς παντομάνας
φιόρο ἐσύ τοῦ δειλινοῦ.

Ἄρτα μου τοῦ Καραϊσκάκη
τοῦ Σκουφᾶ, τῶν Σηκωμῶν
ἡ κλωθὴ τῶν ὀνείρων μου
μάγισσα τοῦ ἔρωτα.

Πόλη τῶν μύρων
καί τῶν χρωμάτων Ἰριδα
τῶν θρύλων, τοῦ Πύρρου
τῶν Κομνηνῶν, τῶν ἀνταρτῶν.
Εὐλογημένη
τῆς Βαγγελίστρας κόρη
μ' αἰώνια κάστρα, γιοφύρια
καί μυθοεκκλησιές,
τῶν μαθητᾶδων κοντά
κι' ἀντάμα τῶν βασιτάζων.

Ποὺ φόρεσαν στὸν πόταμο
τά λιθαρένια γκέμια
μέ ἴδρωτα κι' ἀπαντοχή
ψωμί, νερό καί αἷμα.

Καί πέρασαν στίς δυό μεριές
 ἀνθρώπους καί καλούδια
 καί δείξανε οἱ μάστοροι
 κι' ὅλοι οἱ μαθητάδες
 πῶς ἀληθένιοι χτίστηδες
 κι' ὄνειρευτές μονάχοι
 σήμερα, χτές καί αὔριο
 εἶναι οἱ δουλευτάδες».

Ἀργεύουνε τά βήματα
 ἄργαίνει κι' ἡ ἀνάσα
 κι' αὐτός ὁ νοῦς θιαμαίνεται
 σάν φτάνω στό γιοφύρι!

* * *

ΤΗΝ ΑΡΤΑ ΜΑΣ

Τῆς νιότης
 τά κρυφά μυροχρώματα
 τά χαίρομαι
 καί ξανά καί ξανά
 κι' ἐκεῖ στ' ἀνώ-
 λεθρα μέρη τῆς πόλης μας
 τόν Χρόνο στέ-
 κω καί τόν περιγελῶ!

Τήν Ἄρτα μας
 ὦ μέσα στή νυχτιά
 νοστάλησα καί
 τή σεργιανάω·
 κι' ὅπως παλιά
 σ' ὅλες τίς γειτονιές
 καί στά σοκάκια της
 ἄχ τραγουδάω.

Καί τήν Σκουφᾶ
 τήν ὁδὸ τῶν ὀνείρων μας
 τό δειλινό
 μιᾶς λαμπρῆς Κυριακῆς
 ἀπ' τό Σκολειό
 τό μεγάλο, τό πέτρινο
 κι' ὡς τόν Κρυστάλλη
 θά περιδιαβῶ.

Τήν Ἄρτα μας
 ὧ μέσα στή νυχτιά
 νοστάλησα καί
 τή σεργιανάω·
 κι' ὅπως παλιά
 σ' ὅλες τίς γειτονιές
 καί στά σοκάκια της
 ἄχ τραγουδάω.

ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

ΤΟΥ ΧΡ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ

περ. «Φυσιολάτρης», περ. Β', ἔτος 8, Ἰουλ. 1954,
Ἄρ. δελτ. 67, σ. 123-124

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ

Εἶναι, στ' ἀλήθεια, ἀνυπέρβλητο τό μεγαλεῖο τῆς γῆς αὐτῆς. Ἀνυπέρβλητο καί σεβᾶσμιο τόσο, πού εἰσδύοντας βαθειά μέσ στήν ψυχὴ καί τοῦ περαστικοῦ ἀκόμη, τόν καλεῖ, μ' ἓνα αὐθορμητισμό σέ εὐλαβικό προσκύνημα στήν ἰερότητα τῆς χώρας αὐτῆς, πού ἡ αἰώνια δόξα της καί ὁ ἄφθαστος ἡρωϊσμός της ξεπερνοῦν σέ λαμπρότητα κάθε ἄλλο λαμπερό τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας στολίδι.

Χώρα πανάρχαιη, κρατάει ἀκόμα ἀνέγγιχτη τήν βαρειά κληρονομιά τοῦ προϊστορικοῦ της παρελθόντος ἀπό τότε πού ἡ περιοχὴ της ἦταν ἡ πρώτη κοιτίδα τῆς ἀρχαιολογίας τῆς Ἑλλάδος. Περίφηρη ἀπό φύση καί θέση, ὑψώνεται ἀπό τό ἀναδίπλωμα τῶν βουνῶν της ὡς τᾶ σύννεφα καί σμίγει ἐκεῖ ψηλά μέ τόν χθόνιο δικό της Δία, τόν πρῶτο θεό πού ἀπό ἐδῶ ξεκίνησε κι' ἀπλώθη στὸν κόσμο ἡ λατρεία του κι' ἐδῶ πρωτοκατοίκησε ὁ ἴδιος, ἀνάμεσα στὰ φύλλα τῆς ἱερᾶς δρυὸς τῆς Δωδωνῆς, προτοῦ ἡ λατρεία τοῦ Πανελληνίου τὸν τοποθετήσῃ στὰ ὀλόχρυσα δώματα τοῦ Ὀλύμπου.

Χώρα ἡρωϊκὴ, πού στήν ψυχὴ της λάμπει τό διαμάντι τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καί τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως, πού ἡ ἱστορία της ἔγινε θρύλος καί πού ἡ ὁμορφιά της μέσα στήν αὐστηρή της ὑπόσταση καί τήν τραχεῖά της φύση, ἐμπνέει ἀνυπόκριτο τὸν θαυμασμό καί βαθύτατο τό σέβας.

Τό ὄνομά της φέρνει ρίγη ἐθνικῆς συγκινήσεως καί ἡ συλλογὴ τῆς ἐθνικῆς ἐξάγνιση. Ἡ θέσις της στήν ἀκριτικὴ περιοχὴ τῆς Πατρίδος, τὴν γεμίζει μέ τὴν συμπάθεια καί τὴν ἀγάπη τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς.

Περνώντας κανεῖς τό θρυλικό γεφύρι τῆς Ἄρτας πάνω ἀπὸ τὰ θολὰ νερά τοῦ Ἀράχθου καί διασχίζοντας τὴν ἐλεύθερη Ἡπειρώτικη γῆ ἕως τὴν τελευταία ἀκριτικὴ περιοχὴ της, βλέπει, ἀκούει, αἰσθάνεται τὴν Ἡπειρώτικη συμφωνία στήν ἀνώτερη ἀρμονικὴ της διαπασῶν. Ἕνα πλῆθος ἐναλλαγῆς μαγεύουν τίς αἰσθήσεις.

Αὐτὴ τὴν συμφωνία εἶδαμε, ἀκούσαμε, νοιώσαμε κατὰ τὸ τελευταῖο μας ταξίδι στὴν Ἡπειρώτικη γῆ, πού θά προσπαθήσουμε νά περιγράψουμε.

.....

ΛΕΙΠΕΙ ΚΕΙΜΕΝΟ

ΑΜΦΙΛΟΧΙΑ

Περνώντας τὸν Ἀχελῷο πάνω στοῦ μεγάλου τοῦ γεφυρί (250 μ.) πού συνταράζεται σάν ζωντανό ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ αὐτοκινήτου, ἀφήνουμε πίσω τὴν γαληνότητα τοῦ τοπίου. Τό δασωμένο βουνό τῆς Ἀκαρνανίας Μακρυνόρος τραχαίνει ἀπὸ ἐδῶ καί πάνω τὴν περιοχὴ, κατεβάζοντας τίς κοφτές πλαγιές του ὡς τίς ὄχθες τῆς λίμνης τῆς Ἀμβρακίας, πού ἀπὸ τὸ πιό στενό της σημείου, ἀποξηραμένο, περνάει ὁ δρόμος γιὰ τὴν Ἀμφιλοχία. Γυμνός ὁ τόπος ὁλόγυρα, ἀπλώνει τὴν ἄχαρη ἐρημιὰ του, πού μάταια πασχίζουν νά ξεκόψουν ἀνάρια ἀγρόσπιτα καί λιγοστοὶ συνοικισμοί. Τό κάθε τί ἐδῶ, πού μπορεῖ ἀπὸ τὴν φύση νά δώσῃ στὸν ἄνθρωπο ἀνταμοιβή στὸν μόχθο του, εἶναι φτωχό, μέτριο καί λιγοστό, γι' αὐτὸ καί οἱ κάτοικοι, μαζί μέ τὴν ἀναγκαστικὴ ὀλιγάρεκέα τους, ἔχουν καί τὴν τραχύτητα τοῦ τόπου στοῦ πρόσωπό τους, στὸν λόγο τους, στή σκέψη τους καί στὴν κάθε ἐκδήλωσή τους.

Μόνο σάν φτάσῃ ὁ ταξιδιώτης στὴν Ἀμφιλοχία νοιώθει μεταβολὴ σέ πρόσωπα καί σχήματα. Γιατί ἐδῶ εἶναι ἡ θάλασσα πού ἐξαφανίζει κάθε τραχύτητα. Τό ἀπέραντο γαλάζιο της, τὸ φῶς πού ἀντανάκλᾷ, τὸ κύμα της, τὸ σιγανό μουρμουρητό της στ' ἀκρογιάλι, ὁ πλοῦτος της, γλυκαίνουν τὰ πρόσωπα κι' ἀπαλύνουν τὴν σκέψη. Τό Μακρυνόρος κι' ἐδῶ κατηφορίζει ὡς τὸ γιαλό, ἀλλὰ θαρρεῖς πὼς φθάνει ἴσαμε ἐκεῖ, γιὰ νά μετουσιώσῃ τὸ σκληρό του ὄγκο σέ ἓνα γαλάζιο καί πράσινο ὄραμα, γεμάτο αἰσθητικὴ ὁμορφιά, λυρισμό καί ποίηση.

Ἡ ὁμορφιά αὐτὴ εἶναι ξάφνιασμα στὰ μάτια τοῦ ταξιδιώτη. Φανερῶνεται μπροστά του ἐκεῖ πού δέν τὴν περιμένει καί τυλίγει τὴν μικρὴ κομόπολη κι' ἀπὸ τὸ μέρος τῆς θάλασσας κι' ἀπὸ τὸ μέρος τῆς στεριᾶς. Ὅπως εἶναι κτισμένη στὸ βάθος ἑνὸς ἀπὸ τοὺς γραφικοὺς μυχοὺς τοῦ Ἀμβρακικοῦ, ἔχει μπροστά της ὁλάνοιχτη ἀγκαλιά, τὴν θάλασσα τοῦ κόλπου αὐτοῦ, πού στενεύει πρὸς τὸ μέρος τῆς στεριᾶς, γιὰ νά τὴν κλείσῃ μέσ' στ' ἀπλωμένα χέρια της. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ πράσινο δέν φειδωλεύεται καθόλου νά τὴν τριγυρίζῃ μέ τὴν ὁμορφιά του καί τὴν χάρι του.

Σύντομος σταθμός καί πέρασμα ἡ Ἀμφιλοχία¹ γιὰ τὸ ταξίδι μας πρὸς τὴν Ἄρτα. Ὁ δρόμος πρὸς τὴν πολιτεία αὐτὴ ξετυλίγεται τώρα πλάι στὴν παραλία τοῦ Ἀμβρακικοῦ κι' ἀνάμεσα σέ στενοὺς, ἀλλὰ εὐφόρους κάμπους, πού ἀπλώνονται ἀπὸ τὴν ἀκρογιαλιά σέ βάθος, ὅσο τοῦ ἐπιτρέπουν οἱ πλαγιές τοῦ Μακρυνόρους.

1. Ἡ Ἀμφιλοχία κτίστηκε ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ (1741-1822) καί ἐπειδὴ ἐχρησίμευε γιὰ σταθμὸς τῶν διερχομένων καραβανιῶν ὠνομάσθη Καραβάν-σεράι, κατὰ παραφθοράν δέ Κραβασαράς.

ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΑΧΘΟΥ

Οἱ πορτοκαλεῶνες πού συναντοῦμε σέ λίγο μᾶς πληροφοροῦν ὅτι μπήκαμε στό κατατόπι τῆς Ἄρτας. Χαίρονται τά μάτια τό θέαμα τῶν ὀλοπράσινων αὐτῶν ἐκτάσεων μέ τούς πλούσιους χρυσοκόκκινους καρπούς ἀνάμεσά τους, πού μοιάζουν, καθῶς τό φῶς τοῦ ἡλίου ζωηρεύει τά χρώματα, σάν ἀναρίθμητοι πολυέλαιοι, ὀλόφωτοι, χρυσοί, κρεμασμένοι σέ πράσινους θόλους πού χαμηλώνουν πρός τήν γῆ.

Ξεψυχοῦσε τό δειλινό καί τά χιόνια στίς ψηλές κορφές τῶν Τζουμέρκων κόξευαν ὀλόχρυσες ἀνταύγειες ἀπό τίς τελευταῖες ἀκτίνες τοῦ ἡλίου, ὅταν ἄρχισε νά συντροφεύῃ τόν δρόμο μας ὁ Ἄραχθος καί προσπερνώντας τή θλιμμένη μορφή τοῦ Κρυστάλλη, σκαλισμένη στό μάρμαρο, μπαίνουμε στήν Ἄρτα.

Ὁ πρωτοφερμένος ἐδῶ ταξιδιώτης, πού τήν σκέψη του καί τό ἐνδιαφέρον του ἀπορροφοῦν πιό πολύ τά περασμένα, παρὰ τά σύγχρονα, τήν Ἄρτα θά ἴδῃ σάν σημαντικό παλλάδιο τέχνης, τήν ὁποία ἀντιπροσωπεύουν τά πολύτιμα βυζαντινά τῆς μνημεῖα, σάν πόλη μέ σπουδαία μεσαιωνική ἱστορία καί σάν κοιτίδα τῆς πάντα ζωηρῆς λαϊκῆς παραδόσεως τοῦ θρυλικοῦ τῆς γεφυριοῦ.

Ἡ Ἄρτα μολονότι ἀναφέρεται καί στούς ἀρχαίους χρόνους, ἐντούτοις σημαντική θέση παίρνει στήν ἐθνική μας ἱστορία κατά τήν βυζαντινὴ ἐποχὴ καί συγκεκριμένα κατά τίς ἀρχές τοῦ ΙΓ' αἰῶνος (1204), ὅταν ἀνεδείχθη πρωτεύουσα τοῦ περιφήμου Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, πού ἔπαιξε σημαντικό ρόλο ὡς θέμα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἰδρυτὴς τοῦ Δεσποτάτου, πού διετηρήθη μέχρι τό 1488, ὅταν ὑπετάχθη στούς Τούρκους, ἦταν ὁ Μιχαὴλ Α' Ἄγγελος Κομνηνός Δούκας, σ' αὐτόν δέ καί στούς διαδόχους του Κομνηνοδουκάδες ὀφείλεται ἡ μεγάλη ἀκμὴ τῆς Ἄρτας. Ἐνῶ δέ ἡ Βασιλεύουσα ἔπεφτε σιγά-σιγά σέ παρακμὴ, τό Δεσποτάτο τῆς Ἄρτας, ὅπως συνέβη καί μέ τόν Μυστρᾶ, ἔπαιρνε δύναμη καί ἰσχύ καί ἔφθασε νά γίνῃ κράτος ἰσχυρό μέ κατοχὴ σέ ὀλόκληρη τὴ Στερεὰ καί Β. Ἑλλάδα.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΘΗΣΑΥΡΟΙ

Τά μνημεῖα τέχνης, πού διεσώθησαν στήν Ἄρτα ἀπὸ τήν ἐποχὴ τοῦ Δεσποτάτου, εἶναι κυρίως ἐκκλησιαστικά, ἀνάγονται δέ στήν ἐποχὴ τῆς Ἀναγεννήσεως τῶν Παλαιολόγων (13ος-15ος αἰῶν) κι' ἔχουν ἰδιαίτερα σημασία γιὰ τήν ἱστορία καί τήν τέχνη, γιατί ἀπ' ἐνός φανερώνουν τήν δύναμη τοῦ Δεσποτάτου κι' ἀπ' ἑτέρου ἐπαναφέρουν τόν παλαιὸ ἑλληνικὸ ρυθμὸ τῆς βασιλικῆς, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τόν δον αἰῶνα (Ίουστινιανός - Ἀγία Σοφία) εἶχε ἀντικατασταθῇ ἀπὸ τόν τροῦλλο. Ἰδιαίτερο ἐπίσης τοπικὸ γνῶρισμα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἄρτας εἶναι οἱ κεραμοπλαστικές διακοσμῆσεις, οἱ ὁποῖες συνοψίζουν, μαζὶ μέ τίς ἀρχιτεκτονικὲς ποικιλίες, τήν καλλιτεχνικὴ ἀξία τῶν κειμηλίων αὐτῶν. Ἀπὸ τίς ἐκκλησιᾶς αὐτές ἡ καλύτερες καί περισσότερο διατηρημένες, μέσα στήν πόλη εἶναι ἡ Ἀγία Θεοδώρα (τέλος τοῦ 13ου αἰῶνος), ἡ ὁποία ἐκτίσθη ἀπὸ τήν σύζυγο

τοῦ Μιχαήλ Β΄ Θεοδώρα, πού λόγω τῆς εὐσεβείας της κατετάχθη μεταξύ τῶν ἁγίων. Ἡ ἐκκλησία αὐτή, στήν ὁποία σώζεται ὁ μαρμάρινος τάφος τῆς κτίτορος καί τὰ ἱερά της λείψανα, ἔχει τόν ἐλληνιστικό τύπο τῆς βασιλικῆς μέ κυλινδρικούς θόλους (καμάρες), ἔχει ὅμως καί τρούλους. Ὁ Ἀγ. Βασίλειος (14ος αἰών) μονόκλιτος βασιλική, μέ μεταγενέστερες τοιχογραφίες καί θαυμασία ἐξωτερική κεραμοπλαστική διακόσμηση. Στά περίχωρα, ἄξιες λόγου ἐκκλησίες εἶναι τῆς Μονῆς Κάτω Παναγιάς καί τῶν Βλαχερνῶν στήν ἀπέναντι ὄχθη τοῦ Ἀράχθου, πού ἐκτίσθη ἀπό τόν Δεσπότη Μιχαήλ Β΄ (1237-1271). Ἡ πρώτη ἔχει ρυθμό βασιλικῆς σέ σχῆμα σταυροειδές ἀπό ἐγκάρσιο κλίτος, τό ὁποῖον ὑψώνεται περισσότερο κι' ἀντικαθιστᾷ τόν μή ὑπάρχοντα τρούλο. Ἡ δευτέρα, ἡ ὁποία περικλείει καί τόν τάφο τοῦ κτίτορος Μιχαήλ Β΄, εἶναι κι' αὐτή βασιλική τρίκλιτος μέ τρεῖς τρούλους, ἕνα στό μεσαῖο κλίτος πρὸς τό μέρος τοῦ ἱεροῦ καί δύο, μικρότερους, στά πλάγια κλίτη. Οἱ κεραμοπλαστικές διακοσμῆσεις εἶναι πλούσιες καί στίς δυό ἐκκλησίες.

Ἡ σπουδαιότερη ὅμως ἐκκλησία τῆς Ἄρτας, τό πιό περικαλλές βυζαντινό της μνημεῖο εἶναι ἡ Παρηγορήτισσα. Εἶναι κτίσμα τοῦ 13ου αἰῶνος καί συγκεκριμένως τῶν ἐτῶν 1289-1296, σύμφωνα μέ τοὺς ὑπολογισμούς τοῦ καθηγητοῦ κ. Ὁρλάνδου καί τήν, ὑπό τοῦ ἰδίου, συμπλήρωση τῆς κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς, ἡ ὁποία βρίσκεται ἐπάνω ἀπό τήν βασιλική θύρα, πού ὁδηγεῖ ἀπό τόν νάρθηκα στό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ, Κτίτορας ἡ ἐπιγραφή αὐτή ἀναφέρει τόν «Κομνηνοδούκαν δεσπότην Νικηφόρον καί τήν σύζυγόν του «Ἄνναν βασιλίσσαν Παλαιολογίναν»». Εἶναι μνημεῖο μεγαλοπρεπέστατο καί ἐπιβλητικώτατο, ὅπως εἶναι δέ κτισμένο σέ ἐλαφρό ὕψωμα, στό νότιο ἄκρο τῆς πόλεως δεσπόζει τῆς μεγάλης πεδιάδος τοῦ Ἀράχθου.

Ἡ οἰκοδομική του τέχνη θαυμαστή, συνδυασμός τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ τοῦ τρούλου μέ τόν γοθικό. Τό ἐξωτερικό του παρουσιάζει τετράγωνο κτίσμα μέ τρεῖς ὀρόφους, οἱ δυό ἀπό τοὺς ὁποίους, οἱ ὑψηλότεροι, φέρουν σειρές ἀπό δίβολα μεγάλα παράθυρα. Στήν ὀροφή του ὑψοῦνται πέντε τρούλοι, ἕνας μέγας κεντρικός καί τέσσερις μικρότεροι στίς ἰσαριθμίες γωνίες μέ ἀλλεπάλληλα μονότοξα παράθυρα. Ἡ κεραμοπλαστική διακόσμηση τῶν παραθύρων ἔχει γίνεи μέ μεγάλη τέχνη, οἱ δέ ὀδοντωτές ζῶνες τοῦ περιβόλου, ὀλόκληρο τό κτίριο καί τὰ τετράγωνα καί ρομβοειδῆ μικρά σχήματα μέ ἐναλλασσόμενα χρώματα, πού καλύπτουν τήν ἐμπροσθία ἐπιφάνεια δίδουν μιὰ καλαίσθητη ποικιλία στήν ἐξωτερική του ὄψη, πού δύσκολα ἀποσπᾶται τό μάτι ἀπ' αὐτήν.

Τό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ, ἐκτός ἀπό τήν μεγαλοπρέπεια καί ἐπιβλητικότητα πού παρουσιάζει, ἔχει καί μιὰ θαυμάσια διακόσμηση, πού προκαλεῖ μεγάλη αἴσθηση. Ἰδίως οἱ γλυπτές συνθέσεις πού κοσμοῦν τὰ μεγάλα τόξα, πάνω στά ὁποία στηρίζεται ὁ τρούλος. Ἐκτός ἀπό τίς συνθέσεις αὐτές ὁ ναός ἔχει πλουσία διακόσμηση ἀπό μάρμαρα, ψηφιδωτά καί ἀγιογραφίες. Στόν τρούλο δεσπόζει ἡ ψηφιδωτή εἰκόνα τοῦ Παντοκράτορος, πού μοιάζει μέ τοῦ Δαφνιοῦ καί πού ἔχει συμπληρωθῇ μέ τοιχογραφία, στό δέ θόλο τοῦ ἱεροῦ σώζονται τοιχογραφίες τῆς Πλατυτέρας καί ἄλλων ἁγίων.

Ὁ ρυθμός τῆς Παρηγορήτισσας καί ἡ ἐσωτερική της διακόσμηση δίνουν τήν ιστορική ἐξήγηση τῶν σχέσεων τῶν Δεσποτῶν τῆς Ἀρτας μέ φράγκικα κράτη τῶν ὁποίων τεχνίτες σέ συνεργασία μέ τοὺς βυζαντινοὺς ἔκτισαν τό περικαλλές αὐτό μνημεῖο. Γιατί ὁ γοτθικός ρυθμός πού συνεδυάσθη μέ τόν βυζαντινὸ εἶναι ἐμπνευσμένος ἀπὸ τοὺς καθερικούς ναοὺς τῆς Δύσεως, οἱ δὲ ἱερεῖς παραστάσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ δέν εἶναι μόνον τεχνοτροπία, ἀλλὰ καί ἐκτέλεση φράγκικη.

ΤΟ ΘΡΥΛΙΚΟ ΓΕΦΥΡΙ

Ἀλλὰ ἡ Ἀρτα, ὅπως εἶπαμε, ἔχει καί τὴν ζωηρότερη λαϊκὴ παράδοση, τὴν παράδοση τοῦ θρυλικοῦ της γεφυριοῦ, πού ἐνώνει πάντα τίς δυὸ ὄχθες τοῦ Ἀράχθου στὸ νότιο ἄκρο της. Θέλεις ἡ παράδοση, θέλεις τό μέγεθός του μέ τίς δυὸ καμάρες καί τό στερεὸ ὅλο πέτρα χτίσιμό του, τό γεφύρι αὐτό προκαλεῖ πάντα θαυμασμό. Ἡ παράδοση, πού ἔχει γίνει καί δημοτικὸ τραγοῦδι, θέλει τό γεφύρι αὐτό θεμελιωμένο μέ τὴν γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα, γιατί τρία χρόνια πού δούλευαν χίλιοι μαστόροι, τό γεφύρι δέν στέργιανε. Ὅτι ἔχτιζαν τὴν μέρα γκρεμιζόταν τὴν νύχτα. Μιά μέρα ὅμως, πάνω στὰ τρία χρόνια, ἓνα πουλάκι μέ ἀνθρώπινη φωνὴ λάλησε, πὼς μόνο ἂν στοιχειώσουν στὰ θεμέλια τὴν γυναῖκα τοῦ πρωτομάστορα θὰ στεριώσῃ τό γεφύρι. Ὁ πρωτομάστορας κάνει τὴν θυσία, τό γεφύρι στεριώνει κι' ἡ θεμελιωμένη κλαίει τὴν μοῖρα τὴν δική της καί τῶν δυὸ ἀδερφάδων της, πού κι' αὐτές θεμέλιωσαν μέ τὸν ἴδιο τρόπο τὰ γεφύρια τοῦ Δούναβη καί τοῦ Εὐφράτη.

Μέσα στοὺς αὐτοσχέδιους καί ἄτεχνους στίχους τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ, ἡ ἀγάπη καί ἡ τρυφερότητα περισσεύουν, ἀλλὰ τό καθήκον περνάει τὰ ὄρια τῆς σκληρότητος. Ὁ Ἀραχθός, πού τὸν θωροῦμε πάνω ἀπὸ τὴν ψηλότερη κάμαρα τοῦ γεφυριοῦ, κυλάει τὰ νερά του ἀδιάφορος γιὰ τὴν θυσία πού κάποτε προκάλεσε. Τό τοπίο ὅμως, ἥσυχο, ράθυμο καί εἰρηνικὸ, στὴν φαντασία μας εἶναι γεμᾶτο ποίηση, πού τὴν ὁμορφαίνει καί τὴν κάνει τρυφερὴ καί συγκινητικὴ ἡ θυσία τῆς ἀγαπημένης τοῦ πρωτομάστορα.

Ἐκτός ὅμως ἀπὸ τὴν συγκίνηση αὐτὴ τῆς φαντασίας μας, τό γεφύρι τῆς Ἀρτας μᾶς χαρίζει καί μιὰ ἄλλη πιὸ θετικὴ. Τὴν μαγευτικὴ θεὰ πού χαιρόμαστε ἀπὸ τό ὕψος του. Στρέφοντας ὁλόγυρα τό βλέμμα σας συναντᾷ πρὸς Α. τό χωριὸ Πέτα, ἱστορικὸ γιὰ τὴν μάχη καί ἥττα τῶν Φιλελλήνων τό 1821, ΒΑ ὀρθώνονται πανύψηλα χιονισμένα τὰ Τζουμερκα, πρὸς Β. τό Γρύμποβο καί τὴν Κιάφα, ΒΔ ἀπλώνεται ἡ καταπράσινη πεδιάδα τῆς Ἀρτας πού τὴν κλείνουν τὰ Σουλιώτικα βουνά, ΝΔ ἀνοίγεται ὁ Ἀμβρακικὸς μέ φόντο τὰ βουνά τῆς Ἀκαρνανίας καί πρὸς Ν σειρὰ ἀπὸ γραφικὸς καταπράσινους λοφίσκους.

Γιὰ λόγους ἀσφαλείας καί διατηρήσεως τό γεφύρι τῆς Ἀρτας ἔχει ἀποκτηθεῖ τό παράσιτό του, ἓνα ἄλλο μικρὸ σιδερένιο γεφύρι, ἀπὸ τό ὁποῖο γίνεται ἡ συγκοινωνία τῶν τροχοφόρων. Εὐτυχῶς τό παράσιτο αὐτό εἶναι φτιαγμένο κατὰ τρόπο διακριτικὸ, πού δέν βλάπτει τὴν θεὰ καί γραφικότητα τοῦ ιστορικοῦ γεφυριοῦ, ὅπως δέν συμβαίνει δυστυχῶς μέ τὴν ἴδια περὶπτωση τῆς γεφύ-

ρας του Άωου στην Κόνιτσα. Καί για τήν ιστορία, τό γεφύρι της Άρτας ήταν ή όροθετική γραμμή Έλλάδος-Τουρκίας μέχρι τό 1912.

Τό ξημέρωμα στην Άρτα, ύστερα από μιά όλονύχτια βροχή, πού αρχίζοντας από βραδύς είχε διασκορπίσει τίς πολυάνθρωπες πομπές τών έπιταφίων, ήταν ένα φωτεινό άνοιξιάντικο πρωϊνό.

Τό φυσιολατρικό μας καθήκον μάς καλοϋσε σέ άπότιση σεβασμού πρός τήν μνήμη του Κρυστάλλη, του πονεμένου ποιητού, πού έδω σ' αυτή τήν πόλη σάν χθές -Μ. Παρασκευή- πρό 60 έτών, άφησε τήν τελευταία πνοή της πολυβασανισμένης του ζωής.

Μπροστά στην μαρμάρινη προτομή του μέ σκαλισμένα τ' άγαπημένα του σύμβολα, τή γκλίτσα καί τό σουραϋλι, καταθέτουμε στεφάνι δάφνινο καί μέ λίγα λόγια μνημονεύουμε τό έργο του καί τήν ζωή του.

Μιά άλλη κοινωνική ύποχρέωση μάς φέρνει στό έπισκοπικό μέγαρο, ένα παμπάλαιο άρχοντικό, στό άκρο της πόλεως μέ ύπέροχη όλόγυρα θέα, για νά υποβάλουμε τά σέβη μας στόν Σεβασμιώτατον Άρτης κ. Σεραφεΐμ, έμπνευσμένο καί ικανώτατο ιεράρχη, κύριο παράγοντα της κοινωνικής προόδου της Άρτας.

Καί ύστερα συμπληρώνοντας τίς έντυπώσεις μας από τήν ιστορική αυτή πολιτεία, γυρίζοντας τούς δρόμους καί τίς συνοικίες της καί έπισκεπτόμενοι τίς έκκλησίες της, συνεχίζουμε τόν δρόμο μας πρός τό έσωτερικό της Ηπείρου, μέ πρώτο σταθμό τό Μπιζάνι.

ΣΤΟΝ ΔΡΟΜΟ ΠΡΟΣ ΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ

Φεύγοντας ό ταξιδιώτης από τήν Άρτα, ένω όλόκληρα χιλιόμετρα τόν συνοδεύει τό μαγευτικό όραμα του χρυσοκόκκινου πλούτου της κι' αφήνοντας πίσω του τό θολό, φουσκωμένο ποτάμι του Άράχθου, μπαίνει πιά όριστικά στην γή της Ηπείρου. Τό νοιώθει αυτό, όχι τόσο γιατί τό σημειώνει ό χάρτης, όσο από διαίσθηση. Άλλά κι' ή φύση έδω, χωρίς νά παύη νά'ναι ώραία, παίρνει μιά αύστηρή, ρωμαλέα ύφή καί όψη, πού γίνεται άμέσως καί έντονα νοητή. Τό ήρεμο καί πρᾶο, τό ειρηνικό καί ράθυμο έδω δέν έχει θέση. Έδω, τό τοπίο κεντρίζει τίς αισθήσεις, πού μένουν πάντα ξύπνιες από θαυμασμό άνυπόκριτο. Υπάρχει βέβαια τό μεγαλείο, αλλά τό νοιώθεις όλόγυρά σου αύστηρό καί σκυθρωπό. Υπάρχει καί ή όμορφιά του τόπου, αλλά σου παρουσιάζεται άντρίκια καί υπερέφανη, χωρίς καμμία μονότονη πλαδαρότητα, πάντα μέ τήν γοργή έναλλαγή εικόνων, πού τίς χαρακτηρίζει ένα έπιβλητικό καί παράξενο θέλητρο.

Τό κάθε τι πού σέ περιβάλλει έδω είναι μεγάλο καί μόνο ό άνθρωπος μικραίνει μπρός στην μεγαλοσύνη αυτή. Τό κάθε τι είναι μεγάλο καί φαίνεται με-

γάλο, γιατί μέσα του φωλειάζει ἡ ἀδάμαστη ψυχὴ τῆς Ἠπείρου. Κι’ ὅπως αὐτὴ εἶναι παντοτινὰ ἀνυπότακτη, ἔτσι, καὶ τὸ τοπίο τὸ ἡπειρωτικὸ γεμίζει τίς αἰσθήσεις σου μέ τὴν ἀντρίκια ὁμορφία του, πάντα ὑπερήφανο, ἐπιβλητικὸ κι’ ὠρες-ὠρες σκυθρωπὸ καὶ ἀκατάδεκτο.

Ὁ χορὸς τῶν βουνῶν ἀρχίζει ἀπὸ τὰ πρῶτα χιλιόμετρα μέσα στὸ ἡπειρωτικὸ ἔδαφος. Κορυφαῖος στὸν χορὸ αὐτὸ τὰ Τζουμερκα. Πανύψηλες οἱ κορφές τους ὀρθώνονται πρὸς τὸ γαλάζιο ἄπειρο καὶ ὁ βαρὺς τους ὄγκος θάλεγε κανεὶς πῶς ἐξαυλώνεται καθὼς φεγγοβολαίει μέ τ’ ἄσπιλα χιόνια του. Ἀσίγητο, πανάρχαιο καὶ πάντα νέο τὸ τραγοῦδι τοῦ Λούρου γεμίζει τὸν ἀέρα ἀλλοῦ μέ ἥρεμο παφλασμό καὶ ἀλλοῦ, ἐκεῖ πού ἀφρισμένοι γκρεμίζονται οἱ μικροὶ καὶ μεγάλοι καταρράκτες του, μέ ἦχο βροντερό. Γιγαντόκορμα δέντρα, τὰ αἰωνόβια πλατάνια μέ τὰ χοντρά καὶ στιβαρά κλαδιὰ τους, πού τὸ καινούργιο τρυφερό φύλλωμα σάν χνοῦδι ἀλαφρό, τώρα μόλις ἀρχίζει νὰ τὰ σκεπάζει, παραστέκουν στὸ μακρὸς τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ καὶ γεμίζουν τίς μικρές του κοιλάδες. Τὸ ποτάμι συνοδεύει τὸν δρόμο μας κι’ ἡ ὁμορφιά του ὁλοένα καὶ περισσεύει, τόσο πού οἱ αἰσθήσεις μας δέν προφθαίνουν νὰ τὴν χαροῦν.

Μαζὶ ὅμως μέ τὴν ἀγέραστη αὐτὴ ὁμορφιά, πού ἐξουσιάζει ὁλόγυρα τὸ τραχὺ τοπίο, εἶναι καὶ ἡ ἱστορία, ἀγέραστη κι’ αὐτὴ, δαφνοστεφανωμένη καὶ λαμπροσέλιδη, πού προσφέρει τὴν δόξα καὶ τὴν αἴγλη της στὸν ἴδιο τοῦτο τόπο. Ἡ ἱστορία τοῦ ’12 καὶ ’13. Τὸ κάθε τοπωνύμιο τῆς περιοχῆς, στενά συνδεδεμένο μέ τὴν ἱστορία αὐτῆς, ἔχει γράψει στίς σελίδες της κι’ ἀπὸ ἓνα ἐπεισόδιο, πού ζωντανεύει τὸν θρύλο τῆς ἐλληνικῆς λεβεντιάς καὶ συνεχίζει τὴν μακραίωνη παράδοση τοῦ ἀκατάλυτου καὶ ἀδούλωτου ἐλληνικοῦ πνεύματος. Φιλιππιάς, Ἐμὶν Ἀγᾶ, Μπιζάνι, Κανέτα, Μανωλιάσα, χωριά καὶ θέσεις πού καθὼς τίς περνοῦμε, αὐθόρμητα φέρνουν στὸ νοῦ μας ἡρωϊκὲς λεπτομέρειες τοῦ θριαμβευτικοῦ ἐκείνου πολέμου, τοῦ ’12 καὶ ’13, πού οἱ ἀλλεπάλληλες νίκες του χάρισαν τὴν πολυπόθητη λευτεριά στὴν σκλαβωμένη, ἀλλ’ ἀδούλωτη γῆ τῆς Ἠπείρου.